

T.C.KÜLTÜR BAKANLIĞI
ANITLAR VE MÜZELER GENEL MÜDÜRLÜĞÜ

Yayın No: 1735

XII.
ARAŞTIRMA SONUÇLARI
TOPLANTISI

30 MAYIS - 3 HAZİRAN 1994
ANKARA

KÜLTÜR BAKANLIĞI YAYINLARI / 1735

Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları : 95.06.Y.0001

Sempozyum Serisi : 43

Hazırlayanlar

İsmail EROĞLU

Fahriye BAYRAM

Handan EREN

Nurhan ÜLGEN

Filiz KAYMAZ

Ahmet Hamdi ERGÜNER

ISBN : 975-17-1530-X

ISSN : 1017-7663

Not: Bildiriler, araştırmacılardan geldiği şekliyle ve sunuş sırasına göre yayınlanmıştır.

**T.C.KÜLTÜR BAKANLIĞI MİLLİ KÜTÜPHANE BASIMEVİ
ANKARA - 1995**

İÇİNDEKİLER

Sayfa

Cemal PULAK 1993 Sualtı Araştırması.....	1
Thomas DREW -BEAR Pisidia Antiocheiası'nın Parlak Dönemlerini Yansıtan Yazıtlar.....	13
Wolfgang BLÜMEL Epigraphische Forschungen im Westen Kariens, 1993.....	19
Ender VARİNLİOĞLU Karya'nın Hellenistik Dönem Kentleri.....	25
David FRENCH 1993 Yılı Küçük Asya Roma Yolları ve Miltaşları.....	29
Mustafa H.SAYAR Kilikya'da Epigrafi ve Tarihi Coğrafya Araştırmaları, 1993.....	39
Mustafa H. SAYAR Doğu Trakya'da Epigrafi ve Tarihi Coğrafya Araştırmaları 1993.....	61
Gustavo TRAVERSARI 1993'te Frigya Kenti Laodicca'da Yapılan Araştırmalar.....	67
Robert FLEISCHER Forschungen Bei Herakleia Salbake, 1993.....	75
Frank KOLB Kyancai ve Çevresi Yüzey Araştırmaları 1993 Yılı Sonuçları.....	83
Nuşin ASGARİ Prokonnesos-1993 Çalışmaları.....	99

Anneliese PESCHLOW Die Antiken Strassen Des Latmos.....	123
Marcello SPANO Archaeological Suvey in Keramos, 1993.....	133
Wolf KOENİGS, Frank RUMSCHEİD Priene, 1993	145
Numan TUNA Teos Araştırmaları, 1993.....	167
Dominique KASSAB TEZGÖR Sinop'ta Seramik ve Anfora Atölyelerinin İncelenmesi	177
Sevil GÜLÇUR Aksaray, Niğde ve Nevşehir İlleri 1993 Yüzey Araştırması	191
Sachihiro OMURA 1993 Yılında İÇ Anadolu'da Yürütölen Yüzey Araştırmaları	215
Turan EFE 1993 Yılında Kütahya, Bilecik ve Eskişehir İllerinde Yapılan Yüzey Araştırmaları	245
Stephen LUMSDEN Gavurkalesi, 1993	267
Mitchell S. ROTHMAN The Pottery of The Muş Plain And The Evolving Place of a High Border Land	281
Antonio SAGONA, Peter BRENNAN Bayburt Survey 1993	305
A. Tuba ÖKSE Sivas İli 1993 Yüzey Araştırması.....	317
Elizabeth CARTER Report on the Kahramanmaraş Archaeological Survey Project From 24.9.1993 to 11.11.1993	331

Altan ÇİLİNGİROĞLU, Zafer DERİN Doğu Karadeniz Yüzey Araştırması, 1993	343
Oktay BELLİ Doğu Anadolu Bölgesi'nde Urartu Baraj ve Sulama Sisteminin Araştırılması, 1993.....	353
Ayda AREL Menteşe Eli Araştırması 1993 Dönem Çalışmaları.....	385
Kazuo ASANO Survey of the Early Byzantine Sites in Ölüdeniz Gemiler Ada Area	407
Trevor WATKINS Çatal Höyük Regional Survey 1993 Reconnaissance Season Report	421
Eugenia EQUINI SCHNEIDER Classical Sites in Anatolia: 1993 Archaeological Survey in Cappadocia.....	429
Adnan DİLER Akdeniz Bölgesi Antik Çağ Zeytin ve Üzüm Presleri, 1993	441
Mehmet ÖZSAİT 1993 Yılı Ordu - Mesudiye ve Sivas - Koyulhisar Yüzey Araştırmaları	459
Mehmet ÖZSAİT 1993 Yılı Antalya - Korkuteli Yüzey Araştırmaları	483
Stephen MITCHELL, İlhan GÜCEREN 1993 Yılı Pisidia Yüzey Araştırmaları	497
F. Sancar OZANER Dört Yol - Payas (Issos) Ovası'nda (Antakya) Tarihi Çağlardan Günümüze Süregelen Jeomorfolojik Değişikliklerin Kinetik Höyük Üzerindeki Etkileri	513

Robert I. VANN	
Survey of Ancient Harbors in Turkey: The 1993 Season	
At Pompeiopolis	529
Filiz YENİŞEHİRLİOĞLU	
İstanbul - Tekfur Sarayı - Osmanlı Dönemi Çini Fırınları ve	
Eyüp Çömlekçiler Mahallesi Yüzey Araştırmaları	535
Geoffrey D. SUMMERS	
Kerkenes Dağı, 1993.....	567

1993 SUALTI ARAŞTIRMASI

Cemal PULAK*

Sualtı Arkeolojisi Enstitüsü 1980 yılından beri aralıksız olarak sürdürdüğü sualtı araştırmalarına 1993 yılında 10 Eylül - 7 Ekim tarihleri arasında devam etmiştir. Araştırmaya Cemal Pulak (başkan), George Bass, Donald Frey, Tufan Turanlı, Murat Tilev, Robin Piercy, Jack Kelley ve Martin Wilcox katılmışlar, Bakanlık temsilciliğini Bodrum Sualtı Arkeoloji Müzesi'nden Bahadır Berkaya ve Gürşans Kabaçam yapmışlardır.

1993 sualtı araştırmaları enstitümüz için ayrı bir önem taşımaktaydı. Uzun süreli olarak planlanan bu çalışmalar, Karadeniz, Ege, Akdeniz, Nil nehri ve Kızıldeniz olmak üzere dört değişik bölgede yapılmaktadır. Türkiye'nin yanı sıra Bulgaristan, Suriye, Mısır, Bahreyn ve Birleşik Arap Emirlikleri'ni içine alarak çok uzun bir kıyı şeridinin taranmasıyla araştırma, Tunç ile Erken Demir devirlerine ait, gerek deniz ticareti gerekse de gemi yapım teknolojisi bakımından bize önemli bilgiler verebilecek türdeki batıkların tespitine yöneliktir.

Türkiye'de yapılması öngörülen çalışmaların ilk etabı İzmir, Aydın, Muğla ve Antalya illeri kıyılarını, daha sonraki sezonlarda ise çalışmaların İçel, Adana, Antakya ve İskenderun kıyılarını kapsaması tasarlanmıştır. Söz konusu alan içinde yapılan araştırmalar iki ayrı ekip tarafından Enstitüye ait *Virazon* araştırma gemisi ile Yekta Kaptan balıkçı teknesi kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Çalışmalar, İzmir Seferihisar, Doğanbey Adası, Sığacık Körfezi, Kokar Liman, Teke Burnu, Kızılburun, Kavak Burnu, Tektaş Adası, Alaçatı Körfezi batısı Altınkum mevki; Eski Foca Fener Adası ile Orak Adası çevrelerinde yoğunlaşmıştır.

---

* Cemal PULAK, Institute of Nautical Archaeology P.O. Drawer HG College Station, Texas 77841-5137 ABD

Ege denizindeki şiddetli fırtınalar nedeniyle, elimizde Tunç Devri'ne ait bir batığın bulunduğu dair çok eski bir ihbarın olduğu Sisam boğazına ulaşamamıştır. *Virazon* bir haftaya yakın bir süre Çeşme civarındaki limanlık bölgelerde yatarak havanın kalmasını beklemesine rağmen, fırtınanın dinmemesi nedeniyle bu bölgedeki çalışmalar iptal edilmiş, Akdeniz kıyılarında araştırma başlatılmak üzere güneye doğru denize açılmıştır. Ancak, kısa bir süre sonra geminin ana makinasında başgösteren arıza nedeniyle *Virazon* Bodrum'da karaya çekilmiş ve çalışmalar 28 Eylül'de zoraki olarak sona ermiştir.

Yekta Kaptan teknesi ile yapılan araştırma ise bir süre önce Foça açıklarında gürgrir ağına takılarak çekilen ve bugün İzmir Arkeoloji Müzesi'nde sergilenmekte olan Geç Hellenistik Dönem'ine ait çıplak bronz atlet heykeli ile yine aynı müzede bulunan bronz bir kolun çıktığı batığı bulma amacına yöneliktir. Gürgrir ağının çekildiği alan çok geniş olduğundan tüm bölgenin detaylı ve sistematik biçimde taranması için INA mütevelli heyet üyesi Martin Wilcox'ın bu tür araştırmalar için özel olarak geliştirdiği ve henüz prototip safhasında olan bilgisayar bağlantılı, hassas sonar cihazı kullanılmıştır. Bir kısmının derin suda bulunması nedeniyle tespiti sonar ile yapılan hedeflerin "target" incelenmesinin dalgıç yerine uzaktan kumandalı dalgıç robot (ROV) ile yapılması planlanmıştır. Genelde kumluk olan deniz dibinde yer yer büyük kaya parçalarının da bulunması sonarın birçok hedef tespit etmesine neden olmuştur. En büyük ve belirgin olanları ile batık gemi görünümündeki bazı dağınık hedefler dalgıç robotun televizyon kamerasıyla incelenmiş, ancak hepsinin kayalık veya dağınık taş grupları oldukları anlaşılmıştır. Denizin özellikle sert olması nedeniyle diğer sonar hedefleri incelenememiş ve böylece bronz heykel batığının bulunmasına yönelik çalışmalar sonuçsuz kalmıştır. Buna karşılık, Eski Foça'nın açıklarındaki Fener Adası ile Orak Adası arasında 50 metre derinlikte olduğunu bildiğimiz ve 1992 araştırması sırasında yaptığımız dalışların kötü hava koşulları nedeniyle sonuçsuz kaldığı, kurşun külçe yüklü bir batığın yeri sonar ile kesin olarak tespit edilmiştir. Ancak, yine sert hava şartları nedeniyle uzaktan kumandalı robotun batık alanına indirilmesinden vazgeçilerek batığın incelenmesi 1994 sezonuna bırakılmıştır.

Virazon gemisiyle yapılan araştırma sırasında tespit edilen altı batıktan beşi Kızılburun çevresinde bulunmuştur. Kızılburun veya diğer adıyla İnceburun olarak bilinen bu kayalık çıkıntı, Seferihisar ile Çeşme arasındaki en büyük körfez olan Sığacık Körfezi'nin batı yakasındaki Teke Burnu'nun (bu burun aynı zamanda yarımadaının güneydeki en uç

noktadır) hemen batısındaki ikinci burundur. Özellikle antik gemiler için oldukça tehlikeli bir burun olduğu anlaşılan bu kayalık çıkıntının kuzeybatı tarafında 50 veya 60 sene kadar önce battığı söylenen büyük bir geminin de bulunması, bölgenin gemiler için yakın zamana kadar ne denli tehlikeli bir seyir alanı olduğunu kanıtlar.

1) Kızılburun Bizans Mermer Batığı

Kızılburun'da tesbit edilen beş batığın en ilginç olanı şüphesiz 39-40 metre derinlikleri arasında yatan ve mermer mimari elemanlar taşıyan Bizans batığıdır. Gemideki mermer parçalar ile diğer kalıntılar 14 metre uzunluğunda ve 4.80 metre genişliğindeki bir alan ile sınırlı kaldığından geminin deniz dibine dağılmadan omurgası üzerine düzgün bir biçimde oturduğu anlaşılmaktadır (Resim: 1). Mermer mimari elemanlar arasında çeşitli boylardaki spiral yivli sütunlar, beyaz ve kırmızı mermer plakalar, sütun başlığı, kilise ve diğer bazı önemli yapılarda pencere ve nef ayırıcısı olarak kullanılan iki yanı yarım sütünceli bir de paye (yassı paye) bulunmaktadır. Denizin etkisiyle zarar gören kısmen eriyen ve birçoğu tamamen çökeltiyle kaplı olan mermer elemanlardan bir bölümünün de ne oldukları kesin olarak saptanamamıştır. Aralarında kilise veya başka büyük bir yapıya mahsus parçaların da bulunması, geminin belirli bir inşaatta kullanılmak üzere sipariş edilmiş malzeme taşıdığını akla getirmektedir. Buna benzer bir örneği Sicilya'nın güneydoğusundaki Marzamemi limanı açıklarında 6. yüzyılın ikinci çeyreğine tarihlenen bir batıkta görmekteyiz¹. Bu geminin büyük bir olasılıkla Kuzey Afrika'da yapılmakta olan bir basilika için çoğu Marmara mermerinden yapılmış mimari parçalar taşıdığı anlaşılmıştır. Bizans, böylece imparatorluğun her köşesine merkezden gemiler ile "prefabrik" elemanlar göndererek kilise inşaatında önemli bir standardizasyona ulaşmış olmaktadır.

Mermerlerin arasında ve çevresinde ayrıca yarısı sağlam durumda 15-20 kadar tek tip amphora (Resim: 2, env.no: 93 sur-1) bulunmaktadır. Batık alanının derin kısmındaki kumluk zeminde görülen birkaç demir çapa ile tek (Resim: 3, env.no: 93 sur-2) ve çift kulplu mutfak kapları, bu kısmın geminin baş tarafına ait olduğunu belirtmektedir. Batıdaki çapa, amphoralar ve özellikle geminin ortasındaki mimari elemanlar arasında görülen tek bir amphoradan (Resim: 4), geminin 10. yüzyıla ait olduğunu

(1) Marzamemi batığı için bakınız: G.Kapitan, "Schiffsfrachten antiker Baugesteine und Architekturtteile vor den Küsten Ostsiziliens", "Klio 39 (1961) 300-302; G.Kapitan, "The Church Wreck off Marzamemi", "Archaeology 22 (1969) 122-33

belirtmektedir². Ancak batıdaki malzemenin 6. yüzyıl özellikleri göstermesi ve anılan mimari elemanların çoğunlukla tek bir örnekten oluşması nedeniyle, gemide eski bir yapıdan sökülerek çıkarılan devşirme malzemenin taşındığı anlaşılmaktadır³.

2) Kızılburun Değirmen Taşı Batığı

Bizans mermer batığının 17 metre kuzeybatısında ve 36 metre derinlikte değirmen taşları taşıyan bir geminin kalıntılarına rastlanmıştır. Batık çevresinde yapılan araştırmada 1 metre civarında çapı olan 17 adet büyük değirmen taşı ile 50 cm çapında ufak bir değirmen taşı görülmüştür (Resim: 5). Taşların merkezlerinde değirmen milinin geçeceği 10 cm çapında bir delik bulunmaktadır. Batık alanının kuzey tarafında yer alan üç adet Bizans tipi demir çapanın kısmen kum altında kalmaları ve tamamen çökelti ile kaplı olmalarından şekilleri açık olarak saptanamamıştır. Bu nedenle, çapaların değirmen taşı batığına mı, yoksa hemen kuzeyindeki kayalık yamaç üzerinde kırık ve dağınık durumda olan 7. yüzyıl amphoraları taşıyan batığa mı ait olduğu kesin olarak anlaşılamamıştır. Batık çevresinde çapaların dışında başka herhangi bir malzeme görülmediğinden, batığı tarihlemeye zorluk çekmekteyiz. Ancak, değirmen taşlarından birine yaslanır durumda olan bir çapanın kol kısmının çapa gövdesine geniş açı yapacak biçimde birleştirildiği gözlenmiştir. Kolda bir kırıklık söz konusu değil ise, kolun gövdeye dik açı ile tutturulduğu 6-8. yüzyıl Bizans çapalarından farklı olarak bu çapayı daha geç bir döneme, 10-12. yüzyıllara tarihleyebiliriz⁴. Vitruvius İ.Ö. I. yüzyılda, değirmen taşı batığında görülen türdeki büyük çaplı

-
- (2) Batıkta tek bir örneği bulunan amphora, şekil olarak L.Dončeva-Petkova'da 10. yüzyıl malzemesi olarak belirtilen Preslav (Bulgaristan) buluntusu 356 numaralı amphora ile aynı yapıdadır (*La Céramique Domestique Bulgare Pendant le Moyen Age*) (*La Seconde Moitié du VIe à la Fin du Xe S.*) (Sofia 1977) 193 no.356, 212 levha 30.356). J.W. Hayes, geç 10'dan erken 12. yüzyıla tarihlediği ve batığımızın amphorasının da dahil edilebileceği 54 numaralı amphora tipinde uzunca boyunlu, belirgin ağızlı ve dik kulplu olan amphoraların grubun eski örneklerini oluşturduğunu belirtmektedir (*Excavations at Saraçhane in Istanbul II* (Princeton 1992) şekil 24.1-6,73,75. Hayes'in erken dönem amphoralarından olduğu için, Kızılburun amphorasını genel olarak 10. yüzyıla tarihlememiz gerekmektedir. Batıdaki ikinci amphora tipinin yakın bir benzeri bulunamamıştır. Ancak, omuzunun biraz daha yuvarlak, dip kısmının az sivri ve boyun ile kulpların daha uzun olması dışında, Kızılburun'da bulunan diğer bir Bizans batığındaki (4 numaralı batık) amphoralara genel olarak benzerdir. Yine 10. yüzyıla tarihlenen bu amphora tipi için 10. dipnota bakınız.
  - (3) Bu konuyla ilgili görüş ve yardımları için Dr. Nuşin Asgari ile Prof.Dr.Yıldız Ötügen'e teşekkür ederim.
  - (4) Serçe Limanı cam batığı olarak bilinen 11. yüzyıl Bizans batığında bulunan sekiz adet çapa "Y" şeklindeki çapa tipinin en kesin tarihlenebilen örneklerini oluşturmaktadır (F.van Doorninck, Jr., "A Limited Technology. A Sophisticated Design", *INA Newsletter* [15.3 (1988) 24-25])

yassı taşların su gücü ile çalıştırıldığından bahsetmekle beraber, bu taşların bilinen en eski örneği Geç Roma Dönemi'ne aittir⁵. Yine iyi yuvarlak taşlar gerektiren zeytinyağı preslerinin 12. yüzyılda⁶, yel değirmenlerinin ise 12-13. yüzyılda kullanıma girdiği sanılmaktadır⁷. Ancak, arkeolojik kazılarda yukarıda sözü geçen Geç Roma Dönemi'ne ait su değirmeni ile Yunanistan'da Alonissos Adası yakınlarındaki Pelagos Adası'nda 12. yüzyıla ait bir batıktaki örnekler⁸, dışında tekerlek biçimli büyük değirmen taşları ile ilgili bugüne dek fazla bir bilgi elde edilememiştir⁹. Yunanistan'ın Aigina, Methana, Poros adalarındaki değirmen taşı ocakları antik dönemlerden, Melos ocakları ise en geç 16. yüzyıldan başlamak üzere 20. yüzyıl ortalarına kadar işletilmişler¹⁰, buralarda işlenen değirmen taşları yine bu asrın ilk kısımlarında ülkemize ithal edilmişlerdir. Yukarıda sözünü ettiğimiz çapalar Geç Bizans tipinde olup bu batığa ait isler, genel olarak 10-12. yüzyıllara tarihleyebileceğimiz bu batık, Orta Çağ'da çok önemli bir yeri olan değirmen taşı ticaretine tutacağı ışık bakımından oldukça büyük bir önem taşımaktadır.

3) Kızılburun 7. Yüzyıl Bizans Batığı

Değirmen taşı batığının bulunduğu alanın hemen kuzeyindeki dik kayalık yamaç üzerinde Yassıada 7. yüzyıl batığı kazısından çok iyi tanıdığımız küresel yapılı amphora parçalarına rastlanmıştır¹¹. 28 metreden başlayarak 36 metre derinliğe kadar geniş bir alana yayılmış olan amphora parçaları arasında sağlam örnek görülmemiştir. Batığın derin kıs-

- (5) Atina Agorası kazısı sırasında bulunan ve 6.yüzyılın sonlarına kadar işletildiği anlaşılan su değirmenine ait altı adet değirmen taşının çapları 74 cm ile 82.4 cm arasında değişmektedir (A. W. Parson, "A Roman Watermill in the Athenian Agora," *Hesperia* 5 (1936) 70 - 90.
- (6) A. Sordinas, *Old Olive Mills and Presses on the Island of Corfu, Greece*. Occasional Paper No. 5(Memphis State University Anthropological Research Center, Memphis 1971).
- (7) J. Storck ve W. Teague, *Flour for Man's Bread* (Minneapolis 1952).
- (8) Çıkarılan amphora ve sgraffito tekniğindeki sırlı kaselerden 12. yüzyılın ortalarına tarihlenen batıkta ayrıca altı adet 1.5 m çapında değirmen taşı bulunmuştur: Ch. Kritzas, "Τὸ Βυζαντινὸν ναυάγιον Πελαγὸς νήσου -'Αλοννήσου." *Athens Annals of Archaeology* 4 (1971) 176 - 82; P. Throckmorton "Exploration of a Byzantine Wreck at Pelagos Island near Alonnessos", 4 (1971) 183 - 85; C. Runnels, *A Diachronic Study and Economic Analysis of Millstones from the Argolid, Greece* (Indiana University 1981, yayınlanmamış doktora tezi) 234.
- (9) Runnels ("supra n. 7" 135), Yunanistan'da 7. yüzyıldan sonra arkeolojik kontekste herhangi bir değirmen taşının bulunmadığına dikkat çekmektedir.
- (10) Runnels (supra n. 7) 225 - 41.
- (11) 7. yüzyıl Yassıada Bizans batığındaki küresel amphoralar için bakınız: G. Bass ve F. van Doorninck jr., *Yassı Ada I* (College Station 1982) 157 - 60; F. van Doorninck, jr., "The Cargo Amphoras on the 7th Century Yassı Ada and 11th Century Serçe Limanı Shipwrecks: Two Examples of a Reuse of Byzantine Amphoras as Transport Jars." V. Déroche ve J. -M. Spieser, eds. *Recherches sur la Céramique Byzantine, Bulletin de Correspondance Hellénique (Suppl. XVIII)* (Paris 1989) 247 - 53.

mında yer alan iki ufakça mermer plakanın bu batığa mı ait olduğu yoksa daha güneydoğusundaki derin suda yatan mermer yüklü batıktan mı düştüğü bilinmemektedir. 36 metre derinlikte ve değirmen taşlarının üst yamacına yakın olan kısmında bulunan üç adet demir Bizans çapasının da bu batığa ait olup olmadığı kesin olarak anlaşılamamıştır. Kızılburun'a çarparak parçalanan geminin içindeki amphoraların kayalık yamacın üzerine dökülerek dağılmış olması nedeniyle batık pek belirgin değildir.

4) Kızılburun Bizans Batığı

Kızılburun'un en güney ucunda 28 metre derinlikte, kısmen kayalık kısmen de kum zemin üzerinde yüzlerce amphora tespit edilmiştir. Çoğunlukla kayalık alanın üzerine dökülmüş olmaları nedeniyle amphoraların büyük bir kısmının kırılmış olmasına rağmen, özellikle batığın derin kısmındaki kum cepleri içinde sağlam amphoralara da rastlanmıştır (Resim: 6; env. no: 93 sur-3). Yamaçtaki amphoralarla karışık olarak büyük taş ve moloz bulunması, geminin batmasından sonra yamacın dibe doğru bir miktar kaydığına işaret etmektedir. Çevrede yapılan araştırma sırasında amphora dışında malzemeye rastlanmamıştır. Hepsi aynı tipte olan bu amphoralara dayanarak batığı çok genel olarak 10.-11. yüzyıllara tarihlemekteyiz¹².

5) Kızılburun Sütun Batığı

Yukarıda bahsi geçen Bizans batığının güneyinde, 45 - 48 m derinlikteki kum ve kayalık zemin üzerinde kesin olarak tarihlenemeyen bir batık bulunmuştur. Batıkta 1.75 m çapında ve 0.95 m yüksekliğinde dokuz adet sütun tamburu, 1.75 m x 1.15 m x 0.32 m boyutlarında büyük bir mermer plaka ile 1.90 m x 1.90 m x 0.70 m boyutlarında çökeltiliyle kaplı olması nedeniyle kesin olarak tanımlanamayan, ancak bir olasılıkla Dor stilinde yapılmış bir sütun başı bulunmaktadır. Batığın kuzey tarafındaki kayalıklar üzerinde ayrıca bir veya iki büyük mermer plaka daha görülmüştür. Tüm parçaların tek bir sütuna ait olduğu kabul edilirse, toplam 9.3 m yüksekliğindeki bu sütunun büyükçe bir yapıya ait

(12) Omuzlarının daha köşeli, dip kısmının sivrice, boyun ve kuplarının ise daha kavisli olması bakımından biraz farklılık göstermekle birlikte amphoramıza oldukça benzeyen Bulgaristan'ın Preslav kazılarında bulunan bir örnek 10. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenmekte, ancak bu amphora tipinin 12. yüzyıla kadar kullanıldığı bildirilmektedir (Dončeva - Petkova "supra n. 2" 195 no. 369, 212 levha 30.369). j.Čangova, Preslav amphorasını genel olarak 10 - 11. yüzyıllara koymuştur. ("Targovske Pomeshecinja Kraj Jozhnata Krepostna Stena", *Bulletin de l'Institut archeologique bulgare* 21 (1957) 264,271 -72, 279 levha VII, 1; "Amphoras du Moyen Age en Bulgarie, " *Bulletin de l'Institut archeologique bulgare* 22 (1959) 248 şekil 4. 3, 252.

olduğu anlaşılmaktadır. Batıdaki başlığın Dor stilinde olduğu kanımız doğru ise, o zaman geminin Klasik Dönem'e tarihlenmesi gerekmektedir. Ancak, Anadolu'da bu stildeki tapınak gibi büyük yapıların az olduğu ve bilinen belirli örneklerin Kızılburun'un kuzeyinde kaldığı gözönüne alınır, sütunun ya Yunanistan'a yollanırken veya o yönden geldikten sonra Anadolu kıyıları boyunca kuzeye doğru götürülürken kaybolmuş olması gerekmektedir. Diğer bir açıklama ise söz konusu elemanın Dor stilindeki bir başlık yerine İyon veya Korint tipi bir sütunun kaidesi olduğu şeklindedir.

Sütun parçalarının hemen yanında bulunan ve İ.Ö. I. yüzyıla tarihlenerek batıkla herhangi bir ilişkisi olmadığı düşünülen sağlam bir amphora dışında başka bir esere rastlanmamıştır.

Kızılburun'un hemen ucunda, 28 metre derinlikte bir miktar 7. yüzyıl Bizans amphorası parçalarına rastlanmıştır. Amphora sayısının az oluşu ve çevrede diğer malzemeye rastlanmaması, söz konusu amphoraların Kızılburun'un 150 metre kadar doğusunda tespit edilen 7. yüzyıl Bizans batığına (3 numaralı batık) ait olabileceğini akla getirmektedir. Kızılburun'a çarpan gemi, amphora yükünün bir kısmını burada denize döktükten sonra hafifleyerek dalgaların etkisiyle doğuya sürüklenip batmış olabilir.

6) *Altinkum (Pırlanta) Plajı Roma Batığı*

Çeşme'nin güneyinde Altinkum (veya Pırlanta) Plajı olarak bilinen yerde kıyıdan yaklaşık 60 metre uzaklıkta ve 4-5 metre derinlikte, 15 adedi Korint tipi sütun başlığı, 25 adedi ise sütun kaidesi olmak üzere Marmara mermerinden yapıldığını sandığımız toplam 40 parça mimari eleman bulunmaktadır. Malzemenin kıyıya yakın olan kısmı kumtaşı zemin üzerinde oturduğundan az dağılmış, kum üzerinde olan güneydeki parçalar ise dalga etkisiyle çok daha fazla dağılmışlardır. Bu kısımda, kumun altına gömülü birkaç parçanın daha bulunması olasıdır. Başlıklar 1.30 m x 1.30 m x 0.90 m boyutlarında, kaidelerin kenarları ise 1.15 ila 1.35 m arasında değişmekte olup 0.45 m yüksekliğindedir. Tüm parçalar yerlerine ulaştıktan sonra tamamlanmak üzere kaba olarak şekillendirilmiştir. Sütun başlıklarının şeklinden batığı İ.S. 5-6. yüzyıllara tarihleyebiliriz.

Çeşme civarındaki en popüler plajlardan birinin hemen açığında ve sadece 4-5 metre gibi sığ bir konumda yer alması nedeniyle batık, çevre halkı ve Çeşme Müzesi yetkililerince iyi bilinmektedir.

1993 sualtı araştırması sırasında çıkarılarak Bodrum Sualtı Arkeoloji Müzesi'ne teslim edilen malzeme arasında Teke Burnu açıklarından Roma Dönemi'ne ait ufak bir kurşun çipo da bulunmaktadır (Resim: 7, env.no: 93 sur-4). 37 metre derinlikte bulunan çiponun uzunluğu 0.65 metre olup ortasında çapa kolu için kare şeklinde bir delik yer almaktadır. Bu tipteki çipolar genel olarak İ.Ö. 2. yüzyılın ortalarından İ.S. 4. yüzyıla kadar kullanılmışlardır⁽¹³⁾. Ancak, en yaygın olarak görüldükleri dönem İ.Ö.2. yüzyılın ikinci çeyreğidir. Araştırmalarımız sırasında görülen tüm kurşun malzeme çıkarılarak Bodrum Müzesi'ne teslim edilmektedir. Hurda değeri yüksek olan bu tür malzemenin süngerciler ve diğer dalgıçlar tarafından yağma edilip tahrip edilmesi veya satılması böylece önlenmektedir.

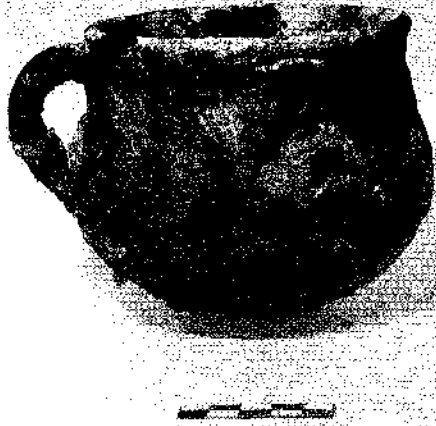
(13) D.Haldane, *The Wooden Anchor* (Texas aŞM University 1984, yayınlanmamış master tezi) 7-9, 12

Resim: 1- Kizilburun Bizans Mermer Batığı'nın genel görünümü.
Ön planda çökelti kaplı yivli sütunlar, arka planda ise
mermer plakalar görülmektedir.

Resim: 2- Kizilburun Bizans Mermer
Batığı'ndan çıkarılan etüdlük
amphora (env.no: 93sur-1)

Resim: 3- Kızılburun Bizans Mermer Batığı-
nın baş kısmında yer alan çapa ve
çeşitli kaplar arasından çıkarılan tek
kulplu bir mutfak kabı (env.
no:93sur-2)

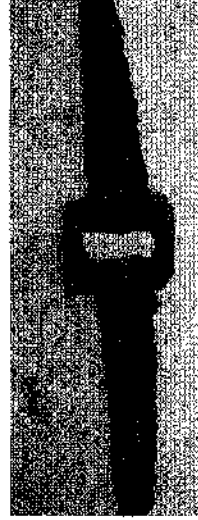
Resim: 4- Kızılburun Bizans Mermer Ba-
tığı'ndaki mimari elemanların
arasında bulunan ve batıkta
tek bir örneği görülen amp-
horanın suatından çekilmiş
fotoğrafi.

Resim: 5- Kızılburun Değirmentaş Batağı'nın genel görünümü. Ön planda, batağa ait olduğu sanılan çapa, önden ikinci ve üçüncü değirmen taşlarının soluna yaslanmış durumda görülmektedir.

Resim: 6- Kızılburun Bizans Batığı'ndan çıkarılan etüdlük amp-hora (resim 6, env. no: 93sur-3)

Resim: 7- Roma Dönemi'ne ait kurşun çipo, üstten görünüm (env.no: 93sur-4)

PISIDIA ANTIOCHEIA'SININ PARLAK DÖNEMLERİNİ YANSITAN YAZITLAR

Thomas DREW-BEAR*

Bu araştırma imkanını bize tanıyan, Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün başta sayın genel müdür olmak üzere, tüm çalışanlarına sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca Yalvaç Müzesi'nde ve örenyerinde yürüttüğü çok başarılı çalışmalarda bulunan, Latince ve Yunanca yazıtların araştırılması imkanını verdiği için Yalvaç Müze Müdürü Sayın Dr.Mehmet Taşlıalan'a içtenlikle teşekkürlerimi sunarım.

Antiocheia şehri, bugünkü Isparta iline bağlı Yalvaç ilçesidir. Pisidia Bölgesi'nde bulunmasına rağmen, yerli halk Frig kültürünü yaşatıyordu. Yerli halkın Frig dilini kullandığını, şehrin hudutları içerisinden çıkmış olan Frig yazıtlarından öğreniyoruz. Örnek olarak Prof. Claude Brixhe ile beraber *Kadmos* dergisinde yayınladığım bir mezar stelindeki yazıt, Strabo'da aynı kültürün varlığından söz etmektedir.

İsminden de anlaşılacağı üzere, Antiocheia Seleukoslara ait bir şehir idi. Fakat Hellenistik zamanlarından kalmış olan fazla kalıntı ve buluntular elimizde yok. Şehrin hangi kral tarafından kurulduğunu kesin bilemiyoruz. Tahminlere göre, şehrin kurucusu birinci Antiochos idi. Kuruluş tarihi M.Ö.3. yüzyılın başına rastlar. Ancak Seleukosların zamanı ile ilgili bugüne kadar herhangi bir yazıt bulunmamıştır. Fakat o döneme ait bir Hellenistik tapınak mutlaka vardı.

Bizim için, Antiocheia'nın ayrıntılı bilinen tarihi İmparator Augustus'un burada Güney Anadolu'nun en önemli Roma kolonisini kurmasıyla başlar. Augustus, bu şehrin onurunu bozmamak açısından büyük

---

* Prof. Thomas DREW-BEAR, Université Lyon II 1 rue Raulin, 69007 Lyon-FRANSA

resmi binaları devlet parasıyla inşa ettirmiştir. O dönemde şehrin en yüksek noktasına onun adını taşıyan bir tapınak inşa edildi.

Bu tapınağın altındaki kutsal mekan Ana Tanrıça Kybele'ye ait idi. Fakat o dönemde hem Roma'dan gelen hem de yerli ustalar ayrı ekipler halinde çalışarak Roma'nın çağdaş tapınaklarına benzer bir tapınağı Augustus'a hediye etmişlerdir.

Antiocheia şehrinin yaşadığı iki önemli devri açıklamak istiyorum. Birincisi, şehrin Roma kolonisi olarak Augustus tarafından kuruluşu, ikincisi ise, 4. yüzyılın başında Pisidia Eyaletinin başkenti oluşu.

Bilindiği gibi, Antiocheia ilk olarak I. Dünya Savaşı'ndan önce Arkeolog D.M.Robinson ve W.M. Ramsay tarafından kazılmıştır. Daha sonra 1924' de tekrar aynı ekip beraberce kazıya devam etmişlerdir. Kazı mimarı Frederick Woodbridge tarafından çizimi gerçekleştirilen propylon'un arşitravında iki satırlık İmparator Augustus'a ait bir ithaf yazıtı yer almakta idi. Ancak bugüne kadar bu yazıt üzerinde yeterince durulamamıştır. Bu nedenle, adı geçen anıtsal girişe ait mevcut arşitrav blokları ile bunların üzerindeki bronz harfleri yeniden meslektaşım Prof.Michel Christol ile beraber ele aldık ve inceledik. Ancak bronz harflerin durması gerektiği yerde bulunmadığı ve sadece bloklar üzerinde harflerin tutturulduğu oyukların günümüze korunarak geldiğini gördük (Resim: 1). Bronz harfleri ise, bir kısmının İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde bulunduğunu öğrendik. Bu buluntular haricinde yazıtla ilgili yani bir arşitrav bloğunun Antiocheia çalışmaları sırasında bulunduğunu öğrendik. İlk satırın tamamlanması diğerine göre daha kolay oldu. Çünkü burada İmparator'un ünvanları yer alıyordu. Ancak ikinci satıra ait olması gereken blokta ise, "Pater Patriae" sözcüğünün bulunması akla yakın gelmektedir. Bilindiği gibi, Augustus bu ünvanı M.Ö. 2. yılında almış idi. Bu kelimeler estetik açıdan elbette kısaltılarak yazılmış olmalıdır. Fakat "tribunicia potestas" sayısından emin olamıyoruz. 22. (tribunicia potestas" veya 23. veyahut 24. olabilir. Aynı zamanda zafer sayısı 14. veya 15. olması mümkün görülmektedir.

Buna göre, propylonun yapım tarihi kesin bir şekilde M.Ö. 2 ile M.S. 2 arasında olduğunu ileri sürebiliriz. Bu tarihte sadece propylon değil, kutsal alandaki tapınak ile bu tapınağı çevreleyen portiklerinde tamamlandığı ortaya çıkmaktadır. Augustus kutsal alanı'nın M.Ö. I. yüzyılın son çeyreğinde tamamlandığını söyleyebiliriz. Netice itibarı ile, Galatya eyaletinde imparator kültürünün başlangıcı ile ilgili hem arkeolojik hem de epigrafik bir belgeye sahip olmaktayız.

Bu ikinci bölümde ise; Antiocheia'nın bir başka dönemine değineceğim. Bilindiği gibi, Roma İmparatorluğu kurulduğu sıralarda Galatya eyaletinin başkenti Ankara idi. Antiocheia Ankara'nın hükümdarlığına bağlı idi. Bu durum 4. yüzyılın başına kadar, yani Diocletian zamanına kadar devam etti. Fakat Geç Roma İmparatorluğu'nda küçük bölge hükümdarlıklarının sayısı çok arttı. Bu yeni eyaletler arasında başkenti Antiocheia olan Pisidia'yı sayabiliriz.

Bu valiler ile personellerin Antiocheia'da devamlı kalması yeni bazı etkileşimlere yol açmıştır. Bu dönemi, Augustus Devri'ne benzetebiliriz. Yöneticileri şereflendirmek için şehrin görünüşü de yeni yapılarla büyük değişikliğe uğramıştır. Böylece Antiocheia, tüm bölgenin resmi merkezi olarak hükümetin tam politik etkileşimine açık bir kent oldu. Bu dönemden kalma, fakat yine açık bir şekilde incelenmiş birçok yazıtla sahibiz. Hiç olmazsa çözümlendiğim iki yazıtı tanıtmak istiyorum.

Bundan 25 sene önce, Prof.B.Levick *Anatolian Studies* 1967' de Yalvaç'ta ve örenyerinde bulduğu dört yazıtlı blokları yayınladı. Bunları ikişer gruplara ayırmış ve iki ayrı yazıt ortaya çıkarmıştı. Bu iki yazıtların metni hiç değişiklik görmeden *Année Epigraphique'te* tekrar verildi. Birinci yazıtın M.S. 305 ile 311 yılları arasına ait olduğunu ileri sürüyordu ve bulmaya çalıştığı ikinci ismi tam olarak açıklamıyordu. İkinci yazıtın içinde bulunan "Constantinus" ve "Licinius" isimlerine dayanarak, B.Levick, bu yazıtın M.S. 313 ile 324 yılları arasında kaldığını kabullenmekteydi.

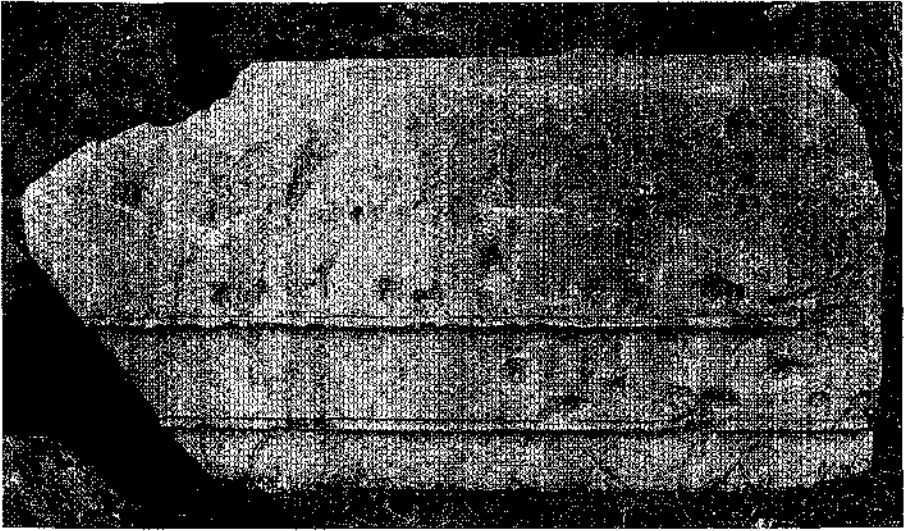
Fakat ben, Yalvaç ve çevresinde yaptığım araştırmalarda bu dört bloku tekrar gözden geçirdim. Bunlar, birbirine tam uyan ve aslında tek bir yazıt olduğunu saptadım. Böylece iki ayrı zamana ait iki ayrı yazıt yerine, B.Levick'in kabullenmediği tek tarih, yani 311 ile 313 arasına ait olan tek bir yazıt ortaya çıkarmış olduk. M.S. 311 yılında, bizim yazıtta bahsedilmeyen Galerius ölmüş ve 313'de Maximinus Daia savaşta katledilmişti.

311 ile 313 seneleri arasında Maximinus Daia Anadolu'ya hakim idi. Hükümdarların sıralanması bu dönemin diğer yazıtlarında da görüldüğü gibidir. İlk olarak 305'de Caesar olmuş olan Maximinus Daia gelir. Sonra, 306'da Caesar olan Constantinus ve 308'de Augustus olan Licinius yer almaktadır. Yani protokol sırası gerçeğe uygundur. Galerius'un ölümünden sonra Antiocheia, Maximinus Daia'nın hüküm sürdüğü bölgenin içinde bulunuyordu. Böylece, sonuç olarak 4. yüzyıl başına ait Antiocheia'da büyük bir yapı ile ilgili önemli bir belgeye sahip oluyoruz.

Ancak, Antiocheia'da yapılan bu dönemin binaları bununla yetinmiyor. Aynı makalede B.Levick, yine iki ayrı yazıtı neşretmişti. Yine Yalvaç'daki araştırmam sırasında bu iki yazıtın da tek bir yazıt oluşturduğunu saptadım. Ayrıca kazı bölgesinde bu mimari yazıtın devamı olan dört ayrı blok daha bulunmaktadır. Kentin diğer yerlerinde gördüğümüz başka blokları bunlara eklersek, sözü edilen yazıtın tek bir yapıta ait olduğu ortaya çıkmaktadır. Çünkü bu bloklar gerek profil, gerekse yazıtın tamamlanması açısından bir bütünlük arz etmektedir. Buna ilaveten, yazıtta yer alan tüm "A" harflerinin ortalarında çizgi bulunmamaktadır. Bu özellik de bizim görüşümüzü doğrulamaktadır (Resim: 2)

Bu yazıtın tamamının elimizde olmamasına rağmen, içeriğini tahmin edebiliyoruz. Bulduğumuz sol ve sağ kanatlardaki yazıt şöyle açıklanabilir: "Efendilerimiz çok dindar, Augustuslar Galerius Valerius Maximinus, Flavius Valerius Constantinus ve Valerius Licinnianus Licinius'un refah zamanında Vali Marcus Aurelius Diogenes büyük bir gayretle .....bu kemerli ile .....revakları yeniden yaptırdı".

Yukarıda verilen bilgilere göre, konumuzun ilk yazıtını oluşturan "Propylon yazıtı" elde mevcut kalıntı ve buluntulara göre, bugün gerçeğe yakın bir biçimde tamamlanmış bulunmaktadır. Öte yandan B.Levick tarafından iki ayrı yazıt olarak ele alınan kitabelerin de ayrı yazıtlar değil de, birer bütün yazıtı oluşturduğunu saptamış olduk.

Resim: 1

Resim: 2

EPIGRAPHISCHE FORSCHUNGEN IM WESTEN KARIENS 1993

Wolfgang BLÜMEL*

Das Gebiet, in dem ich seit mehreren Jahren Surveys durchführe, umfaßt die Region zwischen der Stadt Milas und dem Määndertal, die Halbinsel von Knidos und die sogenannte Loryma-Halbinsel. Ich habe 1993¹ die an verschiedenen Orten begonnenen Forschungen fortgesetzt und eine Reihe von abgelegenen Stätten zum ersten Mal aufgesucht; neue Funde sind aber nur in Milas und in Knidos zu verzeichnen.

In der Stadt Milas waren beim Abbruch von Privathäusern, beim Straßenbau und beim Ausheben von Baugruben beschriebene Steine gefunden und in das Museum gebracht worden. Unter ihnen befindet sich eine Inschrift, die bisher lediglich durch eine Abschrift von Philippe Le Bas bekannt war (I. K. 34 "Mylasa" Nr. 137). Ein Überprüfung an dem nunmehr wiedergefundenen Original führte zu kleinen Korrekturen und beseitigte einige Unklarheiten der Lesung. Die übrigen Neuzugänge sind Neufunde, meist Grabinschriften, sowie eine Inschrift zu Ehren des ost-römischen Kaisers Fl. Arcadius auf einer riesigen Basis, die vermutlich einst eine Statue trug.

Τὸν μέγιστον καὶ θεο-
φιλέστατον δεσπότην
ἡμῶν φλ. Ἀρκάδιον
4 τὸν ἑώνιον Σεβαστόν
ἡ βουλῆ κὲ ὁ δῆμος

* Prof.Dr.Wolfgang BLÜMEL, Institut für Altertumskunde, Universität zu Köln, Albertus-Magnus-platz, 50923 Köln-ALMANYA

(1) Ich danke der Generaldirektion für Altertümer und Museen im Kultusministerium der Republik Türkei für die Forschungsgenehmigung und dem Repräsentanten der Generaldirektion, Herrn Necati Ereğ (Museum Istanbul), für die Zusammenarbeit

Arcadius ist im Jahre 383 n. Chr. im Alter von 11 Jahren von seinem Vater Theodosius I. in Konstantinopel zum Augustus erhoben und 394 zum Beherrscher des Orients mit sämtlichen Vollmachten bestimmt worden. Er starb im Jahr 408; über besondere Verdienste, deretwegen er von Rat und Volk von Mylasa geehrt wurde, liegen keine Nachrichten vor. Sämtliche Zeilen der Inschrift stehen auf Rasur; offenbar ist also nicht nur der Name eines Vorgängers des Fl. Arcadius eradiert (dafür kämen im 4. Jh. n. Chr. Maximinus Daia 305 - 313, Maxentius 306 - 312, Licinius 308 - 324 oder Constantinus II. 337 - 340) in Frage, sondern ein völlig neuer Text eingeschrieben worden.

Die zweite Inschrift, die ich hier vorstellen möchte, wurde in der Ebene südwestlich von Milas gefunden. Aus dieser Region sind bisher nur sehr wenige Texte bekannt, vornehmlich Grabinschriften aus der römischen Kaiserzeit (I. K. 35: 924, 925; s. auch SEG 38, 1073), obwohl es sich um eine fruchtbare, reich bewässerte Landschaft handelt, die auch in der Antike besiedelt gewesen sein muß. Nun habe ich im vergangenen Jahr drei neue Inschriften aufnehmen können, die Anlaß zu der Hoffnung geben, daß weitere Nachforschung auch weitere Funde zutage fördern wird. Es handelt sich um eine mehrzeilige, schwer lesbare Inschrift aus hellenistischer Zeit, um eine Grabinschrift für einen Römer und seine Familie und eine Weihinschrift auf einem kleinen Marmorblock, der auf der Schriftseite stark beschädigt ist, so daß die Buchstaben nur mit Mühe zu lesen sind. Der Text lautet:

Διοκλη[ς]
 Διοσσκου-
 ριδου και
 4 Δα[μ]ας
 Δημητρι
 ου[×]θο-
 νιαι Βα-
 8 σιλαιαι
 και Εκα-
 τη Σ[.]σ-
 σιδι κατὰ

12 πρόστα-
γμα

“Diokles, Sohn des Dioskurides, und Damas Sohn des Demetrios, (weihen) der Chthonia Basilaia und der Hekate S'(.)ssis entsprechend der Weisung (im Traum)”.

Das Datum der Inschrift ist schwierig zu bestimmen. Einerseits macht die Schrift einen sehr flüchtigen Eindruck; die Buchstabenformen sind sehr unregelmäßig und würden eine Datierung in die frühe Kaiserzeit nahelegen, wenn nicht andererseits in den Dativformen in Z. 7 - 10 Iota noch geschrieben wäre. Man wird also mit dem zeitlichen Ansatz nicht weiter als bis zum Ende des 2. Jhs. v. Chr. heruntergehen können.

Nun zum Text selbst. Problematisch ist die Lesung in Z. 8, wo der vierte Buchstabe nur A oder Λ sein kann. Aber weder Βασίλεια noch Βασίλλια lassen sich als korrekte griechische Formen rechtfertigen; man erwartet Βασιλεια mit E. In Z. 10 ist der Stein so stark beschädigt, daß der vorletzte Buchstabe nicht mehr lesbar ist. Man kann erwägen, Ω zu ergänzen, und gewinnt ein Epiteton der Hekate, Σωσσις, das von einem bisher nicht belegten Ortsnamen Σωσσοσ abgeleitet sein kann. Vergleichbare Namen einheimischen, d. h. also vermutlich karischen, Ursprungs sind bekannt; ich verweise auf Κασωσσοσ, nur wenige Kilometer von dem Fundort der Inschrift entfernt, und Λωσσοσ in der Region von Lagina. Andere Ergänzungen sind nicht auszuschließen, etwa Σ(ι)σσοσ wie Υδισσοσ, Σ(α)σσοσ wie Αλικαρνασσοσ, aber sicher scheint, daß wir es mit einem der häufigen nichtgriechischen Ortsnamen auf -σσοσ zu tun haben. Möglicherweise ist dies dann auch der Name des antiken Ortes, zu dem das Heiligtum der Hekate gehörte.

Der Kult der Hekate, der im südwestlichen Kleinasien seinen Ursprung hatte, ist in vielen Städten Kariens durch Inschriften, bildliche Darstellungen und Münzen nachweisbar. Unterweltsvorstellungen waren mit dem Kult verschiedener Gottheiten verknüpft. Eine Χθονία Βασιλεια -falls der Text so zu interpretieren ist -, also Königin der Unterwelt, ist bisher nicht direkt bezeugt, aber auch nicht überraschend; man denke an die chthonischen Züge der Hekate von Lagina und an den Kult der chthonischen Demeter in Knidos, die von ihren Verehrerinnen als δέσποινα, “Herrin”, angesprochen wird.

Damit komme ich zu den Inschriften von Knidos, mit deren Be-

arbeitung und Veröffentlichung mich der Leiter der Ausgrabungen in Knidos. Prof. Ramazan Özgan (Universität Konya) betraut hat. Die Kampagne 1993 ergab aus der Sicht des Epigraphikers nur wenige Neufunde, meist kleinere Fragmente. Interessant ist aber ein unscheinbares Kalksteinfragment, das in einer Einfassungsmauer entdeckt wurde und jetzt im Depot verwahrt wird. Es ist auf allen Seiten gebrochen, trägt aber die Zeilenausgänge einer Inschrift, deren Lesung wie folgt lautet.

	(	ῥᾶθλα παισικαῖ(.....)Κ( )	
	(	)Ε τόζωι, Φιλίνος Φιλο-	
	(	λενευς· ἄκοντίωι, Δημη-	
4	(	)ς Ζμυρναῖος· ἀναγνώ-	
	(σει	νεωτέρους) καὶ μέσους· εὐταζίαι,	
	(	κ)ράτης Καλλιφάνευσ	
	(	καλλιγραφίαῖαῖθηροκράτης	
8	(	) .στον· ζωγραφίαι, Εὐαν-	
	(	)ς ψάλτας Σίμακος	
	(	)λοδώρου· νεωτέρους	
	(	δολίχ)ωι, Ἀγησικλῆς Ἐρατι-	α
12	(	σταδίωι, Νικάνωρ Ἄλικαρ-	
	(νασσ	ε)υς· διαύλωι, φιλόφρων	
	(	) πάλαι, Ἐρμογένης	
	(	)	

2 τόζον Bogenschießen, 3 ἄκοντιον Speerwerfen, 4/5 ἀνάγνωσις (Vor-) Lesen, 5 in der jüngeren und mittleren Altersklasse: εὐαζία gutes Betragen, 7 καλλιγραφία Schönschreiben, 8 ζωγραφία Zeichnen, 9 ψάλτας (dor.) Harfenspieler; in der jüngeren Altersklasse: 11 δόλιχος Langlauf, 12 στάδον einfacher Wettlauf, 13 δίαιλον Doppellauf, 14 πάλα (dor) Ringkampf.

Es handelt sich hierbei um einen Inschriftentypus, der aus verschiedenen Städten Kleinasiens bekannt ist, nämlich um eine Liste von Knaben, die im Gymnasion bei den in bestimmten Abständen veranstalteten Agonen den Preis in einer der aufgeführten Disziplinen davongetragen haben. Vergleichbare Dokumente sind in erster Linie aus Samos, aber auch aus Teos, Erythrai, Magnesia und anderen Orten überliefert. Die Disziplinen oder Schulfächer, die genannt werden, gliedern

sich deutlich in drei Gruppen: 1. Pädagogische Fächer wie Lesen, Schreiben, ihre künstlerischen Ausprägungen Vorlesen und Schönschreiben, Rechnen (ἀριθμητική), gutes Betragen, Fleiß (φιλοποιία) und allgemeine Bildung (πολυμαθία); 2. sportliche Fächer, die immer in derselben Reihenfolge aufgezählt werden (daher auch die Ergänzung in Z. 11), die Laufdisziplinen δόλιχος, στάδιον, δίαυλου, sowie πάλη, πυγμή (Faustkampf) und παγκράτιον (Allkampf, eine Verbindung von Faust- und Ringkampf); 3. musische Fächer wie Harfenspiel in unserer Inschrift, κιθαρισμός Kitharaspield, κιθαρωδία Kitharaspield mit begleitendem Gesang, κωμωδία, τραγωδία Vortrag von Partien aus der Komödie und der Tragödie, ῥαψωδία Vortrag von (epischen) Gedichten; 4. militärische Übungen wie Speerwerfen, Bogenschießen, ὄπλομαχία Übung im Kampf mit schweren Waffen, oder καταπάτης Übung im Gebrauch der Wurfmaschinen.

Der vorliegende Text ist der erste dieser Art aus Knidos, reiht sich aber ein in eine Serie ähnlicher Inschriften, die sämtlich aus hellenistischer Zeit stammen und die Breite der Ausbildung eines Schülers dokumentieren. Auch in Knidos war am Anfang des 3. Jhs. ein Gymnasium mit einer Palaistra von einem reichen Bürger gestiftet worden, wie wir aus dem berühmten Antigonos-Epigramm (I. K. 41 [Knidos] Nr. 301) wissen. Seine Lage ist noch nicht bekannt, wird aber, so steht zu erwarten, bei den künftigen Ausgrabungen zutage kommen.

KARYA'NIN HELLENİSTİK DÖNEM KENTLERİ

Ender VARİNLİOĞLU*

Hellenistik Dönem'de Karya'da eski yerleşmelerin yakınında kent kurup çevredeki toplumlara bu kente bağlamanın güzel bir örneği *Stratonikeia*'dır. İ. Ö. 3. yüzyıl başlarında karısı *Stratonike* adına *Stratonikeia* kentini, şimdi büyük ölçüde terk edilmiş olan Eskihisar Köyü'nün yerinde kuran *Antiokhos*'un yaptığı buydu. Klasik Çağ'dan beri adını bildiğimiz, kuşkusuz daha eski tarihlerden gelen birçok Kar yerleşmesi yeni kurulan kentin nüfusunun oluşmasına katkıda bulunmuş, ancak kendi varlıklarını da sürdürmüştür. Nitekim eski yerleşmelerin adı, Roma Dönemi yazıtlarında *Stratonikeia*'nın önde gelen ailelerinin *deme*'si (=beldesi) olarak geçmektedir.

Karya'da sürdürmekte olduğumuz arkeolojik ve epigrafik yüzey araştırmalarımız sırasında, adı bilinip de yeri saptanamamış bu Kar topluluklarının kimilerinin yerini bulduk. Bunlar, öyle görünüyor ki, *Stratonikeia* kenti kurulduktan sonra daha da gelişmiş; geleneksel köy - *koinon* (köy - köy birliği) ilişkisi içinde daha büyük örgütler kurmuştur. Örneğin, *Pisye* (Pisi=Yeşilyurt) *Stratonikeia*'ya yakın büyük bir köy birliğidir. İ. Ö. III. yüzyılda *Pisye*'nin birleşikleri arasında görülen kimi toplumlar (yerleşmeler) sonradan *Stratonikeia*'nın *deme*'leri arasında görülmektedir. Demek, *Stratonikeia*'nın egemenlik alanının genişlemesi ile eski Kar köyleri, *koinon*'ları *Pisye*'den kopmuştur.

İşte Karya'nın bu tarihsel gelişmesi içinde, yeni kurulan iki Hellenistik kenti karşılaştırmak istiyorum. Kentlerden biri adı geçen *Stratonikeia*, öteki Derebağ Köyü, Kapraklar Mahallesi'ndeki -adı bilinmeyen- Hellenistik kenttir. Bu kente 4-5 km uzaklıkta Asarcık

---

* Doç. Dr. Ender VARİNLİOĞLU, Bestekar Sok. 9/7 06680 Kavaklıdere - ANKARA

tepesindeki daha eski yerleşmenin adı bilinmektedir: *Hyllarima*. Bu ad, tepenin altındaki mahallenin adında saklıdır: Kılılaliler. Kapraklar Mahalesi'ndeki kent duvarları, tiyatrosu, agorası v. b. yapılarıyla Hellenistik yeni bir yerleşmedir.

Öte yandan *Stratonikeia* da Hellenistik duvarları, kimi yapıları ile yeni bir kenttir. Bu kentin de hemen yakınında Değirmentepe'deki kısa duvarların ve burcun daha eski, en azından Klasik Dönem kalıntısı olduğunu geçen yıllarda ileri sürmüştüm¹. Bu yerden elimize geçmiş yazılı belge olmadığı için, *Stratonikeia*'dan eski olan bu yerin adını bilmiyoruz. Ancak, *Lagina*'dan gelen ve Karya'nın yüreğine giden yolu görmesi; *Herodot*'un, Karların Persleri üçüncü savaşta Karya'nın içerilerine girmeden Pedasa yakınında yendiğini söylemesi ve *Strabon*'un da *Stratonikeia* yakınında *Pedason* adlı bir yerleşmeden söz etmesinden yola çıkarak burasının Pedasa olabileceğini ileri sürmüştüm. Hellenistik Dönem'de *Hyllarima* yakınında yeni bir kentin kurulması; *Stratonikeia*'nın da Hellenistik Dönem'de eski bir yerleşmenin yakınında kurulduğunu düşünerek Değirmentepe ile ilgili önerimi yineliyorum.

Adı bilinmeyen eski yerleşmelerin adının; adı bilinip yeri bilinmeyenlerin yerinin saptanması, yazıtlar ya da yazılı başka bir belge, örneğin sikkeler olmaksızın öneri olmaktan ileri gidememektedir. Nitekim, iki yıl önce *Keramos* (Ören/Milas) yakınında bulduğum bir yazıtla, *Uranion* kentinin yerinin, sanıldığı gibi, Bodrum Yarımadası'nın batı ucunda olmadığı saptanmıştı²: *Uranion*, Dikmen Dağı'nda Kenker Tepesi'nde duvarları, yapılarıyla durmaktadır. *Uranion*'la birlikte Atina - Delos Deniz Birliği vergi listelerinde adı geçen öteki Karya kentlerinin bir kesimin de Bodrum Yarımada'sında olmadığı varsayımından hareketle, Uranion çevresinde yaptığım yüzey araştırmalarımda Karamanadağ'da bir Kar yerleşmesinin kalıntılarıyla karşılaştım. Bu yer de duvarları, kale kapısı, caddeleri, evleri, akropolüyle Roma Dönemi'nden önce terkedilmiş bir kent görüntüsü vermektedir. Bulduğum, buradan olduğu kuşku götürmez meclis kararının, ne yazık ki, baş kısmı kırık olduğu için, kentin adı saptanamamıştır.

Karya'da uzun süredir tek başıma, son beş yıldır sorumluluğumda Türk - Fransız ortak araştırmasıyla sürdürdüğüm yüzey araştırmalarına

-
- (1) Araştırma Sonuçları Toplantısı, 25 - 29 Mayıs 1992, Ankara, T. C. Kültür Bakanlığı, Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, s. 213 - 218.
  - (2) E. Varinlioğlu, "Lelegian Cities on the Halicarnassian Peninsula in the Athenian Tribute Lists" *Asia Minor Studien* 8, 1992, 17 - 22.

göz attığımda, Karya kentlerinin tarih içindeki genel görüntüsü şudur: Klasik Çağ'ın sonundaki Karya yerleşmeleri yüksek tepelerde, birbirini gören, surlarla çevrili küçük topluluklardır. Bu toplulukların kimilerinin adını 5. yüzyıldan beri biliyoruz. Hellenistik Dönem'de Kapraklar Mahallesi'ndeki kent gibi, *Stratonikeia* gibi yeni *polis*'ler kurulurken eski Karya yerleşmeleri de dışarıdan gelen çağın etkilerine ayak uydurmuş; ancak kimileri, Keramos gibi, kent olarak gelişirken bir kısmı, belki çoğu, sönmüş, terkedilmiştir: Karamandağ'daki yerleşme gibi. Bu yerlerin teker teker saptanması, tarihi coğrafyanın, tarihi haritanın çizilmesi için ön koşuldur. Bunun için, özellikle epigrafinin ve arkeolojinin araştırmacıda birbirini tamamlar biçimde çakışması gerekir.

Bize araştırma izni veren Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne, saydamlar için Sayın Tuğrul Çakar'a teşekkür ederim.

1993 YILI KÜÇÜK ASYA ROMA YOLLARI VE MİLTAŞLARI

David FRENCH*

1993 yılı çalışması Konya bölgesindeki üç gün dışında, Antalya bölgesinde yoğunlaştırılmıştır.

Bakanlık temsilcisi Konya Mevlana Müzesi'nden Arkeolog Yaşar Yılmaz'dı.

KONYA İLİ

17 -19 Kasım tarihleri arasında üç gün Konya bölgesinde çalışılmıştır.

(1) Hatunsaray ziyaret edilmiş (antik Colonia Lystra), üç miltaşı ve bir sınır taşı kayıtlara geçirilmiştir.

1. Miltaşı: Camide bulunmuştur; M. S. 235, Maximinus dönemine tarihlenir.

2. Miltaşı: Mustafa Konca'ya ait evin (no. 392) önünde bulunmuştur; M. S. 238, Gordianus III dönemine tarihlenir.

3. Miltaşı: Yerleşimin yaklaşık 1.3 km kuzeyinde bulunan Kömürcük köprüsü üzerinde bulunmuştur; Septimius Severus dönemine tarihlenir.

Sınır taşı ise mezarlıkta yer almaktadır, bir kiliseden getirilmiştir (Şehit St. George Kilisesi); M.S. 5. veya 6. yüzyıla tarihlenir.

(2) Sarayönü yakınlarındaki Büyük Zengi ve Meydan köylerinde 1888 (?) yılında Ramsay tarafından kayıtlara geçirilmiş miltaşları yoğun olarak aranmışsa da, maalesef hiçbiri bulunamamıştır.

---

* Dr. David FRENCH, İngiliz Arkeoloji Enstitüsü , Tahran Cad. No. 24 Kavaklıdere - ANKARA

ANTALYA İLİ

Bu ildeki çalışma 24 Kasım ve 11 Aralık tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir.

1) *Miltaş Araştırması*

Antalya bölgesinde daha önce başkaları tarafından kayıtlara geçirilmiş bazı miltaşları araştırılmıştır.

08.12.1993 günü:

Çolaklı: Süral Otel'de üç miltaşı bulunmaktadır. İki M.S. 293-305 yıllarına, Diocletianus ve birlikte devleti yönettiği kişilere tarihlenir. İkincisi üzerinde 4 metin vardır. Birincisi, M.S. 198-208 yılına tarihlenir, Septimius Severus adını taşımaktadır. İkincisi, M.S. 293-305 yılına tarihlenir, Diocletianus'un adını taşımaktadır. Üçüncüsü, bilinmeyen bir imparatora aittir. Dördüncüsü ise M.S. 351-361 yılına tarihlenir, Constantius'un adını taşımaktadır. Üçüncü taşın üzerindeki metin 5 kere tekrarlanmıştır. Ancak hepsi de oldukça yıpranmış durumdadır.

09.12.1993 günü (Müze Müdürü İsmail Karamut ile birlikte):

Demirtaş: Eski mezarlıkta bulunmaktadır. Septimius Severus dönemine tarihlenir.

Kaledran: Hadrianus'a ait bir miltaşı M.S. 137 yılına tarihlenir.

Antiochia ad Craquum: M.S. 197, Septimius Severus dönemine tarihlenir.

Alanya: Septimius Severus'a ait bir miltaşı.

10.12.1993 günü:

Mavikent Kumluca yakınları (antik Gagae): Yoğun araştırmalara rağmen, daha önce yayınlanmış olan miltaşı bulunamamıştır. İki yazıt kayıtlara geçirilmiştir. Bir tanesi ölümünden sonra İmparator Claudius'a yapılmış bir ithaftır. İkincisi ise, Myra'da doğmuş, Gagae'de ölmüş, Trokondas'ın karısı Arsasis'e ait bir mezar taşıdır.

11.12.1993 günü:

Korkuteli: Bozova'dan getirilmiş bir miltaşı görülmüştür. Taş üzerinde üç metin bulunmaktadır: (1) M.S. 198-208, Septimius Severus,

(2) M.S. 363, Iulianus, (3) M.S. 364-367, Valentinianus ve Valens adlarını taşır.

2) Döşeme Boğazı

Döşeme Boğazı Güney Anadolu'da yer alan ve Toros Dağları'nı kesen üç geçitten biridir. Bu geçitlerden en iyi bilineni Gülek Boğazı'dır. Fakat, İstanbul'u Irak ve Suriye sınırlarına bağlayan karayolunun inşası nedeniyle, yazıtıyla birlikte tahrip olmuştur. Pamfilya Ovası'ndan güneybatı Pisidya'ya uzanan ikinci geçit de (Termessus'un altından geçen Yenice Boğazı) inşası planlanan ikinci karayolunun tehdidi altındadır. Pamfilya'dan güney Pisidya'ya uzanan üçüncü geçit ise (Döşeme Boğazı) halen hiçbir yara almadan (her ne kadar yaklaşık yirmi yıl kadar önce NATO tarafından tamamlanan boru hattı ile zarar görmüşse de) korunagelmektedir.

AMAÇLAR

1) Dağlar arasındaki uzun ve dar geçitte yer alan yolla birlikte, önce Romalılar daha sonra Bizanslılar tarafından kullanılmış, birbirini izleyen taş kaplı yolların kayıtlara geçirilmesi.

2) Geçitin en tepesinde ve altında yer alan tesislerin (veya istasyonların) kayıtlara geçirilmesi.

3) Döşeme Boğazı'ndaki yolun tarihsel gelişiminin ve özellikle İmparator Augustus'un yolu (M.Ö. 6) ile çağdaş orijinal bir tesisin var olup olmadığının araştırılması.

TARİHSEL ÖZET

Döşeme Boğazı'nda bulunan yolun oldukça yaşlı olduğu tahmin edilmektedir. Çok yakınlarındaki Paleolitik ve Erken Holosen Dönem yerleşimlerinin varlığı, dağlık kesim, yaylalar ve kıyı arasındaki bu yolun bu dönemlerden beri bilindiğini önermektedir. Antik yerleşim Perge (boğazın yaklaşık 32 km güneydoğusunda yer alan), Hitit Dönemi'nde bölgenin önemli yerleşimlerinden biridir. Şehre iç kesimlerden ulaşım ancak geçitin her zaman sıkı bir şekilde kontrol altında olmasıyla mümkündür. Daha geç döneme ait tarihi bir örnek (M.Ö. 3. yüzyıl), Döşeme Boğazı'nın askeri hareketlerdeki önemini ortaya koymaktadır. M.Aquillius tarafından inşa edilmiş ilk Roma yolunun Bergama'dan Side'ye uzanan kısmının Döşeme Boğazı'ndan geçtiği kesindir. Boğazda yer alan ilk taş kaplı yol Via Sebaste M.Ö. 6. yüzyılda Augustus tarafından inşa edil-

miştir. Colonia Iconium'dan Pamfilya'ya (Attalia) uzanmakta olan bu yol Colonia Antiochia'dan geçmekteydi.

Daha sonra Bizans Dönemi'nde bu yol tamir ve yeniden inşa edilmiştir. Aynı işlemlerin Osmanlı Dönemi'nde de tekrar etmiş olması mümkündür. Son olarak bu yol yerine, yaklaşık 10 km batısında Çubuk yolu inşa edilmiş ve kullanılmaya başlanmıştır.

1993 YILI ÇALIŞMASI

Yalnızca boğazın en alt kısmında yer alan kalıntılar üzerinde çalışılmıştır "aşağı yerleşim" (Resim: 1-2). Koruma amaçlı bir girişin de dahil olduğu ve oldukça iyi durumda korunmuş anıtlara sahip yukarı kısmında ("yukarı yerleşim") ise, araştırma yapma girişiminde bulunulmamıştır.

25 Kasım-04 Aralık tarihleri arasındaki 10 günlük çalışmada balonla çekilen fotoğraflar ve "total-station" kullanımından elde edilmiş bilgiler birleştirilerek genel bir plan üretilmiştir. Dikkat çekici özellikler şunlardır:

- 1) Tüm geçit boyunca uzanan bir yol (ör. taş kaplı yol)
- 2) Bir han veya istasyon (Resim: 1, 3, 4, 5)
- 3) Doğu kilisesi
- 4) Yol kenarında bir kilise
- 5) Hamam yapıları
- 6) Mezar ve bir in-situ yazıt
- 7) Bir küçük tapınak veya heroon
- 8) Bir küçük kale (Resim: 2)
- 9) Orta kilisesi
- 10) Batı kilisesi
- 11) Mezar ve mezarı tamamlayan ek birimler

Gelecek sezon balonla çekilmiş fotoğrafların rehberliğinde diğer yapıların planlarının çıkarılması da mümkün olacaktır. Yapıların yatay büyümenin sonucu olup olmadığının cevabı ise, 1994 yılında aranacaktır.

YAPILANRIN KRONOLOJİK DÜZENİ

Aşağı yerleşimde bulunan kalıntılar yapısal özellikleri dikkate alınarak (en azından) iki gruba ayrılırlar.

- (1) Geniş taş bloklar kullanılarak inşa edilmiş kalın duvarlarla temsil

edilen erken dönem. Bu duvarlarda az miktarda harç ve daha fazla tuğla kullanılmıştır.

(2) Oldukça çok miktarda harç, küçük taşlar ve sayısız tuğla parçası kullanılarak inşa edilmiş ince duvarlarla temsil edilen geç dönem.

Han olarak nitelendirilen yapı, küçük kale ve tüm kiliseler ikinci teknik kullanılarak inşa edilmiştir. Diğer taraftan, yapıların çoğunluğunda olduğu gibi (karadan ve havadan gözle görülen yapılar) hamam yapıları ilk teknik kullanılarak inşa edilmiştir.

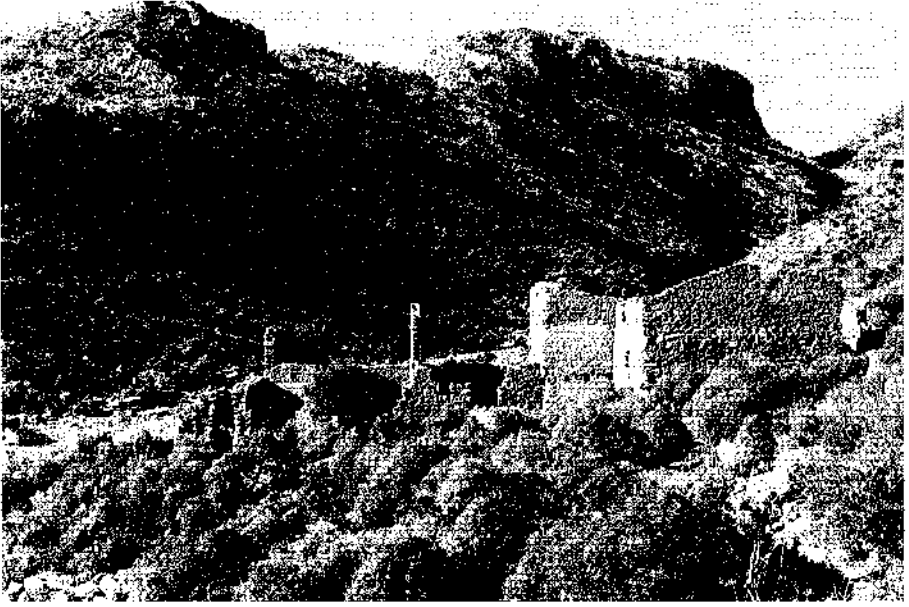
Erken dönemi temsil eden teknik, şimdilik M.S. 1. yüzyıla tarihlendirilmiştir. Geç dönemi temsil eden teknik ise, takip eden yüzyıllara, özellikle 5. ve 6. yüzyıllara tarihlenir.

YOL

Yolun ancak bir noktasında tekerlek izleri (Resim: 7) saptanmıştır. Daha geç bir dönemde yolun taşlarla döşenmesi sırasında ise, üzerine yuvarlanmış bir lahit yerinden kaldırılmamış, taşlar lahitin etrafından döşenerek yola devam edilmiştir (Resim: 8). En geç yol döşemesi "han"la (Resim: 5, 6) ve en azından bir kilisenin yapım tarihiyle (boğazın üst kısımlarında yer alan) ilişkilendirilebilir. Böylece, en az üç veya daha fazla döşeme ve/veya tamir evresinin korunagelmış olduğunu söyleyebiliriz.

ÖZET

Roma dünyasında yollar kenarına inşa edilmiş istasyonların (tabernae, stationes) varlığı epigrafik buluntulardan bilinmektedir. Via Sebaste yolu üzerinde, Colonia Antiochia yakınlarındaki Neapolis'te önemli bir epigrafik metin bulunmuştur. Bu metinde imparatorluk yönetiminden açıkça söz edilmektedir. 1994 yılında başlıca amaçlarımızdan biri bu durumun aydınlatılmaya çalışılması olacaktır. Acaba Döşeme Boğazı'nın alt kısmında bulunan istasyon Via Sebaste yolunun inşasıyla ilişkili olarak imparatorluk tarafından inşa edilmiş orjinal bir yapı mıdır?

Resim: 1- Döşeme Boğazı: Boğazın (ve hanın) güneyden görünüşü.

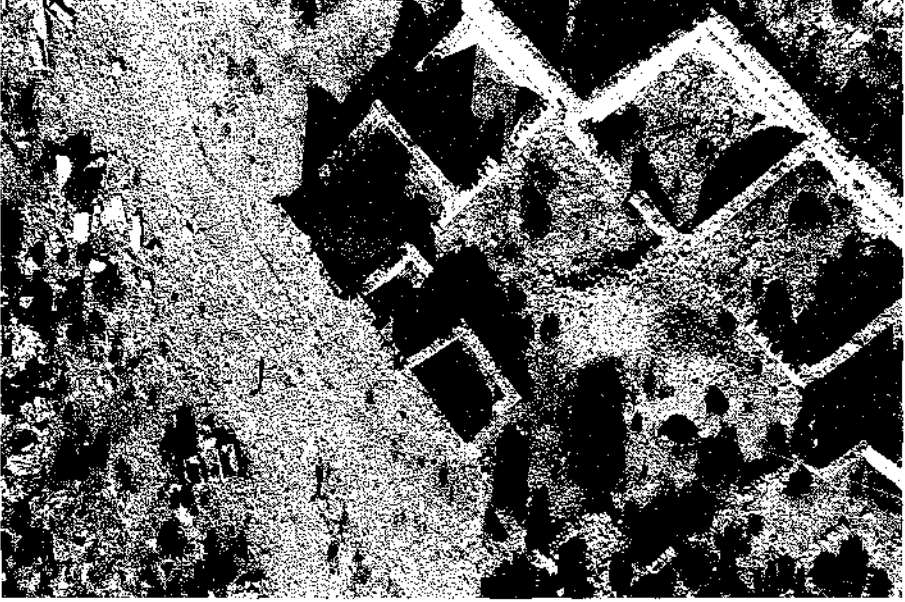
Resim: 2- Döşeme Boğazı: Aşağı yerleşimin kuzeyden görünüşü

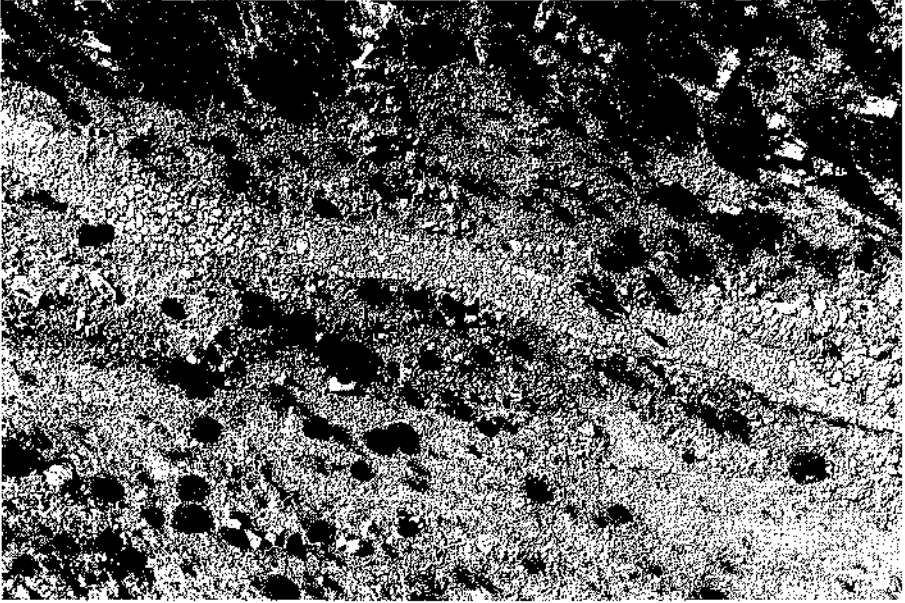
Resim: 3- Döşeme Boğazı: Hanın güneydoğudan görünüşü

Resim: 4- Döşeme Boğazı: Hanın ön yüzü ve Doğu kilisesi (yukarıda sağda).

Resim: 5- Döşeme Boğazı: Han ve yol (kuzey yukarıda olmak üzere).

Desim: 6- Döşeme Boğazı: Yolun boğaz içindeki konumu (kuzey sağ tarafta olmak üzere).

Resim: 7- Döşeme Boğazı: En eski yol üzerinde tekerlek izleri.

Resim: 8- Döşeme Boğazı: Orta dönemde kullanılan yol.

KİLİKYA' DA EPİGRAFI VE TARİHİ COĞRAFYA ARAŞTIRMALARI 1993

Mustafa H. SAYAR*

1993 yılında başkanlığım altında yapılan Kilikya Epigrafik ve Tarihi - Coğrafik Yüzey Araştırması, Viyana Üniversitesi Eski Çağ Tarihi Bölümü Asistanı Dr.Hans Taeuber'in, Trakya Üniversitesi Arkeoloji Bölümü Araştırma Görevlisi Işık Şahin'in ve Ege Üniversitesi Arkeoloji Bölümü öğrencilerinden Pınar Özlem'in katılmasıyla oluşan ve Bakanlık temsilciliğini Adana Bölge Müzesi araştırma görevlilerinden Kadir Yanık'ın yaptığı bir ekiple, Adana, İçel illeriyle, Hatay'ın Erzin, Dörtiyol ve İskenderun ilçelerini kapsayan bir alanda ve söz konusu illerin müzelerinde 27 Ağustos - 4 Ekim 1993 günleri arasında gerçekleştirilmiş olup, bu araştırma sırasında arazide 97 adet ve müzelerde 220 adet olmak üzere toplam 317 adet henüz üzerinde çalışılmamış yazıtlı eser tespit edilmiştir.¹

Adana İli Çalışmaları

1993 yılında Adana ilinde yaptığımız çalışmalara bölge müzesi bahçesinde bulunan yazıtlar üzerinde yaptığımız incelemeler sırasında Kilikya Bölgesi'ne ait olduğunu saptayabildiğimiz 215 adedi üzerinde çalıştık. Bunlardan altısı Latince, diğerleri eski Yunanca yazıtlıdır. Hem içerikleri ve hem de yayınlanmış olan diğer yazıtların yardımıyla bu eserlerin kesin buluntu yerlerinin saptanmasına çalışılmaktadır.²

---

* Doç.Dr. Mustafa H.SAYAR, Institut für Alte Geschichte, Universität Wien, Dr. Karl Lueger Ring 1, A-1010 Wien-AVUSTURYA

- (1) Araştırmalarımıza izin veren Kültür Bakanlığı, Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne, araştırmamıza Bakanlık temsilcisi olarak katılan Kadir Yanık'a ve çalışmalarımız sırasında yardımlarını esirgemeyen Adana, Hatay, Tarsus, Mersin ve Silifke müze müdürlüklerine ve araştırmamıza maddi yönden destek veren Avusturya Bilimsel Araştırmaları Destekleme Fonu'na teşekkür ederiz.
- (2) Adana Müzesi'ndeki çalışmalarımız sırasında yardımları için müze müdürlüğüne ve elemanlarına huzurlarınızda bir kez daha teşekkür etmek isterim.

1993 yılı çalışmalarımızın ilk bölümünü ovalık Kilikya'yı kuzeyden çeviren dağlardaki incelemeler oluşturdu (Harita). 1992 yılında yaptığımız çalışmalarda Feke ilçesinin 10 km kadar güneyindeki Akkaya köyü civarındaki Üzliyen mevkiinde Anazarbos takvimine göre tarihlenmiş mezar yazıtları bulmuş ve buna bağlı olarak Anazarbos'un arazisinin kuzeyde kuramsal olarak en azından bu bölgeye kadar uzanmış olabileceğini düşünmüştük³.

Dağlık arazide yaptığımız çalışmaları bu yıl geçen yıla göre biraz daha kuzeyde, Kilikya ile Kappadokya arasındaki sınırın geçtiği tahmin edilen Feke ve Saimbeyli ilçe merkezleri arasındaki alanda sürdürdük (Harita). İlk olarak Saimbeyli ilçesi sınırları içindeki Cumhuriyet köyünde bulunan bir Bizans kilisesinin kalıntıları içinde üç adet kilise yapı yazıtı belirledik⁴.

Daha sonra yine Saimbeyli ilçesine bağlı Çatak mevkiinde bulunan Roma Devri nekropol alanında incelemelerde bulunduk (Harita). Herhangi bir yazıtı rastlayamadığımız bu örenyerinde kısmen korunagelmış iki mezar odası saptadık (Resim: 1). Feke ilçesine bağlı Günümce köyü civarındaki Roma Devri nekropol alanında çok azı ayakta kalmış bir mezar evi belirledik (Resim: 2).

Bu buluntular Torosların bu kesiminde Roma ve Bizans dönemlerinde hemen hemen güntümüzdekine yakın yoğunlukta yerleşim birimleri olduğunu belgelemektedir.

Dağlık bölgedeki çalışmalarımızı daha sonra batıya kaydırarak Saros'un (=Seyhan nehrinin) batı yakasında bulunan antik yerleşmeleri incelemek üzere Aladağ ilçesi Akören bucağı civarındaki antik yerleşmelerde geçtiğimiz yıllarda yaptığımız araştırmaları sürdürdük (Harita). Akören bucağının kuzeyindeki Gökören mevkiinde bulunan kilise içinde bir Bizans yazıtını inceledikten sonra Aladağ ilçesinin 18 km kadar batısında ve Seyhan nehrinin batı yakasında bulunan Kızıldam köyü ve civarında yaptığımız araştırmalarda, burada bugüne değin bilinmeyen bir Roma - Bizans Devri yerleşmesinin varlığını saptadık. Bu örenyerinde Roma Devri'ne tarihlediğimiz bir adak yazıtı, birinin girişinde oldukça silik durumda bir yazıt bulunan iki mezar evi (Resim: 3), ana kayaya oluşmuş bir lahit teknesi ve kapağı (Resim: 4) ile bir kilisenin

(3) Bu konu hakkında bkz. M.H.Sayar, XI.Araştırma Sonuçları Toplantısı

(4) Bu kilise hakkında ilk haber için bkz. H.Hellenkemper - F.Hild, *Kilikien und Isaurien*, Tabula Imperii Byzantini, V, Wien 1990, 80. *Cumurtu* maddesi.

apsisinin kalıntıları (Resim: 5) ve aynı kiliseye ait bir yapı yazıtı belirttik.

Aynı köye bağlı Körmesut Mahallesi'nde ise girişlerinde yazıtlar bulunan Roma Devri'ne tarihlediğimiz üç mezar evini inceledik. Bu yazıtlardan birinin başlangıcında Anazarbos takvimine göre verilmiş 173 yıl sayısına göre bu mezar evi M.S. 154 yılına tarihlenmektedir. Bu yıl sayısına rastlamamız mezar evinin tam olarak tarihlenebilmesinin yanı sıra, Anazarbos takvimine göre verilen yıl sayılarının, Saros'un batı kıyısında Roma İmparatorluk Devri'nde de kullanıldığını göstermesi bakımından önem taşımaktadır. Çünkü biraz güneyde bulunan Akören ve Gökören'de bulduğumuz yazıtlar sayesinde Anazarbos takviminin en azından Jüstinien devrinde Saros'un batı kıyısında kullanıldığını biliyorduk.⁵ 1993 yılındaki bu buluntular sayesinde Anazarbos takviminin daha Roma İmparatorluk Devri'nde Saros'un batı kıyısında kullanıldığını ve böylece Anazarbos'un etki alanının daha o zamanlar en azından bu bölgeye kadar yayıldığını öğrenmekteyiz.

Araştırmamıza daha sonra ovalık Kilikya'nın doğu sınırında bulunan ve antik *Neronias* ile özdeş olduğu kabul edilen Düziçi ilçe merkezi ve çevresinde devam ettik (Harita). Buradaki araştırmalarımız sırasında ilçe merkezinin birkaç km güneyindeki Çarniçi köyünde iki adet Roma Devri mezar yazıtını inceledik. Önceki yıllarda da Düziçi ilçe merkezi içi ve civarında birkaç adet yazıtlı mezar taşı bulunmuştu. Son bulunan yazıtlar Düziçi'nde lokalize edilen antik *Neronias* kenti nekropolünün önceleri tahmin edildiğinden daha fazla güneye doğru yayıldığını göstermektedir.

Yine Düziçi ilçe merkezinin 4 km kadar batısındaki Göller köyünde bir evde zıvanalı bir mezar stelinin inceledik (Harita). Çukurova'daki Pers hakimiyetinin bir belgesi olan ve M.Ö. 5-4 yüzyıla tarihlenen Arami yazıtlı bu stel, Çukurova'da çok kullanılmış olan volkanik taştan yapılmış olup, üzerinde Yunan ve Roma Devri mezar stellerinden tanıdığımız iki el motifinin oyularak betimlendiğini görmekteyiz. Stelin üst kenarında ortada Çukurova'da özellikle Anazarbos civarındaki mezar stellerinde çok yaygın olan yarım ay ve yıldız görülmektedir.

Osmaniye ilçesi sınırları içinde bulunan *Hierapolis - Kastabala* antik kenti ve çevresinde yaptığımız araştırmalar sırasında Bahçe köyü ile Hemite Dağı arasındaki Harnupburnu mevkiinde kayalara oluşmuş sınır yazıtları olduğunu belirttik (Harita). Hellenistik Devir'in sonlarına ta-

---

(5) Bu konu hakkında bkz. M.H.Sayar, XI. Araştırma Sonuçları Toplantısı

rihlediğimiz bu sınır yazıtları büyük bir olasılıkla Kastabala antik kenti ile Hemite Dağı'nın batısındaki, henüz antik devirdeki adı belirlenememiş olan, ancak burada yapılan incelemeler sonucunda Geç Hitit Dönemi'nden beri varlığını sürdüren yerleşme yeri arasındaki sınırı belirlemektydi.

M.S. 3. yüzyılın başlarından itibaren Çukurova'nın başkenti konumunu kazanan *Anazarbos* antik kenti ve çevresinde dört yıldır yaptığımız araştırmaları geçen yıl da Kozan ve Ceyhan ilçelerinde sürdürdük ve 23 adet antik yazıt tespit ettik. Böylece Anazarbos antik kenti içinde ve çevresinde son beş yılda bulunan yazıtların sayısı 693'e ulaştı. Bunlardan ikisi adak, biri onurlandırma ve diğerleri mezar yazıtıdır. Bu yazıtlardan bir tanesine bölgenin tarihi-coğrafyası hakkındaki bilgilerimize katkıda bulunduğundan özellikle değinmek istiyorum (Harita). Anazarbos'un yaklaşık 10 km kadar güneydoğusundaki Tecirli köyü civarında bulunan bu yazıtta "*Oresibelos*" isimindeki nehir tanrısına sunuda bulunmaktadır. Bu tür adaklarda nehir tanrısının aynı adı taşıyan nehrin personifikasyonu olduğu dikkate alındığında, civarda antik devirde "*Oresibelos*" adını taşıyan bir akarsuyun varlığı söz konusu olmakta ancak bunun bölgedeki akarsulardan hangisiyle özdeş olduğunu kesin olarak saptamak mümkün olamamaktadır. Bölgenin en büyük akarsuyu olan Ceyhan nehrinin antik adının "*Pyramos*" olduğunu biliyoruz. Bu durumda Oresibelos, antik devirde Pyramos'a dökülen civardaki daha küçük akarsulardan birinin adı olmalıydı. Ancak yazıtın buluntu yeri de dikkate alındığında Oresibelos'un Toros Dağları'ndan doğup Anazarbos'un doğusunda Pyramos'a dökülen bugünkü Savrun Çayı ile özdeş olduğu düşünülebilir. Ancak kesin konuşmak için bu olasılığın ileriki yıllarda bulunacak başka delillerle de desteklenmesi gerekir. Bu buluntunun yardımıyla Adana Müzesi'nde yaptığımız çalışma sırasında, buluntu yeri bilinmeyen yazıtlar arasında dikkatimizi çeken bir yazıtın da Anazarbos civarından getirilmiş olabileceği olasılığı kuvvetlenmektedir. Çünkü bu yazıtta "*Arasibelos*" isminde bir nehir tanrısına sunuda bulunmaktadır. *Oresibelos* ve *Arasibelos* isimleri arasındaki fonetik benzerlik dolayısıyla her iki yazıtta da aynı nehir tanrısına sunuda bulunduğu kanısındayız.

Anazarbos çevresindeki araştırmalarımız sırasında Akdam köyünde "dinleyen tanrıya" yapılmış bir sunu yazıtı bulduk (Harita).

(Harita) Kozan ilçesine bağlı Özbaşı köyünde bir dükkanın duvarına inşa edilmiş olan blok üzerindeki, ilk satırında M.Ö. 19 yılında başlayan Anazarbos takvimine göre verilmiş yıl sayısından M.S. 112 yılına tarihlenen bir yazıtta bu civardaki bir köydeki derneğin mensuplarının köy-

leri için sunuda bulduklarından bahsedilmekte ancak adağın hangi tanrıya yapıldığı yazıtın kısmen kırılmış olması dolayısıyla anlaşılama-maktadır.

Kozan'dan Özbaşı köyüne giden yolun üzerinde yol açılırken kısmen tahrip olmuş iki mezar odası görülmektedir (Resim: 6-7).

(Harita) Anazarbos'un 10 km kadar güneybatısındaki Sağkaya ka-sabası belediyesi önünde de Anazarbos'tan buraya getirilmiş olan ve üze-rindeki yazıttan Tanrıça Roma'ya adanmış olduğu anlaşılan yuvarlak bir sunak tespit ettik. Tanrıça Roma kültürünün Anazarbos'taki varlığı daha önceki yıllarda bulunan iki yazıt sayesinde bilinmekteydi.

Ayrıca Ceyhan ilçesinde yaptığımız araştırmalarda, Anazarbos'un 20 km kadar güneydoğusunda Keçebey çiftliği civarındaki bir tarlada, M.Ö. 5-4. yüzyıla tarihlenen Arami yazıtlı bir stel bulduk⁶ (Harita). Çu-kurova'daki Pers hakimiyetinin önemli birer arkeolojik ve filolojik bel-gesi niteliğindeki bu eserlerin yazıtlarının tam olarak çözülmesi bölgenin o dönemdeki sosyal tarihi ve onomastığı hakkında daha ayrıntılı bilgi edinmemize katkıda bulunacaktır.

Anazarbos'un güneyindeki araştırmalarımız sırasında Yılan Kale ile Büyükmangıt köyü arasındaki Mangıt Höyük'te de incelemelerde bu-lunduk (Harita; Resim: 8). Yaptığımız gözlemler sırasında iki antik yapı kalıntısı gördük (Resim: 9). Bunların da kısa bir süre sonra yok olmaması için burada bir an önce bir kurtarma kazısı yapılarak bu yapıların ni-teliğinin anlaşılmasına çalışılması yerinde olacaktır.

Yüreğir ilçesindeki araştırmalarımız sırasında, Yakapınar bucağında lokalize edilen Mopsuhesteia'nın güneye doğru yayılma alanını be-lirlemek amacıyla yaptığımız araştırmalar sırasında Pyramos'un doğu kı-yısındaki köylerden Güvelioğlu'nda üzerindeki Latince yazıtı oldukça si-linmiş bir miltaşını gördük (Harita). Yine aynı bölgede Pyramos'un doğu kıyısındaki köylerden Nacarli'da Mopsuhesteia'dan buraya getirilmiş ol-duğunu tabmin ettiğimiz Roma Devri stoasının vakıf yazıtını bulduk. Bu yazıtın ilk satırında M.Ö.67 yılında başlayan Mopsuhesteia takvimine

(6) Hem bu Arami yazıtı ve hem de az önce bahsettiğim Düziçi civarında bulunmuş olan diğer Arami yazıtı Sorbonne Üniversitesi'nden Prof.A.Lemaire tarafından yakında yayımlanacaktır. Prof.Lemaire'in verdiği bilgilere göre her iki yazıt da mezar yazıtı olup, yazıt metinlerinde, mezar sahiplerinin isimlerinden başka, mezara zarar vermeye kalkışanlara yö-nelik lanetlemeler söz konusudur. Önceki yıllardaki araştırmalarımız sırasında bulunmuş olan Arami yazıtlı iki stel hakkında bkz. A.Lemaire, *Deux nouvelles inscriptions araméennes d'époque Perse en Cilicie Orientale*, *Epigraphica Anatolica* 21, 1993, 9-14.

göre verilmiş olan 170 yılı sayısı okunmaktadır. Buna göre M.S. 103 yılına tarihlenen yazıttan Mopsuhesteia'nın *K(laudius) Fabius Felix* ismindeki bir hemşehrisinin kentteki bir stoanın inşa giderlerini kendi servetinden karşıladığı anlaşılmaktadır.

Mopsuhesteia ile bugün Yumurtalık ilçe merkezinde lokalize edilen Aigeai antik kenti arasındaki sınırın geçtiği yeri belirlemek amacıyla yaptığımız araştırmalar sırasında, Hurşidiye ve Kızıldere köyleri arasındaki boğazda Çeşmebeleni mevkiinde bugüne değin bilinmeyen bir Roma Devri yerleşmesinin varlığını saptadık (Harita). Ayrıca Hurşidiye köyünün hemen dışındaki Darphane mevkiinden getirilmiş büyük bir Roma Devri yapı kompleksine ait çok sayıda mimari parça gördük (Resim: 10)

Aigeai antik kenti çevresinde yaptığımız araştırmalar sırasında Narlıören köyünde Aigeai civarındaki tarlalardan getirilmiş olduğu söylenen Roma Devri'ne ait bir yapı yazıtını inceledik (Harita). Üst tarafı kırılmış olan bu yazıttan, yazıtın kırılarak kaybolan kısmında kalmış olduğundan adını öğrenemediğimiz bir kadının dört stoayı Tanrıça Demeter ve Aigeai kenti için babası *Titus Flavius Plitus'* un ölümünden sonra bıraktığı servetten sağlanan 40.000 denaria ile yaptırttığı anlaşılmaktadır.

Yine aynı köyde Latince yazıtlı bir miltaşı parçasını inceleme fırsatı bulduk. Üst kısmı kırıldığından hangi imparator döneminde diktirildiği öğrenemediğimiz bu miltaşı parçasının kesin buluntu yeri bilinmediğinden, ya Aigeai'a Mopsuhesteia'dan gelen yolda, ya da Aigeai'ı, Kurtkulağı'nda lokalize edilen Tardequieia yol istasyonundan geçerek Suriye'ye ulaşan antik yola bağlayan yolun üzerinde dikili olduğunu tahmin etmekteyiz.

Aigeiai civarındaki araştırmalarımız sırasında Yeniköy'de biri Geç Hellenistik, diğeri Roma Devri'ne tarihlenen iki mezar yazıtını inceledik (Harita).

Yine Aigeai'ın kuzeybatısındaki Uzundere tepesinin güney yamacında, Karacığer mevkiinde kayalara oyulmuş sınır yazıtları tespit ettik (Harita). Bunlar herhalde Uzundere tepesi üzerinde bulunduğunu tahmin ettiğimiz bir antik tapınağın kutsal alanının sınırlarını göstermekteydiler.

Çalışmalarımıza daha sonra Karataş ilçe merkezi civarındaki Dördürek mevkiinde lokalize edilen Magarsos ve Karataş'ın Ceyhan nehri kenarındaki Kızıлтаhta köyü civarında lokalize edilen Mallos antik yerleşmeleri ve çevrelerinde yaptığımız araştırmalarla devam ettik (Harita).

Bu incelemelerimiz sırasında, Karataş ilçesine bağlı çeşitli köylere Mallos ve Magarsos'tan getirilmiş olduğu içeriklerinden anlaşılan 4 adet Hellenistik ve 2 adet Roma İmparatorluk Devri onur yazıtı tespit ettik. Bu yazıtlarda kentin çeşitli memuriyet ve rahiplik görevlerinde bulunmuş olan hemşehrileri onurlandırılmaktadırlar.

Adana ilindeki çalışmalarımızın son bölümünü antik devirde Kilikya kapıları=Pylai Kilikiai diye bilinen bugünkü Gülek boğazı civarındaki gözlemler oluşturdu (Harita). Bu boğazdan geçen otobanın hemen yanında, bir kayaya oyulmuş kaide üzerindeki İmparator Caracalla dönemine ait Kilikya-Kappadokya sınır yazıtı 19. yüzyıl başlarından beri bilinmektedir.⁷ Bu yazıttan Caracalla'nın bu geçiti genişlettiğini öğrenmekteyiz. Bugün karayollarının yaptığı bir duvar sayesinde, bölgenin tarihi-coğrafyası için önemli olan bu yazılı belge toprakla örtülüp yok olmaktan kurtulmuştur. Gülek boğazında Caracalla dönemine tarihlenen bir yazıt daha bulunmuştu. Kaybolmuş olan bu yazıtta da Caracalla'nın yolu genişlettiğinden bahsedilmektedir. Gülek boğazındaki gözlemlerimiz sırasında bir süre önce bu yazıtların çok yakınında, otoban yapımı sırasında bir miltaşının daha bulunmuş olduğunu öğrendik. Üzerindeki yazıtta Caracalla'nın M.S. 214 yılında bu ıssız arazide yol açtığından bahsedilen bu miltaşı, büyük bir olasılıkla, Kilikya kapılarında ve Kilikya-Kapadokya sınırının sıfır noktasında diktirilmişti. Bu yeni buluntu sayesinde Kilikya kapılarında in-situ durumda bulunan ve uzun zamandır bilim alemince tanınan Caracalla yazıtının da M.S. 214 yılına tarihlenebilmesi mümkün görülmektedir. Yine Caracalla dönemine tarihlenen ve yayınlanmış olan bir başka miltaşı ise Gülek boğazının kuzeyinde, Pozanti civarında bulunmuştur. Bu miltaşının yazıtında taşın Taurus yolunu yaptıran Caracalla tarafından Kilikya kapılarına 15 Roma mili uzaklıkta diktirildiğinden bahsedilmektedir.⁸ M.S. 217 yılına tarihlenen bu yazıttan başka Pozanti'nin 3 km kadar güneyindeki Soğukpınar'da, üzerindeki yazıttan Pylai Kilikiai'dan 11 Roma mili uzaklıkta Severus Alexander tarafından M.S. 231 yılında diktirildiği anlaşılan ve yayınlanmış olan bir miltaşı daha vardır.⁹

Kilikya kapıları adıyla binlerce yıldır tanınan bu geçitte ve civarında bulunan yukarıda sözünü ettiğim yazıtlar sayesinde Caracalla'nın Parth seferine çıktığı 214 yılından bu sefer sırasında Harran'da öldürüldüğü 217 yılına kadar geçen dönemde, Tuna sınırlarındaki Roma lejyonlarının

(7) Bu yazıt hakkında bkz. D.French, *Roman Roads and Milestones of Asia Minor*, Fasc. 1, 1981, 98.

(8) Bu yazıt hakkında bkz. French, aynı eser 92 no:61

(9) Bu yazıt hakkında bkz. French, aynı eser 92 no:62

Suriye sınırına aktarırken buradan rahat geçebilsinler diye stratejik önemi büyük olan bu geçitte zaman zaman genişletme ve yol onarma faaliyetlerinde bulunduğu belgelenmektedir. Yol onartma işlemlerinin daha sonraki imparatorlar tarafından da 3. yüzyılın ortalarına doğru giderek artan Parth seferleri sırasında tekrarlandığını Severus Alexander döneminde diktirilen miltaşı göstermektedir.

İçel İli Çalışmaları

İçel ilinde bu yıl yaptığımız çalışmaların ilk bölümünü Roma İmparatorluk Devri'nde Kilikya eyaletinin başkenti olan Tarsus ilçesi ve çevresindeki araştırmalarımız oluşturdu.¹⁰

Tarsus çevresindeki çalışmalarımıza antik adı Kydnos olan Tarsus Çayı vadisindeki köylerle başladık (Harita, Resim: 11). Çakıllı köyü civarındaki Kapız Vadisi'nin girişindeki Kargılıbük'te Roma Devri'ne ait yazıtlı kaya mezarlarından birinin girişinin sağında mezar sahibinin adını içeren bir yazıt gördük. Kapız Vadisi'nin (Resim: 12) kuzeyine doğru ilerlediğimizde bu vadinin batı yamacında Suluin adıyla bilinen bir mağaranın girişinde gördüğümüz bir kült heykeli nişinin altındaki yazıt sayesinde, adı ilk kez burada geçen *Karsaliotis* isimli Kilikya Bölgesi'ne özgü yeni bir dağ tanrıçasını tanımış oluyoruz.

Kapız Vadisi'nin güneyindeki ovada bulunan Keşbükü mevkiinde kayalara oyulmuş durumdaki lahitlerden birinin bir uzun ve bir kısa yanında bu lahitin kimler tarafından kullanılacağı ve mezarı yasa dışı açanlara uygulanacak para cezası miktarının belirtildiği bir yazıt vardır.

(Harita) Kapız'ın güneyindeki köylerden Hacıhamzalar'ın Ören Mahallesi'ndeki Roma - Bizans Devri yerleşme yerinde yaptığımız incelemeler sırasında bir kilise kalıntısı (Resim: 13), şarap üretim yerleri (Resim: 14) ve sarnıçlar tespit ettik (Resim: 15).

İçel ilindeki araştırmalarımıza Mersin'in batısındaki Viranşehir'de lokalize edilen *Pompeiopolis*'te devam ettik¹¹ (Harita). Pompeius'un korsanları yenmesinden sonra bunların bir bölümünü yerleştirdiği eski adı Soli olan Pompeiopolis antik kenti takvimine göre verilmiş 25 yıl sa-

(10) Bu çalışmalarımıza Tarsus Müze Müdürlüğü'nün bölgede daha önceki yıllarda yaptığı araştırmalar sırasındaki tespitlerinin çok yararlı olduğunu da burada belirtmek isterim. Bu fırsatla Tarsus Müze Müdürü Sayın Osman Öçmen'e huzurunuzda bir kez daha teşekkür ederim.

(11) Pompeiopolis'te yaptığımız araştırmalar sırasında göstordikleri yakın ilgi ve verdikleri bilgiler için Mersin Müzesi Müdürlüğü'ne teşekkür ederim.

yısına göre M.Ö. 40 yılına tarihlenmektedir. Bu yazıttan kentin önemli yerel yönetim memurluklarında bulunmuş olan *Diodotos Zeuksidos* isminde bir hemşehrisinin kentteki bir stoayı kendi maddi olanaklarıyla Hermes, Herakles ve halk meclisi için yaptırdığını öğrenmekteyiz.

Pompeiopolis antik kentinde yaptığımız incelemeler sırasında sütunlu cadde civarında gördüğümüz bir blok üzerinde bulunan ve M.S. 3. yüzyıla tarihlediğimiz bir yazıtta kentin zengin hemşehrilerinden birinin surların yapımı için bağışta bulunduğunu öğrenmekteyiz.

Pompeiopolis'in kuzeye doğru yayılma alanını tespit etmek amacıyla yaptığımız incelemeler sırasında Kuyuluk köyünün 3 km kadar kuzeyinde kayalara oyulmuş sınır yazıtları görüldü (Harita). Bu yazıtlar büyük bir olasılıkla Pompeiopolis'in arazisinin kuzeydeki yayılma alanını belgelemektedir.

Bu yazıtların bulunduğu bölgenin birkaç kilometre kuzeyinde Çevlik mevkiinde yöre halkınca Merdivenlikaya olarak adlandırılan bir kaya kütlesi üzerinde (Resim: 16) ana kayaya oyulmuş bir merdiven (Resim: 17) ve üzerinde çok sayıda yuvarlak ve köşeli oyuklar gördük. Bu oyukların bir kısmı belki de yağmur kültü ile ilgiliydi. Bir kült yeri olduğunu tahmin ettiğimiz bu anıtın ayrıntılı olarak incelenmesi ile işlevi hakkında daha fazla bilgi sahibi olabilmek mümkün olacaktır.

İçel ilindeki çalışmalarımızın daha sonraki bölümünde, Korykos'tan kuzeye yöncelen Roma Devri yolunun güzergahında yaptığımız incelemelerde (Resim: 18) Kanytellis'in (=Kanlıdivane'nin) kuzeyindeki Esenpınar köyüne bağlı Hacıömerli Mahallesi'nde Roma Devri'ne tarihlenen üç adet mezar yazıtı tespit ettik (Harita). Bu yazıtlardan biri bir lahitin uzun yüzünde tabula ansata içinde ve etrafında bulunmaktadır. Oldukça silik durumdaki yazıtta mezar sahibinin buraya kimlerin gömülmesine izin verdiği belirtilmektedir. Aynı köydeki diğer epigrafik buluntu ise bir mezar yazıtının sağ yarısıdır. Bir blok üzerine yazılmış olan metnin kalan kısmından anlaşıldığına göre yazıtta mezara defnedilmelerine izin verilenler dışındakilerin mezarı kullanmaya cüret etmeleri halinde 20 milyon denaria ceza vermeleri gerektiği belirtilmektedir. Ceza miktarının ödenmesi gereken kurum maalesef kırılan kısımda kalmıştır. Cezanın bu kadar yüksek olması mezar yazıtının 3. yüzyılın ikinci yarısından itibaren çok artan enflasyon dönemine tarihlenebileceğini göstermektedir.

(Harita) antik devir'de Korykos'un arazisinde olduğunu tahmin ettiğimiz Yukarı Hüseyinler köyünde ise yaygın bir Roma - Bizans Devri yerleşimi saptadık ve burada biri in-situ durumda bir podyum üzerinde

olmak üzere iki Roma İmparatorluk Devri mezar yazıtı inceledik. Bu yazıtlardan köy içinde bir duvara inşa edilmiş blok üzerindeki meclis üyesinden söz edilmektedir.

Araştırmalarımızı daha sonra Silifke ilçesine bağlı Uzuncaburç'ta lokalize edilen *Diokaisareia* antik kenti ve çevresinde sürdürdük (Harita). Bu incelemeler sırasında, Silifke Müze Müdürlüğüne tiyatrodan yapılan temizlik çalışması sırasında oturma sıraları üzerinde ve sahne binasında ortaya çıkan yazıtlar incelendi. Sahne binasında ortaya çıkan yazıtlardan biri bir arşitrav parçası üzerinde olup, kalan kısımda iki kez datif halinde *Armeniacus* ünvanı geçmektedir. Roma İmparatorları arasında bu ünvanı ilk kez 163 yılında Lucius Verus Artaxata'nın fethinden sonra almıştır. Ancak yazıtın ilk satırının başlangıcında kalan harflerden Antoneino ismi tamamlanabildiğinden, yazıtın ilk satırında önce İmparator Mark Aurel'in adının zafer ünvanlarıyla ve daha sonraki satırlarda da birlikte hüküm sürdüğü Lucius Verus'un yine zafer ünvanlarıyla yazılı olduğu anlaşılmaktadır. Mark Aurel'in bu ünvanı 164 yılında aldığı ve 169'da Lucius Verus'un ölümünden sonra da kullanmadığı bilindiğine göre bu yazıtı 164 - 169 yılları arasına tarihleyebiliriz.

Oldukça aşınmış ve tahrip olmuş durumdaki iki heykel kaidesi üzerindeki diğer iki yazıtta ise kentin çeşitli memuriyetlerinde bulunan zengin hemşehrileri onurlandırılmaktadır.

Diokaisareia'da yaptığımız incelemeler sırasında, Uzuncaburç Belediyesi önüne birkaç km kuzeyden getirildiği söylenen yazıtlı bir mezar sunağını inceledik. Birkaç parçaya ayrılmış olan sunağın üzerindeki yazıttan bunun bir aileye ait mezar odası civarında dikili olduğu anlaşılmaktadır.

(Harita) Diokaisareia ile Olba arasında yaptığımız çalışmalar sırasında da Keşlittürkmenli köyünde yazıtlı bir mezar sunağı ve Ovacık köyü civarında yazıtlı bir mezar yapısı incelendi (Resim: 19).

(Harita) Silifke'nin kuzeyinde yaptığımız çalışmalar sırasında Tekkadın köyündeki antik adı henüz saptanamamış olan antik yerleşme yerinde¹² bir Roma Devri mezar yazıtı tespit ettik. İki parça halindeki bir sütun üzerindeki yazıtta mezara kimlerin gömüleceği ve mezarı yaptıranın yakınlıkları belirtildikten sonra, mezarın belirtilenler dışındakiler tarafından kullanılması halinde ceza olarak hayatta bulunanların herbirine

---

(12) Tekkadın'daki antik yerleşme hakkında bkz. Hellenkemper - Hild, *Kilikien und Isaurien* (yuk. d.n. 4), 271 *Takkadin* maddesi

1000'er drachmi verilmesi öngörülmektedir. Maalesef bu mezar yazıtından da çok geniş bir alana yayılan bu antik yerleşmenin antik adını öğrenememekteyiz.

(Harita) İçel ilindeki araştırmalarımızın son bölümünde *Claudiopolis* antik kenti ile özdeş olan Mut ilçe merkezindeki çalışmalar sırasında kentin Roma Devri nekropolünde bulunmuş olup belediyenin garajına getirilmiş bulunan dördü yazıtlı 5 adet lahiti inceledik.¹³ Hepsi tabula ansata içindeki yazıtlardan birinde mezar sahibi kendisini şehrin sakinlerinden biri olarak tanımlamakta ve lahite kendisinin izin verdiklerinden başka birinin defnedilmesi halinde şehir veznesine 1500 denaria ceza verilmesi gerektiğini belirtmektedir. Bir başka lahitin yazıtında ise mezar sahibi yine lahite kimlerin defnedilebileceğini belirttikten sonra, bunların dışındakilerin lahiti kullanmaları halinde yine şehir veznesine 2500 denaria ceza vermeleri gerektiğini belirtmektedir.

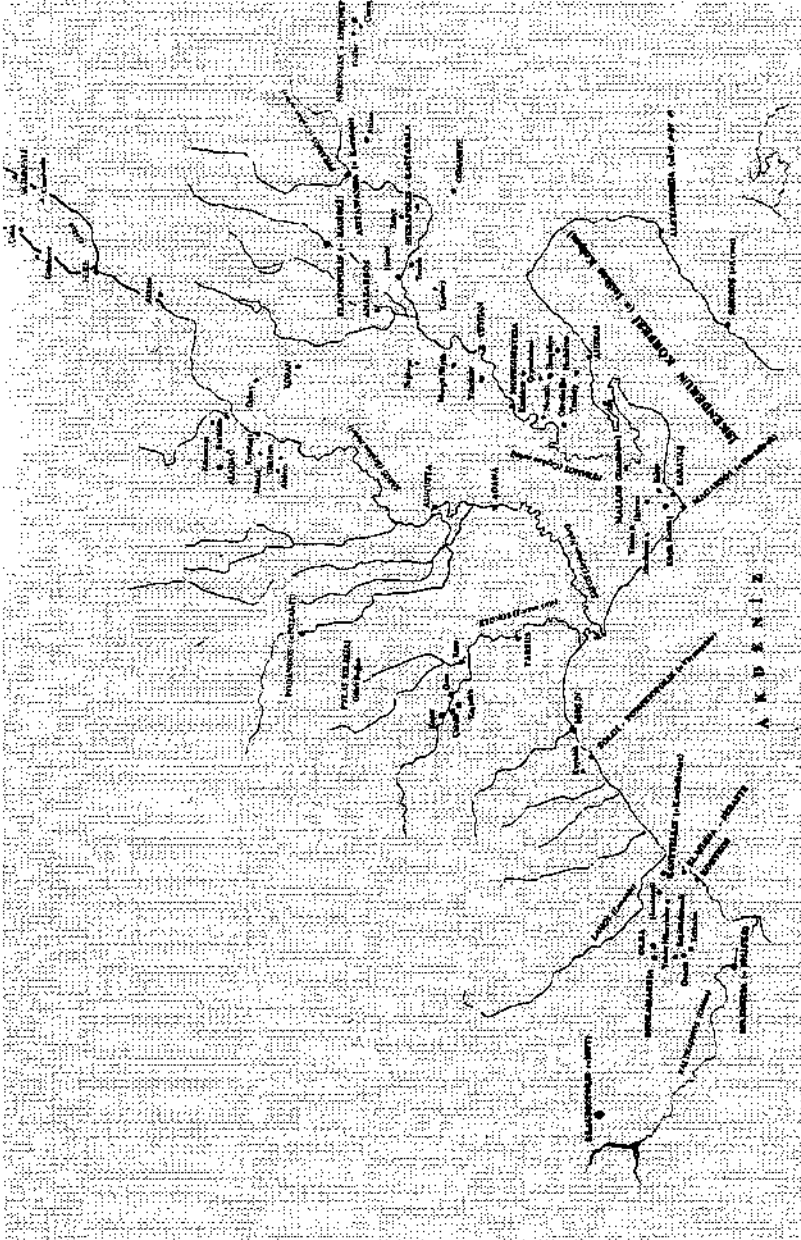
Aynı yerde bulunmuş olup biri kırık biri tüm olan iki lahit teknesi de Silifke Müzesi'nde bulunmaktadır. Bu lahitlerden birinin yazıtında yine lahite defnedilmesine izin verilenler ve mezar sahibine yakınlık dereceleri belirtildikten sonra 2500 denaria olarak belirlenen ceza miktarının bu kez imparatorluk veznesine ödenmesi gerektiği vurgulanmaktadır.

Pompeiopolis, Korykos, Diokaisareia, Seleukeia ve *Claudiopolis* civarında yaptığımız araştırmalarda bulunan ve yukarıda bazılarını kısaca tanıtmaya çalıştığım yazıtlar sayesinde Orta Kilikya Bölgesi'nde Roma Devri'ndeki şehirleşme ve kırsal kesimdeki sosyo-ekonomik yapı hakkında önemli ipuçları elde ettik.

Bunun ötesinde 1993 yılı çalışmalarını sırasında tesbit ettiğimiz yazıtlar Kilikya'nın Pers, Hellenistik, Roma ve Bizans devirlerinin karanlıkta kalan noktalarının aydınlatılmasına katkıda bulunacak önemli bilgiler içermektedirler.

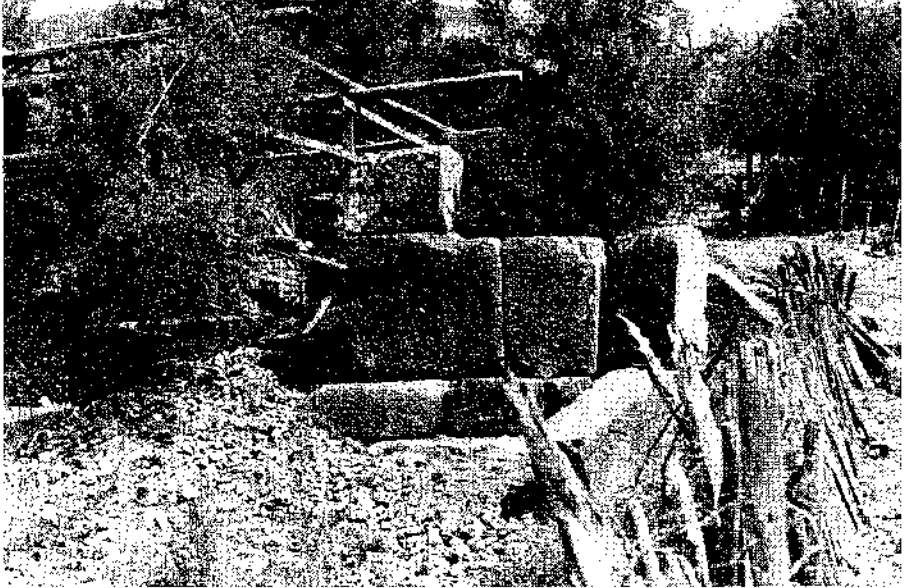
(13) Silifke ve Mut civarındaki çalışmalarımıza yaptığı değerli katkı ve verdiği bilgilerden ötürü Silifke Müze Müdürü Şinasi Başal'a teşekkür ederim.

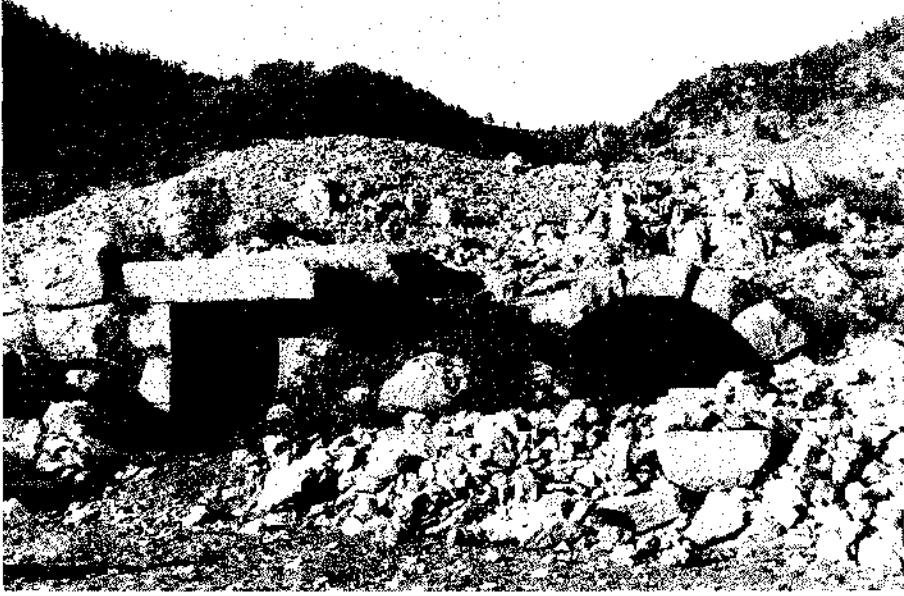
Harita: Kiliya buluntu yerleri haritasi

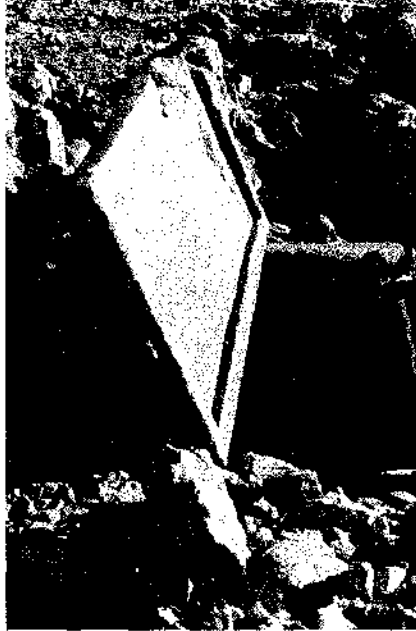
Resim: 2- Çatak'daki mezar odası kalıntısı

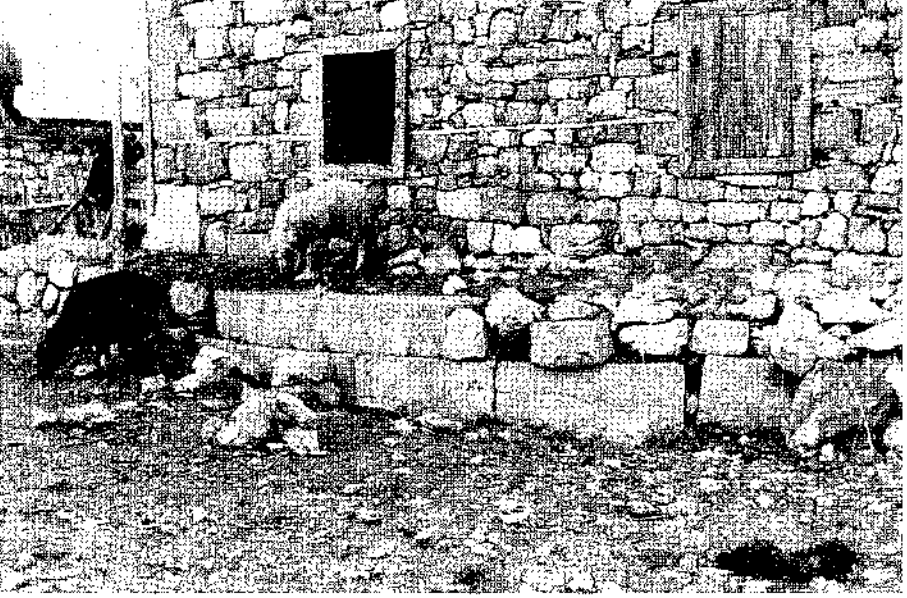
Resim: 2- Günümce'deki mezar odası kalıntısı

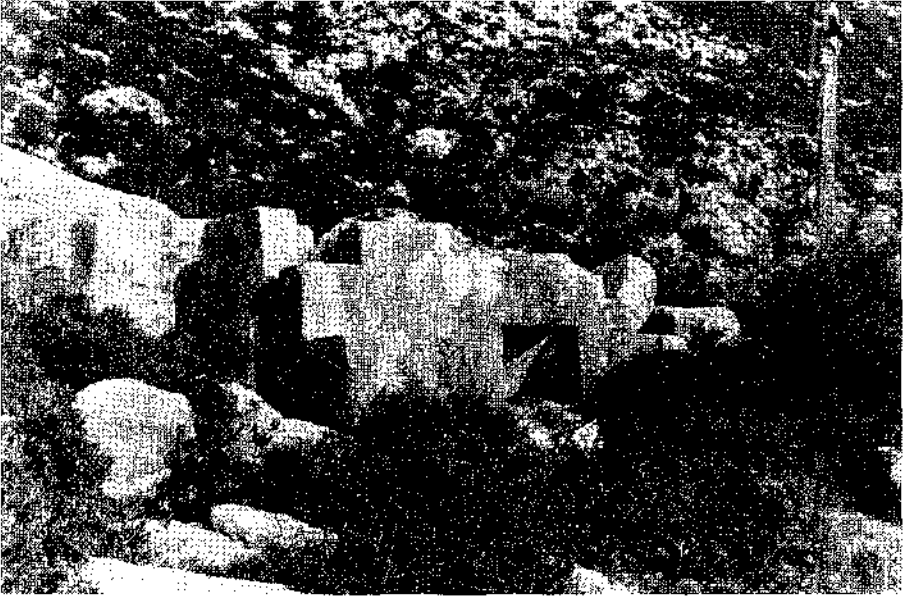
Resim: 3- Kızıldam köyü civarında mezar yapıları

Resim: 4- Kızıldam köyü civarında kayaya oyulmuş lahit ve kapağı

Resim: 5- Kızıldam köyünde kilise apsisi kalıntısı

Resim: 6- Özbaşı köyü yakınlarındaki mezar odalarından biri

Resim: 7- Özbaşı köyü yakınlarında yol açılırken tahrip olmuş mezar odalarından biri

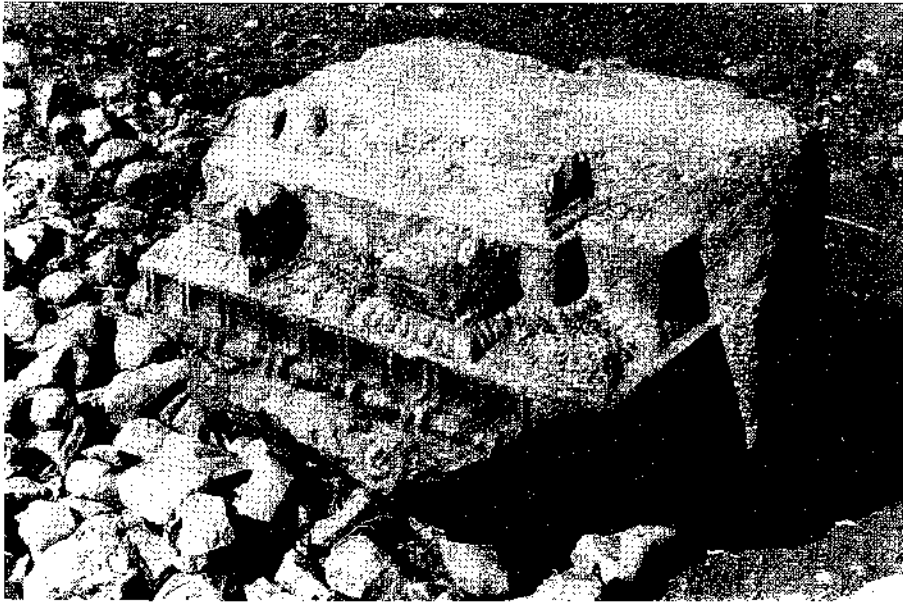

Resim: 8- Mangit Höyük'ün kuzeyden görünümü

Resim: 9- Mangit Höyük'te görülen yapı kahntıları

Resim: 10- Hurşidiye köyü civarındaki Darphane mevkiindeki mimari parçalardan biri

Resim: 11- Kydnos

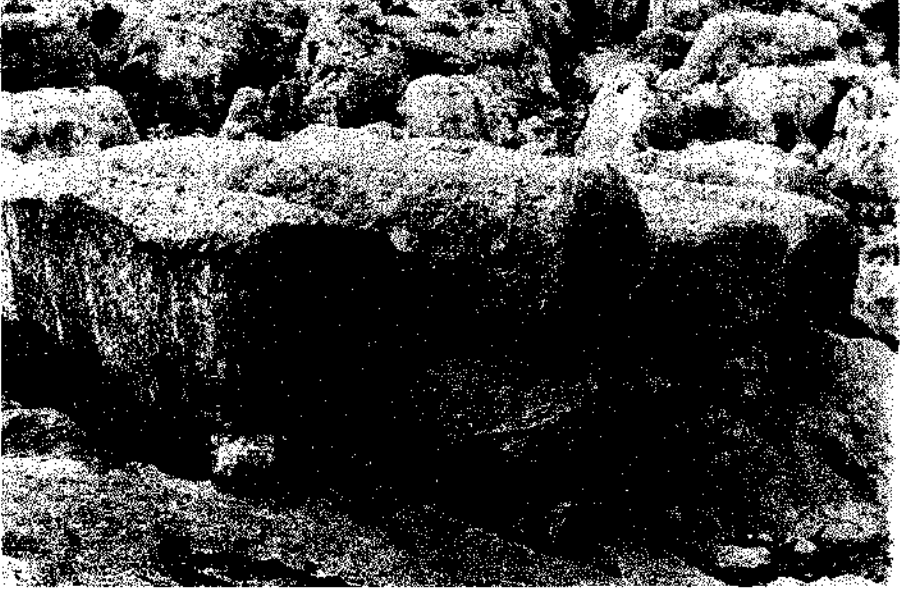
Resim: 12- Kapız Vadisi'nden bir görünüm.

Resim: 13- Ören'de bir kilise kalıntısı

Resim: 14- Ören'de şarap üretim havuzu

Resim: 15- Ören'deki samıçlardan biri

Resim: 16- Çevlik civarındaki merdivenli kaya

Resim: 17- Merdivenin yukarıdan görünümü

Resim: 18- Korykos'tan kuzeye giden Roma yolunun taş döşeme zemini

Resim: 19- Ovacık köyü civarında mezar yapısı

DOĞU TRAKYA'DA EPIGRAFI VE TARİHİ COĞRAFYA ARAŞTIRMALARI 1993

Mustafa H. SAYAR*

1993 yılında Doğu Trakya'da yaptığım epigrafik ve tarihi coğrafik nitelikli yüzey araştırması 12-16 Ağustos tarihleri arasında, İstanbul, Tekirdağ, Edirne illeri ile Çanakkale ilinin Trakya Bölgesi'nde kalan ilçelerinde gerçekleştirilmiş olup, toplam 28 adet yazıtlı ve 5 adet arkeolojik nitelikli taşınır kültür belgesi tespit edilmiştir.¹

1993 yılı çalışmalarının ilk bölümünü Tekirdağ ili Marmara Ereğlisi ilçesinde lokalize edilen Perinthos antik kentinde yeni bulunan yazıtlar üzerindeki incelemeler oluşturdu (Harita). Geçen yıl incelediğimiz epigrafik buluntulardan biri, kentin kuzey nekropolünde bulunmuş olan Nikomedyalı Hedys'ün 35 yaşında ölen oğlu Serapion için diktirdiği mezar stelinin M.S. 1-2. yüzyıla tarihlenebileceğimiz yazıttır.

Diğer yazıt ise 1992 yılında ortaya çıkarılan ve 1993 yılında Dr.Nuşin Asgari'nin bilimsel danışmanlığı ve Tekirdağ Müzesi'nin başkanlığı altında kazısı sürdürülen Kalekapı mevkiindeki basilika kalıntılarında bulunan bir levha parçası üzerindeki yazıttır. Metnin kalan kısmından anlaşıldığı kadarıyla yazıt, Erken Hristiyanlık Dönemi bir yapının vakfı ile ilgiliydi.

Roma İmparatorluk Devri'nde Trakya eyaletinin başkenti olan Perinthos'un yazıtlar kataloğu, bu antik kentte ve çevresinde bugüne değin

---

* Doç.Dr.Mustafa H.SAYAR, Institut für Alte Geschichte, Universität Wien, Dr.Karl Lueger Ring 1, A - 1010 Wien-AVUSTURYA

(1) 1993 yılı araştırmalarımın izin veren Kültür Bakanlığı, Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne Bakanlık temsilcisi, Kırklareli Müze Araştırmacısı Zülküf Yılmaz'a teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

tespit edilen yayınlanmış ve yayınlanmamış 290 adet yazıtı içermekte olup yayın çalışmaları son aşamasındadır.

Tekirdağ ilindeki araştırmalarımızın daha sonraki bölümünü Şarköy ilçe merkezinde bulunan Doğan Küçük koleksiyonundaki eserler üzerinde yaptığımız incelemeler oluşturdu.²

Bu koleksiyonda kesin buluntu yerleri bilinmemekle birlikte ancak Trakya Bölgesi'nde bulunmuş 10 adet yazıtlı kurşundan yapılmış sapan taşı tespit ettik. Üzerlerindeki yazıtlar kısmen silinmiş olmakla beraber, bunların sapanıcıların bağlı olduğu birliklerin komutanlarının adları olduğu anlaşılmaktadır³. Kurşun sapan taşları, granit ve pişmiş topraktan yapılanlarına oranla hem daha uzağa atılabiliyor, hem de çok daha fazla etkili olabiliyorlardı. Taş ve pişmiş topraktan yapılan sapan mermileri 100 metrenin üzerinde tesirli olamazken, kurşun sapan mermileri 200 metrelik bir alan içinde isabet yüzdeleri çok yüksek olup, 20 ila 100 m lik uzaklıklarda zırhlı teçhizatı delme yeteneğine sahipti⁴.

Aynı koleksiyonda yine kesin buluntu yerleri belli olmayan Trak atlı tanrısına adanmış iki stel görülmüştür.

1993 yılında İstanbul ilinin Trakya'daki ilçelerinde yaptığımız araştırmalar sırasında, Terkos Gölü kıyısındaki Balaban köyünde (Harita), Trak atlı tanrısına adanmış bir stel parçasını inceledik. Köyün birkaç yüz metre batısında bulunmuş olan bu stelin sadece üst yarısı kalmış olup, kabartmasının üzerinde "Uğurlu olsun!" yazısı okunmaktadır. Sunuyu yapının adı büyük bir olasılıkla kaybolmuş olan kısımda, kabartmanın altında idi.

İstanbul ilindeki çalışmalarımızı daha sonra, Selymbria antik yerleşmesinin lokalize edildiği Silivri ilçe merkezinde sürdürdük (Harita). Burada bir Bizans sarnıcı içine toplanmış eserler arasında, üzerindeki kabartmadan Zeus'a adanmış olduğu anlaşılan Roma İmparatorluk Devri'ne tarihlenen altı kırık bir adak steli ile yine Roma İmparatorluk Devri'ne tarihlediğimiz alt kısımları kırık cenaze ziyafeti sahneli iki mezar steli görülmüştür. Bu stellerden birinin yazıtı oldukça silik olup di-

-
- (2) Bu koleksiyondan beni haberdar eden Tekirdağ Müze Müdürü Mehmet Akif Işın'a teşekkür ederim.
  - (3) Sapan taşları ve sapanın tarihçesi hakkında bkz. Th. Völling, *Funditores im römischen Heer*, Saalburg Jahrbuch 45, 1990, 24 vdd.
  - (4) Antik sapan taşları hakkında yapılmış olan balistik inceleme hakkında, bkz. D.Baatz, *Schleudergeschosse aus Blei-cine waffentechnische Untersuchung*, Saalburg Jahrbuch 45, 1990, 59 vdd.

ğerinin yazıtından *Fronimos* isminde birinin mezar steli olduğu anlaşılmaktadır.

Aynı sarnıçta korumaya alınmış olan, altı kırık olan bir mezar stelinin, üzerindeki yazıttan, stelin Erken Bizans Devri'ne tarihlenebileceği anlaşılmaktadır.

Silivri çevresindeki araştırmalarımız sırasında, Silivri'nin iki km kadar kuzeybatısındaki Karaali çeşmesinde kullanılmış olan yazıtlı bir lahit teknesi dikkatimizi çekti⁵. Üzerindeki yazıtın kalan son iki satırında lahitin izin verilenler dışındakiler tarafından açılması durumunda şehir veznesine 20.000 denaria ceza verilmesinin öngörüldüğü belirtilmektedir. Buna göre lahitin sahibi, κράτιστος yani Latince *vir egregius* ünvanını taşıyan *Aurelius Marcianus* olup lahti kendisi ve karısı *Aurelia Valeria* için yaptırmıştı.

Bu yazıt ilk bakışta basit bir mezar yazıtı gibi görülmekle beraber, yazıt metni dikkatle incelendiğinde önemli bir husus dikkati çekmektedir. Mezar sahibi *Aurelius Marcianus*'un κράτιστος yani Latince *vir egregius* ünvanını taşımasıdır. Bu ünvan genellikle şehirlerde yerel yönetim meclislerinde görev alan seçkin aile mensupları taşımaktadır. Bu durumda *Aurelius Marcianus*'un hemşehrisi olduğu şehir, yazıtın son satırında cezanın ödenmesi gereken şehirdi. Ancak yazıtta adı belirtilmeden sadece polis sözcüğü ile kastedilen bu şehrin *Selymbria* olması mümkün değil. Çünkü bu yazıt tarihleyebileceğimiz M.S. 3. yüzyılda *Selymbria* bir şehir statüsünde değil köy statüsündeydi. *Selymbria*'nın M.Ö. 7 yüzyılın ilk yarısında Megara tarafından burada daha önceden mevcut olan bir Trak yerleşmesinin yerine kurulan bir koloni olduğu ve M.Ö. 2 yüzyıl ortalarına kadar polis statüsünü koruduğu bilinmektedir⁶. Ancak daha sonra çevredeki antik kentler olan *Byzantion* ve *Perinthos*'un güçlenmesiyle gitgide önemini yitirmiştir. M.Ö. 1 yüzyıldan itibaren *Selymbria*'nın adına ne antik kaynaklarda, ne de bu bölgedeki yollar üzerindeki önemli istasyonları ve yerleşmeleri gösteren seyahatnamelerde rastlanmamaktadır. Ayrıca, doğu komşusu *Byzantion* ve batı komşusu *Perinthos*'un sikke darplarını giderek arttırmalarına karşın, Hellenistik

-
- (5) Bu lahitin yazıtı 19. yüzyıl sonlarında Doğu Trakya'da araştırmalar yapan Mordtmann tarafından tüm olarak kopye edildiğinden yazıt metninin tamamını bilmekteyiz. Bu yazıt hakkında bkz. J.H.Mordtmann, *Zur Epigraphik von Thracien*, Arch. Epigr. Mitteilungen aus Österreich-Ungarn 8, 1884, 214 no:36. A. Dumont - Th. Homolle, *Mélanges d'Archéologie et d'épigraphie*, Paris 1892, 377 no: 62 f 2
- (6) *Selymbria* tarihi hakkında bkz. E.Oberhummer, RE II A 2 (1923) 1324-1327 "Selymbria" maddesi

Devir sonlarından itibaren, Selymbria'da sikke basımının tamamen durduğunu görmekteyiz⁷. Selymbria'nın M.S. 1. yüzyılda bir köy olduğu burada geçen yüzyıl sonlarında bulunan bir yazıt vasıtasıyla bilinmektedir. Roma İmparatorluk Devri boyunca Selymbria'nın doğusundaki Byzantion'un mu yoksa batısındaki Perinthos'un mu arazisinde kaldığı kesin olarak bilinmemektedir. Fakat ikinci yüzyılın sonunda Septimius Severus kendisinin yerine tahta geçmek isteyen Pescennius Niger'i mağlup ettikten sonra onun tarafını tutan Byzantion'un sert bir şekilde cezalandırarak bu kentin arazisini kendi tarafını tutan Perinthos'a bağlamış ve Byzantion'u bir köy haline getirmiştir⁸. Gerçi Byzantion birkaç yıl sonra tekrar polis statüsünü kazanmış ise de topraklarının ne kadar batıya uzandığı bilinmemektedir. Ancak Selymbria'nın yaklaşık 10 km kadar kuzeyinde geçen yüzyıl sonlarında bulunmuş olan ve Caracalla devrine tarihlenen bir yazıt sayesinde⁹ Selymbria'nın Byzantion'a göre daha yakınında olan Perinthos'un arazisinde kaldığını varsaymak daha uygun olmaktadır. Bu varsayımı Selymbria'da bulunan Roma İmparatorluk Devri yazıtlarında Byzantion'da bu dönemde halen çok etkili olan Dor lehçesinin kullanılmaması da kuvvetlendirmektedir. Bütün bu veriler göz önüne alındığında Selymbria'nın Roma İmparatorluk Devri boyunca hemen hemen serbest ticaret şehri statüsünde olan Byzantion'un değil, Trakya eyaletinin başkenti olan Perinthos'un arazisinde olması daha büyük bir olasılıktır. Bu bakımdan söz konusu yazıtta belirtilen cezanın ödenmesi gereken kent Perinthos idi. Selymbria ancak Byzantion'un Konstantinopolis adıyla imparatorluğun yeni başkenti olmasından sonra tekrar önem kazanmaya başlamış ve İmparator Arkadius'un kızı Eudoxia'nın karısının adına izafeten 4. yüzyıl sonlarında kısa bir süre Eudoxiopolis adını aldıktan sonra tekrar eski adı Selymbria ile başkente yakınlığı dolayısıyla parlak bir devir yaşamaya başlamış ve giderek büyüyen bir yerleşme konumuna gelmiştir.

Araştırmalarımızın daha sonraki bölümünü Çanakkale iline bağlı Gökçeada'da sürdürdük¹⁰ (Harita). Antik devirde İmbros adını taşıyan adanın kuzeydoğusundaki Kale köyünde 11'i Hellenistik ve Roma devirlerine, ikisi Geç Bizans Devri'ne tarihlenen toplam 13 adet yazıtlı eser inceledik. Bunlardan altısı köy evlerinden birindeki özel koleksiyonda,

(7) Selymbria sikkeleri hakkında bkz. E. Schönert - GeiB, *Die Münzprägung von Selymbria*, Berlin 1975.

(8) Bu konu hakkında bkz. Cassius Dio 74, 14.3; Herodian 3, 6, 9; Hesychius, illustr. 36 = *Fragm. Griech. Hist.* IV 153.

(9) Bu yazıt hakkında bkz. G. Seure, *Archéologie Thrace. Documents inédites ou peu connus III*, *Rev. Arch.* 19, 1912, 321 vd. no: 20

(10) İmroz hakkında bkz. Fredrich, *RE IX*, 1 (1914) 1105-1107 İmbros maddesi.

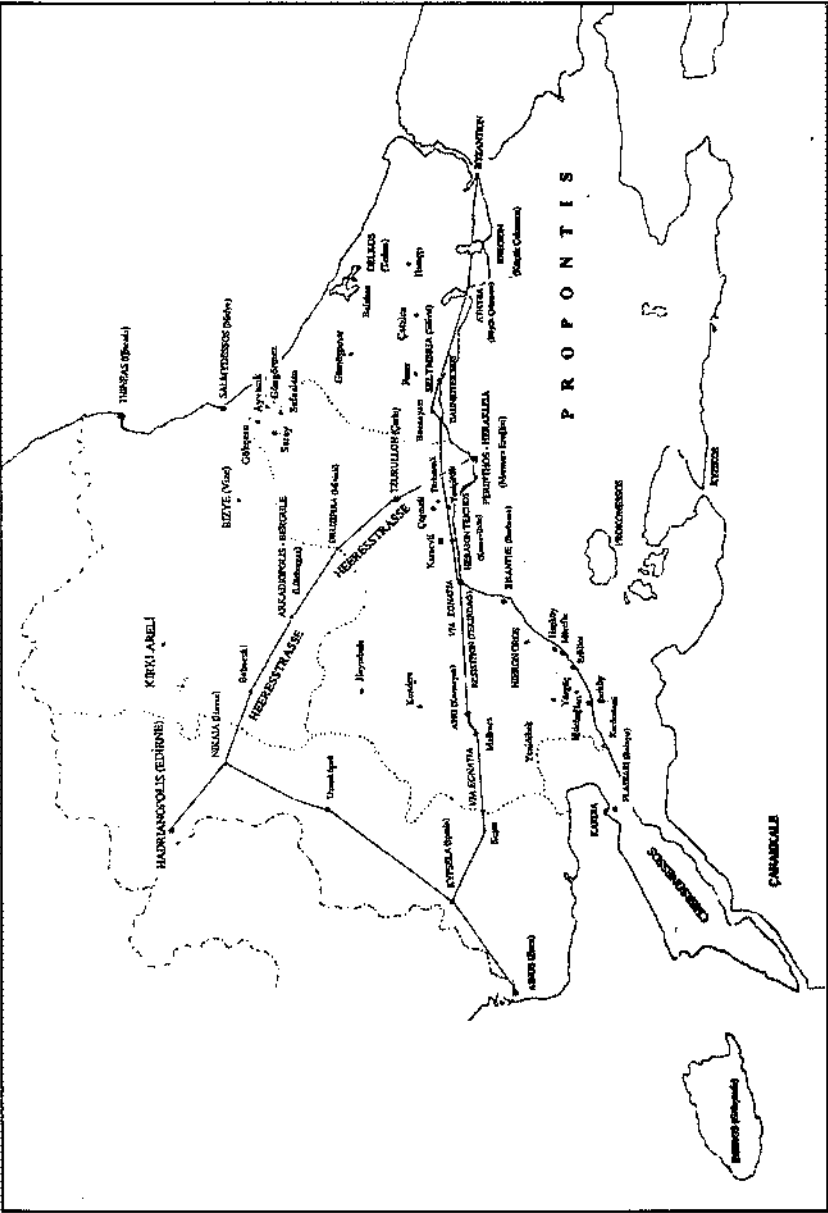
dördü köyün çeşmesine inşa edilmiş durumda bulunmaktadır. Bu yazıtlardan üçü 19. yüzyıl sonlarında İmroz metropoliti Nikephoros tarafından yayınlanmış olup, bunlardan biri bir mezar epigramıdır¹¹. Sur kulelerinden ayakta kalmış olan birinin doğu cephesindeki yazıtta *Laskaris* ailesine mensup *Manuel Asanes*' in adı geçmektedir. İmbros'a 19. yüzyılın ikinci yarısında gelen gezginler tarafından da görülerek yayınlanan bu yazıt, ikinci satırının sonunda dünyanın yaratılışından itibaren başlatılan takvime göre verilen 6950 yıl sayısına dayanarak 1442 yılına tarihlenmektedir¹². Köyde bir arsada gördüğümüz bir antik devir kaidesi üzerinde Orta Çağ'da Ege Denizi'nin bu kesimindeki adalarda hüküm süren Gatelusi ailesinin armasını ve altındaki yazıtta da Kont *Johannes Laskaris Rontakinos* 'tan bahsedildiğini görmekteyiz¹³. Yazıtın son iki satırında belirtilen ve önceki yazıtta olduğu gibi dünyanın yaratılışından itibaren başlatılan takvime göre verilen 6964 yıl sayısına göre bu yazıtı 4 Kasım 1456 yılına tarihleyebiliriz.

---

(11) Bu yazıtlar hakkında bkz. Nikephoros, *Hellenikos Philologikos Syllagos* 13, 1880, 6 No: 8 ve 12 No:21.

(12) Bu yazıt hakkında bkz. A.Conze, *Reise auf den Inseln des thrakischen Meeres*, Hannover 1860, 82.

(13) Bu yazıt hakkında bkz. Conze aynı eser.

Harita

1993'TE FRİGYA KENTİ LAODICEA'DA YAPILAN ARAŞTIRMA

Gustavo TRAVERSARI *

1993 yılı Eylül ayında Frigya kenti "Laodicea"da gerçekleştirilen yerinde araştırmamız sırasında, daha geçen yüzyılda Weber'in düzenlediği, eski olmakla birlikte şimdi de yararlı, harita kullanılarak her şeyden önce, topraktan yarı dışarı çıkmış arkeolojik anıtların cinsi ve şu andaki korunma durumları kesin biçimde incelenmiştir.

Ayrıca, gerek bu eski yerin anıtlarıyla, gerekse eski Anadolu'yu doğudan batıya, kuzeyden güneye Laodicea'da geçen yol ağıyla ilgisi açısından, kent içi yol düzeni titizlikle göz önüne alınmıştır. Bu ayrıntının daha iyi anlaşılmasında, "Itinerarium Antonini"de yazılanlarla, bilindiği gibi eski en önemli haritacılık belgesi olan "Tabula Peutingeriana"da verilen bilgiler son derece yardımcı olmuştur.

Roma Dönemi önemli yol belgelerinden olan "Itinerarium Antonini" ile "Tabula Peutingeriana" yolculuk açısından önemli merkezler arasında, şimdiki Denizli yakınlarındaki, "Laodicea" kentini saymaktadırlar.

"Itinerarium Antonini", "Laodicea"ya "Sardis"ten bir yol geldiğini bildirip bu yol üzerinde bulunan yerleri şöyle anlatmaktadır:

<i>Sardis</i>	
<i>Philadelphia</i>	<i>m.p. XXVIII</i>
<i>Tripoli</i>	<i>m.p. XXIII</i>
<i>Hierapoli</i>	<i>m.p. XII</i>
<i>Laudicia</i>	<i>m.p. VI</i>

---

* Prof.Dr. Gustavo TRAVERSARI, Palazzo Bernardo - S. Polo 1977/A - 30125 Venezia-ITALYA

Aynı yol, iki kent arasındaki konaklama yerlerini yan yana iki kuleyi gösteren iki çizgi ile belirten "Tabula Peutingeriana" da da bulunmaktadır:

<i>(Sardis)</i>	
<i>Philadelphia</i>	<i>(uzaklığı verilmemiş)</i>
<i>Tripoli</i>	<i>XXXIII</i>
<i>Hierapoli</i>	<i>XII</i>
<i>Laudicium pilycum</i>	<i>VI</i>

"Tabula Peutingeriana", sonra, Hierapolis'ten

<i>Hierapoli</i>	
<i>Trallis</i>	<i>XV</i>
<i>Socratu</i>	<i>XXVIII</i>
<i>Pella</i>	<i>IX</i>
<i>Ad vicum</i>	<i>XII</i>
<i>Apamea ciboton</i>	<i>XVIII</i>

yolunu izleyip, Trallis konaklama yerine uğradıktan sonra, şimdiki Dinar kenti yerinde konumlandırılması gereken "Apamea ciboton" kentine varılabileceği konusunda uyarılmaktadır.

Böylece, Laodicea'dan yola çıkan birisinin önüne, VI millik bir yürüyüşten sonra, Hierapolis'te, birisi kuzeye, "Sardis"e, öbürü doğuya, "Apamea ciboton"a doğru giden iki yol çıkıyordu.

Bu yolların yanında, Tabula Peutingeriana, Laodicea'ya çıkan iki yol daha olduğunu hatırlatıyor. Bunlardan birincisi, yani:

<i>Ephesum</i>	
<i>Magnesia</i>	<i>XXX</i>
<i>Antiochie</i>	<i>LVI</i>
<i>Carure</i>	<i>(uzaklığı verilmemiş)</i>
<i>Laudicium pilycum</i>	<i>XX</i>

yolu olup Efes kentinin, dolayısıyla Ege Denizi'nin, Menderes Irmağı Vadisi boyunca, Laodicea ile bağlantısını sağlıyordu.

İkincisi ise;

<i>Laudicium pilycum</i>	
<i>Temissonio</i>	<i>(uzaklığı verilmemiş)</i>

Cormassa
Perge
Syllio
Aspendo
Sidi

XXXVIII
XII
(Uzaklığı verilmemiş)
XI
XVII

yolu olup, güneye inerek, "Sidi" de, şimdiki Manavgat yanında, Antalya Körfezi'ne ve Doğu Akdeniz'e ulaşıyordu.

Görüldüğü gibi, tam dört önemli yol *Laodicea'* da birleşerek bu kentin Ege Denizi, Doğu Akdeniz, Sardis ve Apamea kentleri, sonuçta, bugünkü bütün Güneybatı Türkiye ile doğrudan bağlantısını sağlıyordu. Bu da bu yeri, lojistik açıdan açıkça önemli nitelikte bir yol kavşağı kılıyordu.

Doğal olarak, bu yol çizimi, "Itinerarium Antonini" ile "Tabula Peutingeriana" Roma Dönemi'nden düzenlendikleri için, Roma İmparatorluk Çağı'na aittir. Fakat bu yolların, aynı arazi durumu ve ilgilendirdikleri, daha önceki dönemlerde gelişmiş, yerleşim merkezlerinin ya da kentlerinin bulunması nedeniyle, daha önce de var olup kullanıldıkları açıktır.

Bu da mantık açısından, İ. Ö. III. yüzyılın aşağı yukarı ortasında *Laodicea'*yı kurmuş olan, II. Antiochus'u, özellikle *Laodicea's*ını kurmak için, böyle bir yol düzeni içinde bulunan, işte bu yeri seçtiğini düşünmeye götürür. Böylece *Laodicea*, yalnızca ticari önemi büyük bir merkez değil, aynı zamanda, özellikle, çevresindeki toprağa enine hakim olan kent durumunu da zaten ortaya koyabildiği için, stratejik önemi açık bir merkez olarak ortaya çıkıyordu.

Başka bir deyişle, II. Antiochus, geniş bir toprak alanının doğrudan ve sürekli denetimini sağlamayı amaçlayan, kesin bir siyasal - askeri tasarıya göre *Laodicea'*yı kurmuş olmalıdır.

Bu kentin belli stratejik işlevinin nedenini anlamak için, *Laodicea'*nın bulunduğu yere bakmak yeterlidir.

Gerçekten de, görkemli ve anıtsal mimari kalıntıları şimdi bile gözle görülebilir durumda olan eski *Laodicea*, yanları bütün çevresi boyunca inişli çıkışlı, batıda ve doğuda Menderes'in kolu olan "Lycus" ırmağına dökülen "Asopus" ve "Caprus" çaylarıyla ayrılan ve kendisini çevreleyen toprak üstünde iyice belirgin ve yüksek bir tepe üstünde bulunuyordu.

Bu ortam konumuna da bakınca, savunması kolay, saldırıya uğraması güç ve çevresindeki geniş alanı güvenle denetleyebilecek, sözün gerçek anlamıyla, tam bir kale gibi karşımıza çıkan "Laodicea"nın güçlü durumu hemen belirgin olarak göze çarpar.

Kent surları, duvar yapılarının kalıntılarından çıkarılabilecek sonuçlara göre, yükseltinin üst sınırlarını izleyerek, düzensiz biçimde, uzanmakta olup üç kapıyla, yani doğuda Suriye Kapısı, batıda Efes Kapısı ve kuzeyde Hierapolis Kapısı ile dışarı açıyordu. İlk ikisinin anıtsal kalıntıları şimdi bile açıkça görülmekte olup Hierapolis'e yönelik olan kapıdan ortada hiçbir iz yoktur.

Kent surlarının düzensiz gidişine karşın, kent düzeni, yüzeyden yapılan incelemeden anlaşılabilirdiği kadarıyla, hippodamus biçimi bir kent tasarısı uyarınca, daha küçük yolların (stenophoi) dik olarak kestiği, birkaç büyük dolaşım yoluna (plateiai) dayalı, düzenli bir yapıda olmalıydı.

Eski kentin göbeğindeki, anıt çeşme bütünü yanındaki, daha önce Kanadalı ve şimdi Denizli Müzesi'ndeki Türk arkeologlarca açığa çıkarılmış olan, 7.50 m genişliğinde, taş döşeli bir anıtsal Laodicea yolunun parçası böyle düzenli bir tasarımın varlığını düşünmeye götürüyor. İzlenebildiği kadarıyla, Suriye Kapısı'na doğru kıvrılan bu yol, bir "plateia"nın yani kent yapısının ana yolunun bütün yapısal özelliklerini göstermektedir.

Bu görüşü, aynı yolla anıt çeşme yakınlarında dikine kesişen, 6.60 m genişliğinde, taş döşeli ikinci bir yolun varlığı da güçlendirmektedir.

Eldeki bu birkaç verinin, ören yığınlarının düzensizleştirdiği arazi durumu yüzünden, yapısının okunmasını ve yorumunu güçleştirdiği, bu yerin basit bir topografik incelenmesi sonucunda elde edildiği açıktır.

Bununla birlikte, yukarıda sözü edilen iki yol boyunca yapılacak birkaç sondaj ve deneme kazı çalışması, onların gidiş yönünü izlemeye ve anlamaya ve kentin başka yollarıyla en yakın karşılaşma noktalarını da bulmaya yeterli olabilirler. Bu, hiç olmazsa, yollarla sınırlanmış bir kent alanını ya da "adacığını" belirleme ve dolayısıyla, Suriye Kapısı ve Efes Kapısı ile ve sonra Hierapolis'e açılan, nerede olduğunu bilmediğimiz, kapıyla doğrudan ilişkideki daha geniş bir kent ortamına iletilebilecek dikine kesişen bir başlangıç düzeninin bulunup bulunmadığını anlama olanağını verebilir.

Bu gibi sondajların veya deneme kazı çalışmalarının sürdürülmesiyle, kentnin eski yol ağı çerçevesinde, yalnızca bugün halen göze çarpan büyük mimari anıtları değil, eski kentin çeşitli yollarına bakan (şimdilik bilinmeyen) başka yapıları da yerleştirmek mümkün olacaktır. Elde edilecek sonuç Laodicea ve özellikle Roma Krallık Dönemi kenti için, tarihsel açıdan, mimarlık ve kent düzeni açısından, oldukça büyük ve ilgi çekici önem taşıyacaktır. Ancak bu da, açıkça görüleceği gibi, uzun zamanda gerçekleştirilecek geniş boyutlu bir tasarımı gerektirir.

Bununla birlikte, şimdiden eski "Laodicea"nın kent bütününün küçük bir bölümünün, yani, bizce, bir olasılıkla Hellenistik Dönem'den başlayarak, kentnin siyasal ve yasama merkezi olarak belirlenebilecek, kuzeybatı bölgesine doğru olan bölümünün, incelenmesine başlanabilir.

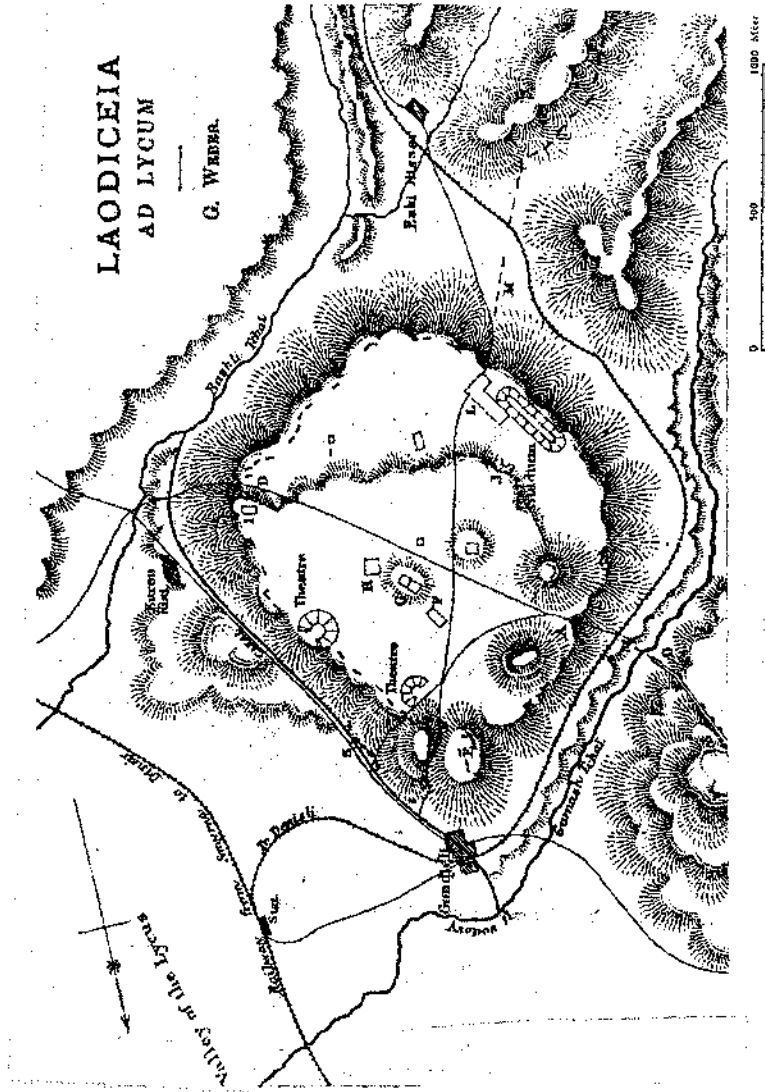
Gerçekten de, sütun temelleriyle sınırlanmış arazinin düz ve dikdörtgen yapısının düşündürebileceği gibi, Laodicea'nın siyasal ve dolayısıyla tarihsel etkinliğinin başlıca merkezi, agora, odeon denilen yer ile (bir yazıtın da anlaşıldığı gibi, İ. S. 79 yılında yapılmış olan), stadyum - anfiteatr arasında bulunabilir. Bu durumda ise, odeon da denilen yapının, (gösteri yeri) odeon değil, eski kentin yasama gücü merkezi, "bouleuterion"u olması gerekir.

Kent düzeni, Küçük Asya'nın Afrodisias, Menderes kıyısındaki Nysa, Efes kentlerindeki çok yakın ya da benzer gibi gözüküyor.

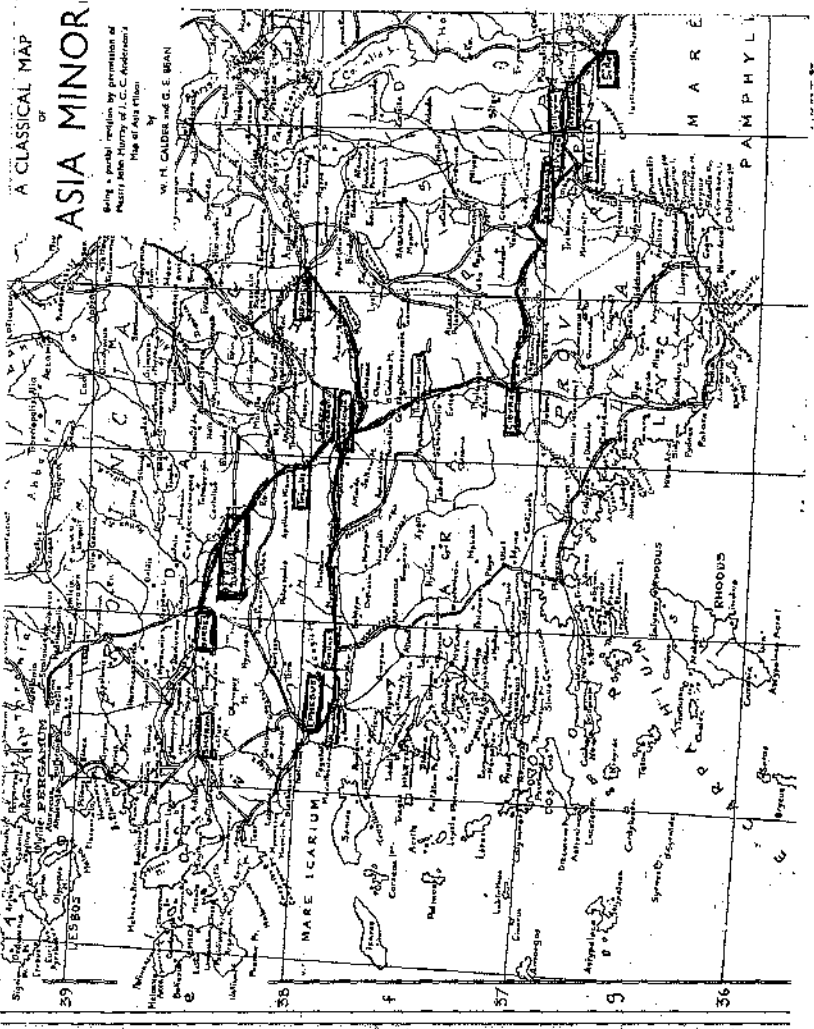
(Hadrianus dönemine ait) gimnazyum denilen yerin kalıntıları arkasındaki ve daha doğrusu, güney köşede, aşağı yukarı 5 m yükseklikteki, yarım daire planlı büyük anıt çeşme de oldukça önemli sayılmalıdır; hemen hemen hiç bilinmeyen bu çeşme, yalnızca kendine özgü yapılaş biçimi nedeniyle değil aynı zamanda, gimnazyum denilen yerle ilişkisi açısından ve eski Laodicea'nın kent yapısı içindeki değişik özel işlevi açısından da özel bir ilgiyi gerektirir.

Son olarak şunu da belirtmek gerekir ki eski Laodicea konusunda arkeolojik ve tarihsel sorunlarla ilgi alanları pek çoktur. Biz burada bunlardan yalnızca, ören durumunda olmakla birlikte, bizzat anıtlardan ve geçen yıl eylül ayında Laodicea'da yaptığımız arkeolojik araştırma sonucu ortaya çıkan, birkaçını sergiledik. Frigya kenti Laodicea tümüyle ortaya çıkarılacak ve incelenecek bir kenttir. Ancak, önerilen sorunlara ve ileri sürülen varsayımlara kesin karşılığı, gene çok kesinlikle yapılacak kazılar ya da deneme kazı çalışmaları verebilecektir.

(Çeviri: Venedik Üniversitesi öğretim üyelerinden Asım Tanış tarafından yapılmıştır.)

Çizim: 1- Laodicea'nın arkeolojik haritası - Weber

Çizim: 2- Küçük Asia'nın klasik haritası

Resim: Odeon ile stadyum arasındaki alan

FORSCHUNGEN BEI HERAKLEIA SALBAKE 1993

Robert FLEISCHER *

Archäologische Forschungen in der Nähe von Herakleia Salbake wurden in der Zeit vom 10. bis 18. 9. 1993 unter Leitung des Verfassers durchgeführt. Teilnehmerin war die Studentin Ulrike Ehmig, Mainz. Das Unternehmen war ein Projekt im Rahmen des Schwerpunktprogramms "Historische Grundlagenforschung im antiken Kleinasien" der Deutschen Forschungsgemeinschaft. Als Kommissar fungierte Bay Ali Ceylan vom Museum Denizli. Wir danken ihm für freundschaftliche Zusammenarbeit, ebenso wie der Generaldirektion der Altertümer und Museen in Ankara für die Gewährung der Arbeitserlaubnis. Dekan Prof. Dr. Mehmet Yüksel von der Pamukkale Üniversitesi, Denizli, und der Bürgermeister von Kızılcabölük, Bay Mehmet Ergelebi, haben unser Unternehmen freundlich unterstützt.

Die unausgegrabenen Ruinen von Herakleia Salbake liegen unweit des Dorfes Kızılcabölük in der Nähe der Stadt Tavas im Vilayet Denizli. Sie erstrecken sich auf hügeligen Ausläufern des Salbakosgebirges am Rand der fruchtbaren Tavas ovası. Die Reste eines Theaters, eines Stadions und von anderen Gebäuden sind noch im Gelände zu erkennen. Im Altertum war die Stadt als Heimat einiger berühmter Ärzte bekannt, unter ihnen Statilius Kriton, der Leibarzt des Trajan¹. Wenn man von Herakleia Salbake aus der gut erhaltenen antiken Straße nach Südosten folgt, erreicht man nach einigen Kilometern einen Hügel, auf dessen Spitze seit

---

* Prof. Dr. Robert FLEISCHER, Institut für Klassische Archäologie, Universität, D-55099 Mainz, ALMANYA.

(1) L. und J. Rabert, *La Carie II. Le plateau de Tabai et ses environs* (1954) 153ff.; Ärzte: 223ffB

dem Altertum einige Marmorblöcke mit figuralen Reliefs, Kapitelle und Fragmente von Giebeln liegen. Der Platz wurde schon 1828 von Léon de Laborde und in der Folge von anderen Reisenden besucht. In den Dreißigerjahren unseres Jahrhunderts weilten L. und J. Robert hier und veröffentlichten später einige Photos². Etwa gleichzeitig besuchten W.H. Buckler und W.M. Calder die Ruine und publizierten eine kurze Beschreibung mit einigen Abbildungen³. In den mehr als 50 Jahren, die seither vergangen sind, hat sich niemand mehr mit der Ruine beschäftigt.

Der Verfasser besuchte den Platz seit 1974 mehrmals und mußte feststellen, daß die Marmorblöcke mehr und mehr Schaden litten. Vom Relief der Artemis wurden Teile weggebrochen, ein Kapitell mit pflanzlicher Dekoration verschwand, ein weiteres wurde mit schwerem Bohrgerät zerstört. In der Umgebung wurden Raubgrabungen teilweise größeren Umfangs festgestellt. Während der letzten Jahre besserte sich die Situation insofern, als direkt neben der Ruine ein Bauernhaus entstand, dessen Bewohner in Absprache mit dem Museum Denizli eine Art von Wächterfunktion ausübten.

Zu Beginn der Arbeiten 1993 wurde das Gelände vom Buschwerk gereinigt, so daß der Zusammenhang der Blöcke erstmals klar sichtbar wurde (Abb. 1). 104 Blöcke wurden registriert und durchnummeriert. Es zeigte sich, daß die größten von ihnen sekundär zu mauerartigen, sich rechtwinkelig kreuzenden Strukturen zusammengestellt worden waren. Der Gedanke liegt nahe, daß es sich hier um die Reste einer Befestigung handelt, die dem Schutz der unweit vorbeiführenden Straße diente. Auf die Entstehungszeit (Spätantik? Byzantinisch?) fehlen einstweilen Hinweise.

Anschließend wurden alle reliefierten Blöcke aufgenommen. Sie tragen an einer oder mehreren, mitunter auch an allen vier Seiten, Reliefs mit unterlebensgroßen Figuren. Teilweise sind Götter dargestellt. Aphrodite mit nur den Schoß und die Beine bedeckendem Gewand und nacktem Oberkörper wird von Eros und einem kopfstehenden Delphin flankiert (Abb. 2). Ein teilweise noch im Boden steckender Block (Abb. 3) zeigt Herakles mit einem unter seinem Kinn verknotetem Löwenfell, der in der linken Hand die Äpfel vom Baum der Hesperiden hält. Während der letzten Jahre stark beschädigt wurde Artemis (Abb. 4), die, den Kö-

(2) a. O. 160f. Taf. 25, 3; 26, 1 - 3; 27; 28, 3; 29, 1.4. vgl. auch die älteren Abbildungen Taf. 24, 2; 28, 1. 2.

(3) MAMA VI (1939) 55 Nr. 153 Taf. 26 A. B

cher auf der rechten Schulter, auf einer Hirschkuh kniet. Mehrere Darstellungen beziehen sich auf mythische oder historische Kämpfe, darunter ein Relief (Abb. 4) mit einem Mann, der neben in felsigem Gelände liegenden Personen steht, und ein zweites (Abb. 5), auf dem ein Mann neben einer stehenden Frau und einem Unterlegenen mit dem Bogen agiert. Auf einem anderen Relief (Abb. 6) erscheinen vier Bukkelrinder vor einem stehenden Mann und einem Baum. Weitere, hier nicht abgebildete Reliefs zeigen Zeus und Hera, eine noch ungedeutete, auffahrende Gottheit auf einem Gespann, eine prozessionsartige Szene mit Erwachsenen und Kindern, mehrere Frauen bei einer Kline, sitzende und stehende Figuren, sowie andere Szenen. Neben diesen leicht unterlebensgroßen Darstellungen stehen Teile von zwei etwas überlebensgroßen Reliefs mit gelagerten Männern, einer von ihnen in militärischer Rüstung, und kleine Reliefdarstellungen, unter anderem von stehenden Figuren, einer Nike und einem Gespann. An Architektur sind zwei linke Giebelecken vorhanden, die das Vorhandensein von zwei verschiedenen Giebeln beweisen, ferner mehrere Figuralkapitelle, die mit Tieren und Fabelwesen verziert sind, ein weiteres, ausschließlich mit Baummotiven verziertes Kapitell (Abb. 8), etliche Gebälksblöcke mit Konsolen und weitere Bauteile.

Offensichtlich stammen die erhaltenen Blöcke oder zumindest der überwiegende Großteil von ihnen von einem einzigen Bau. Dessen Zweckbestimmung ist jedoch noch ungeklärt. Die Reliefs passen weder zu einem Tempel noch zu einem Denkmal oder einem Grabbau. Auch was die Zeitstellung betrifft, wird man einstweilen einen weiteren Spielraum offenhalten und an den späten Hellenismus oder die frühere römische Kaiserzeit denken.

Schließlich brachten von Bay Ali Ceylan durchgeführte Beghungen im Gelände ein unerwartetes Ergebnis. Reichlich aufgefundene Keramik- und Obsidianfragmente zeigen, daß der Hügel bereits in der frühen Bronzezeit besiedelt war. Es fragt sich, ob es sich nicht zumindest bei der Spitze des Hügels um eine künstliche, durch längere Siedlungstätigkeit entstandene Geländeform handelt.

Aufgaben für die Zukunft sind die völlige Freilegung der teilweise noch im Boden verborgenen Reliefs und des zugehörigen Gebäudes, die Feststellung des antiken Platzniveaus, die Klärung der Stratigraphie und der Beziehung des Baues zu der in wenigen Metern Abstand vorbeiführenden antiken Straße, schließlich die denkmalpflegerische Betreuung der Ruine. Diese Aufgaben sollen 1994 im Rahmen eines Un-

ternehmens unter Leitung des Museums Denizli in Angriff genommen werden.

Abb: 1- Ruine von Süden.

Abb: 2- Reliefmit Aphrodite, Eros und Delphin

Abb: 3- Relief mit Herakles am Hesperidenbaum.

Abb: 4- Relief mit Artemis auf der Hirschkuh.

Abb: 5- Relief mit Sieger und Unterlegenen.

Abb: 6- Relief mit Frau, Bogenschütze und Unterlegenem

Abb: 7- Relief mit Mann und Buckelrindern.

Abb: 8- Kapitell mit pflanzlichem Schmuck.

KYANEAİ VE ÇEVRESİ YÜZEY ARAŞTIRMALARI 1993 YILI SONUÇLARI

Frank KOLB*

Öncelikle Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne, 1993 yılı çalışmalarımıza da izin verdikleri için minnet borçluyuz. Bu yılki bakanlık temsilciliği görevini üstlenen Sayın Sabri Aydal ve Sayın Akan Atıla'ya da gösterdikleri yakınlık ve yardımlardan dolayı teşekkür ediyoruz. Bu sayede başarılı bir çalışma dönemi geçirmiş bulunuyoruz.

Kyaneai'nin akropol tepesi ve çevresinde geçen yıl başlayan topografik ölçüm çalışmaları tamamlanmıştır. Ayrıca kent planının tamamlanması mümkün olmuştur. Duvarla çevrili olan alanın kuzey ve batısında yer alan ölçümü henüz yapılmamış yerdeki çalışmalar tamamlanabilmiş ve tiyatro ile burada bulunan yapı kalıntılarına bitişik olan üst nekropolün ölçümleri gerçekleştirilmiştir. Bunlara ek olarak tiyatro caveası tüm detaylarıyla ölçülmüştür (Şekil: 1).

Bu çalışmalardan sonra kent duvarının şimdiye değin incelenmesi bitirilememiş olan kuzey ve doğu bölümlerine geçilmiştir. Böylece kent duvarının belgelenmesi tamamlanmış sayılabilir. Kuruluşu Hellenistik Devir'e kadar giden kuzey girişinin doğusunda, yine Hellenistik Devir'e ait, kaliteli işçiliğe sahip duvar tekniğiyle yapılan (yani trapez teknikli, bosaj ve kenarları bantlı taş duvar) ve olasılıkla girişin kenarını destekleyen kare biçimli bir bastiyon tespit edilmiştir. Bu tip bastiyonlu ya da kuleli giriş şekli Hellenistik Devir'de karşımıza çıkmaktadır. 1989/1990 döneminde incelenen Hellenistik Dönem'e ait iki giriş, yani batı ve kuzeybatı girişi, trapez taş örgü tekniğiyle inşa edilmiş ve aynı tür ya-

---

* Prof.Dr. Frank KOLB, Historisches Seminar, Abteilung für Alte Geschichte der Universität Tübingen, Wilhelm str. 36, D-72074 Tübingen- ALMANYA

pırlarla desteklenmişlerdir. Girişlerin yanında yer alan bastiyonların dışında duvara kulçler ya da testere dişi çıkımları inşa edilmemiştir.

Geç antik kent duvarının doğu bölümünün asıl durumunda kalan anıtsal bir mezar yapısının kalıntıları üzerine inşa edildiği tespit edilmiştir. Demek ki geç antik kent duvarı bir nekropolün üzerinde inşa edilmiştir. Bu nekropol Hellenistik ve Roma dönemlerine ait olması ve kesin Hellenistik kent surlarının dışında olması yüzünden Hellenistik kent duvarının daha batıya doğru olan gidişi anlaşılmaktadır.

Aynı sonuç kuzeydoğu girişinin tamamlanan belgeleme çalışması sonucu meydana çıkarılmıştır. Mimarımızın araştırmalarına göre burada mükemmel üç kemerli bir zafer takı inşa edilmiştir. Bu tak sütun başlıklarının süslemelerinden dolayı (Şekil: 2) M.S. III. yüzyıla ait olup yalnız başına, yani Hellenistik kent duvarının önünde yer almıştır. Daha geç bir dönemde bu tak kentin geç antik kent duvarına katılmıştır. Demek ki kentin duvarla çevrili olan kısmı geç antik devirde bu yönde genişletilmiş olmalıdır.

Kuzeydoğu girişinin arkasında, bugün toprak altında olan bir tonozlu yapının arasından geçen Hellenistik duvar olasılıkla Hellenistik kent duvarının bir bölümü idi. Herhalde bu duvar 1991 sezonunda güneydoğuda bulunan Hellenistik Dönem'e ait yamaç duvarının bir bölümü ile aynı yönde devam ediyor. Bu duvarın doğusunda birkaç lahit ve Geç Antik ya da Bizans Dönemi'ne ait olan kompleksler yer almaktadır. Bundan dolayı 1992'de verilen raporda bu duvarın Hellenistik kent duvarına ait olabileceğini tahmin etmişim.

Ayrıca 1993 kampanyası özellikle sur dışındaki nekropollerini ve mahallerini kapsamıştır (Şekil:11). Nekropollerdeki belgeleme çalışmalarında amaçlarımız; mezar anıtlarını ölçerek krokilerini elde etmek, bir plan çıkarmak ve kaba bir tipolojik sınıflandırma için her anıtın detaylı tanımını yapmaktır. Böylece şu mezar tipleri saptanabilmiştir: Doğal olarak özellikle lahitle; ancak bunlar farklı tipler göstermektedir. Örneğin, doğu nekropolünde genel olarak çatı biçimli lahit kapakları, batı nekropolünde ise tipik Likya işi sivri uçlu, yay biçimli lahit kapakları görülmektedir.

Ayrıca batı nekropolünde Arykanda ve Olympos'da bulunan Roma Devri'ne ait olan kubbeli mezarlar tespit edilmiş; fakat sadece iki örneği görülmektedir. Kuzeydoğu nekropolünde birkaç büyük tapınak mezarı saptanmıştır. Onların en iyi korunmuş örneği olan 1992 kampanyasının sonunda bulunan Xanthippos mezarını belgelemeye mimarımız başlamış, ancak bu belgeleme çalışmaları henüz bitirilememiştir. Yapı yazıtlarına

ait veriler mezar yapısının iki yapı evresine sahip olduğuna işaret etmektedir.

Bu imparator Antoninus Pius ve Septimius Severus zamanlarına ait mezar yazıtları ölçülmüş ve kopya edilmişlerdir. Bu arada tespit edilen iki yeni blok üzerindeki isimlerden gömülü olan ailenin geçmişi aydınlanmıştır. M.S. 2. yüzyılın ikinci yarısında öncelikle kentin mimari yapılanmasına Severus zamanına kadar etki etmiş olduğu düşünülen, Kyaneai'nin bu en önemli ailesi artık daha iyi tanınabilecektir. Akrabalık ilişkileriyle birlikte bu ailenin geçmişi bir sonraki raporda ortaya koyabilmek için, 1993 kampanyası sırasında Kyaneai'deki ailenin saygınlık ve yapı yazıtları belgelenmiştir. Bu arada eski okumaların gözden geçirilmesi ve taşların yeniden ölçülmesi yanında, Kyaneai'nin belirli bir yerinde büyük tadilat çalışmalarına işaret edecek buluntu yerlerinin belgelenmesi özellikle tamamlanmıştır.

Nekropoller arasında ve onlara bitişik, en az erken Hellenistik Devir'den Bizans Dönemi'ne kadar tarihlenebilecek konut mahalleleri saptanmıştır. Bunlardan kent nüfusunun artmasının surların dışındaki mahallerin yapılmasını gerektirdiği anlaşılmaktadır.

Nekropollerin belgelenmesi ve Kyaneai'nin kuzeyi, doğusu ve güneyinde yapılan yüzey araştırmaları sırasında saptanan yoğun bir yol sisteminin izleri kentin doğru bir merkez görevini üstlendiğini açıklamaktadır.

Kyaneai polis arazisinin sistematik taranması ve antik kalıntıların belgelenmesi geçen iki sezonda olduğu gibi, yine 11 km² yi kapsamış, fakat 468 yerleşim kalıntısı, yani km² ye düşen yaklaşık 43 yerleşim kalıntısıyla, buluntu yoğunluğu bakımından geçen yıllardan daha verimli olmuştur (Şekil: 3).

Şimdiye kadar yaklaşık 53 km² büyüklüğünde bir alan taranmış ve böylece Kyaneai hakimiyeti altında olduğu sanılan bölgenin hemen hemen yarısı araştırılmıştır. Çevredeki yerleşim kalıntılarının toplamı yaklaşık 1600'ü bulmaktadır. Bugün yeni buluntular ve çalışmalarımızın sadece ufak bir bölümünü sunabilirim.

1993 yılında araştırılan bölgedeki yerleşimler şekil bakımından farklılık göstermektedir. Kyaneai'nin kuzey ve doğusunda yer alan, nekropoller ve kentleşme öncesi küçük yerleşim yerleriyle belirlenen merkezi yerleşim bölgesinin dışında kalan yerleşim bölgelerinde herhangi bir köy yerleşimi bulunamamıştır.

Oysa ki, Kaş-Demre yolunun güneyinde yaklaşık 90, Arkaik ya da Klasik Dönem'den geç antik çağa kadar tarihlenebilecek çiftlik, küçük tarımsal yapılar ve kuleli çiftlik yapıları yanı sıra, 11 küçük ve büyük köy yerleşimi tespit edilmiştir. Bu yerleşimlerden birkaçı Hellenistik Devir'den Bizans Dönemi'ne kadar süregelen zamanı kapsamaktadır. Bu gibi yerleşimler ile birlikte 5 kilise saptanmıştır.

Büyük Avşar Ovası'nın kenarlarında çok sık bir yerleşim yoğunluğu ve bununla beraber oldukça iyi korunmuş yolların izleri kaydedilmiştir.

Avşar Tepesi'nin güney ve batı kesimlerinde de özellikle yoğun bir şekilde yerleşilmiştir. Buralardaki bütün tepe yamaçlarıyla büyüklü küçüklü ova kenarları, yerleşim yerleri çiftlikler ve onlara ait mezarlarla kaplanmış durumdadır. Çiftliklerden büyük bir kısmı Arkaik ve Klasik Dönem'e kadar inebilmektedir.

Bağlıca'nın güney ve doğusundaki yer yer geçilmesi olanaksız bölgelerde tespit edilen buluntu yerlerinin en kayda değeri buluntu yerine göre adlandırılan Kale Tepesi'nde yer almaktadır. Klasik Devir'e ait yaklaşık 40 m x 25 m olan bir kaleye benzeyen bir yapı görülmektedir. Ancak belgeleme ve ölçüm çalışmaları sadece kampanyanın en son günlerinde başlanmıştır ve çalışmaya bu sene devam edilecektir.

Bütün bölgede, özellikle Avşar Tepesi çevresinde, çok sayıda mezar bulunmaktadır. Tespit edilen mezar tiplerine bakacak olursak, bunlar öncelikle tümülüsler ve kaba kaya bloklarından, genellikle tepelerin zirvelerine ya da zirve altlarına kurulmuş mezarlar olarak ayrılmaktadırlar. Tepelere yapılan "kaya mezarları" ve tümülüsler bölgemizde geleneksel mezar tipleri olarak sık bir şekilde karşımıza çıkmaktadırlar. Onlar özellikle çiftçilerin mezarları olmalıdır.

Demek ki sadece lahit ve kayaya oyulmuş mezarlar değil, tümülüs ve kaba kaya bloklarından inşa edilmiş Likya tipi mezarlar da oldukları görülmektedir. Bu durum Likya mezarlarının şimdiye değin sanılandan daha büyük farklılık gösterdiklerini açığa çıkarmaktadır.

Coğrafyacımız Kyaneai bölgesinin tarımsal verimini araştırmayı denemektedir. Bu maksatla yamaçlarda bulduğumuz birkaç teras kompleksini özenli bir şekilde ölçüp, oradaki zeytin ağaçlarının sayılarını tahmin ederek, antik üretim metodları ve antik yazarlardan çıkarılan bilgileri yerlilere de sorarak öğrenilen bugünkü ürün miktarını da hesaba katıp şu sonuçlara varmaktadır. Büyük Çerler köyünün karşısındaki Kolaklar Tepesi yamacında yer alan bir çiftliğe bitişik bulunan yaklaşık 10 km uzun-

luk üzerinde yer alan ve yaklaşık 7 ha içine alan teras kompleksinde 1360 adet zeytin ağacı yer almaktadır (Şekil: 4). Onlardan çıkarılan zeytin yağı maksimum 7 tondur. Bugünkü Türk çiftçi ailesinin hayat şartlarına göre yıllık geçimin yarısı bu gibi ürünle, diğer yarısı bitişik ovadaki tarlalarda yetiştirilen tahıl ile karşılanabilmektedir.

1991 yılında Yavu Köy Ovası'nda bulunan antik kuyunun çevresinde Ege Üniversitesi'nden gelen Jeolog Ertuğ Öner tarafından yapılan sondajlar sonucu kuyunun ikinci kez kullanılan taşlar ile inşa edilen kuzeydoğu duvarının Bizans Dönemi'nde yapılan ikinci bir kuyuya ait olduğunu tespit ederek (Şekil: 5) özellikle de antik merdivenli kuyunun bir rekonstrüksiyonunu yapmaktadır (Şekil: 6). Bu kadar muhteşem bir yapının M.S. 2. yüzyılında yaşayan antik yazar Pausanias tarafından bildirilen Kyaneai'nin yakınlarındaki Apollon'un su kehanet yerine ait olduğunu iki sene önce verilen raporunda ettiğim tahmini doğrulamaktadır.

Tüse ile ilgili hazırlanan yayının ve yerleşim planının tamamlanması için daha birkaç sorunun aydınlatılması gerekmektedir. Herşeyden önce, akropolün en yüksek yerinde, kalenin hemen batısında bulunan mekan, megarona benzeyen planıyla ilkel anteli bir tapınak olarak tanımlanmıştır (Şekil: 7). Bu mekana ikinci bir yapı evresinde kaba görünümlü bir ön oda eklenmiş, Tüse'deki anteli tapınağın duvar tekniği, Erken Klasik Dönem'e tarihlenen Xanthos'un akropol duvarı, Apollonia Heroon'unun, ayrıca yeni bulunan Avşar Tepesi'ndeki büyük teras ve beylik mezarı duvarlarıyla karşılaştırınca M.Ö. 5. yüzyılın ilk yarısına tarihlenir. Böylece Likya'da bulunan Helen formu en erken tapınak bulunmuş olmaktadır.

Belki bundan bile daha önemli olabilecek bir sonuç 1992 kampanyasının sonunda Avşar Tepesi'ndeki klasik Likya yerleşmesinin tespit edilmiş olmasıdır. Burada tüm kampanya boyunca çalışılmıştır. Jeodezi mühendisleri Avşar Tepesi'nin detaylı bir topografik planını çıkarmıştır (Şekil: 8) ve yerleşim kalıntılarının büyük bir kısmı arkeolojik olarak tespit edilmiştir. Ama yoğun bir şekilde yapılarla kaplı yerleşim alanının düşünülmediğinden daha büyük olduğu anlaşılmaktadır. Bu nedenle çalışmalar bitirilememiştir.

Akropolün batı ve kuzeybatısındaki tüm alanın yapılar ve yapı kompleksleriyle kaplı olduğu anlaşılmakta ve böyle bir yapılaşma da güneybatı yamacın ortalarına kadar batı yönde yayılmaktadır (Şekil: 9). Akropolün güneyindeki küçük sırt üzerinde de sık yerleşilmiş, kuzeyinde ise pek az kalıntı bulunmuştur. Kuzeybatıda sık yerleşim alanları kayalarla

birbirinden ayrılmaktadır. Tüm yerleşim alanı yaklaşık ha. büyüklüğündedir. Sık yerleşilmiş arazi, genişliği bakımından araştırma bölgemizde Kyaneai ve Tüse'deki sur içinde kalan bölgelerden daha büyük ve merkezi Likya'nın en geniş klasik yerleşimini görmektedir.

Akropol bölgesini geçen senedeki raporunda tanımladığım için, bugün diğer buluntular hakkında kısaca bilgi vereceğim. Geçen sene güney nekropolü olarak adlandırılan yerde bulunan "Beylik Mezarı" üzerindeki çalışmalar buluntunun önemi nedeniyle büyük bir titizlikle sürdürülmüştür. Bunun temel planını ve krokisini uzman mimarımız tamamlamıştır (Şekil: 10).

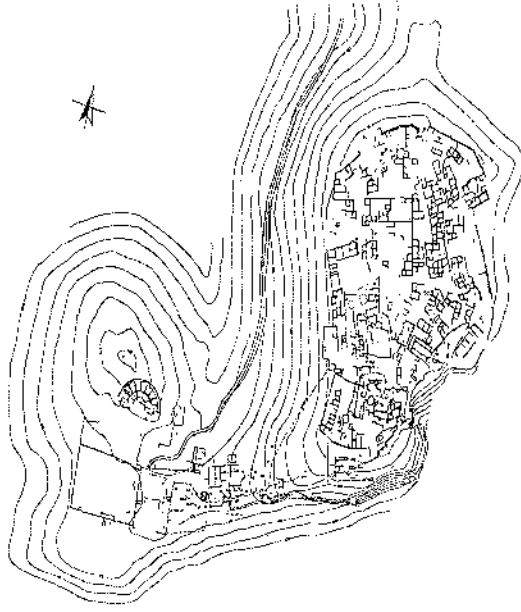
Konut türü yapılar akropolün özellikle güney, batı ve kuzeybatı kesimlerinde yer almaktadır. Genellikle çok odalı olan bu yapı komplekslerinin çoğu 100 - 200 m² lik bir alanı kaplamaktadırlar. Genel planlamada uzun dikdörtgen şeklinde bir ana mekan ve bunun önünde bulunan bir teras söz konusudur. Bu nedenle bu yapı planı "Avşar Tepesi ev planı" olarak adlandırılmıştır. Aynı tip yapılara Avşar Tepesi çevresinde ve Kyaneai arazisinin diğer yerlerinde de rastlanmaktadır ve şimdiden beri Avşar Tepesi'nin kronolojisi göz önünde tutularak daha kesin tarihlenebilmektedir.

Avşar Tepesi'nde yapılan çalışmalar sırasında Klasik Dönem'den daha geç bir devire tarihlenebilecek herhangi bir yapı kalıntısıyla karşılaşmamıştır. Üstelik Hellenistik ve Krallık Çağı dönemlerine işaret eden keramik buluntular saptanmamıştır. Şimdiye kadar edinilen verilere göre tarihlemedeki üst sınır olasılıkla Geç Arkaik Çağ'a ait üç adet paye mezara, Erken Klasik Dönem beylik mezarın ve Geç Arkaik/Erken Klasik devirli teras duvarına dayanmaktadır.

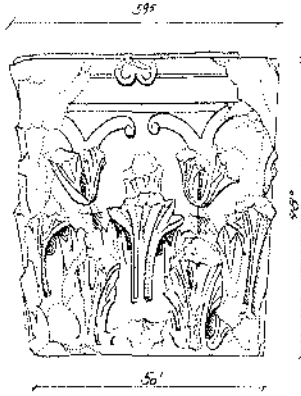
Avşar Tepesi, sadece Arkaik ve Klasik Devir'e ait büyük bir Lykia yerleşiminin şimdiye kadar bilinen tek korunmuş örneği olması bakımından büyük önem taşımaktadır. Örneğin, Avşar Tepesi ev planı ilk defa Klasik Dönemi'ne ait tipik bir Likya ev tipi belirlemiştir.

Avşar Tepesi'ndeki Likya kalesi ve yerleşiminin terkedilmesi belki M.Ö. IV. yüzyılın ilk on yıllarına tarihlenebilecek olan Limyra Kralı Perikles tarafından bölgenin kontrolünün ele geçirilmesi ile bağlantılı olabilmektedir. Her halde güçlü Avşar Tepesi yerleşmesinin yerine, yakınlarında bulunan Büyük Avşar'da yeni ve daha küçük bir kale, Avşar Tepesi'nin güçlü hükümdarının yerine daha kuvvetsiz bir bey geçmektedir.

Büyük Avşar'da 1992 yılında başlanan, Likya kalesinin, nekropollünün ve yamaç yerleşmesinin belgeleme ve ölçüm çalışmaları tamamlanıp herhangi bir sürpriz sonuçla karşılaşılmamıştır. Yerleşimin büyük kısmı en az iki yapı evresinden ibarettir. Erken olan yapı evresi bazı verilere göre Geç Klasik Dönem'e tarihlenebilir. Ancak genel olarak burası Hellenistik, Roma ve Bizans Dönemi'ne tarihlenmektedir.

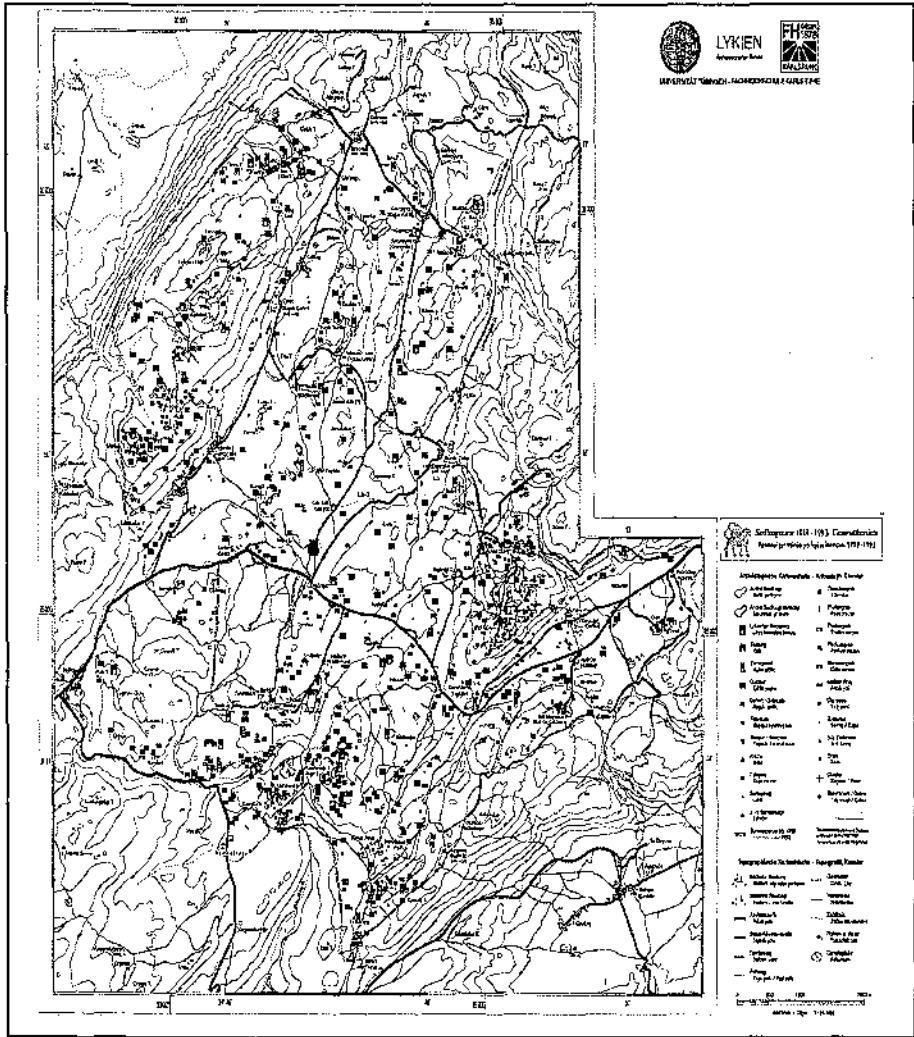
Şekil: 1- Kyancai'nın planı 1993

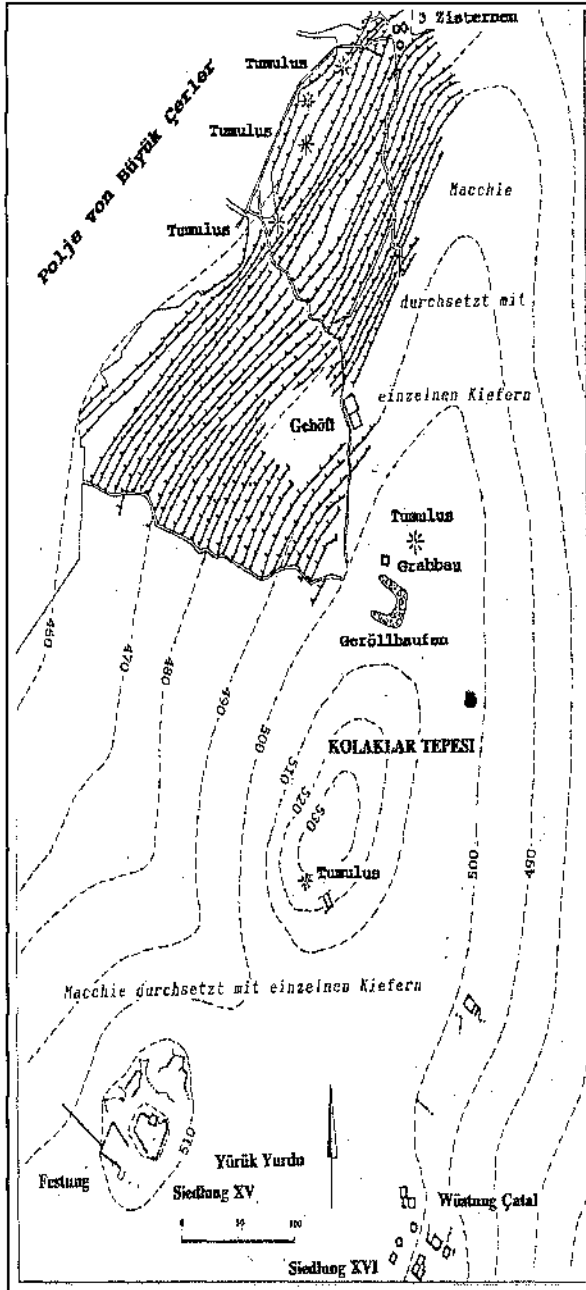
1m

LYKİENİ SURVEY 1992 • KYANCAI OSTTOR • FRAGM. NR. 42 • C. GÖZ

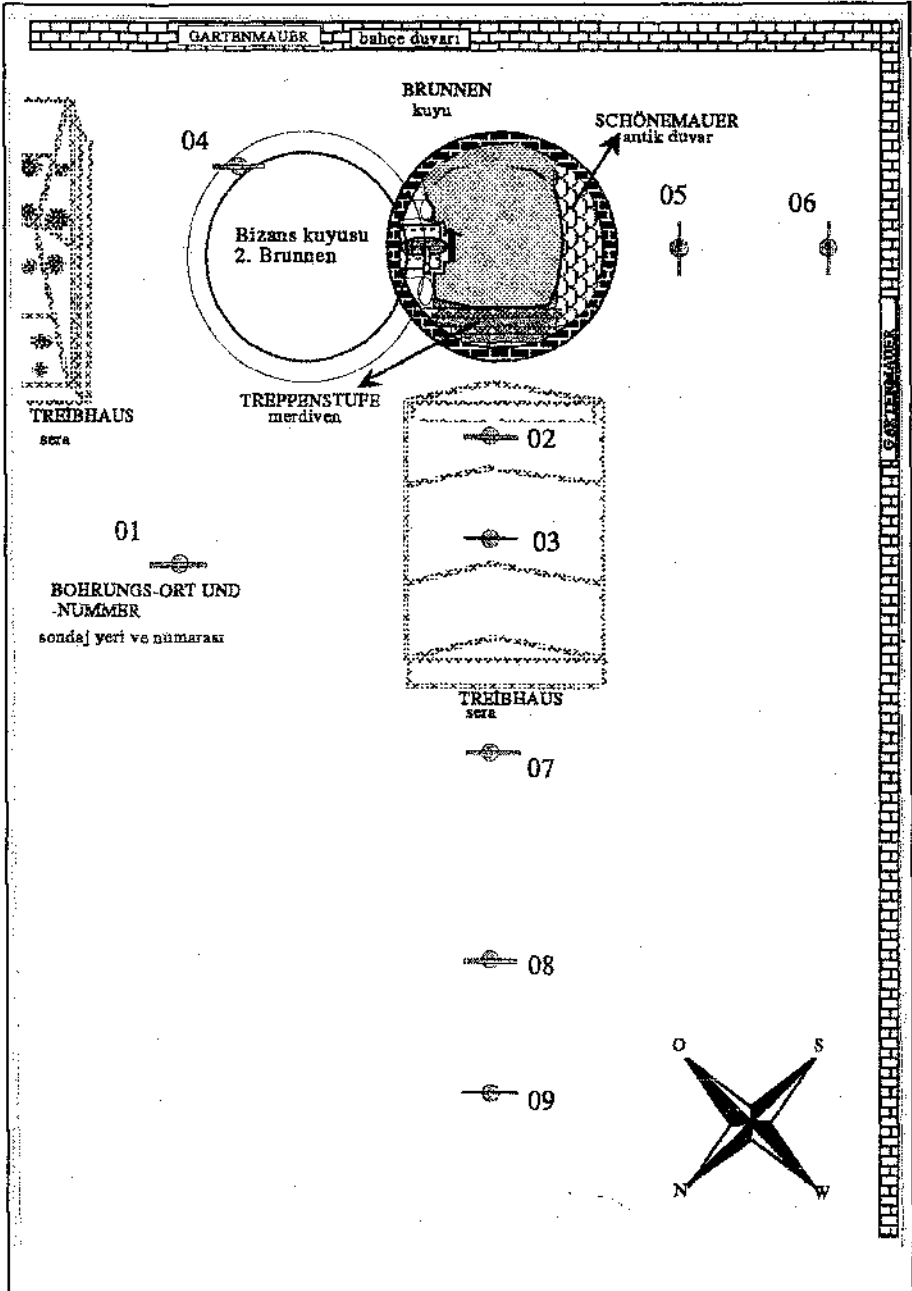
Şekil: 2- Kyancai kuzeybatı kapısının bir başlığı

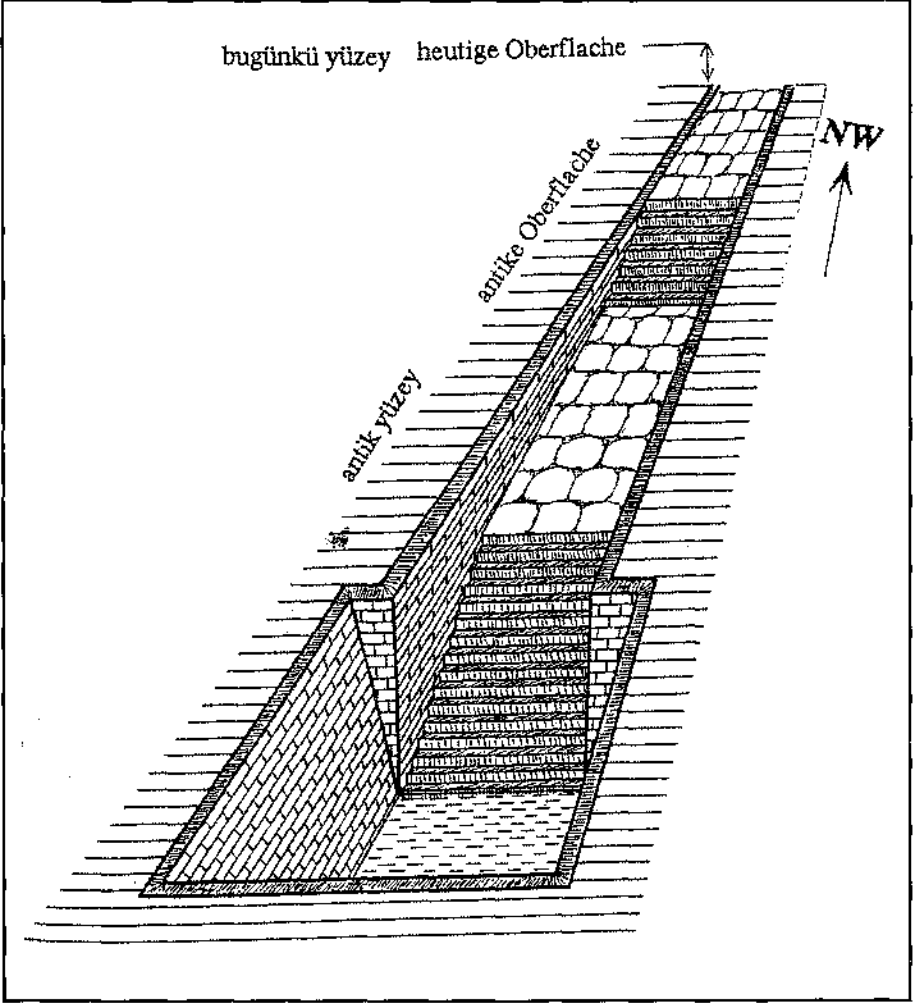
Şekil: 3

Şkil: 4

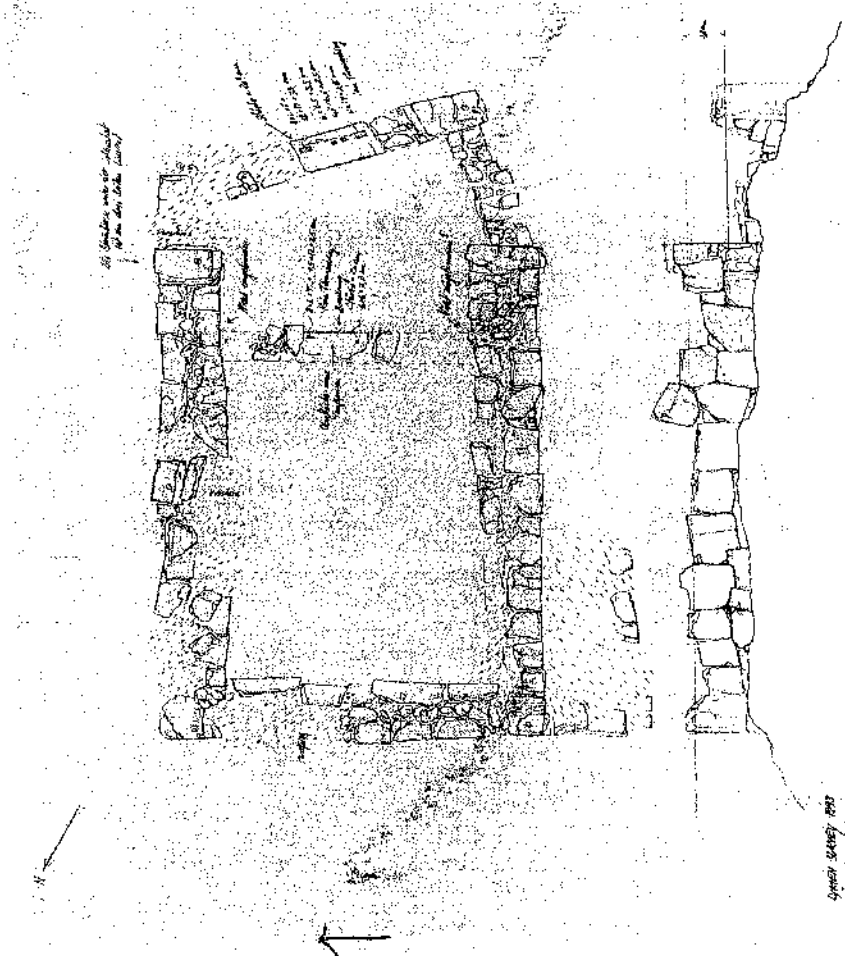

Şkil: 5- Kuyu çevresindeki sondaj noktalarına ait kroki (Yavı Ovası) (Ertuğ Öner)
Die Kroki der Bohrungspunkte im Brunnengebiet (Yavı Ebene)

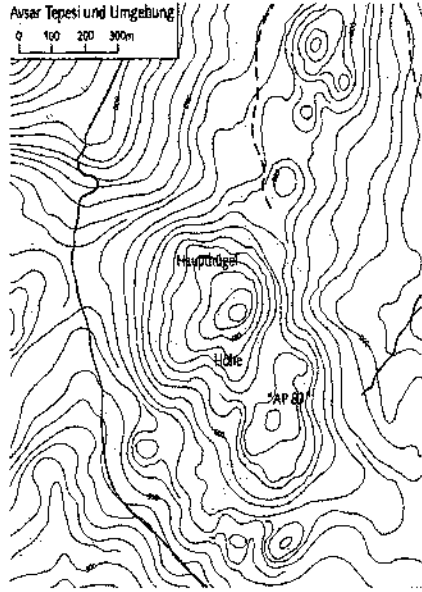
Şekil: 6- Antik kuyunun sondaj sonuçlarına göre tasarımı (E.Öner)
Vorstellung vom antiken Brunnen nach Bohrungsergebnissen.

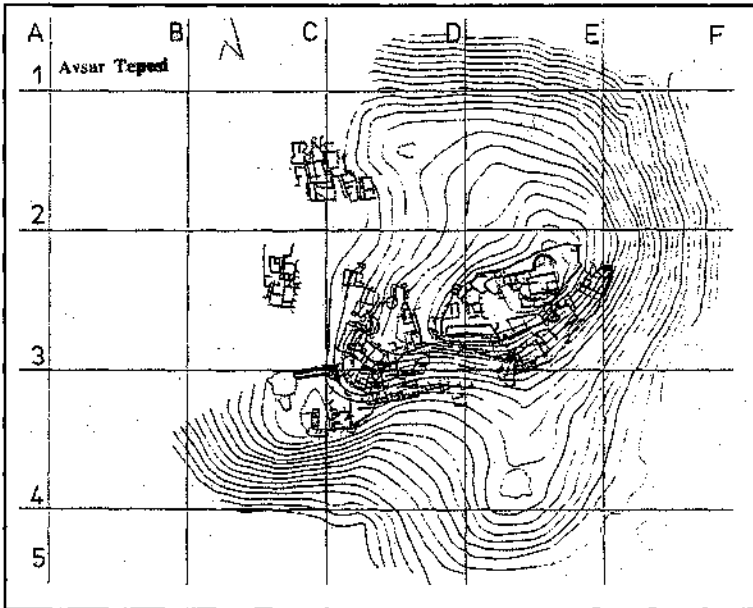

Grabmal von der Straße
 N. von der Straße, 1907
 36-39

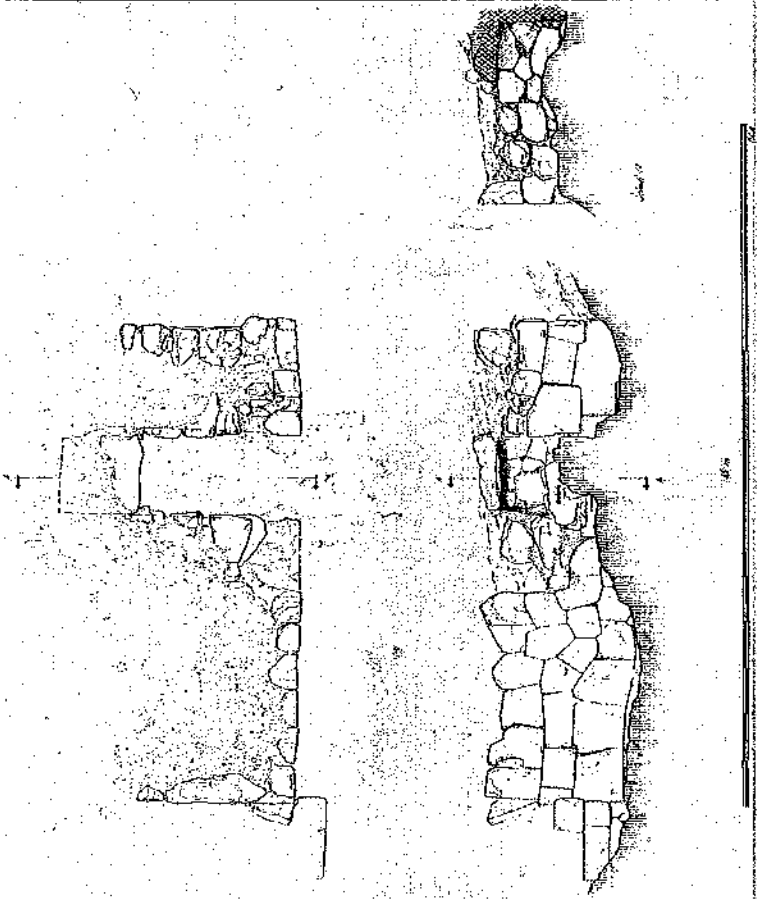
Şekil: 7

Şekil: 8

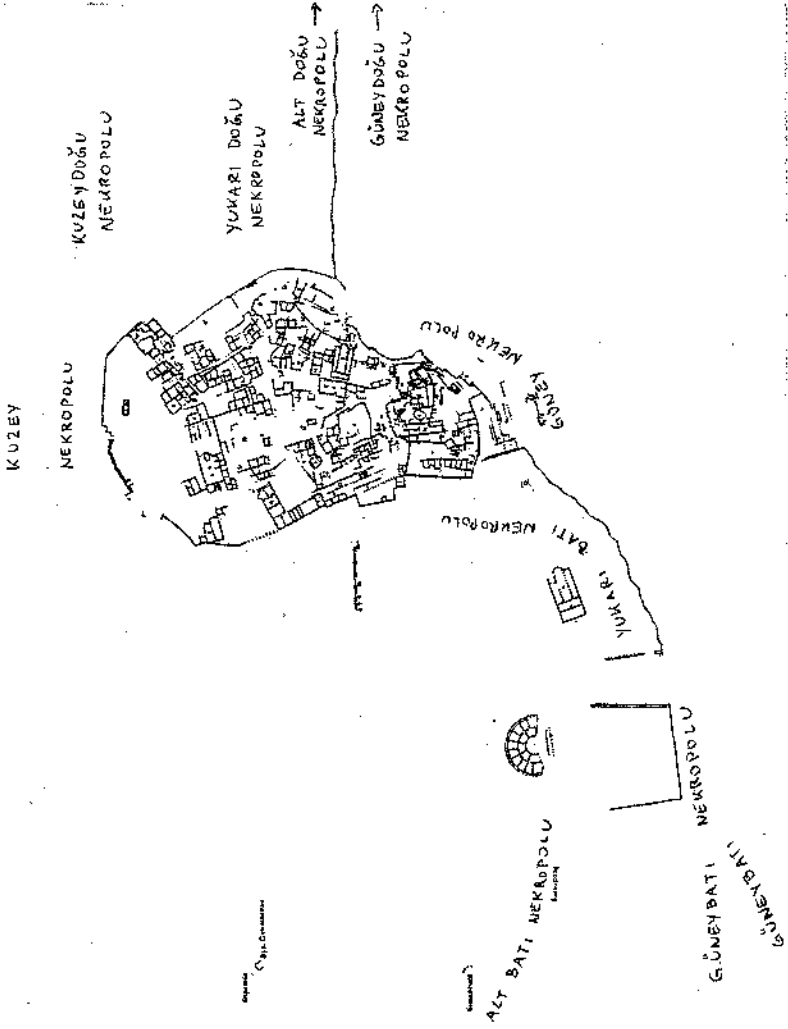

Şekil: 9

Şekil: 10- Avşar Tepesi beylik mezarı

KYANEAL: NEKROPOLLAR

PROKONNESOS-1993 ÇALIŞMALARI

Nuşin ASGARİ*

Marmara Adası'nın kuzey kıyısında yer alan ve mermer ihraç eden bir liman yerleşmesi olan Saraylar haldesi ve çevresindeki antik mermer ocaklarında sürdürülen 1993 yılı araştırmaları sonucunda özellikle antik ocaklara ait atık tepelerinin kaldırılması sırasında yine bol sayıda yarı işli ocak malları ortaya çıkmıştır. Roma ve Geç Antik çağlarda Prokonnesos ocaklarında mermerlerin nasıl biçimlendirildiği ve adadan ne tipte malların ihraç edildiği hakkında bize ayrıntılı bilgiler sunan bu taşınır kültür varlıklarının yanı sıra antik mermer ocaklarında bizzat anakaya üzerinde yaptığımız incelemeler sonucunda, ocakçılık tekniği hakkında aydınlatıcı yeni bilgiler sunan 15 adet taşınmaz kültür belgesi de saptanmıştır. Bildiride, önce "ocak malları" diye adlandırdığımız taşınurlar hakkında bilgi verilecek ve sonra ocakçılık teknikleri ve terminolojisi, yani taşınmaz belgeler üzerinde durulacaktır.

1-OCAK MALLARI (Şekil: 1)

Şekil 1'de 1993 kampanyasında saptanan ocak malları (99 adet), hem konularına göre beş gruba ayrılmış, hem de her konunun buluntu yoğunluğu belirtilmiştir. Görüldüğü üzere, *yapı öğeleri*, buluntuların dörtte üçünden fazlasını kapsamaktadır (77 adet; Şekil: 2). Diğer dört konunun

- * Dr.Nuşin ASGARİ, İbrikar sokak 18/8, Küçükbebek 80810 - İSTANBUL
- (1) Başkanlığında sürdürülen 15 günlük 1993 kampanyasına Arkeolog Mine Soysal (Bakanlık temsilcisi), arkeoloji öğrencisi Şafak Aydoğan ve örenyeri bekçisi Yusuf Diken katılmışlardır. 1993'de Doğu ve Batı Çamlık, Yalancı Palatya, Ahlatbayırı, Köyüstü, Salta batısı ve Silinte mevkiilerindeki ocak atıkları içinde saptanan 99 adet taşınır kültür belgesinden 92 adedi bizzat ocak sahipleri tarafından toplanarak modern ocakların yanbaşıında sergilenmişlerdir. Oğuz, Aksoy, İlik, Kireççi ve Altıntaş ocakları işletmelerinin bu özverili çalışmaları, Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğünce her bir ocak işletmesine yollanan bir teşekkür yazısıyla da özendirilmiştir.

toplama ise buluntuların dörtte birini bile oluşturmamaktadır (Şekil: 1). Buna göre Prokonnesos ocaklarının başlıca faaliyetinin, antik dünyanın çeşitli merkezlerinde kullanılan yapı öğelerini hazırlamak olduğunu artık kesin olarak söylemek mümkündür. Çeşitli boyutlarda kesilmiş, dik-dörtgen prizması biçimindeki *ocak blokları* nın buluntu yoğunluğu ise yapı öğelerine göre çok azdır (Şekil: 1). Buna dayanarak, Prokonnesos ocak atölyelerinde kesilen mermerlerin blok halinden ziyade yarı biçimlendirilmiş ya da tam işlenmiş olarak ihraç edildiklerini düşünebiliriz. Antik dünyanın değişik yörelerindeki nekropollerde çok yaygın kullanıldığını gördüğümüz Prokonnesos *lahitler* in firelerine ise adanın ocaklarında çok az rastlanmaktadır (Şekil: 1). Bol sayıda ihraç edilmiş olduğu bilinen bu irili ufaklı, bezemesiz teknelerin ve köşe akroterli semerdam biçimindeki kapakların ocaklardaki buluntu sayısı, ihracat faaliyetinin kapsamını yansıtmamaktadır. *Taş eşya* grubu çok çeşitli konuları içerdiği için, bu grubun buluntu yoğunluğu ocak blokları ve lahitlerden daha yüksek çıkmaktadır (Şekil: 1). Taş eşyalardan belli bir tipin üzerinde aşağıda ayrıca durulacaktır. Şekil 1'i oluşturan beş konudan sonuncusu, diğer dört gruptan farklı olarak Prokonnesos mermerinin biçimlendirilmesiyle ortaya çıkan ocak malı olmayıp, bu ocak malını doğrudan doğruya biçimlendirmede ya da hareket ettirmede kullanılan *demir aletler* dir².

1.1- YAPI ÖGELERİ (Şekil: 2)

Ocak malları arasında en büyük grubu oluşturan yapı öğelerinin başlıbaşına incelenmesi gerekmektedir. Şekil 2'de 1993 kampanyasında saptanan yapı öğeleri, konularına göre 12 gruba ayrılmış ve her konudan kaç adet bulunduğu belirtilmiştir. Geçen dönemlerde olduğu gibi 1993 yılında da en yoğun buluntuların bir sütunun değişik kesimlerine ait olduğu görülmektedir. Yani sütun kaidesi, sütun gövdesi ve Korint düzeninde sütun başlığından oluşan düşey yapı biriminin - *sütunun* - Prokonnesos ocaklarında imal edilen malların en başında geldiği açıkça anlaşılmaktadır (Şekil: 2).

---

(2) Saraylarda bulunan demir ocak aletlerinin kontekstleri saptanamadığından, bunların ne denli eski olduğu bilinmemektedir. Mermer kesme ve biçimlendirme yöntemleri yüzyıllar boyunca pek değişmemiş olduğundan, kullanılan demir aletlerin biçimleri de buna koşut olarak pek gelişmemiştir. Dolayısıyla biçimine dayanarak bu aletleri tarihlemek mümkün olmamaktadır. Saraylar deposunda muhafaza edilen ve resim 1'de bir arada gösterilen beş demir aletten ikisi 1993 buluntusudur: 1- Yalancı Palatya ocaklarında bulunan manivela demiri (Oc.609) - sapının ucu kırık olan bu aletin boyu 78 cm, kama biçimindeki ağız kesiminde en 5 cm dir. 2- Doğu Çamlık ocaklarından getirilen madırğa (Oc.610)- madırğanın alt yüzeyi bugünkü örneklerden çok daha belirgin bir içbükey profil gösterir; boy 5.5 cm, kare vurma yüzeyleri 5x5 cm.

Korint Başlıklar

Prokonnesos'un ocak atölyelerinde hazırlanan malların başında Korint başlıklar gelmekteydi. Bunlarla karşılaştırıldığında, diğer başlık tipleri yok denecek kadar azdır (Şekil: 2). Roma İmparatorluk ve Erken Bizans çağları mimarisinde Korint düzeninin ne denli moda haline gelmiş olduğunu bilmekteyiz; bu yaygın tercihin ocakların imalatına da yansımış olduğunu grafiğimiz açık bir şekilde kanıtlamaktadır.

Korint başlığının Prokonnesos'da biçimlendirilmesini ve adadan yarı-işli ya da bazı hallerde tam işli olarak sevk edilmesini geçmiş yıllarda yeterince açıklamış olduğumdan³, 1993 başlıklarının da ileri sürmüş olduğum tezleri doğruladığını söylemekle yetineneceğim. Sekizer akantus yaprağından oluşan üst üste iki yaprak dizili normal Korint başlıklar, adadan genel olarak yarı-işli, şematik bir durumda ihraç ediliyordu, fakat Geç Antik Çağ'da, 5.yüzyıl ortalarına kadar kısa bir dönem boyunca, yumuşak akanthuslu üslupta başlıkların Prokonnesos ocaklarından özellikle başkent Konstantinopolis'e tam işli olarak da sevk edildiğini bir örnek⁴ ile sizlere tekrar hatırlatmak istiyorum (Resim: 2). Bu Korint başlık bize detay işçiliğinde izlenen sırayı da açıklamaktadır; yaprak dizilerinin ayrıntıları işlenirken, bu işlemin önce alt yaprak dizisinde tamamlandığı ve ancak bundan sonra üst diziye geçildiği anlaşılmaktadır; bütün bu işlemler sırasında başlığın başaşağı durmakta olduğu da bu örnek ile açıkça kanıtlanmaktadır.

Geç Antik Çağ'a ait tam işli Korint başlıklardan bir diğeri ise (Resim: 3) ocak atığı içinde bulunmuş olmasına rağmen, dibindeki zivana yuvasından anlaşılacağı üzere, bir yapıda kullanılmıştır, yani sevk edilmek üzere hazırlanan bir ocak malı olmaktan ziyade bir yerleşim belgesidir⁵. Başlığın çıktığı atık tepesi, antik yerleşimin bulunduğu bugünkü köye çok yakın olan Köyüstü mevkiindedir, bu yüzden içinde hem ocak hem de yerleşim mallarının bulunmasını belki de doğal karşılamak gerekir. Diğer bir olasılık da bu başlığın Geç Antik ocaktaki bir yapıda kullanılmış bir ocak malı olmasıdır. Eğer bu doğru ise, bu Korint başlık Prokonnesos'daki antik ocak yapıları hakkında bugüne dek rasladığımız ilk belgedir!

(3) Bkz.örneğin *Araştırma Sonuçları Toplantısı VI(1988)* s.246 resim 16 ve aynı dergi XI (1993) şekil 3-4.

(4) Altıntaş ocağı koll. Oc.558; Ahlatbayırı'ndan; yük.58cm., dip çap 46cm., abakus 71x71cm. Başlığın 8 yapraklı alt dizisi tüm ayrıntılarıyla tamamlanmış, üst dizide ise yaprak tepelerinin kıvrık uçları plastik olarak belirtilmiş, fakat yaprakların diğer kesimlerinin detayları henüz tam işlenmemiştir.

(5) Kireççi ocağı koll. Oc.512, Köyüstü; yük.45cm, dip çap 33cm, abakus 47x48 cm Dört büyük köşe akanthuslu tiptedir. Dipteki zivana deliği içinde kurşun bulunmaktadır.

Sütun Kaideleri

Başlıklardan sonra en büyük buluntu grubunu sütun kaideleri oluşturur (Şekil: 2). İşlenişlerinin çeşitli safhalarını belgeleyen bu kaidelerin büyük bir kısmı Doğu Çamlık mevkiindeki Aksoy ocak alanında bulunmuş olup⁶, burada Geç Antik Çağ'da irili ufaklı sütun kaideleri hazırlayan bir ocak atölyesinin varlığına işaret ederler (Resim: 4).

Sütun Gövdeleri

1993'de Ahlatbayırı ocak alanında bulunan bir sütun parçası⁷ dev boyutları açısından ilginçtir (Resim: 5,22). İnce bir silme ile sınırlanan tepesinde çapı 195 cm dir. Arkadan ve dipten kırık olan gövdenin mevcut yüksekliği 227 cm dir. Çapına göre gövdenin orijinal yüksekliğinin 13 metreden fazla olması gerekir! Belki de bu sütun, üst üste oturtulan iki parçadan oluşacaktı. Prokonnessos'da tek parça mermerden kesilmiş monolit sütunlar genel olarak orta boy ya da ufak boydadırlar, yani bunların çapları 70 cm yi pek geçmez. Daha büyük çapta sütunlar yapılmak istendiğinde, sütun boyu için yeterli uzunlukta mermer blok bulmak güç olduğundan, sütun gövdesini iki ya da daha çok kesimden oluşturmak yoluna gidilmekteydi. Bu ögeyi sütun tamburlarından ayırabilmek için, buna "sütun gövde kesimi" adını verdik⁸. Söz konusu devasa sütun parçası belki de böyle bir sütun gövde kesimine ait idi. Dev gövdenin üzerinde belli aralıklarla yer alan ve yassı kalem ile yapılmış 6 çember bulunmaktadır. Çember arası mesafeleri pek düzenli olmayıp 28 ile 32 cm arasında değişmektedir, yani bu ara kabaca 1 Roma ayağı kadardır. Buna dayanarak devasa sütunun yaklaşık 6.5 Roma ayağı uzunluğundaki bir parçası kalmıştır da diyebiliriz⁹.

Sütuncuklar

Taşıyıcı bir yapı ögesi olmaktan çok, iç mekanlardaki bazı eşyaların parçası olan sütuncuklar arasında 1993'de bol sayıda bulunan *başlıklı ve kaideli sütuncuklar*¹⁰ yeni bir buluntu grubu oluşturmuşlardır (Resim: 6). Bunlardan bazısının kiliselerde ikonostasis korkuluk levhalarını iki uçtan

(6) Aksoy ocağı koll. Oc.544-549.

(7) Altıntaş ocağı koll. Oc.561.

(8) Prokonnessos mermerinin içindeki gri damarlar sütun tamburlarında yatay uzanmakta, sütun gövdeleri ya da gövde kesimlerinde ise tabana düşey uzanmaktadır.

(9) Prokonnesos'da çemberli sütunlar için bkz.N.Asgari "Observations on two types of quarry-items from Proconnesus: Column-shafts and column-bases", *Acta Archaeologica Lovaniensia, Monographiae* 4 (1992) 73 vd.

(10) Kireççi ocağı koll. Oc.515, Oc.516; Aksoy ocağı koll. Oc.552,Oc.554 Altıntaş ocağı koll.Oc.587.

tutan başlıklı direkçikler ya da pencere bölmelerinde yer alan başlıklı sü-tuncuklar olarak tamamlanacakları düşünülebilir.

Eşik Taşları

Bir alt yapı ögesi olan eşik taşlarına Prokonnesos ocaklarının içinde ilk defa 1993'de rastlanmıştır¹¹. Bu taşların ocakta hem biçimlendirildiği, hem de kapı kanatlarını tutmak ve oynatmak için gerekli yuvaların doğ-rudan doğruya ocakta açıldığı anlaşılıyor (Resim: 7).

Üst Yapı Ögeleri

Bunlar mermer çatı kiremitleri ve çatı mahya kiremitleri, konik ve oval tepelikler, alınlık kesimleri, lento ve arşitrav blokları, kemer blokları ve kemer kilit taşları gibi üst yapıya ait çok çeşitli ögeler içermektedir (Şekil: 2). Bu ögelerin çoğunu geçmiş yıllarda bulunan örneklerle ta-nıtmış olduğumdan, burada sadece iki buluntu üzerinde duracağız:

Ahlatbayırı ocak alanında ortaya çıkan *kemer bloku*¹² sol uçtan kırık olmasına rağmen, kemerin orijinal açıklığının yaklaşık 120 cm olduğu anlaşılıyor (Resim: 8). Blokun üst kenarında sıralanan hatıl yuvalarının ebadı ise (29x27x26 cm) böyle bir kemere göre çok büyük kalmaktadır. Bu blokun mahiyeti, rölövesi yaptırılabilirdiği takdirde belki daha iyi an-laşılacaktır.

Prokonnesos ocaklarında kemerli bloklara sık rastlanmamaktadır; Ahlatbayırı kemeri bu konuda bugüne dek tanıdığımız ikinci örnektir¹³.

Yine Ahlatbayırı ocaklarında bulunmuş olan *alınlık köşe bloku*¹⁴ gerek büyük boyutu, gerekse temiz işçiliği açısından göze çarpar (Resim: 9, 10). Blokun cephesine sağdan eklenecek ikinci bir öge ile alınlığın daha da yükseleceği anlaşılmaktadır; yani Ahlatbayırı alınlık parçası, tüm eni 6 metreyi aşması gereken büyük bir alınlığın sol köşe bloku olarak iş-lenmekte idi. Gerek ön yüzünde, gerekse sol cephesinde yer alacak be-zemeli profillerin yerleri sade fakat temiz işlenmiş silmelerle be-tilirilmişdir. Alınlığın sol köşesine oturtulacak olan büyük akroterin

(11) Kireççi ocağı koll. Oc.525, Köyüstü; kapı kanadını tutacak yuvalar ve mil yuvası açılmış, yüzey temiz taranmış; en:112 cm, derin:63 cm, kaln. önde:15 cm, arkada:11 cm. Batı Çam-lık, Öztürk ocak alanında, Oc.605.

(12) Altıntaş ocağı koll. Oc.557; mevcut en:174 cm, yük:91 cm, kaln:26-44 cm; sol yandan kırık

(13) Diğer kemerli blok için bkz. Asgari, *Araştırma Sonuçları Toplantısı X* (1992) s.488, resim:4-5

(14) Altıntaş ocağı koll. Oc.560; tüm en:268 cm, tüm derin:219 cm, yük:125 cm.

kaidesi ise henüz tam biçimlendirilmemiştir. Bu alınlık bloğunun arkası, yani iç kısmı boştur (Resim: 10), belki buraya bir tavan kaseti otur-
tulacaktı¹⁵.

I.2- TAŞ EŞYA

Çeşitli boyda ve değişik işleniş safhalarında yarım bırakılmış ka-
seler, havanlar, trabzan direkleri, masa tablaları ve ocaklarda demir alet-
lerin tamirinde kullanılan su tekneleri 1993'de bulunan taş eşya grubunu
oluşturur (Şekil: 1). Bu gruba giren örneklerden çoğunu geçen yıllardan
da tanımaktayız; dolayısıyla burada sadece 1993'de ilk defa karşımıza
çıkaran bir tip olan masa tablaları tanıtılacaktır.

Masa Tablaları

Söz konusu tablaların en erken işleniş safhasında, boyu enine eşit
olan kare bir mermer levhanın bir kenarı dairesel biçimde kesiliyordu
(Resim: 11)¹⁶. Bundan sonraki biçimleme safhasında, levhanın bir yü-
zeyinde, tüm kenarları dolaşan geniş bir bordür ve kenar silmesi bı-
rakıldıktan sonra, orta kesim daha derin oyuluyordu (Resim: 12)¹⁷. Lev-
hanın düz kenarında bordür devamlı olmayıp, orta ekseninde bir kanalcık
ile ikiye ayrılmış bulunuyordu. Böylece bordürün başlangıç ve bitim uç-
ları belirleniyordu (Resim: 13)¹⁸. Tablanın biçimlenmesi böylece ta-
mamlandıktan sonra, ön yüzeyi temiz bir şekilde işleniyor, arka yüzeyi
de taranarak düzeltiliyordu (Resim: 13)¹⁹. Geç Antik Çağ'ın tipik bir
formu olan bu masa tablalarının²⁰ Prokonnesos'dan tamamlanmış bi-
çimde ihraç edildiği anlaşılmaktadır.

II. OCAKÇILIK YÖNTEMLERİ

Marmara Adası'nın kuzeyinde yer alan Saraylar liman yerleşimi,
mermer yataklarından oluşan yaklaşık 40 km² lik geniş bir alanla çev-

---

(15) Prokonnesos ocaklarında bulunmuş çok daha sade ve ufak bir alınlık köşe bloku için bkz. Asgari, ay.yr. s.489, resim:7-8

(16) Aksoy ocağı koll. Oc.535, Doğu Çamlık'tan; en:99 cm, boy:98 cm, kalın:12 cm.

(17) Kireççi ocağı koll. Oc.526, Köyüstü'nden; en:94 cm, mevcut boy:46 cm, kalın:14 cm: tab-
lanın dairesel kenarına ait kırık bir parçadır.

(18) Saraylar köyü açık hava koll. Oc.564, batı nekropol vadisi başında, demirci İsmail'in temel kazısından; en:78 cm, boy:77 cm, kalın:8 cm.

(19) Tam işli olan bu tablanın arka yüzünde, bir ayak üzerine oturtulduğuna dair herhangi bir iz
ya da yuva yoktur; buna dayanarak, bu masa tablasının işlenmesinin tamamlandığı, fakat
adada kullanılmadığı, yani tam işli olarak sevkedilmek üzere hazırlandığı sonucuna va-
rabiliriz.

(20) Bu konuda bkz. E.Chalkia, *Le mense paleocristiane*, Vaticano, 1991.

relenmiştir. Bu mermer alanın hemen her yerinde antik ocaklara rastlandığı gibi, aynı alan bugün de yoğun olarak işletilmektedir. Dolayısıyla antik ocakları sistematik bir şekilde saptayarak belgelemek ve bu geniş alanın ocak haritasını planlarıyla birlikte çıkarmak mümkün olmamakta, ocak teknikleri açısından önemli bilgiler sunan seçme antik ocaklarda çalışmakla yetinmek zorunda kalınmaktadır.

1993 kampanyasında mermerin ana kayadan nasıl ve ne tür aletlerle kesildiği hakkında bazı detay sorunların çözümlenmesi amacıyla inceleme yapılmış; ayrıca, işçilerin bugün kullandığı terimler esas alınarak, mermer kesme ve biçimlendirme tekniklerinin Türkçe terminolojisi kurulmağa çalışılmıştır.

Bilindiği üzere, mermerin kesileceği ana kayanın bir düşey yüzü ve tepesinin açık olması gerekir²¹; bu nedenle Prokonnesos'da ocaklar genel olarak yamaçlara açılır. Mermer blok ana kayadan *kesme ve çatlatma* yöntemlerinin bir arada uygulanması ile alınır.

Kesme Yöntemi 'nin en önemli aleti külüktür (Resim: 1). Ön yüzü ve tepesi açık olan kayanın diğer üç yüzüne, alınması istenen bloğun yüksekliğinde tranşeler açılır; bu tranşelere *haz* denir (Resim: 15). Bazı hallerde ana kayanın içinde bulunan doğal bir çatlak (*Fay*), insan eliyle kesilen hazın yerini alabilir. Her *haz* iki *haz duvarı* ve bir *haz dibi* 'nden oluşur; mermer blok alındıktan sonra, ana kayada hazın bir yan duvarı ve dibi kalır (Resim: 16), hazın diğer duvarı, alınan bloğun üzerindedir. Haz duvarındaki birbirine paralel uzun yatay çizgiler (Resim: 16), hazın açılmasında kullanılan uzun ya da kısa saplı külünkün izleridir. Kaya üzerine külünk ile boydan boya düzgün çizgiler halinde vurarak ufak parçalar kopara kopara haz içinde derinleşilir; her sırada yaklaşık 4-5 cm derinlik elde edilir. Bu yöntem *külünk çizileme* adını verdik. Külünk çizileme ile haz içinde derinleşildikçe, mermer kaya sert olduğundan, hazın içi aşağı doğru daralır (Resim: 15). Bu yüzden derin hazın içinde rahat çalışabilmek için, onu zaman zaman genişletmek, yani meyillenmiş haz duvarlarını tekrar düşey hale getirmek gerekir. Bu işlem ucu sivri murçlara madırğa (Resim: 1) ile vurmak suretiyle yerine getirilir. *Murçlama* adını verdiğimiz bu yöntemde murca vurmak suretiyle haz duvarlarında diagonal olarak derinleşerek hazın genişlemesi sağlanır; böylece murçlama yöntemi ile haz duvarında birbirine paralel diagonal çizgiler oluşur (Resim: 17). Murçlamada sağdan sola doğru diagonal vurulduğu gibi,

(21) Prokonnesos'da saptanan antik ocak teknikleri hakkında genel bilgi için bkz. Asgari, *Proceedings of the Xth International Congress of Classical Archaeology*, Ankara-Izmir, 1973 (1978) s.467 vdd.

soldan sağa da vurulabilir (Resim: 17). Kullanılan murcun boyu büyüdükçe, kaya yüzeyindeki diagonal çizgilerin uzunluğu da artar. Prokonnesos ocak yüzeylerindeki alet izleri, kesme yönteminde küllük çizileme ve murçlamanın bir arada kullanıldığını bize kanıtlar.

Çatlama Yöntemi ' ne gelince: Mermer kütlenin üç yanı ana kayadan hazlar vasıtasıyla kesilerek ayrıldıktan sonra, kayaya bağlı kalan son yamına (genel olarak dibine) çatlama yöntemi uygulanarak blok ana kayadan kopartılmış olur. Bloku ana kayadan kopartabilmek için, çatlamanın yapılacağı yere boydan boya, oluk biçiminde az derin bir haz açılır. 15-20 cm derin ve kesiti V biçimli olan bu oluğun sivri uçlu dibi, kazmese denilen saplı bir aletle 2-3 cm eninde düzgün tabanlı bir kanal haline getirilir. Bu kanalın içine yan yana yerleştirilen demir kamaların (Resim: 1) üzerine hızla vurmak suretiyle mermeri geriye doğru (arkadaki haza ya da faya kadar) yurttarak çatlattmak mümkün olur. Çatlama işleminde kullanılmak için ana kayaya açılan bu az derin oluklara *çatlama hazı* adını verdik. Ana kaya yatay yönde çatlattıldığı gibi düşey yönde de çatlattılabilir. Resim 15'de henüz çatlama işlemi uygulanmamış iki *yatay çatlama hazı*, Resim 14'de ise kayanın tepe yüzeyine açılmış bir *düşey çatlama hazı* görülmektedir. Prokonnesos'un Roma İmparatorluk, Erken Bizans ve hatta Yakın Çağ, yani 19 - 20. yüzyıl ocaklarında çatlama işlemi genel olarak bu oluk şeklindeki çatlama hazları ile yapılmıştır. Adanın dışındaki antik ocaklarda ise çoğu zaman haz oluğunun içine yerleştirilecek demir kamalar için ayrıca yan yana yuvalar açılmakta idi²²; halbuki Prokonnesos'da bu yöntem çok seyrek kullanılmıştır. Bu durumu, Prokonnesos mermerinin belki de diğer taşlara göre çok daha düzgün çatlama özelliğine sahip olması ile açıklamak mümkündür.

Prokonnesos'da ocaklar genel olarak yamaçlara açılır; kesme ve çatlama yöntemleri ile mermer yamaç parçası basamaklar halinde (Resim: 18) yukarıdan aşağıya ve önden içeri doğru alına alına zamanla yok olur ve yamacın yerini iki yandan kayalık çıkıntularla (*baca*) sınırlanan yüksek bir *ocak cephesi* alır (Resim: 19). Bu yüksek ve düşey cephe, alt alta sıralanan haz duvarlarından oluşur.

III. OCAKLARIN TARİHLENMESİ VE OCAK KONTROL İŞARETLERİ

Antik ocakları, uygulanan ocakçılık yöntemleri ve alet izlerine göre tarihlemek pek mümkün değildir, çünkü modern makinelerin kul-

(22) Çatlama hazı içine açılan kama yuvaları konusunda bkz. A.Dworakowska, *Quarries in Roman provinces*, 1983, s.141 vd. şekil:8

lanılmaya başlandığı 20. yüzyılın ikinci yarısına kadar, ocaklarda kesme ve çalıtma işlemlerinde kullanılan aletlerde önemli bir değişiklik olmamıştır. Prokonnesos ocaklarında, özellikle Roma İmparatorluk Çağı'na ait olanlarda, yazılara da çok ender rastlanmaktadır²³. Bazı ocak cephelerine kazınmış haçlar ve Grekçe harfler, bu ocakları Geç Antik Çağ'a tarihlememize yardımcı olurlar (Resim: 18). Eğer ocak atıkları içinde bulunan ocak mallarını biçimlerine ya da üzerlerinde bulunan kontrol işaretlerine göre tarihleyebilir ve bu malların hangi ocaktan çıktığını saptayabilirsek, o zaman bunların bağlı olduğu ocağı ve bu ocakta biçimlendirilmiş tüm malları da tarihlemek mümkün olur. Örneğin, Silinte'de Çukurtaş mevkiinde 1993'de geniş bir ocak tabanı ve bu tabanın üzerinde terk edilmiş çeşitli yapı ögeleri (ocak malları) bulunmuştur (Resim: 20). Bu ögelerden biri olan bir sütun kaidesinin üzerine bir kontrol işareti -büyük bir R harfi- özenle kazınmıştır (Resim: 21)²⁴. Roma İmparatorluk Çağı'na ait bu Latince kontrol işareti²⁵ sayesinde, hem Çukurtaş ocağı hem de bu ocak tabanında bir arada bulunmuş tüm ocak malları aynı tarihe bağlanabilir.

Ocak malları üzerinde kontrol işaretlerine Prokonnesos'da pek sık rastlanmaz. Bunları iki gruba ayırmak mümkündür. 1- Kazıma işaretler: Bunlar yukarıdaki örnekte olduğu gibi ya tek harf ya da harfler dizisinden²⁶ oluşur ve çoğu zaman Latince kısaltmalar içerdiklerinden, Roma İmparatorluk Çağı'na tarihlenir. Kazıma harflerin içinde kırmızı boya kalıntısına da rastlanmıştır. Yukarıda yapı ögeleri arasında tanıttığımız devasa çemberli sütunun tepesinde de kazıma ile yapılmış kocaman bir P harfi bulunur (Resim: 22). 2- Kırmızı boya işaretler: Fırça ile ocak malları üzerinde gelişigüzel yazılmış ve birçok örnekte akıtma yapmış ya da silinmiş olan bu harfler çok okunaksızdır. El yazısıyla yazılmış gibi bir devamlılık gösterirler. Aralarından bazı harflerin Grekçe alfabesine özgü olduğu saptandığından, ocak malları üzerindeki kırmızı

(23) Roma İmparatorluk Çağı'na ait tek Latince ocak yazıtı için bkz. Asgari, *Araştırma Sonuçları Toplantısı XI* (1993) resim: 11

(24) Silinte, Ülk ocağı koll. Oc.591; yükseklik:58 cm, üst çap:110 cm, plint:140x140 cm, harf yüksekliği:10 cm. Yarı işli ihraç safhasında (safha III.A) olan sütun kaidesinin yüzeyi henüz temiz işli değil.

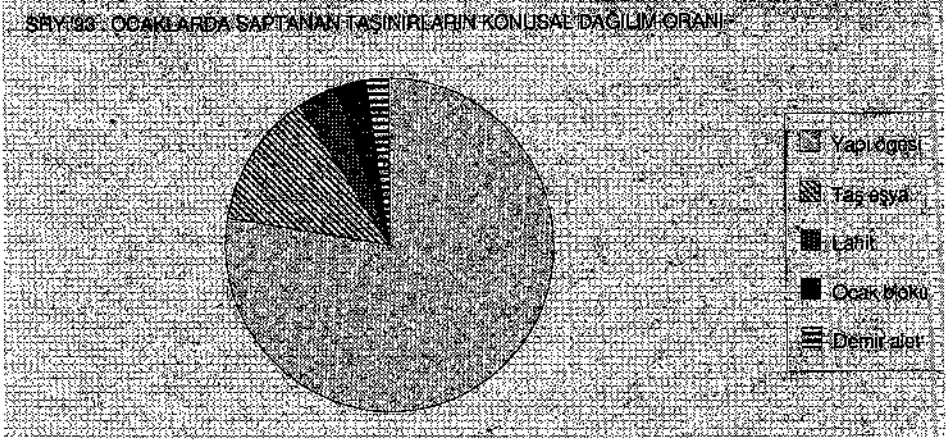
(25) R harfinin anlamı ve tarihlenmesi hk.bkz. J.C.Fant, *Cavum Antrum Phrygiae, The Organization and Operations of the Roman Imperial Marble Quarries in Phrygia*, BAR International Series 482 (1989) s.22 vd.; M.Christol ve Th.Drew-Bear, "Les carrières de Do kimeion à l'époque Severienne", *Epigraphica* LIII (1991) s.117 vd.

(26) Örnekler için bkz.Asgari, "The stages of workmanship of the Corinthian capital in Prokonnesos and its export form". *Classical Marble: Geochemistry, Technology, Trade* (yayınlayanlar N.Herz, M.Waelkens) Dordrecht 1988, s.119, resim:13-14

boya yazıların Grekçe kısaltmalar olduğunu düşünmekteyiz²⁷. Örneğin, resim 23' deki sütun kaidesinin üzerindeki iki satırlık harfler dizisi içinde Grekçe *theta* ve *omega* harfleri açıkça okunabilmektedir. Doğu Çamlık mevkiinde, Aksoy ocakları alanındaki bir atık tepesinden gelen bu sütun kaidesi²⁸, aynı atığın içinden çıkan bol sayıda yapı ögesi ile birlikte bulunmuştur. Bu kalabalık grubun içinde yer alan ve tam işli oldukları için üsluplarına göre tarihlenebilen bazı sütun başlıkları²⁹ sayesinde Aksoy toplu buluntusunun tümünü Geç Antik Çağ'a, muhtemelen İ.S.5. yüzyıla tarihlemek mümkün olmaktadır. Bu tarih, aynı grubun birçok ögesi, özellikle sütun kaideleri ve sütun başlıkları üzerinde rastlanan kırmızı boya ile yazılmış Grekçe harfler dizisi için de geçerli sayılmalıdır.

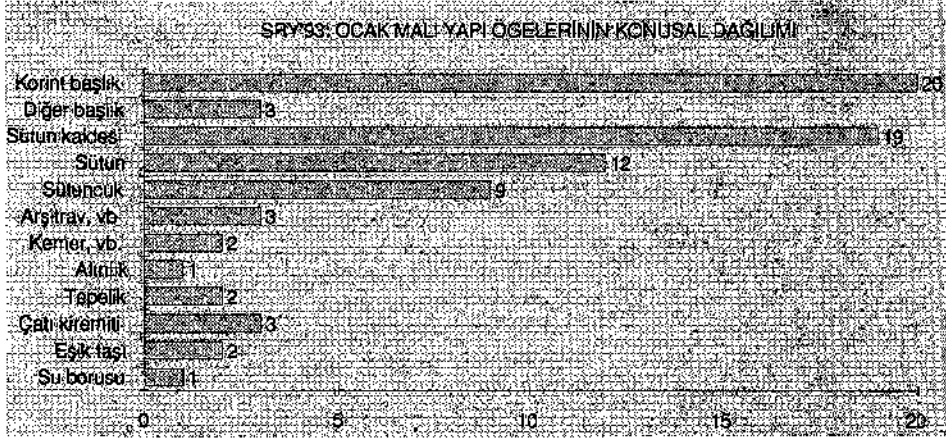
-
- (27) Thasos Adası, Aliki mermer ocaklarında bulunan ve bir kesimi çeşitli sayılar olarak yorumlanan kırmızı boyalı uzun bir Geç Antik ocak yazıtı için bkz. J.P.Sodini, *Études Thasiennes*, IX (1980) s.127 vdd.
- (28) Aksoy ocağı koll. Oc.543; yükseklik:36 cm, üst çap:96 cm, plint 120x120 cm. Yarı işli ihraç safhasında (safha III.B.) olan sütun kaidesinin tüm yüzeyi temiz bir şekilde taranmıştır.
- (29) Sözü edilen başlıklar için bkz. Asgari, *Araştırma Sonuçları Toplantısı XI* (1993) resim: 3-6

ŞRY-93: OCAKLARDA SAPTANAN TAŞINIRLARIN KONUSAL DAĞILIM GRANI

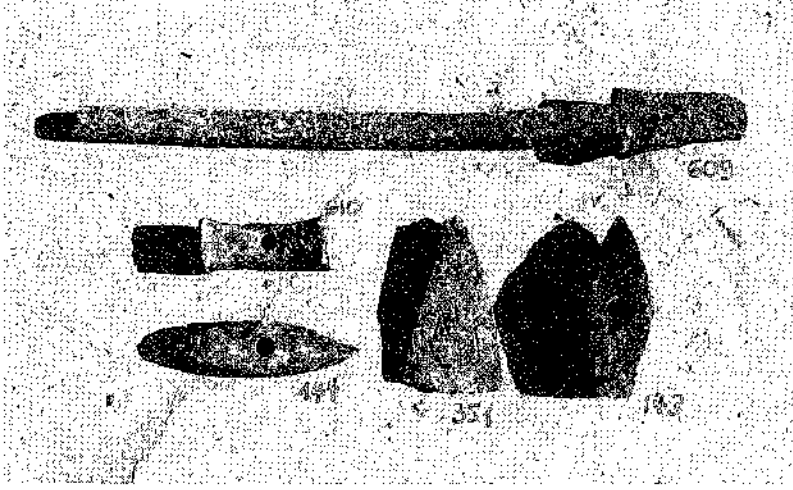

Şekil: 1

ŞRY-93: OCAK MALI YAPI ÖGELERİNİN KONUSAL DAĞILIMI

Şekil: 2

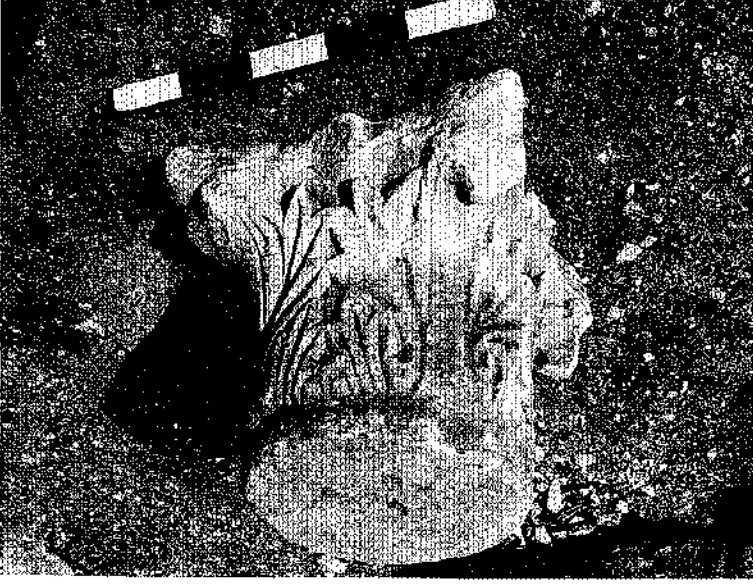

Resim: 1- Ocaklarda bulunan demir aletler: Manivela 609, madırğa 610, kama 351, küllük 144, çekiç 143 (Saraylar deposu)

Resim: 2- İşlenmesi kısmen tamamlanmış Korint başlık (Altıntaş koll. Oc.558)

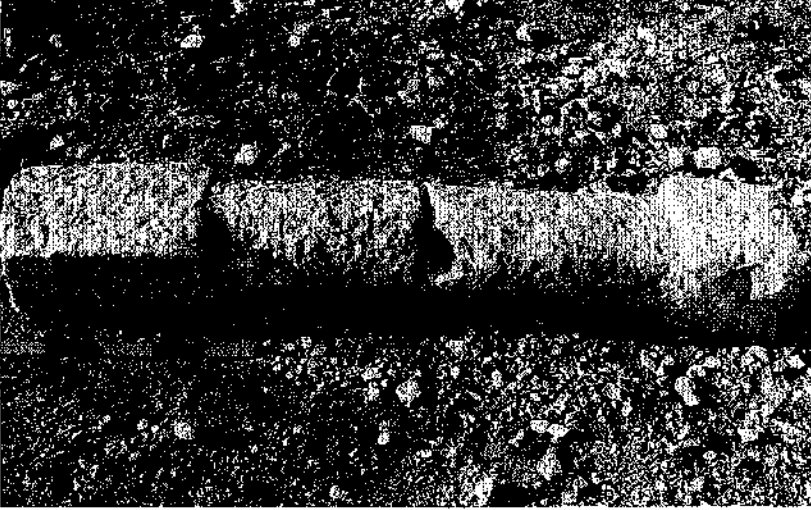
Resim: 3- Tam işli ve zıvana yuvalı Korint başlık (Kireççi koll. Oc.512)

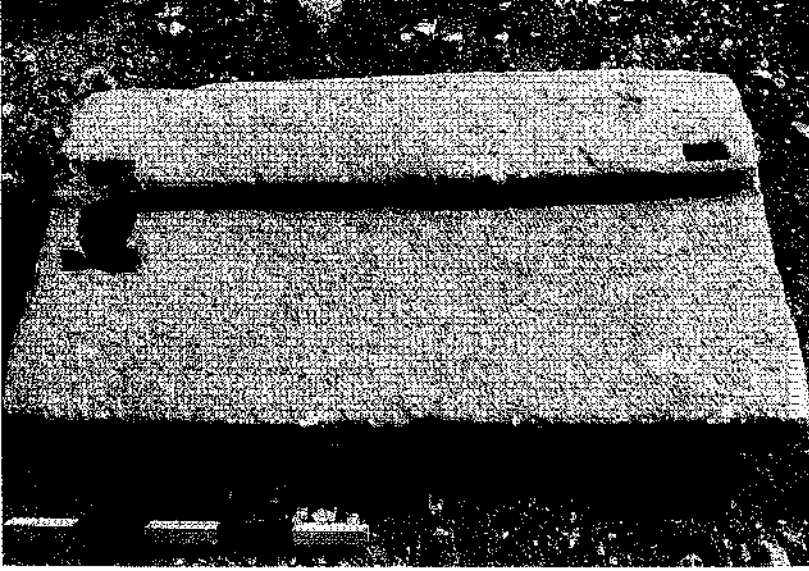
Resim: 4- İşlenişlerinin çeşitli safhalarında sütun kaideleri (Aksoy koll. Oc.545-549)

Resim: 5- Devasa sütun gövdesi, çemberli
(Altıntaş koll. Oc.561)

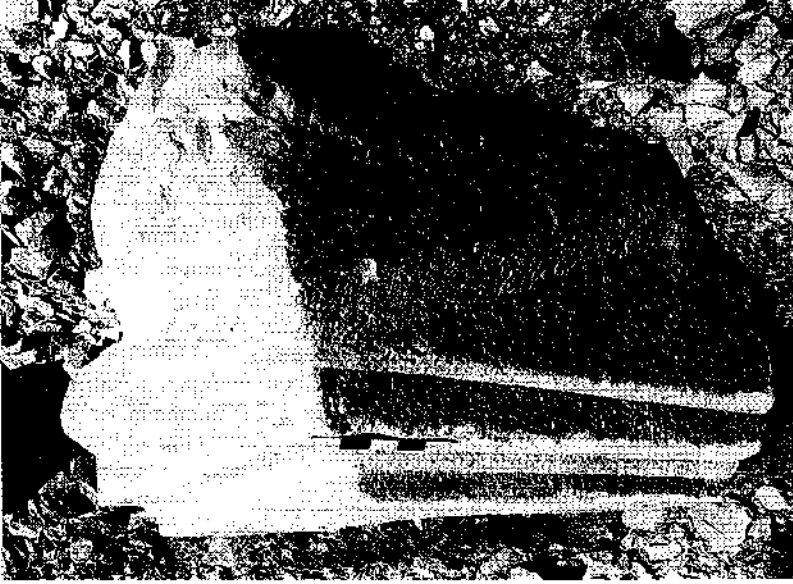
Resim: 6- Başlık ve kaideli sütuncuk (Aksoy koll. Oc.552)

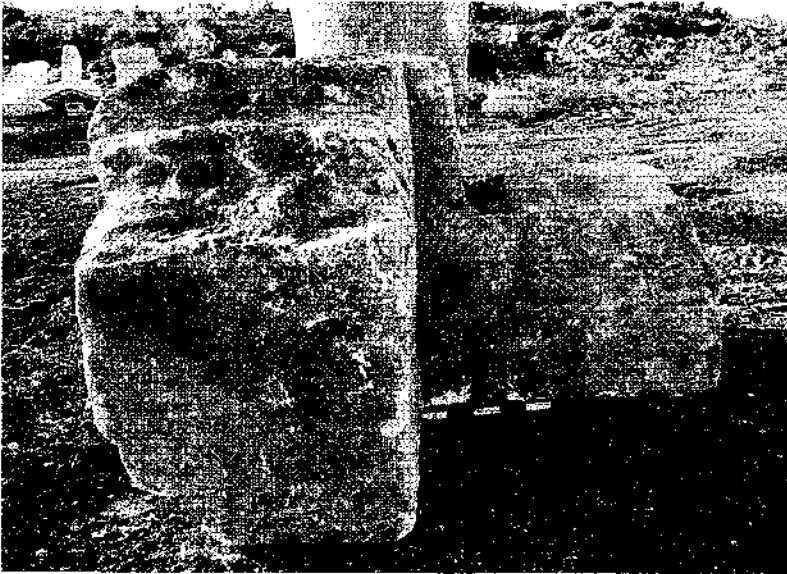
Resim: 7- Eşik taşı (Kireççi koll. Oc.525)

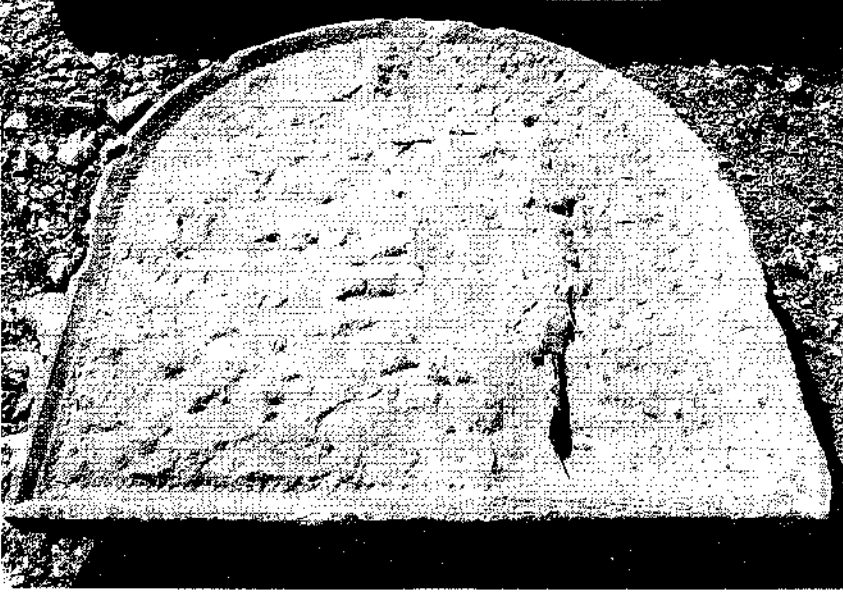
Resim: 8- Kemerli blok (Altıntaş koll. Oc.557)

Resim: 9- Alınlık köşe bloku (Altıntaş koll. Oc.560)

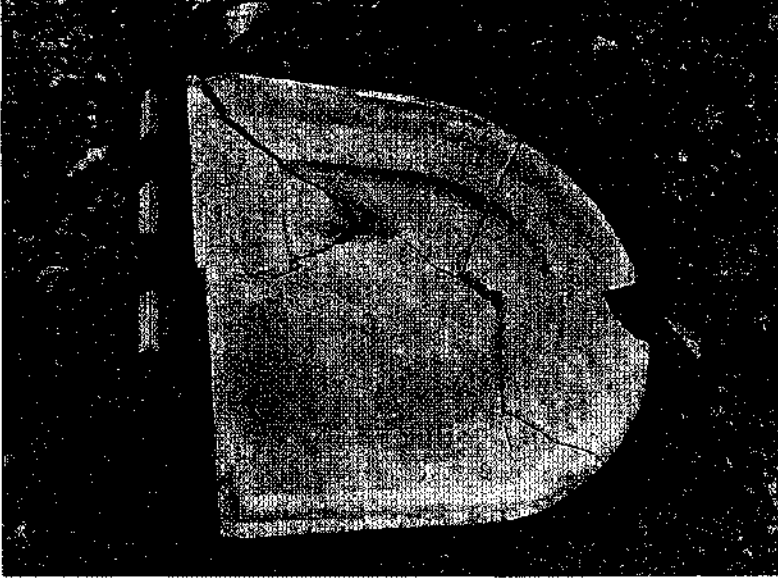
Resim: 10- Aynı alınlık bloğunun içten görünüşü

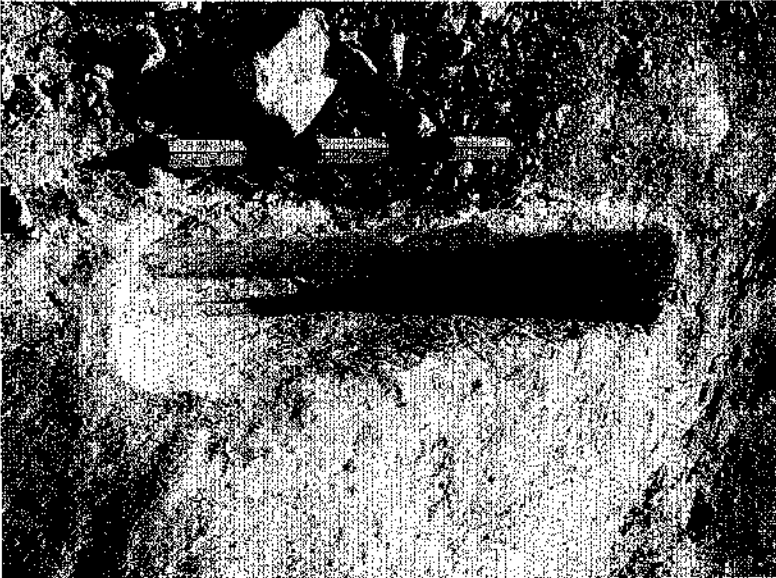
Resim: 11- Masa tablası, en erken işleniş safhasında (Aksoy koll. Oc.535)

Resim: 12- Masa tablası parçası, ikinci işleniş safhasında (Kireççi koll. Oc.526)

Resim: 13- Masa tablası, tam işli safhada (Saraylar açık hava koll Oc.564)

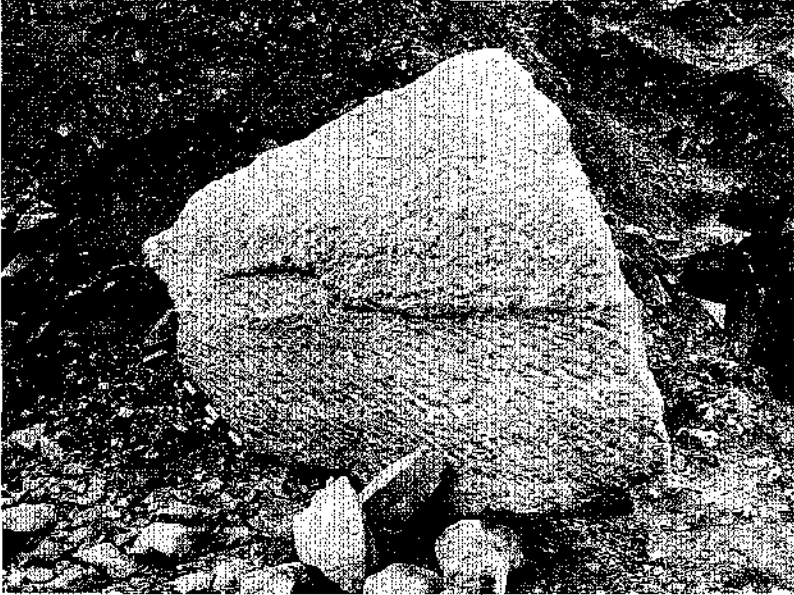
Resim: 14- Yalancı Palatya'da ocak tabanına açılmış düşey çatlatma hazı (Altın-
taş ocak alanı Oc.614.2)

Resim: 15- Yalancı Palatya'da ocak köşesi; sağ uçta bir haz, cepheleerde yatay çatlama hazları görür (Alıntı ocak alımı Oc.614)

Resim: 16- Batı amlık'daki bir ocakta haz duvarı ve haz dibi; duvarda yatay külünk çizileme izleri (G.ztrk ocak alanı Oc.607)

Resim: 17- Silinte'de bir antik ocak cephesinden kopmuş kaya bloku üzerinde diagonal mrlama izleri (İlik ocak alanı Oc.619)

Resim: 18- Doğu amlık'ta basamaklı ocak cephesi ve cepheye kazınmış ha ile Grekçe harfler (Aksoy ocak alanı Oc.553.2)

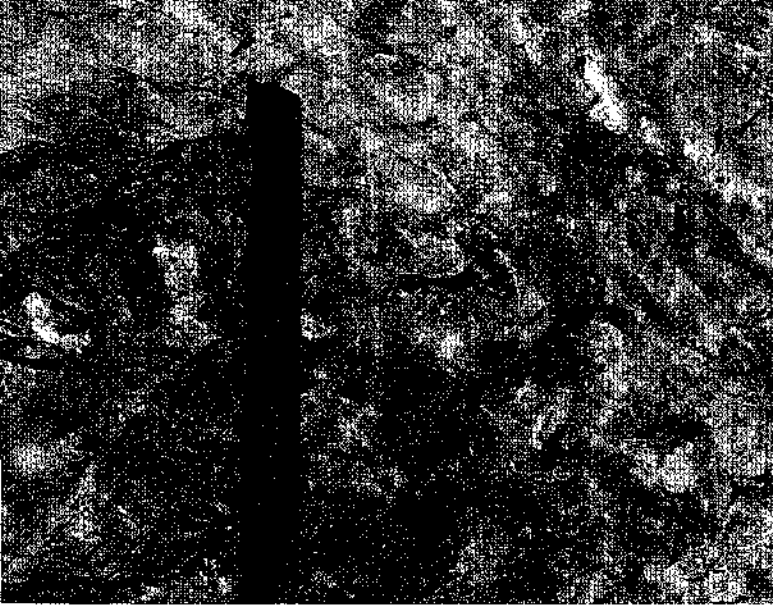
Resim: 19- Doğu amlık'ta yüksek ocak cephesi (Aksoy ocak alanı Oc.616)

Resim: 20- Silinte'de Çukurtaş ocağı tabanı üzerinde duran yarı işli ocak malları (İlik ocak alam Oc.293.3)

Resim: 21- ukurtaş ocağında bulunmuş, 'R' kontrol işaretili stn kaidesi (İlik koll. Oc.591)

Resim: 22- emberli stn tepesinde 'P' kontrol işareti (Altıntaş koll. Oc.561)

Resim: 23- Stn kaidesi zerinde Grekçe boya harfler (Aksoy koll. Oc.543)

DIE ANTIKEN STRASSEN DES LATMOS

Bericht Über die Arbeiten des Jahres 1993 im Territorium von Herakleia am Latmos

Anneliese PESCHLOW*

Schwerpunkt der Arbeiten des letzten Jahres war die Fortsetzung der 1991 begonnenen Untersuchung der antiken Straßen des Beşparmak. 1991 war bereits klar, daß es zwei Hauptstraßen gab, von denen die eine von Myus nach Osten, die andere von Herakleia nach NO führte. Daneben hatten wir Reste dreier weiterer Straßen gefunden, von denen wir damals allerdings noch nicht sagen konnten, inwiefern sie mit den beiden anderen oder auch untereinander in Zusammenhang standen¹.

Die Herakleistraße

Die erste Frage galt dem weiteren Verlauf der Herakleiastraße auf der Hochebene nach dem Kazikayapaß (530 m Höhe). Dabei stellte es sich heraus, daß es eine unmittelbare Fortsetzung nicht gab. Bei ebenen Strecken scheint man stellenweise auf die Anlage einer Straße verzichtet zu haben. Eindeutig faßbar wird sie erst wieder nördlich von Kovanalan, wo sie sich verzweigt. Der eine Strang führt über eine Entfernung von zwei Kilometern nach Norden auf die Hochebene von Bozalan (450 m Höhe). Auf dieser Strecke gibt es große Lücken. Die antike Pflasterung

---

* Dr. Anneliese Peschlow, Deutsches Archäologisches Institut, Podbielkiallee 69, D - 14195 Berlin.

Mit der Kartierung der antiken Straßen war Dr. V. Höhfeld betraut. Als Kommissar nahm Herr Hüseyin Yenigül vom Sakarya Museum in Adapazarı teil, ohne dessen Unterstützung und persönlichem Einsatz die Unternehmung nicht mit diesem Erfolg hätte durchgeführt werden können. Ihm sei an dieser Stelle noch einmal herzlich dafür gedankt. Mein besonderer Dank gilt der türkischen Antikendirektion für die mir wieder großzügig erteilte Arbeitsgenehmigung.

(1) Vgl. dazu den Bericht über die Arbeiten des Jahres 1991 in X. Araştırma Sonuçları Toplantısı (Ankara 1992) 440 ff. Abb. 2 - 20.

ist auf ihre gesamte Breite von 2.70 m nur noch an wenigen Stellen vorhanden. Der schlechte Erhaltungszustand dürfte eine Folge der nachantiken Nutzung sein. Den Byzantinern diente die Straße jahrhundertlang als Zugang zum Styloskloster, dem berühmtesten Kloster des Latmos, während die später hier ansässigen Osmanen die Platten der Straße, soweit sie noch existierten, als Grabsteine für ihre Friedhöfe verwendet haben.

Auf der Hochebene von Bozalan fehlt wieder jeder Hinweis auf eine Straße. Auch hier hatte man offensichtlich darauf verzichtet. Erst am Nordrand der Hochebene, wo sich das Gelände senkt, setzt sie wieder an und ist identisch mit dem bereits 1991 von uns entdeckten, als Bozalanstraße bezeichneten Stück. Das endgültige Ziel der von Herakleia über Kovanalan und Bozalan nach Norden führenden Straße kennen wir bisher nicht. Vielleicht war es das Mäandertal im Norden, in dem eine der wichtigsten Straßen der Antike verlief, die spätestens ab dem Hellenismus die berühmte Königstraße von Sardes nach Susa in ihrer Bedeutung ablöste. Sollte unsere Vermutung zutreffen, hätte unsere Pflasterstraße Herakleia mit dieser Hauptverkehrsader verbunden.

Der zweite Abzweig der Herakleisastraße bei Kovanalan führt in Richtung NO nach Samralik auf 545 m Höhe. Bis dahin ist die Straße nur in spärlichen Resten nachweisbar. Ab Samralik hingegen ist sie wieder über eine Strecke von 2.25 Kilometern gut erhalten. Einen Teil davon hatten wir bereits 1991 vermessen. Damals hielten wir sie für eine eigenständige, nach Dağarcık führende Straße. Ab Samralik läuft sie abgesehen von einer Talüberquerung auf annähernd gleichbleibender Höhe von 530 - 540 m in Richtung NO nach Çavdar. Bis zum Kayaledüzpaß, wo sich eines der üblichen Quellhäuschen findet, ist sie gut erhalten und stellenweise knapp 3.50 m breit (Abb.1). Ab da folgt bis Çavdar eine große Lücke. Soweit wir das Gelände abgegangen sind, ließen sich hier keine Straßenspuren feststellen. Da es aber höchst unwahrscheinlich ist, daß die Straße plötzlich abbrach oder insgesamt zerstört wurde, zumal Paton-Myres bei Eski Çavdar ein Stück von ihr gesehen haben wollen², ist es wohl eher anzunehmen, daß wir uns bei unserer Suche etwas in der Richtung vertan haben. Von Çavdar soll die Straße nach Aussage der Einheimischen weiter nach Amyzon, der Grenzstadt von Herakleia im Nordosten führen. Von hier wäre eine Fortsetzung nach Alında und ins Marsyastal denkbar, wo die von der Mäanderstraße bei Tralles abgehende Nebenstraße verlief, die Karien

---

(2) W. R. Paton - J. L. Myres, JHS 16, 1896, 238.

durchquerte und bei Physkus an der rhodischen Peraia endete. Auch diese Straße existierte auf jeden Fall bereits im Hellenismus. Sollte das Marsyastal Endpunkt der von Herakleia über Kovanalan nach Çavdar führenden Straße gewesen sein, so wäre Herakleia auch mit diesem wichtigen kleinasiatischen Verkehrsweg verbunden gewesen. Aber dies ist vorläufig nicht mehr als eine Vermutung.

Die Bağarcıkstraße

Bei Samralik zweigt von der Herakleia - Çavdarstraße eine weitere nach Osten ab, die wir bereits 1991 entdeckt und bis zu den drei Brunnen (Üç Gözler) abgegangen waren. Sie läuft zunächst in südöstlicher Richtung hinauf zum Styloskloster auf 730 m Höhe, knickt hier um und führt dann in östlicher Richtung auf den 970 m hohen Çatalgeçidi und von dort hinunter in das Tal von Bağarcık. Ab dem Knickpunkt beim Styloskloster ist die maximal 3 m breite Straße bis kurz vor dem Paß gut erhalten. Jenseits des PASSES läuft sie zunächst gemächlich am Hang entlang nach unten und dann steil, einen Vorpaß durchquerend, ins Tal von Armut Alan, wobei sie an verschiedenen Stellen kleinere und auch größere Lücken aufweist (Abb. 2.3). Ihre Breite beträgt 2.50 - 3.20 m. Kurz vor Bağarcık verzweigt sie sich. Ihren weiteren Verlauf kennen wir bisher noch nicht. Wir fanden nur östlich des Çörlensasartepe, auf dem eine unbekannte byzantinische Burg liegt, einen byzantinischen Pflasterweg, auf dem man über einen Paß nach Sakarkaya auf die Südseite des Latmos gelangt und von dort nach Selimiye in die Ebene von Euromos. Wegen der geringen Breite von 1 - 2 m den kleinen Platten und der schlechten Wegbefestigung kann es sich hier nicht um einen antiken Weg handeln. In seinem gesamten Aussehen entspricht er vielmehr dem byzantinischen Weg, der vom Styloskloster auf die andere Seite des Gebirges zum Kloster Yediler führt.

Die Myusstraße

Eine weitere Frage, die uns beschäftigt, war die Fortsetzung des Myusstraße hinter Köprüalan, von dem wir 1991 noch annahmen, sie sei hier insgesamt durch die moderne Straße zerstört worden. Das ist aber nicht der Fall. Statt nach Nordosten, wie wir zunächst vermutet hatten, läuft sie in Richtung Osten. Wir konnten drei Stücke von ihr fassen, das eine westlich, das andere südöstlich des Açaektepe, den die Straße in seiner südlichen Hälfte umfährt, wobei ihre Breite von 2.20 - 3 m schwankt (Abb.4), und das dritte schließlich am Ostrand der Bozalanebene. Letzteres ist sehr schlecht erhalten und stellt eine Verbindung zur Çavdarstraße her. Auf der Hochebene von Bozalan kreuzte sich demnach

die von Myus kommende mit der von Herakleia über Kovanalan nach Norden führenden Straße.

Straße bei Kara Hasan Tepe Sivrisi

Im Tal zwischen der Bağarcıkstraße und dem Kara Hasan Sivrisi fanden wir auf 570 m Höhe Reste einer weiteren Straße. Es ist ein knapp 50 m langes Stück von 2.20 m Breite, dessen Bedeutung uns vorläufig völlig unklar ist.

Soweit zum Stand unserer Arbeiten des Jahres 93. Das Verhältnis der Straßen zueinander hatte sich, soweit wir sie bisher kennen, geklärt. Neben den beiden Hauptstraßen gibt es zwei Abweige, der eine bei Kovanalan, wo sich die Straße nach Bağarcık abgeht.

Der wichtigste Punkt innerhalb dieses Straßennetzes war zweifelsohne die Hochebene von Bozalan, wo sich die beiden Hauptstraßen kreuzen. Hier hätte man an sich eine Siedlung erwartet, zumal dies eine der wenigen Stellen im Gebirge ist, wo in etwas größerem Umfang Landwirtschaft betrieben werden konnte und wo es auch Wasser gab. Doch haben wir mit Ausnahme des bereits 1991 entdeckten kleinen Kultbaus bislang keine weiteren Hinweise für eine antike Bebauung gefunden.

Die Wasserstellen längs der Straßen, von denen manchmal mehrere nebeneinander liegen, sind meist als einfache Quellschächte gefaßt. Über das Alter dieser Fassungen waren wir uns zunächst unklar. Doch ist es mittlerweile so gut wie sicher, daß sie jüngeren Datums sind. Sie finden sich nämlich auch bei osmanischen Wüstungen und an byzantinischen und späteren Wegen. In der Antike hatte man die Quellen offensichtlich in ihrem natürlichen Zustand belassen, wie es für die Herakleia - Kazıkayastrecke zutrifft.

Hinweise für Wegestationen, an denen der Reisende hätte übernachten können, gibt es nicht. Sie sind auch nicht unbedingt zu erwarten. Die Strecke von Herakleia nach Çavdar bzw. Bağarcık beträgt 15 - 20 km, die von Myus etwas mehr, ca. 30 km, Entfernungen, die sich trotz des teilweise schwierigen Geländes in einem Tagesmarsch bewältigen lassen.

Was uns jedoch verwunderte, ist das weitgehende Fehlen antiker Siedlungsspuren in der Nähe oder im weiteren Umkreis der Straßen. Reste byzantinischer und osmanischer Bebauung finden sich jedoch allenthalben. Nur auf der Ostseite des Gebirges, nicht weit von Bağarcık

entfernt, verhält es sich etwas anders. Zunächst stießen wir im Tal von Armut Alan in der Nähe eines Brunnens auf Mauerreste und dann weiter östlich, auf einer kleinen Anhöhe inmitten eines Pinienhains, auf ein kleines Heiligtum, das Paton-Myres bereits gesehen und in ihrem Bericht ohne weitere Begründung als Heiligtum des Zeus Stratios angesprochen haben (Abb. 5)³. Die Benennung geht vermutlich auf den Reliefschmuck der Anten des Tempels zurück, von denen die westliche mit einem Schild, die östliche mit einem Helm verziert ist. Der mit Zeus Labrandeus identische Zeus Stratios erscheint auf Münzen mit Schild und Speer⁴. Der kriegerische Charakter ist offensichtlich eine typisch karische Erscheinungsform des Gottes. Aufgrund des Mauerwerks kommt eine Entstehung dieses Baus vor dem 4. Jh. nicht infrage.

Mehr läßt sich im Augenblick noch nicht sagen. Eine genauere Untersuchung dieses im Grunde genommen unbekanntes Baus ist für das nächste Jahr vorgesehen.

Die Bağarcık - Kale

Auf der Anhöhe südlich oberhalb des Zeus Stratiostempels, genau an der Ecke, wo sich das Tal von Armut Alan zum Tal von Bağarcık öffnet, liegt eine kleine befestigte Siedlung. Ihr antiker Name ist nicht bekannt. Auch sie wurde bereits von Paton - Myers erwähnt⁵. Wir haben sie nur ganz kurz aufgesucht. Ihre Vermessung und Aufnahme soll ein weiterer Programmpunkt für das nächste Jahr sein.

An der Nordseite der Erhebung führt ein gepflasterter Weg auf die Burg. Seitlich davon liegt die Nekropole, die aus den für das Latmosgebirge typischen Felsgräbern besteht, darunter auch Brandbestattungen. Die kleine Siedlung auf der Höhe was sehr gut befestigt. Ihre Mauern stehen stellenweise noch meterhoch an und machen nicht den Eindruck einer gewaltsamen Zerstörung. Eher möchte man an ein Erdbeben als Ursache dafür denken. Auch hier schließt das Mauerwerk eine Entstehung vor dem 4. Jh. aus. Im Innern finden sich verschiedene Reste von Gebäuden, von denen eines noch im Untergeschoß aufrechtsteht.

Interessant scheint vor allem ein südlich, unmittelbar vor der

---

(3) Paton - Myres a. O. 212 f. Abb. 10. Auf diese Notiz bezieht sich auch die Erwähnung von A. Laumonier. Les Cultes Indigènes en Carie (1958) s. 549, der den Tempel selbst aus eigener Anschauung nicht kannte.

(4) Aşkıdıl Akarca, Les monnaies Grecques de Mylasa (1959) s. 37, 59 Nr. 17, 73 Nr. 67 Taf. III u. VIII.

(5) Paton - Myres a. O., Laumonier a. O.

Akropolismauer gelegenes Heiligtum zu sein, das mit einer Säulenarchitektur ausgestattet war. An zwei über Eck stehenden Seiten wird letztere von aus dem Fels gehauenen bzw. in Stein gesetzten Sitzstufen eingefäßt (Abb. 6). Hier haben vermutlich die Besucher des Heiligtums Platz genommen, um an bestimmten kultischen Handlungen, die sich zu ihren Füßen abspielten, teilzunehmen. Unwillkürlich fühlt man sich beim Anblick dieses Bezirkes an einen Geheimkult erinnert, wofür auch die Abgeschlossenheit des Platzes sprechen würde. War dies vielleicht ein Heiligtum der Kybele, von der wir wissen, daß sie im Latmos verehrt wurde?

Wegen der Lage dieser Burg auf halber Strecke zwischen Herakleia und Alinda einerseits und Amyzon andererseits könnte es sich hierbei um eine befestigte Siedlung von Herakleia - oder auch bereits des älteren Latmos - an den Grenze zu ihrem östlichen bzw. nordöstlichen Nachbarn handeln. Das Tal von Bağarcık wäre als natürliche Grenze der Latmia im Osten gut geeignet. Aber auch das sind vorläufig nur Vermutungen, die zu ihrer Bestätigung noch weiterer Feldforschung bedürfen.

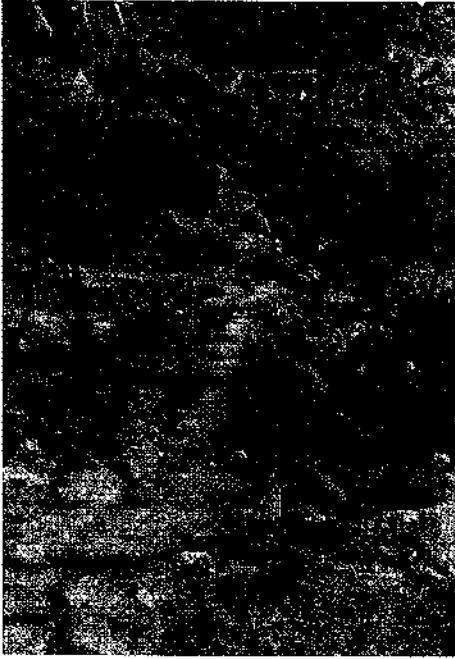

Abb. 1- Herakleia Çavdarstraße

Abb. 2- Straße nach Bağarcık

Abb. 3- Straße nach Bağarcık

Abb.4- Myusstraße, Abschnitt beim Açaektepe

Abb. 5- Heiligtum des Zeus Stratios

Abb. 6- Başkikale, Heiligtum der Kybele (?)

ARCHAEOLOGICAL SURVEY IN KERAMOS, 1993

Marcello SPANU*

During the month of June 1993 an archaeological survey was carried out in Keramos. I am very grateful to General Directorate of Monuments and Museums at Ankara for the permission to undertake the work. My best thanks are due to Miss Şengül Gündoğan, representative of the Ministry of Culture and a very precious collaborator during the works.

For a long time scholars have neglected Keramos: besides the short notes by Guidi¹, Robert² and Bean³, about the city we have only the edition (by Varinlioğlu⁴) of all the inscriptions found in the city and a communication by Tirpan in the 1987 symposium about the city walls⁵.

Really, in Keramos there are several archaeological evidences in good state of preservation: many of the ancient monuments are still standing among the modern houses, while the necropolis are near-by the areas planned for the new buildings of the town. The principal goal of this campaign was twofold: 1- to check, to analyse and to draw all the single ruins and 2- to realize the archaeological map of the city (Fig: 1), useful for the forthcoming campaigns and for the tutelage and protection of ancient evidences.

This paper is a synthesis of the results: a final report with the complete analysis and documentation is now in preparation. Here only the

---

* Dr.Marcello SPANU, Via degli Apuli, 54 00185 ROMA/ITALYA

(1) G.Guidi, "Viaggio di esplorazione in Caria (parte I)", *Annali della Scuola di Atene* IV-V (1921-1922), pp.386-396

(2) L.Robert-P.Devambez, "Tête archaïque trouvée a Keramos", *American Journal of Archaeology* XXXIX(1935), pp.341-351

(3) G.B.Bean, *Turkey beyond the Meander*, London 1971, pp.53-57

(4) E.Varinlioğlu, *Die Inschriften von Keramos*, Bonn 1986

(5) A.A.Tirpan, "Keramos", *VI. Araştırma Sonuçları Toplantısı* (1988), pp.363-384.

principal evidences are summarized: some inscriptions found during the 1993 survey will be shortly published by Varinlioğlu.

As for the walls, the circuit is now fixed on the cadastral map of the modern village. The work of Tirpan was revised with a more detailed analysis concerning the position of the surviving stretches, with few corrections about some posterns. In any case, the conclusions about the chronology are very different than those expressed by Tirpan: my opinion is that the two different masonries that occur in the most part of the fortifications (polygonal with grey limestone and pseudoisodomic with yellowish conglomerate) must be referred to two different periods, maybe before and during the Hellenistic Era, For the short stretches where the opus caementicium is employed, I think that it is more likely to ascribe them to the Late Roman or Byzantine Period than to the Flavian Era, as Tirpan proposed. In particular, the sections with mortar in the northern part must be referred to the small Byzantine fortress on the hill of Kale Tepe.

Concerning the other monuments, the ruins of a building in the east part of the city (nr. 3), called by Guidi⁶ "palestra" are still visible. In spite of the construction of some houses in the last years, the shape of the ancient monument has remained in the cadastral division, square court (47 x 47 mt) with a semicircular apse. Possibly it was a palestra of the Hellenistic period, on account of the employed masonry: pseudoisodomic ashlar without mortar.

The other known building in Keramos is that now called *Bakıcak* (nr. 5). This building, long nearly mt. 30, on three terraces, was until now retained as a monumental basement for a temple⁷ (Fig: 2). In fact, it is not a simple retaining-wall, but a complex structure built in opus caementicium: at the first level there are 5 big niches of different height, up on these, three big rooms, probably without a roof and openings and then, in the other level, some rooms covered by barrel vaults, without doors (Fig: 3). The use of this monument was very different from a substruction: on the top there are no traces of buildings, while on the western side, the last stretch of the aqueduct of the city is visible. The water carried by this aqueduct went down into the first room at the west side and then in a drain, filling the other rooms. At the eastern side, this drain went down into the inferior level, going into the big rooms that were,

---

(6) Guidi, 1921-1922, pp.392-394

(7) Cfr.Robert-Devambez, 1935

therefore, the water tanks of the city. The water in excess went through pipes in the inferior niches, running on the step surface like natural falls (Fig. 4).

So, *Bakıcak* must be identified like a nymphaeum, one of the best preserved in Asia Minor. About the chronology of this building, a trajanic inscription found in the city⁸ must be remembered where a fountain (krene) is quoted: I believe to connect this inscription with the nymphaeum that must be considered built in the beginning of II century A.D.

The features of this monument, both aesthetic ones (it's without comparison in Asia Minor and in all the Eastern Roman provinces) and technical ones (with an excellent employment of the opus caementicium), suggest it may be a realization by western architects or workmen: so, an intervention of technicians from Rome is not to be excluded.

Immediately to the south of the nymphaeum, are the ruins of a Roman bath (nr.6). The monument (Fig.5) lies presently among some modern houses, divided in two blocks by a modern road and used like stable. Nevertheless, the notable (with a max.height of mt.5-6): actually at least eight rooms are identifiable and the eastern apse (surely used in hot part of the bath) has the dome entirely preserved (Fig.6). All the building is built in opus caementicium and the same kind of the building suggests the Roman Period. My hypothesis is to connect this thermae with the balaneion, quoted in some inscriptions⁹ found in Keramos, built in the II century A. D. by Hierokles (and his wife Aristoneike).

This attribution is very interesting, because Hierokles was the nephew of Lykiskos who, maybe, built the nymphaeum close by.

Another important building in Keramos is at the eastern part of the city, very close to the walls (nr.2). Actually are visible the walls of three sides, while at the eastern side there are no ruins: maybe it was open on this side (Fig.7). The southern wall is preserved for mt. 46: at present six gateways are preserved (the central is bigger than the other ones) and, partially, windows. The western side is mt.67 long and has just one opening, while the northern wall, mt.70 long, is now broken by the doors of the modern houses, but in origin was closed, without openings.

---

(8) Cfr. Varinlioğlu, 1986, nr.17

(9) Cfr. Varinlioğlu, 1986, nr. 19-20

In the central area there are no traces of constructions, while the modern houses in the northern side use ancient walls. So, it is possible to recognize in this part some rooms (probably shops) opening onto the central court. The general plan, the topographic position (in the direction of the harbour), the very impressive dimensions suggest it was a market building, a commercial agora, built in the imperial period.

Just in front of this building, on the northern side of the street called Cumhuriyet Cadd.: there are, among the modern houses, the ruins of another very important complex (nr.4). Many rooms are now identifiable: nr. II is the more visible, because two years ago a modern house built here has been destroyed. In the niche on the eastern wall are still preserved the painting with marble - imitation.

The other rooms are very different: nr. I (large mt. 9.50 x 12) has on the eastern and western sides two big apses, while the room nr. V (large mt. 11 x 25) has on the long sides five big arches, alternatively closed or with a door.

I think that the preserved part is just a little portion of the monument. My opinion is that the original plan was very similar to the reconstruction in Fig. 8, with a central court and two symmetrical wings. About the function, if this proposal is correct, it is very possible that it was a gymnasium - bath, a building half - way between the Greek gymnasium and the Roman *thermae*, like the monuments in Ephesos, Sardis, Alexandria Troas a.s.o. called with this name.

Another very interesting monument (never remembered) in Keramos is a Roman arch (nr.6), placed presumably across the most important north - south road of the ancient city. It is very simple, with only a passage, but very big. Unfortunately, no part of the decoration is preserved and no inscription pertinent to this arch has been found: so, at the moment, it is impossible to say something about the period, the reason and the emperor to whom this monument was dedicated. Of course, it will be possible to have some answers about these problems, doing an excavation in the area, but now we can only add it to the number of Roman arches in Asia Minor.

During the survey the probable site of the theatre (indirectly remembered by some inscriptions¹⁰) has been identified. In fact, a natural

---

(10) Cf. Varinlioğlu, 1986, nr.7 and 9

valley on the slopes in the northern part of the city presents some regular cuts in the rock that seem apparently the work for the steps of the cavea (nr.9). Unfortunately, the aspect of the spot is in the last years changed as a consequence of the construction of the town water - tank: so, only archaeological excavations can confirm this hypothesis.

Further to these public monuments, many other ruins inside the ancient city have been checked and recorded on the archaeological map, like water - tanks, small churches (sometimes with frescos traces), walls and several house - doors of the domestic quarters. All these structures belong to the imperial times (or, at the most, to the Byzantine Period) but their position seems to respect a more ancient town - planning, maybe of Hellenistic times.

Outside the ancient walls (Fig:9), the cemeteries of Keramos have been surveyed: four funerary areas (of different dimensions) have been identified. Two, respectively located at east of the city (along the road toward the sanctuary now called Kurşunlu Yapı) and about 1 km westward (on a high rocky edge of the Turkakbaşı Tepe), consist of some rock - cut tombs¹¹ (Fig:10), while of a third one (immediately to north of the city walls) just two built tombs remain. The bigger necropolis is just to the south of the city, along the ancient road to the harbour. It includes many smooth sarcophagi in conglomerate (only one is in proconnesian marble) with the tabula for the painted inscription and traces of monumental tombs, despoiled in Byzantine times.

In 1993 a preliminary and brief survey of the aqueduct was carried out, discovering the principal source in the hill of Yağlıdağ (about 6 km northeast of the city), where an ancient basin remains. The aqueduct was built in opus caementicium, partially underground or carried on a low wall, crossing the several little gorges with arches, sometimes in good state of preservation, sometimes destroyed by modern road work.

In conclusion, the 1993 survey has produced a detailed picture of the architecture and city plan of Keramos, maybe too long forgotten by the scholars.

---

(11) A description of these tombs is in E. Varinlioğlu, "Bithinia, Ionia, Karia'da Epigrafi Araştırmaları", *Türk Arkeoloji Dergisi* XXVI - 1 (1982), pp. 68-72

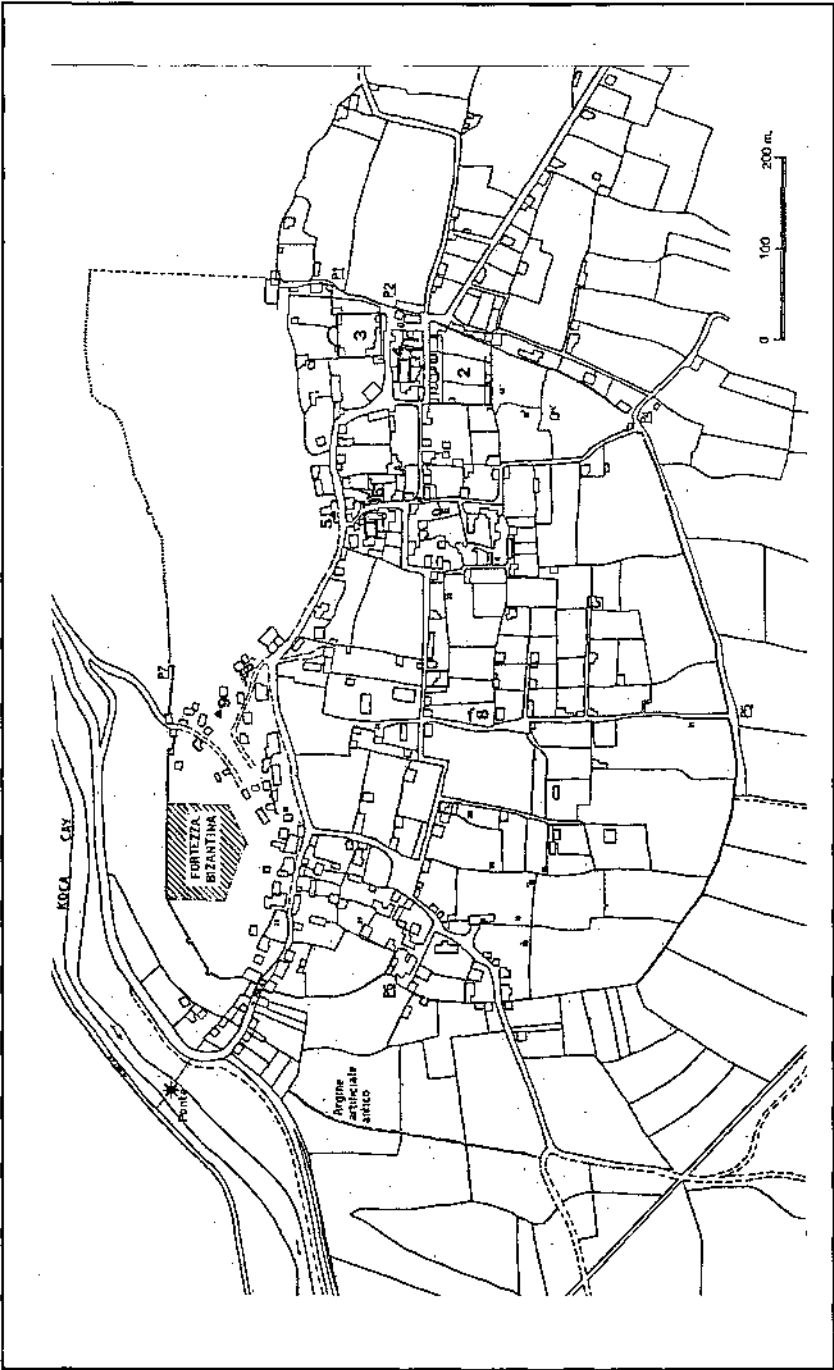

Fig: 1- Keramos, archaeological map of the city.

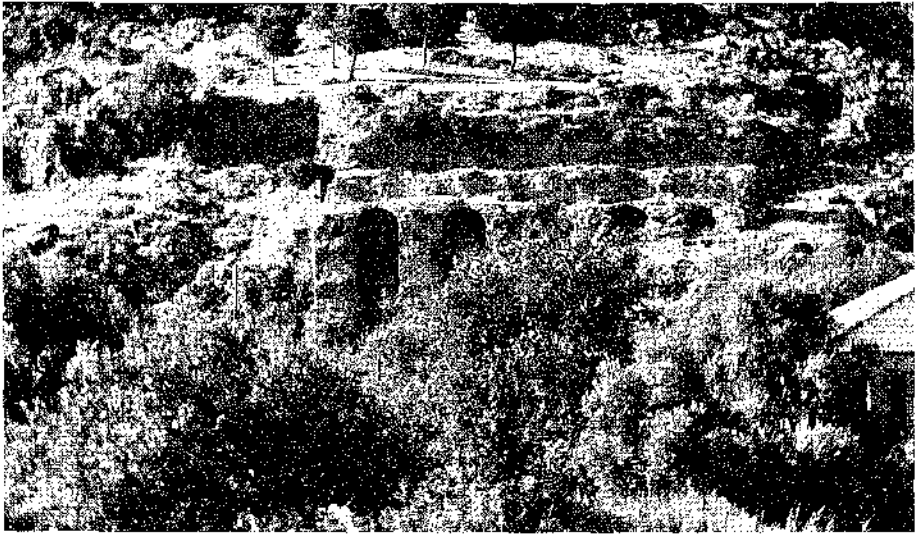

Fig: 2- Keramos. Nymphaeum (so - called Bakıcak).

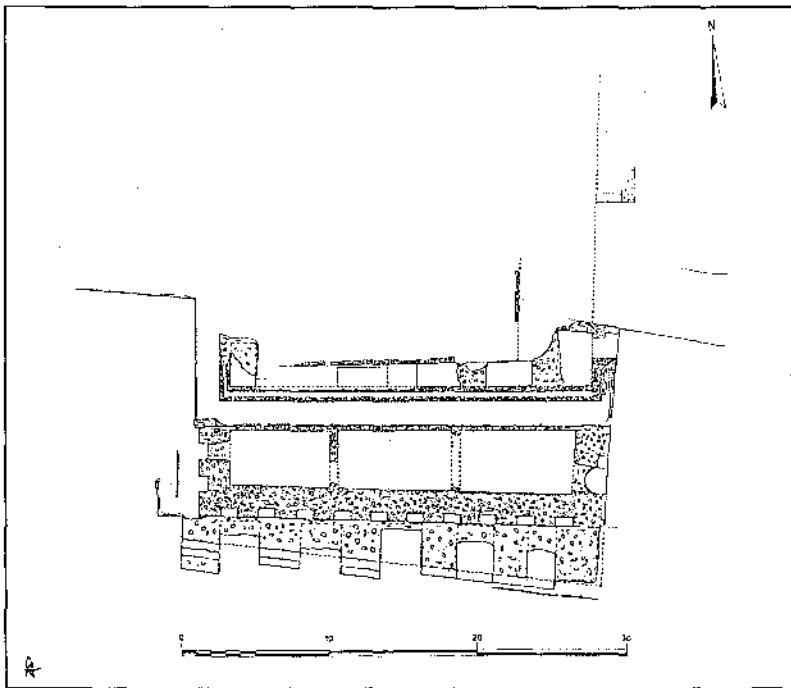

Fig. 3- Keramos. Nymphaeum (so- called Bakıcak), plan.

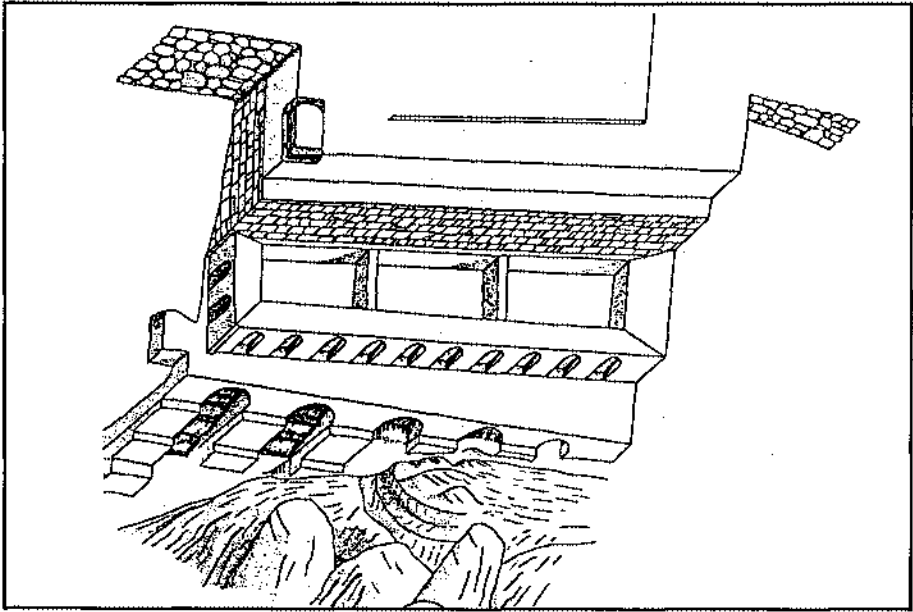

Fig: 4- Keramos. Nymphaeum (so - called Bakıcak). Restored view.

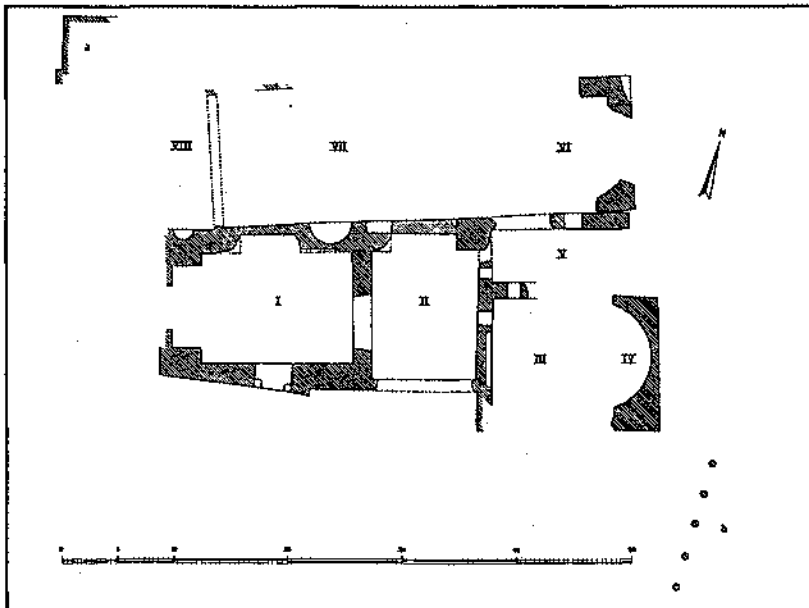

Fig: 5- Keramos. Roman Bath, plan.

Fig: 6- Keramos. Roman Bath. Room IV

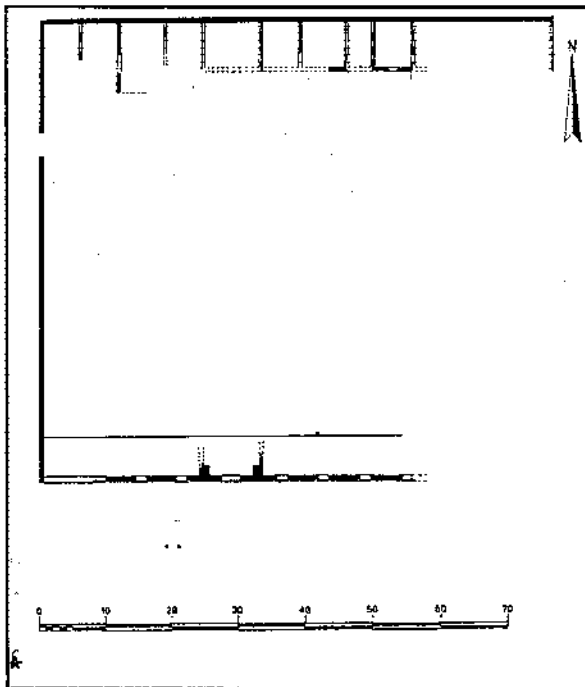

Fig: 7- Keramos. Building (market?), plan

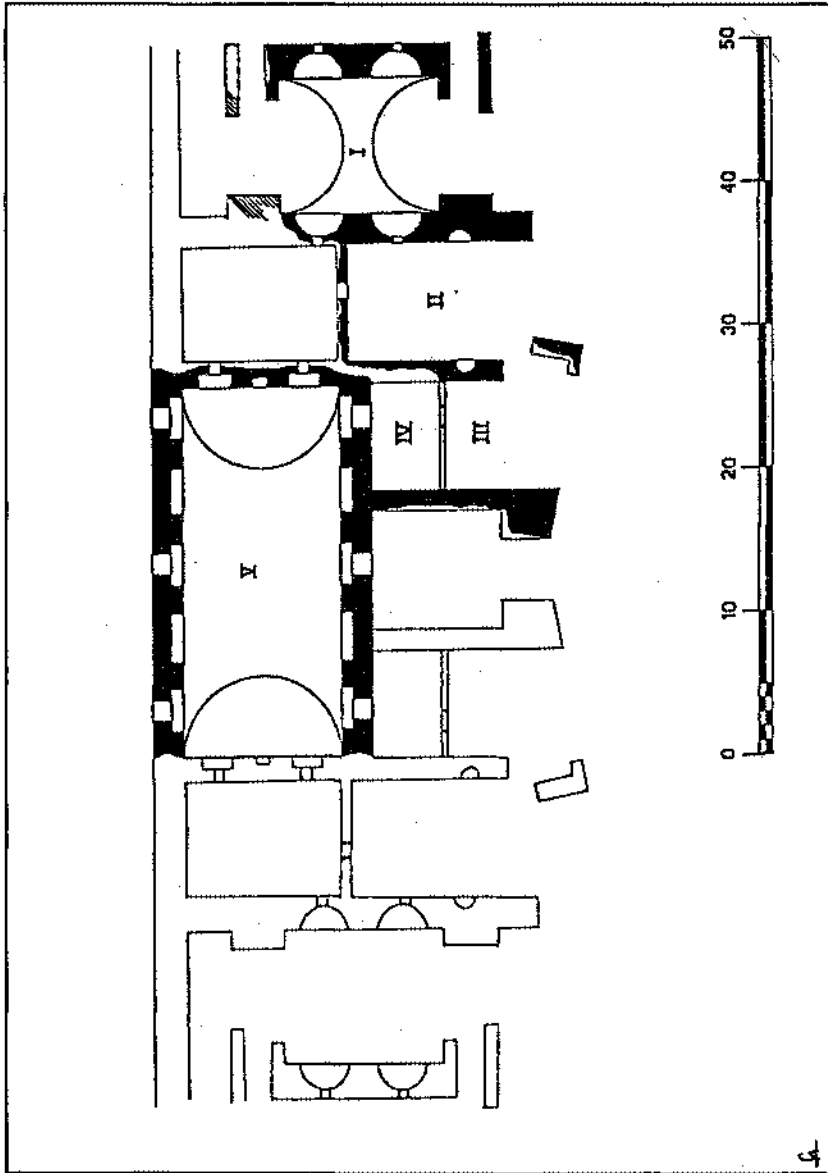
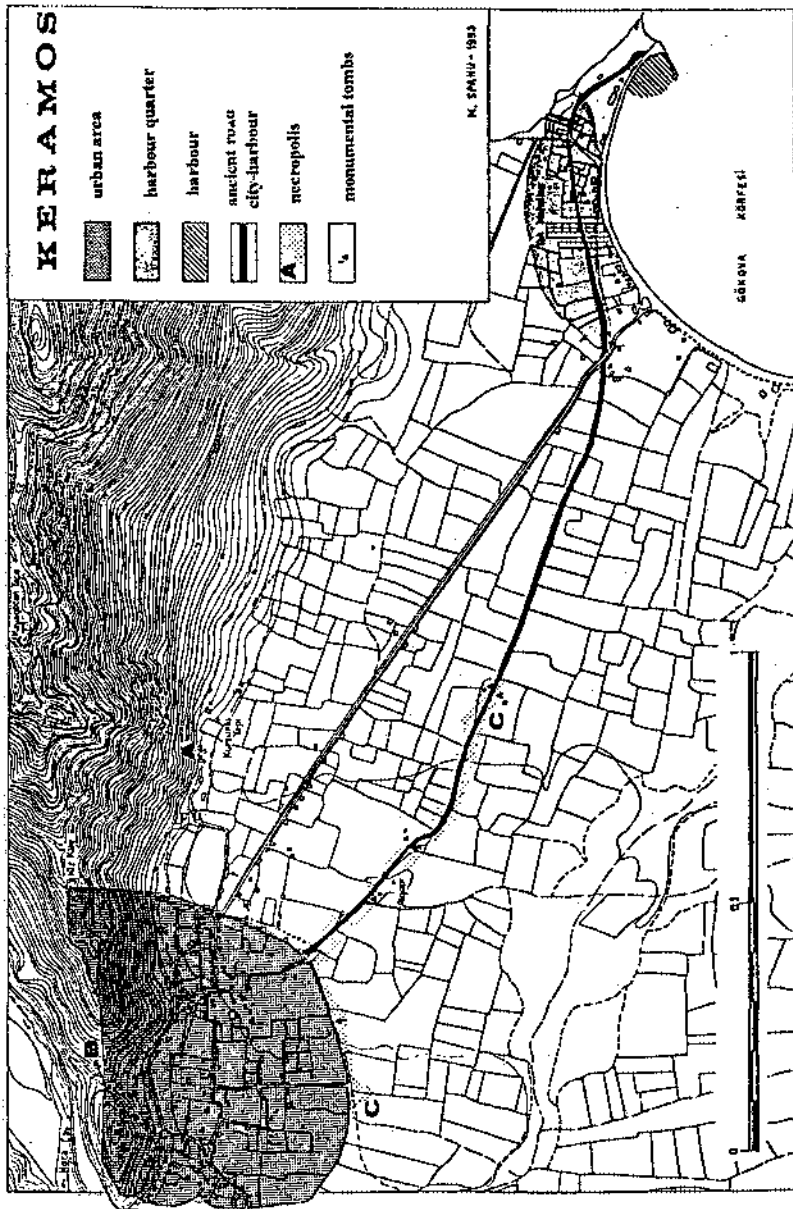

Fig. 8- Keramos. Gymnasium - Bath. Restored plan.

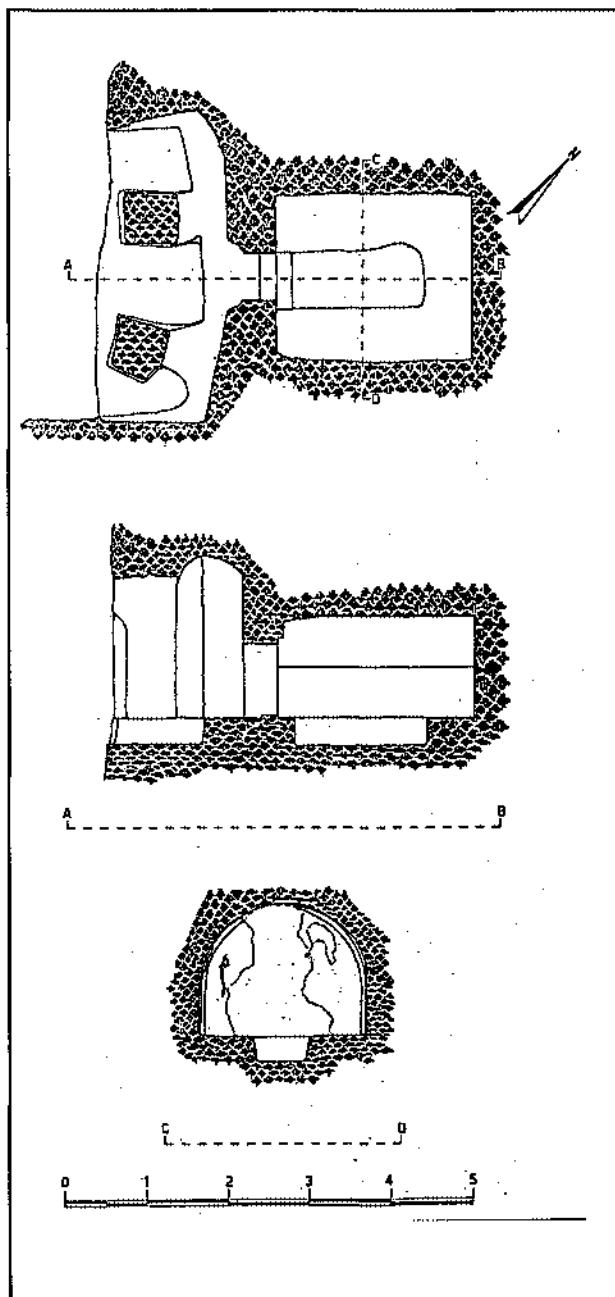

Fig: 10- Keramos. Necropolis D. Tomb 1. Plan, sections

PRIENE 1993

Wolf KOENIGS *
Frank RUMSCHEID

An den Forschungs - und Restaurierungsarbeiten in Priene, die vom 23. August bis 9. Oktober 1993 stattfanden, nahmen unter der Leitung des Bauforschers W. Koenigs der Archäologe F. Rumscheid, den Architekt J. Misiakiewicz, der Steinmetz R. Lambert und die Architekturstudentinnen S. Schultz und P. Tumm teil. Das T. C. Kultusministerium wurde durch Herrn Levent E. Vardar und Frau Hasibe Akat vertreten. -Für die Publikation des Athenatempels wurde die Arbeit am beschreibenden Steinkatalog fortgesetzt; dabei wurde besonders die Ornamentik in ihren zeitlich verschiedenen Ausführungen berücksichtigt, um die Bauphasen des Tempels herauszuarbeiten¹.

Im Stadtgebiet und im Depot wurden als Grundlage einer Darstellung der Bauornamentik von Priene bisher vielfach unpublizierte Architekturteile vermessen und fotografiert. Am Westende des Stadions wurden Steinpläne des Ablauftores (Abb.1) und eines Altarfundamentes aufgenommen sowie Fixpunkte für einen Gesamtgrundriß dieses Bereiches vermessen.

Erste Ergebnisse des Architektur - Surveys: Zum Unteren Gymnasion gehört sowohl ein dorisches Gebälk mit drei als auch eines mit vier Triglyphen pro Joch. Wo diese beiden Gebälke genau herkommen, ist noch unklar, vielleicht hatten die Hallen des Peristyls unterschiedliche dorische Gebälke; denkbar ist aber auch, daß man das kleinteiligere Vier-

---

* Prof. Dr.-Ing. Wolf KOENIGS, Deutsches Archäologisches Institut, Ayazpaşa Camii Sok. No. 48, 80090 Gümüşsuyu - ISTANBUL.

Dr. Frank RUMSCHEID, Deutsches Archäologisches Institut, Ayazpaşa Camii Sok. No. 48, 80090 Gümüşsuyu - ISTANBUL

(1) Siehe das entsprechende Kapitel in F. Rumscheid, Untersuchungen zur kleinasiatischen Bauornamentik des Hellenismus, Mainz 1994, s. 179-193 Kat.-Nr. 293.

triglyphen - Gebälk nur für die Durchgangshalle benutzt hat, die dem nördlichen Hauptbau vorgelagert ist.

Auf der Agora² gelang es, die Säulen - und Gebälkdetails der einzelnen Hallen zu unterscheiden. Hier sei nur auf die Triglyphen - Metopen - Frieße eingegangen, von denen für alle fünf Hallen genügend Beispiele erhalten sind. Die Maße, die im Text angegeben werden, sind im Unterschied zu den teilweise abweichenden Maßen in den Zeichnungen Durchschnittsmaße von Bauteilen, die zu Normaljochen den Hallen gehören.

Nach äußeren Kriterien, nämlich auf epigraphischer Grundlage, ist nur das Gebälk der Nordhalle (Abb. 2) zu datieren, die aus dem dritten Viertel des 2. Jhs. v. Chr. stammt. Der Triglyphen - Metopen - Fries besitzt wie die der anderen Hallen (Abb. 3 - 4) drei Triglyphen pro Joch, ist aber etwas niedriger (48 gegenüber 52 cm)³. Entsprechend sind die Triglyphen auch etwas schmaler (31 gegenüber 33 - 34 cm), während sich die Metopen nur um etwa 1- 2 cm von denen der anderen Hallen unterscheiden (46 gegenüber 47 - 48 cm). Eine technische Besonderheit des Nordhallengebälkes ist, daß die Vorderkanten an den Stoßfugen der Metopen nicht abgeschrägt sind, wie es bei den anderen Hallen und auch sonst in Priene die Regel ist. Das Überlappen der Fugen wird dadurch erreicht, daß bei den mit Triglyphen endenden Blöcken das Triglyphenrelief etwas über die eigentliche Stoßfugenfläche hinausragt.

Bei den Triglyphen der Nordhalle sind die Stege etwa genauso breit wie die Schlitze dazwischen, die oben an schräge Dreiecksflächen anlaufen. Die 'Öhrchen' sind nur von vorn ausgearbeitet. Das Metopenkopfband ist genauso hoch wie das der Triglyphenstirn, das von den Stegen, nicht aber von den Öhrchen durch eine schmale Rinne abgesetzt ist.

Bei den Triglyphen der West - und Südhalle sind die Stege schmaler als die Schlitze, die bei der West - und teilweise auch bei der Südhalle oben an horizontalen statt schrägen Dreiecksflächen enden. Bei beiden Hallen sind die Öhrchen vorn und seitlich ausgebildet. Das Kopfband der Metopen läuft als plastisch abgesetzte Fläche auf den Triglyphenstirnen weiter, die darunter nochmals gestuft sind.

---

(2) Vgl. W. Koenigs, *IstMitt* 43, 1993, 381ff.

(3) Der Eckblock Abb. 3 stammt von der westlichen, nicht von der nördlichen Agorahalle. wie in *Araştırma Sonuçları Toplantısı IX*, 1991, 251. 253. 260f. Abb. 6 - 7 irrtümliche angegeben.

Die Triglyphen der Straßen - und Osthalle weisen ebenfalls Stege auf, die schmäler als die Schlitzlöcher dazwischen sind. Die oberen Schlitzlöcher laufen jedoch gegen schräge Dreiecksflächen. Statt Öhrchen finden sich nur eckige Bossen. Das Metopenkopfband beginnt, wenn es überhaupt vorhanden ist, wie bei West - und Südhalle erst ein Stück oberhalb der Triglyphenschlitzlöcher. Die Triglyphenstirn ist glatt belassen. Insgesamt scheint ein Rohzustand der Formen vorzuliegen. Die an West - und Südhalle fertig und detailliert ausgeführt worden sind.

Während West -, Süd-, Ost- und Straßenhalle ineinander übergehen und daher offenbar in Maßen wie in Grundformen nicht voneinander abweichen dürften, liegt der aufgehenden Architektur der Nordhalle, wie vielleicht am deutlichsten der Zahnschnitt im Gebälk zeigt, ein grundsätzlich anderer Entwurf zugrunde. Von den südlichen Hallen schließen sich durch die Merkmale der Triglyphen - Metopen - Frieße wie auch durch andere Details die West- und Südhalle einerseits sowie die Ost- und Straßenhalle andererseits zusammen. Da die beiden zuletzt genannten Hallen aufgrund ihrer Details als unfertige oder gröbere Versionen des Schemas der beiden westlichen Hallen betrachtet werden können, dürften sie später als diese entstanden sein.

Die Frage ist nun, wie sich die beiden Hallenpaare zeitlich zur Erbauung der Nordhalle verhalten. Die Straßenhalle stand mit dem Bogentor am östlichen Agora - Ausgang im Bauverband und setzt damit wohl die Ostmauer der sog. Wandelbahn voraus. Da Ostante der Straßenhalle, Bogentor und Ostmauer der Wandelbahn in einer Flucht stehen, die Ostmauer der Nordhalle davon aber etwas abweicht, ist die Nordhalle wohl von den anderen genannten Bauten zeitlich etwas abzurücken zu sein. Da aber die Ostmauer der sog. Wandelbahn die Nordhalle als Anschluß voraussetzt und nicht umgekehrt, dürfte diese Halle älter sein als die anderen Bauten. Umgekehrt könnte man die detailreicher angelegte und qualitätvoller ausgeführte Form des Triglyphen - Metopen - Frieses an West - und Südhalle als Indiz dafür werten, daß diese beiden Hallen vor der Nordhalle entstanden sind. Insgesamt läßt sich also aufgrund der Detailformen folgende Reihenfolge vermuten: 1. West- und Südhalle, 2. Nordhalle, 3. Straßen- und Osthalle (Vgl. Anm. 2).

Im Zuge der Agora - Erforschung wurden weiterhin Inschriften im Bereich der Nordhalle (sog. Heilige Halle) identifiziert. Dabei fand sich

---

(4) Wiegand, Priene s. 215 Abb. 208.

u. a. das Architravstück mit dem Rest der Weihinschrift wieder (Abb. 5)⁴. Ferner wurde ein bisher unbekanntes hellenistisches Ehrendekret von der Ostwand der Halle entdeckt. Es erwähnt, wo und bei welchen Anlässen der Geehrte die Priener auswärts als Gesandter vertreten hat.

Im Depot wurden Keramikkasten teils mit Streufunden früherer Jahre, teils mit Oberflächenfunden von 1993 durchgesehen. Die interessanten Stücke, darunter ein Räucheraltärchen aus Ton (Abb. 6), wurden ebenso aufgenommen wie Architektur- und Skulpturfragmente aus den Steinlagern des Theaters und dem Stadion- Gymnasion - Bereich.

Außerhalb des Stadtgebietes wurde mit einem Survey begonnen, der die neuerliche Erkundung der Mykale - Halbinsel zum Ziel hat. Über die schon von Th. Wiegand in der Priene - Publikation festgehaltenen Beobachtungen hinaus stießen wir in Theben an der Mykale auf die Reste einer hellenistischen Nekropole mit erstaunlich vielen großen Grabanlagen. Das Museum Milet wurde benachrichtigt und stellte eine Inschrift sicher. Oberhalb von Akcakonak östlich von Priene fanden sich auf der 'dallık çesme' genannten Hochfläche geringe Gebäudereste, die nach den herumliegenden Gefäß- und Dachziegelscherben byzantinisch sein dürften.

Die Restaurierung des Theaters und die Arbeit am Wegenetz für die Besucher wurde planmäßig fortgesetzt. -Am Theater (Abb. 7, 8) wurde im Skenengebäude und am Proskenion gearbeitet. Das Ziel ist hier, bei möglichst geringer Verwendung fremder Materialien möglichst viele der vorhandenen Bauglieder wieder an ihren Ort zu legen. Das harmonische Gesamtbild der Ruine soll möglichst wenig beeinträchtigt werden, andererseits soll die Ruine gesichert und das Verständnis auch der räumlichen Wirkung des Baues erleichtert werden (Abb. 13, 14). In römischer Zeit waren in dem Kammern des hellenistischen Skenengebäudes Tonnengewölbe aus quadratischen Ziegelplatten (30 x 30 cm) eingefügt worden. Von diesen wurde das der westlichen Kammer in gleichartigem Mauerwerk aus eigens angefertigten Ziegeln wiederhergestellt (Abb. 7, 8). Dazu mußte vorher die Innenschale der Südwand dieser Kammer aus Quadern vervollständigt werden.

Die tragenden Teile des Proskenion sind quadratische Pfeiler mit Halbsäulen, darüber Architrave in Längsrichtung und Steinbalken, die das Gebälk mit dem Skenengebäude in Querrichtung verbinden. Einige der Stützen und alle architrave und Steinbalken sind zerbrochen. Diejenigen, die man bei der Ausgrabung vor 100 Jahren in situ fand,

wurden damals so belassen und mit Eisenbahnschienen abgestützt (Abb. 9, 11). 10 Fragmente von 5 weiteren Steinbalken fanden sich bei der Ruine. Die Stützen wurden bereits 1992 mit Dübeln verklebt. In diesem Jahr wurde, um die Standfestigkeit des noch stehenden Teils des Proskenions zu sichern, das zweite und dritte Joch von Westen mit Ziegeln römischen Formats (s. o.) provisorisch ausgemauert (Abb. 10). Vorbild dazu war die römische Vermauerung der Joche, von der im ersten Joch noch ein Rest vorhanden ist, diese bestand allerdings aus Bruchsteinmauerwerk, das jedenfalls auf der Vorderseite glatt stuckiert und bemalt war. Von den 4 Steinbalken, die vor 100 Jahren noch in situ lagen, waren inzwischen der westliche mit seinen Triglyphen und der östliche abgestürzt, die beiden mittleren notdürftig unterstützt (s. Abb. 11). Die Balken und Architrave waren von vornherein zu dünn bemessen für die gegebene Spannweite. Da sie alle in zwei Teile zerbrochen sind, mußten sie mit durchgehenden Eisenstangen bewehrt werden, damit sie wieder versetzt werden können. Auch die beiden in situ liegenden Balken mußten dazu zunächst herausgenommen werden.

Die Proskenionbalken von 2.50 - 2.70 m Länge und der 2.50 m lange westliche Architrav wurden aus je zwei Fragmenten zusammengeklebt und im unteren Drittel ihres Querschnitts längs durchbohrt. In das Bohrloch wurde eine Stange aus nichtrostendem Edelstahl (18 mm Durchmesser) eingeführt, mit Epoxidharz verklebt (Abb. 15) und an beiden Enden mit Unterlagscheiben und Schraubenmuttern unter leichter Vorspannung verschraubt. Danach wurden die beiden entnommenen Proskenionbalken und der Westarchitrav wieder an ihren alten Ort versetzt (Abb. 13, 14). Die übrigen 5 Proskenionbalken können erst nach Ergänzung des Frontarchitravs und des Triglyphen versetzt werden. Für die Planung dieses Schrittes wurden alle Triglyphenblöcke aufgenommen und anhand der Versatzmarken (griechische Buchstaben von A bis Xi) in die ursprüngliche Reihenfolge gebracht. Ferner wurden der zerbrochene Türsturz der Ostkammer und eine Schrankenplatte des Obergeschosses verdübelt und mit Epoxidharz geklebt.

Die Arbeit am Wegesystem für Besucher wurde fortgesetzt: es wurde eine neue Zugangstreppe zur Bischofskirche vor dem Südtor des Narthex angelegt, so daß der Hauptbesucherstrom zwischen Theater und Atenaheiligtum nun nicht mehr ungeregelt über die Mauern der Kirche geht. -Die Maurerarbeiten führte ein Maurer aus Bergama aus, die komplizierten Bohrungen und Verklebungen ein Steinmetz aus Bergama; beide haben ihr Handwerk auf der Restaurierungsbaustelle des Traianeums von Pergamon gelernt. -Die Restaurierungsarbeiten wurden von

PRIENE 1993

Wolf KOENIGS *
Frank RUMSCHEID

23. 08 - 09.10.1993 tarihleri arasında mimarlık tarihçisi Mimar - Arkeolog W. Koenigs başkanlığında Priene'de yürütülen araştırma ve restorasyon çalışmalarına Arkeolog F. Rumscheid, Mimar J. Mi-siakiewicz, Taşçı Ustası R. Lambert ve mimarlık öğrencileri S. Schultz ve P. Tumm katıldılar.

T. C. Kültür Bakanlığını ise Levent E. Vardar ve Hasibe Akat temsil etmiştir. Athena Tapınağı yayını için gereken, detaylı taş kataloğu çalışmaları devam edilmiş, bunun yanı sıra tapınağın yapı evrelerini belirlemek amacıyla özellikle mimari bezemenin incelenmesine önem verilmiştir.

Priene'nin mimari bezemesi ile ilgili bir yayın çalışmasına temel teşkil etmek üzere, kentle arazide ve depoda bulunan ve şimdiye dek herhangi bir şekilde yayınlanmamış mimari elemanlar, ölçülerek ve fotoğrafları çekilerek belgelenmiştir. Stadionun batı ucundaki start yerinin (Resim: 1) ve bir sunak temelinin rölevesi yapılmış, ayrıca bu bölgenin genel planı için gerekli sabit noktaların ölçümü tamamlanmıştır¹.

Mimari Araştırmanın İlk Sonuçları:

Aşağı gymnasionun iki sütun ekseni arasında yer alan Dor düzenindeki saçaklığına ait biri dört triglyphli, diğeri ise üç triglyphli ele-

* Prof. Dr.-Ing. Wolf KOENIGS, Deutsches Archäologisches Institut, Ayazpaşa Camii Sok. No. 48, 80090 Gümüşsuyu - ISTANBUL.

Dr. Frank RUMSCHEID, Deutsches Archäologisches Institut, Ayazpaşa Camii Sok. No. 48, 80090 Gümüşsuyu - Istanbul.

(1) F. Rumscheid Untersuchungen zur kleinasiatischen Bauornamentik des Hellenismus, Mainz 1994, s.179 - 193 Kat. -Nr. 293 de söz konusu bölüme bakınız.

manlar saptanmıştır. Ancak bu iki saçaklığın esas yerinin neresi olduğu pek kesin değildir. Belki peristylin stoaları Dor düzeninde farklı bir saçaklığa sahipti; ayrıca küçük bölümlü dört triglyph saçaklığın, kuzeydeki esas yapının önünde yer alan geçiş salonunda kullanıldığı da düşünülebilir.

Agorada² her stoanın sütun ve saçaklık detaylarının farklılıkları saptanabilmiştir. Burada da triglyph - metop frizi söz konusu olup, bunlardan her beş galeri için yeterli örnek vardır. Metinde ortalama ölçüler verilmiştir. Stoaların normal aralıklı iki sütun eksenine isabet eden mimari elemanlarının çizimlerinde ise, kesin ölçüler verilmiştir. Bundan dolayı ölçülerde metin ile çizimler arasında bazı farklılıklar oluşmuştur.

Diğer ölçütlere dayanarak, örneğin yazıtla, yalnız kuzey stoanın saçaklığı (Resim: 2) tarihlenebilmektedir. Bu yazıtla dayanarak saçaklık M. Ö. 2. yüzyılın üçüncü çeyreğine tarihlenir. Triglyph - metop frizi diğer stolarda olduğu gibi (Resim: 3, 4) iki sütun eksenine arasında üç triglyph sahiptir, ancak onlardan biraz daha alçaktır (48 cm ye karşı 52 cm)³. Triglyphin eni de aynı şekilde burada 31 cm, diğerlerinde 33 - 34 cm olmak üzere biraz daha dardır. Buna karşın metoplar ise diğer stolardankinden sadece 1 - 2 cm daha dardır. Örneğin metoplar burada 46 cm olup, diğer stolarda 47 - 48 cm enindedir.

Kuzey stoasının saçaklığında metopların birleşme yerlerinin ön kenarının eğik şekilde işlenmemiş olması buraya özgü teknik bir farklılıktır. Diğer stolarda ve Priene'de bunun dışında tersine bir kural uygulanmıştır. Derzlerin bindirilmesi, triglyphlerle biten bloklarda triglyph kabartmasının asıl derz düzeyinden daha dışa taşkın yerleştirilmesiyle sağlanmıştır.

Kuzey stoasının triglyphlerinde, üst kısmında eğri üçgen alanlar şeklinde biten oluklar, hemen hemen oluklar arasındaki köprüler kadar geniştirler, "kulakçıklar" yalnızca önden işlenmişlerdir. Metop üst bandı triglyph alını ile aynı yüksekliğe sahiptir. Triglyph alını kulakçıklardan değil, fakat sırt kısımlarından dar bir oluk ile ayrılmıştır. Batı ve güney stoalarının triglyphlerinde sırt kısımları, oluklardan daha dardır. Bu oluklar batı ve yer yer güney stoasında, yukarıda eğri bir konun yerine, yatay duran üçgen alanlar ile biterler. Her iki stoada da kulakçıklar önden ve yandan işlenmişlerdir. Metopların üst bandı, kabartılarak ayrılmış bir alan olarak triglyph alınlarında devam eder ki, bunların alt kısmı tekrar

(2) Krş. W. Koenigs, *IstMitt* 43, 1993, 381 vd.

(3) Resim 3 deki köşe taşı agoranın batı stoasına ait olup, Araştırma Sonuçları Toplantısı IX, 1991. 251, 253, 260 vd. Resim 6, 7 de yalnızlıkla gösterildiği gibi kuzey stoasına ait değildir.

basamaklandırılmıştır.

Caddelerin ve doğu stoasının triglyphleri de aradaki oluklardan daha dar olan sırt kısımlarına sahiptirler. Bununla beraber olukların üst kısımları eğri duran üçgen alanlar halini alırlar. Burada "kulakçık" yerine yalnızca köşeli yumrular bulunur.

Eğer mevcut ise, metop üst bandı, aynen batı ve güney stoalarında olduğu gibi, aşağıda triglyph oluşunun hemen bir parça üzerinde başlar. Triglyph alını düz bırakılmıştır. Batı ve güney stoalarında bitirilmiş ve detaylandırılmış şekilde işlenmiş olduğu halde, burada ise genelde formların işlenmemiş haliyle karşı karşıyayız gibi bir görüntü vardır.

Batı, güney, doğu ve cadde stoaları içiçe geçtiklerinden ve bu nedenle gerek ölçülerinde gerekse temel formlarında birbirlerinden farklılık göstermemeleri gerektiğinden, belki saçaklıktaki dış kesiminin en bariz biçimde gösterdiği gibi, kuzey stoasının mimarisinin temelinde tamamen farklı bir plan yatmaktadır. Triglyph - metop frizinin özellikleri ve başka detayları nedeni ile de güneydeki stoalardan bir yandan batı ve güney stoaları, diğer yandan da cadde ve doğu stoaları birbirine bağlanırlar. Söz konusu edilen son iki stoa, batı taraftaki her iki stoanın şemalarının bitmemiş veya daha kaba yorumlarına sahip detayları nedeniyle daha geç yapılmış olmalıdırlar.

Şimdi her iki stoa çiftinin zaman açısından kuzey stoasıyla ne konuda oldukları sorusuna gelelim. Cadde stoası, agoranın doğu çıkışındaki kemerli kapı ile mimari açıdan bağlantılıydı ve bununla da gezi yolunun herhalde doğu duvarını oluşturuyordu.

Cadde stoasının doğu antesi, kemerli kapı ve gezi yolunun doğu duvarı aynı sırada olduklarına göre ve kuzey stoasının doğu duvarı bundan biraz farklılık gösterdiğine göre, kuzey stoasını, söz edilen diğer yapılardan zaman açısından geriye çekmek gerektiği gibi görülebilir. Fakat gezi yolunun doğu duvarı kuzey stoayı bağlantı yeri olarak zorunlu kıldığına ve bu durumun tersi söz konusu olmadığına göre, bu stoa öteki binalardan daha eski olmalıdır. Bu durumun tersine batı ve güney stoalarının triglyph - metop frizinin zengin detaylı ve kaliteli işlenmiş formu, bu iki stoanın, kuzey stoasından daha önce inşa edilmiş olması için bir kanıt olarak değerlendirilebilir. Genelde şöyle bir sıralama düşünülebilir: 1. Batı ve güney stoaları, 2. Kuzey stoası, 3. Cadde ve doğu stoası (krş. dipnot 2).

Ayrıca agora araştırmaları içerisinde kuzey stoasının çevresinde (kut-

sal stoa) yazıtlar tespit edilmiştir. Bunların arasında üzerinde adak yazıtı parçası kalmış olan bir arşitrav parçası bulunmuştur (Resim: 5).

Ayrıca stoanın doğu duvarında şimdiye kadar bilinmeyen Hellenistik bir onur yazıtı bulunmuştur. Bunda onurlandırılan kişinin Prienelileri elçi olarak nerede ve hangi sebeplerle temsil ettiğinden söz edilmektedir.

Depoda, daha önceki yıllarda çeşitli yerlerde ve 1993 yılında temizlik çalışmalarında yüzeyde bulunmuş keramiklerin içinde bulunduğu sandıklar gözden geçirilmiştir. Bu işlem sırasında saptanan ilginç parçalar arasında kilden yapılmış küçük bir tütsü sunağının (Resim: 6) ve stadion - gymnasium alanı ile tiyatronun taş deposundaki mimari ve heykel parçalarının çizimi yapılmıştır.

Kentin sınırları dışında başlanan yüzey araştırması, Mykale yarımadası hakkında yeni keşiflerle sonuçlanmıştır. Bunlar arasında, eskiden Th. Wiegand'ın Priene yayında söz konusu ettiği tesbitlerinin dışında, Mykale dağlarının Thebai tepesinde, çok sayıda büyük mezar yapıları bulunan Hellenistik Dönem'e ait nekropol kalıntısı saptanmıştır. Milet Müzesi bu konuda haberdar edilmiş ve bir yazıt böyüce emniyet altına alınmıştır. Ayrıca Priene'nin doğusunda Akçakonak'ın yukarı kısmında Dallık Çeşme denilen yaylada etrafa yayılmış kap - kacak ve ki-remit parçalarından Bizans Dönemi'ne ait olduğu anlaşılan az sayıda bina kalıntısı bulunmuştur.

Tiyatronun restorasyon ve ziyaretçilerin gezi güzergahı çalışmalarına planlanan şekilde devam edilmiştir. Tiyatroda (Resim: 7 - 8) sahne binası ve proskenionda çalışılmıştır. Bu çalışmalarda, mümkün olduğu kadar az yapay malzeme kullanarak, mümkün olduğu kadar çok eldeki yapı elemanını tekrar yerine koymak amaçlanmıştır. Böylece kalıntının uyumlu genel görünüşüne elden geldiğince zarar verilmemeye çalışılmış, diğer yandan bina emniyete alınmış ve yapının mekansal etkisinin anlaşılması kolaylaştırılmıştır (Resim: 13 - 14). Roma Çağı'nda, Hellenistik Dönem'e ait sahne binasının hücrelerine 30 x 30 cm boyutlarında kare tuğlalarla örülmüş tonozlar inşa edilmiştir. Bu tonozlardan en batı hücrede bulunan özel olarak imal edilen tuğlalarla, aynı duvar tekniği ile yeniden örülmüştür (Resim: 7 - 8). Bu işlem içinde önce, bu hücrenin güney duvarının iç kabuğunu taşla örerek tamamlamak gerekmiştir.

Proskenionun taşıyıcı parçaları, yarım sütunlu dörtgen payeler, bunların üzerinde uzunlamasına arşitravlar ve saçaklığı enine olarak skene binası ile birleştiren taş hatıllardır. Bazı payeler ve bütün arşitrav ve taş hatıllar kırılmıştır. 100 yıl önce kazılarda in situ olarak bulunmuş olanlar, o zaman öylece bırakılmış ve demir yolu rayları ile desteklenmişlerdir

(Resim: 9 - 11). Ayrıca beş başka taş kırışe ait on parça kalıntılar arasında bulunmuştur. Payeler 1992 yılında aralarına zıvana konarak yapııştırılmıştır. Bu yıl proskeniona ait hala ayakta duran parçaları sağlamlaştırmak amacı ile, batıdan ikinci ve üçüncü sütun aralığına Roma ölçülerinde (yukarıya bakınız) tuğlalar ile geçici olarak duvar örülmüştür (Resim: 10). Burada, birinci sütun aralığında hala parçaları bulunan Roma Dönemi'ne ait duvar örnek alınmıştır. Fakat bu duvar kırıktaş tekniğindedir ve ön yüzü düz bir şekilde stüko kaplanmış ve boyanmıştır. Yüzyıl önce in situ halindeki 4 taş, triglyphleri ile batıdaki ve doğudaki aşağı düşmüş, ortadaki iki tanesi ise ancak desteklenebilmiştir (Resim: 11). Hatul ve arşitrav başından beri gerekli açıklık için çok kısa yapılmışlardır. Hepsini iki parçaya ayrılmış olduklarından, yerlerine konabilmeleri amacıyla, boydan boy demir çubuklarla sağlamlaştırılmaları gerekmiştir. In situ duran her iki hatulın da yerlerinden alınmaları zorunlu olmuştur.

Proskenionun 2.50 - 2.70 m uzunluğundaki hatılı ve 2.50 m uzunluğundaki batı arşitravı, ikişer parçanın yapıştırılmasıyla bir araya getirilmiş ve yatay kesitinde altta kalan üçte birlik alanın içine uzunlamasına bir delik açılmıştır. Bu deliğe paslanmaz çelikten bir çubuk (2R = 18 mm) yerleştirilmiş ve epoksi reçinesi ile yapıştırılmıştır (Resim: 15). Her iki uçta ana halka ve vida yuvası ile düşük bir gerilimle vidalanmıştır. Bundan sonra yerlerinden alınmış olan proskenion hatılı ve batı arşitravı tekrar eski yerlerine yerleştirilmiştir (Resim: 13 - 14). Diğer beş proskenion hatılı, ancak ön arşitrav ve triglyphonun tamamlanmasından sonra başka bir yere konabilirler.

Bu adımın atılabilmesi için yapılan planlamada bütün triglif bloklarının resimleri çekilmiş, yerlerini belirten taşı işaretlemleri (Yunanca harfleri ile A dan Xi'ye kadar) sayesinde özgün sıralarında dizilmişlerdir. Bundan başka doğu hüccesine ait kırık olan lento ve yukarı katın bir kaplama levhası çubukla birleştirilmiş ve epoksi reçinesi ile yapıştırılmıştır.

Ziyaretçilerin gezi güzergahı düzenleme çalışmalarına devam edilmiştir. Piskoposluk kilisesine, narthexin güney kapısı, önünde bir merdiven yapılmıştır. Böylece, tiyatro ve Athena Kutsal Alanı arasındaki yoğun ziyaretçi akımı düzensiz şekilde kilisenin duvarları üzerinden geçmeyerek, merdivenleri kullanacaktır. Bergama'da Traiancum'un onarımında sanatlarını öğrenen biri duvarcı, diğeri taşı iki usta Bergama'dan özel olarak getirilmiş, duvar örme ve taşların uygun delinme ve yapıştırılmaları bu ustalarca gerçekleştirilmiştir. Onarım çalışmaları Güllübahçe Belediyesi ve Belediye Başkanı Yusuf Toptay tarafından kap-

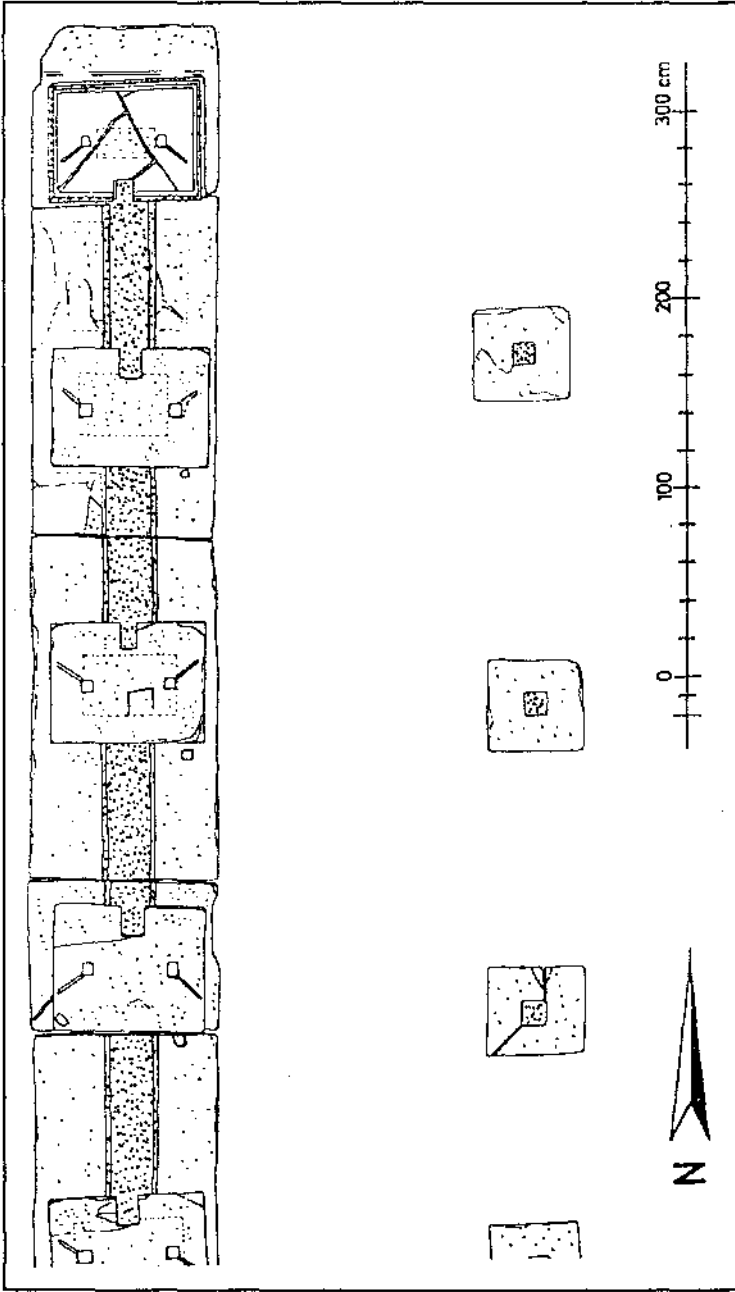

Abb. 1- Priene . Ablauftor des Stadions, Steinplan der Nordhälfte. (Aufnahme S.Schultz -P. Tumm; Zeichnung A. Atilla)

Resim: 1- Priene. Stadyumun start kapısı, kuzey kısmın taş planı. (Çizimci S. Schultz - P. Tumm, Hazırlayan A. Atilla)

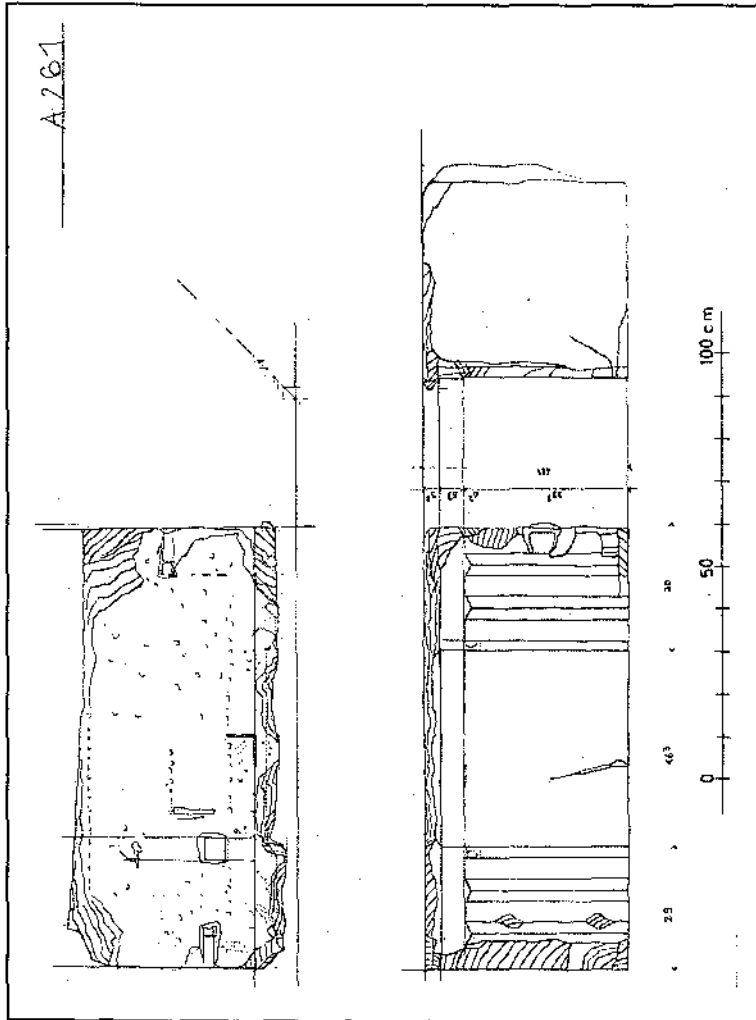

Abb. 2- Priene. Agora ? Nordhalle, dorischer Triglyphen - Metopen - Block Nr. A 261. (Zeichnung J. Mi
 siakiewicz)

Resim: 2- Priene. Agora'nun kuzey stoası, Dor triglyh - metop bloğu No. A 261. (Çizen : J. Misiakiewicz)

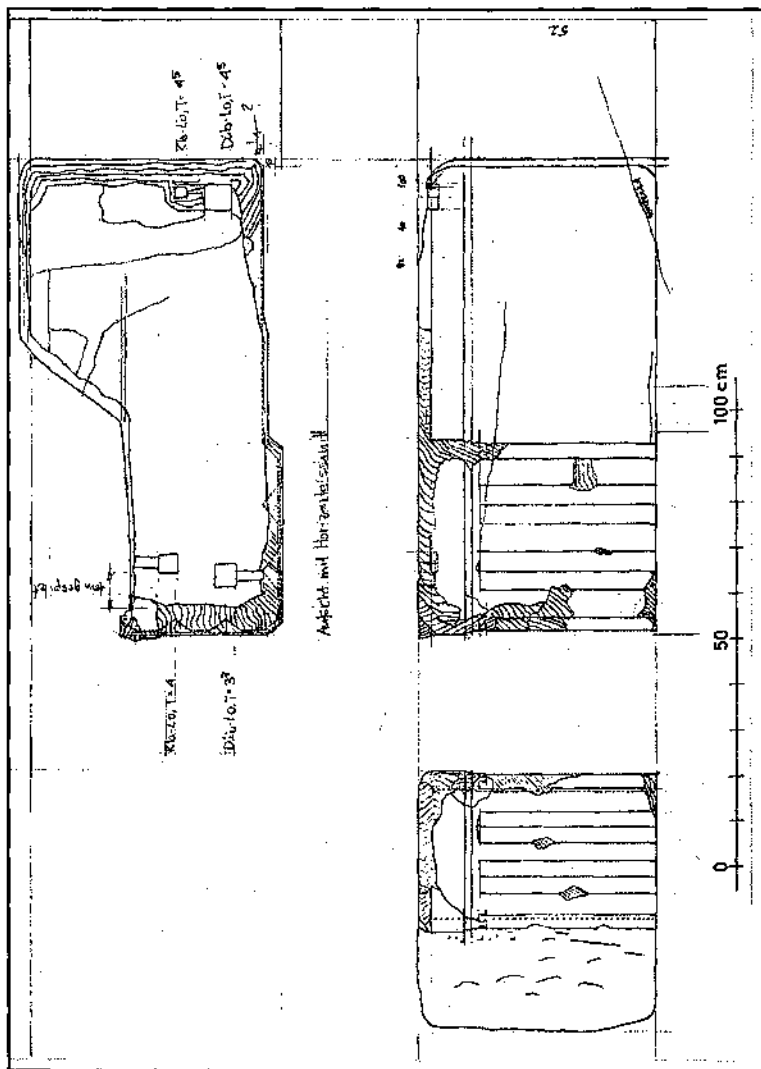

Abb. 3- Priene. Agora- Westhalle, Ecktriglyphe vom Nordende. (Zeichnung J. Misiakiewicz)

Resim: 3- Priene. Agoranın batı stoası, kuzey ucun köşe triglyphi. (Çizim: J. Misiakiewicz).

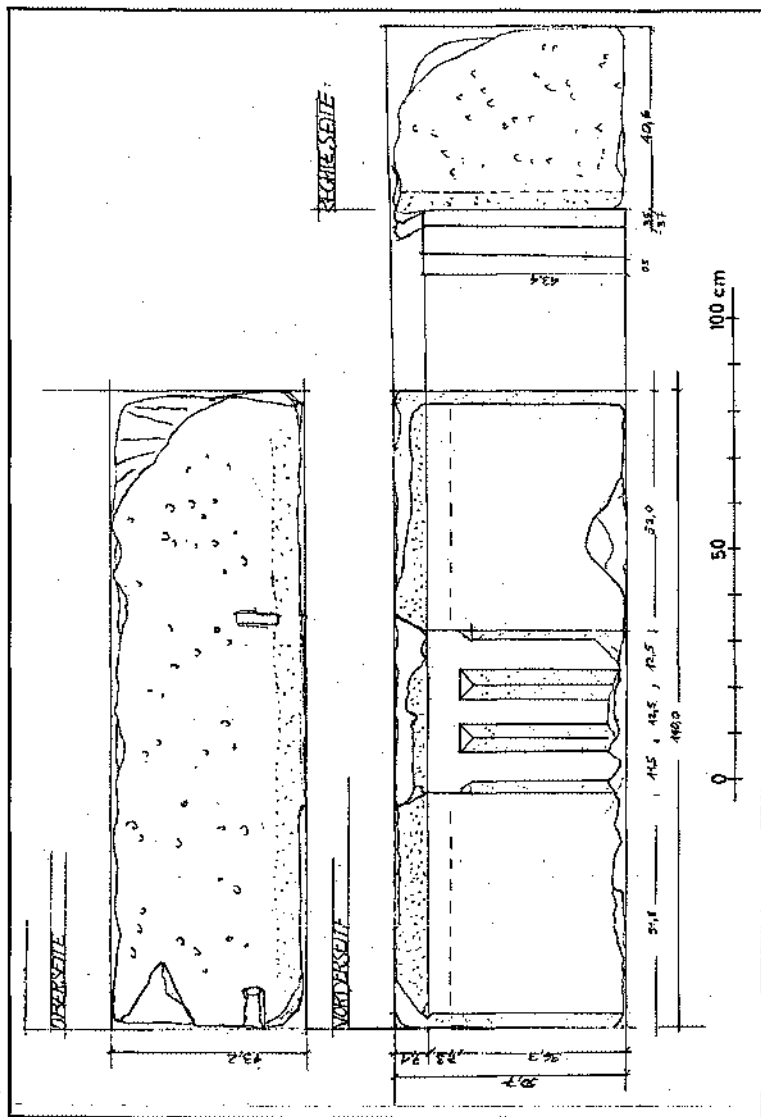

Abb. 4. Priene. Straßenhalle, dorischer Triglyphen - Metopen - Block Nr. A867 (Zeichnung: S. Schultz - P. Tümm)

Resim: 4- Priene. Caddde stoast, Dor triglyph - metop bloğu No. A867 (Çizen: S. Schultz - P. Tümm)

Abb. 5- Priene. Agora - Nordhalle, dorischer Architrav mit Teil der Wehinschrift. (Photo: F. Rumscheid).

Resim: 5- Priene. .Agoramın kuzey stoası, Dor arşitravındaki adak kitabesinin bir kısmı (Fotoğraf: F. Rumscheid)

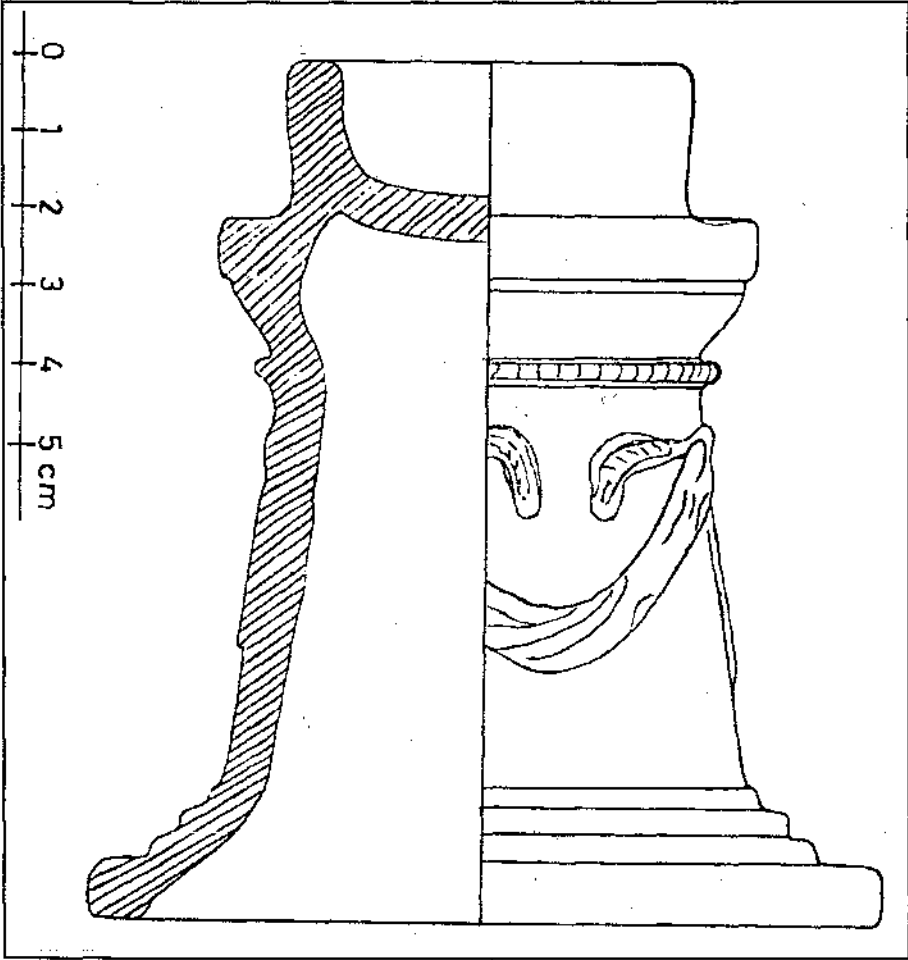

Abb. 6- Priene Räucheraltärchen aus Ton (Zeichnung F. Rumscheid)

Resim: 6- Priene. Buhur için küçük pişmiş toprak sunak taşı (Çizen: F. Rumscheid)

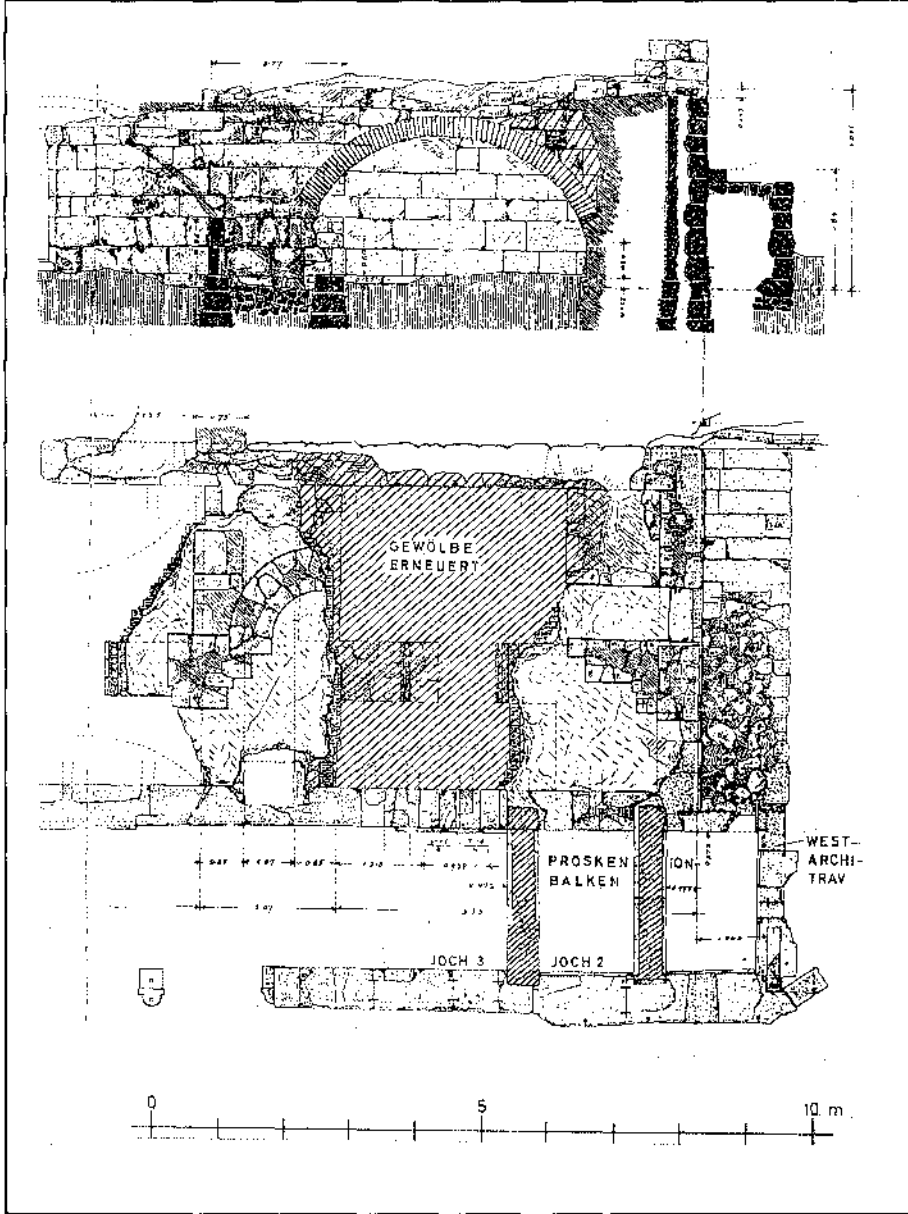

Abb. 7- Priene. Theater, Westteil des Skenengebäudcs. (Zeichnung A. v. Gerkan, Das Theater von Priene. 1921 Taf. 18 mit Eintragung der Restaurierungsmaßnahmen)

Resim: 7- Priene: Tiyatro, skene binasının batı kısmı. (Çizen: A. v. Gerkan, Das Theater von Priene. 1921 lev. 18, yapılan restorasyon çalışmaları ile)

Abb. 8- Priene. Theater 1993

Abb. 9- Priene. Theater, Proskenion - Westende, 1992

Resim: 9- Priene. Tiyatro, proskenionun batı kısmının sonu, 1992

Abb. 10- Priene. Theater, Proskenion, 2. und 3. Joch von Westen, 1993.

Resim: 10- Priene. Tiyatro, proskenionun batıdan 2. ve 3. sütun arasındaki mesafe, 1993

Abb. 11- Priene. Theater, Proskenion-Westende 1991. (Photo. J Misiakiewicz)

Resim: 11- Priene. Tiyatro, proskenionun batı kısmın sonu, 1991. (Fotoğraf: J. Misiakiewicz)

Abb. 12- Priene. Theater, Proskenion -
Westende, Sicherung 1992
Resim: 12- Priene. Tiyatro, proskenionun
batı kısmının sonu, 1992.

Abb. 13- Priene. Theater, Proskenion, Inneres
1993
Resim: 13- Priene. Tiyatro, proskenionun iç
kısmı 1993

Abb. 14- Priene. Theater, Westende des Proskenion 1993
Resim: 14- Priene. Tiyatro, proskenionun batı kısmının sonu 1993

Abb. 15- Priene. Theater, Kleben eines Proskenionbalkens.
Resim: 15- Priene. Tiyatro, bir proskenion hatlının yapıştırılması

TEOS ARAŞTIRMALARI, 1993

Numan TUNA*

110 hektar gibi geniş bir alan üzerine yayılan Teos tarihi İonia Bölgesi'nin en önemli kentlerinden biriydi. Burada 1980 yılından beri sürdürülen, ODTÜ TEK-DAM tarafından da 1988 yılından beri desteklenen araştırmalara, Araştırma Başkanı Dr. D. Mustafa Uz'un vefatı ile ara verilmiş idi. Araştırmalar 1993 sezonundan itibaren, merhum Dr. D. Mustafa Uz'un öngördüğü doğrultuda, geniş kapsamlı bir program ile Dr. Numan Tuna'nın başkanlığında, ODTÜ TEK-DAM desteğinde tekrar başlatılmıştır⁽¹⁾.

Çalışmalar iki grupta yürütülmüştür. Birinci grup işler antik sit alanında topografik yapı ve arkeolojik dolguların tanımlanmasına yönelik ayrıntılı yüzey araştırmalarından oluşmaktadır. Bunun için sit alanında topografik yapı özelliklerini, her türlü antik yapı ve terasları gösteren 1/1000 ölçekli halihazır harita için takometrik ölçüm çalışmaları yapılmıştır. Antik liman ve agora çevresinden kuzeye doğru akropolü kapsayan önemli bir bölümün takometrik ölçüm çalışmaları bitirilmiştir. Gelecek yılda kentin geri kalan bölümü için ölçüm yapılması planlanmıştır.

Antik kent kültür dolgularının yapısı ve kentsel fonksiyonların tanımına yönelik olarak ayrıntılı yüzey araştırmaları parsel ölçeğinde gerçekleştirilmiştir (Çizim: 1). Bu çalışma için geliştirdiğimiz parsel bilgi fişi sadece antik savunma duvarları kapsamında kalan Teos sit alanında

* Doç. Dr. Numan TUNA, Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Şehircilik Bölümü - ANKARA

(1) Araştırma 6 Eylül - 26 Eylül 1993 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Çalışmalara Mimar Zeynep Dummuş, İstemi Baykal ve Mine Hamamcıoğlu ile arkeometri öğrencisi Hilmi Balcı katılmıştır. Antik kent kalmaları röleve ölçümü için gerekli temizlik çalışmalarında ortalama 10 işçi çalışmıştır. Topografik plan çalışmalarını Harita Mühendisi Hayati Balkan yönetmiştir. Ayrıca, araştırma projesine Jeofizik çalışmaları için Dr. Mahmut Drahor, epigrafik malzemenin incelenmesinde Köln Üniversitesi'nden Prof. Dr. Sencer Şahin ka-

homojen alt bölge olarak tanımlanabilen her alan/parsel için doldurulmuştur.

Bu çalışma sonucu arkeolojik potansiyel alanların tanımlanmasında önemli bir etmen olan çalışma mevsimindeki mevcut arazi/tarımsal kullanım ve sit alanındaki tahribatın düzeyi belirlendi: Buna göre, kent savunma duvarları özellikle doğu kesimde 1985 yılında kadastral yol olarak gösterilerek yol genişletilmesi sonucu önemli tahribata uğradığı anlaşılmaktadır. Ayrıca, sit alanındaki mevcut tarımsal amaçlı teras duvarlarının yeniden düzenlenmesi, narenciye ve meyve ağacı dikimi gibi yeni girişimler arkeolojik dolguları olumsuz etkilemiş görülmektedir. Sit alanının çalışılan bölümünde henüz çok sayıda kaçak inşaat görülmektedir.

Sit alanının tepelik ve eğimli bölümünde yer yapısı kretase - fliş yapıdadır². Batı savunma duvarlarının geçtiği kesimdeki kuzey-güney doğrultulu fay hattı bir bakıma daha batıda Teos Yarımadası'ndaki neojen kalker yapıyı sınırlar³. Akropol tepesi taç kısmı, Külahlıkır Tepesi üzeri, batı savunma duvarlarının güneybatı kesimi ve doğuya yöneldiği bölümdeki sırtlarda anakaya yüzeye çok yakındır. Burada, genellikle antik iskan izleri çok siliktir.

Bu çalışmalarda, arkeolojik dolguların göstergesi olarak yüzey malzemesinin dağılım özellikleri modern kullanışların etkileri ve yer yapısı verileri bütününde tanımlanmaya çalışılmış, sit alanında alt bölgeler itibarıyla arkeolojik yüzey buluntu yoğunluk dağılımları elde edilmiştir. Tiyatronun 150 m batısında ve kuzeyde daha sınırlı bir alanda olmak üzere seramik atölye döküntülerinin yüzey malzemesi bollukla görülmektedir. İlk belirlemelere göre, akropolün agoraya doğru olan güney kesimi ile Dionysos Tapınağı güneydoğusu arasında kalan bölüm en eski dönemlerden beri antik kentin sürekli iskan gördüğü alan olarak çok fazla modern kullanışlarla tahrip olmamış kalın arkeolojik dolgulara sahip olmalıdır. Nitekim, 1962 - 65 yıllarında Boysal - Ögün yönetimindeki Teos kazılarında bu beklentiyi doğrulayan bulgular ele geçmiştir idi⁴.

-
- (2) E. Chaput ve İ. H. Akyol, *Researches sur la Structure de la Région de Smyrne*, Coğ. Enst. Yay. No. 11 (İstanbul: 1930); B. Mater, *Urta Yarımadasında Arazinin Sınıflandırılması ve Kullanışı Arasındaki İlişkiler*, doçentlik tezi (İstanbul: 1977),s.30
  - (3) A. Ardel, "Çeşme Yarımadasında Coğrafi Müşahadeler", İst.Üniv.Coğr. Enst. Der.N.12.(İstanbul: 1961),s.70; B.Mater, *a.g.e.*, s.36.
  - (4) B. Ögün "Teos Kazıları, 1963", *TAD XIII-I* (1964),s.116 - 117.

Bu öngörünün desteklenmesine yönelik olarak Dr. M. Drahor tarafından sınırlı sayıda jeofizik profil çalışması yapıldı. Akropolün güneydoğudan odeonun batısına uzanan 466 m uzunluğunda alınan öz direnç profil sonuçlarına göre, tarım terası sınırları üzerinde yüksek öz direnç değerleri gözlenmiştir; bu sonuç, tarım terasları ile ilişkili antik yerleşim teraslarının olabileceğini göstermektedir. Ayrıca, bazı teraslı alanların iç kısımlarında da yüksek öz direnç değerlerin elde edilmesi, bu kesimlerde kültür katlarının oldukça kalın tarım toprakları altında olabileceğini düşündürmektedir.

İkinci gruptaki işler yapılarla yönelik tanımlama ve ayrıntılı rölyeve çalışmalarından oluşmakta idi. Bunun için önemli antik kalıntılar (tiyatro, akropoldeki arkaik tapınak, altar, bazı teraslar, agoradaki tapınak, bouleterion, Dionysos Tapınağı ve bazı kesimlerde savunma duvarları) bitki örtüsünden temizlendi. Bu çalışmalar içinde en önemli faaliyet olarak, akropoldeki Arkaik Çağ kalıntılarında ait izler, özellikle altların ayrıntılı rölyeve ölçümleri -Dr. Uz'un burada yapmış olduğu çalışmalar bir bakıma geliştirilerek- kontrol edilmiştir.

Kocakır Tepesi olarak isimlendirilen akropol üzerinde Teos'un bilinen en eski anıtsal yapı kalıntıları bulunmaktadır. 1925 yılı Fransız kazıları sırasında bu alanda çalışılmış, görünen yapı kalıntılarının krokisi çizilmiştir⁵. Dr. M. Uz tarafından da ilgi alanlarından biri olan tapınak ve altların rölyeve çalışmaları 1989 yılından beri sürdürülmekte idi. Akropolün taç kısmı ve doğu eteğindeki Arkaik teras duvarları ve Arkaik yapı izlerinde eski araştırmacıların belgelediği durumdan günümüze, diğer kalıntılarda görülen aksine, fazla bir değişiklik bulunmamaktadır.

Akropolün taç kısmı teras halinde düzenlenmiştir; tepenin kayalık dik kenarı ile uyumlu çevre duvarı ile belirlenmiş oval biçimli bu alan yaklaşık 125 m genişliğindedir. Duvar kalınlığı kuzey kenarda ortalama 1.40 m, batıda 1.82 m dir. Yapı taşı olarak iri gözenekli, sert yerel kalker kullanılmıştır. Çevre duvarları ocak kesimli olarak bırakılan, arkalı önlü çift orthostat tarzında dikilen, arası toprak/kırma taş doldurulan bir yapı tekniği gösterir. Düzensiz çokgen, iri dörtgen örgülüdür. Bu duvarlar İonia'daki bilinen en eski duvar yapım tekniğindeki örneklerden biridir.

Bu duvar sistemi yer yer çift sıra halinde rampalar ve yollar ile akropolün taç kısmında bir temenos alanı oluşturmaktadır. Kuzey ve batıda

---

(5) Y.Béqignon ve A.Laumonier, "Fouilles de Téos, 1924", *BCH* 49 (1925), s.284 vd. Rölyeve eskizleri ise Atina Fransız Arkeoloji Okulu arşivlerinde korunmaktadır.

bir bölüm olmak üzere çevre duvarı iyi izlenmekte, güneye doğru eğimle beraber izlenmesi güçleşmektedir; daha sonra yapılan ekler ve modern tarla duvarı düzenlemelerinden ayırmak zorlaşır. Bu duvarlar A.Akarca tarafından İ.Ö. VI. yüzyıla tarihlenmektedir⁶.

Terasın ortasına doğru bir kayalık bulunmaktadır. Akropolün bu sivri ucuna dayanmış doğu-batı ekseninde ince uzun yapı kalıntısı kabaca 37 x7.5 m boyutlarındadır (Resim: 1). Hekatompedos ölçülerinde bir tapınağa ait bu yapı doğu girişlidir, yer yer anakayaya oyulmuş yer yer de kabaca yonulmuş uzun dikdörtgen taşlardan yapılmış bir alt yapıya sahiptir. Anadolu'da bilinen tek örnek olan bu anıtsal yapının plan tarzı İ. Ö. 7 yüzyıl Sisam adası tapınağını andırmaktadır. Dr. M. Uz tarafından başlatılan akropol röleve çalışmalarının bu yapıya ilişkin bölümünü 93 sezonunda bitirme fırsatı bulamadık. Fransız araştırmacılar ve Dr. D. M. Uz tarafından yüzeyde saptanan mimari parçalara göre, Teos Yarımadası Killik Burnu mevkiindeki ocaklardan gelen ince grenli kireç taşı malzemenin bu yapıya üst yapı inşa edildiği anlaşılmaktadır.

Tapınağın girişinden 15 m daha doğuda Arkaik Çağ'a ait sunak yapı kalıntısı yer alır (Resim: 2). Daha önce Fransızlar tarafından eskizi yapılan sunak yapısının Dr. Uz tarafından hazırlanan rölevenin kontrolü büyük ölçüde 93 sezonunda bitirilmiştir. Kuzey-güney ekseninde olan sunak tapınağın doğu-batı eksenini ortalamaktadır. Yapı 19.40 x 14.62 boyutlarındadır. Kaba yontulmuş yerel kalker bloklardan euthynteria döşemesi yer yer anakayaya oturmakta; hemen doğu kenar boyunca dikdörtgen örgülü taş blok sırası daha geç bir döneme ait olmalıdır. Akropolü doğuda daha alt kotta çeviren ikinci teras duvarı farklı dönemlerin tamir izlerini göstermektedir.

Temenos alanı girişi sunağın güneyinden olmalıdır. Fransız araştırmacılar tarafından mimari üst yapı elemanı olarak burada bulunan Arkaik arslan başı temenos girişi için bir ipucu olmuştur⁷. 1993 yılında Arkaik altarın girişi olduğu düşünülen bölümün röleve kontrol çalışmaları bitirilememiştir.

Akropoldeki eski duvar sistemi eğim doğrultusunda 100 m batı yönünde bir noktada Hellenistik savunma duvarlarına bağlanmaktadır. Ak-

(6) A.Akarca, *Şehir ve Savunması*, T.T.K. (Ankara: 1972),s.196

(7) Y. Béquignon ve A. Laumonier. *y.a.m.*,s. 285 - 6.

ropolün 150 m kuzeydoğusunda çokgen kenarlı örülmüş teras duvarı köşesi en eski savunma duvar sistemine ait olmalıdır. Akropol tepesindeki Arkaik Çağ teras duvarları kuzeydeki daha geç çağın savunma duvarı sistemine bağlantısı açık değildir. Aslında, akropolün kuzeyinde savunma duvarı izleri belirsizdir. Buna neden olarak, bu kesimin Sığacık yerleşmesine yakınlığın getirdiği kolaylıkla yapı taşı ocağı olarak kullanılmış olması gösterilebilir.

1925 te Fransız araştırmacılar Teos kent kalıntıları ve savunma duvarlarının genel yerleşimini çalışmış ve krokisini çizmişlerdir⁸. Ancak bu planın yer yer yanlış ve çok eksik olduğu daha sonraki yıllarda birçok araştırmacı tarafından anlaşılmıştır. 1993 sezonunda yaptığımız takometrik ölçümler ve detay çalışmalarının ön değerlendirilmesinde bu planın birçok yerde gerçeği yansıtmadığını gördük.

Teos kenti savunma duvarları ilk belirlemelere göre, 6 km den fazla uzunlukta olduğu gözükmektedir. Kentin ilk kurulduğu alan olan Kocakır Tepesi (akropol) ve güney yamaçlarından güneye doğru gelişen kent için limanı da içine alacak şekilde savunma duvarlarının genelde kuzey-güney ekseninde uzatıldığı görülür. Bu eğilime aykırı olarak Külahlıkır Tepesi'nde görülen Hellenistik öncesi savunma duvarları dar bir koridorla kuzeye doğru uzanır. Sığacık limanı Antik Çağ'da güneye daha içerlek bir koy olması nedeniyle, Teos Yarımadası'nın anakara ile ilişkisini kesecek şekilde bunu koruyan Külahlıkır Tepesi'nin savunma sistemi içine alınması İ.Ö.411'de Atinalıların girişi ile ilişkili olmalıdır⁹.

Savunma duvarlarının belirlediği alan itibarıyla antik Teos yerleşim alanı agora ve Dionysos Tapınağı doğu-batı ekseninde genişleyen ancak kuzey-güney ekseninde bir makroforma sahip gözükmektedir (Çizim: 1). Kuzeyde savunma duvarı izleri belirsiz ise de, arkeolojik yüzey malzemesi ve dolgulardan bu kesimdeki antik yerleşim alanının olası sınırını belirleyebildik.

Savunma duvarları toprak üstünde görünen veya korunabilen bölümü ile özellikle batı ve güneybatı kesimlerde rahatça izlenebilmektedir (Resim: 3). Tarihsel ve epigrafik verilere göre, İ.Ö. erken III. yüzyıla ait olmalıdır¹⁰. Yüzeyde görülebilen savunma duvarı izleri genelde dik-dörtgen örgülü, delikli yerel kalker taşından yapılmadır. Ancak, doğu ke-

(8) Y.a.g.m., s.283, vd., levha 7.

(9) Thukydides XIII. 16;20

simde görüldüğü gibi, çokgen örgülü daha eski döneme ait bölümlerinde tekrar kullanılmış olduğu görülmektedir.

Dionysos Tapınağı temenos alanı batısında, 1925'te yapılan bir sondajda duvarın korunabilmiş yüksekliği 3.30 m saptanmıştır¹¹. Burada genişlik 4 m ölçülmüştür. Kentin batı duvarlarında birkaç yerde yaptığımız ölçümlerde aynı kalınlık saptanmıştır. Bu genişlik seyirdim platformunu da kapsıyor olmalıdır. Güneyde limana inen eğimli kesimlerde ve liman yakınlarında duvar kalınlıkları ise 2.90 m saptanmıştır. Duvarlar kare planlı kuleler ve yer yer bindirmeli tarzda yapılmıştır. Savunma duvarlarına ait en iyi görünen örnekler güneybatı, güney kesiminde görülmektedir. Doğudaki savunma duvarları genişletilen yolun altında kalmıştır. Bu kesimde duvarlar çok silik in-situ izler halinde, çoğu kez yol kenarına atılmış kesme taş bloklar halinde görülmüştür.

Oldukça iyi korunmuş Teos antik limanı da 1993 yılı çalışmalarında ele alınmıştır¹². Güney savunma duvarlarının doğu uzantısı doğu-batı ekseninden kayma yaparak, dalgakıran olarak devam etmektedir. Burada en sık esen kuzey-kuzeybatı rüzgarlarına karşı doğal olarak korunmuş, ancak şiddetli esen lodosa karşı da dalgakıran ile güvenilir bir liman oluşturulmuştur. Kuzey-güney eksenindeki rıhtım çizgisi ile kent savunma duvarları arasında yaklaşık 70 m genişliğinde platform yüklenme-boşaltma faaliyetleri için planlanmış olmalıdır.

Dalgakıran yaklaşık 200 m uzunluğundadır. Dalgakıranın açık denize bakan bölümü kıyı sürüntü hareketleri sonucu kum ile kaplıdır. Küçük bir akarsu ve kıyı sürüntü hareketleri ile limanın içi de dolmuştur; ancak küçük balıkçı kayıkları limanın giriş bölümünde henüz barınır durumdadır. Dalgakırana koşut uzanan rıhtımın 87 m lik bölümü korunmuş, doğu ucu ise dağılmış ve kısmen su altındadır.

Rıhtım üzerinde gemi bağlama taşları oldukça iyi korunmuştur. (Resim:4). Gemi bağlama taşları rıhtım duvar örgüsünü oluşturan dik-

(10) A.Akarca duvarların yapımını İ.Ö.III.yüzyıla tarihlemektedir. (A.Akarca, *Şehir ve Savunması*, T.T.K.(Ankara:1972), s.125). F.E.Winter ise duvarlara ilişkin yazıtların tarihlendirilmelerine dayanarak İ.Ö.200 leri önermektedir. (F.E.Winter, *Greek Fortifications* (Toronto:1972),s.236). Ancak, savunma duvarlarının yapımı ve kentin yeniden düzenlenmesi İ.Ö.304-300 yılı depreminden sonra Antigonos'un Teos ile Lebedos'u birleştirme programı ile başlamış olmalıdır. (C.B.Welles, *Royal Correspondance in the Hellenistic Period*, Yale Univ.Press: 1934),s. 15-34; S. Şahin, *Epiq.Anatolica* V,1985,s.13-18).

(11) Béquignon ve Lamonier, *a.g.m.*, s.286

(12) Teos limanı üzerine değerlendirme ve antik rıhtım rölövesi için bk: D. J. Blackman, "Evidence of sea level change in ancient harbours and coastal installations," *Marine Archaeology*, ed. D. J. Blackman, Butterworths (London: 1973), s.115 vd., Fig. 1.

dörtgen blok sırasına dikine bağlantılıdır; rıhtımı oluşturan blokların hizasından ortalama 50 cm ileri çıkmaktadır. Bağlama taşları 3.8 m aralıkla yerleştirilmiştir. Rıhtımın güneybatı uzantısı 8 m lik bir dirsekle ve açı değiştirerek devam etmektedir. Burası daha küçük teknelere ayrılmış bir rıhtım olmalıdır: Burada gemi bağlama taşları daha sık yerleştirilmiş (3.05 m) ve palamar delikleri daha küçüktür. Gemi bağlama taşlarının bulunduğu taş sırası üstünde bir sıra daha olmalıdır. Bunu kanıtlayan izler bulunmaktadır.

Günümüzde rıhtımın gemi bağlama taşları su seviyesine batar duruma gelmiştir. Schäfer ve Schläger'e göre¹³ buradaki deniz seviyesinde yaklaşık 1.5-1.7 m yükselme olmuştur. Rıhtımın yapıldığı 1.Ö.III. yüzyıldan günümüze yerel tektonik hareketlerin özel durumu dışında Batı Anadolu kıyılarında deniz seviyesi değişimi olmadığı, ancak Arkaik ve Klasik çağlara göre genelde denizin yükseldiği kabul edilmektedir. 1962-1965 Boysal-Öğün kazılarında agorada yapılan A açmasında 1.5 m derinde bulunan taban suyu altında Hellenistik ve öncesine ait yapı katlarının durumu bu saptamayı doğrular niteliktedir¹⁴.

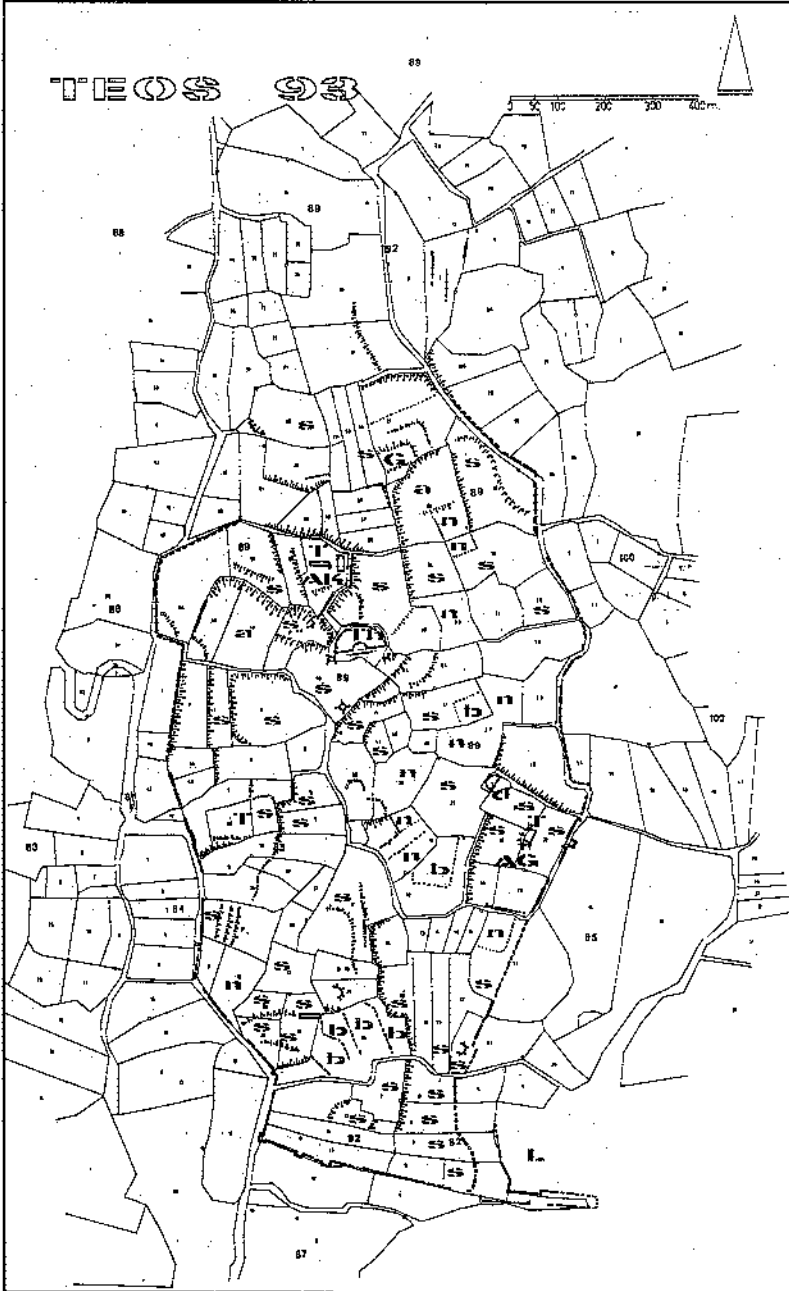
1993 sezonunda iki Hellenistik mezar yazıtı ile beraber önemli tarihi bir yazıt Prof.Dr.Sencer Şahin tarafından çalışılmıştır. Seferihisar'da bir bağ evinde bulunan önemli tarihi yazıt Hellenistik Çağ'a ait 102 satırlık bir meclis kararını bildirmektedir. Yazıt, İ.Ö.III.yüzyıl başlarında Teos kentini basan deniz korsanlarının talep ettikleri haraç miktarının nasıl ödeneceği üzerine Teos meclis kararını ve ödenti listesinin bir bölümünü de içermektedir.

Önümüzdeki çalışma döneminde antik yerleşim içinde arkeolojik doğruları belirlemeye yönelik yüzey araştırmalarına jeofizik yöntemlerin desteğinde devam etmek, önemli antik yapıların belgelemesini sürdürmek, çevrede özellikle nekropolis bölgelerinde yüzey araştırmalarını başlatmayı planlamış bulunmaktayız.

---

(13) J. Schäfer ve H. Schläger, "Zur seeseite von Kyme in der Acolis, "Archäo. Anzeiger, 1962, I, s.40 vd.

(14) Y. Boysal ve B. Öğün, "1962 Senesi Teos Kazıları Hakkında Kısa Rapor",TAD XII - 2 (1963), s. 5.

Çizim

Resim: 1

Resim: 2

Resim: 3

Resim: 4

SİNOP'TA SERAMİK VE ANFORA ATÖLYELERİNİN İNCELENMESİ

Dominique KASSAB TEZGÖR *

Karadeniz yöresinde bulunan anfora ve kiremitlere ait 20.000 kadar mühür, Sinop'un, Karadeniz'de önemli bir üretim ve ihracat merkezi olduğunu göstermektedir¹.

Mühürlerin bilinmesine rağmen, daha önce bulunmuş bazı modeller dışındaki anforaların ve bu sitede üretilmiş olan diğer çömleklerin tipi hakkında bilgi bulunmamaktadır.

Sinop yöresinde, geçen haziran ayında yaptığımız araştırma, özellikle atölyelerin aranması ve üretilen maddelerin belirlenmesi çalışmaları ve paradoksun giderilmesine yönelikti. Müzenin rezervleri, tiplerin belirlenmesinde, söz konusu formlar için geniş bir kaynak sağladı².

Bu araştırmaya, Yvon Garlan, Véronique François ve araştırmanın denetçisi Adana Müzesi'nden Arkeolog Gülnaz Akdemir-Savran katıldılar. Çalışmanın finansmanı, CNRS ve IFEA tarafından sağlanmıştır.

Bu araştırma, Sinop Körfezi'nin güney sahillerinde, Çakıroğlu burununa kadar olan 20 km lik bir alanda son derece verimli oldu; burada beş atölye saptandı ve incelendi. Özellikle kiremit ve anfora imalatında kul-

* Dominique KASSAB TEZGÖR, Turkish Embassy, 7th Rostovsky, Per. 12 Moscow-RUSYA

- (1) Yvon Garlan, "Remarques sur les timbres amphoriques de Sinope", CRAI 1990, p.492. Bu makalenin Fransızca metni 25-28 Mayıs 1994 tarihleri arasında İstanbul'da IFEA' da düzenlenen "Production et commerce des amphores anciennes en Mer Noire" toplantısının sonuç raporunda basılacaktır.
- (2) Bu çalışmada katkıları olan Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürü Prof. Dr. Engin Özgen'e teşekkür etmek istiyoruz. Müzenin Müdürü Sayın İsmail Tathıcan'a ve yardımcıları Sayın Fuat Dereli ile Sayın Hale Özen'e bütün yardımları için teşekkür ediyoruz.

lanılmış olan bu atölyeler, aynı zamanda günlük seramik ve az miktarda da ince seramik üretmekteydiler.

Atölye sitleriyle karşı karşıya olduğumuz su götürmez gerçektir, zira cüruf, fırın artığı ve satışta kullanılmayan çok aşırı pişmiş seramikler görüyoruz. Bunların her biri aynı coğrafi alana yerleşiyorlar, deniz kenarında ve bir akarsu yakınında, killi bir zeminde bulunuyorlar.

Birkaç atölyeyi kısaca tanıttıktan sonra, 1994 yazında çalışmalarımızın devam edecek olduğu en büyük atölye olan Demirci atölyesini ayrıntılarıyla inceleyeceğiz.

Çiftlik Köy Atölyesi

Sayın İsmail Tatlıcan bizi Çiftlik plajına götürdü. Burada falezin içinde kiremit bakımından zengin birçok tabakaya (Resim: 1), altında ise 2-3 metre genişliğinde, özellikle anfora parçaları ile dolu bir kesite rastlıyoruz; burada daha eski bir anfora atölyesiyle bir tuğla fırını varmış gibi görünüyor.

Yalı Plajı Atölyesi

Bir derenin her iki yanında 150 m boyunca derenin çakıllarında çoğu zaman aşırı pişmiş çok sayıda kiremit parçalarına, çok miktarda cürufa, daha az miktarda anfora ve küplere rastlıyoruz.

Derenin kuzeyindeki yar üzerinde 10 ila 15 cm kalınlığında neredeyse sürekli denebilecek seramik parçası tabakaları gözleniyor. Esas itibarıyla, burada kiremit ve günlük seramik görülüyor, fakat aynı zamanda siyah ve kırmızı firnisli ince seramik parçalarına da rastlanıyor. Ateşte pişirilmiş toprak izleri de gözlemleniyor.

Derenin güneyinde önemli kalıntılara rastlanıyor: Yapı harcı sıvalı görünür tuğla duvarlar ile kapı boşluğu 1 m kalınlığında olduğu görülüyor (Resim: 2).

Bu durumda, öyle görülüyor ki burada Klasik Dönem'in sonundan itibaren yerleşilmiş, daha sonra da kiremit ve seramik atölyeleri yapılmış; bu atölye herhalde yandaki binalarla aynı zamana tarihleniyor.

Yalıköy yakınında, Yalı plajının güneyinde denize yaklaşık 300 m mesafede, bir yolun buldozerle açılması ile biraz günlük seramik, ince seramik ve kiremitlerle birlikte anfora parçaları ortalığa saçıldı. Buradan, M. Ö. IV. yüzyılın ikinci yarısından kalma 3 adet anfora mührü elde edil-

di. Burada cüruf ve aşırı pişmiş kiremit bulunmaması daha ziyade küçük bir yerleşme biriminin söz konusu olduğunu düşündürüyor.

Orduköy (Eski Ortaköy)'de Şerif Ağa Çeşme Atölyesi

Falezin eteğinde, sahilde çok sayıda aşırı pişmiş kiremit parçalarına rastlıyoruz. Bu sitin doğusuna çıkarken çeşme veya su yalağı görevi yapan, mermerden eski bir lahit görülüyor (Şerif Ağa Çeşmesi).Çakıllık alanının üstündeki kesimde çok miktarda kiremit, biraz ince seramiğe ve birkaç fırın duvarına karışmış; fakat hiç bir cüruf görülüyor. Yamacı doğuya doğru inmeyi sürdürürsek, net bir biçimde daha az yoğunlukta kiremit parçaları içeren bir alandan sonra, birkaç ince seramik cürufu ve bir fırın parçası ile birlikte, kiremitlerle kaplı geniş alana ulaşırız.

Demirci Atölyesi

Sinop'un 18 m güneyinde bulunan Demirci plajı atölyesi kalıntı bakımından en zengin atölyedir. Orada yaptığımız sistemli numune alımları sayesinde, henüz bilinmeyen ya da Sinop'a ait olarak bilinmeyen belli sayıda anfora tipinin, çok sayıda çöküntüde ve biri kuzeyde diğeri güneyde tatlı su akıntılarına maruz killi bir alanda yerleşmiş olduğunu gördük.

Yarım km den fazla bir alana yayılmış bulunan bu atölyeyi, kuzeyden güneye doğru numaralandırarak zeminin özelliklerine göre 11 bölgeye ayırdık (Resim: 3). 8. bölgenin karşısında suyun altında, belki de bir rıhtıma aitmiş gibi yorumlanabilecek yapılar gözlemledik.

Sınırlandırılan yüzeyin başlangıcından itibaren yaklaşık 200 m mesafede seramik daha zengin; kiremit ve günlük seramik ile birlikte anfora parçaları görülüyor. Bir kanalizasyon parçası, 4. bölgedeki çöküntüde hala yerinde duruyordu.

Daha güneyde iki çukura rastlanıyor, buradan kiremit ve küp parçaları topladık (9. bölge), bunlardan, bu sitin güney ucunun yakınındaki plajda da (10.bölge) çoktu.

Muhtemelen, birbirine bitişik küçük atölyeler dizisiyle karşı karşıya bulunuyoruz; 3. ve 4. bölgelerdekiler daha büyük, güneyde bulunanlar ise kiremit ve küp imalinde uzmanlaşmışlar.

Killi hamurun rengi bazen kırmızıya çalarak bazen de beyazlarda çok açık bir renk olana kadar, pembeden turuncuya değişiyor. Yabancı maddeler çok fazladır. Bunlardan en çok rastlanana ise piroksen beyaz

kuvartz ve pişmiş topraktır. Piroksen, Sinop anforalarında çok bilinen bir maddedir ve 10. bölgedeki plaj bununla kaplıdır³.

Demirci'de rastlanan en eski anfora tipi Hellenistik Dönem'deki mühürlü anforalardır. Yalnızca dışbükey ağızlı, bazen bir kulpu bulunan boğaz parçaları ve tek başına birkaç kulp bulunmuştur (Resim: 4). Pembe renkli kil hamuru yukarıdaki paragrafta belirtilen yabancı maddeleri içerir.

Halka ağızların güvenilir biçimde sınıflandırılması zordur; profiller daha ziyade M. Ö. IV. yüzyılın başından III. yüzyılın üçüncü çeyreğine kadar imal edilmiş olan ve en iyi temsil edilen tipe uyuyor⁴. Sadece koni biçimli iki adet kaide toplanabildi; bunlar böyle bir tarihlendirmeyi yalanlamıyor. Hiçbir kulpta mühür yok: Eğer durum böyle ise ve yüzeydeki kiremit parçalarının dağılımında bir tesadüf söz konusu değilse, anforalarını mühürlemeyen bir atölye ile karşı karşıya bulunuyoruz demektir. Bununla birlikte, anforalarda bu tip ağızın uzun bir dönem kullanılmış olması nedeniyle parçalarının daha yakın bir tarihe ait olabilecekleri ihtimalini de gözardı edemeyiz.

Zaten böyle bir tarihlendirme, şimdi inceleyeceğimiz tip sayesinde, sadece iki buçuk yüzyıl sonra kuşku olmadan tekrar bulduğumuz atölyenin faaliyetinde bir kesinti yaratmanın güçlüğünü ortaya koyar.

Bu anfora tipi Demirci'de, aşağısı çukur bir çizgi ile çizilmiş, geniş ve düz bir halkadan oluşan bir dudağı bulunan geniş çaplı (yaklaşık 12 cm) birkaç boyun ile ve tamamen çukur, huni gibi genişleyen ve sivri, çok sayıda kaide ile temsil edilir (Resim: 5). Anfora bütün olarak müzenin rezervlerinde görülür, pek dikkat çekmeyen merkezi ağız halkası ile kulplar ihtiva eder, karının son üçte birlik kısmındaki daralma onun özelliğini oluşturur. Karının alt kısmı hafifçe şişkindir ve sivri bir uc şeklinde biter (Çizim: 1). Kil hamuru aynı yabancı maddelerle turunculaşmıştır.

Daralan kısımlı böyle bir karın, Kolşid anforalarına tamamiyle benzer; fakat bunlar özellikle dudağın biçimi ve kaidenin bitimindeki silindirik biçimindeki küçük kabarıklık ile önemli farklar arzeder⁵. Keza, kil ha-

(3) Bu teşhis, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Kimya Bölümü Öğretim Üyesi Doç. Dr. Şahinde Demirci tarafından da teyid edildi; kendisi, Demirci plajından alınan kumda XRF analizleri yaptı.

(4) S. I. Monachov, "Les amphores de Sinope", *Anatolia Antiqua* II, 1993, p. 113 - 132.

murı da farklı bir tondadır, turuncuya çalan bir kahverengidir ve Kolşid'e özgü bir yapıdadır.

Bu anforalar bizi, büyük olasılıkla M. S. I. yüzyıl veya M. S. 2. yüzyılın başlarına Kolşid varyantının bir devamı niteliğinde olarak, M. Ö. I. yüzyılın ikinci yarısı ile M. S. 1. yüzyıla götürüyor. Gerçekten de, genişleyen ve sivri kaide M. S. 1. yüzyılda ortaya çıkıyor⁶.

Bir üçüncü tip ise, kalın ve kısa iki halka ile kenarlanmış dudaklardan, çıkıntılı bir merkezi ağız halkası ile birlikte yine küçük kulpları bulunan boyunlardan ve nihayet, az-çok yüksekte saklanmış, dipleri birkaç cm ye kadar dolu olan "havuç" gibi sivri ve ince çok sayıda kaideden yola çıkılarak yeniden oluşturuldu (Resim: 6). Kil hamurunun rengi parlak turuncu ile şarap kırmızısı arasında değişiyor. Bu anfora tipi müzenin rezervleri arasında kemerli omuzlarla ve ince uzun bir gövde ile temsil ediliyor (Çizim 2).

Burada daha önceki biçimden türemiş bir biçimle karşı karşıya bulunmamız olasıdır; boynun ve karnın incelenmesiyle birleşen bir uzama şeklinde bir evrimleşme söz konusudur, oysaki kulplar aynı boyutta kalmış olup sanki boynun aşağısına bağlanmış küçük halkalar gibidirler. Olsa olsa, en erken M. S. II. yüzyılda bulunuyoruz; huni biçiminde karnı olan anforalara M.S. II. yüzyılda ve III. yüzyılın ilk yarısında Tanais'te çok sık rastlanır⁷.

Nihayet, yeniden oluşturulan son tipe geliyoruz. Bunlar ağız ve bazan da kulplarıyla birçok boyun parçası ile, hafifçe kabartmalı gövde ve kaide parçaları ile Demirci'de çok iyi temsil ediliyor (Resim: 7); bunlar arasında diğer tiplerdekinden çok daha fazla aşırı pişmiş parçalara rastlanıyor. Müzenin rezervlerinden çok sayıda örnek aynı tipe aittir: bunlar ufak boylu (boyları 60 cm yi geçmez), az kalın ve hatları iyi çizilmemiş bir halkadan oluşan bir dudakla son bulan dar ve uzun boyunlu anforalardır. Karnı konik biçimindedir, bir orijinallik oluşturan yu-

---

(5) G.R. Tsetsckhladze et S. Ju Vnukov "Les amphores colchidiennes", *ibid.*, p.84-87.

(6) I. S. Kameneckij, "Les amphores d'argile claire provenant du site de Nijne - Gnilovskoe", *KSIA* 94 (1963), p.34 (Rusça). Bana bu makalenin ve aşağıda adı geçen Rusça yayınlanmış diğer makalelerin çevirilerini verdiği için Jacqueline Garlan'a teşekkür ediyorum.

(7) T. M. Arsen'eva et S. A. Naumenko, *Les propriétés de Tanais*, Moscou, 1992 (Rusça), p. 104, resim: 15, p.105, resim: 16 (bunun tipi genellikle bizimki ile karşılaştırılabilir),p.125, resim: 36. 1, p. 128, 39.

varlakımsı bir kaidesi vardır; tıpkı boyun gibi kabartmalıdır. Oysaki omuzlar düzdür. Kulplar oval kesimli olup yana kaymış bir oluk içine oturtulmuştur⁸ (Çizim: 3).

Kil hamuru beyazımtıraktır, fakat pembe veya neredeyse turuncu bir renk alabilir.

Bu tip, M.S. IV. yüzyıl ve V. yüzyıl başındaki tabakalarda Tanais'te bilinir. Rengi teknik bir değişimden yani düşük pişirme derecesinden ileri gelen açık renk kil sorununun incelenmesine olanak verir. Böyle bir hamur Rus arkeologlar tarafından bir çok site , çoğu zaman da herşeye rağmen Karadeniz'in güney sahilinde bir başka merkez olasılığını da göz ardı etmeksizin Sinop'a ya da Héraclée du Pont'a (Ereğli) mal edildi⁹.

Demirci araştırması sayesinde, Sinop'un geç bir tarihte bu kalite hamurla anforalar imal ettiğini doğrulama olanağını bulduk.

Bu araştırma aynı zamanda Sinop mühründen sonraki anforaların üretiminin bilinmesinde güvenle ilerlememizi sağlamıştır, zira bu atölye M. S. I. veya II. yüzyılın sonundan IV. veya V. yüzyıla kadar yoğun bir faaliyet göstermiştir. Çoktandır bilinen, halka dudaklı ve konik kaideli Hellenistik anforalar bir yana bırakılırsa, bu araştırma gövdesi daralan ya da "havuç" biçiminde kaidesi olan gibi Sinop'a mal edilmemiş tipler ortaya çıkardı.

Demirci'de toplanan diğer eşyalar arasında bulunan değişik biçim ve renklerdeki çok sayıda kaideler, farklı tarih ve tipteki anforalara ait olsalar gerekir (Resim: 8, 9).

Aşırı pişmiş atıklar nedeniyle bu atölyede ve aynı şekilde, araştırmalar yapılmış olan diğer sülterde hiç kuşku götürmeyen kiremit imalatı, Sinop'taki kiremit üretiminin önemini teyid ediyor (Resim: 10); bu üretim, M. Ö. IV. yüzyıldan itibaren Karadeniz'in kuzey sahiline kiremit ihracı ile doğrulanmaktadır. 36 cm uzunluğunda ve 34.5 cm genişliğinde tam bir kiremit günümüze kadar gelmiştir.

Çeşitli günlük seramik parçaları, lekaneler (Resim: 11) ve özellikle burunlarından oluşan havanlar toplandı (Resim: 12, 13). Ateşe dayanıklı,

(8) D. V. Deopik et O. Ju. Krug, "Evolution des amphores d'argile claire a col étroit et auses profilées" SA 1972, 3, p. 100 - 101. resim: 1/1 (Rusça).

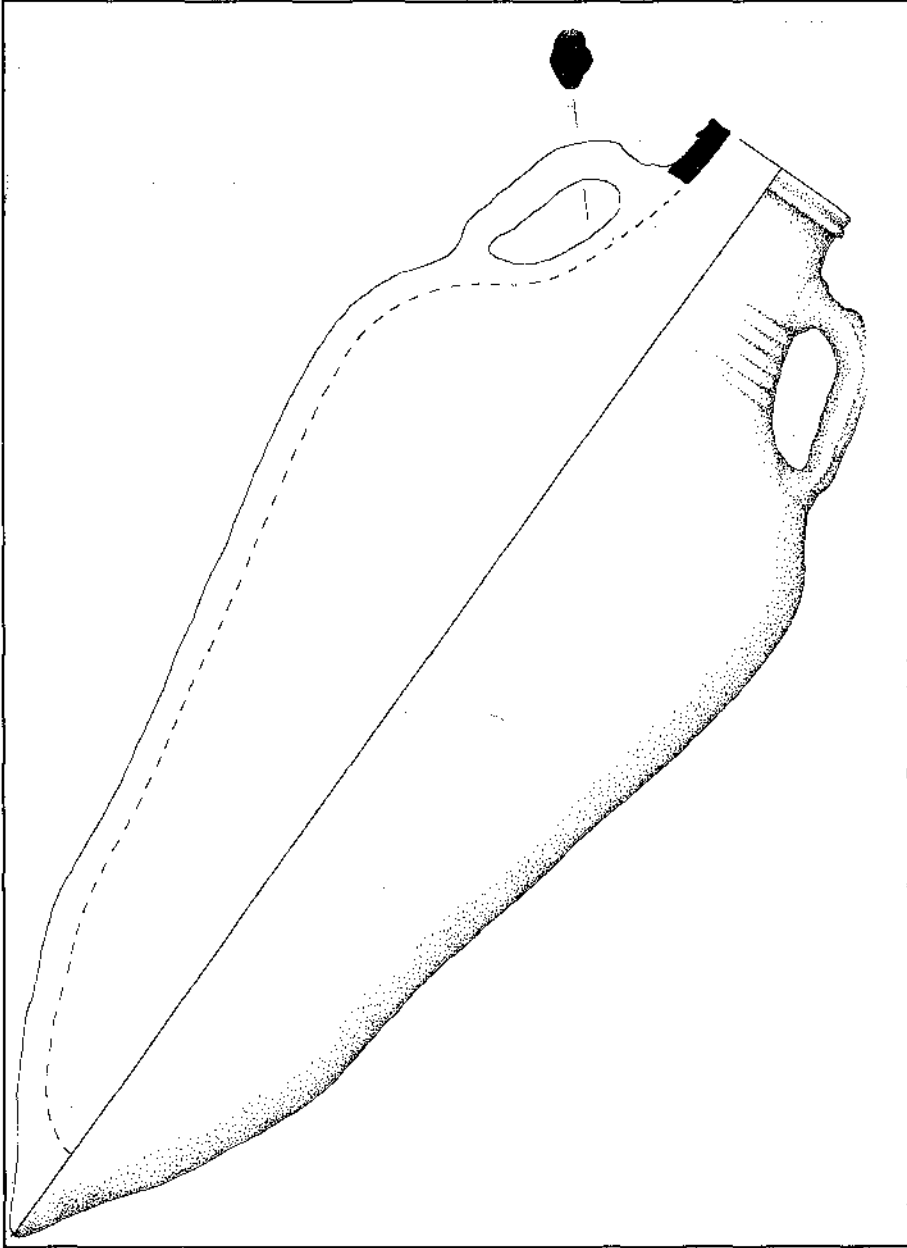
(9) S. Ju Vnukov, "Nouveaux types de matériel amphorique tardif sinopien", Ros. Arch. 1993, 3, p. 212; D.B. Selov, *loc. cit.*, p. 399 - 400; I. S. Kameneckij, *loc. cit.*, p.35 - 36; T. M. Arsen'eva et S. A. Naumanko, *op. cit.* p. 13.

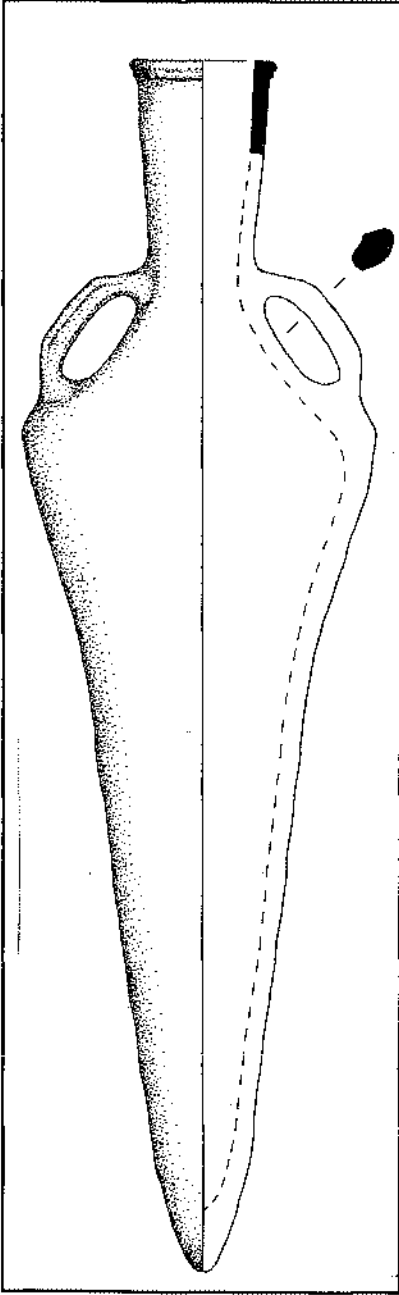
özellikle tencereler ile kap kacak ve nihayet lekythoi, oinokhoe ve palmet motif işlenmiş kupa parçalarının da doğruladığı gibi ince seramik imal ediliyordu.

Bu ilk girişimin başarısı, bu araştırmaları Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün onayı ile sürdürmek konusunda bizi cesaretlendiriyor.

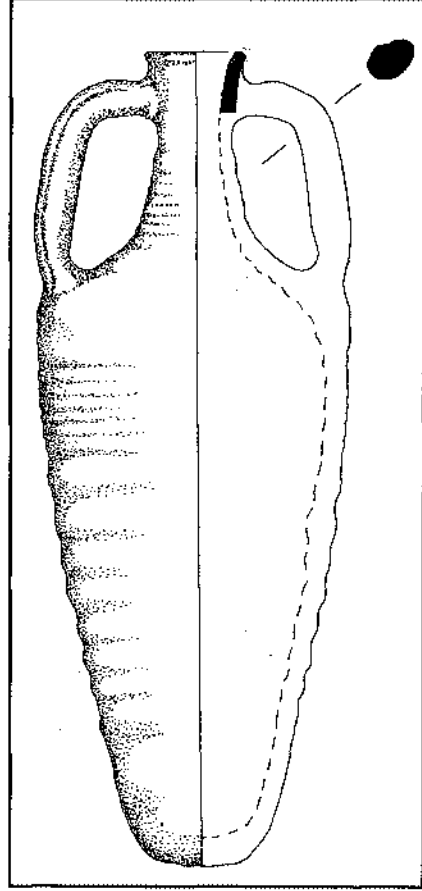
İki yönde çalışmayı düşünüyoruz: Bir yandan, seramik atölyelerinin Sinop üretim merkezlerinin haritasının tamamlanması amacıyla, özellikle de Klasik ve Hellenistik Dönem atölyelerinin araştırmasını sürdürmek; diğer yandan da, kuşkusuz falezin üstündeki alanlarda bulunan fırınları kurtarmak amacıyla, Sinop Müzesi ile işbirliği içinde bir kazı başlatmak, üretilen tiplerin tipolojilerini zenginleştirmek ve kronolojik işaret noktalarını belirginliğe kavuşturmak.

Çizim: 1- Bütün çizimli anfora, Sinop Müzesi, inv. 3.7.73 (çizim Andrew Fletcher).

Çizim: 2- Bütün biçimli anfora. Sinop Müzesi, inv. 5.1.87 (çizim Andrew Fletcher)

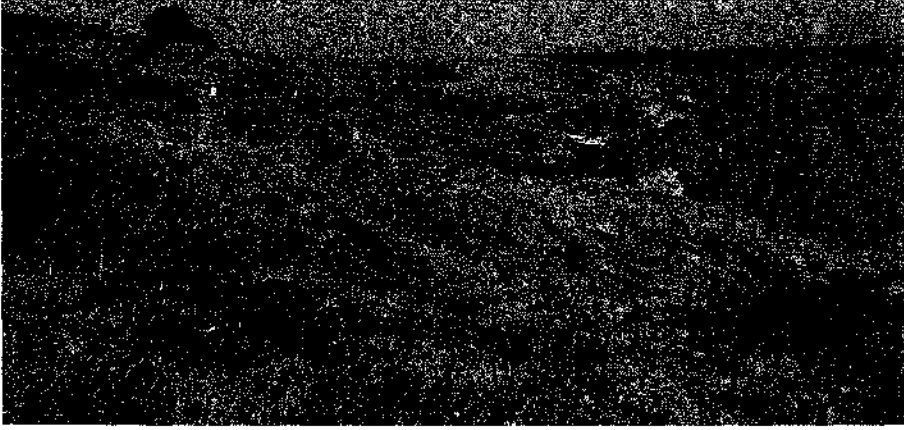
Çizim: 3- Bütün biçimli anfora, Sinop Müzesi, inv.1.12.89 (Çizim Andrew Fletcher)

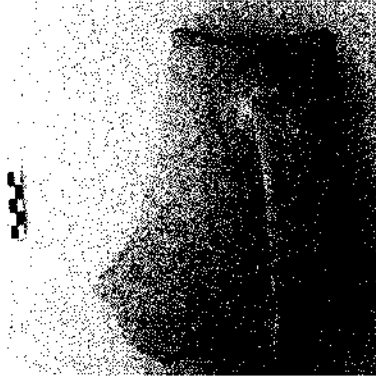
Resim: 1- iftlik ky

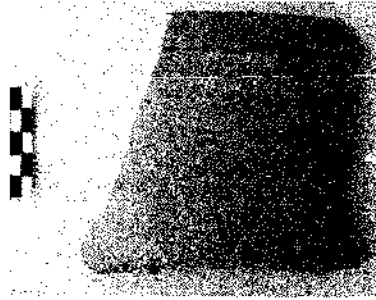
Resim: 2- Yalı ky

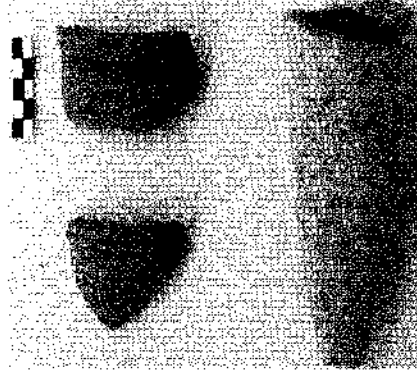
Resim: 3- Demirci

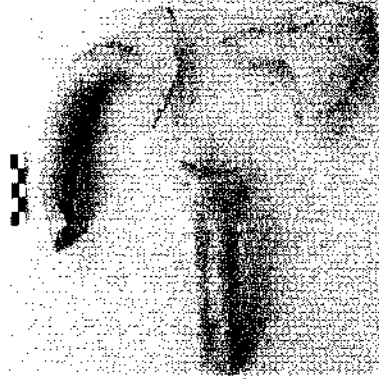
Resim: 4- Halka ağızlı anforanın boynu

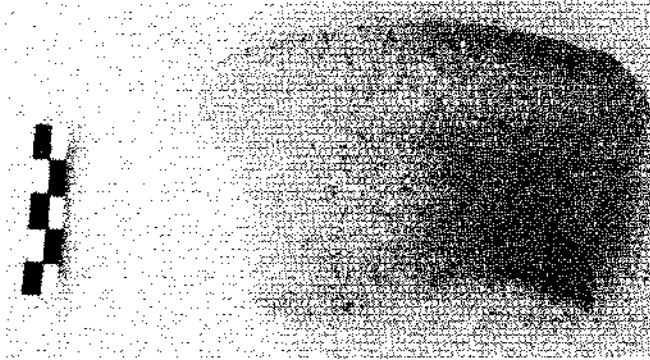
Resim: 5- Geniş ve düz halka ağızlı anforanın boynu

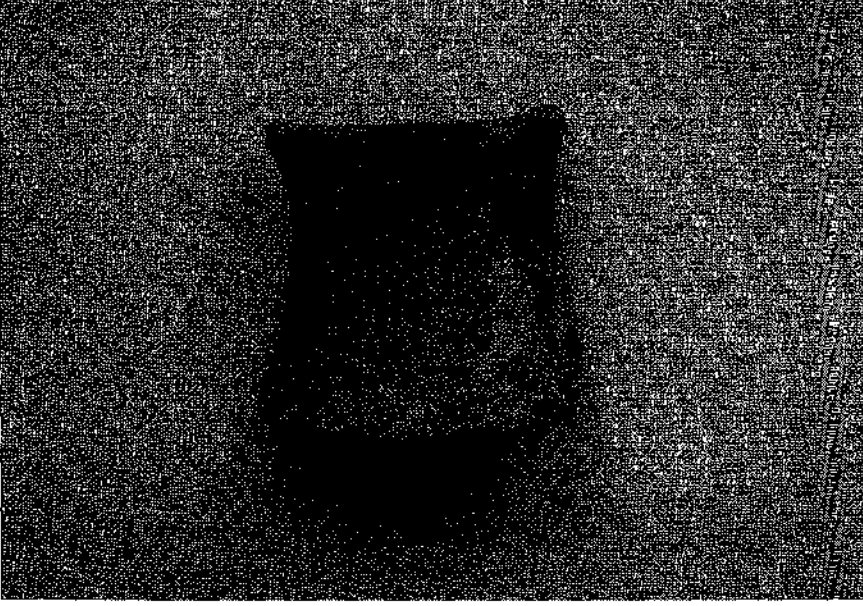
Resim: 6- Ağızlar ve "havuç" kaideli anfora

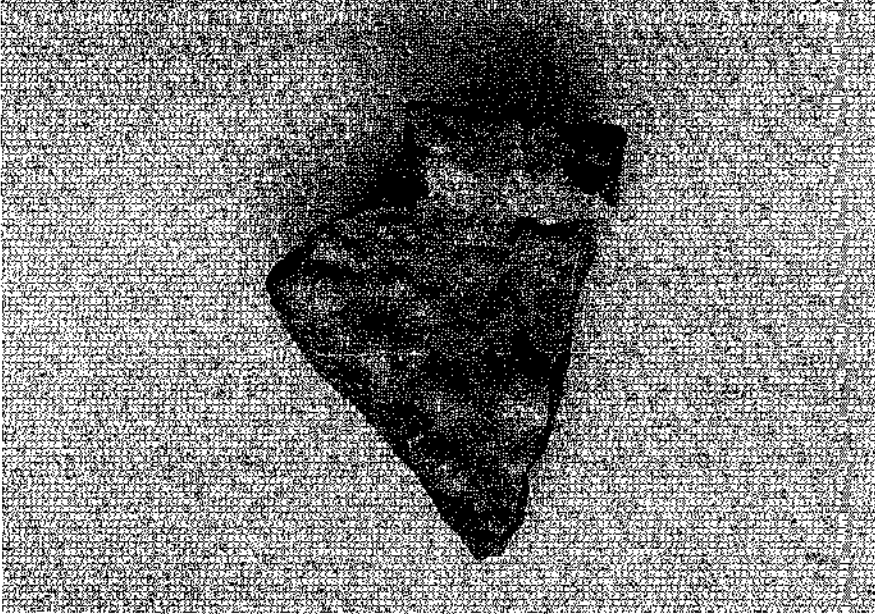
Resim: 7- Beyaz killi anforanın boyunları ve kulpları

Resim: 8- Kısa kaide

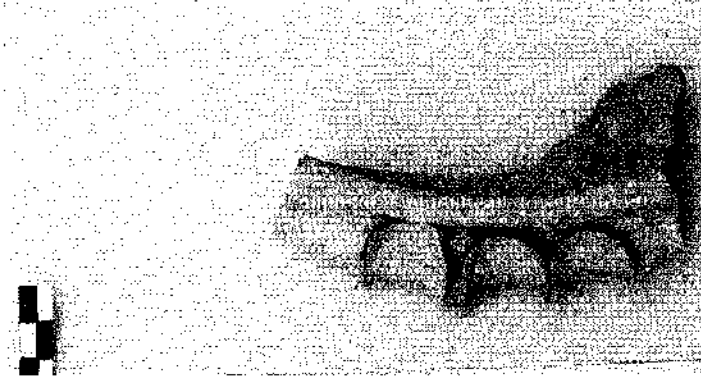
Resim: 9- Uzun kaide

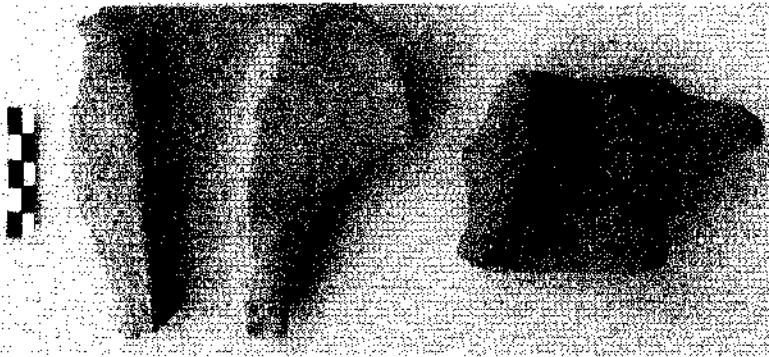
Resim: 10- Kiremit curuf

Resim: 11- Lekane parçası

Resim: 12- Havan parçası

Resim: 13- Havan burunları

AKSARAY, NİĞDE VE NEVŞEHİR İLLERİ 1993 YÜZEY ARAŞTIRMASI

Sevil GÜLÇUR*

Perslerin verdiği adla Katpatouka, bugünkü adıyla Kapadokya güneyde Torosların etekleri, doğuda Fırat nehri, kuzeyde Pontus, batıda ise Tuz gölü (Aksylon) bir diğer deyişle Lykaonia'yla sınırlıdır. Anadolu platosunun en yüksek ($\pm \Delta 1000\text{m}$) yöresini oluşturan bölgenin başlıca akarsuları Sarus (Seyhan), Pyramus (Ceyhan), Halys (Kızılırmak) orta yatağı ve Fırat nehrinin ana kollarından biri olan Toymasuyudur¹. Herodotos'a göre Halys Kapadokya - Frigya sınırını belirler². Strabon döneminde Kapadokya doğu (Antitoroslar) ve batı olarak iki bölgeye ayrılmıştır³. Belli başlı yükseltilerini Argaios (Erciyes $\Delta 3916\text{ m}$) ve *Argos/Argaios*'un (Hasan Dağı $\Delta 3258\text{ m}$) oluşturduğu Batı Kapadokya'nın yapısı volkaniktir.

Tarihi coğrafyası irdelendiğinde ilk anımsanan Kapadokya'nın Hititlerin anayurdu oluşudur. Anadolu, M. Ö. 2. binden itibaren Asur Ticaret Kolonileri'yle birlikte yazılı döneme geçer. Asurlular çivi yazısını Babillilerden almıştır⁴. Hititlerin kuruluş öyküsünü anlatan, ancak yazı özellikleri yönünden M. Ö. 1300 yıllarında, kaleme alındığı sanılan, üç çivi yazılı tablette Kussara Kralı Pikhthana oğlu Anitta, aralarında Nesa (Kültepe), *Buruschkhatum/Puruskhanda* ve Hatti (Hattusa) olan beyliklere karşı savaşır. Hatti yakılır, yıkılır ve lanetlenir. Nesa (Kültepe) başkent olurken Kapadokya platosu da Hitit egemenliğine girer⁵.

---

* Dr. Sevil GÜLÇUR, İ.Ü.Edebiyat Fakültesi, Prehistorya Anabilim Dah,FEN/PTT-34459
İSTANBUL

(1) Konyalı 1974: 130

(2) Ramsay 1890: 38

(3) Konyalı 1974: 131

(4) Bray - Trump 1972: 68; Gurney 1969: 30

(5) Gurney 1969: 30; Neve 1992: 2 - 3

Hatti'yi lanetlediği için daha sonraları dışlanacak olan Anitta'nın yerine Labarnas Hitit krallarının babası sayılır. Labarnas, oğulları ve yakınlarıyla birlikte komşularıyla savaşır, büyük şehirler boyunduruğu altına girer, sınırlar denizlere kadar genişler. Savaş sonrası oğullar memleketin çeşitli yerlerine gönderilir. Adı sayılan bu yerlerin arasında bulunan *Tiwanuwa* bugünkü Kemerhisar'dır⁶.

Kapadokya'nın çeşitli yörelerinde izlenen kaya kabartmaları ve benzeri anıtlar Hititlerin izlerini günümüze kadar taşıyan somut örneklerdir. Bunların arasında en bilineni hiç kuşkusuz Fraktin' de olmaktadır.

Lidyalıların son kralı Kroisos M. Ö. 561 yılında Syro - Kapadokialıları yener ve merkezleri kaleler olan aristokratlar derebeyleri dönemini başlatır⁷.

Pers Kralı Darius'un (M.Ö. 521-485) idari reformlarından sonra Kappadokia yerli yöneticileriyle 3. satraplık içinde yer alır. Bir süre sonra Satrap Damates tüm ülkeye egemendir⁸.

Büyük İskender Kapadokya'ya uğramaz, onun yerine Pers İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra ülkeyi bağımsızlığına kavuşturan I. Ariarathes'i vergiye bağlar. İskender'in ölümünden sonra yerli hanedanlarda kısa süreli bir kesilme yaşanır. Kappadokia bir süre Eumenes'in hissesine düşerse de ölümünden sonra yeniden Ariarathes'in adını taşıyan hanedanın eline geçer⁹.

Roma'yla ilişki IV. Ariarathes'le başlar. Roma'nın Pontus ve Doğu Anadolu karallıklarına son vermesiyle M.Ö. 63 yılında artık çöken Kapadokya hanedanı yerine Ariobarzanes yerli kral seçilir¹⁰.

Strabon döneminde bağımsız olan Kapadokya Krallığı on bölgeyi içermekteydi. Bu dönemin en önemli üç kenti *Mazaka* (Kayseri), *Tyana* (Kemerhisar) ve *Arkhelais* (Aksaray)'dı. *Garsauritis* ülkesinin son kralı Arkhelaos eski Garsaura kentini yeniden kurarak Aksaray'a kendi adını vermiştir. Mazaka'nın adını Cacsarea olarak değiştiren de Antonius ve Octavianus'un desteğiyle başa geçen gene bu Arkhelaos'dur. Arkhelaos'un M.S. 17 yılında gözden düşüp ölmesiyle Tiberius Kapadokia'yı eyalet haline getirir. Claudius ise (M.S. 41-54) Arkhelais'e Roma kolonicileri yerleştirir. Bundan böyle kent *Colonia Archelais* adını alır¹¹.

(6) Gurney 1969: 30

(7) Konyalı 1974: 134

(8) Aynı eser, 134

(9) Aynı eser, 134

(10) Aynı eser, 134

(11) Aynı eser, 135

Günümüz Kapadokya'sı denince ilk akla gelen volkanizmanın armağanı pitoresk yeryüzü şekilleri, hasadı bol sonbaharlar, yorgun konukları ağırlayan su kenarları, zengin çeşitlenmeli yerel mimari ve yollar boyunca dizili kervansaraylardır. Aşına olmayanların gözünden kaçan diğer zenginlikler ise her kervansarayın yanbaşınde yükselen höyükler, yarıların kenarlarına dizili mezar tepeleri, yamaçlar boyunca izlenen düz yerleşmeler, yanardağ gövdelerinde parıldayan obsidien yataklarıdır.

Prof.Dr.Ufuk Esin başkanlığındaki Aksaray, Niğde ve Nevşehir illeri 1993 yüzey araştırmalarının çıkış noktasını oluşturan Aşıklı Höyük, Batı Kapadokya'nın Lykaonia'ya komşu, Garsauritis bölgesinde bulunmaktadır (Harita). Bölgenin antik dönemde de başkenti olan Aksaray, Anadolu'yu doğu-batı ve kuzey-güney yönlerinde kateden antik yolların düğüm noktasını oluşturur. Efes'ten Kilikya kapıları üzerinden Susa'ya inen yol buradan geçer. Günümüzde Melendiz Şu doğu kıyısında kalan, yüksek ve yayvan görünümlü, çanak çömleksiz ilk üretimci evreye tarihlenen Aşıklı Höyük ise, Aksaray'dan Melendiz boyunca ilerleyip Doğanarla (Göstük) üzerinden Selime (Salamun), Gerveri (Karbala), Sivrihisar ve Duvarlı (Doara) güzergahını takiben Melendiz Ovası'na inen yolun, Göstük-Selime çıkışında yer almaktadır. Gene aynı bölgede bu yol çatallanarak Bekarlar (Nenezi/Nazianz) üzerinden Kemerhisar (Tyana) veya Derinkuyu (Malakopea), Nevşehir yönünde devam etmektedir.

1. yüzey araştırması Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün ön gördüğü "Anadolu Kültür Envanteri" kapsamında ele alınarak Bakanlık temsilcimiz Yasemin Güner, Yrd. Doç. Dr. Savaş Harmankaya, araştırma görevlileri Erhan Bıçakcı, Dr. Mihriban Özbaşaran ve Aşıklı ekibinin diğer üye ve öğrencilerinin katılımlarıyla gerçekleştirilmiştir. Bu araştırmada Doğanarla (Göstük) köyünün güneyinden başlanarak Melendiz Suyu batısından kalan Çeltik köyünün güneyine kadar uzanan geniş, engebeli arazi parçası yürünerek taranmıştır (Harita). Saptanan buluntu alanlarından 13 tanesi höyük veya düz yerleşme niteliğindedir. Bunlardan (P33/8) Musular mevkii ve (P33/9) Yelibelen Tepesi çanak çömleksiz döneme ait küçük yerleşme alanlardır. (P33/15) Höyük, (P 33/19) Çeşmetepe ve (P33/20) Toptepe ise Kalkolitik/TTÇ dönemlerinden itibaren iskan edilmiş höyüklerdir. Bölge tümülüsler açısından da zengindir. Ait oldukları dönemleri saptamak şimdiye değin bilimsel kazılar yapılmadığından mümkün olamamaktadır. Saptanan 7 tümülüsün tümü defineler tarafından deşilerek tahrip edilmiştir. Bunlardan 4 tanesi (P33/3-6) Çatak mevkiiinde bulunmaktadır. Selime güneyinde saptanan (P33/23) Höyük mevkii tümülüsü ise oldukça büyüktür.

İkinci yüzey araştırması 30 Ağustos - 11 Eylül 1993 tarihleri arasında Bakanlık temsilcimiz Nevşehir Müzesi'nden Murat Ertuğrul Gül-yaz, Roma La Sapienza Üniversitesi Tarih Arkeoloji ve Antropoloji Bölümü öğretim üyelerinden Prof. Dr. Equini - Schneider, Dr.Spanu ve öğrencilerimizin katılımlarıyla, doğal ve tarihi çevrenin daha iyi anlaşılmasına yönelik bir ön araştırma niteliğinde gerçekleştirilmiştir. Gene Aşıklı Höyük merkez alınarak belirli bir program çerçevesinde Aksaray, Nevşehir ve Niğde illerinin bilinen antik/eski yerleşmeleri ve yol güzergahları olanaklar elverdiğince taranarak yakınlarında bulunan höyük, tümülüs, örenyeri, dini ve sivil mimari örneklerinin saptanmasına gayret edilmiştir (Harita).

Araştırmanın belli başlı merhaleleri Aksaray - Nevşehir yolu, Akmezar köyü ve çevresi, Gülağaç - Bekarlar yolu, Güzelyurt - Yüksek Kilise/Gölet yolu, Viranşehir/Nora ve çevresi olarak özetlenebilir.

Aksaray - Nevşehir yolu Akmezar sapağına kadar taranmış ve her Selçuklu han kalıntısı yanında bir höyük bulunduğu saptanmıştır. Durmuşoğlu Tepesi Ağzıkarahan'ı karşısında, adı bilinmeyen bir höyük ise Tepesidelik Han'ın hemen doğusunda yer almaktadır. Yoncalıhöyüğü ise Akmezar köyü sapağındadır. Akmezar - Saratlı yolu üzerinde bulunan Pınarbaşı köyünde, köyün eski adıyla bilinen Geyral Höyük'ün (Resim: 1) yanı sıra bir yeraltı şehri, köyün hemen arkasında yükselen Ziyaret Tepesi'nde ise bir tümülüs bulunmaktadır.

Gülağaç - Bekarlar yolunda antik yerleşmeler, özellikle höyük sayısında belirgin bir artış görülmektedir. Gülağaç kasabası güneydoğusunda yer alan Kültepe çevrenin en görkemli höyüğüdür (Resim: 3).Doğu eteğinden geçen yolun açtığı yarmada izlenen mimari kalıntılar (Resim: 4), buranın uzun süreli iskan gördüğünü belgelemektedir. Gene aynı ovada bulunan Bekar Sultan Türbesi adıyla anılan Selçuklu kümbetinin hemen yanında iki höyük, bir mezarlık ve geniş bir alana dağılı anıtsal mimari kalıntıları yöre sakinleri tarafından Hamam mevkii olarak nitelenen bir ören yeri bulunmaktadır. Bekarlar kasabasının nüvesini ise, gene tarih öncesi dönemlere kadar uzanan bir höyük oluşturmuştur (Resim: 2).

Güzelyurt - Yüksek Kilise/Gölet yolunun batı kıyısı belirleyen kayalık, doğu yüzüne açılmış mezarlar nedeniyle Kemikli Kaya olarak tanımlanmaktadır. Güzelyurt kasabası ve bu kayalık arasında kalan vadinin kuzeyinde yer alan tarlalarda yoğun oranda çanak çömlek ele geçmiştir.

Vadinin güneyinde yükselen, çevreye hakim KİLİSE TEPEŞİ'nin yamaç ve etekleri boyunca uzanan olağanüstü zenginlikteki Gelveri yamaç yerleşmesi buluntuları ise Kalkolitik Çağ'a tarihlenmektedir.

Hasan Dağı'nın kuzey eteğinde kurulmuş Nora şehir harabelerinin yanı sıra ovada, İncesu mezarası dolaylarında izlenen başta Yassı Ören Höyüğü, Kayacık Tepe çifte tümülüsü ve kayalara oyulu mezar ve sivil mimari örnekleriyle Helvadere çevresi, bölgenin Klasik Dönem ve sonrasını aydınlayabilecek en zengin köşelerinden biridir.

Yüzey araştırmaları sırasında toplanan çanak çömleğin kesin ayrımı henüz tamamlanmamıştır. Eldeki malzemenin yoğunluğu ise, mal gruplarına bağlı kap tipolojilerinin oluşturmasına yeterli değildir. Ana hatlarıyla malzeme, şimdilik kaydıyla, belli başlı 7 mal grubunda (M1 - 7) toplanabilmektedir.

- M1. El yapımı, bitkisel ve mineral katkı, yalın veya kırmızı astarlı, sert açkılı mallar.
Dalgalı yüzeyler, basit dudaklar, memecik biçimi tutmaklar, ilmik kulplar.
Kalkolitik/İlk Tunç Çağı
- M2. El veya çark yapımı, mineral katkı, yalın veya kırmızı astarlı, açkılı mallar.
Düzgün yüzeyli, basit dudaklı kapların yanı sıra yonca ağızlılar, çeşitli tipte kulplar
İlk Tunç/Orta Tunç Çağı
- M3. Çark yapımı, mineral katkı, yalın veya kırmızı astarlı, açkılı mallar.
Gelişmiş dudaklar, çeşitli tipte kulplar, zengin çeşitlenmeli kap türleri
Son Tunç/Demir Çağı
- M4. Çark yapımı, pürtüklü yüzeyli, kahverengi astarlı, açkılı mallar.
Gelişmiş dudaklı, omurgalı kaplar
Demir Çağı
- M5. Çark yapımı, pürtüklü yüzeyli, yalın veya açık renk astarlı mallar.
Çoğu gelişmiş dudaklı, çeşitli biçim ve boyutta mutfak kapları, şişemsi kaplar ve amforalar
Demir Çağı ve sonrası

- M6. El yapımı, mineral katkılı, boya bezekli mallar
Gelişmiş dudaklar, basit veya omurgalı kaplar
Orta - Geç Tunç ?/Demir Çağı
- M7. El veya çark yapımı, mineral katkılı, kaba mallar.
Çeşitli tür ve boyutta depo kapları
Demir Çağı ve sonrası

Hamur rengi, 1 ve 5 numaralı mal grupları (M1, M5) dışında, kiremit renginin çeşitli tonlarındadır. M1 ve M5 örneklerinde ise hamur, yüzey renginin biraz daha koyusudur. Yaygın katkı türü çeşitli boyutlarda, yoğun mineraldir. Altın veya siyah renkli mikanın, çömlekcil kilinin içinde doğal olarak bulunduğu düşünülmektedir. Hamur dokuları, ince yapınlar ve bazı pekişmiş hamurlu boya bezekliler dışında, hafif gözeneklidir. Bütün mal gruplarında, okside özler çoğunluktadır.

Aşıklı Höyük yakınlarında bulunan Toptepe (Şekil: 1), Gülağaç - Bekarlar yolu üzerindeki Büyük Tepe (Şekil: 2) ve Bekarlar kasabasının merkezinde bulunan Bekarlar Höyük (Şekil: 3), Kalkolitik/İlk Tunç Çağı çanak çömlek örneklerinin en iyilerini sergilemiştir.

Aksaray - Nevşehir ana şosesi güzergahında bulunan Durmuşunoğlu Tepesi (Şekil: 4) ve Tepesidelikhan Doğusu Höyük (Şekil: 5-6) ise, Orta ve Son Tunç çağlarına tarihlenebilecek malzeme açısından, diğer bölgelere nazaran, biraz daha zengindir.

Sivrihisar geçidini aşarak Niğde'ye kavuşan yolun alt başında yükselen Duvarlı (*Doara*) Höyüğü, özellikle keskin omurgalı kaplarıyla dikkati çekmiştir (Şekil: 7).

Güzelyurt - Yüksek Kilise yolu çevresinde höyüklerle rastlanamamış, bunun yerine Zohul adı verilen yerdeki tarlalarda, erken ve geç, çeşitli dönemleri yansıtan çanak çömlek izlenmiştir (Şekil: 8).

Gülağaç kasabasının bahçeleri içinde yer alan Kültepe (Şekil: 9) ve Akmezar bölgesindeki Geyral Höyük ise boya bezekli yapımlarıyla ilginçtir.

İlki, Aşıklı Höyük 1993 çalışmaları kapsamında gerçekleştirilen, Batı Kapadokya'nın doğal ve tarihi çevresinin daha iyi anlaşılabilmesini amaçlayan yüzey araştırmalarının gelecekte de devamı, en büyük dileğimizdir.

Katalog

Toptepe (P33/20) (Şekil: 1)

1. M1; krem rengi, düzletilmiş, sert açkılı
2. M1; kırmızımsı kahverengi, düzletilmiş, sert açkılı
3. M1; kahverengi - kırmızımsı kahverengi, dış düzletilmiş, süpürge izli, iç düzletilmiş, açkılı
4. M1; kırmızı astarlı, sert açkılı
5. M1; kahverengi , düzletilmiş, sert açkılı

Büyük Tepe (P34/16) (Şekil: 2)

1. M3; koyu kızıl kahve, düzletilmiş, açkılı
2. M1; uçuk kiremit, hafifçe düzletilmiş, açkılı, bitkisel kıykı izli
3. M3; kiremit rengi, açkılı ağız, kırmızı astarlı, düzletilmiş gövde
4. M2; kahverengi, parlak açkılı
5. M2 (?); açık kahverengi, sert açkılı, isli
6. M2; kırmızımsı kahverengi, parlak sert açkılı, ovalimsi kap (?)
7. M2; parlak kiremit, parlak açkılı, geniş dudak üzerinde açık bezekli
8. M1 (?); koyu pembemsi kırmızı, parlak sert açkılı

Bekarlar Höyük (P34/17) (Şekil: 3)

1. M2; black topped (?), krem - devetüyü lekeli, açkılı
2. M1-2 (?); kırmızı astarlı, açkılı, bitkisel kıykı izli
3. M3; pembemsi kırmızı astarlı, düzletilmiş
4. M3; açık devetüyü, kendinden astarlı, süpürge izli, iç açık kiremit, çark izli
5. M5; yeşilimsi krem, ıslak sıvazlanmış, çark izli
6. M2; gövde açık kiremit, parlak açkılı, yonca ağızda kırmızı astarlı
7. M6 krem astarlı, açkılı, kahverengi parlak boya bezekli, iç açık kiremit

Durmuşunoğlu Tepesi (P33/33) (Şekil: 4)

1. M3; koyu kiremit, düzletilmiş, parlak açkılı
2. M3; koyu kırmızı astarlı, düzletilmiş, açkılı
3. M3; açık kiremit, açkılı
4. M6; dış yeşilimsi krem astarlı, parlak açkılı, koyu kahverengi parlak boya bezekli

5. M3;kiremit rengi, dış kabaca, iç parlak açkılı
6. M3;açık sarı-pembe lekeli, dış ıslak sıvazlanmış, açkılı, iç çark izli

Tepesidelikhan Doğusu Höyük (P33/35) (Şekil: 5)

1. M1?; boz-devetüyü, hafif açkılı
2. M1; koyu kahverengi (astarlı?), hafif açkılı, ovalimsi biçimli
3. M1; koyu kırmızı, kalın astarlı, hafif açkılı, saman katkı izli
4. M1; koyu kırmızı, kalın astarlı, hafif açkılı, saman katkı izli
5. M2; koyu kırmızı, kalın astarlı, açkılı
6. M2; koyu kiremit, dış sert açkılı, iç düzletilmiş
7. M2; koyu kiremit, parlak, sert açkılı

Tepesidelikhan Doğusu Höyük (P33/35) (Şekil: 6)

1. M3; açık kiremit, dış düzletilmiş, iç çark izli
2. M4; koyu kızıl kahve, parlak açkılı, çark izli
3. M4; koyu kızıl kahve, dış açkılı, iç çark izli
4. M3; koyu kırmızı, kalın astarlı, düzletilmiş, parlak açkılı
5. M3; yeşilimsi krem astarlı, çark izli
6. M3; koyu kahve-kiremit lekeli, açkılı, çark izli

Duvarlı (R34/1) (Şekil: 7)

1. M4 dış kiremit rengi, açkılı, iç kızıl kahve, düzletilmiş, çark izli
2. M4; dış kızıl kahve, açkılı, iç düzletilmiş, çark izli
3. M4; kızıl kahve, açkılı
4. M2-3?;kahverengi-siyah lekeli, dış düzletilmiş, iç açkılı
5. M3-4?;kiremit rengi, düzletilmiş, ince gözenekli
6. M3-4?;krem rengi, isli, düzletilmiş

Zohul 1 (P34/7) (Şekil: 8)

1. M1; dış kahverengi-devetüyü lekeli, hafif sert açkılı, basit parmak baskısı bezekli, iç düzletilmiş
2. M2; koyu kırmızı astarlı, açkılı
3. M5; açık pembemsi kiremit, ıslak sıvazlanmış
4. M5; kahverengi, açkılı, çark izli
5. M5; açık yeşilimsi, pürüklü, çark izli. Geniş dudak üzerinde K harfi
6. M5; açık kiremit, düzletilmiş, dışta dalgalı yiv bezek

Kültepe (P33/40) (Şekil: 9)

1. M6; krem astarlı, çok koyu kırmızı-kahverengi boya bezekli
2. M6; kirli krem, düzletilmiş, hafif açkılı, koyu kızıl kahve, parlak boya bezekli
3. M6; dış beyaz astarlı, hafif açkılı, koyu kırmızı, parlak boya bezekli, iç açık kiremit, çark izli
4. M6; dış beyaz astarlı, düzletilmiş, koyu kahve-kızıl kahve, bikrom, parlak boya bezekli, iç koyu kahverengi
5. M6; dış açık devetüyü-krem, ince, sulu astarlı, çok koyu kırmızı, parlak boya bezekli, iç devetüyü
6. M6; açık devetüyü kendinden astarlı, düzletilmiş, koyu kahve-kırmızı kahve, bikrom, boya bezekli
7. M6; dış açık devetüyü, düzletilmiş, koyu kırmızı boya, oluk ve baskı bezekli

SEÇİLMİŞ KAYNAKÇA

- BRAY - TRUMP 1972, W.Bray and D.Trump, *The Penguin Dictionary of Archaeology*, Great Britain 1972
- FRENCH 1981, D.French, *Roman Roads and Milestones of Asia Minor* 1. The Pilgrins Road, BAR int. Ser. 105, Great Britain 1981.
- GURNEY 1969, O.I.Gurney, *Die Hethiter*, Dresden 1969.
- HILD 1977, F.Hild, *Das Byzantinische Strassensystem in Kappadokien*, Österreichische Akademie der Wissenschaften, Phil. - Hist.Klasse, Denkschriften 131, Veröffentlichungen der Kommission für die Tabula Imperii Byzantini 2. Wien 1977
- KONYALI 1974, İ.H.Konyalı, *Aksaray Tarihi* 1.Abideleri ve Kitabeleri ile Niğde, İstanbul 1974.
- LLOYD 1967, S.Lloyd, *Early Highland Peoples of Anatolia*, London 1967.
- NEVE 1992 .P.Neve, *Hattusa - Stadt der Götter und Tempel* Antike Welt, Sondernummer 1992.
- RAMSAY 1890, W.M. Ramsay, *The Historical Geography of Asia Minor*, Royal Geographical Society, Supplementary Papers IV, London 1890

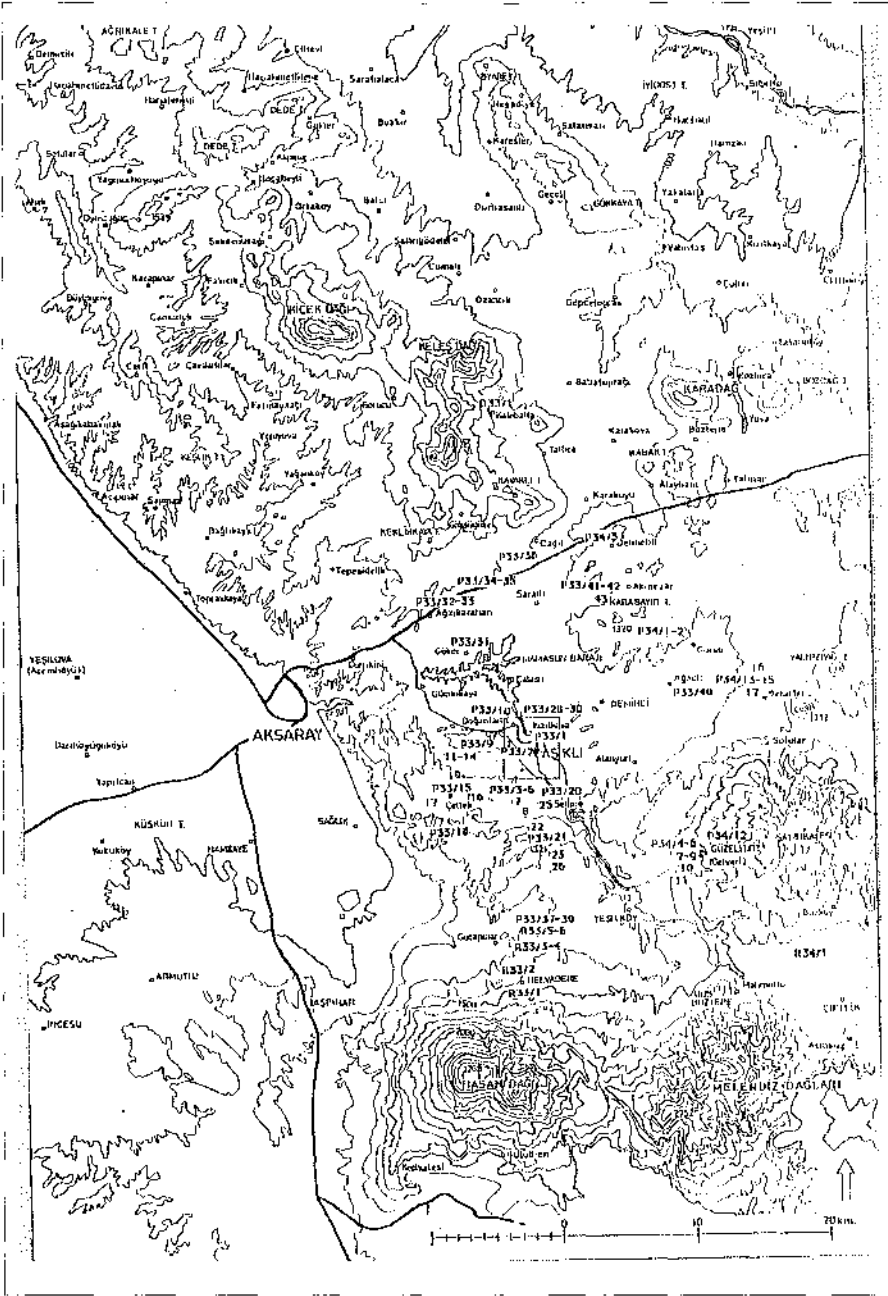
Şekil Listesi
Alt yazı

I: AG'93, 1. ve 2. Yüzey Araştırmaları, buluntu yerlerinin harita üzerinde dağılımı.

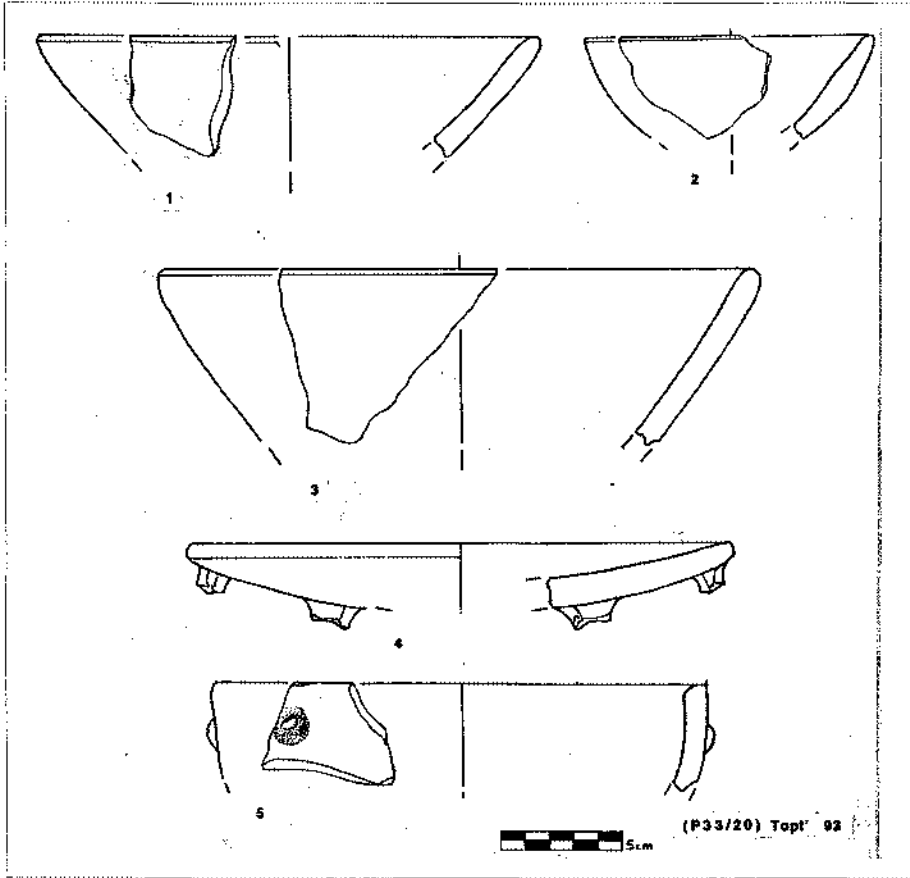
(Haritanın önüne)

Kod no	Buluntu Yeri Adı ve Türü
P33/1	Kızılkaya
P33/2	Aşık II Höyük
P33/3-5	Çatak mevkii (tümülüs)
P33/6	Çevlik mevkii (tümülüs)
P33/7	Yahı Direği (düz yerleşme)
P33/8	Musular Mevkii (höyük)
P33/9	Yellibelen Tepesi (sırt yerleşmesi)
P33/10	Doğantarlar / Göstük (sivil mimari)
P33/11	Musularkayası G. (yamaç yerleşmesi ve kaya barınakları)
P33/12	Musularkayası (tümülüs)
P33/13	Namazgah Tepe (tümülüs)
P33/14	Namazgah Tepe tümülüsü güneyi (düz yerleşme)
P33/15	Çeltik (höyük)
P33/16	Kepez (kaya barınakları)
P33/17	Acıöz mevkii (kaya barınakları ve yerleşme)
P33/18	Çanlı Kilise (dini mimari ve kaya barınakları)
P33/19	Çeşmetepe (sırt yerleşmesi)
P33/20	Toptepe (höyük)
P33/21	İnceöz (kaya barınakları, antik yol ve mezar)
P33/22	Ağapınarı mevkii (düz yerleşme)
P33/23-26	Höyük mevkii (tümülüs ve düz yerleşme)
P33/24	Tenekenin üstü (düz yerleşme)
P33/25	Nohutlunun içi (düz yerleşme)
P33/28	Doğantarlar/Göstük tarlalar içi (çç akıntısı)
P33/29	Karayerin başı (çç akıntısı)
P33/30	Yelten Tepesi (yamaç akıntısı/yerleşmesi?)
P33/31	Gökçe/Mamasun (köy mimarisi - sivil ve dini mimari örnekleri)
P33/32	Ağzıkarahan (Selçuklu han kalıntısı)
P33/33	Durmuşunoğlu Tepesi (höyük)
P33/34	Tepesidelik Han (Selçuklu han kalıntısı)
P33/35	Tepesidelik Han doğusu (höyük)
P33/36	Kuluçlupınar Tepesi (höyük/tümülüs?)
P34/3	Yoncalıhöyüğü (höyük)
O33/1	Kalebaltı (Bizans kalesi)
R33/1	Viranşehir/Nora (antik kent)
R33/2	Kışla Mahallesi (yeraltı şehri)
R33/3-4	İncesu mezarı (örenyeri ve Arap Tepesi mezarlığı/tümülüs?)
R33/5-6	Yassı Ören (höyük ve batısında İslami mezarlık)
P33/37	Höyük mevkii = Kayacık Tepe (kaya yerleşmesi ve mezarları)
P33/38-39	Höyük mevkii = Kayacık Tepe (çifte tümülüs)
P33/41	Geyral (höyük)
P33/42	Geyral (yeraltı şehri)
P33/43	Ziyaret Tepesi (tümülüs)
P34/1-2	Değim mevkii (sivil mimari ve tümülüs)
P33/40	Kül Tepe (höyük)

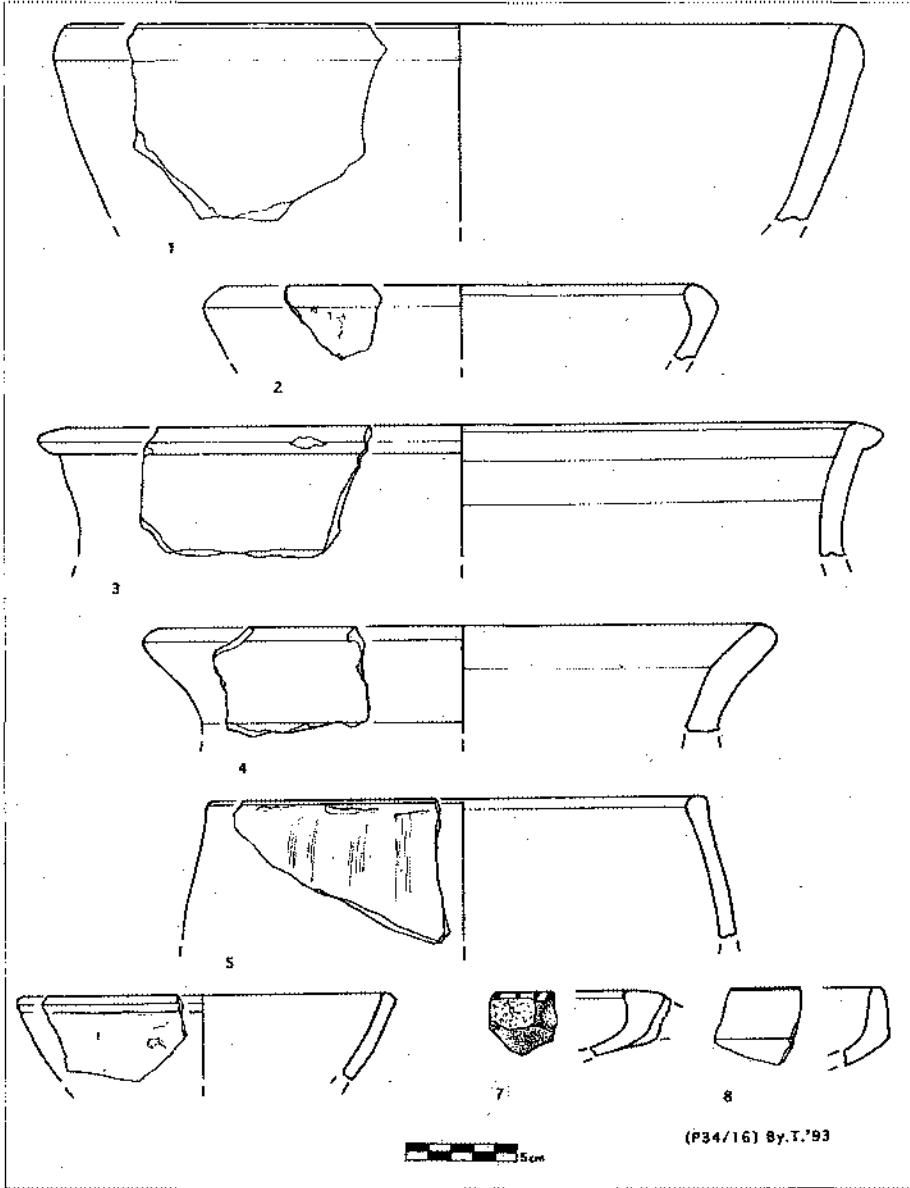
P34/13	Bekar Sultan Türbesi (Selçuklu kümbeti)
P33/14-15	Türbe Tepesi (höyük ve mezarlık)
P34/16	Büyük Tepe (höyük)
P34/17	Bekarlar (höyük)
P34/4	Kemikli Kaya (kaya mezarları)
P34/5	Taşbaşı (kaya mezarları)
P34/6	Kemikli Kaya GB plato (yamaç akıntısı)
P34/7-9	Zohul 1-2 (düz yerleşme?)
P34/10	Tırhazarzı (düz yerleşme?)
P34/11	Gelveri/Yüksək Kilise (prehistorik yamaç yerleşmesi)
P34/12	Güzelyurt/Gelveri (sivil ve dini mimari)
R34/1	Duvarlı (höyük)

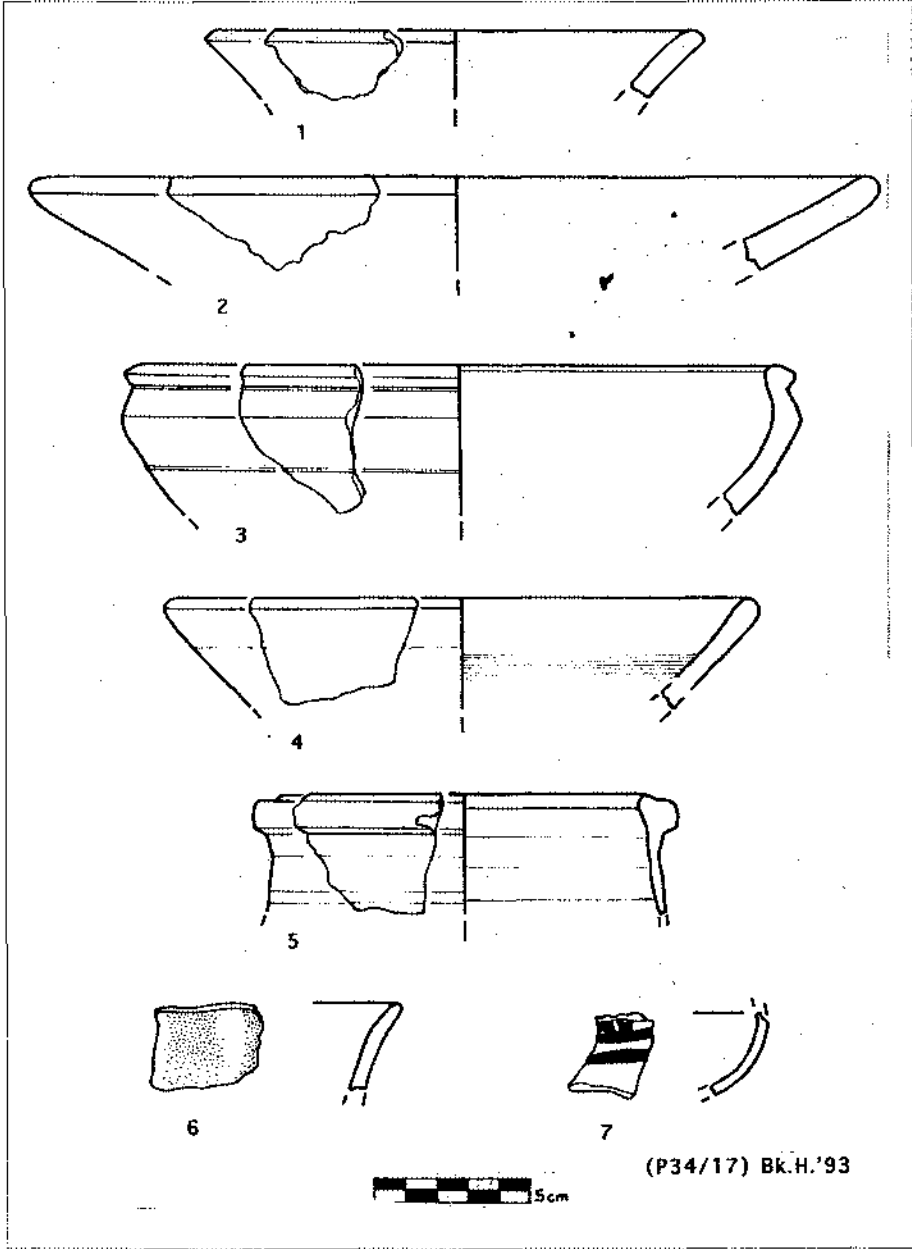
Harita

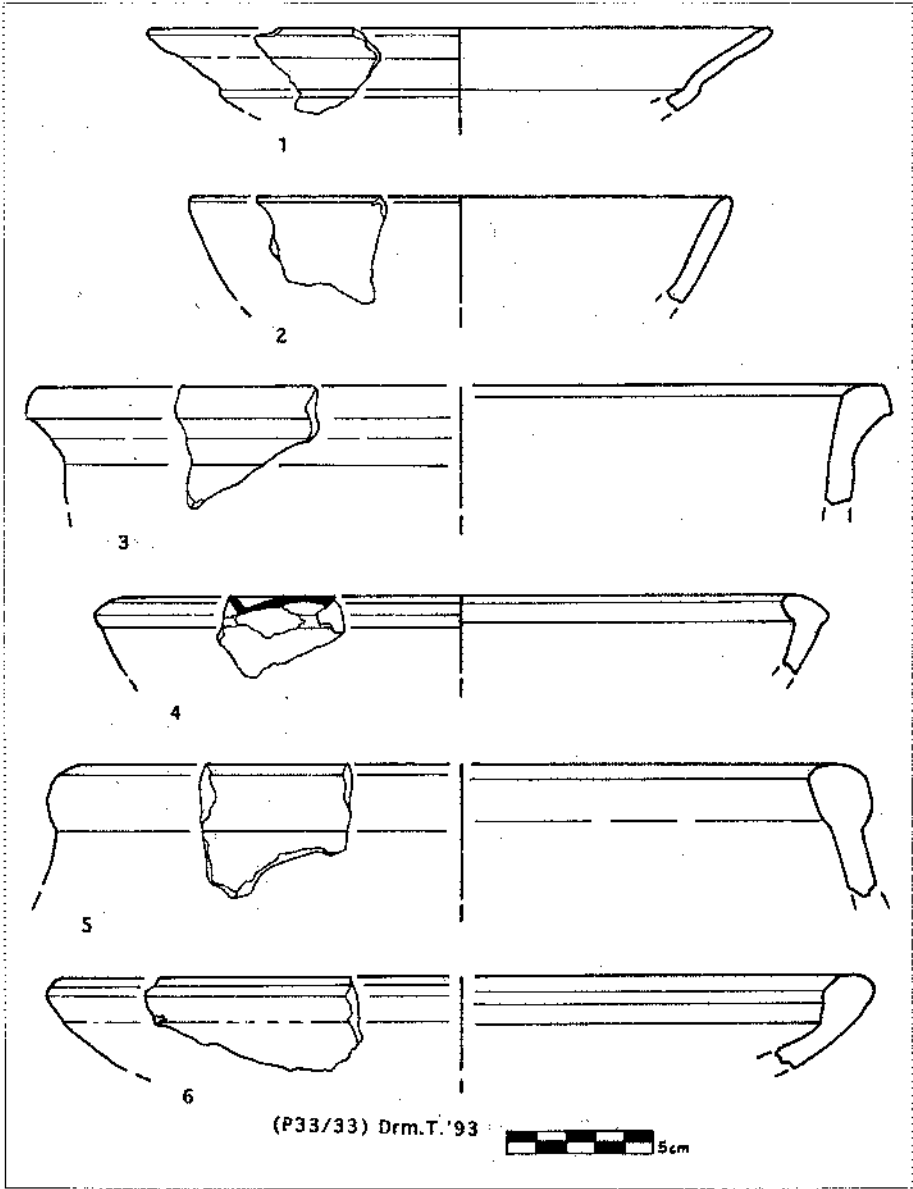
Şekil 1- Toptepe, seçilmiş çanak çömlek örnekleri

Şekil: 2- Büyük Tepe, seçilmiş çanak çömlek örnekleri

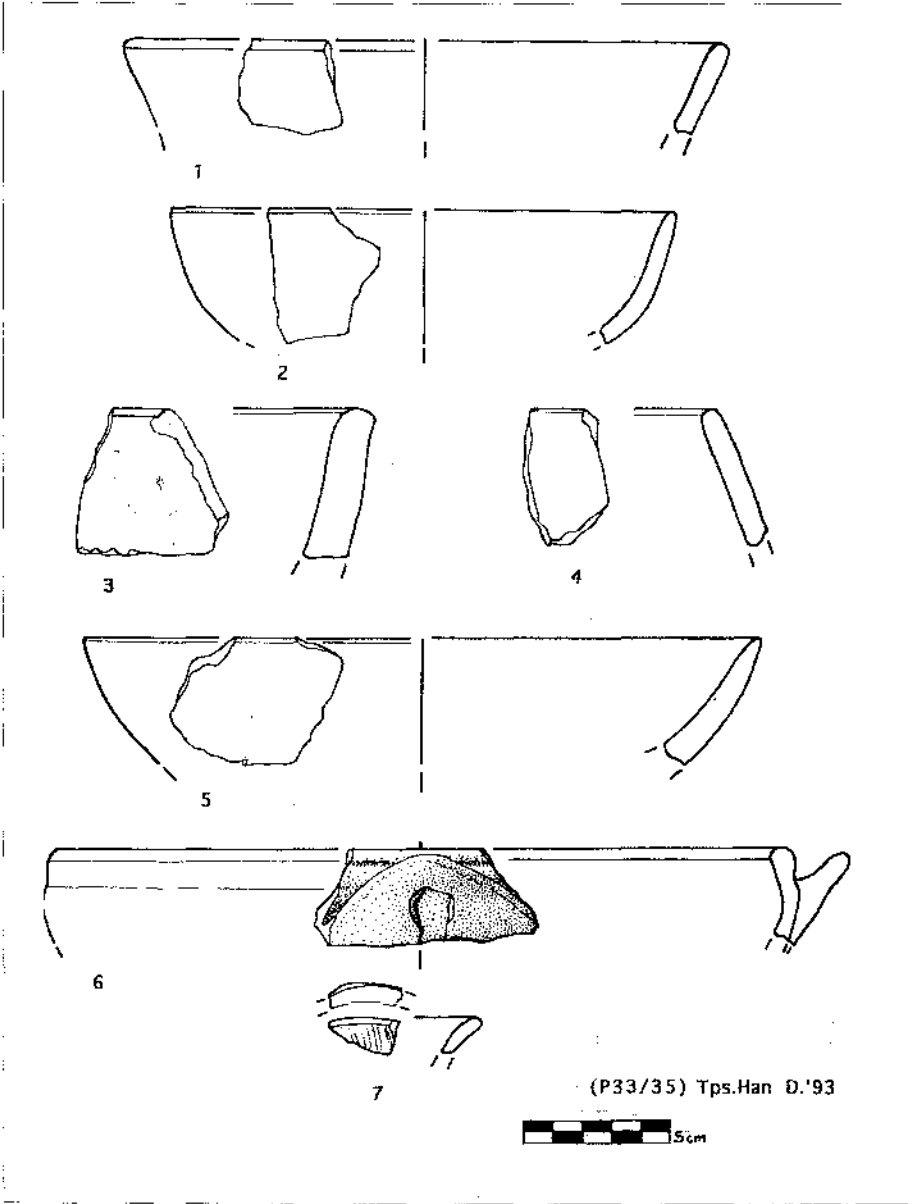

Şekil: 3- Bekarlar Höyüğü, seçilmiş çanak çömlek örnekleri

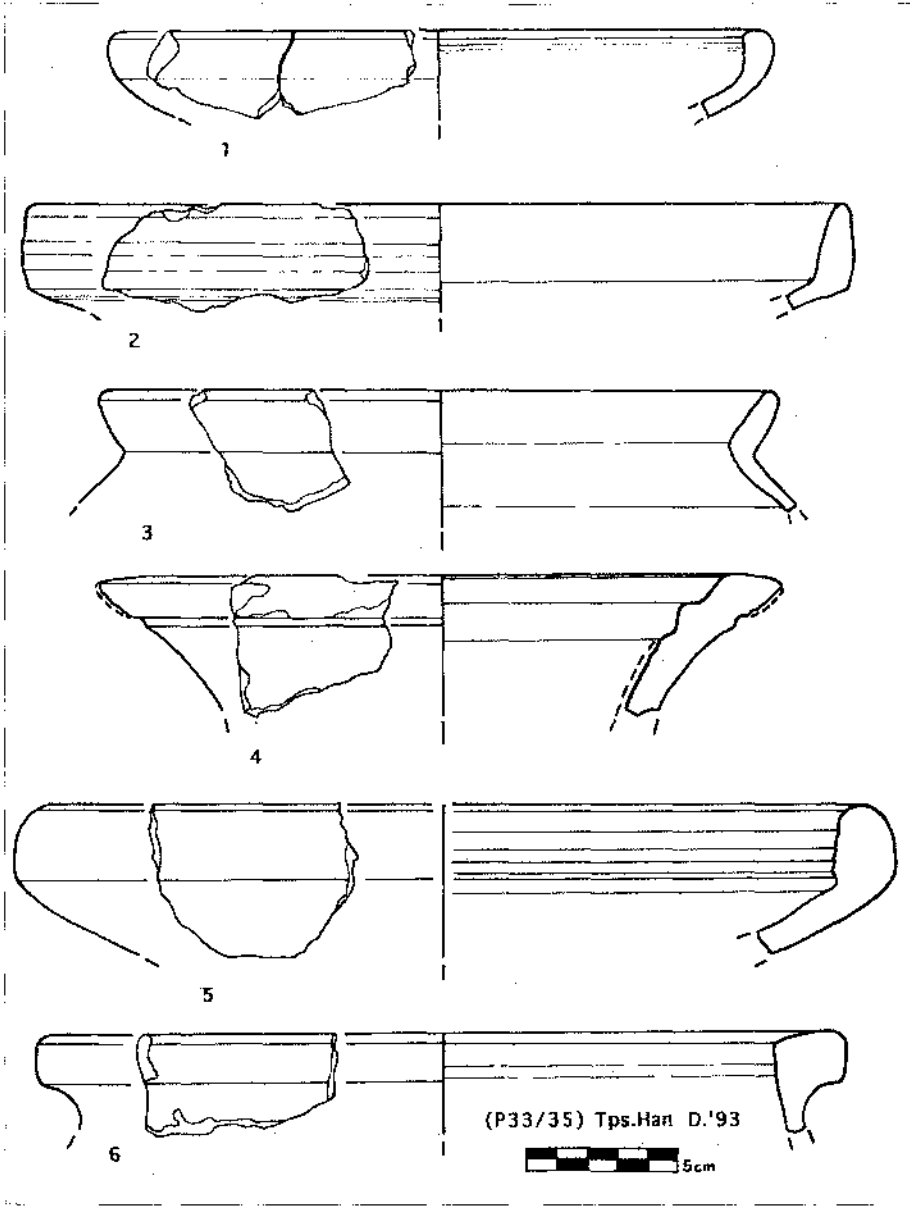

Şekil: 4- Durmuşunoğlu Tepesi, seçilmiş çanak çömlek örnekleri

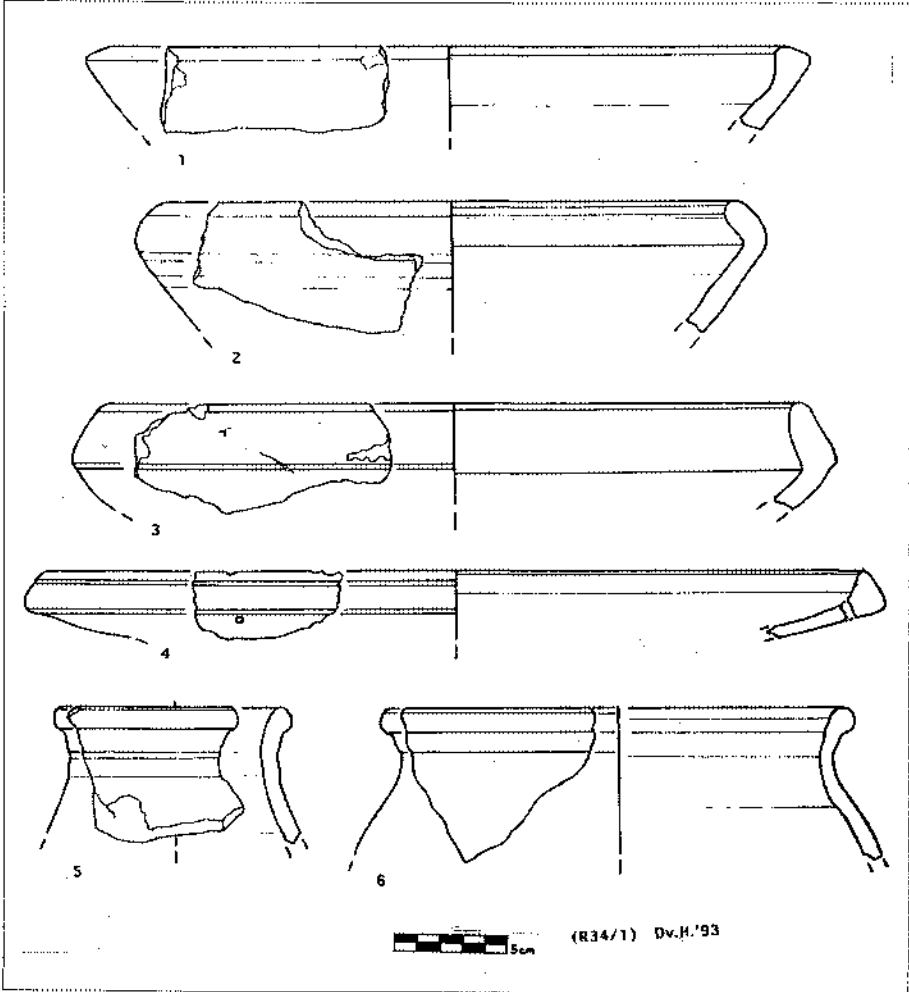

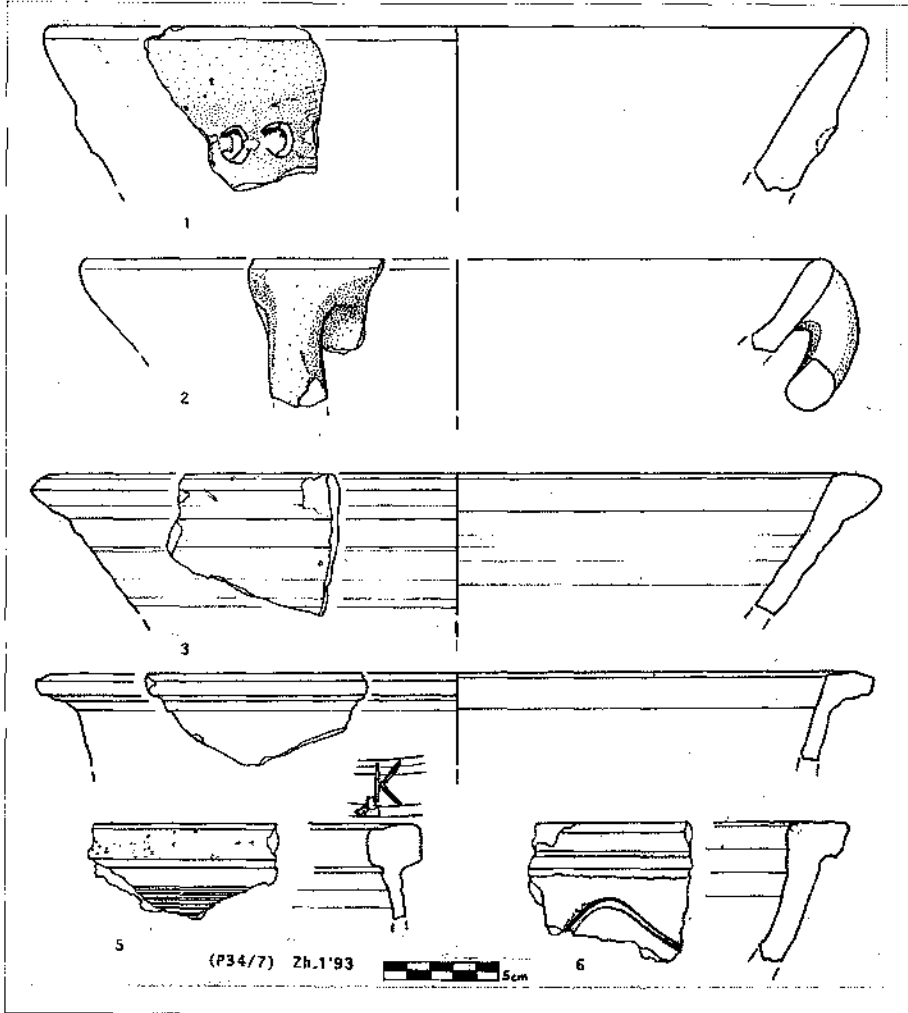
Şekil: 5- Tepesidelik Han Doğusu Höyük, seçilmiş çanak çömlek örnekleri

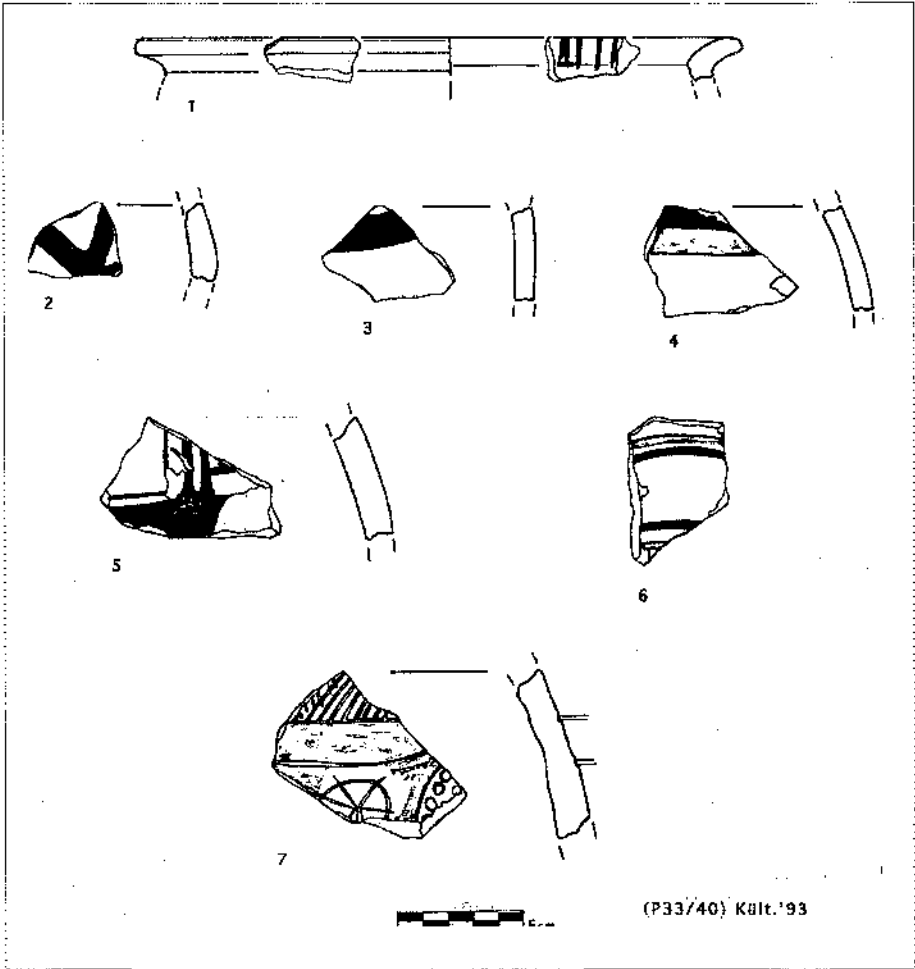
Şekil: 6- Tepesidelik Han Doğusu Höyük, seçilmiş çanak çömlek örnekleri

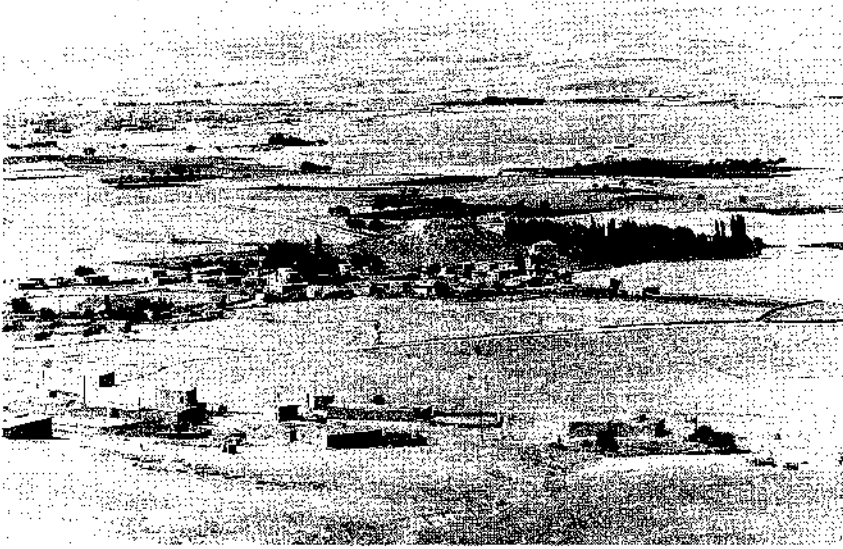
Şekil: 7- Duvarlı, seçilmiş çanak çömlek örnekleri

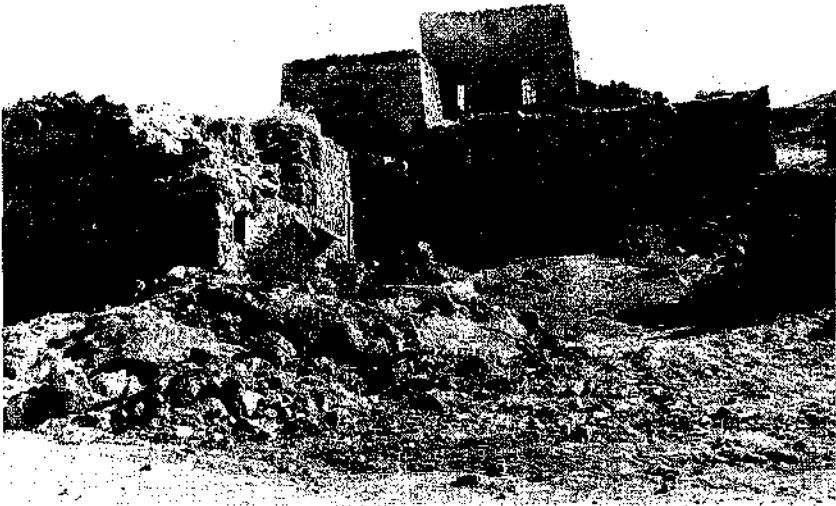
Şekil: 8- Zohul 1, seçilmiş çanak çömlek örnekleri

Şekil: 9- Kültepe, seçilmiş çanak çömlek örnekleri

Resim: 1- Geyral Höyük ve Panarbaşı köyü, genel

Resim: 2- Kültepe, genel

Resim: 3- Kültepe, doğu yarması kesidi

Resim: 4- Bekarlar Höyüğü, genel

1993 YILINDA İÇ ANADOLU'DA YÜRÜTÜLEN YÜZEY ARAŞTIRMALARI

Sachihiro OMURA*

1993 yılında, Ankara ve Konya illeri sınırları içindeki yüzey araştırmalarımızı, daha önceki yıllarda hazırladığımız proje uyarınca, 1 Ekim - 24 Ekim 1993 tarihleri arasında, Kültür Bakanlığı, Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izin ve yardımlarıyla sürdürdük. Bu araştırmalara, Kaman Kalehöyük kazı heyeti üyelerinden Sachihiro Omura, Masako Omura, Kimiyoshi Matsumura, Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü Kazılar Şubesi'nden Fikri Kulakoğlu katıldı. Bakanlık temsilcisi olarak Tokat Müzesi'nden Arkeolog Güven Yetişkin görev aldı. 1993 yılında, İç Anadolu'da yürütülen yüzey araştırmalarının başarı ile tamamlanmasına katkıda bulunan heyet üyelerine, özellikle, yüzey araştırmalarında toplanan çanak çömlek parçalarının tanımında, her zaman olduğu gibi, bilimsel yardım ve ilgisini esirgemeyen hocamız Prof.Dr.Tahsin Özgüç'e teşekkürlerimi sunarım.

I. Yüzey Araştırmalarının Amacı:

1993 yılı yüzey araştırmalarındaki amacımızı genelde üç noktada özetleyebiliriz:

1. İç Anadolu Bölgesi'nde bilinmeyen höyükleri tespit etmek ve harita üzerinde yerlerine oturtmak,

2. Kaman-Kalehöyük kazılarında elde edilen verilerine göre, yeni tespit ettiğimiz höyüklerden toplanan malzemeyi değerlendirmek, tasnif etmek ve bu yerleşim yerlerinin temsil ettikleri kültürleri saptamak,

---

* Sachihiro OMURA, 237-1-103, Naito, Kokubinji-Shi, Tokyo - JAPONYA.

3. Kaman-Kalehöyük'te incelenmekte olan kültürlerin yayılış sahasını belirlemek.

II. 1993'de İncelenen Höyüklerden Bazıları ve Düz Yerleşim Yerleri:

1993 yılında araştırma bölgesi olarak, Ankara, Konya illeri seçildi. Özellikle, Ankara ilinde Bala, Gölbaşı, Haymana, Elmadağ ve Şereflikoçhisar ilçelerinde, Konya ilinde de Kulu, Kozanlı ilçelerinde çalışmalara devam edilmiş ve toplam 54 höyük ve düz yerleşim yeri araştırılmıştır (Harita: 1). Bu araştırmalarda, özellikle, Kaman-Kalehöyük IIa, IIb, IIc ve IID evrelerinde kullanılmış olan çanak çömlek türlerinin yayılış alanını izlemeye önem verdik¹.

1. Gökhöyük (Harita: 1;1)

Ankara ili, Bala ilçesi, Sarıpınar köyüne yaklaşık 2 km uzaklıkta yayvan bir höyüktür. Geniş bir ovada yer almaktadır. Kuzey-güney istikametinde 137 m, doğu-batı istikametinde 103 m, yüksekliği yaklaşık 7 m dir. Üzerinde tarım yapılmaktadır. Ayrıca tepe kısmı yer yer tahrip edilmiştir. Buradan derlenen çanak çömlek parçaları Eski Tunç, OrtaTunç, Geç Tunç ve Demir Çağı'na aittir (Çizim: 1; 1~7).

2. İğdeli (Harita: 1;2)

Ankara ili, Bala ilçesi sınırları içinde, Bala'nın 13 km güneydoğusunda, Sarıpınar köyünün hemen güneyinde, doğal bir kayalık üzerinde. Kuzey-güney istikametinde 44 m, doğu-batı istikametinde 48 m, yüksekliği yaklaşık 4 m dir. Yamaçlardaki eğilim özellikle, güney ve doğu yönünde çok diktir. Derlenen çanak çömlek parçaları, Demir Devri ve İslami devirlere aittir (Çizim: 1; 8~9).

3. Mezarlık-Yukarı Hacıbekir (Harita: 1; 3)

Ankara ili, Bala ilçesi sınırları içinde, Bala'nın 28 km güneydoğusunda, Yukarı Hacıbekir köyünün 500 m güneydoğusunda, düzlük üzerinde oluşmuş yayvan bir höyüktür. Tepe kısmının bir bölümü mezarlık olarak kullanılmıştır. Çok sayıda taş bloklar görülmektedir. Höyüğün kuzeydoğu eteğinden akan bir pınar doğu ve kuzeydoğu eteklerinde bataklık oluşturmuştur. Kuzey-güney istikametinde 85 m, doğu-batı istikametinde 48 m yüksekliği yaklaşık 5 m dir. Derlenen çanak çömlek parçaları, Eski Tunç, Orta Tunç ve Geç Tunç Çağı'na aittir. Özel-

(1) Sachihiro Omura, "1990 yılı Kaman-Kalehöyük Kazıları, "XIII.Kazi Sonuçları Toplantısı I, 1992, Ankara s.321-322

likle, çok sayıda Eski Tunç Çağı'na ait elde yapılmış monokrom seramik parçaları toplanmıştır (Çizim: 1; 10-11).

4. Külhök-Büyük Camili (Harita: 1; 4)

Ankara ili, Bala ilçesi sınırları içinde, Bala'nın 36 km güneydoğusunda, Büyük Camili köyü'nün 1 km batısında, düz tarım alanlarının ortasında oluşmuş tümsek formlu bir höyüktür. Kuzey-güney istikametinde 177 m, doğu-batı istikametinde 152 m, yüksekliği yaklaşık 16 m dir. Etek kısımlarında tarım yapılmaktadır. Yanında ve tepe kısmında kaçak kazı izleri vardır. Derlenen çanak çömlek parçaları Eski Tunç ve Orta Tunç Çağı'na aittir (Çizim: 1; 12-17, 3; 1-8).

5. Kültepe-Yörelî (Harita: 1; 5)

Ankara ili, Bala ilçesi sınırları içinde, Bala'nın 15 km batısında, Yörelî köyünün 500 m güneydoğusunda, tarım alanlarının içindedir. Höyüğün çapı yaklaşık 300 m, yüksekliği yaklaşık 3.5 m dir. Buradan derlenen çanak çömlek parçaları Demir Devri, Roma ve Hellenistik çağlara ve İslami dönemlere aittir (Çizim: 2-9)

6. Kültepe-Deliler Çiftliği (Harita: 1; 6)

Ankara ili, Bala ilçesi sınırları içinde, Bala'nın 14 km kuzeybatısında, Deliler Çiftliği'nin 500 m kuzeybatısındadır. Tipi yüksek ve yayvandır. Güneybatı eteklerinde kaçak kazı izleri görülmektedir. Eteklerinde ve üzerinde tarım yapılmaktadır. Kuzey-güney istikametinde 350 m, doğu-batı istikametinde 150 m, yüksekliği yaklaşık 15 m dir. Derlenen çanak çömlek parçaları, Eski Tunç, Orta Tunç, Geç Tunç ve Demir Devri'ne aittir. Özellikle, Demir Devri'ne ait çok sayıda malzeme ele geçmiştir (Çizim: 2; 10-13). Kaman-Kalehöyük IIa katı ile yakınlık gösteren malzemeler vardır.

7. Küllük (Harita: 1;7)

Ankara ili, Bala ilçesi sınırları içinde, Bala'nın 12 km kuzeyinde, Köselî köyünün 300 m güneyinde yer alan düz bir yerleşim yeridir. Bunun hemen batısında İslami bir mezarlık vardır. Üzerinde tarım yapılmaktadır. Kuzey-güney istikametinde 170 m, doğu-batı istikametinde 213 m, yüksekliği yaklaşık 9 m dir. Toplanan çanak çömlek parçaları Roma, Bizans ve İslami dönemlere aittir (Çizim: 2; 14, 3-1).

8. *Adatepe* (Harita: 1; 8)

Ankara ili, Elmadağ ilçesi sınırları içinde, Elmadağ'ın 13 km güneyinde, Kuşçuali Köyü'nün 1 km kuzeyinde, doğal bir tepe üzerinde oluşmuş bir höyüktür. Kuzey-güney istikametinde 57 m, doğu-batı istikametinde 87 m, yüksekliği yaklaşık 12 m dir. Tepe kısmında tarım yapılmaktadır. Batı yönünde kaçak kazı çukurları vardır. Derlenen çanak çömlek parçaları Demir Devri'ne aittir (Çizim: 3; 2-4). Ancak, boyalı olanlarına hiç rastlanmamıştır.

9. *Boyacıönü* (Harita: 1; 9)

Ankara ili, Bala ilçesi sınırları içinde, Bala'nın 21 km kuzeybatısında, Beynam köyünün yaklaşık 5 km doğusunda, Boyacıönü köyünün 1 km kuzeybatısında, tarım alanlarının arasında, eski Ankara-Kayseri karayolunun hemen kenarında yer alan küçük bir höyüktür. Etek kısımları dozerle bir miktar tahrip edilmiştir. Üzerinde tarım yapılmaktadır. Kuzey-güney istikametinde 64 m, doğu-batı istikametinde 28 m, yüksekliği yaklaşık 8 m dir. Buluntular daha çok, höyüğün doğu ve kuzeydoğu yamaçlarında görülmektedir. Derlenen çanak çömlek parçalarının çoğu Demir Devri'nin ikinci yarısına ve İslami dönemlere aittir (Çizim: 3; 5-7).

10. *Höyük-Beynam* (Harita: 1; 10)

Ankara ili, Bala ilçesi, beynam köyünün güneybatısında, Beynam'ın 500 m güneybatısında, doğal eğimli bir yamaç üzerinde, eski Ankara-Kayseri karayolunun hemen kenarındadır. Kuzey-güney istikametinde yaklaşık 94 m, doğu-batıda 190 m yüksekliği 6 m dir. Derlenen çanak çömlek parçalarının çoğu, Kalkolitik ve Eski Tunç Çağı'na aittir (Çizim: 3; 8-10). Özellikle, içi siyah, dışı kırmızı, çok iyi perdahlanmış çanak çömlek parçaları, çok sayıda ele geçmiştir.

11. *Çakmaklı* (Harita: 1; 11)

Ankara ili, Bala ilçesi sınırları içinde, Beynam köyünün 3.5 km güneybatısında, az eğimli bir yamaç üzerinde yer alan bir höyüktür. Üzerinde tarım yapılmaktadır. Kuzey-güney istikametinde 97 m, doğu-batı istikametinde 100 m, yüksekliği yaklaşık 8.5 m dir. Derlenen çanak çömlek parçalarının çoğu Kalkolitik ve Eski Tunç Çağı'na aittir (Çizim: 3; 11-12). Çoğunluğu, kaba hamurlu, kalın cidarlı ve basit profillidir. Höyük Beynam'da ele geçen seramik parçalarına benzerlik göstermektedir.

12. Kale-Bağici (Harita: 1; 12)

Ankara ili, Gölbaşı ilçesi sınırları içinde, Gölbaşı'nın yaklaşık 30 km güneyinde, Bağici köyünün hemen 1.5 km batısında, doğal bir yüksek tepenin üzerinde oluşmuş, sivri bir höyüktür. Köylüler tarafından Gavurkalesi olarak adlandırılan bu höyüğün üzerinde, mimari kalıntılar, taş blokları görülmektedir. Her tarafında kaçak kazı izleri vardır. Kuzey-güney istikametinde 85 m, doğu-batı istikametinde 11 m, yüksekliği yaklaşık 4 m dir. Derlenen çanak çömlek parçaları Demir Devri, Bizans ve İslami dönemlere aittir.

13. Gence (Harita: 1; 13)

Ankara ili, Gölbaşı ilçesi, Bezirhane köyü sınırları içindedir. Gölbaşı'nın yaklaşık 36 km güneyinde, Bezirhane köyünün 1,5 km kuzeydoğusunda, Ankara-Adana karayolunun 500 m doğusunda, az eğimli bir yamaç üzerinde, tarım alanlarının ortasında yer almaktadır. Hafifçe yayvandır. Tepeye yakın kısımlarında kaçak kazı izleri görülmektedir. Kuzey-güney istikametinde 117 m doğu-batı istikametinde 107 m, yüksekliği yaklaşık 10 m dir. Derlenen çanak çömlek parçaları Eski Tunç, Orta Tunç, Geç Tunç ve Demir Devri'ne aittir (Çizim: 4; 1-2). Çok sayıda, Orta Tunç Çağı'na ait ince hamurlu, çok iyi pişirilmiş, kırmızı astarlı, çok iyi perdahlı seramik parçaları toplanmıştır.

14. Eski Mezarlık Ahmetçayırı (Harita: 1; 14)

Ankara ili, Bala ilçesi, Ahmetçayırı köyü sınırları içindedir. Bala'nın 18 km güneybatısında, Ahmetçayırı köyünün 1 km kuzeydoğusundadır. Basık tiptedir. Üzerinde, bugün terk edilmiş İslami bir mezarlık vardır. Höyüğün kuzeydoğu eteğinde bir çeşme vardır. Kuzey-güney istikametinde 127 m, doğu-batı istikametinde 125 m, yüksekliği yaklaşık 5.5 m dir. Yok denecek kadar az olan çanak çömlek parçaları Demir Devri'ne aittir.

15. Kale-Çimşit (Harita: 1; 15)

Ankara ili, Gölbaşı ilçesi, Çimşit köyü sınırları içindedir. Doğal bir tepenin üzerine kurulmuştur. Kuzey-güney istikametinde 140 m , doğu-batı istikametinde 170 m , yüksekliği doğudan yaklaşık 13 m , güneyden 20 m dir. Üzeri, modern Çimşit köyünün yerleşim sahasıdır. Derlenen çanak çömlek parçaları Eski Tunç, Orta Tunç, Geç Tunç ve Demir Devri'ne aittir (Çizim: 4; 3-6). Benzerleri arasında, Alişar'da paralelleri bulunan, Eski Tunç Çağı'na ait, içleri boyalı çanak çömlek parçaları da vardır.

16. *Höyük-Sofular* (Harita: 1; 16)

Ankara ili, Bala ilçesi, Sofular köyünde, Bala'nın 30 km güneyinde, Sofular köyünün 4 km güneydoğusunda, yayvan tipte yüksek ve oldukça büyük bir höyük. Kuzey-güney istikametinde yaklaşık 260 m, doğu-batıda 230 m, yüksekliği 17 m dir. Çanak çömlek parçaları, Eski Tunç, Orta Tunç, Geç Tunç, özellikle, Demir Çağı'na aittir (Çizim: 4; 7-12). Kaman-Kalehöyük IIa katında kullanılmış çanak çömlek parçaları da, bol miktarda ele geçti. Demir Çağı'na ait "gri seramik" de çok boldu. Gri seramik şekilleri çoğunlukla krater tipindedir. Bunlar arasında hayvan motifli mühür baskılı bir parça da vardır.

17. *Eski Mezarlık-Akarca* (Harita:1; 17)

Ankara ili, Şereflikoçhisar ilçesi, Akarca köyü sınırları içindedir. Şereflikoçhisar'ın 38 km kuzeybatısında, Akarca köyünün 1.5 km kuzeydoğusundadır. Basık ve yuvarlak formlu bir höyüktür. Kuzey-güney istikametinde 135 m, doğu-batı istikametinde 110 m, yüksekliği yaklaşık 3 m dir. Üzerinde tarım yapılmaktadır. Kaçak kazı çukurları ile tahrip edilmiştir. Höyüğün doğu tarafında çay akmaktadır. Yüzey buluntusu azdır. Derlenen çanak çömlek parçaları Eski Tunç, Orta Tunç, Geç Tunç ve Demir Devri'ne aittir (Çizim: 4; 13-15). Höyüğün yaklaşık 500 m kuzeydoğusundaki çeşmede Klasik çağlara ait bir yazıt vardır.

18. *Örenlikçeşme* (Harita: 1; 18)

Ankara ili, Şereflikoçhisar ilçesi, Abdülgediği köyü sınırları içinde, köyün 3 km kuzeyinde yer alan düz bir yerleşim yeridir. Tarım alanlarının ortasındadır. küçük boyutlarda kaçak kazı çukurları vardır. Kuzey-güney istikametinde 80 m, doğu-batı istikametinde 95 m, yüksekliği yaklaşık 1 m dir. Derlenen çanak çömlek parçaları Roma Çağı'na aittir (Çizim: 5; 1-4).

19. *Küçük Hüseyin Tepesi I* (Harita: 1;19)

Konya ili, Kulu ilçesi, Yazıçayırı köyü sınırları içinde, Kulu'nun 14 km kuzeyinde, Yazıçayırı'nın 3 km batısında, Karahamzalı köyünün yaklaşık 4 km güneydoğusunda, Ankara-Adana karayolunun hemen kenarında yer alan yassı, geniş bir höyüktür. Tarım arazisi olmasına karşın yine de iyi korunmuştur. Höyüğün yaklaşık 200 m kuzeyinde bir kanal vardır. Kanalin kesitlerinde herhangi bir bulguya rastlanmamıştır. Höyük ile kanal arasında bataklık oluşmuştur. Bataklığın hemen batısında da bir

kaç tane pınar vardır. Höyük, kuzey-güney istikametinde 200 m, doğu-batı istikametinde 138 m, yüksekliği yaklaşık 2 m dir. Tepenin kuzeydoğu kısmı hafifçe yüksektir. Derlenen çanak çömlek parçaları, Kalkolitik, Eski Tunç, Orta Tunç, Geç Tunç ve Demir Çağı'na aittir. Özellikle, Kalkolitik Çağ'ın ince cidarlı, çok iyi perdahlı seramik parçaları ile, II. bine ait malzemeler dikkat çekicidir. Bulunan boyalı bir parça, Alışar'da Kalkolitik Çağ'a tarihlenen bir örneğe benzemektedir.

20. Küçük Hüseyin Tepesi II (Harita: 1; 20)

Konya ili, Kulu ilçesi, Yazıçayırı köyü sınırları içinde Kulu'nun 13 km kuzeyinde, Yazıçayırı'nın 3.5 km batısında, Karahamzalı köyünün yaklaşık 4 km güneydoğusunda, Ankara-Adana karayolunun hemen kenarında, küçük Hüseyin Tepesi I'nın 200 m güneybatısındadır. İkisinin arasından Ankara-Adana karayolu geçmektedir. Tarım alanlarının ortasında basık bir höyüktür. Kuzey-güney istikametinde 117 m, doğu-batı istikametinde 71 m, yüksekliği yaklaşık 2 m dir. Derlenen çanak-çömlek parçaları Kalkolitik ve Eski Tunç Çağı'na aittir (Çizim: 5; 5-13). Küçük Hüseyin Tepesi I'de bulunan M.Ö.2. bine ait seramik parçalarına hiç rastlanmamıştır. Yani ikisi arasında malzeme olarak farklılıklar görülmektedir. Yerleşim yeri olarak, M.Ö. 4. ve 3. binde Küçük Hüseyin Tepesi I ve II, M.Ö.2. ve 1. binde de Küçük Hüseyin Tepesi I'nın kullanıldığı anlaşılmaktadır. II'den toplanan çanak çömlek parçalarının çoğu kaba hamurlu, orta derecede pişirilmiş, siyah renkli ve basit profillidir.

21. Çifteoluk (Harita 1; 21)

Konya ili, Kulu ilçesi, Yazıçayırı köyü sınırları içinde, Kulu'nun 14.5 km kuzeyinde, Yazıçayırı'nın 3.5 km batısında, Karahamzalı köyünün 2 km doğusunda, Ankara-Adana karayolunun 600 m doğusundadır. Höyüğün yaklaşık 300 m kuzeybatısında Çifteoluk Pınar ve batısında da kanal vardır. Pınar ile höyük arası bataklıktır. Üzerinde tarım yapılmaktadır. Kuzey-güney istikametinde 237 m, doğu-batı istikametinde 57 m, yüksekliği yaklaşık 2 m dir. Burada çok az çanak çömlek parçaları toplanmıştır. Bunların çoğu M.S.ki devirlere yani, Roma ve Bizans dönemlerine aittir (Resim: 5; 14-15.)

22. Mezarlık-Karahamzalı (Harita: 1; 22)

Ankara ili, Bala ilçesi, Karahamzalı köyü sınırları içinde, Bala'nın 37 km güneyinde, Kaharamzalı köyünün 500 m doğusunda, bir kısmı zamanımızda da mezarlık olarak kullanılan düz bir yerleşme yeridir. Höyüğün yaklaşık 200 m kuzeyinde, batıdan doğuya doğru akan bir çay var-

dır. Höyük ile çay arasında bataklık görülmektedir. Mezarlıkta mezartaşı olarak kullanılmış, çok sayıda Klasik Çağ'a ait mimari parçalar ile birlikte, iki yazıt görüldü. Etek kısımlarında, büyük tahribat görülmektedir. Bu tahribattan dolayı çok miktarda açığa çıkmış seramik parçası vardır. Derlenen seramik parçaları Roma Dönemi'ne aittir. Seramik dışında, mermerden iki sütun ve cam parçası da görüldü. Seramik parçalarının yayılış sahasının boyutları kuzey-güney istikametinde yaklaşık 500 m, doğu-batı istikametinde 1 km den fazladır. Mermer frizlerin ve sütunların görüldüğü batıdaki yükseklik, muhtemel yerleşim yerinin merkezini işaret etmektedir.

23. Karahamzalı (Harita: 1; 23)

Ankara ili, Bala ilçesi, Karahamzalı köyünün 300 m kuzeydoğusunda yer alan ve eğimli bir yamaç üzerine kurulmuş yeri. Her tarafında kaçak kazı izleri görülmektedir. Derlenen çanak çömlek parçaları Roma Dönemi'ne aittir (Çizim: 5; 16-17, 6; 1-3). Burada, bir de heykel/büst parçası ele geçti.

24. Yastıpınar (Harita: 1;24)

Konya ili, Kulu ilçesi, Yastıpınar köyü sınırları içinde, Kulu'nun 6.5 km kuzeyinde, Yastıpınar Yaylası'nın 500 m batısında, bir yamaç üzerinde oluşmuş, basık ve yayvan bir höyüktür. Kuzey-güney istikametinde 97 m, doğu-batı istikametinde 92 m, yüksekliği yaklaşık 5 m dir. Üzerinde tarım yapılmaktadır. Höyüğün doğusunda, kuzeyden güneye akan çay vardır. Çanak çömlek parçaları Demir Devri'ne aittir (Çizim: 6; 4-10). Özellikle, M.Ö.I.binin ikinci yarısına ait seramik parçaları çok miktarda ele geçti. Kaman-Kalehöyük Iİb ve Iİa katlarında bulunan gri renkli seramiklerden de toplandı. Bunun hemen kuzeyinde Klasik Çağ'a ait bir yerleşim yeri de saptandı.

25. Kaletepe-Bezirhane (Harita: 1; 25)

Ankara ili, Gölbaşı ilçesi, Bezirhane köyü sınırları içinde, Gölbaşı'nın 27 km güneyinde, Bezirhane köyünün 2.5 km güneybatısında bir tümülüs ve eteğindeki yerleşim yeridir. Tümülüs, 22 m yüksekliğinde olup, doğal bir tepenin üzerine kurulmuştur. Kaçak kazılar büyük tahribata neden olmuştur. Tümülüsün az eğimli eteğindeki düz yerleşim yerinde bol miktarda Roma Dönemi'ne ait seramik parçaları bulundu (Çizim: 6; 11-13).

26. Höyük-Yaylabağ (Harita: 1; 26)

Ankara ili, Gölbaşı ilçesi, Yaylabağ köyü sınırları içinde, Gölbaşı'nın

6 km güneydoğusunda, Yaylabağ'ın 1.5 km güneyinde, kuzey-güney istikametinde 158 m, doğu-batı istikametinde 100 m, doğudan yüksekliği yaklaşık 11 m dir. Az eğimli bir yamaçın eteğinde oluşmuş, orta büyüklükte yayvan bir höyüktür. Doğu eteğine bir ev yapılmıştır. Höyüğün kuzeydoğu eteğinde bir çeşme vardır. Derlenen çanak çömlek parçaları, Eski, Orta, Geç Tunç ve Demir Çağı'na aittir (Çizim: 7; 1-3). Özellikle M.Ö. I.bine ait seramik parçalarının sayısı az değildir.

27. Bağyeri (Harita: 1;27)

Ankara ili, Gölbaşı ilçesi, Kırıklı köyü kenarında, Gölbaşı'nın 29 km, Kırıklı köyünün 200 m kuzeyindedir. Höyüğün güneydoğusunda mezarlık vardır. Kuzey-güney istikametinde 100 m, doğu-batı istikametinde 120 m, yüksekliği yaklaşık 5 m dir. Tarım yapılmaktadır. Köydeki Klasik Çağ'a ait sütun başı, sütun parçaları incelendi. Ele geçen çanak çömlek parçaları, Eski, Orta ve Geç Tunç Çağı ile Demir Devri'ne aittir. Eski Tunç Çağı'na ait kaba hamurlu, monokrom seramik parçaları toplanmıştır.

28. Kaletepe-Oğulbey (Harita: 1;28)

Ankara ili, Gölbaşı ilçesi, Oğulbey köyü sınırları içinde, Gölbaşı'nın 14 km güneyinde, Oğulbey köyünün 1.5 km güneydoğusunda, eski Ankara-Kayseri karayolunun hemen kenarında, dik bir tepe üzerinde oluşmuş orta büyüklükte bir höyüktür. Kuzey-güney istikametinde 125 m, doğu-batı istikametinde 125 m, yüksekliği yaklaşık 5 m dir. Güney yamaçta üç kaçak kazı çukuru vardır. Derlenen çanak çömlek parçaları çoğunlukla Demir Devri'ne aittir. Kaman-Kalehöyük IIb ve IIa katlarında kullanılmış gri renkli çanak çömlek parçalarından çok sayıda bulunmuştur. Klasik Çağ'a ait seramik parçaları yok denecek kadar azdır. Tepenin eteğinde iki höyük vardır. Üzerlerinden derlenen az sayıdaki seramik parçalarının çoğu Klasik Çağ'a aittir.

29. Samsamhöyük (Harita: 1;29)

Konya ili, Kulu ilçesi, Sarıayla köyünün 500 m kuzeyinde, kuzey-güney istikametinde 284 m, doğu-batı istikametinde 118 m, yüksekliği yaklaşık 12 m dir. Tepenin güney eteğinde terası vardır. Tepede derlenen çanak çömlek parçaları Eski Tunç Çağı'na, terastan derlenen seramik parçaları da genelde Demir Devri'ne aittir (Çizim: 7;4-7).

30. Büyük Höyük-Samsamtepesi (Harita: 1;30)

Ankara ili, Haymana ilçesi, Küçüksamsam Yaylası köyünün sınırları

içinde, Haymana'nın 39.5 km güneydoğusunda, Küçüksamsam Yaylası'nın 500 m kuzeyinde, tepe kısmı kuzey-güney istikametinde 500 m, doğu-batı istikametinde 400 m, yüksekliği yaklaşık 29 m dir. Düz yerleşim yerinin ölçüsü, kuzey-güney istikametinde 100 m, doğu-batı istikametinde 250 m dir. Kuzey kısmında kaçak kazı çukurları görülür. Höyüğün batı kısmında, bugün kullanılmayan İslami bir mezarlık vardır. Derlenen çanak çömlek parçaları, Eski Tunç Çağı'na aittir (Çizim: 7;9). İslami dönemlere ait parçaları da düz yerleşim yerinden derlenmiştir.

31. Küçük Tepe (Harita: 1;31)

Ankara ili, Haymana ilçesi, Küçüksamsam Yaylası köyü sınırları içinde, Haymana'nın 39 km güneydoğusunda, Küçüksamsam Yaylası'nın 2 km kuzeyinde, kuzey-güney istikametinde 78 m, doğu-batı istikametinde 63 m, yüksekliği yaklaşık 3 m dir. Yayvan ve küçük bir höyüktür. Eteklerinde tarım yapılmaktadır. Höyüğün doğusunda Samsam Gölü, güneyinde Samsam Höyük bulunmaktadır. Tepede çok sayıda mermer taş parçaları vardır. Birkaç tane de kaçak kazı çukuru görülmektedir. Derlenen çanak çömlek parçaları, Geç Tunç Çağı'nın mutfak kabı parçalarından oluşmaktadır (Çizim: 7;9-10).

32. Örenli Mevkii-Hüseyin Bey Kasabası (Harita: 1;32)

Konya ili, Kulu ilçesi, Şerefli köyü sınırları içinde, Kulu'nun 36.5 km batısında, Şerefli köyünün 2 km kuzeybatısındadır. Höyük, kuzey-güney istikametinde 100 m doğu-batı istikametinde 100 m, yüksekliği yaklaşık 2 m dir. Yayvan, yuvarlak ve küçük bir höyüktür. Höyüğün batı tarafında düz bir yerleşim yeri vardır. Höyük ile düz yerleşim yeri arasında bir pınar vardır. Höyüğün kuzeybatısında bir mezarlık vardır. Mezarlıkta, Bizans Dönemi'ne ait mezar taşları görülüyor. Tepede derlenen çanak çömlek parçaları Orta Tunç ve Geç Tunç Çağı'na aittir. Düz yerleşim yerinde yalnız Klasik Çağ'a ait seramik parçaları ele geçmiştir.

33. Gökçehöyük (Harita: 1;33)

Konya ili, Kulu ilçesi, Kozanlı köyünün sınırları içinde, Kulu'nun 27.5 km batısında, Kozanlı'nın 5 km batısındadır. Höyük, tepe ile terasdan oluşmaktadır. Kuzey-güney istikametinde 275 m, doğu-batı istikametinde 100 m yüksekliği yaklaşık 20 m dir. Kuzey ve güney eteklerinden çay akmaktadır. Güney eteğinde de bir çeşme vardır. Çeşmenin kenarında Klasik Çağ'a ait bir mezar taşı kalmış. Höyüğün güneydoğu eteğinde, belki yakın geçmişe ait mimari kalıntı izleri görülmektedir. Derlenen çanak çömlek parçaları, Eski Tunç Çağı'na ait kaba hamurlu,

saman katkılı ve kalın cidarlıdır (Çizim:7;12~16). Boyalı nakışlı bir parça bulundu. Bu, kalın astarlı siyah bezelidir. Profiline, astarına ve boyasına bakınca, Delice türü seramik grubuna ait olduğu anlaşılmaktadır.

34. Bingöl Yaylası (Harita:1;34)

Konya ili, Kulu ilçesi, Yeşilyurt köyünün sınırları içinde, Kulu'nun 34 km batısında, Yeşilyurt'un 2 km güneybatısında. "Bingöl" sözcüğünden de anlaşılacağı gibi, burası sulak bir alandır. Höyüğün etrafı bataklıktır. Yazları otlak olarak kullanılmaktadır. Kuzey-güney istikametinde 166 m, doğu-batı istikametinde 134 m, yüksekliği yaklaşık 4 m dir. Yayvan bir höyüktür. Derlenen çanak çömlek parçaları, Eski ve Orta Tunç Çağı'na aittir (Çizim: 8;1-6). Çok sayıda, Eski Tunç Çağı'na ait basit profilili, kaba hamurlu seramik parçaları toplanmıştır.

35. Kiliseören I (Harita: 1;35)

Konya ili, Kulu ilçesi, Yeşilyurt köyünün sınırları içinde, Kulu'nun 34 km batısında, Yeşilyurt'un 3 km güneyinde düz ovada oluşmuş yayvan ve büyük bir höyüktür. Kuzey-güney istikametinde 270 m, doğu-batı istikametinde 97 m, yüksekliği yaklaşık 6 m dir. Etek kısımlarında ve tepede define aramak için açılan kaçak kazı çukurları görülmektedir. Yüzeysel buluntuları, Eski Tunç Çağı ve Klasik Çağ'a ait seramik parçalarından oluşmaktadır (Çizim: 8;7-9). Orta, Geç Tunç ve Demir Çağı'na ait parçalara rastlanmamıştır. Höyük M.Ö. 3. binin sonundan Demir Devri'nin sonuna kadar bir yerleşim yeri olarak kullanılmamıştır.

36. Kiliseören II (Harita: 1;36)

Konya ili, Kulu ilçesi, Yeşilyurt köyü sınırları içinde, Kulu'nun 34 km batısında, Yeşilyurt'un 3 km güneyinde, Kiliseören I'in 500 m güneyinde, eğimli bir arazide oluşmuş, küçük bir höyüktür. Kuzey-güney istikametinde 35 m, doğu-batı istikametinde 50 m, yüksekliği yaklaşık 2 m dir. Höyüğün güney tarafından toprak alınmıştır. Derlenen çanak-çömlek parçalarının tümü Klasik Çağ'a aittir (Çizim: 8-10~12). Kiliseören I ve II arasında çok sayıda derlenen Klasik Çağ seramikleri burada kesif bir yerleşim yerinin varlığını doğrulamaktadır.

37. Höyük - Kerpiç (Harita: 1;37)

Ankara ili, Haymana ilçesi, Kerpiç köyü sınırları içinde, Haymana'nun 37 km güneyinde, Kerpiç köyünün 500 m doğusunda, orta büyüklükte, yayvan ve yuvarlak bir höyüktür. Kuzey-güney istikametinde 112 m, doğu - batı istikametinde 114 m, yüksekliği yaklaşık 10 m dir.

Etek kısımlarından toprak almak nedeniyle tahribat yapılmıştır. Yüzey buluntuları, Eski, Orta ve Geç Tunç Çağı'na aittir (Çizim: 8;13~14). Eski Tunç Çağı seramiği, orta derecede pişirilmiş, kaba hamurlu ve tek renklidir. Orta Tunç Çağı'nın seramik parçaları kırmızı astarlı, çok iyi perdahlı ve iyi pişirilmiştir. Geç Tunç Çağı seramikleri "mutfak kabı" türünden olup, kum katkılı, kaba hamurlu ve tek renklidirler.

38. Kaletepe-Kozanlı (Harita: 1;38)

Ankara ili, Kulu ilçesi, Kozanlı köyü sınırları içinde, Kulu'nun 23 km batısında ve Kozanlı'nın içinde yer almaktadır. Çok büyük, doğal bir tepenin üzerinde yer alan, çok büyük bir höyüktür. Üzerinde TV anteni-yansıtıcısı bulunmaktadır. Güney ve kuzey yamaçlarından, toprak taşınmıştır. Ayrıca, güney yamaçta yapılaşma görülmektedir. Tepenin etrafında da günümüz yerleşmesi vardır. Kuzey-güney istikametinde 500 m doğu-batı istikametinde 250 m, yüksekliği yaklaşık 40 m dir. Derlenen çanak çömlek parçaları, Demir Devri'ne, Hellenistik ve Roma çağlarına aittir (Çizim: 9;1~5). Özellikle Klasik Çağ'a ait çok sayıda boyalı çanak çömlek parçaları bulundu. Toplanan seramikler arasında Kaman-Kalehöyük IIa evresinin son safhasına ait olan örnekler çoktur. Ancak burada, Kaman-Kalehöyük IIa ve IIb katlarında bulunan gri seramik türüne fazla rastlanmamıştır. Bu, Kaletepe-Kozanlı yerleşiminin Kaman-Kalehöyük IIa safhasından daha sonraya tarihlenebileceğini tahmin ettirmektedir. Burada bir terra-cotta figürin parçası da bulundu.

39. Mezarlık-Güzelyayla (Harita: 1;39, Çizim: 9;7)

Konya ili, Kulu ilçesi, Güzelyayla köyünün hemen bitişiğinde yer alan ve bir kısmı günümüz mezarlığı olarak kullanılan, çok yassı bir höyüktür. Bir kısmı üzerinde de tarım yapılmaktadır. Derlenen çanak çömlek parçalarının sayısı çok azdır. Eldeki seramik parçaları, Eski, Orta, Geç Tunç ve İslami devirlere aittir (Çizim: 9; 6~8).

40. Yaylahöyük (Harita: 1;40)

Ankara ili, Haymana ilçesi, Sinanlı köyü sınırları içinde, Haymana'nın 35 km güneydoğusunda, Sinanlı köyünün 4 km güneyinde, düz bir yayla üzerinde yer alan orta büyüklükte, oval bir höyüktür. Eteklerinde ve batı yamacında tarım yapılmaktadır. Kuzey-güney istikametinde 145 m, doğu-batı istikametinde 95 m, yüksekliği yaklaşık 9.5 m dir. Özellikle batı yamacından, çok sayıda yüzey buluntusu toplanmıştır. Derlenen çanak çömlek parçaları, Orta, Geç, Tunç ve Demir Çağı'na aittir (Çizim: 9; 9~11). Özellikle, M.Ö. 2. binin birinci yarısına ait, kırmızı astarlı, çok iyi perdahlı seramik parçalarına çok sayıda rast-

lanmıştır.

41. Özhöyük (Harita: 1;41)

Ankara ili, Haymana ilçesi, Büyükyaçcı köyü sınırları içinde, Haymana'nın 33.5 km güneyinde, Büyükyaçcı köyünün 1.5 km güneybatısında, düz bir ovada yer almaktadır. Eteklerinde tarım yapılmaktadır. Tepenin ortasında, kaçak kazı çukurları görülmektedir. Höyüğün doğusundan çay akmaktadır. Kuzey-güney istikametinde 130 m, doğu-batı istikametinde 110 m, yüksekliği yaklaşık 11 m olan, orta boylu bir höyüktür. Derlenen çanak çömlek parçaları, Eski, Orta, Geç Tunç ve Demir çağlarına aittir. M.Ö. 2. binin birinci yarısına ait kırmızı astarlı, iyi perdahlı seramik parçalarının sayısı ve ikinci yarısına ait "mutfak kabı" türü kaba seramik parçalarının sayısı çoktur.

42. Gökyük (Harita: 1;42)

Ankara ili, Haymana ilçesi, Burunsuz/Bumsuz köyü, Benliahmet Yaylası'nda yer almaktadır. Gökyük, kuzey-güney istikametinde 90 m, doğu-batı istikametinde 70 m, yüksekliği yaklaşık 9 m olan sivri ve küçük boy bir höyüktür. Höyüğün 200 m kadar kuzeydoğusunda Klasik Çağ'a ait düz bir yerleşim yeri ve pınar vardır. Höyüğün eteğindeki ağılın duvarında, Klasik Çağ'a ait bir mezar steli gördük. Tepe kısmında kaçak kazı izleri görülmektedir. Derlenen çanak çömlek parçaları Eski, Orta ve Geç Tunç çağlarına aittir (Çizim: 9;12~13). Eski Tunç Çağı'nın el yapımı çanak çömlek parçalarının sayısı azdır.

43. Höyük-Çalış (Harita: 1;43)

Ankara ili, Haymana ilçesi, Çalış köyünün 1 km doğusunda, kuzey-güney istikametinde 196 m, doğu-batı istikametinde 194 m, yüksekliği yaklaşık 11 m dir. Höyük ile köy arası bataklıktır. Tepede kaçak kazı izleri görülmektedir. Eteklerinde tarım yapılmaktadır. Çok sayıda küçük taş görülmektedir. Bunlar mimari kalıntılardan geriye kalan taşlar olmalıdır. Derlenen çanak çömlek parçaları Eski, Orta, Geç Tunç ve Demir çağlarına aittir (Çizim: 9;14~16). Orta Tunç Çağı'na ait kırmızı astarlı, iyi perdahlı, ince hamurlu, çok iyi pişirilmiş seramik parçalarından çok sayıda ele geçirildi. Demir Çağı'na ait gri renkli seramik parçaları, Kaman-Kalehöyük'ün IIa katında görülmektedir.

44. Sığırcık-Mezarlıgedik (Harita: 1;44)

Ankara ili, Haymana ilçesi, Çalış köyü, Sığircık mevkiinde, Sığircık çiftliği'nin yaklaşık 3 km kuzeyinde, az eğimli bir yamaç üzerinde oluşmuş düz bir yerleşim yeridir. Batı yamacında, mimari kalıntı izleri görülmektedir. Düz yerleşme yerinin güneyinde çeşme vardır. Derlenen seramik parçaları Klasik Çağ'a aittir. Buluntuların sayısı azdır.

45. Sığircıkçiftliği I (Harita: 1;45)

Ankara ili, Haymana ilçesi, Yenice köyü sınırları içinde, Haymana'nın 18.5 km güneydoğusunda, Sığircıkçiftliği Yaylası'nın hemen kuzeybatısında, köyün kenarında, kuzey-güney istikametinde 108 m, doğu-batı istikametinde 103 m yüksekliği yaklaşık 5 m olan alçak bir höyüktür. Üzerinde evler ve İslami mezarlar bulunmaktadır. Höyüğün batı kısmında tarım yapılmaktadır. Yer yer kaçak kazı çukurları görülmektedir. Derlenen seramik parçalarının sayısı çok azdır. Bunlar, Demir Çağ, Klasik Çağ ve İslami dönemlere aittir (Çizim: 10-1~3).

46. Sığircıkçiftliği II (Harita: 1;45)

Ankara ili, Haymana ilçesi, Yenice köyü sınırları içinde, haymana'nın 18.5 km güneydoğusundadır. Sığircıkçiftliği I'nin yaklaşık 500 m güneybatısında yer almaktadır. Üzerinde tarım yapılmaktadır. Ayrıca her tarafta kaçak kazı izleri görülmektedir. Höyüğün batı yamacında bolca seramik parçaları toplandı. Bunlar, Kalkolitik ve Eski Tunç çağlarına aittir. Kaba hamurlu, çok saman katkılı, az pişirilmiş, kulplu ve basit profilli parçaların sayısı çoktur. Az miktarda da M.Ö. 2. ve 1. bine ait seramik parçalarına da rastlanmıştır.

47. Dikilitaş (Harita: 1;47)

Ankara ili, Haymana ilçesi, Yenice köyü sınırları içinde, Haymana'nın 22 km güneydoğusunda Yenice'nin 1 km kuzeyindedir. Yenice köyüne giden yolun hemen kenarında, kuzey-güney istikametinde 130 m, doğu-batı istikametinde 131 m, yüksekliği yaklaşık 5 m olan, orta boyda, yuvarlak bir höyüktür. Kuzey kısmı daha diktir. Üzerinde tarım yapılmaktadır. Küçük çapta kaçak kazılar yapılmıştır. Derlenen çanak çömlek parçaları, Eski, Orta, Geç Tunç, Demir Devri ve İslami dönemlere aittir (Çizim: 10-4~7). Orta Tunç Çağı'na ait çok sayıda kırmızı astarlı, çok iyi perdahlı, ince cidarlı parçalara rastlanmıştır.

48. Zelihan (Harita: 1;48)

Ankara ili, Haymana ilçesi, Yenice köyü, Hacımemiş Ağılı mevki sınırları içinde, Haymana'nın 25 km güneydoğusunda, Yenice'nin 2.5 km

güneyindedir. Kuzey-güney istikametinde 93 m, doğu-batı istikametinde 91 m, yüksekliği yaklaşık 3 m olan, küçük, yuvarlakça, tümsek şekilli bir höyüktür. Eteklerinden itibaren görülmeye başlayan, düzensiz taş kümeleri dikkat çekicidir. Üzerinde tarım yapılmaktadır. Zelihan adından da anlaşılacağı üzere, burada Osmanlı Dönemi'ne ait bir hanın varlığı olasıdır. Buradaki taşların, buna ait temel kalıntıları olabileceği tahmin edilmektedir. Höyüğün doğu tarafında, kuzeyden güneye akan bir çay vardır. Derlenen az sayıdaki çanak çömlek parçaları Eski, Orta, Geç Tunç, Demir Devri ve İslami dönemlere aittir (Çizim:10;8~9).

49. *Ayvaz Höyük I* (Harita: 1;49)

Ankara ili, Haymana ilçesi, Yenice köyünün 1 km batısındadır. Kuzey-güney istikametinde yaklaşık 122 m, doğu-batı istikametinde ise 190 m, yüksekliği 5 m dir. Doğal eğimli bir yamaç üzerinde, hafif tümsek şekilli, orta büyüklükte bir höyüktür. Çeşitli yerlerinde küçük çapta kaçak kazı izleri görülmektedir. Derlenen çanak çömlek parçaları, Kalkolitik ve Eski Tunç Çağı'na aittir. Bu iki çağın seramiği çok saman katkılı, tek renklidir. Ayvaz I'in 300 m kuzeybatısında Ayvaz II olarak adlandırdığımız ayrı bir düz yerleşim yeri de vardır. Oradan da Kalkolitik, Eski Tunç Çağı seramiği derlendi. Siyah renkli seramik parçaları çoğunluktadır. Bunlar, Ayvaz I'den toplanan seramik parçalarından farklıdır. Ayvaz II'nin siyah renkli seramiği, Kalkolitik'ten çok Neolitik'e ait olabilir.

50. *Ayvaz Höyük II* (Harita: 1;50)

Haymana'nın 22.5 km güneydoğusunda, Yenice köyünün 1 km batısında, Ayvaz I'in 300 m kuzeybatısındadır. Kuzey-güney istikametinde 70 m, doğu-batı istikametinde 85 m dir. Düz bir yerleşim yeridir. Üzerinde tarım yapılmaktadır. Burada derlenen seramik parçaları, Kalkolitik ve Eski Tunç Çağı'na aittir. Siyah renkli seramik parçalarından çok sayıda toplanmıştır.

51. *Çeltikli* (Harita: 1;51)

Ankara ili, Haymana ilçesi, Çeltikli köyü sınırları içinde, Haymana'nın yaklaşık 27 km güneydoğusunda, Çeltikli köyünün 1 km kuzeyinde ve bir yamaç üzerinde yer alan, orta büyüklükte bir höyüktür. Üzerinde tarım yapılmaktadır. Ayrıca kepçe ile yapılan kazılarda, höyük büyük ölçüde tahrip edilmiştir. Kuzey-güney istikametinde 190 m, doğu batı istikametinde 157 m, yüksekliği ise yaklaşık 4 m dir. Burada derlenen seramik parçaları, Kalkolitik ve Eski Tunç Çağ'larına aittir (Çizim:

10;10~13). Bunlar arasında bir de kabartmalı bezemeli bir seramik parçasıda ele geçmiştir.

52. Mezarlık-Katrançı (Harita: 1;52)

Ankara ili, Haymana ilçesi, Katrançı köyü sınırları içindedir. Haymana'nın 18 km güneyinde, Katrançı'nın hemen güneydoğusunda yer alan, günümüzde mezarlık olarak kullanılan küçük bir höyüktür. Kuzey-güney istikametinde 82 m, doğu-batı istikametinde 60 m, yüksekliği ise yaklaşık 3.5 m dir. Burada derlenen çanak-çömlek parçaları Eski Tunç ve Demir çağlarına aittir. Demir Çağı seramikleri içinde, gri renkli seramik parçaları da ele geçmiştir.

53. Mezarlık-Bahçecik (Harita: 1;53)

Ankara ili, Haymana ilçesi, Bahçecik köyü sınırları içindedir. Haymana'nın 21 km güneyinde, Bahçecik'in 500 m doğusunda yer alan yayvan bir höyüktür. Bir bölümü eskiden mezarlık olarak kullanılmıştır. Kuzey-güney istikametinde 119 m, doğu-batı istikametinde 87 m, yüksekliği ise yaklaşık 5 m dir. Höyüğün doğusundan ve batısından çaylar akmaktadır. Burada toplanan çanak çömlek parçalarının çoğunluğu Klasik Çağ'a aittir (Çizim: 10;14~15). Az da olsa M.Ö. 2. bine ait seramik parçaları da derlendi.

54. Karasüleymanlı Höyük (Harita: 1;54)

Ankara ili, Haymana ilçesi, Karasüleymanlı köyü sınırları içindedir. Haymana'nın 11 km güneydoğusunda, Karasüleymanlı'nın 2 km kuzeybatısındadır. Kuzey-güney istikametinde 165 m, doğu-batı istikametinde 86 m, yüksekliği ise yaklaşık 9 m dir. Kuzey eteğinde terk edilmiş, küçük bir kerpiç ev vardır. Doğu eteğinde, küçük bir kaçak kazı izi görülmektedir. Derlenen seramik parçaları Demir Devri ve Klasik Çağ'a aittir (Çizim: 10;16)

IV. Sonuç

1993 yılı yüzey araştırmalarında saptanan 54 höyük ve düz yerleşim yerinden derlenen çanak çömlek parçalarına ve öteki buluntulara göre, 4 sonucu vurgulamak gerekmektedir.

1- 1993 yılında ve önceki yıllarda yapmış olduğumuz yüzey araştırmalarında tespit ettiğimiz bir konuya değinmek istiyorum.

Tespit edilen höyükler ve buralarda toplanan malzemelere göre, belirli şekil özellikleri gösteren höyüklerin, belirli çağlarda iskan edildiği gözlenmektedir. Eğimli bir arazi üzerinde iskan edilmiş, yayvan ve küçük

höyüklerin; Beynam Höyük, Karakuyu II gibi höyüklerin, genelde Kalkolitik veya Kalkolitik sonu, Eski Tunç Çağ başında iskan edildiği görülmektedir.

Konik, yuvarlak şekilli höyüklerde de, 1993 yılında gezilen Kerpiç, Gence gibi höyüklerde de Eski Tunç, Orta Tunç, Geç Tunç Çağ kültürleri yaygındır. Fakat bu tip höyüklerde Demir Çağı'na ait malzemeler çok zayıftır.

Kaman-Kalehöyük, Kültepe gibi trapezoid şekilli höyüklerde de, Demir Çağı'na ait seramik parçalara çok rastlanmıştır. Ayrıca, doğal ve çok yüksek tepeler üzerinde kurulmuş Kaletepe-Kozanlı gibi höyüklerde de, M.Ö. 1. binin ikinci yarısına ait malzemeler yoğundur.

Ankara-Konya makası arasında yer alan Karahamzalı-Mezarlık gibi düz iskan yerlerinde de, Klasik çağlara ait kültürler gözlenmiştir. Böylece, tespit edilen höyükler ve toplanan malzemelere göre, belirli şekil özellikleri gösteren höyüklerin, belirli kültürleri yansıttığını, şimdilik söyleyebiliriz. Tabii ki, bu konuda özel olarak ayrı bir çalışma yapmak gerekmektedir.

2- Neolitik Çağ çanak çömlek parçalarına ve obsidiyen aletlere çok rastlanmamıştır. Ayvaz II ve Konya makasına yakın Küçük Hüseyin Tepesi II seramiği arasında birkaç parça Neolitik seramik vardır. Yaptığımız araştırmalarda Hasanlar dışında Neolitik yerleşim yerine Kızılırmak kavisi içinde rastlanmamıştır². Neolitik yerleşim yerleri, Kızılırmak kavsinin güney ve güneydoğu kesimlerinden sonra, yani Kayseri, Aksaray, Niğde ve Konya illerinde görülmektedir.

3- Kalkolitik yerleşim yerlerinden topladığımız seramik ile Kızılırmak kavisi içinden derlenen Kalkolitik Çağ seramikleri arasında bir fark yoktur. Alishar Höyük'ün <meyvelik=fruitstand> denilen, çok iyi perdahlı, tipik seramiği, Kızılırmak kavisi içinde, özellikle Delice Irmağı yatağında, Yerköy'ün güneydoğusunda çok yaygındır³. Ancak Kızılırmak kavisinin güneyindeki höyüklerde, bu tür Kalkolitik çanak çömlek par-

(2) Sachihiro Omura, *VIII, AST*, s. 71

(3) Aynı eser, s. 71

(4) Hamit Zübeyir Koşay, Türk Tarih Kurumu Tarafından Yapılan Alaca Höyük Kazısı-1937-1939 daki Çalışmalara ve Keşiflere Ait İlk Rapor, 1951 Ankara, Resim 26., A1-b-396.

(5) Hamit Zübeyir Koşay - Mahmut Akok, Türk Tarih Kurumu Tarafından Yapılan Büyük Güllücek Kazısı - 1947 ve 1949 daki Çalışmalar Hakkında İlk Rapor, 1957 Ankara, I.ev. XII.

(6) U. Babadur Alkım - Handan Alkım - Onder Bilgi, İkiztepe I - Birinci ve İkinci Dönem Ka-

çalarının sayısı birden bire azalmaktadır. Karakuyu II'nin yivli seramik parçaları da Kalkolitik Çağ'a aittir. Bu tür çanak çömlek parçaları, İç Anadolu'da, Alaca Höyük⁴, Büyük Güllücek⁵, Karadeniz kıyısında İkiztepe'de⁶, 1965 yılında D.French tarafından Trakya'da yapılan yüzey araştırmalarında Toptepe ve Şerifli Çiftlik'te derlenmişti⁷. İç Anadolu'da Kabakulak'ta Ian Todd'un topladığı parçalar üstünde çalışan Dr. G. D. Summers, yivlerle süslü bu çanak çömlek parçalarının Kalkolitik Çağ'a ait olduğunu ve güneyden çok kuzeye doğru yayıldığını açıkladı⁸. Eğer Karakuyu II seramiği ile Büyükgüllücek, Alacahöyük, İkiztepe ve Toptepe, Şerifli Çiftliği seramiği arasında bir yakınlık varsa, o zaman, Karakuyu II'nin yivlerle süslü seramiğinin İç Anadolu'dan Karadeniz-Trakya'ya kadar uzayan bölgenin, tipik Kalkolitik Çağ seramiğini temsil edebileceğini tahmin ediyorum. Ancak bunun kanıtlanabilmesi için Karadeniz sahillerinde de yüzey araştırmalarının sürdürülmesi gerekir.

4. Eski Tunç Çağı'na ait çanak çömlek parçaları, az da olsa, hemen hemen, her höyükte ele geçmiştir. Eski Tunç Çağı yerleşim yerleri, hem Kızılırmak kavisi içinde, hem de Kızılırmak kavisinin dışındaki höyüklerde çok yaygındır. Eski Tunç Çağı'nın birinci yarısına ait içi siyah, dışı kırmızı, iki tarafı da çok iyi perdahlı çanak çömlek parçaları bol miktarda Höyük-Beynam, Çakmaklı gibi höyüklerde görülmektedir. Söz konusu seramik parçalarına Kızılırmak kavisi içinde çok rastlanmamaktadır. Özellikle Ankara'dan Beynam'a doğru uzanan bölgedeki höyüklerden derlenen seramikle, Kızılırmak kavisinin Eski Tunç Çağı'nın birinci yarısına ait seramiği arasında bir ayrılığın varlığı tahmin edilebilir. Ancak, Eski Tunç Çağı'nın ikinci yarısına ait Çiradere, İntermediate, Delice ve III. Alishar gibi boya nakışlı seramikleri, Delice Irmak yataklarında, özellikle Yerköy'den Kayseri'ye doğru uzanan bölgede çok yaygındır, fakat Kızılırmak kavisinin güneyinde çok rastlanmaz. 1993'de derlediğimiz parçalar arasında Eski Tunç Çağı'nın İntermediate, Delice, III. Alishar, Çiradere gibi tipik boya nakışlı seramik, birkaç örnekten fazla değildir. Onun için Eski Tunç Çağı'nın bu tür boya nakışlı seramiğinin, Kızılırmak kavisi içinde, özellikle Delice Irmak yatağından Kayseri'ye doğru uzanan bölgenin yerel seramiği olduğunu, bir kez daha vurgulamak istiyorum.

5- Şimdi, Kaman-Kalehöyük II. katının çanak çömleğiyle yüzey araştırmalarında derlediğimiz parçaları karşılaştırmak istiyorum. Özellikle "gri seramik" denilen çanak çömlek üzerinde durmak istiyorum. Kaman-Kalehöyük II. katında 4 evre tespit edilmişti. Bunlar; yukarıdan

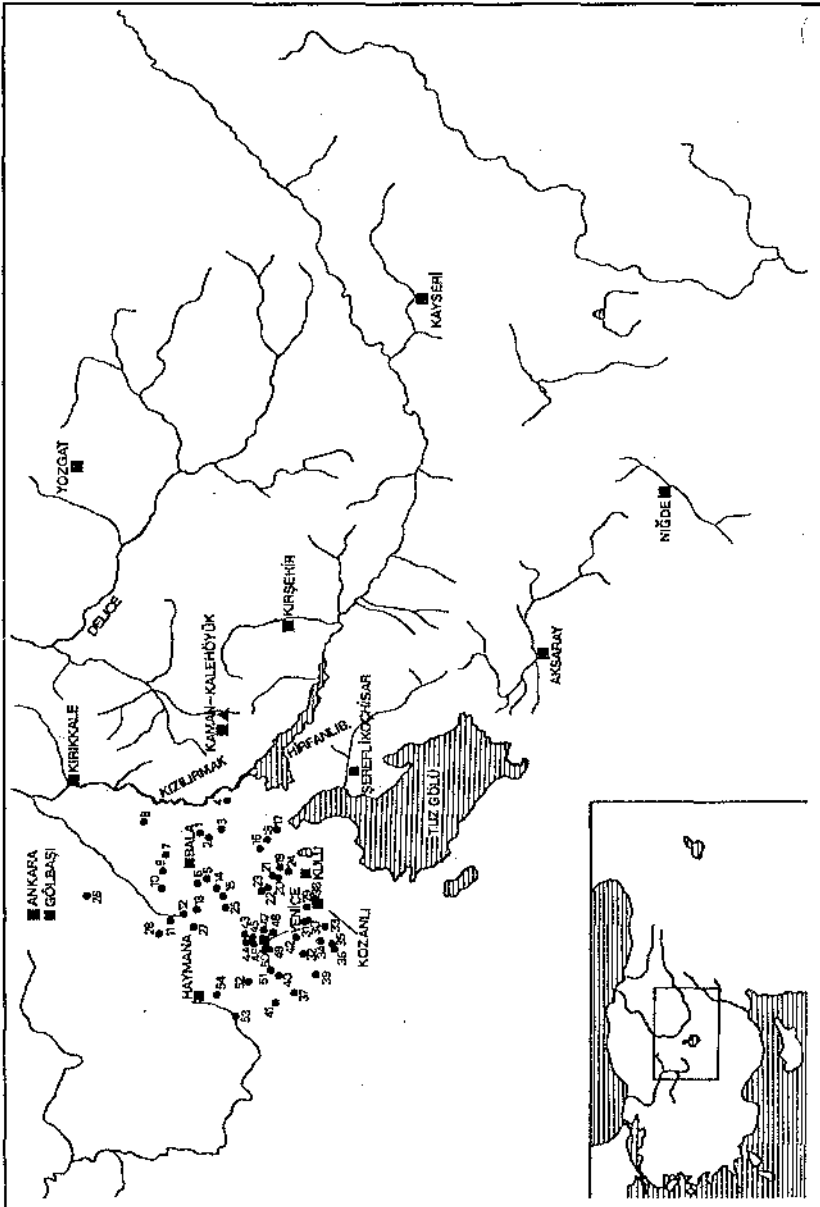
(7) D. H. French, Recent Archaeological Research in Turkey, *Anatolian Studies* XVI, Fig. 5, 6.

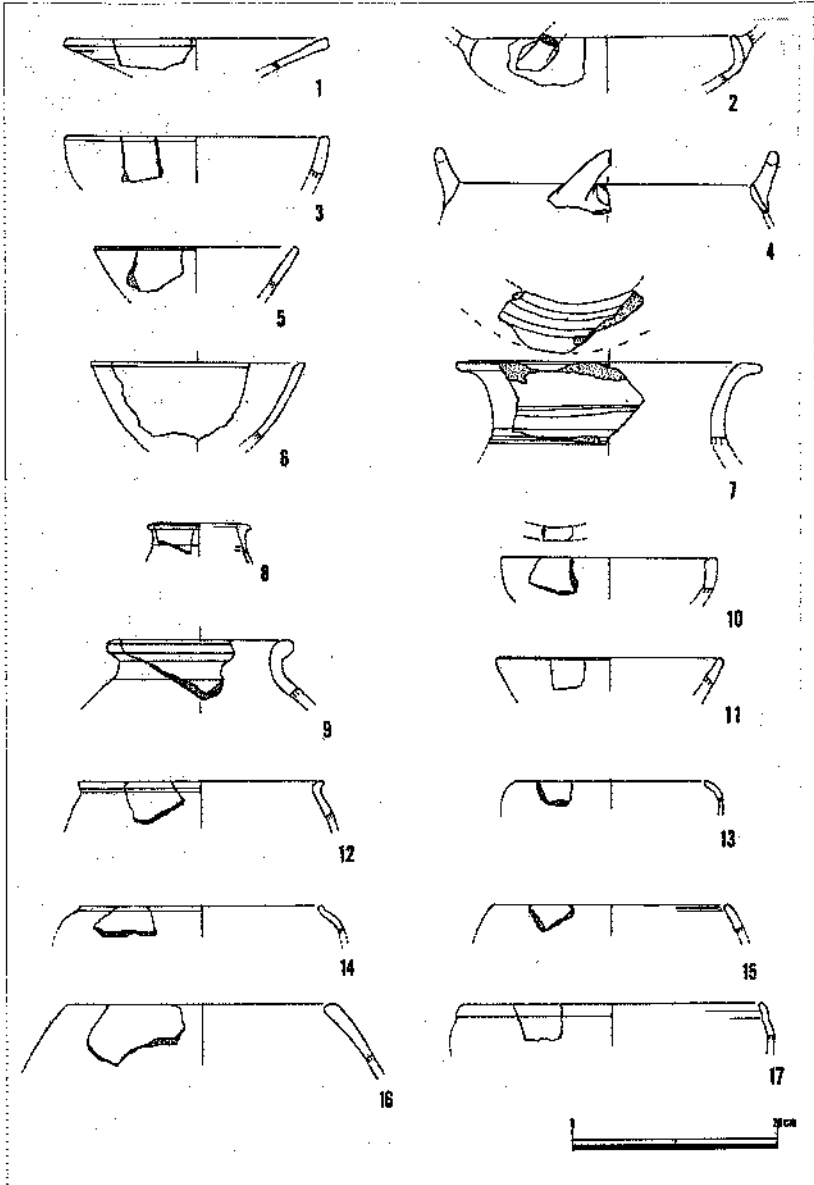
(8) G. D. Summers, Chalcolithic Pottery from Kabakulak (Niğde) collected by Ian Todd, *Anatolian Studies* XLI, PP. 125-131.

aşağıya doğru IIa, IIb, IIc ve II'dir. IIa katında elde edilen boyalı çanak çömlek parçalarının çoğu, iki veya üç renklidir. Bu boyalı seramiklerin yanında, çok sayıda "gri seramik" de bulunmuştur. IIb katında elde edilen boyalı çanak çömlek parçaları, IIa katında derlenen boyalı çanak çömlek parçalarından daha incedir. Bu katta da "gri seramik" bulunmuştur. IIc katında bulunan boyalı çanak çömlek parçaları; açık kahverengi, tuğla kırmızısı astarlı ve daima tek renkle, çoğunlukla siyah olmak üzere, kahverengi-siyah veya kahverengi boya bezemelidir. Bunlar stilize geyikler, tek merkezli daireler, baklava dilimleri, dalgalı hatlar, zikzaklar, kelebek motifleri X işareti, satranç tahtası, dil motifleri ve üçgenler ile nakışlıdır. IIa ve IIb katında elde edilen "gri seramik", bu katta hiç görülmemektedir. II'd katında derlenen boyalı çanak çömlek parçaları ile IIc katında elde edilen boyalı çanak çömlek parçaları arasında büyük ayrılıklar görülmektedir. IIc katındaki stilize geyik, tek merkezli daire motifli çanak çömlek parçaları II'd katında hiç yoktur.

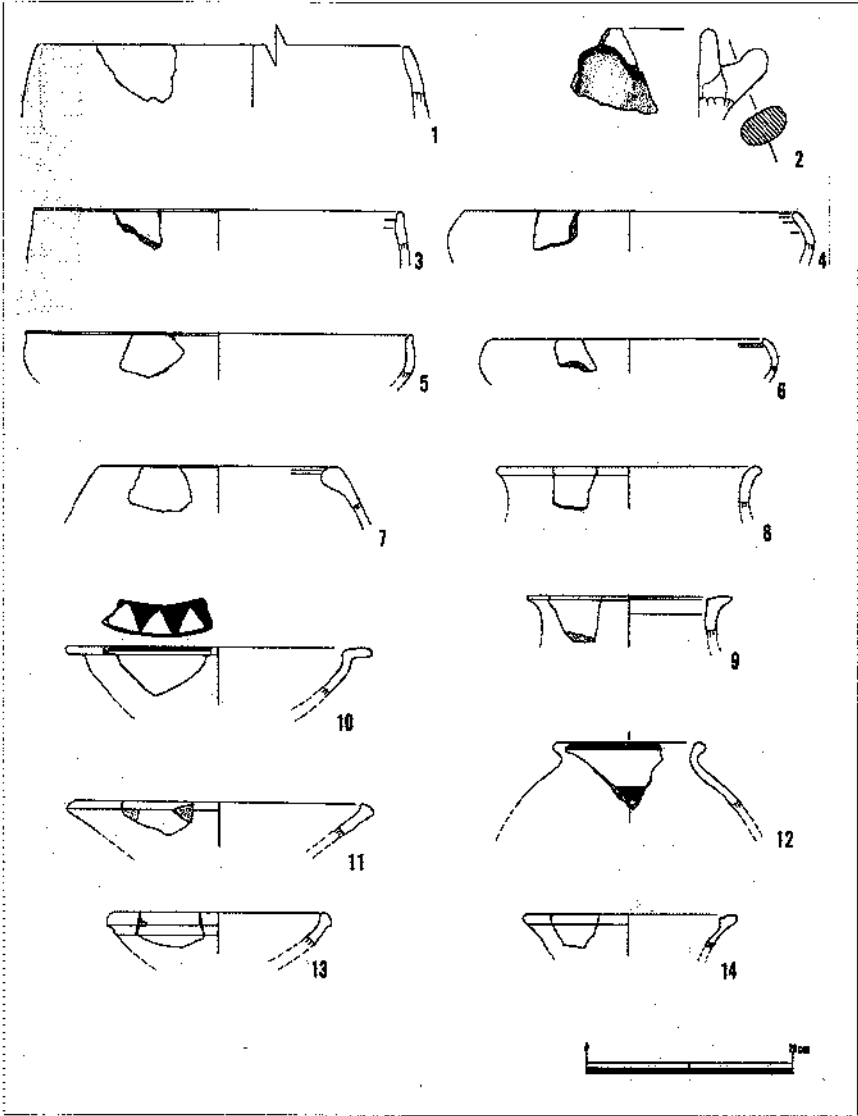
Bu sonuçlara göre, Kaman-Kalehöyük IIa ve IIb katında elde edilen çanak çömlek parçaları, özellikle IIa katındakiler, Kültepe, Sofular gibi trapezoid şeklindeki yayvan höyüklerde derlendi. Kaman-Kalehöyük IIa ve IIb katının "gri seramik"i, 1993 yüzey araştırmalarında, çok sayıda ele geçmişti. Bu tür seramiğin, Kızılırmak kavisinde ve Kızılırmak kavisinin güneybatısında ve batısında çok yaygın olduğu ortaya çıkmıştır. Bu tür "gri seramik", Kaman-Kalehöyük IIc ve II'd katında hiç rastlanmadığına göre, bu "gri seramik" in, IIb katı zamanında, birden bire yayıldığı anlaşılmıştır. IIc katında kullanılmış olan stilize geyik motifli çanak çömlek parçalarına, Kale-Cimşit, Höyük-Sofular'da rastlandığı halde, sayıları çok azdır. Ben, burada, IIc katının stilize tipik geyik motifli çanak çömleğinin Kızılırmak kavisinin yerel özelliğini temsil ettiğini bir kez daha vurgulamak istiyorum. Kızılırmak'ın batısında kalan bölgede, II'd katında elde edilen boya nakışlı çanak çömlek parçalarına hiç rastlanmadık.

Yüzey araştırmalarımızın sonuçları, Orta Anadolu höyüklerinin bilinen genel karakterini yeniden kanıtladığı ve ayrıca onlara bugüne dek gereği kadar incelenmemiş yeni bölgeleri de kattığı anlaşılmaktadır. Ayrıca bu araştırmalarımız, bölgesel özelliklerin aydınlanmasına da ışık tutmaktadır.

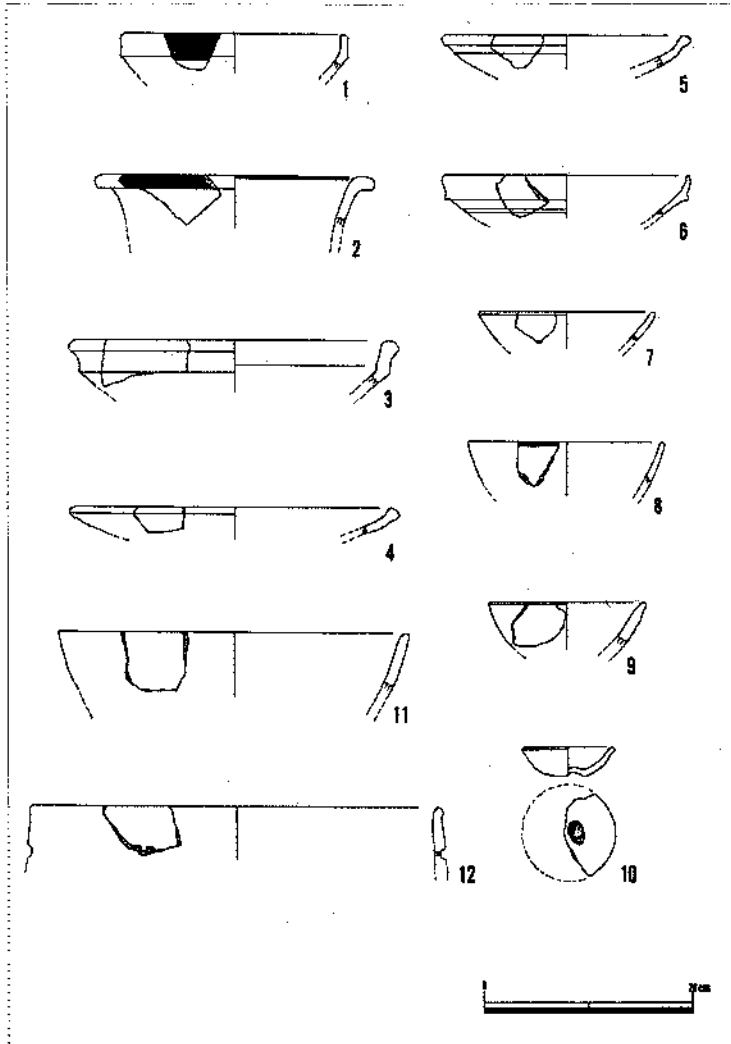

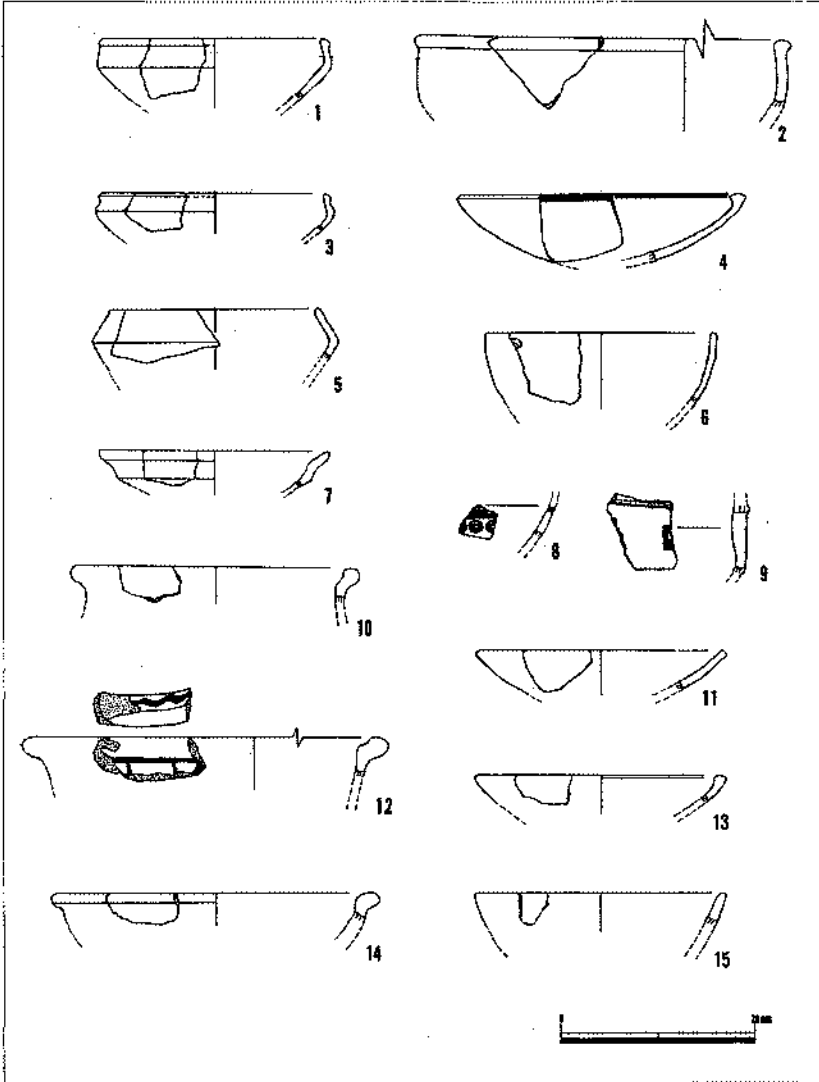
Çizim: 1

Çizim: 2

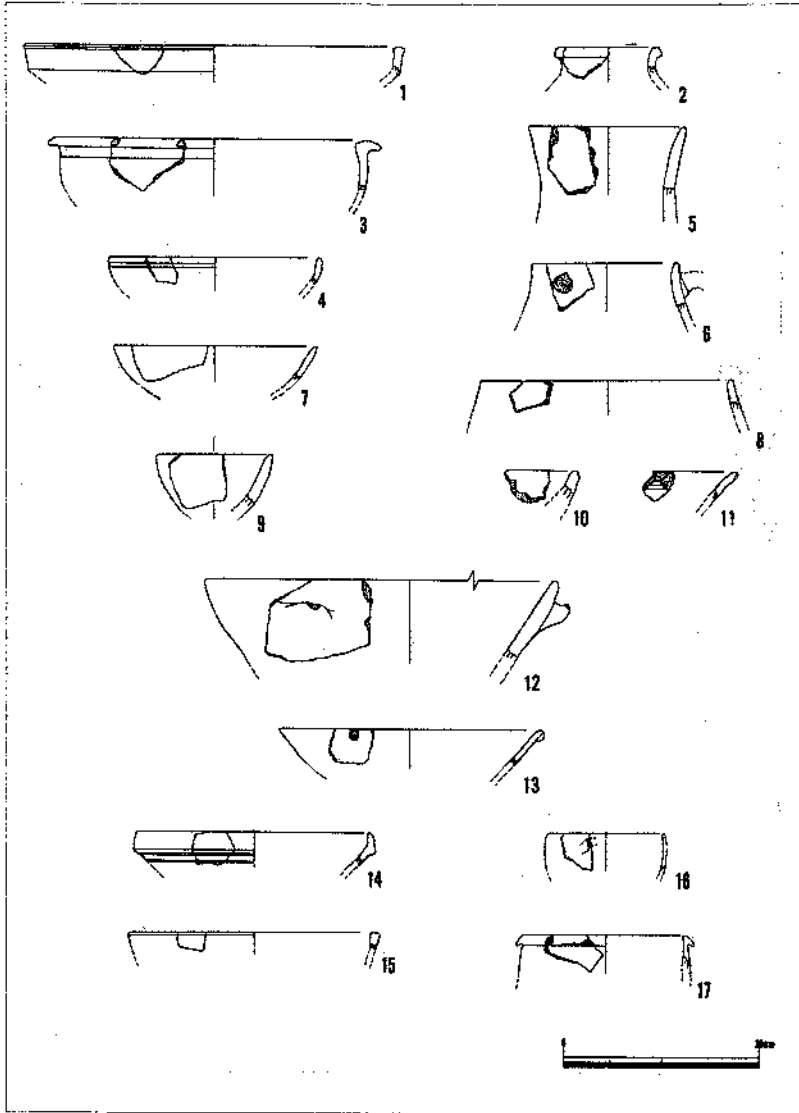

Çizim: 3

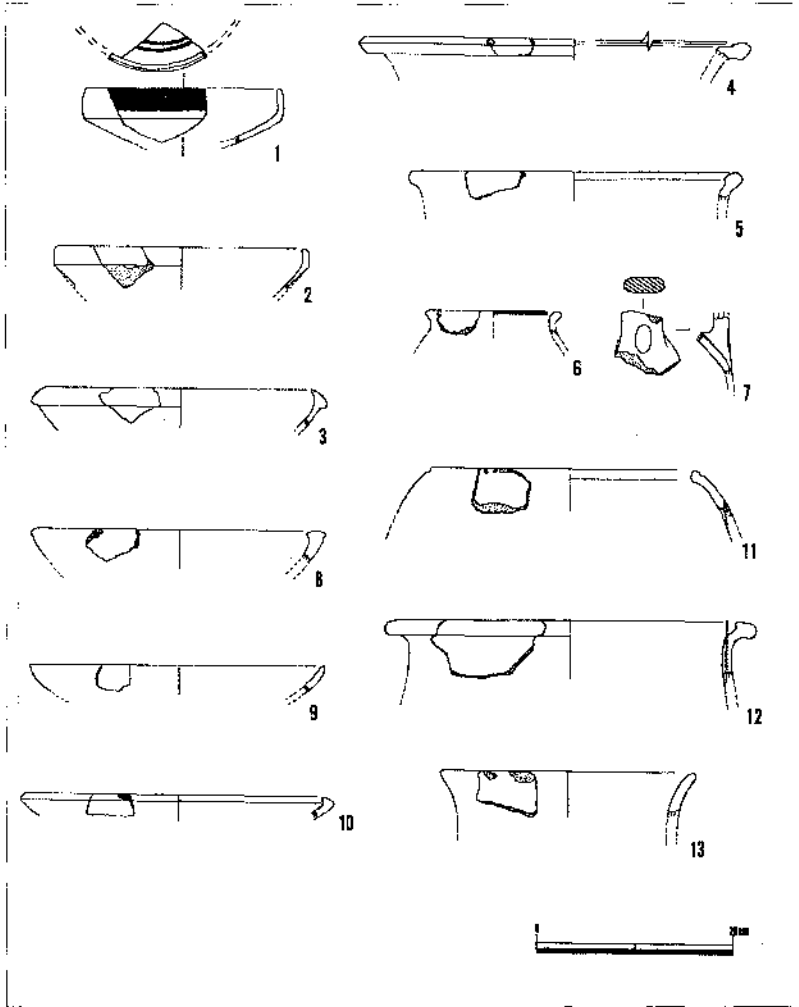

Çizim: 4

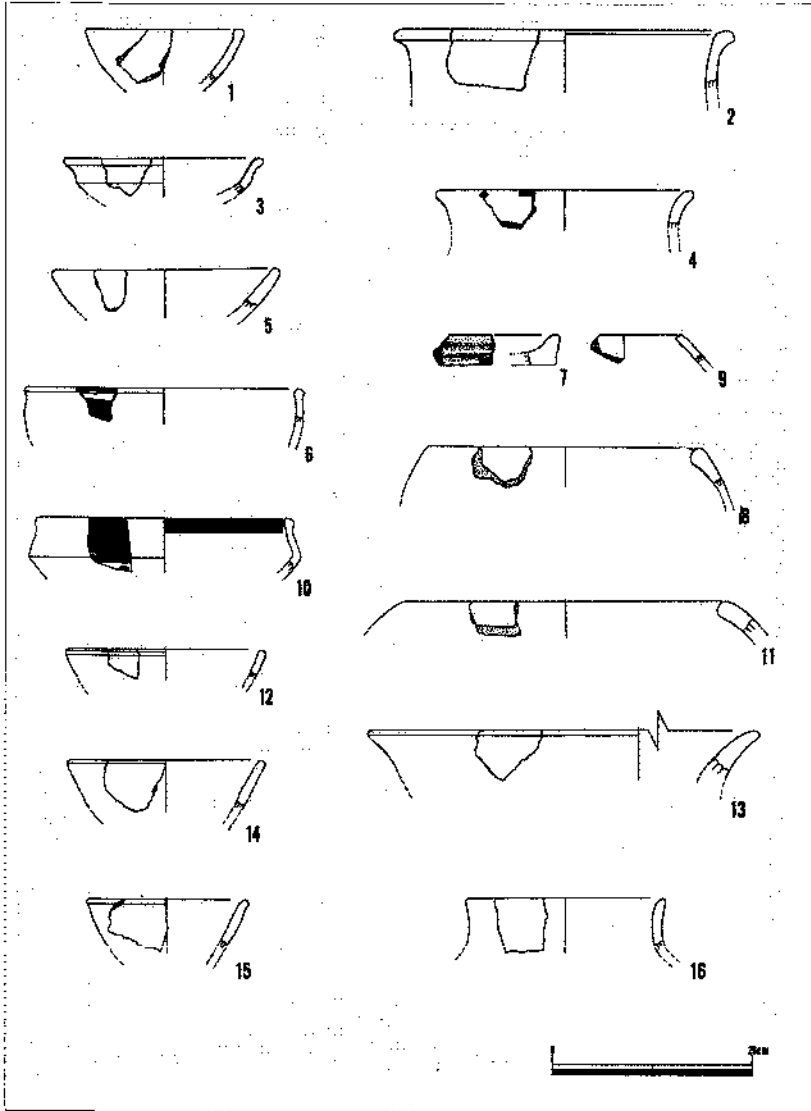

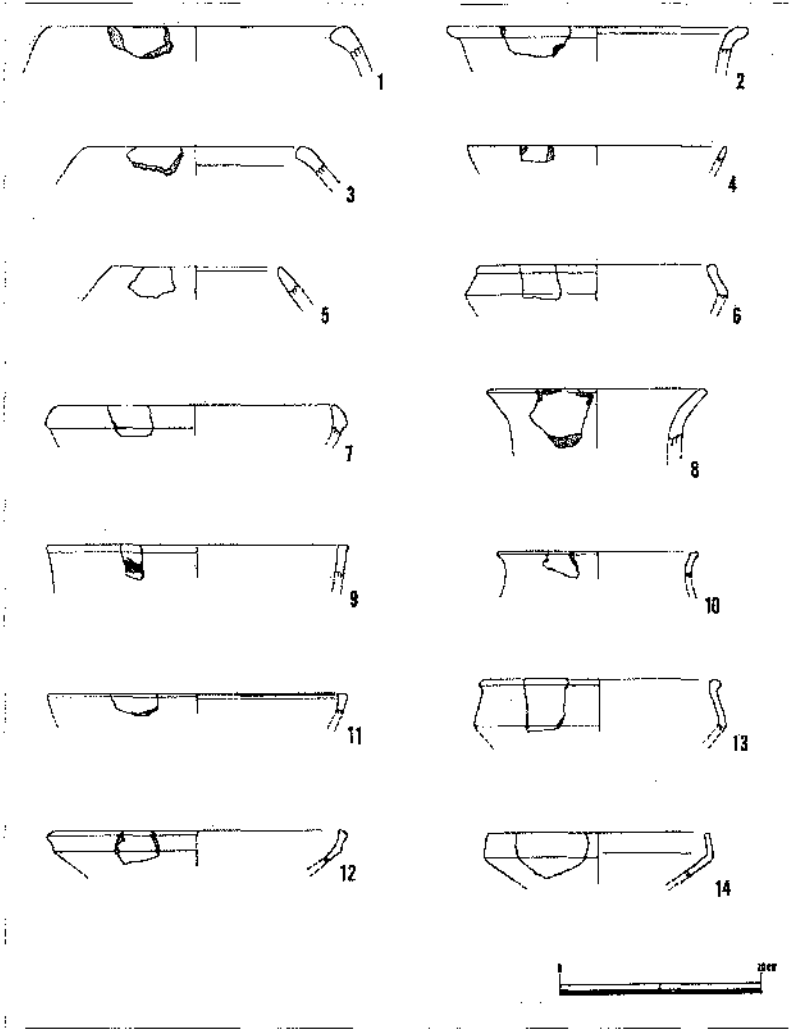
Çizim: 5

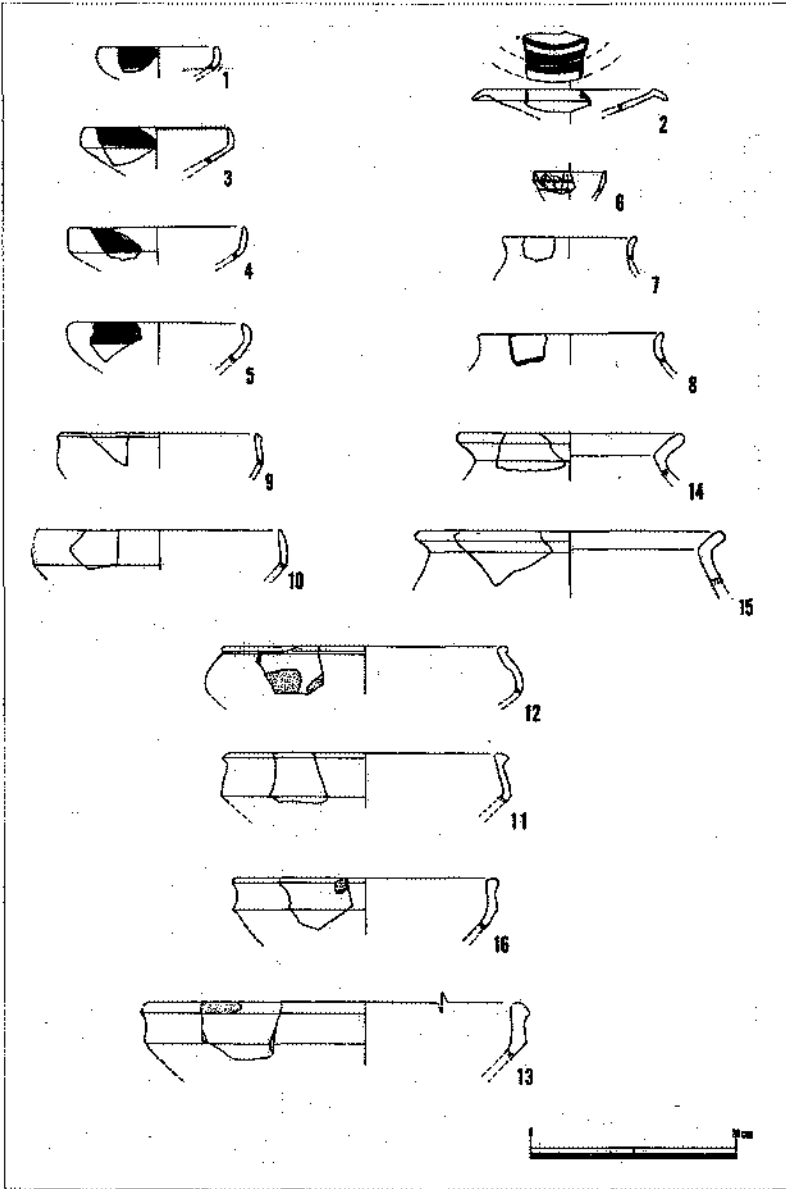
Çizim: 6

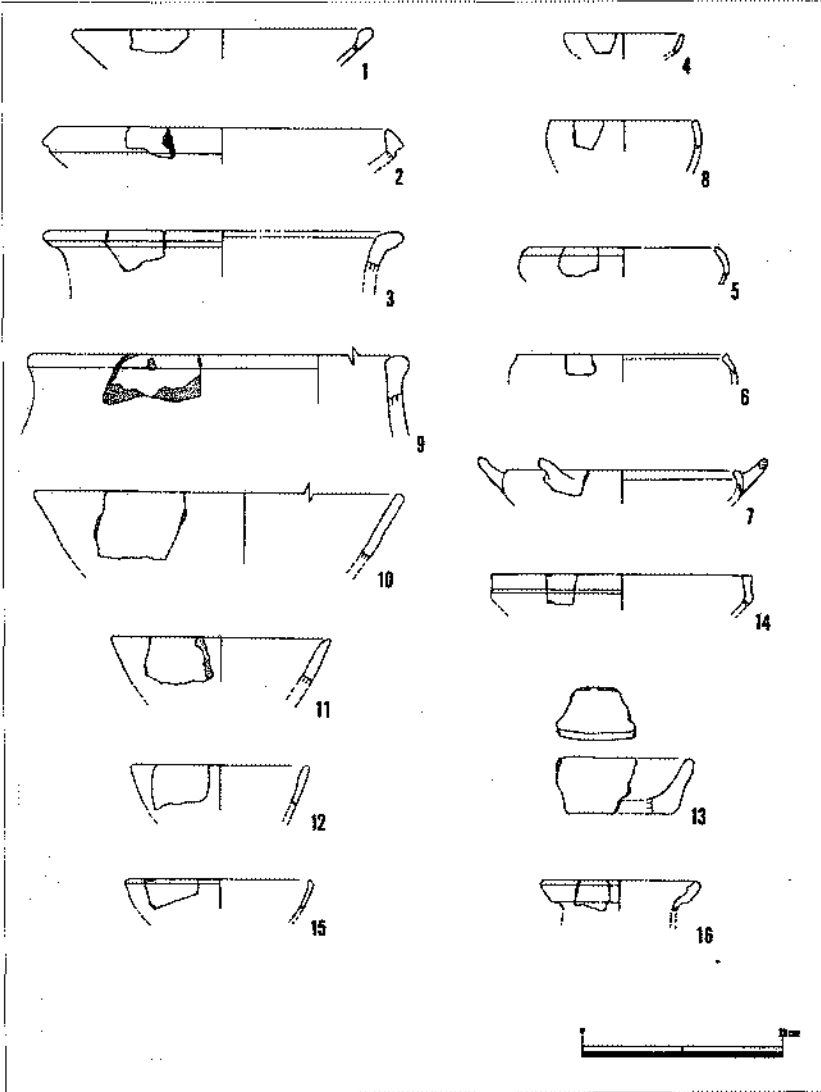
Çizim: 7

Çizim: 8

Çizim: 9

Çizim: 10

1993 YILINDA KÜTAHYA, BİLECİK VE ESKİŞEHİR İLLERİNDE YAPILAN YÜZEY ARAŞTIRMALARI

Turan EFE*

Kültür Bakanlığı, Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izinleri ile, bu sene 13-22 Eylül tarihleri arasında gerçekleştirdiğimiz yüzey araştırmaları, Eskişehir'in güney ve doğusundaki yörelerde yapılmıştır; ayrıca Kutahya'nın doğusunda yer alan ve daha önceki yıllarda inceleme olanağı bulamadığımız Sandıközü Höyüğü (106) de ziyaret edilmiştir.

Araştırmalara benimle beraber Bakanlık temsilcisi olarak Söğüt Arkeoloji Müzesi araştırmacılarından Sayın Halil İbrahim Kara; Anabilim Dalımız öğrencilerinden de Deniz Meral Ay, Ferhan Sakal ve Erkan Kabil katılmışlardır. Söz konusu yüzey araştırmaları İ.Ü. Araştırma Fonu tarafından desteklenmiştir (Proje no: 529/080592); ayrıca İ.Ü. Edebiyat Fakültesi de -her sene olduğu gibi- bir miktar maddi yardımda bulunmuştur.

Eskişehir Arkeoloji Müzesi personeli, başta Müze Müdürü Sayın Metin Pehlivaner olmak üzere, çalışmalarımıza ilgi ve yardımlarını esirgememişlerdir. Çizimler eşim Jean Carpenter Efe tarafından yapılmıştır. Yukarıda adı geçen kurumların yetkililerine ve araştırmalara emeği geçen öğrencilere ve sevgili eşime en içten teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca, araştırmalarımız sırasında Orman Fidanlığı tesislerinde konaklamamızı sağlayan Eskişehir Orman Bölge Müdürü Sayın Aytakin Güngörsün ve Orman Fidanlığı, Orman Muhafaza Memuru Okulu Müdürü Orman Y. Mühendisi - Avukat Kadir Gözcü'ye de minnet ve şükran duygularımı belirtmek isterim.

---

* Doç. Dr. Turan EFE, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi Anabilim Dalı Beyazıt - İSTANBUL

Ekibimizin ziyaret ettiği yerleşme yerleri, bölgelere göre aşağıda kısaca tanıtılmaktadır. Bu yerleşmeler -daha önceki yıllarda saptadıklarımızla birlikte- metnin sonundaki haritada gösterilmiştir (Çizim:1).

A.Sandıközü Höyüğü ve Eskişehir - Seyitgazi Arasındaki Dağlık Bölge Sandıközü (106)

Kütahya ilinin kuş uçuşu 16 km kadar doğusunda ve Türkmen dağının eteklerinde yer alan ve daha önce C.H. E. Haspels tarafından ziyaret edilmiş olan bu höyük, 190 m çapında ve 11 m yüksekliğindedir; aynı adla anılan köyün hemen gerisindeki doğal yükselti üzerinde yer almaktadır. Burada İT 2 - 3 ve 2. bin yıl malzeme grupları saptanmıştır.

İtburnu (107)

Eskişehir'in kuş uçuşu 7 km kadar güneybatısında, ilk Osmanlı kalelerinden olan Karacaşehir'in güneyinde yer alan bu höyük, takriben 4 m yüksekliğinde ve 120 m çapındadır. Hemen güneydeki derin vadi içinden küçük bir dere akmaktadır. Yüzey yoğun bir şekilde taşla kaplıdır. Bu durum evlerin tamamen taştan inşa edilmiş olduğu izlenimini vermektedir. Höyüğün hemen kuzeydoğusundaki düzlükte, bir kısmı soyulmuş olan sandık mezarlar bulunmaktadır. Höyük yüzeyinde de tahribat çukurları saptanmıştır. Burada esas olarak geç İT 2 malzemesi söz konusudur.

Kocakaya (108)

Bu höyük Kes Kaya'nın (15) 1km kadar doğusunda ve Eskişehir'in kuş uçuşu 14 km güneybatısındadır; kayalıklar üzerinde yer almaktadır. Ayrıca, güney tarafta, kayalıkların önündeki düzlükte ise, daha önce C. H. E. Haspels tarafından saptanmış olan düz bir yerleşme söz konusudur². Höyük 55 m çapında ve 5 m yüksekliğindedir (Resim: 1). Orta kısma yakın bir yere defineciler tarafından bir çukur açılmıştır (Resim: 2). Burada Kalkolitik, İT 2 - 3 devirlerini içeren malzeme grupları saptanmıştır.

Sivrikaya Mevkii (109)

Kocakaya Höyüğü'nün güneyinden akan küçük bir derenin karşı tarafında, höyüğe 400 m kadar mesafede ve Uluçayır - Karaalan yolunun

(1) C.H. Emilie Haspels, *The Highlands of Phrygia* (Princeton 1971), s.286, Fig. 481.

(2) *Ibid*, s. 287, fig. 506.

hemen sağındaki tarlada büyük yassı taşlar söz konusudur (Resim: 3). Burada yapılan incelemede, Kocakaya Höyüğü'nünkü ile benzeşen ve çoğunluğunun küplere ait olduğu İT 2 - 3 çanak çömlek parçaları ele geçirilmiştir; dolayısıyla burasının Kocakaya Höyüğü'nün mezarlığı olduğuna hiç şüphe yoktur.

Kurupınar/Avdan (110)

Bu küçük höyük Eskişehir'in kuşuçu mu 22 km güneyinde, AVdan köyünden Ayvacık'a giden yolun hemen sağında yer almaktadır. Yol yapımı sırasında höyüğün eteği bir miktar traşlanmıştır. Höyük 72 m çapında ve 9.5 m yüksekliğindedir; İT 2 ve 2. bin yıl malzeme grupları içermektedir.

Karapazar (111)

Eskişehir'in kuşuçu mu 18 km güneyinde, Karapazar köyünün 1 km kadar güneybatısında yer alan bu höyük 200 m çapında ve 25 m yüksekliğindedir (Resim: 4). Burada İT 2-3, 2. binyıl ve Frig malzeme grupları saptanmıştır. Höyüğün hemen kuzeyinden küçük birdere akmaktadır. Bu kesimde höyük ile dere arasındaki tarlanın işlenmesi sonucu höyük eteğinde uzun bir profil oluşmuştur (Resim: 5). Bu profilden toplanan çanak çömlek parçaları, Demircihöyük K ve L katlarından gelen malzemenin özelliklerini yansıtmaktadırlar; siyah ağız kenarlı kaseler (Black-top) burada da temsil edilmektedir (Çizim: 2, Resim: 6). Bu höyük en azından İlk Tunç Çağı başlarından 1. binyıl başlarına kadar kesintisiz bir stratigrafi verebilir.

Karaağaçpınar (112)

Karapazar Köyü'nün kuşuçu mu 2 km kadar güneybatısında yer alan bu höyük kayalık bir platform üzerindedir; 66 m çapında ve 9 m yüksekliğindedir. Burada İT 2-3, Frig(?) ve Klasik Devir malzeme grupları saptanmıştır. Doğu taraftaki düzlükte Klasik Devir veya Bizans mezarları yer almaktadır. Höyüğün hemen kuzeyinden küçük bir dere akmaktadır.

Derbent (113)

Bu höyük Eskişehir'in 14 km kadar güneyinde, Eskişehir-Seyitgazi karayolunun hemen sağında ve ismini aldığı Derbent köyünün yakınında yer almaktadır; 90 m çapında ve 4.8 m yüksekliğindedir; İT 2-3 ve Frig malzeme grupları içermektedir.

Kavaközü (114)

Eskişehir'in 14 km kadar güneyinde, Eskişehir-Seyitgazi karayolunun hemen sağındaki yamaçta yer alan bu höyük 180 m çapında ve 10 m yüksekliğindedir; İT 1-3, 2. binyıl ve Frig (?) malzeme grupları içermektedir. Yüzeyde yapı kalıntıları ve belki de bir sura ait taş sıraları söz konusudur.

Akören (115)

Bu höyük Eskişehir'in 16 km güneydoğusunda, Eskişehir-Seyitgazi karayolunun 1 km kadar sağında yer almaktadır; 94 m çapında ve 4 m yüksekliğindedir. Yüzey ota kaplı olduğundan fazla malzeme ele geçirilememiştir. Burada İT 3, 2. binyıl ve Klasik Devir malzeme grupları söz konusudur.

Kırçhöyük (116)

Eskişehir - Seyitgazi karayolunun 200 m kadar solunda, Alpanoz köyünün kuzeyinde yer alan bu höyük, Seyitgazi'ye 16 km mesafededir; 140 m çapında ve 13.5 m yüksekliğindedir; Geç Kalkolitik, İT 1 ve Frig malzeme grupları içermektedir. Yüzeyde yoğun taş kümeleri söz konusudur. Bunlar Frig Dönemi'ne ait mezarlar olabilir.

Höyük yüzeyinden toplanan bazı çanak çömlek parçaları "İlk Tunç Çağı'na Geçiş Evresi"³ ne tarihlendirilebilir (Çizim: 3, Resim: 7). Bunlar arasında dışa dönük dudaklı kase formu (Çizim: 3,1 Resim: 7) evre için tipik olup aynı şekilde Çizim: 3, Resim: 7¹ deki testinin ağız kenarı üzerine çıkan ve büyük bir yay çizen şerit kulpu, yerleştiriliş şekli bakımından Yukarı Söğütünü II testisinininki ile uyuşturmaktadır⁴.

Höyüğün doğu yamacında, hayvan ini önünde birikmiş olan toprak yığımı içinde, tek kulplu bir çömlek, hemen hemen tüme yakın bir durumda ele geçirilmiştir. Bu çömlek, Demircihöyük'ün alt katlarından (D-G) gelen emzikli kapların öncü formunu oluşturabilir⁵.

(3) Bu evre hakkında detaylı bilgi için bk. Turan Efe, "Eskişehir yöresindeki Bazı Höyüklerde Saptanmış Olan İlk Tunç Çağı'na Geçiş Evresi Çanak Çömleği", *Anadolu Araştırmaları* XII. (baskıda)

(4) *Ibid.*, lev. 3:24.

(5) J.Seeher, *Demircihöyük: Die Ergebnisse der Ausgrabungen 1975-1978 III.1: A. Die Neolithische und Chalkolitische Keramik. B. Die Frühbronzezeitliche Keramik der Älteren Phasen (bis Phase G)* (Mainz 1987), pl. 30: 9,32: 10, 39: 1-7.

Zeynepkadın (117)

Bir önceki Kırıcılıhöyük'ün 1 km kadar güneydoğusunda, Eskişehir-Seyitgazi karayolunun 1 km kadar doğusunda yer alan bu düz yerleşme yeri, Geç Kalkolitik Devir malzemesi içermektedir. Burada ayrıca küçük taşlardan inşa edilmiş ve kısmen tahrip edilmiş olan iki ayrı taş yığını vardır. Bunlar, büyük bir olasılıkla Frig Dönemi'ne ait tümülüslerdir.

Kayaagzı Höyüğü (118)

Bu höyük, Zeynepkadın çeşmesinin bulunduğu kesimde, Eskişehir-Seyitgazi karayolunun bu defa sağ tarafında, derin ve dar bir geçidin girişindeki yamaçta yer almaktadır; Geç Kalkolitik, İT I ve (Frig?) malzeme grupları içermektedir. Höyüğün orta kısmında, şimdi hemen hemen tamamen kapanmış olan büyük bir tahribat söz konusudur (Resim: 8)

Alpanoz (119)

Bu höyük aynı adla anılan köyün doğusunda, Eskişehir-Seyitgazi karayolunun aynı şekilde 1 km doğusunda ve Seyitgazi'ye 12 km mesafede yer almaktadır; 100 m çapında ve 5 m yüksekliğindedir; İT 2-3, 2. binyıl ve Frig Dönemi'ne ait malzeme grupları içermektedir. Yüzey önemli oranda traşlanmıştır.

Taşlık (120)

Bu höyük Eskişehir-Seyitgazi karayolunun hemen doğusunda, Seyitgazi'ye 10 km mesafede ve ismini aldığı Taşlık köyünün güneydoğusunda yer almaktadır; 85 m çapında ve 5 m yüksekliğindedir; Geç Kalkolitik, İT 1-3 ve Klasik devirlere ait malzeme grupları içermektedir. Geç Kalkolitik çanak çömlek yine "İlk Tunç Çağı'na geçiş evresi" özelliklerini yansıtmaktadır (Resim: 9).

Büyükpınar Höyüğü (121)

Eskişehir-Seyitgazi karayolunun 300 m kadar batısında, Seyitgazi'ye 4 km uzaklıkta yer alan bu höyük 85 m çapında ve 5 m yüksekliğindedir; Geç Kalkolitik, İT 1-3 devirlerine ait malzeme grupları içermektedir.

Küllühöyük (122)

Bu höyük Seyitgazi'nin Eskişehir yolu çıkışında ve yolun batısında yer almaktadır; 140 m çapında ve 3 m yüksekliğindedir. Yüzeyde 2. bin yılın ilk yarısına tarihlenen malzeme ele geçirilmiştir.

B. Eskişehir-Çifteler Arasındaki Ovalık Kesim

Hüyücek (123)

Eskişehir'in 14 km güneydoğusunda, Kıravdan ve Kanlıpınar köyleri arasında yer alan bu höyük 100 m çapında ve 8 m yüksekliğindedir; İT 2-3 ve Frig dönemlerine ait malzeme grupları içermektedir.

Gölüce I (124)

Bu höyük Eskişehir-Sivrihisar karayolunun sol tarafında, vadinin karşı yakasındaki düzlükte yer alan iki höyükten daha büyük olanıdır; 95 m çapında ve 8 m yüksekliğindedir. Burada Kalkolitik, İT 1-3 devirlerine ait malzeme grupları saptanmıştır.

Gölüce II (125)

Gölüce I'in 50 m kadar doğusunda yer alan bu küçük höyük 50 m çapında ve 5 m yüksekliğindedir. Burada esas olarak Geç Kalkolitik Devir malzemesi söz konusudur.

Kalehöyük (126)

Yörükkaracaören köyünün 2 km kadar kuzeybatısında yer alan bu höyük doğal bir kayalık üzerindedir (Resim: 10). Kuzey etek yol yapımı sırasında traşlanmıştır. Yerleşme yerinin etrafını çevreleyen daha yüksek kısım surun varlığına işaret etmektedir. Doğu taraftaki koni ise bir tümülüs olabilir. Burada sadece Frig malzemesi ele geçirilmiştir.

Toraman Höyük (127)

Eskişehir'in 20 km güneydoğusunda, Kıravdan ve Kalkanlı köyleri arasında yer alan bu yerleşme yeri yan yana iki ayrı höyükten oluşmaktadır. İki ayrı doğal yükselti üzerindeki bu iki höyükten kuzey taraftaki daha yüksek ve büyüktür; güneydeki düz yerleşme görünümündedir. Oval olan büyük höyüğün uzunluğu 260 m, yüksekliği ise 11.5 m kadardır. Burada Geç Kalkolitik, İT 2-3 ve 2. bin yıl malzeme grupları ele geçirilmiştir.

Güneydeki yerleşme ise 120 m çapındaki bir alanı kapsamaktadır. Burada da İT 2-3 malzemesi söz konusudur. Her iki yerleşmenin de yüzeyinde anıtsal yapılara ait olabilecek temel kalıntıları vardır.

Kocadere (128)

Toraman Höyük'ün 1 km kadar doğusunda, Kocadere denilen geniş vadinin kuzeyindeki burun üzerinde yer alan bu düz yerleşme yerinin yüzeyinde Geç Kalkolitik Dönem'e tarihlendirebileceğimiz çanak çömlek parçaları ele geçirilmiştir.

Kalkanlı Höyük (129)

Bu höyük Eskişehir-Sivrihisar karayolunun sağında ve Kalkanlı köyünün hemen doğu çıkışında yer almaktadır; 60 m çapında ve 3.5 m yüksekliğindedir. Höyük yüzeyinin büyük bir kısmı iskan edilmiştir (Resim: 11). Burada baskı tekniği ile yapılmış olan Neolitik Dönem'e tarihlendirilebilecek bir ok ucu ile Kalkolitik ve İlk Tunç Çağı'na ait çok az malzeme ele geçirilebilmiştir.

Küllüoba (130)

Seyitgazi'nin 12 km kuzeydoğusunda, Üryan-Yeniköy yolunun hemen sağında ve Yeniköy'e 1 km mesafede yer alan bu höyük, 165 m çapında ve 9 m yüksekliğindedir (Resim: 12). Burada Geç Kalkolitik ve İT I yoğun bir şekilde temsil edilmektedir; ayrıca İT. 2-3 devirlerine ait malzeme grupları da söz konusudur (Resim: 13).

Güllühöyük (131)

Bu höyük Küllüoba Höyüğü'nün kuş uçuşu 4.5 km kuzeydoğusunda, Güllüce köyü yakınlarında yer almaktadır; Kalkolitik, İT. 1-3, 2. bin yıl ve Frig Dönemi'ne ait malzeme grupları içermektedir (Resim: 14). Erken 2. bin yıl malzemesi, Orta Anadolu Geçiş Devri (Übergangsperiode) ile paralellik gösteren Bahçehisar evresinin⁶ hemen sonrasına; Demircihöyük Orta Tunç Çağı yerleşmesinin ise öncesine tarihlendirilmelidir (Çizim: 4, Resim: 15). Kalınlaştırılmış dudaklı (bead-rim) kaselerin omurgalı örnekleri burada artık temsil edilmektedir (Çizim: 4, Resim: 15).

Yüzeyde yoğun tahribat çukurları vardır. Höyüğün 2 km kadar güneyinde ise dört adet tümülüs bulunmaktadır.

---

(6) Söz konusu evreyi içeren Bahçehisar malzemesi bir başka yerde detaylı bir şekilde ele alınmıştır: T.Bfc, "Early Bronze Age III Pottery from Bahçehisar: The Significance of the Pre-Hittite Sequence in the Eskişehir Plain, Northwestern Anatolia", *American Journal of Archaeology* 98, 1994, s.5-34.

Üryan Höyük (132)

Seyitgazi'nin doğusunda ve Üryan Köyü yakınında yer alan bu höyük oldukça büyük olup 240 m çapında ve 12 m yüksekliğindedir; İT 1-3 ve Frig Dönemi'ne ait malzeme grupları içermektedir.

İmişehir (133)

Eskişehir-Sivrihisar karayolunun solunda, İmişehir Köyü'nün hemen batı kenarında yer alan bu höyük 96 m çapında ve 10 m yüksekliğindedir; İT 2-3, Frig? ve Klasik Devir malzeme grupları içermektedir. Höyük üzerinde köy mezarlığı bulunmaktadır (Resim: 16).

Türkmentokat (134)

İmişehir'in 2 km doğusunda, aynı adla anılan köyün doğu çıkışında yer alan bu höyük, 69 m çapında ve 2.5 m yüksekliğindedir; Kalkolitik, İT 2-3 ve Frig Dönemi'ne ait malzeme grupları içermektedir.

Suluhöyük (135)

Türkmentokat köyünün 4 km kadar güneydoğusunda, Eskişehir-Sivrihisar karayolunun 2 km kadar solunda yer alan bu oval höyük oldukça büyüktür. Batı taraf alçak ve yayvan olup doğuda höyük konisi oluşmuştur. Boydan boya 210 m uzunluğunda ve doğuda 7.5 m yüksekliğinde olan höyüğün yüzeyinden Kalkolitik, İT 1-3 ve Frig Dönemi'ne tarihlenen malzeme grupları toplanabilmıştır. Hemen güneyde bataklık bir alan bulunmaktadır. Prehistorik Devir'lerde bu höyük, büyük bir olasılıkla göl kenarında yer almaktaydı.

C. Eskişehir'in Doğusundaki Ovalık Kesim

Şarhöyük (136)

Bölgenin en büyük höyüklerinden biri olan Şarhöyük, Eskişehir'in hemen kuzeyinde, Muttalıp'a giden yolun sağ kenarında yer almaktadır. Burada birkaç seneden beri Prof.Dr.Muhibbe Darga başkanlığında kazılar yapılmaktadır⁷. Bu sebeple höyük üzerinde inceleme yapılmamıştır.

(7) Ekibimiz yüzey araştırması sırasında Şarhöyük'ü ziyaret etmiştir. Höyük hakkında bize verdiği bilgiler ve göstermiş olduğu konukseverlik için sayın hocam Prof. Muhibbe Darga'ya ekibim ve şahsım adına en içten teşekkürlerimi sunarım.

Yapağihöyük (137)

Bu höyük Eskişehir'in 4 km kadar kuzeydoğusunda yer almaktadır; 100 m çapında ve 7 m yüksekliğindedir; İT 2-3 dönemlerine ait malzeme grupları içermektedir. Yüzeyde tahribat çukurları vardır. Bunlardan doğu taraftaki çok büyüktür.

Alyamak Höyük (138)

Eskişehir'in 8 km kadar kuzeydoğusunda yer alan bu höyük 195 m çapında ve 11 m yüksekliğindedir; İT 2-3, 2 bin yıl ve Frig Dönemi malzeme grupları içermektedir. İT 3'e tarihlenen bazı tipik çanak çömlek parçaları Resim: 17' de görülmektedir.

Yüzeyde tahribat çukurları vardır. Bu çukurlardan bazıları içinde insan kemiklerine rastlanmıştır; dolayısıyla, höyüğün bir dönem mezarlık olarak kullanılmış olduğunu söyleyebiliriz.

Duduhöyük (139)

Alyamak Höyük'ün 2.5 km kadar güneydoğusunda yer alan bu höyük ovaldır; 280 m uzunluğunda ve 9.5 m yüksekliğindedir. Yüzeyde tahribat çukurları söz konusudur. Batı ve kuzey etekler traşlanmıştır. Burada İT 2-3 ve Frig Dönemi'ne ait malzeme grupları saptanmıştır.

Karacahöyük (140)

Bu höyük Eskişehir'in 6 km doğusunda, aynı adla anılan köyün içinde yer almaktadır; 135 m çapında ve 15.7 m yüksekliğindedir; 3. ve 2. bin yıl, Frig ve Bizans dönemlerine ait malzeme grupları içermektedir. Höyüğün konisi traşlanmış ve höyüğü güneyden dolanarak tepesine kadar çıkan bir yol yapılmıştır.

Yassıhöyük (141)

Eskişehir'in 10 km kadar doğusunda yer alan bu höyük üzerinde aynı adla anılan bir köy yer almaktadır. Bu sebeple, yüzeyden yeterli malzeme toplanamamış ve ölçüm yapılamamıştır. Burada Frig ve Bizans dönemlerine ait malzeme grupları söz konusudur. Ayrıca, höyüğün batı tarafındaki tarlalarda tahrip edilmiş iki tümülüs yer almaktadır.

Bakırcıhöyük (142)

Yassıhöyük'ün kuzeydoğusunda ve Sevinç köyünün yine 1 km kadar kuzeydoğusunda yer alan bu son derece yassı tepenin toprağı doğal gö-

rünümlüdür. Yüzeiden Frig Dönemi'ne ait olabilecek az miktarda çanak çömlek parçaları toplanabilmiştir.

Ağapınar (143)

Bu höyük Eskişehir-Alpu karayolu üzerindeki Ağapınar köyünün 2 km kadar kuzeybatısında ve Zeytinoğlu Çiftliği içinde yer almaktadır; aşağı yukarı 230 m çapında ve 5 m yüksekliğindedir. Burada İT 2-3, 2. bin yıl ve Klasik Devir malzeme grupları ele geçirilmiştir.

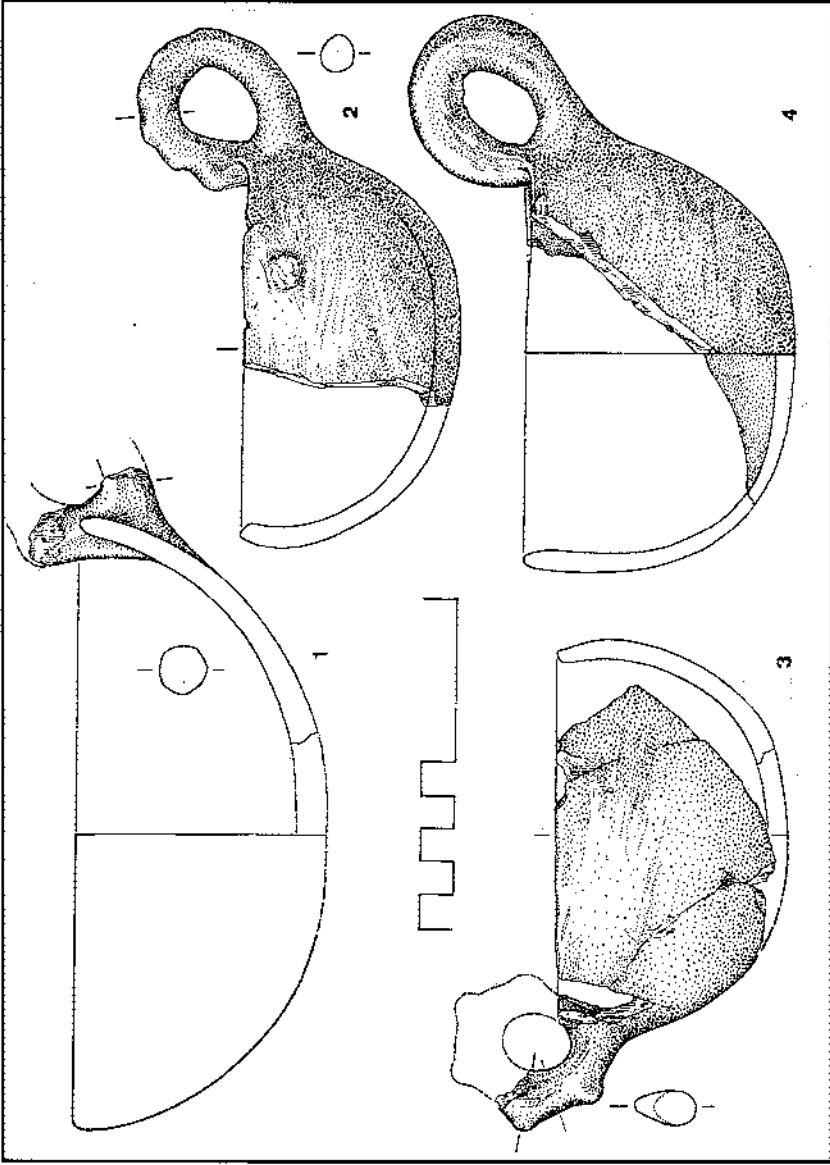
Bu şekilde, 1993 yılında toplam 37 höyük, düz yerleşme ve mezarlık alanı ziyaret edilerek belgelenmiş ve üzerlerinden incelenmek üzere malzeme toplanmıştır. Araştırma yapılan bölgede, höyüklerin yüzeyinde daha çok İT 2-3 , 2. ve 1. bin yıl malzeme grupları söz konusudur. Az miktarda, fakat çok sayıda yerleşme yerinde ele geçirilen Geç Kalkolitik İT 1 malzeme grubu, höyüklerin alt katlarında İlk Tunç Çağı öncesi malzemenin yoğun bir şekilde bulunduğunu kanıtlamaktadır.

Yerleşme yerlerinde yine yoğun tahribatlar söz konusudur. İtburu ve Kocakaya-Sivrikaya İlk Tunç Çağı mezarlıklarında ivedilikle kurtarma kazıları yapılması gerekmektedir. Aksi takdirde, yakın bir gelecekte, bu mezarlıklar tamamen tahrip edilmiş olabilirler. Eskişehir'in doğusundaki yüzey araştırmalarına 1994 yılında da devam edilecektir.

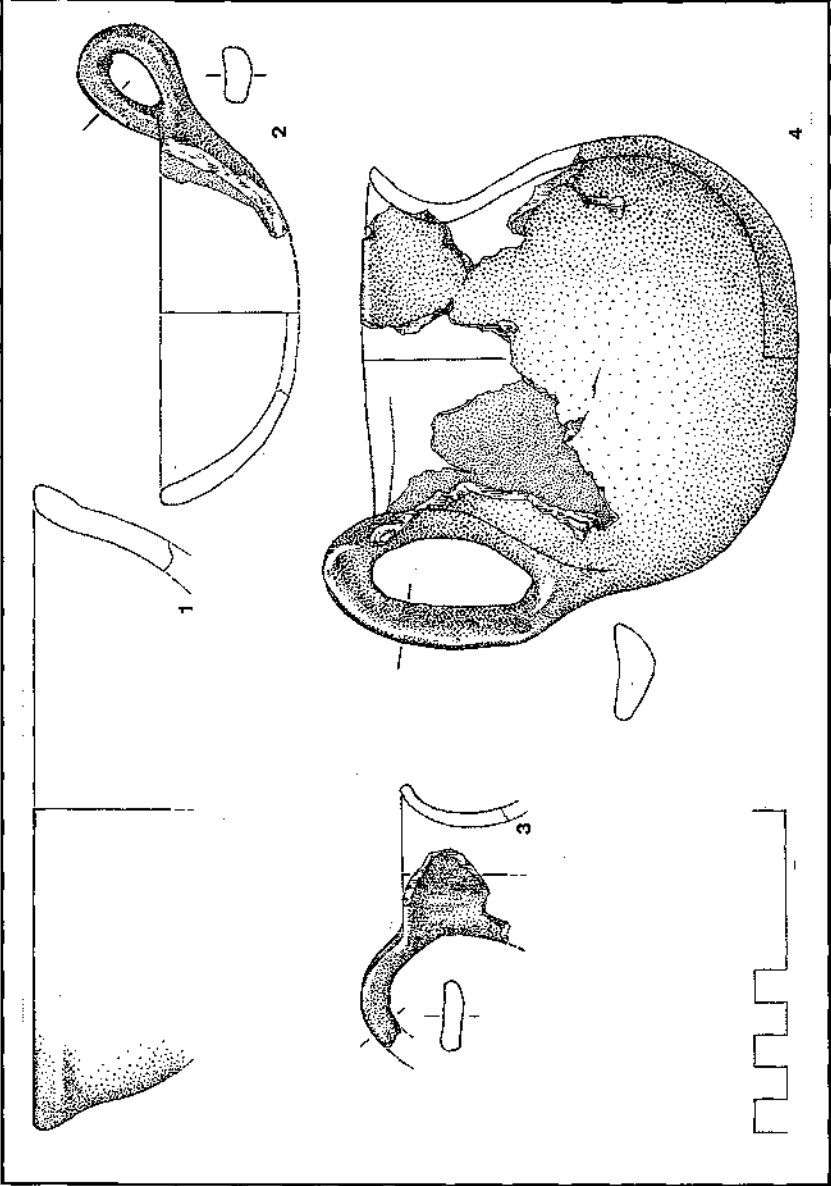

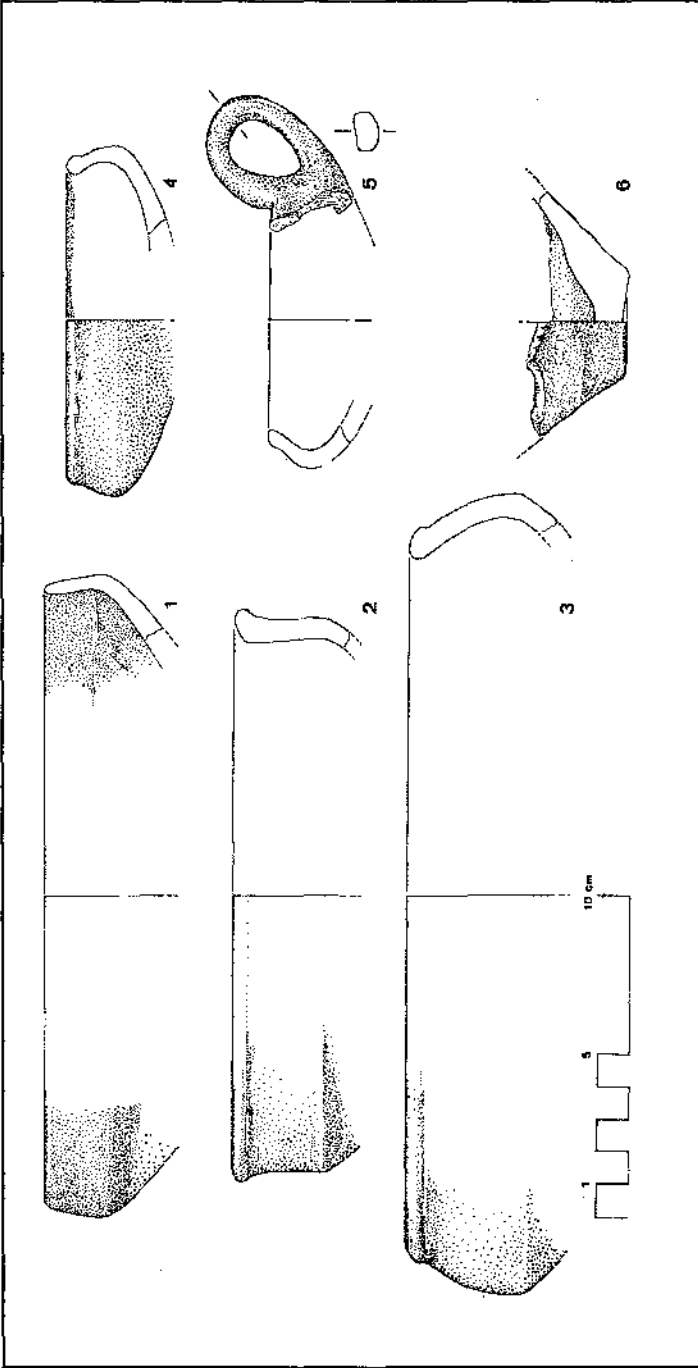
Çizim: 1- Araştırma Bölgesinde bugüne kadar ziyaret edilmiş olan yerleşme yerlerini gösteren harita

Çizim: 2- Karapazar IT 2 çanak çömlek profilleri

Çizim: 3- Kurcahöyük çanak çömlek profilleri

Çizim: 4- Güllühöyük çanak çömlek profilleri

Resim: 1- Kocakaya, kuzeydoğudan.

Resim: 2- Kocakaya Höyüğü üzerine açılmış olan bir tahribat çukuru

Resim: 3- Sivrikaya mevkii. Taşların bulunduğu kısım mezarlık alanıdır. Sağ üst köşede Kocakaya höyüğü.

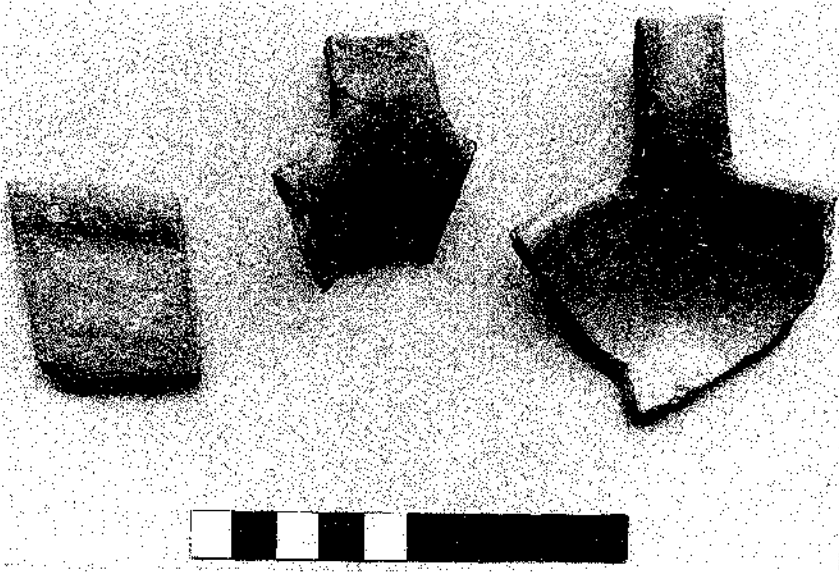
Resim: 4- Karapazar, kuzeyden.

Resim: 5- Karapazar. Kuzeydoğu etekteki profil.

Resim: 6- Karapazar İT 2 çanak çömlek parçaları (krş.çiz.2)

Resim: 7- Kırcahöyük çanak çömlek parçaları (krş. çiz.3)

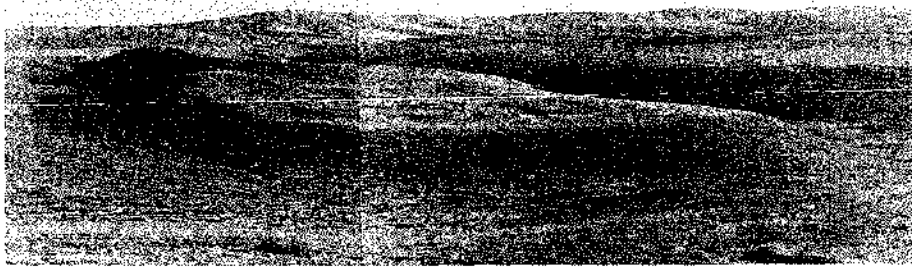

Resim: 8- Kayaağzı Höyük'ü, doğudan.

Resim: 9- Taşlık Geç Kalkolitik İT I çanak çömlek parçaları.

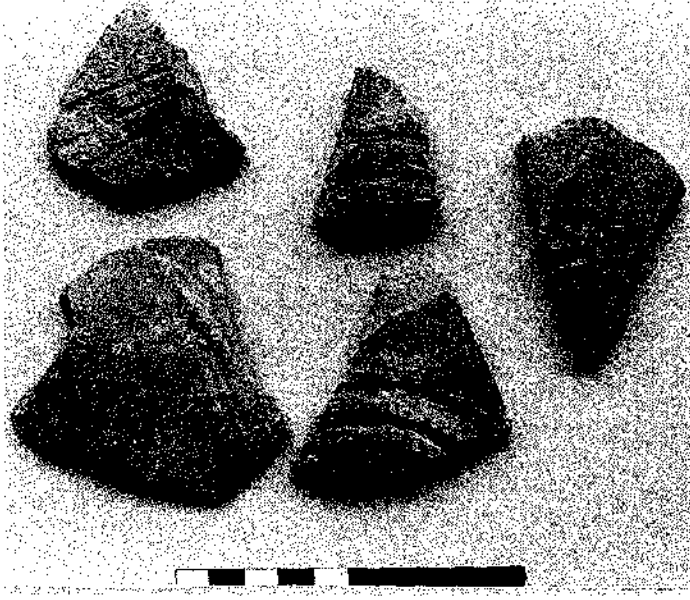
Resim: 10- Kalehöyük, kuzeyden.

Resim: 11- Kalkanlı Höyük, kuzeydoğudan.

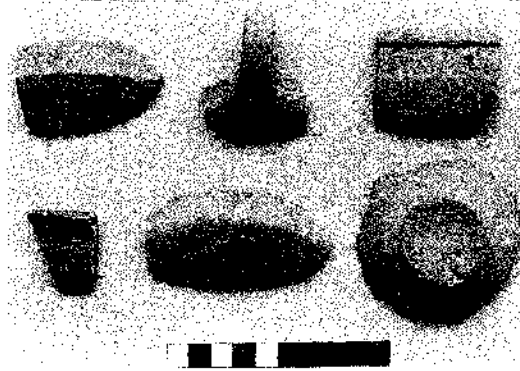
Resim: 12- Küllioba, kuzeybatıdan.

Resim: 13- Küllioba İT 1-2 bezemeli çanak çömlek parçaları.

Resim: 14- Güllühöyük, kuzeydoğudan.

Resim: 15- Güllühöyük çanak çömlek parçaları (krş. çizim: 4)

Resim: 16- İmişehir, doğudan.

Resim: 17- Alyanak Höyük İT 3 çanak çömlek parçaları

GAVURKALESİ, 1993

Stephen LUMSDEN *

I. INTRODUCTION

In September of 1993 new investigations were initiated at Gavurkalesi by the Department of Archaeology at Bilkent University¹. Gavurkalesi is located 60 kilometers southwest of Ankara in the Haymana Sub-Province of Ankara Province (Fig.1). It is situated in the center of a narrow, 2 kilometer - long valley in the rough, hilly terrain on the western edge of the broad valley that leads to the Konya Plain.

The well - known reliefs and structural remains at Gavurkalesi are located on a natural hill that rises approximately 60 meters above the valley floor (Fig. 2). The fairly level summit of the hill measures approximately 90 by 70 meters in extent. The reliefs depict standard representations of Hittite deities (Kohlmeyer 1983). Two male deities stand in poses of adoration before a seated female deity (Fig. 3). To the left of the seated figure is a smoothed - off area measuring 6 by 4 meters which is devoid of relief or inscription.

Previous work at Gavurkalesi is confined to a 10 -day season in 1930 conducted by Hans Henning von der Osten for the Oriental Institute, University of Chicago (von der Osten 1933). Von der Osten documented two

---

* Dr. Stephen LUMSDEN, Bilkent Üniversitesi. İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü, 06533 Bilkent - ANKARA.

(1) The staff of the 1993 season included Andrew Fletcher, Surveyor, and seven students: Murat Aslan, Sevil Baltalı, Aslı Birand, Onur Gök, Aşkın Karahan, Tuğba Tanyeri, Sinan Ünlüsoy. I would like to express my gratitude to Dr. Engin Özgen, Director General of the Directorate of Monuments and Museums for permission to work at Gavurkalesi, and to Dr. İlhan Temizsoy, Director of the Museum of Anatolian Civilizations, Ankara, for his assistance. Special thanks to our representative, Mr. İzzet Esen, for his able assistance. The 1993 Gavurkalesi season was wholly funded by Bilkent University.

main occupation phases at Gavurkalesi: Hittite and Phrygian (Fig. 4). Although he nowhere mentioned the presence of Hittite pottery, von der Osten associated two monumental architectural features at the summit of the hill with the reliefs- and thus with the Hittite Period - because of their monumental style of masonry. A retaining wall with huge towers just below the reliefs and a wall that encloses the summit of the hill behind the reliefs are constructed of cyclopean masonry typical of the city walls of the Hittite capital at Boğazköy.

Into the north wall of the enclosure structure directly behind the reliefs was built a false - vaulted chamber whose function remains controversial (Fig. 5). Because there is an opening in the back of the chamber and stairs that lead to the smoothed - off top of the rock outcrop, von der Osten argued that this feature was an entrance chamber that gave access to the summit above the reliefs (von der Osten 1933: 73). Further, he proposed that the reliefs and associated structures represented an isolated cultic monument.

Scholarly opinion now supports the view that the chamber was not an entranceway, but a tomb, a "Stone House" (Akurgal 1946: 61, n. 30; Naumann 1971: 473; Kohlmeyer 1983: 44, 48). Proponents of this view argue that the opening in the back of the chamber and the stairs to the summit are later alterations for a very different kind of Phrygian Period settlement. The notion that the reliefs, the monumental structures, and the chamber represent a funerary monument for a local Late Bronze Age king has become even more intriguing since the inception of the important new excavations at the nearby site of Kül Höyük undertaken by the Museum of Anatolian Civilizations (Mermerci 1994).

The Phrygian occupation that von der Osten documented is a quite different one from that of the Late Bronze Age. It basically seems to have been a hill - fort comprising a "mansion" built atop the earlier monumental enclosure and a walled - in settlement on the summit of the hill behind the rock outcrop (von der Osten 1933: 80 - 82) (see Fig. 4). According to von der Osten, all of the material revealed by sondages within the walled - in area was Phrygian in date.

II. GOALS OF THE NEW PROJECT

The primary goal of the new project is to investigate the pattern of settlement and land use in a rural setting. Gavurkalesi and its surrounding valley offer such an opportunity, particularly for a time range of approximately 3000 years, from the 3rd to the 1st millennium B. C. Of spe-

cial interest is the possibility that Gavurkalesi may have functioned as a ^{NA4}*hekur*, or "Stone House" Institution, which was one means by which the central administration in Hattusha organized the Hittite countryside (Imparati 1977).

The goals of the initial season in 1993 were twofold: to begin the topographical mapping of the Gavurkalesi Valley, beginning with the monument itself; and to document patterns of settlement within the valley by means of an archaeological surface survey. The surface survey was the main focus of the 1993 field season, especially in view of von der Osten's cryptic statement that "a city had at one time surrounded this acropolis [Gavurkalesi]" (von der Osten 1933: 64).

III. TOPOGRAPHY

Visual examination of the Gavurkalesi hill from surrounding terraces seems to indicate that the natural shape of the hill has been changed. The topographical plan produced in 1993 illustrates this transformation very clearly (Fig. 6). The reshaping of the hill suggests a great deal more energy expended at the site than merely embellishing a natural hilltop with architectural features.

At least three sections of the Gavurkalesi hill appear to have been transformed by human agency. A probable man-made alteration of the natural shape of the hill is a broad terrace, below the reliefs and the lower cyclopean towers, which extends around to the eastern and western sides of the hill (see Figs. 2 and 6). It seems clear, as well, that the top of the hill, behind the cyclopean enclosure, has been levelled and enlarged. In so doing, the height of the northern end of the hill was raised, by adding soil, and an artificially steep slope was created at this most easily accessible section of the hill.

The Hittite Period monument is still very incompletely understood, and so it seems facile to simply place all these changes in the Phrygian Period. However, if the alterations to the summit and northern end of the hill can be associated with the circuit of walls that enclose the summit, which von der Osten dated to the Phrygian Period, then these earthworks might reasonably also be dated to that period.

IV. SURFACE SURVEY

The main goal of the 1993 season, as mentioned above, was to document the history and pattern of settlement within the Gavurkalesi Valley.

This effort has indicated quite clearly that the "site" of Gavurkalesi is not just confined to the hill on which the reliefs are carved, but also encompasses most of the narrow valley that surrounds the hill as well. In addition to the hill of Gavurkalesi itself, areas surveyed included those terraces directly adjacent to it (West Terrace, East Terrace, North Valley Slope) and terraces across the valley floor on the South Valley Slope (Fig. 7). A very brief investigation of a large terrace at the eastern end of the valley (Samutlu) was also undertaken.

Survey of the entire valley has not been completed. However, preliminary indications are that, with a single exception so far, the heaviest densities of surface artifact are to be found on the summit and slopes of Gavurkalesi, and on the contiguous terraces on all sides of the monument. As one moves away from Gavurkalesi, surface scatters generally become less dense. The only exception to be found so far to this observance is a thick scatter of artifacts on the large terrace at the eastern end of the valley (Samutlu).

VI. PRELIMINARY RESULTS OF THE 1993 SURFACE SURVEY

Because the main focus of the 1993 season was on the documentation of settlement within the valley below Gavurkalesi, very little time was devoted to the study of the monument itself. During the collection of surface artifacts on the slopes of Gavurkalesi, however, it was also discovered that there is much more to Gavurkalesi architecturally than von der Osten reported. There are surface indications of structures on the lower terrace below the reliefs and cyclopean towers on the southern, southeastern, and southwestern slopes of Gavurkalesi. There are also walls that extend from the lower terrace to the base of the Gavurkalesi hill. These architectural remains on the slopes of Gavurkalesi will be a primary focus of study in the 1994 season.

Chipped stone artifacts were found in all areas where surface collection was undertaken. Blades, scrapers, burins, possible arrowheads, cores, and debitage were collected. The heaviest concentrations of chipped stone were found on the slopes of Gavurkalesi, the terrace immediately to the west of Gavurkalesi (West Terrace), and on the broad terrace at the eastern end of the valley (Samutlu). So far, the particular stone tool types collected do not seem to indicate Palaeolithic or Neolithic use of the valley. In fact, the stone tools were probably used by the folk who lived and farmed in the valley from the Early Bronze Age through the Iron Age, and up until the present day (in threshing sledges).

The 1993 survey data suggest the following very preliminary asses-

ment of the history of settlement within the Gavurkalesi Valley.

Early Bronze Age. So far, Early Bronze Age settlement within the valley is confined to the broad terrace at its eastern end know as Samutlu (see Fig.7). We were directed to this location by a local farmer who reported that it was at this place, especially, where ceramics were brought up by ploughing and, in fact, where ploughing was most impeded by large stones just below the surface. Although no systematic survey was undertaken here in 1993, the surface scatter of potsherds seems to be much denser than in the other areas surveyed, and it covers an area of at least 100 by 200 meters. Ceramics collected from the surface of Samutlu included handmade dark burnished monochrome ware typical of the Early Bronze Age in Central Anatolia (Yakar 1985: 181) (Fig.8). Later periods were also represented by surface finds.

Hittite Period. The 1993 season has clearly shown that Gavurkalesi in the Hittite Period was much different from the isolated complex at the summit reconstructed by von der Osten. Although the structures discovered in the first season on the southern slopes of Gavurkalesi cannot yet be assigned to any particular period, some, at least, may date to the Hittite Period. This supposition may be supported by the discovery in 1993 of a substantial scatter of Hittite Period ceramics on the southern slopes of Gavurkalesi. This group of pottery is mainly a buff ware with many examples of the polished red - slipped variety. Shapes include bowls with horizontal handles (Fig. 9), beaded - rim bowls, plates, flared-rim jars, and cooking pots.

The only other area where Hittite Period ceramics were discovered in 1993 was on a terrace across the valley floor, directly opposite the reliefs (South Valley Slope on Fig. 7). This evidence may support the notion of Gavurkalesi as some sort of "Stone House" Institution which included a small settlement of support personnel. No Second Millennium ceramics were discovered at Samutlu during the very brief and unsystematic investigation of that site.

Phrygian Period. In addition to the Phrygian hillfort at the summit, possibly many of the walls farther down the slope of Gavurkalesi belong to this period. Ashy soil with Phrygian ceramics is eroding out of the slopes below the Phrygian walls ythat encircle the summit of the hill. Phrygian ceramics predominate everywhere (Fig. 10), and this period seems to represent the broadest occupation of the valley; that is, von der Osten's "city below the acropolis". Ceramics, including large storage vessel fragment, and chipped stone tools, grinding stones, and other artifacts testify to domestic activities in this period, on the summit and slopes of

Gavurkalesi, and in all areas surveyed in the immediate vicinity of the monument. Phrygian ceramics were also found at Samutlu.

Later Periods. Evidence for later occupation within the valley is extremely scarce, and possibly by the Roman Period the valley had been abandoned by its human occupants and used solely for cultivation of crops and grazing of livestock, just as it is today.

BIBLIOGRAPHY

Akurgal, E.

1946 "Arkaik ve Klasik Çağlarda İzmir. " *Belleten* X/37.

Imparati, F.

1977 "Le Istituzione Culturali del ^{NA4} hekur il Potere Centrale Ittita. " *Studi Micenei ed Egeo - Anatolici* 16: 19 - 64.

Kohlmeyer, K.

1983 "Felsbilder der hethitischen Grossreichzeit. " *Acta prae-historicae et archaeologicae* 15: 7 - 154.

Mermerci, D.

1994 "Oyaca Kasabası Kültüryük 1992 Kurtarma Kazısı". Pp. 17 - 38 in *IV. Müze Kurtarma Kazıları Semineri*, 26 - 29 Nisan 1993. Ankara.

Naumann, R.

1971 *Architektur Kleinasiens*. 2nd ed. Tübingen.

von der Osten, H.H.

1933 "Gavurkalesi". *Oriental Institute Communications* 14: 56 - 90.

Yakar, J.

1985 *The Later Prehistory of Anatolia: The Late Chalcolithic and Early Bronze Age*. BAR International Series, 268. Oxford.

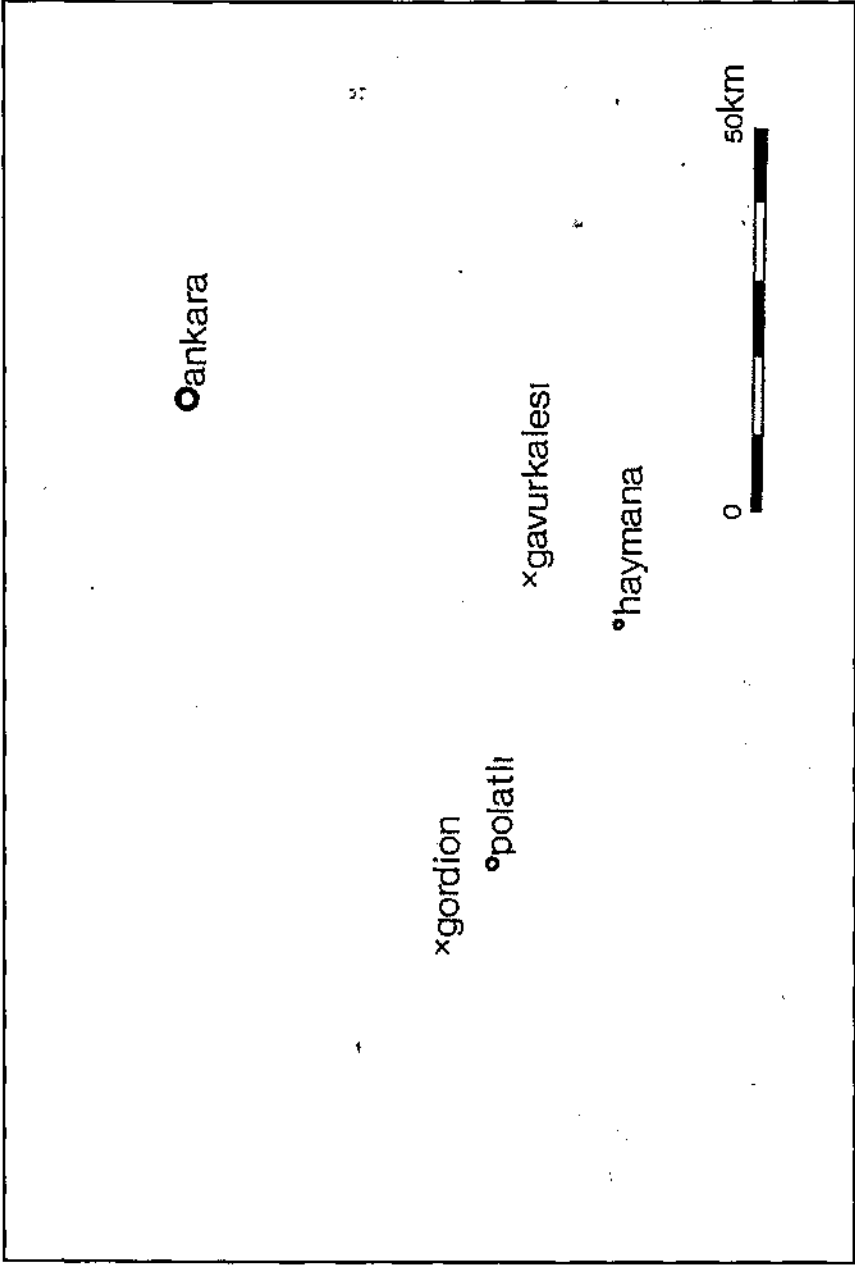

Fig: 1- Location of Gavurkalesi

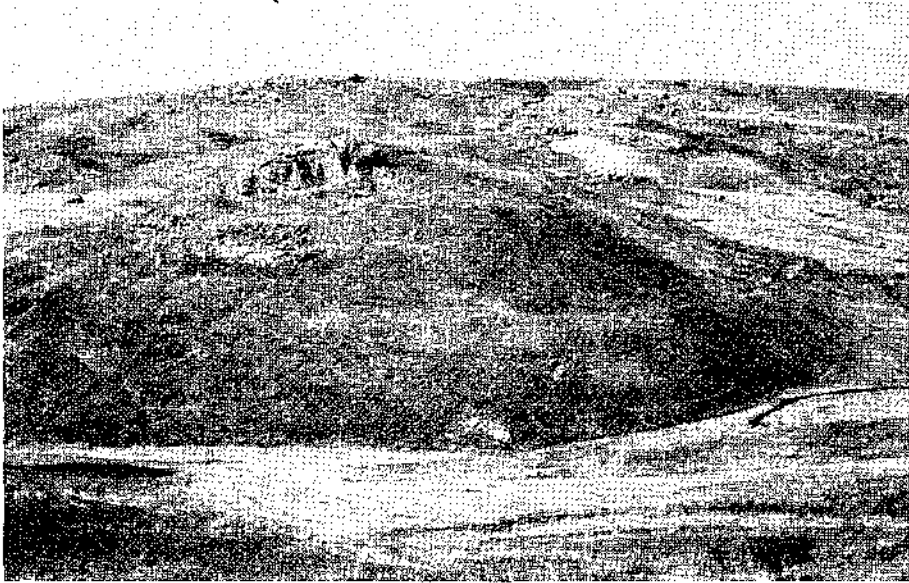

Fig: 2- View of Gavurkalesi from the southeast.

Fig: 3- Reliefs at Gavurkalesi

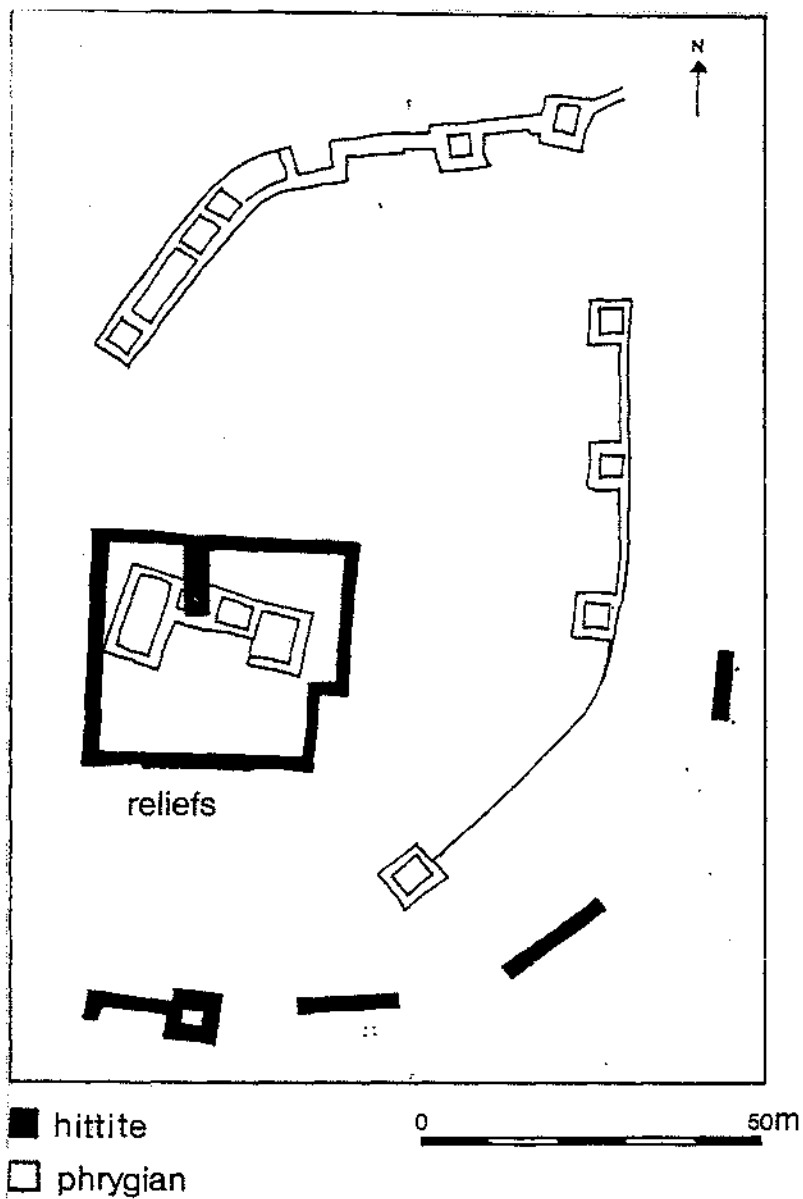

Fig: 4- Plan of architecture at the summit of Gavurkalesi. Based on von der Osten 1933:
Fig. 56

Fig: 5- Chamber at Gayurkalesi

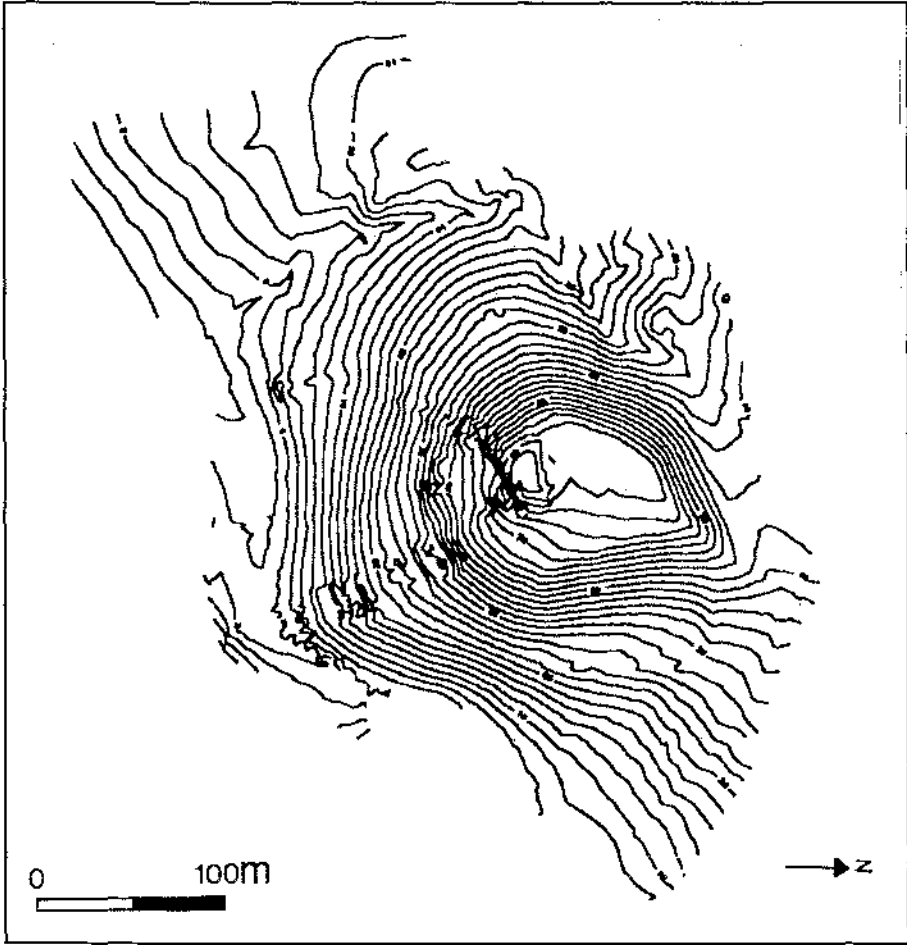

Fig: 6- Contour map of Gavurkalesi

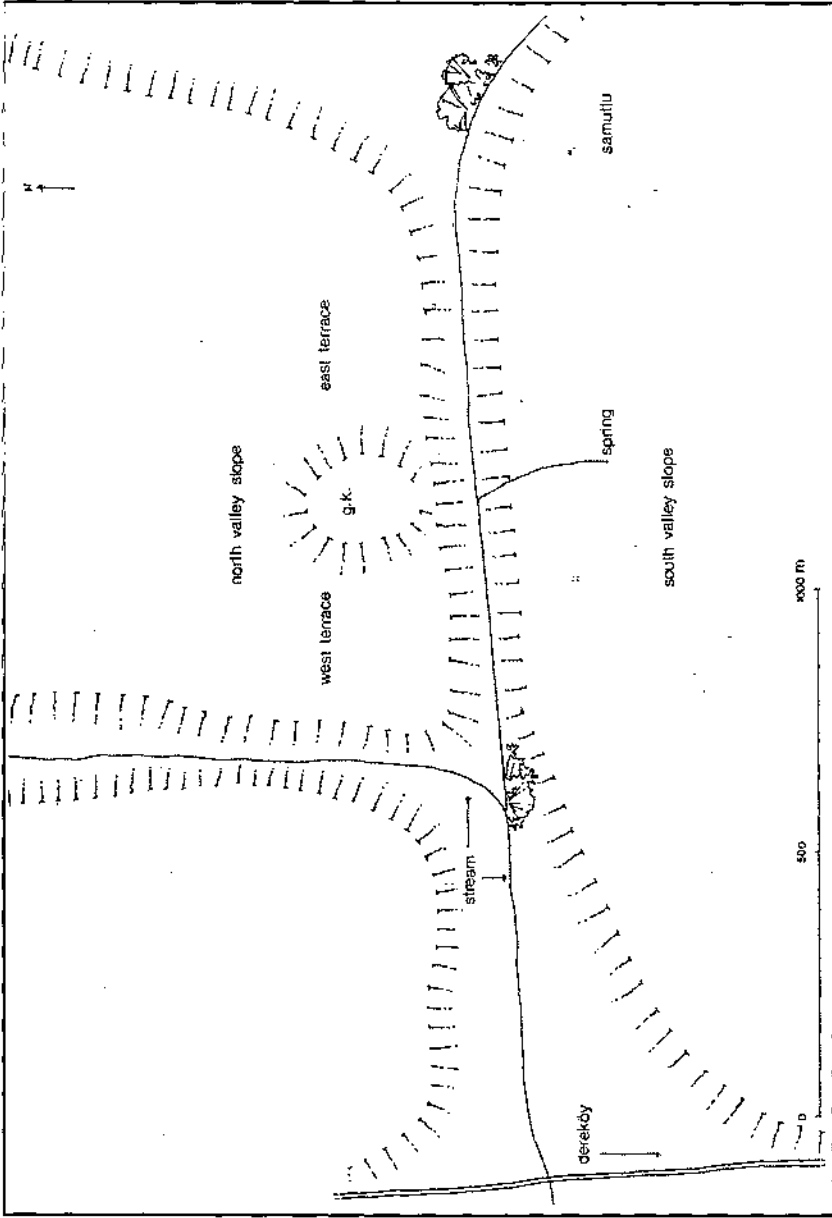

Fig: 7- Sketch plan of Gavurkalesi valley with survey areas.

Fig: 8- Early Bronze Age pottery from Samutlu

Fig: 9- Hittite pottery from southern slopes of Gavurkalesi

Fig. 10- Phrygian grey ware.

THE POTTERY OF THE MUŞ PLAIN AND THE EVOLVING PLACE OF A HIGH BORDER LAND

Mitchell S. ROTHMAN *

Summary And Acknowledgments Muş Province paint a cultural of an evolving border land. As is the case with another marginal region I have dealt with; namely, that of the far northeastern piedmont zone of Mesopotamia¹, changes in the styles of ceramics were slow in coming, and decidedly local traditions of production and decoration were long lived. However, large cultural and political shifts may be evident in the changes in pottery style over the seven millennia for which we found remains.

As I wrote in 1992², the particular geology and geography of the Muş Province is a key to understanding what happened there. Geographically, the Muş Province is bordered by Agri, Erzurum, and Bingöl areas to the north, Bitlis and Van to the east, Elazığ to the west, and Siirt and Diyarbakır to the south (Figure: 1). Geologically, Muş lies at an elevation of 1.300 to 2.950 meters above sea level between the two great east and-west running Taurus mountain massifs west and northwest of Lake Van and Nemrut Dağı. These mountainous massifs provide some essential resources for exploitation and exchange; for example, obsidian, copper, silver³. They also funnel trade and communication routes from the Trans-Caucasus and northwestern Iran to Central Anatolia and Mesopotamia down the Murat River through Muş past Elazığ to the Euphrates River near Malatya (and Arslantepe)⁴. The east-west Urartian

* Mitchell S. ROTHMAN, Widener University, Anthropology and Archaeology Social Science Division Chester PA 19014, U.S.A.

- (1) Rothman, M. S. *Centralization, Function, and Centralization at Fourth Millennium B. C. Tepe Gawra, Northern Iraq*. 1988. Doctoral dissertation. University of Pennsylvania.
- (2) Rothman, M. S. Preliminary Report on the Archaeological Survey in the Alpaslan Dam Reservoir Area and Muş Plain 1991. *Araştırma Sonuçları Toplantısı X* 1992. T.C. Kültür Bakanlığı. Ankara.
- (3) Dewdney, J. C. *Turkey, an Introductory Geography*. 1971. New York.
- (4) An alternative route runs north of the northern Taurus massif through Erzurum.

road skirt Lake Van through the eastern Muş Plain, or veer eastward the hills in Muş⁵. Travel due south from the Black Sea and Trans - Caucasia skirt Lake Van through the eastern Muş Plain, or veer eastward through Hakkari. Another gift of the particular geology and geography of Muş is rich highland pasture.

In many ways the Muş Province lies in a natural border zone among culture areas. When the Parthians and Romans drew their border line in the treaty of Apamea (188 B. C.)⁶, and the Sassanids and Romans at Acil-isene (387 A. D.)⁷, not surprisingly, it ran right through Muş Province. In general, Muş is where the Central anatolian, Western Iranian, Mesopotamian, and Trans-Causian culture areas intersect.

At the same time, the region is a marginal one. Snow blankets the Muş Province for almost half the year, soil drainage on the largest plain is poor, and soil accumulation overall is inadequate.

In 1991 Dan Rahimi of the Royal Ontario Museum, our representative Kazım Mertek of the Konya Museum, and I began a survey of the Muş Province, in part in anticipation of two DSI dam project (Alpaslan 1 and 2) on the Murat Rivers in Bulanık and Varto sub-provinces. This region had been surveyed before by Kökten⁸ and Burney⁹. We revisited sites found by Kökten and Burney in hopes of collecting larger samples. We also found new sites (Figure 2 and Table 1). However, at the end of that first season we still were struggling to understand the pottery of this province, especially the ceramics after the Early Bronze I (hereafter EBI) Period. Our initial analysis had many gaps and consisted of many guesses. In 1993, Dan Rahimi, Ayşe Gürsan Salzmann of the University of Pennsylvania, Gülriz Kozbe and Oya San of Ege Üniversitesi were to complete the survey. We were forced to change our plans. Ayşe Salzmann and I were able to spend some weeks at the Van Museum, where our 1991 samples are stored, and at the British Institute in Ankara, where Burney's samples were stored.

-
- (5) Sevin, V. The Oldest Highway between the regions of Van and Elazığ in Eastern Anatolia. 1988. *Antiquity* 62 (236): 547.
  - (6) Burney, C. and D. Lang. Peoples of the Hills. 1971. pp. 192. London.
  - (7) Sinclair, T. A. *Eastern Turkey: An Architectural and Archaeological Survey*. 1987. pp. London.
  - (8) Kökten, I. K. Yılında Türk Tarih Kurumu Adına Yapılan Araştırmalar. 1947. *Belleten* 11:431-472
  - (9) Burney, C. Eastern Anatolia in the Chalcolithic and Early Bronze Age. 1971. *Anatolian*

Much more work is needed in describing and analyzing the pottery from the Muş Province¹⁰. We still hope someday to finish the survey (Figure 3 shows the areas yet to be surveyed). This report therefore represents a second preliminary report.

However, even in this preliminary form, the results of our analysis indicate that the stylistic changes we did note result in part from changes in the direction (culture area) from which contacts were strongest at differing periods.

We wish to acknowledge the support of many individuals and institutions. Both the 1991 and 1993 campaign were funded by the National Geographic Society. Our friends in Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, especially Sayın Genel Müdür Engin Özgen and Emel Yağcı were always helpful and mindful of our best interest. Our research in 1993 could not have been carried out without the freely given help of Erksin Kavaklı, Van Müzesi Müdürü, and his fine staff, especially Biber Hanifi as well as British Institute Director, David French, and his then assistant, Geof Summers. The Director of ARIT, Toni Cross, and her assistant Genet, make trips to Türkiye feel like returns to a second home. TEK-DAM Director Professor Mehmet Özbakan and his assistant, Sirma Küçük, obtained maps for us. The new Muş Vali, Koraltay Nitaş, was kind in offering us accomodation and help. Lastly, but hardly least, the Director of the University Museum, University of Pennsylvania, Robert H. Dyson, Jr., and the Provost of Widener University, Larry Buck, helped the project in many ways.

The Pottery of Muş Province

The earliest pottery we found is of classic Halafian type. It is possible, if not likely, that earlier sites exist. We have not yet found them. The few sherds of Halafian ceramic we have are from two sites (see Figure 2 and Table 1). They are typical of Halafian wares with an orangy core, and orange slip with brown paint designs. Their tempering is quartz grit with some mica, and a small amount of finely ground chaff. They are handmade (Figure 4).

The Late Chalcolithic wares are all handmade, low fired, and chaff faced. This group-with low trays, hole-mouth and open bowls (Figure: 5),-fits well into the corpus of contemporaneous ceramics from the Ke-

---

10) We hope to publish complete observations on the pottery within the year

ban¹¹ and Tilkitepe I¹². The shapes and production techniques are similar to the Cream Chaff Ware Whallon describes, although the color of Muş examples is almost uniformly brown rather than buff. A number of sherds from Muş may, in fact, be graphite burnished wares, although their chronological assignment is still unclear to me (or anyone else who has yet seen them).

The first great leap in numbers of sites occurred in the Early Bronze I. Fourteen Muş sites were found in the plain and also, for the first time, in the areas north of the plain along the tributaries of the Murat River in Bulanık ilçe. As Burney notes¹³, ".....the Muş plain may have had a local culture, characterized by rather crude pottery of distinctive forms". One of the sites with Halafian and Late Chalcolithic wares (Yüreçkli) has some of this ware (see Figure:5). The pottery of plain sites certainly does not fit the classic Kura-araks or Trans-Caucasian pattern¹⁴, or even the ceramic typical of Dilkaya in the Van Province¹⁵. However, it does have some of the marks of Kura-araks, Trans-Caucasian, or Karaz ware. Most of the easily identifiable EBI ware is highly burnished with a gray to black exterior and reddish interior. The shapes, unfortunately most from body sherds, appear to be medium sized bowls. The typical sharp incised or raised designs found elsewhere are not evident on the plain (although depressed designs seemingly of a face with a large nose or depressed circles are evident (Figure: 5). However, in the newly founded sites, especially in Eretepe (Liz)¹⁶ on the Liz Çay off the Murat, the more classic types are found. A large storage jar (Figure: 5) has the sharp incised angles typical of the classic Kura-Araks ware. Dark faced wares with the reddish rims, also typical of this ware, are evident at Eretepe, as are typical jars with dimple lugs. However, throughout the EBI types from Muş, whether in the hills or the plain, the tempering appears essentially the same, fine micaceous grit with finely ground chaff. In a few cases larger quartz grit or grog are added. Most are wheel made.

The EB II/III Periods is well represented in Muş at sixteen sites (see

---

(11) Whallon, R. *An Archaeological Survey of the Keban Reservoir Area of Central-East Turkey*. Memoir 10 of the Museum of Anthropology. 1979. pp. 21f. Ann Arbor.

(12) Burney, C. Eastern Anatolia in the Chalcolithic and Early Bronze Age. *Anatolian Studies* VIII: 157-208, 1958.

(13) Burney, C. and D.Lang. *ibid.* pp. 53.

(14) Sagona, A. *The Caucasian Region in the Early Bronze Period*. BAR International Series 214, 1984. Ankara.

(15) G. Kozbe, personal communication.

(16) In giving names of sites, the first name given is from the latest Turkish topographic maps. The older names are included in parentheses, so readers can match them with Russell, Burney, and other's publications

Figure:6). The wares are typically more poorly fired and crudely tempered than EBI wares, even in Muş. A much greater proportion of quartz grit and grog are found in the temper, and mica can be found in the slips. Like EBI wares the EBII/III vessels are usually burnished (although with burnish marks more obvious), however, the color of the slip tends to be the same inside and out. The shapes include low jars with straight or slightly flaring rims. One marker to distinguish EB II from III is surface decoration. According to Kelly-Buccellati¹⁷, typical EBII sherds are decorated with incised lines, EBIII with fluted decoration. The core is usually dark black and somewhat friable.

The second millennium B. C. remains one of two major chronological problems that may not be understood until more stratigraphic excavation is done in Muş-Van. Russell¹⁸ refers to the commonly held notion that the region was virtually abandoned from Late Bronze into Early Iron Ages, although he questions whether this gap is a function of the archaeological sampling. Certainly, the painted pottery common in Keban is absent. However, some second millennium B. C. wares are present on at least six sites. Figure 6 shows the profile of a large jar, reminiscent in shape at least of Keban forms¹⁹. Also, a number of forms present in Muş are now thought to belong to the time before the early Iron Age²⁰. The wares in question include heavily burnished, well-fired, bead rim bowls with a sharp carination, and also forms with folded rims (see Figure: 6).

A second type of ware from Malazgirt ilçe, which I have seen in the Van Museum, but not collected, is a highly burnished red to yellow ware with brown to black paint. The shapes vary from slightly open small bowls to very flat wide bowls and slightly flare sided vases (beakers?). Painted parallel squiggly lines within triangles, or looping lines descending from the rim are typical of the ware. Özfrat notes the association of these second millennium painted wares with highland pasture (yayla)²¹ and Rubinson hypothesizes that they are Late Bronze into Early Iron Age wares²². I was shown pictures of similar wares, some with a whitish slip, supposedly from a necropolis near Elmakaya Höyük on the

(17) Kelly-Buccellati, M. The Early Bronze Age Pottery. In M. van Loon, editor, *Korucutepe 2*. 1978. pp.67-88. Amsterdam.

(18) Russell, H. *Pre-Classical Pottery of Eastern Anatolia*. BAR International Series 85. 1980. pp. 57f. 1980. Ankara.

(19) Ertem, H. Keban Projesi, Han İbrahim Şah Excavations 1970-71. 1982. pots 119, 120. Ankara; Veli Sevin, personal communication.

(20) G. Summers and D. French, personal communication.

(21) Özfrat, A. M. Ö. II bin yıl Doğu Anadolu Boyalı Seramik Kültürleri Üzerine Araştırmalar. 1993. *Yıllık Arkeoloji Konferansı* (Annual Archaeology Conference) Ankara.

far eastern border of Muş and Van. The closest publisher parallels I have seen are from Haftavan VIB²³.

Burney²⁴ mentions finding a few gray ware sherds, which he associates with Indo-Europeans from Iran. We, too, found a few sherds of a gray ware, but it does not appear to be the second millennium gray wares from Tepe Hissar²⁵. Further analysis is necessary to determine where to fit the Muş grayware.

As Russell notes²⁶, the Iron Age presents a world of difficulties for chronological seriation. Although the Urartian and now Achaemenid wares are fairly easy to identify, a series of wares that do not easily fit anywhere other than the Iron Age are difficult to place within that period. Similar problems exist for Muş. Figure 7 illustrates some of the wares that fit into this category. Typical of them are well fired thin fabrics often with rather sharp out-turning rims. Many have a micaceous sheen to their surfaces. Many have rather heavy basalt or quartz grit. Plastic decoration or raised lines, parallel to the rim, are very typical, as is vertical scoring²⁷. The tempering often shows two tones, a darker one at the heart and burned red to brown at the margins. Wide handles, often with a groove in the center are also common. Sevin's survey of Elazığ-Bingöl yielded many published examples that would fit comfortably in Muş. Another ware fits into this unspecified Iron Age ware. Many of the surface decoration features of the other wares are present, but these sherds are highly burnished and are of a light brown color, and less sharply angling form. Tabs are also present in this ware. In color, shape, and surface decoration it looks very much like some Hasanlı IV wares²⁸, which parallel Urartian kings. Most of these wares are included with Achaemenid wares in assessing the date of sites, but they may well be earlier.

Urartian pottery is present at twenty-two sites in the Muş province, including a string of hill sites I reported on previously²⁹. Figure 8 illustrates some typical forms from Muş. A variety of shapes from large storage jars to bowls, to small jars were picked up on the surface of Muş sites. Tempering was very variable from fine chaff to large quartz grit.

(23) Edward, M. *The Pottery of Haftavan VIB (Urmia Ware)*. Iran 19: 101-140. 1981. Figure 16.

(24) Burney, C. and D. Lang. *Peoples of the Hills*. 1971. pp. 129. London.

(25) Ayşe Gürsan Salzmann, personal communication (based on two year study of Hissar pottery).

(26) Russell, H. *Ibid.* pp. 56-57.

(27) Whollon, R. *ibid.* figure 38.

(28) Dyson, R. H., Jr. *Iron Age Architecture at Hasanlı*. Expedition 31 (2/3): 107-127. 1989. figure 7.

(29) Rothman, M. *Ibid.* 276.

The most highly burnished, bright red slipped sherds appear to have the finest sand and ground chaff temper. Surface treatment also varied from highly burnished bright red wares to a dull red mottled with buff. A couple of Urartian creme slip sherds were also found, including figure 8, 14.1. In general, the Urartian material from Muş fits the standard pattern well³⁰.

The post-Urartian Achaemenid Period is also well represented in Muş (Figure: 9). As Summers has recently shown³¹, the extent of Achaemenid penetration of Eastern Turkey is greater than previously theorized. Certainly, a variety of bowl and some jar forms turned up among our survey materials. The wares of this period are most easily recognized by a hammer shaped rim, often with incised straight or wavy lines on the top. The thin ware with wide incised bands is another diagnostic key. A third decorative feature is a matted groove just below the rim. In general, the slips on this pottery is grittier than the Urartian wares, and the tempering is also typically full of quartz and basalt grit. Slip colors vary from darkish red to a mottled gray-black.

One of the largest artifactual components of our ceramic sample (both in number and in the weight of individual pieces) were Hellenistic and Roman sherds (Figure: 10). Most of sherds we found were of a heavy utilitarian ware. These typically had a heavy square rim, sometimes with incised straight or wavy lines on the outer facing part of the rim. Not atypical was a rope plastic design below the rim³². We also found finer wares clearly of this period³³. Colors varied from buff to red. Another marker of the period was an extraordinarily thick slip.

The last period to be discussed is the Medieval. Surprisingly few sites had clearly medieval pottery remains, although I am not sure whether this is simply a sampling problem. From the height of Dogda Kale, with its high quality glazed and painted wares, to the next medieval site, the quality of pottery we found declined. Most common of all was a very gritty surfaced, "brick" ware³⁴, heavy with micaceous fill. Utilitarian wares with combed or punctate surface decoration were the most common in our materials.

(30) Krohll, S. *Keramick Ürartäischer Festungen in Iran*. 1976. Berlin.

(31) Summers, G.D. *Archaeological Evidence for the Achaemenid Period in Eastern Turkey*. 1993. *Anatolian Studies* XLIII: 86-108.

(32) Mitchell, S. *Aşvan Kale, The Hellenistic, Roman, and Islamic Sites*. BAR Monograph I. 1980. figure 40. 499. Ankara

(33) see Sagona, A., E. Pemberton, and I. McPhee. *Excavations at Büyük Höyük, 1991*. *Anatolian Studies* XLII: 29-46. Sagona, A., E. Pemberton, and I. McPhee. *Excavations at Büyük Höyük, 1992*. *Anatolian Studies* XLIII: 69-83. 1993.

(34) Whallon, R. *ibid.* pp. 50f.

The Cultural Picture

Perhaps, most interesting about the ceramics from Muş are the cultural affinities of the material. In terms of the source of the stylistic innovations which seem to have been slow in coming to a border zone, the direction from which they came shifted through time. From the time of Halafian pottery, which may well have originated in the piedmont of southeastern Turkey, to the Late Chalcolithic, most like the Amuq chaff faced wares, the direction of interaction seems to be Mesopotamian. Perhaps, as I have argued elsewhere, the earliest settlers were drawn not by the agricultural or pastoral potential of the region, but by its role as a transport zone for copper and obsidian. In the following Bronze Ages, Trans-Caucasian pottery was certainly a model, whether or not Trans-Caucasians themselves came down the Murat as immigrants or invaders. The early Iron Age evidenced great influence from western Iran, and following that the Hellenistic Period saw renewed interaction from the west. The only time when a uniquely local Eastern Turkish (generally) style is evident is in Urartian days. In reaction to Neo-Assyrian incursions and new trade opportunities, the disparate elements of the Taurus-Zagros highlands united into a uniquely decentralized state³⁵, marked in part by a unique artifactual symbol.

---

(35) Zimansky, P. *Ecology and Empire: the Structure of The Urartian State*. 1985. Chicago.

Figures 4 to 10:

The following is detailed information on the pottery sherds, illustrated in figures 4 to 10. The sherds are numbered according to their site number (for example, 3 or 4 are Eretepe/Lis), and sherd number (3.1 is Eretepe 1). Bx.x are unpublished sherds from Burney's survey stored at the British Institute in Ankara (for simplicity's sake only site numbers from Table 1 are used). The order of tempering materials in the list reflects relative contributions.

For each sherd, the following information is recorded in order: body part, surface treatment; surface color; thickness; core color; hardness of firing (Low, Medium, or High); tempering material; Hand Made or Wheel Made; diameter.

Figure 4.

Halaf

9.2 rim; slipped and painted; orange slip, brown paint; 9.5 mm; orange; M-L; light grit, mica, fine chaff; HM; 22 cm.

9.3 body; slipped and painted; orange beige, red paint; 9.5 mm; orange LM; light grit, mica; HM; ?

9.4 base; slipped, smoothed, and lined; brown; 13.4 mm; orange brown, L; grog, chaff; HM; ?

13.3 body; slipped; painted; orange; brown paint; 12.6 mm; orange; M; sand, fine quartz grit; HM; ?

Late Chalcolithic

9.1 rim; slipped; red-brown; 14.6 mm; red-brown; L; fine chaff; minor mica; HM; 36 cm

9.6 rim; chaff filled slip; buff; 9.1 mm; black; L; chaff, mica; HM; 10 cm

9.9 rim; chaff filled slip; orangy-buff; 8 mm; black core brown margins; M; chaff, grit; HM; 16 cm

9.15 rim; slip; light orange; 13.6 mm; black; M-H; chaff, mica; HM; 26 cm

26.3 rim; slipped, slightly burnished; gray brown; 8.7 mm; black; L; chaff, grog; HM; 12 cm

26.5 rim; chaff filled slip; pale red-brown; 12 mm; brown; L; chaff; HM; 14 cm

26.10 rim-base small tray; chaff filled slip; medium brown; 14.7 mm; black; L; heavy chaff, grog, basalt grit; HM; 26 cm

26.12 rim; chaff filled slip; orangy yellow; 9 mm; gray core, orangy margins; chaff, fine quartz grit; HM; 20 cm.

Figure 5

Early Bronze I

3.1 rim and body; slipped and heavily burnished, incised lines on exterior, scraped in interior, black out, red in; 20.7 mm; dark red core with brown margins; H; heavy quartz, fine chaff; 36 cm, slab construction on rim.

3.2 rim; slipped and burnished, more on outside; black out red in; 11.3 mm; black; M; fine chaff; WM; 20 cm.

9.24 body; slipped and burnished, soft incising on face; black; 7.9 mm; M-II; sand, mica; WM?

10.1 rim; slipped, burnished outside, soft incising; out black, in gray-brown; 7.8 mm; black; M-II; chaff, quartz grit; HM; 12 cm.

10.13 body; slipped, heavy burnish out, soft incising; black out, red brown in; 10.7 mm; black; M-II; quartz grit, chaff?

18.1 body; slipped, burnished out, soft incising; black, out, red-brown in; 7.4 mm; black; L-M; chaff and quartz grit, HM; ?

25.3 body; slipped, burnished out, soft incised; black out, tan in (no slip); black; M-II; sand, mica; HM; ?

Figure 6.

Early Bronze II/III

1.7 rim; slipped and burnished in and out; light brown; 9 mm; chocolate brown; M, large quartz grit, mica; WM; 25 cm.

3.43 rim; slipped, rim burnished; light red out, dark in; 7.4 mm; black; M-II, mica, grog, chaff; WM; 18 cm.

4.1 rim; slipped, poorly burnished, incised line; red black mottled in and out; 7.3 mm; black core, brown margins; M; small quartz grit, grog, chaff; WM; 20 cm.

11.1 rim; slipped, burnished out, incised line; black; 7.6 mm; black; M-H; fine chaff, mica; WM; 12 cm.

11.3 rim; slipped, poorly pattern burnished out; red brown in; 14.3 mm; black; M; chaff, quartz grit, grog, HM; 22 cm.

12.2 rim; slipped, sloppily (pattern?) burnished; brown in; 8.6 mm; black; L-M; quartz grit, grog, chaff; HM; 13 cm.

17.19 rim and lug; slipped, line burnished; black out, reddish in; 10.1 mm; chocolate brown; M-H; chaff, quartz grit, mica; HM; 20 cm.

Second millennium

3.8 rim; slipped, burnished out; red; 11.8 mm; orange; H, large basalt and quartz grit; WM; 22 cm.

B19.23 rim; slipped, smoothed; gray-brown; 7 mm; black; L-M; heavy chaff, quartz grit, mica; WM; 11 cm.

B19.33 rim; slipped, burnished; chocolate brown; 8 mm; brown; M; chaff, mica; WM?; 3 cm.

Figure 7.

- 3.39 rim; slipped; pale red; 7.8 mm; red; M; large quartz, mica, chaff. WM; 12 cm.
- 5.2 rim with handle; slipped; red; 6.2 mm; black; M, quartz grit; grog; WM; 20 cm.
- 6.2 rim; slipped, lightly burnished outside; raised decoration at rim; black out; brown in; 12.9 mm; black; M; large quartz grit, grog, chaff; HM; 14 cm.
- 6.6 rim; slipped, light brown; 15.8 mm; black; M; heavy chaff, mica; HM; 26 cm.
- 14.4 rim; gritty basalt in slip; gray brown; 6.7 mm; H; chaff, mica; WM ; 26 cm.
- 15.11 rim; micaceous slip; brown; 7.7 mm; orange; M; mica, chaff; HM; 26 cm.
- 17.25 rim; rough slip, raised band decoration; wine red; 6.3 mm; H; chaff, large quartz, mica; HM; 23 cm.
- 25.6 body; gritty basalt filled slip, raised ridges and vertical scoring; dark brown, out, buffin; 13.8 mm; black; M; chaff, mica; HM;?
- 25.10 rim; slipped exterior smoothed, raised ridges; brick red out, wine red in; 8.3 mm; gray core, burnt sienna margins; H; chaff, quartz grit; 16 cm.

Figure 8.

Urtian

- 1.4 rim; slipped; heavily burnished in and out; raised horizontal band with diagonal scoring; red; 11 mm; brown; M; fine quartz grit, mica, basalt grit; WM; 26 cm.
- 3.5 rim; slipped in and out (slip 2.8 mm thick), burnished in; red; 28.7; gray brown core, red margins; L; basalt grit, chaff, mica; HM; 38 cm.
- 7.8 rim; slipped, ridged desing; pale red; 5.6 mm; burnt red; L-M; sand, chaff; WM; 14 cm.
- 8.6 rim, slipped; red; 10 mm; gray; M-II; chaff, quartz grit; grog; WM; 16 cm.
- 14.1 rim, slipped, burnished; creme; 7 mm; greenish brown; M; fine chaff, sand; WM; 12 cm.
- 14.13 rim; gritty slip, grooves on rim; light red; 10.6 mm; burnt sienna; M; chaff, quartz grit; JM; 22 cm.
- 17.5 rim; slipped, highly burnished; bright red; 5.2 mm; burnt sienna; M-H; sand, mica; WM; 24 cm.
- 17.11 rim; gritty surface with mica sheen; light red; 8.3 mm; burnt sienna; chaff, basalt and quartz grit; WM; 24 cm.
- 19.9 rim; slipped, smoothed and burnished exterior; light red, in, orangy out; 14.4; black core, burnt sienna margins; chaff, quartz grit; WM?; 18 cm.

Figure 9.

Achaemenid

1.13 rim; slipped, burnished interior, wavy incising on top of rim; pale red; 7 mm; black core, red margins; M; quartz grit, mica; WM; 34 cm.

3.32 rim; slipped, burnished, ridge inside rim; red out, black in; 12.4 mm; black; M-L; quartz grit, chaff; WM; 20 cm.

3.44 rim; slipped; light red; 6.9 mm; black core, burnt sienna margins; M; quartz grit, chaff; WM; 16 cm.

3.47 rim; slipped exterior, slight burnish, groove under rim; red; 10.3 mm; black core, brown margins; M;M-H; basalt grit, mica, chaff; WM; 16 cm.

3.52 rim; slipped, burnished out, painted bands; red brown; 10 mm; thin black core, orange margins; M-H; quartz grit, mica, chaff; WM; 26 cm.

3.60 rim; slipped burnished interior, lines of top of rim; pale red; 11.1 mm; black core, brown margins; M; mica, quartz grit; WM; 36 cm.

3.62 rim; slipped, burnished in, incised lines of top of rim; red in, pale orange out; 12 mm; black core, brown margins; M; large basalt and quartz grit, chaff; WM; 32 cm.

5.5 rim; slipped, wheel marks visible scoring on top of rim; red; 8.9 mm; brown core, red brown margins; M-H; quartz grit, chaff; WM; 25 cm.

10.9 body; slipped outside, scored bands; light red; 4.2 mm; black; M; fine chaff, mica; WM?;

14.12 rim; gritty slip; gray brown; 10.7 mm; black; M-H; mica, quartz grit, chaff; HM; 20 cm.

B14.1 rim; thickly slipped, scored bands; orange brown; 10.5 mm; brown-black; H; very fine basalt grit; WM.

Figure 10.

Hellenistic

1.1 rim; slipped and burnished, horizontal scoring; dark red; 65 mm; bright red core, gray margins; M; large quartz grit; WM; 16 cm.

1.10 rim; slipped and burnished, rope on raised band; brown; 13 mm; black core, brown margins; M; quartz grit, mica; WM; 21 cm.

1.19 rim, slipped and burnished; gritty red-orange; 18 mm; brown core, red margins; H; large quartz grit, chaff; WM; 30 cm.

1.20 rim; slipped and burnished; grooves below neck; 14 mm; black core, red margins; M; mica, fine quartz grit; WM 25 cm.

3.19 body; slipped, raised band and combed ridges; bright red; 13.1 mm; black; M; chaff, mica; HM;?

3.29 rim; crude slip; light orange; 17.5 mm; black core, orange margins; M; quartz grit, chaff, grog; HM; 28 cm.

4.3 rim; slipped, narrow combing under rim; blackened out, brown in; 7.9 mm; brown; M; chaff, mica; WM; 34 cm.

7.3 body; inslipped, herringbone incised designs between ridges; rust red; 12.2 mm; red; M; basalt and quartz grit, chaff; HM;?

12.6 body; gritty slip; gray brown; 7.4 mm; brown; M-H; heavy quartz grit; WM;?

12.17 rim; gritty slip; dark red; 14.6 mm; brown; M-H; small quartz grit, basalt grit, chaff, WM;?

15.6 rim; slipped; orangy buff; 14.4 mm; orange; M; sand, mica; WM; 19 cm.

25.7 rim; gritty slip; red; 9.6 mm; black; M-H; fine chaff, mica; WM; 32 cm.

25.15 rim and lug; slipped; light red; 7.1 mm; gray core, burnt sienna margins; M; chaff, mica; HM; 16 cm.

#	New Name	Old Name	Half	Late Chalcolithic	Early Bronze I	Early Bronze II/III	2nd Millennium	Urartu	Achaemenid	Hellenistic Roman	Medieval
num era	Yeni adi	Eski Adi	Half	Geç Kalkolitik	Ek Tunç I	Ek Tunç	M.Ö. II	Urartu	Demir Çağ	İskender Roman	Orta Çağ
1	Kopruyolu	Karaağil				x		x	x	x	x
2	Teşüt										
3,4	Brenlepe	Liz			x	x	x	x	x	x	
5	Arokonak	İbrahim kona				x		x	x	x	
6	Suboyo 1	Hunan 1				x			x	x	
7	Suboyo 2	Hunan 2			x			x	x	x	
8	Üçdere	Oyuk		x?				x	x	x	x
9	Yükeli	Yekmal	x	x	x	x?					
10	Tabanlı	Kirtakom			x				x	x	
11	Hirtakom	Gaybeyan			x	x		x?			
12	Körpeağac	Dom				x			x	x	x
13	Yazılık	Palus	x			x			x		
14	Bozbulut	Kömüs				x	x	x	x	x	
15	Girmakara 2	Migrakom							x	x	
16	Girmakara 1	Ahiköprü			x			x		x	
17	Alazlı	İrmik				x		x	x	x	
18	Geçayırı	Giçay			x				x	x	
19	Turker Tepe	Sogkom		x?	x	x	x	x	x	x	x
20	Çukurbag 1	Orgönlü 1								x?	
21	Çukurbag 2	Orgönlü 2		x?							
22	Çukurbag 3	Orgönlü 3								x	
23	Çukurbag 4	Orgönlü 4				x?			x		
24	Durugöze 1	Tifnik 1			x	x		x	x	x	
25	Durugöze 2	Tifnik 2			x					x	
26	Misko Tepe	Piklis		x	x?						
27	Gök Tepe	Kaniret		x						x	
28	Kir Tepe	Şeyhüstüf			x	x			x	x	
29	Mısır Hüyük	Mus			x		x			x	x
30	Migdi	Ziyaret			x					x	x
31	Kayalidero	-						x			
32	Hınzor Kale	-						x			
33	Varto Kale	-						x			
34	Elmakaya	Lates			x	x	x	?	?		
35	Dogda Kale	-									x
36	Mollankendi	Mollankent			x	x		x	x	?	
37	Bistanik Hüyük	Bulan ik H.			x			x			
38	Üçtepe	Milibar						x	x	?	
39	Tepeköy	Tepeköy				x	x	x	x	?	
40	Yegmurlu (?)	Mısırkin				x		x	?	?	
41	Aymal	Şeyhirim		x					x	?	
42	Gümüşinar	Pülür						x			
43	Gülüsova	Şeyhakup			x	?		?	?	?	
44	Malazgirt H.	Malazgirt						x	?	?	
45	Bostankaya	Bostankaya						x	x		

DOĞU ANADOLU PLATO YÖRESİ ÇERÇEVESİNDE MUŞ OVASI SERAMİĞİ

Mitchell S. ROTHMAN *

Bu rapor Muş ili seramiği konulu ikinci ön rapordur. Gözlemlerimiz, yerel seramik tür ve bezemelerinin uzun süreli ve forlardaki değişikliklerin de çok az olduğunu gösteriyor.

1992 tarihli raporda¹, Muş ilinin jeolojisi ve coğrafyası hakkında bilgi vermiştim. İlk seramik analizlerinde birçok tahminler öne sürmüştük. Bu konu ile ilgili analizler hala ön düzeydedir². Kanımca, ancak stratigrafik kazılar sonucunda olumlu seramik tarifleri yapılabilir. Aşağıda, yüzey araştırmasında toplanan seramiklerin karşılaştırmalı tarifleri verilmiştir.

En erken devre ait seramik klasik Halaf olarak tanımlanabilir. Daha erken yerleşme merkezleri olsa da bunlar yüzey araştırması sırasında bulunmamıştır. Halaf tipi bir kaç parça seramik iki yerde bulunmuştur (Resim: 2 ve Tablo: 1). Bunlar tipik el yapısı Halaf seramiği olup, tuncu astarlı ve kahverengi boya bezemelidir (Resim: 4).

Geç Kalkolitik malların hepsi el yapısı olup, alçak ateşli fırında pişirilmiş ve yüzü samalıdır. Bu grup ta düz tepsiler, "delik ağızlı" (hole mouth) ve geniş ağızlı kaselerden oluşur (Resim: 5) ve aynı çağa ait olan

---

* Mitchell S. ROTHMAN, Widener University, Anthropology and Archaeology Social Science Division Chester, PA 19014, U. S. A.

- (1) Rothman, M. S. Preliminary Report on the Archaeological Survey in the Alpaslan Dam Reservoir Area and Muş Plain 1991. *Araştırma Sonuçları Toplantısı* X. 1992. T. C. Kültür Bakanlığı, Ankara.
- (2) Bu yıl Muş'un seramiğinin raporunu yazıyoruz.

Keban³ ve Tilkitope⁴ seramiklerine benzer. Geç Kalkolitik seramiği beş yerleşme yerinde bulunmuştur.

Muş ovasının kuzey bölümünde, Bulanık ilçesinde ilk defa olarak İlk Tunç I Çağı'na ait 14 yerleşme merkezi bulunmuştur. Ovanın seramik türleri klasik Kura-Araks veya Trans-Caucasian⁵ türlerine uymadığı gibi Van bölgesinin Dilkaya⁶ seramik türlerinde de değişiktir. Fakat Kura-Araks, Trans-Caucasian ve Karaz mallarının bazı işaretli Muş ovası seramiklerinde görülür (Resim: 5). Eretepe'de klasik Trans-Caucasian seramiği vardır.

İlk Tunç II/III Çağı'na ait 16 yerleşme yeri bulunmuştur. Bu seramik İlk Tunç I seramiğine nazaran kaba ve düşük ateşte pişirilmiştir. Fakat İlk Tunç I malları gibi perdahlı olup içi ve dışı aynı renk astarlanmıştır (Resim: 6).

M. Ö. 2. bin boyalı seramiği bulunmamıştır. Fakat 2. bin seramiği en az altı yerleşme yerinde bulunmuştur⁷. Resim 6 da M. Ö. 2. bine ait büyük bir kabin profili gösterilmiştir⁸. Bu mallar iyi astarlı ve yüksek derecede fırınlanmıştır; "head rim" kaseler dışarı dönük profilli ve keskin omuzludur.

Diğer bir M. Ö. 2. bin tür seramiği Malazgirt ilçesinde bulunmuştur. Bu mal kırmızı ya da sarı renkli, iyi perdahlı olup kahverengi veya siyah boyalıdır. Bunun türleri Haftavan VIB de görülür⁹.

Demir Çağı, Urartu ve Achaemenid seramikleri Muş ovasında bol miktarda bulunmuştur. Demir Çağı seramik türlerinin bazıları Resim 7 de gösterilmiştir. Bunlar Urartu öncesi veya ona paralel bir seramik ge-

-
- (3) Whallon, R. *An Archaeological Survey of the Keban Reservoir Area of Central - East Turkey*. Memoir 10 of the Museum of Anthropology. 1979. pp. 21f. Ann Arbor.
  - (4) Burney, C. *Eastern Anatolia in the Chalcolithic and Early Bronze Age*. *Anatolian Studies* VIII: 157 - 208. 1958.
  - (5) Sagona, A. *The Caucasian Region in the Early Bronze Period*. *BAR International Series* 214. 1984. Ankara.
  - (6) G. Kozbe, personal communication.
  - (7) Özlüat, A. M. Ö. II bin yıl Doğu Anadolu Boyalı Seramik Kültürleri Üzerine Araştırmalar. 1993. *Yıllık Arkeoloji Konferansı* (Annual Archaeology Conference) Ankara.
  - (8) Ertem, H. Keban Projesi, Han İbrahim Şah Excavations 1970 - 71. 1982. pots 119, 120. Ankara; Veli Sevin, personal communication. G. Summers and D. French, personal communication.
  - (9) Edwards, M. *The Pottery of Haftavan VIB (Urmia Ware)*. *Iran* 19: 101 - 140. 1981. Figure 16.

leneğine bağlı tipler olabilir; bazıları da Hasanlı IV mallarına benzerler. Muş çevresinin gri seramik türlerini Burney anlatmıştır, fakat bizim bulduğumuz gri seramik Hissar'ın gri seramik yoktur¹¹.

Urartu seramiği Muş ilinde 22 yerleşme yerinde bulunmuştur. Bazı tipik formlar Resim 8 de gösterilmiştir. Genellikle, bu malzeme standart Urartu malzemesini anımsatır¹².

Urartu sonrası Achacmenid Çağı malzemesi de Muş yöresinde bol miktarda bulunur (Resim: 9). Bu çağ seramiğini şöyle tanımlayabiliriz: Çekiç biçimli ağız kenarının üstünde, düz veya dalgalı çizgiler bulunur, ağız kenarının hemen altında da bir derin oyuk vardır¹³.

Geç Helenistik ve Roma seramikleri (Resim:10) Muş ilinde 22'den fazla yerleşme yerinde bulunmuştur. Bulunan bu tür seramiğin çoğu güncel kullanılan ağır kaplardır; ağız kenarı kare biçimli olup, ağız altı bir sıra ip deseni ile bezenmiştir.¹⁴

Orta Çağ seramikleri çok az yerleşme yerinde bulunmuştur; bunun nedeni örneklemeye bağlı olabilir. Bu çağa ait en çok bulunan seramik türü kumlu yüzlü "brick ware" mal'dan oluşmuştur.¹⁵

Kültürel Bağlantılar

Muş yöresi seramiğinin en ilginç özelliği, buradaki her döneme ait malzemenin değişik bir kültür bölgesinden gelmiş olmasıdır. Buna karşılık, Urartu çağında bulunan seramiğin yerel bir tür olduğunu görüyoruz ki bu da Urartu devletinin kuruluşunun simgesi olarak tanımlanabilir.

(10) Dyson, R. H., Jr. The Iron Age Architecture at Hasanlı. Expedition 31(2/3): 107 - 127. 1989, figure 7.

(11) Ayşe Gürsan Salzman, personal communication

(12) Kroll, S. *Keramik Urartäischer Festungen in Iran*. 1976. Berlin.

(13) Summers, G. D. archaeological Evidence for the Achaemenid Period in Eastern Turkey. 1993. *Anatolian Studies* XLIII: 86 - 108.

(14) Mitchell, S. *Ayvan Kale. The Hellenistic, Roman and Islamic Sites*. BAR Monograph 1. 1980. figure 40, 499. Ankara. see Sagona, A., E. Pemberton, and I. McPhee. Excavations at Büyük Höyük, 1991. *Anatolian Studies* XLII: 29-46. 1992. Sagona, A., E. Pemberton, and I. McPhee. Excavations at Büyük Höyük, 1992. *Anatolian Studies* XLIII: 69 - 83. 1993.

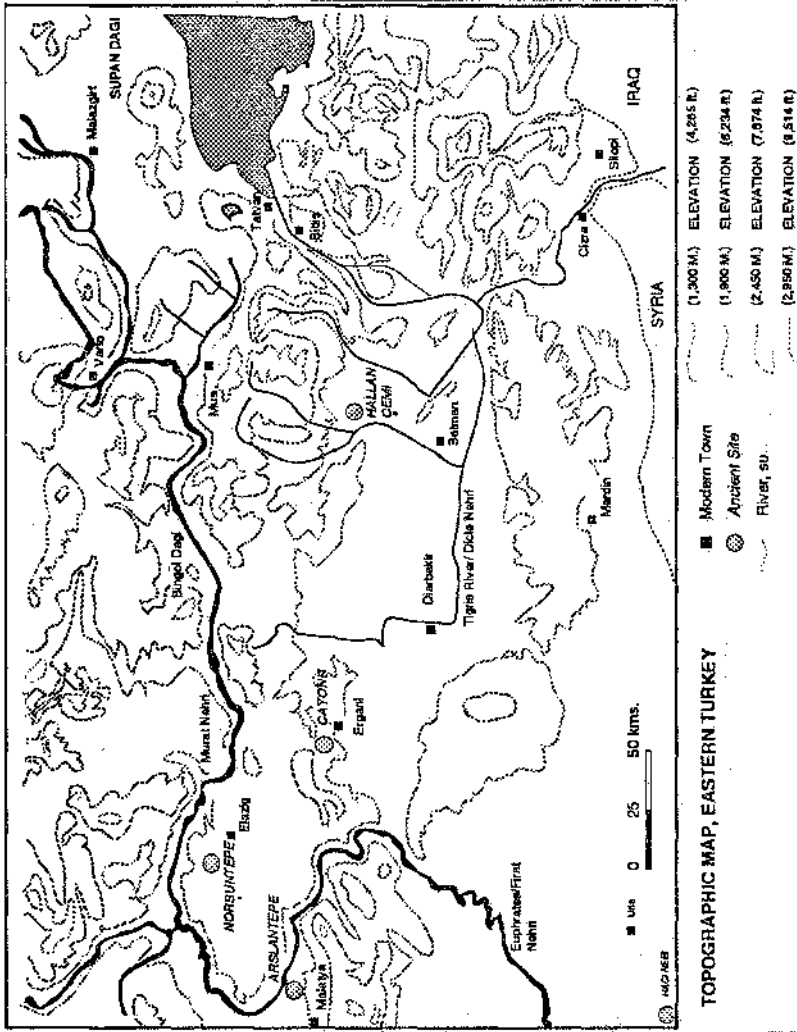

Figure: 1

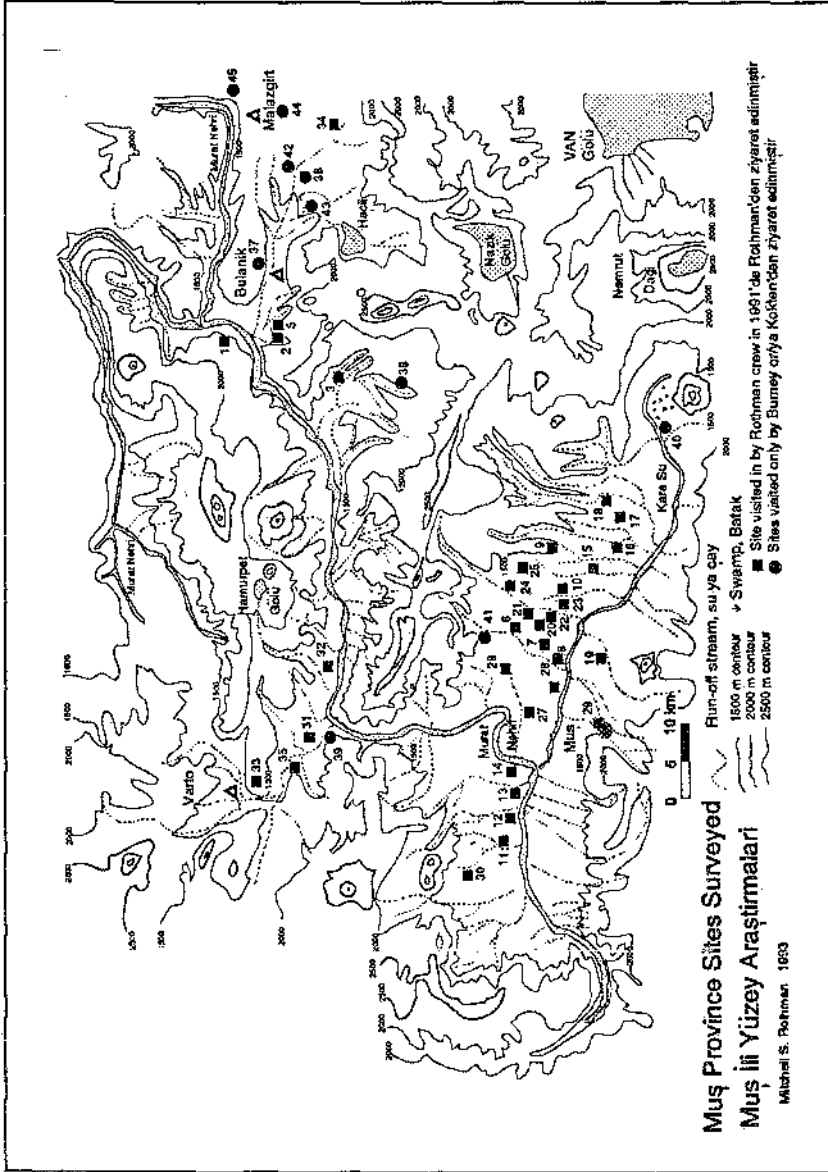

Figure: 2

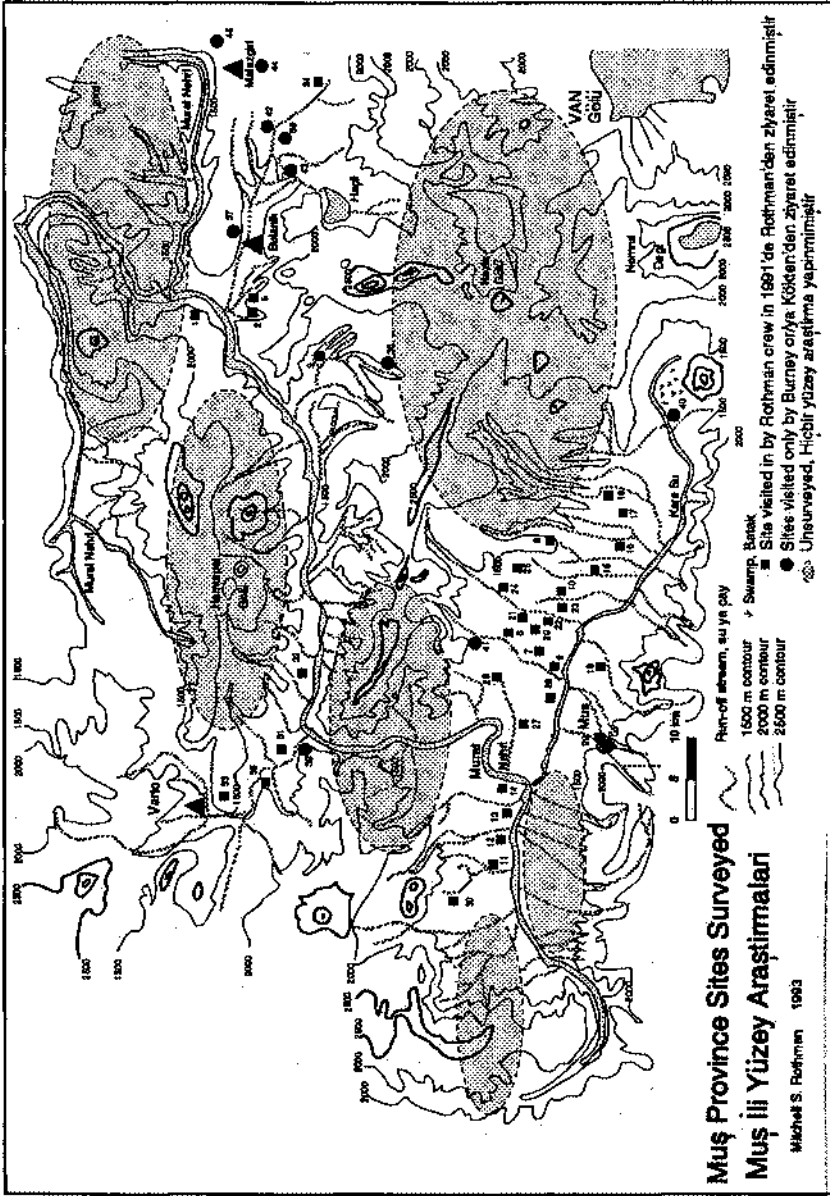

Figure: 3

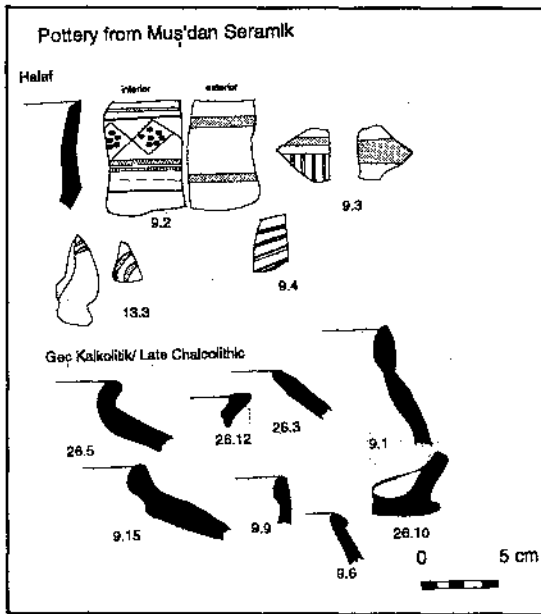

Figure: 4

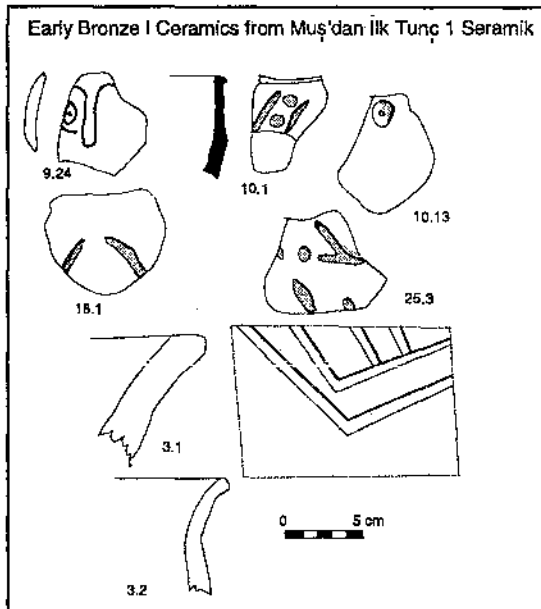

Figure: 5

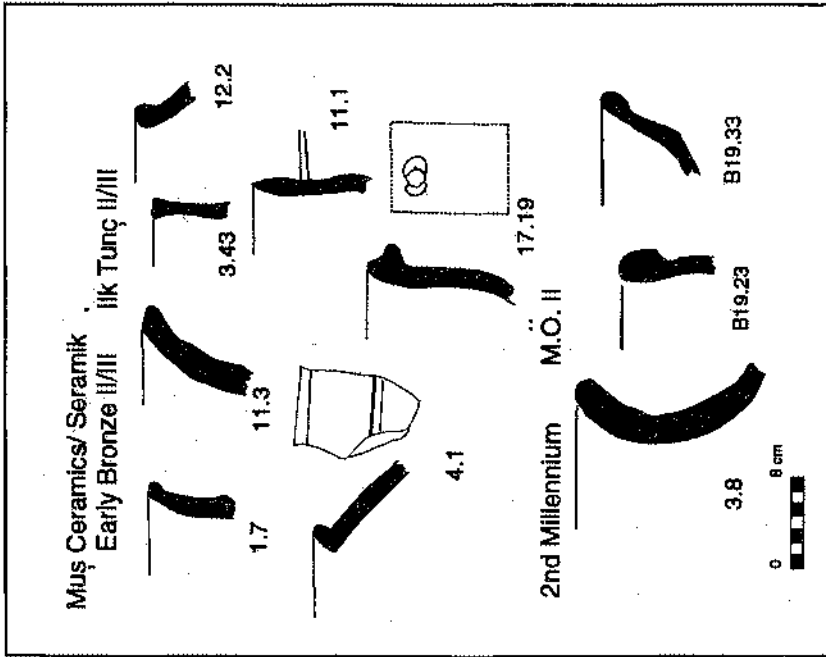

Figure: 6

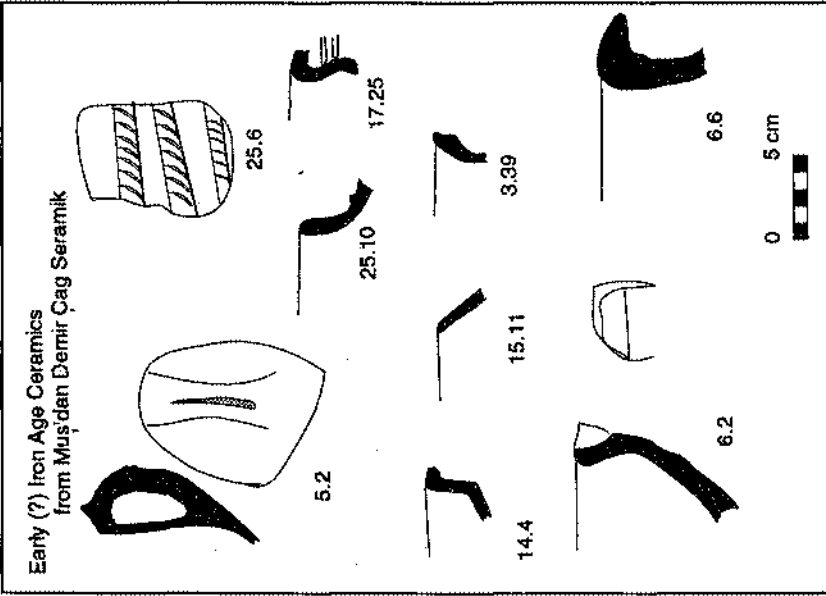

Figure: 7

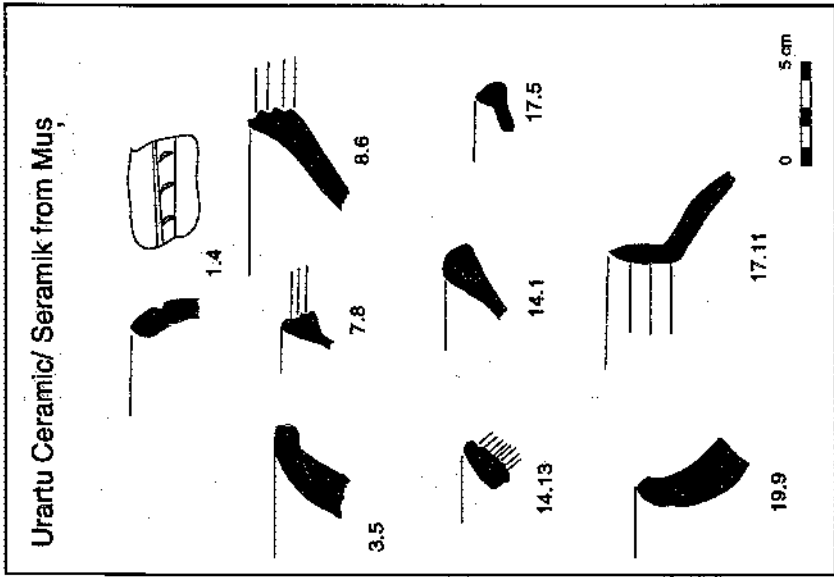

Figure: 8

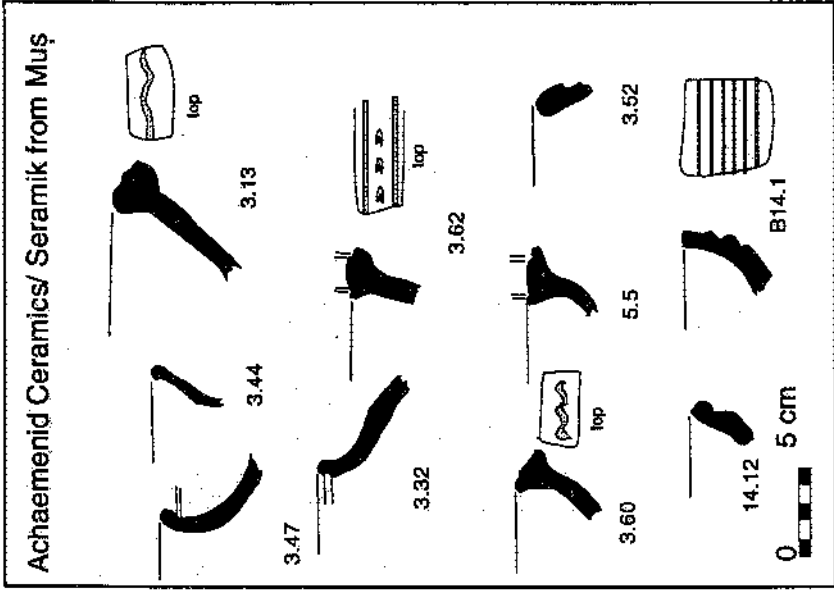

Figure: 9

Hellenistic Pottery from Muş'dan
 Iskander Zamani Seramik

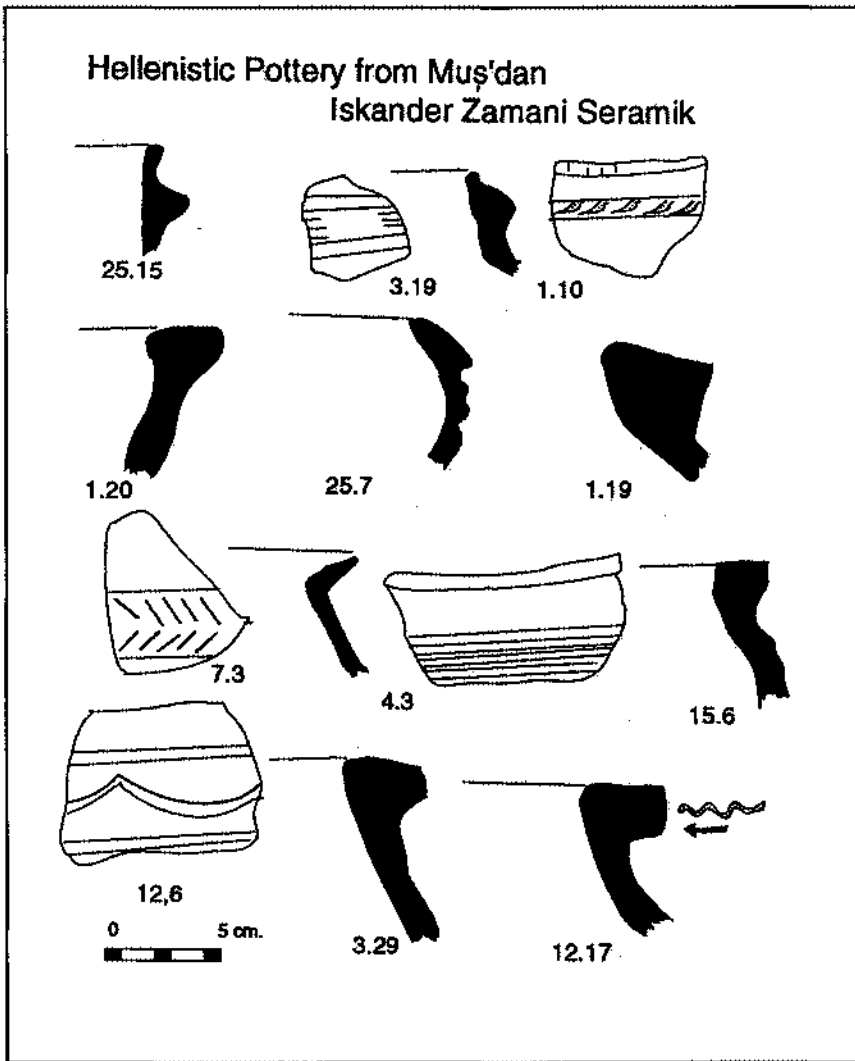

Figure: 10

BAYBURT SURVEY 1993

Antonio SAGONA*
Peter BRENNAN

The fourth and final season of the Bayburt survey was conducted in June 1993. As always, the expedition enjoyed a close collaboration with Erzurum museum. Thanks are due in particular to Hilmi Özkorucuklu, our colleague from Erzurum museum, for his co-operation. We also wish to express our appreciation to the Directorate of Monuments and Museums for granting us permission to continue the survey, and to Mesut Güngör of the Ministry of Culture, Erzurum, for his interest and advice. The survey was sponsored by the Australian Research Council¹.

The 1993 survey had three objectives:

- 1) to undertake an intensive survey of the Demirözü ilçe which included a transect comprising a 500 m strip running southwest-northeast from Yakupabdal to Gökçedere.
- 2) to re-examine certain sites and investigate their geomorphological setting in order to study more fully the settlement patterns of the Bayburt plain and associated valleys.
- 3) to carry out a pilot study of the geochemistry of obsidian samples collected from surveyed sites on the Bayburt Plain, and from the excavations at Büyükkepe Höyük.

Field Survey

Despite an intensive and systematic field survey over well defined

---

* Antonio SAGONA, Department of Classical and Near Eastern Studies The University of Melbourne Parkville, Victoria 3052 AUSTRALYA

(1) Sagona is responsible for presenting the field survey results and Brennan for the geochemical analysis of obsidian. We wish to thank the Department of Geology, University of Melbourne, for the use of their facilities.

transects only five new sites were found, bringing the total number of sites discovered during the four seasons work in Bayburt to over 100.

Two sites, in close proximity to each other, Dedecik 1 and Dedecik 2, are located northeast of the village of Yukarı Lori, approximately 2 km northwest of the Demirözü-Beşpinar-Dikmentaş road. Dedecik 2 (Fig.1), the larger of the two, is a dense sherd scatter covering the flat top of a large, steep-sided natural mound. The sherds collected from its surface reveal occupation during the Early Bronze Age and Iron Age, reinforcing the view that these two periods, often the only ones represented at a site, witnessed the most extensive settlement of the Bayburt region. A black burnished sherd ornamented with an applied lozenge design (Fig: 4.1) points to a date in the first half of the 3rd millennium B.C., while two painted fragments of orange ware recall the late Iron Age pieces from Büyüktepe Höyük. One of the Dedecik 2 Iron Age sherds (Fig: 4.2) has a fine fabric and a cream-slipped exterior decorated with a linear design in reddish brown and dark grey.

The nearby site of Dedecik 1 (Fig: 1) is situated on a low natural rise about 70 m northwest of the base of Dedecik 2. The material collected from its surface, especially the flared rim with horizontal grooves on the interior (Fig: 4.3), places it firmly within the Iron Age. Also late in date is the generally coarse ware from Dikmentaş (Fig:2) located on a low rise approximately 500 m south of the village of the same name.

Visited in the 19th century, Bayrampaşa Kalesi (Fig: 3) is conspicuously perched on the summit of a high, steep natural hill, northeast of Bayrampaşa village. Recorded simply as Kale in early literature and maps, the site comprises the rubble remains of a Medieval citadel. The west circuit wall which runs north-south is the best preserved section and rises to a height of approximately 2 m at the south end. The only recognisable internal features are the foundations of a series of rooms in the southern half of the citadel. To further strengthen their formidable location, the occupants of Bayrampaşa Kalesi dug a ditch around part of the site.

Geochemical Analysis of Obsidian

A study of the geochemistry of obsidian from the Bayburt area was undertaken to determine if this material had been obtained from multiple sources, and more specifically, if multiple sources were utilised throughout the period of habitation of specific sites such as Büyüktepe Höyük. Furthermore, it was intended that by comparing the analytical results to those of known sources in Eastern Anatolia, the location of the Bayburt

sources could be either specified, or at least the number of potential sources significantly reduced.

In selecting samples for analysis, consideration was given to the size of the fragment, the degree of weathering, overall abundance of the material, and the requirement that only non-diagnostic material could be utilised. Seven samples from the surface of the Çayır yolu Tepe 2, Kilise Tepe, Gundulak Tepe, and İvikler Tepesi sites, and five samples from the stratigraphic sequence at Büyüktepe Höyük were selected for analysis. Other than the Late Neolithic/Early Chalcolithic context for the Gundulak material, all other obsidian pieces were recovered from Early Bronze Age sites or deposits.

Obsidian does not occur in the Eocene volcanic sequence outcropping in the Bayburt Plain and Upper Kelkit Valley². Consequently the source or sources for the material found at sites in the region must lie outside the study area. Obsidian outcrops are known to be present at numerous localities in Eastern Anatolia including Haros Dağı, Lake Van, Kars, and Bingöl. Detailed sampling of these widely-spaced and extensive sources was not possible during the limited 1993 field season. However, Erzurum Museum kindly made available for analysis some samples from H. Z. Koşay's site of Pular, which is located just to the west of Erzurum on the Adaçay River. At Pular, obsidian flakes are abundant on exposed sections of the mound, and water-worn pebbles and cobbles (the latter up to 20 cm in length) of obsidian occur in the adjacent river bed. Some of the fragments on the mound still retain a water-worn surface, identical to that exhibited on obsidian cobbles in the bed of the Adaçay River. Obsidian is sufficiently common in the Quaternary alluvium to be utilised, along with other types of volcanic cobbles, as building material in some of the existing village houses. Of the samples provided from Pular, three water-worn pebbles, one brown obsidian flake, and six black flakes from the surface of the mound were selected for analysis. Inspection of the site had revealed that brown obsidian flakes were relatively rare.

Methodology

In total twelve samples of obsidian from the Bayburt Plain, and ten samples from Pular were selected for analysis. All samples were care-

---

(2) Obsidian is not mentioned in the Explanatory Text of the Geological Map of Turkey (Trabzon Sheet); its absence from the study area was confirmed in discussions with staff at the Geological Survey in Ankara in June 1993.

fully inspected for signs of alteration. Any weathered edges were covered in clean polyethylene sheets and removed in a hydraulic press. Each sample was then washed several times in distilled water, and then placed in an ultrasonic bath. Following further washing with distilled water, the samples were dried, and then crushed into a very fine powder in an agate mortar. The mortar was cleaned between samples by crushing acid-washed quartz sand, and washing out the mortar with acetone. Approximately 10 gms of the crushed sample was placed into clean glass tubes and sent to Bequerel Laboratories for analysis. The samples were analysed by Neutron Activation Analysis after irradiation at the Lucas Heights reactor for the following 22 elements: -As, Ba, Cs, Co, Hf, Fe, K, Rb, Sc, Na, Ta, Th, U, La, Ce, Nd, Sm, Eu, Tb, Ho, Yb, and Lu. The selection of elements was influenced by the need to compare the results with those of other researchers as well as the constraints imposed by the geochemistry of obsidian. Samples were submitted in two different groups, with an internal standard, USGS Standard RGM1, included to permit an evaluation of the quality of the analytical results.

Analytical Results

A variety of graphical and statistical methods have been used by other researchers to discriminate between obsidian samples from the Near East. In the current study, a plot of La/Sc vs. Cs/Sc (Fig: 5) is sufficient to show that the samples from the Bayburt Plain can be separated into two distinct groups, termed Bayburt 1, and Bayburt 2. More detailed analysis of the data confirms this observation³. All but one of the Bayburt samples have La/Sc and Cs/Sc ratios that lie within the range 21.7 - 23 and 2.2 - 2.9 respectively (Table: 1). One of the two analysed samples from İvikler Tepesi has a very different chemical composition with a La/Sc ratio of 30.6 and a Cs/Sc ratio of 5. These initial results indicate that the obsidian from the Bayburt Plain was obtained from two distinct sources. Comparison of these results (Fig: 6) with published NAA data⁴ shows that the Bayburt Plain obsidians are chemically distinct from obsidian analysed from the Central and Eastern Anatolian sources of Hotmis Dağ, Göllü Dağ, Hasan Dağ, Nemrut Dağ, and Süphan Dağ⁵.

Fig. 5 also shows that the samples from Pular form three discrete

---

(3) Forthcoming paper

(4) Blackman, M. J. 1984 "Provenance Studies of Middle Eastern Obsidian from Sites in Highland Iran", in J. B. Lambert (ed.) *Archaeological Chemistry* - III, (Advances in Chemistry Series 205), American Chemical Society, Washington D. C., pp. 19 - 50.

(5) Forthcoming paper

groups, termed Pular 1, Pular 2 and Pular 3 (Table: 1). Water-worn pebbles and obsidian flakes are members of all three groups; the single brown obsidian flake can be assigned to the Pular 1 group. The La/Sc vs. Cs/Sc plot demonstrates that the range of compositions exhibited by the Bayburt 1 group and the Pular 1 group coincide.

Archaeological Implications

The quantity of obsidian found at sites on the Bayburt Plain during surveys was highly variable, ranging from completely absent to relatively common. No correlation was observed between site size and obsidian abundance. Most obsidian fragments are less than 3 cm in length with some rare examples extending up to 5 cm. This is in sharp contrast with the size of samples found at Pular. The size of the Bayburt Plain fragments, and the variability in their occurrence, is consistent with transport from a reasonably distant source, in this case, the Erzurum area, approximately 130 km to the south-east.

Obsidian at Pular was obtained from the Quaternary alluvial river gravels lying adjacent to the village. In general, previous research has tacitly assumed that obsidian was obtained from primary sources such as obsidian flows on or adjacent to volcanic edifices.

Studies have usually concentrated on determining the composition of individual flows at known volcanic sources, and on determining the mechanism for the distribution of obsidian from these particular sources. In contrast, the results of the current study indicate that, at least in some cases in Eastern Anatolia, obsidian was obtained from alluvial deposits containing material eroded from non-local primary obsidian sources. A considerable distance to the primary source is suggested at Pular by the well-rounded appearance of the cobbles, this feature being evidence that they have undergone considerable transport in a fluvial environment. A further complication is the presence of three chemically distinct groups at Pular. Alluvial obsidian at the site must have been derived from multiple primary obsidian outcrops further upstream.

The similarity between the composition of the Bayburt Plain 1 group and the Pular 1 group suggest that Pular may have supplied obsidian to sites on the Bayburt Plain, or that other sites in the Erzurum area or even those in the Bayburt plain had access to the same alluvium and obsidian cobbles. Further analyses are planned to test this suggestion.

A source for the Bayburt Plain 2 group cannot be determined from the existing data. Additional analyses on İvikler Tepesi samples will be required to determine if this second group is present in significant

amounts at the site.

Table 1

Grup	La/Sc	Cs/Sc
	Ratio	Ratio
Bayburt Plain 1	21.7 - 23	2.2 - 2.9
Bayburt Plain 2	30.6	5
Pulur 1	22.1 - 22.8	2.3 - 2.8
Pulur 2	18.8 - 19.6	3.2 - 3.5
Pulur 3	11.5 - 11.8	1.9

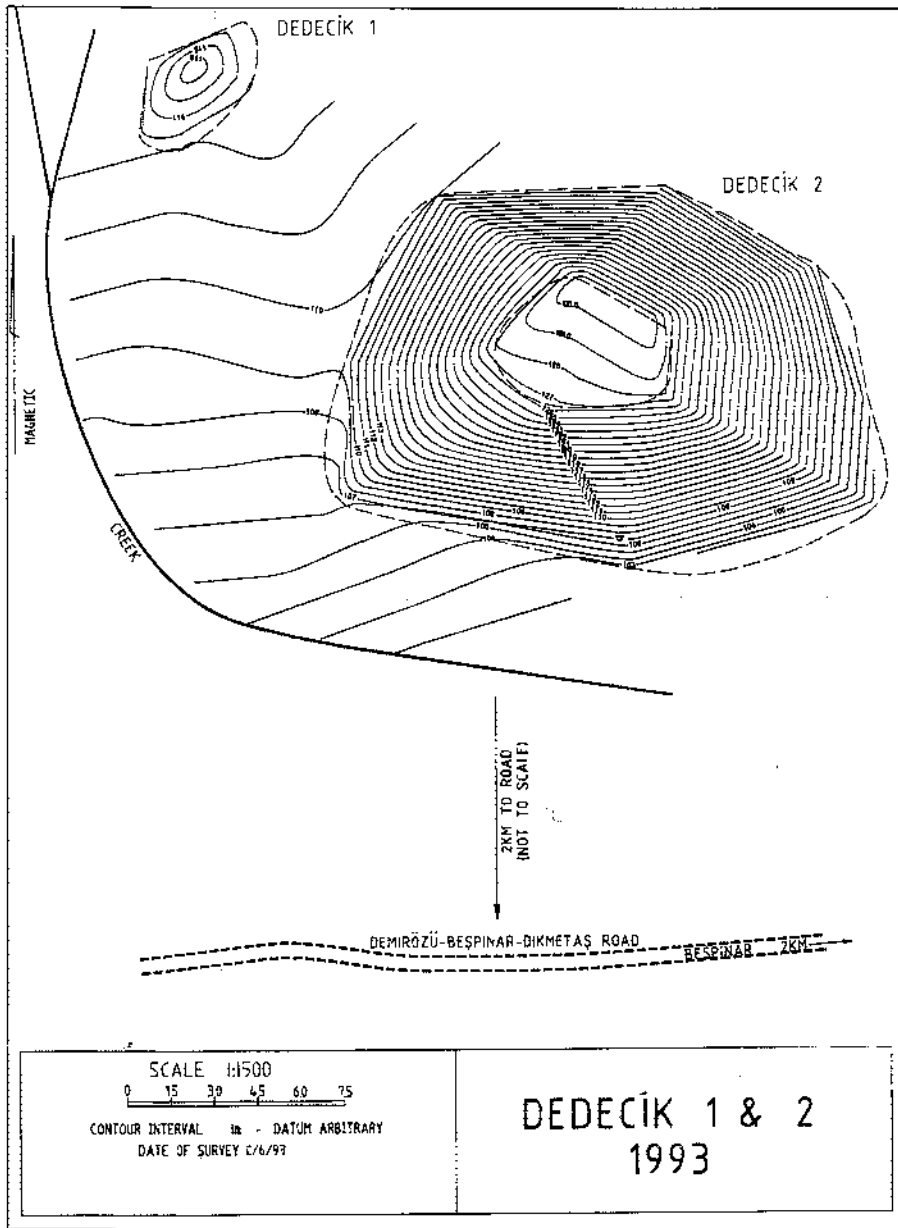

Fig: 1

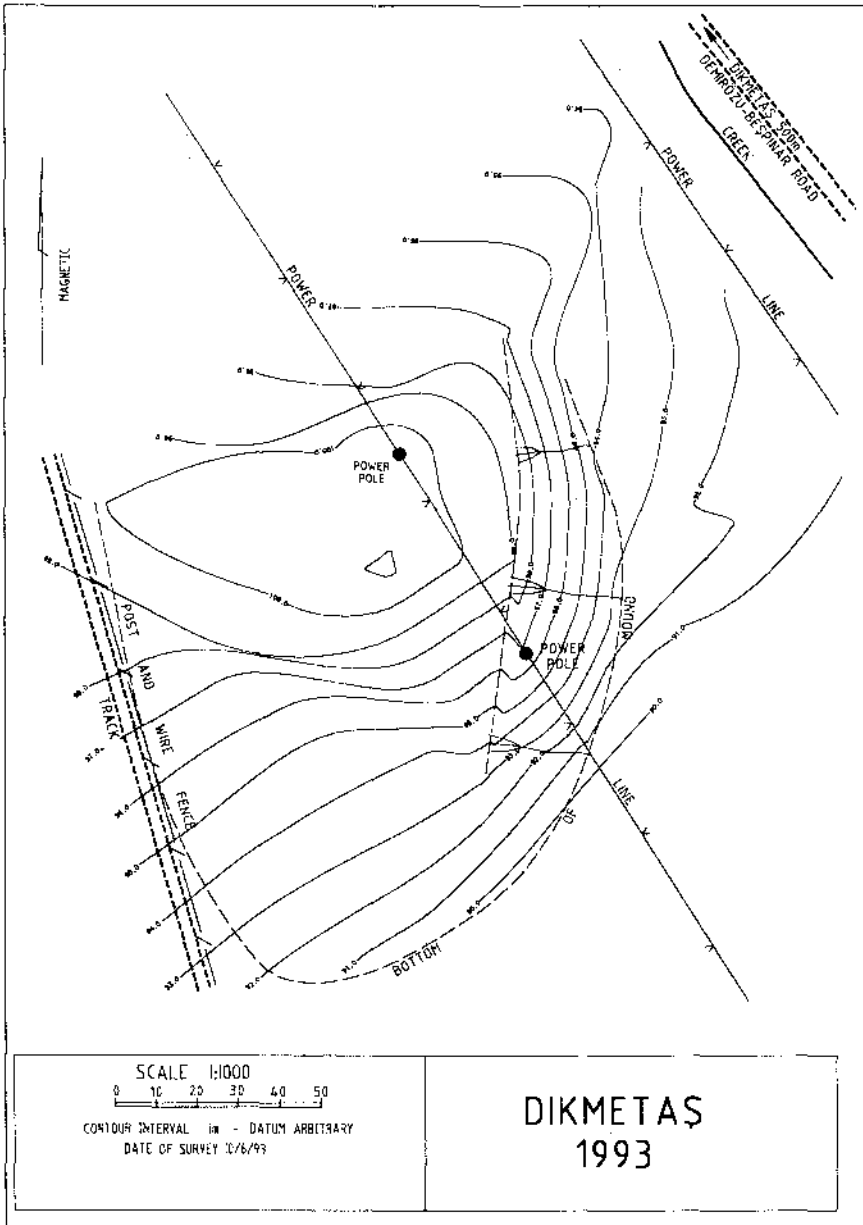

Fig: 2

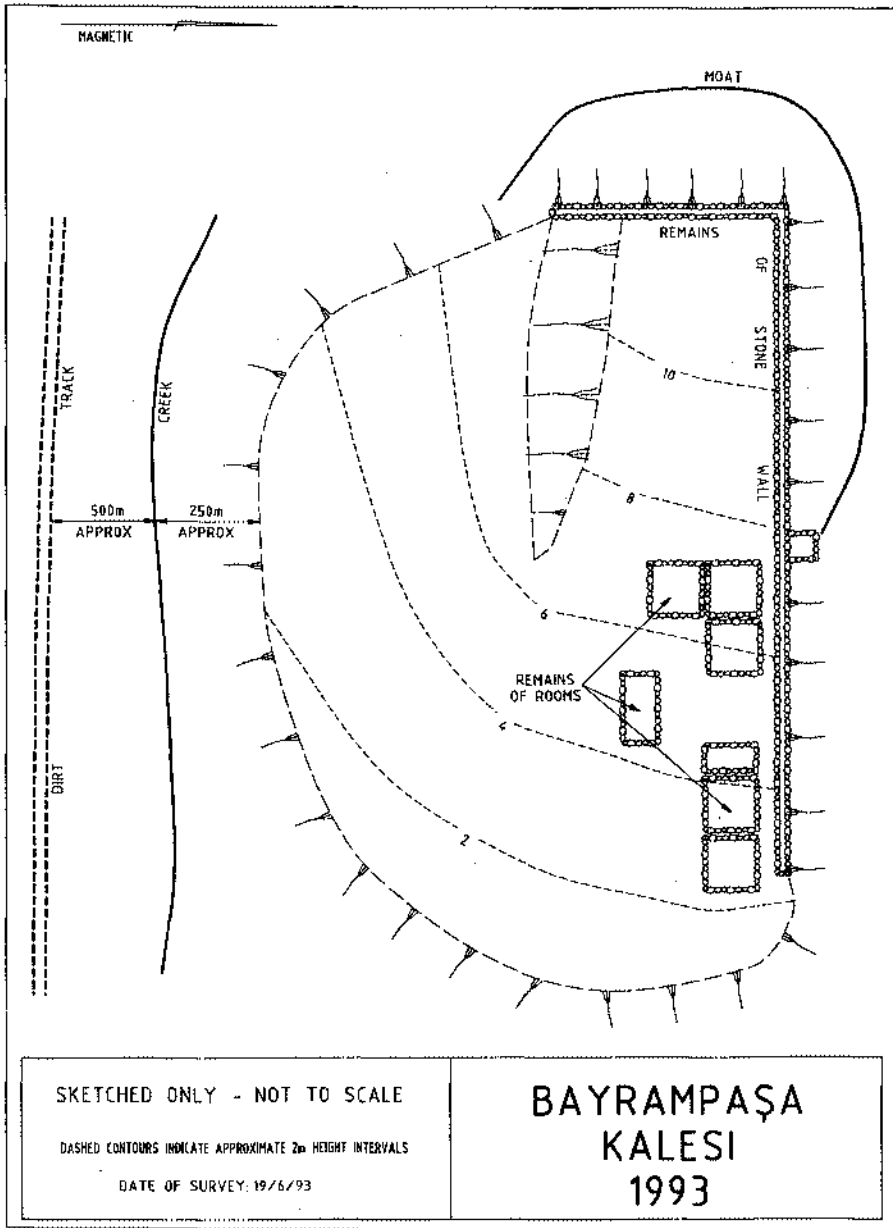

Fig: 3

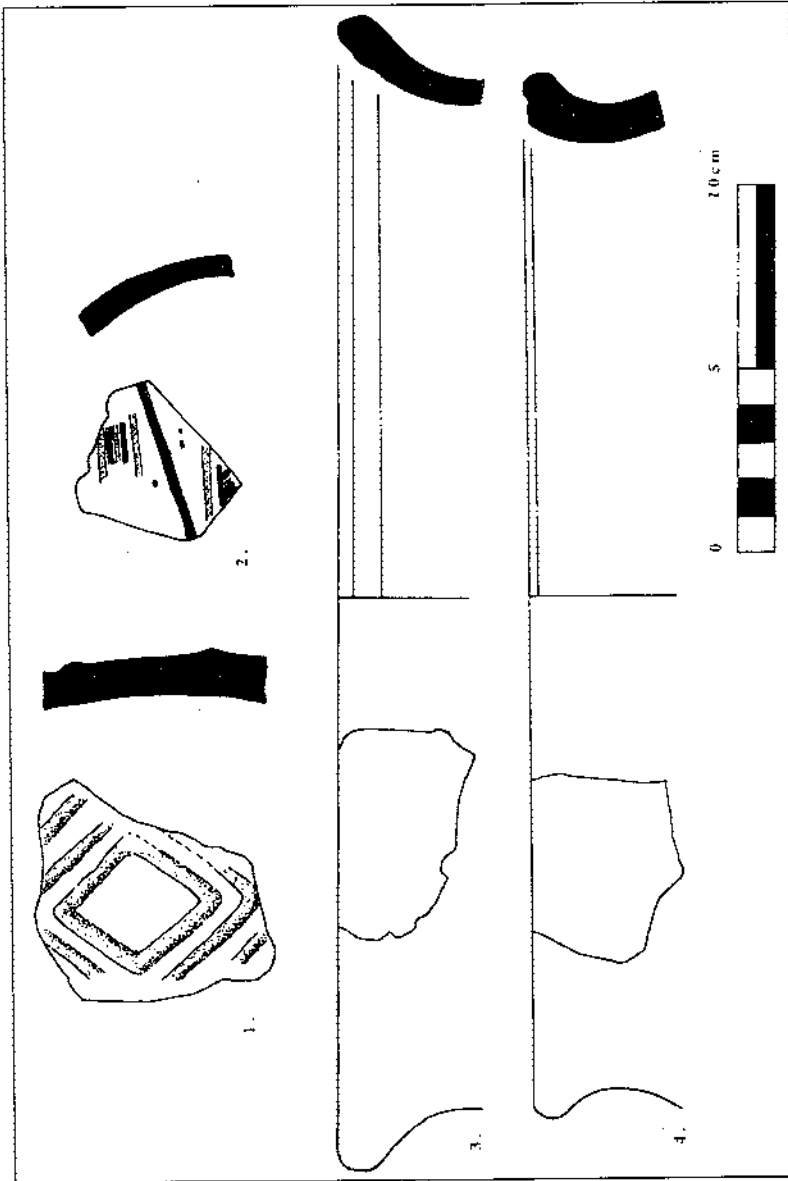

Fig. 4

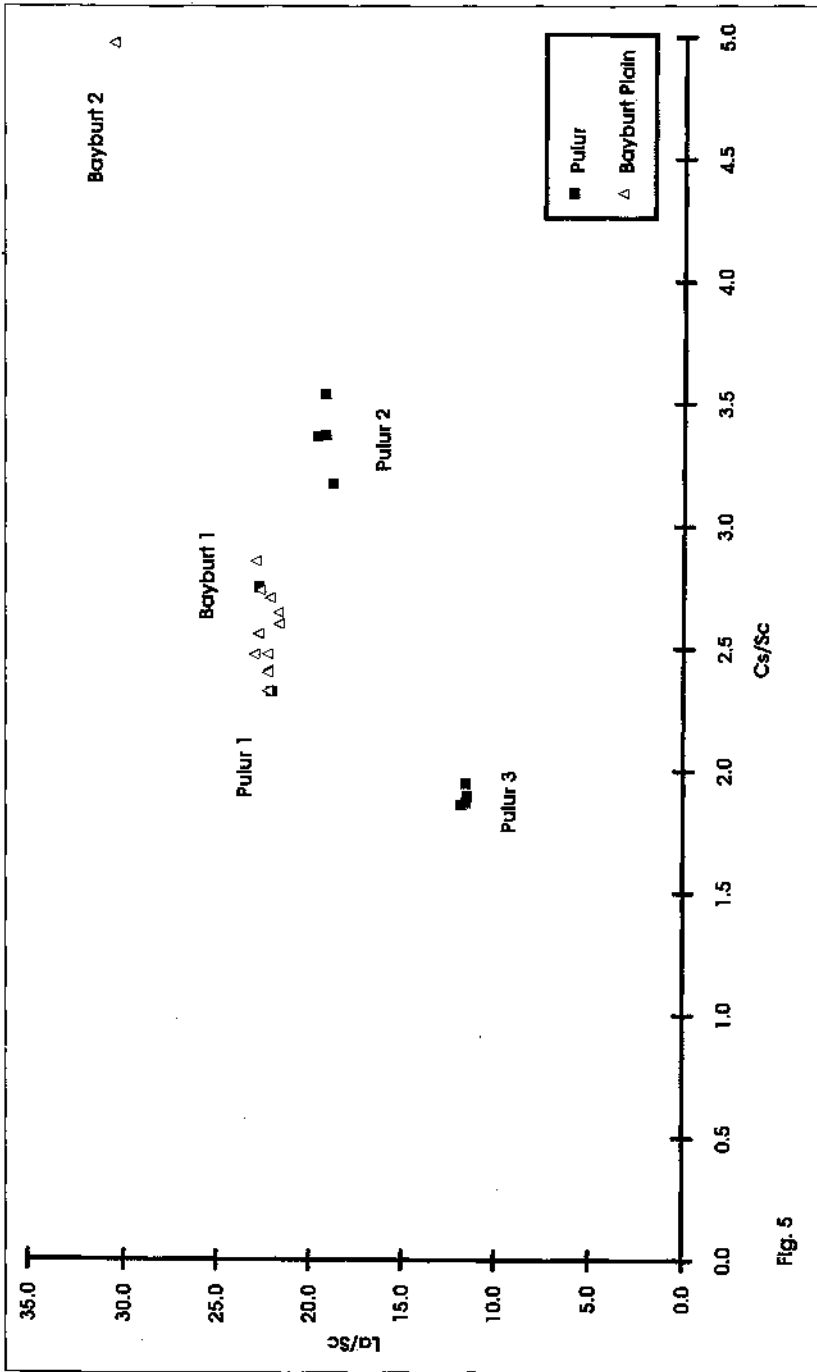

Fig. 5

Fig: 5

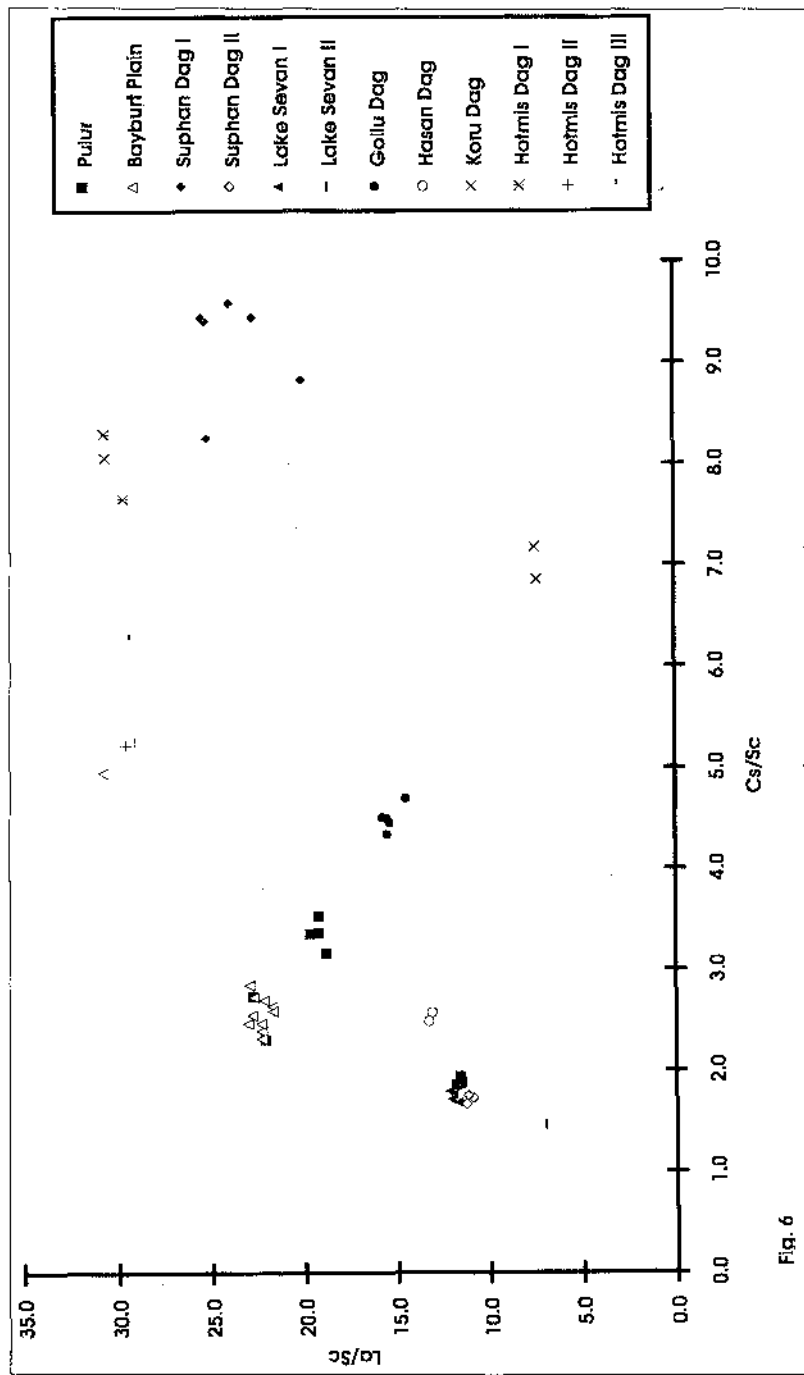

Fig. 6

Fig: 6

SİVAS İLİ 1993 YÜZEY ARAŞTIRMASI

A.Tuba ÖKSE*

Kültür Bakanlığı, Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü ile Sivas Valiliği'nin izinleriyle 22.6.1993 ile 2.7.1993 tarihleri arasında Sivas ili Merkez, Şarkışla, Kangal ve Gürün ilçelerini kapsayan yüzey araştırması sırasında 35 yerleşim yeri gezilerek yüzeyden toplanan seramik ve küçük buluntu Sivas Müzesi'ne teslim edilmiştir.

Sivas ili sınırları içerisinde 1927 yılından itibaren çeşitli bilim adamlarınca yapılan yüzey araştırmalarında saptanan yaklaşık 130 yerleşim yerinden (Ökse 1993a) 1992 yılında yapmış olduğumuz yüzey araştırmasında (Ökse 1994) 32, 1993 yılında ise 35 merkez incelenmiştir.

Bu merkezlerin bir kısmında birden fazla eski yerleşim yeri bulunması nedeniyle, saptanan höyük ve kale sayısı toplam 42 olmuştur. Yüzey araştırmasının tamamlanmasından sonra, Sivas Müzesi elemanlarınca incelenerek üzerinden malzeme toplanmış olan 6 merkezin malzemeleri de değerlendirmeye alınmıştır.

Şarkışla İlçesi

Döllük (Dövlek) köyü içinde, kayalık doğal bir tepe üzerinde yer alan eski yerleşim merkezi, tunçtan bir Hitit heykelciği ile arkeoloji li-

---

* A.Tuba ÖKSE, Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji-Sanat Tarihi Bölümü Öğretim Üyesi - ANKARA
Yüzey araştırması için araç temininde yardımlarını esirgemeyen Vali Yardımcısı Mesut Şenol, Devlet Su İşleri Bölge Müdürlüğü ve Maden Tetkik Arama Enstitüsü Bölge Müdürlüğü'ne teşekkür ederim. Ayrıca, araştırma sırasında her türlü yardımı ve ilgiyi gösteren Sivas Müze Müdürü Hikmet Denizli, Bakanlık temsilcisi Mehmet Alkan ve Sivas Müzesi arkeologları Musa Törnük ve Enver Akgün'e bu araştırmaya olan katkılarından dolayı teşekkürü bir borç bilirim.

teratürüne geçmiştir (N.Özgüç 1949). Az sayıda küçük çukurla tahribat görmüş olan yerleşimden toplanan seramik Orta Tunç Çağı ve Orta Çağ'a tarihlendirilebilmektedir (Meriggi 1965, s.281, hrt. II:30; Ünal 1981/83, s.28: 85; Ökse 1993a, s.24, No:009).

Altınyayla İlçesi

Taşlı Höyük köyü yakınında *Kilise Tepesi*, alçak bir yığıntı halinde bulunmaktadır. Toprak çekilmiş ve yol için traşlanmış olan tepeden toplanan seramik, Orta Çağ'a aittir (Ökse 1993a, s.25, No:013).

Taşlı Höyük köyü içinde, köy evlerinin altında kalmış olan höyük, yapılaşmadan dolayı oldukça büyük tahribat görmüştür. Tahribe uğrayan kesimlerden toplanan seramik, bu yerleşimin Eski Tunç Çağı ve Orta Çağ'da iskan edildiğini göstermektedir (Meriggi 1965, s.281, hrt. II:25; Yakar/Gürsan-Salzman 1979, şek.l:63; Ökse 1993a, s.25, No:014).

Başören köyü *Başören Höyüğü* köyün batısındaki sulak çayır alanı kenarında yer alan 8-10 m yükseklikte yayvan bir höyüktür. Batı eteğine açılmış bir hostan kuyusu, güneybatı bölümünün yamaç ve tepe üzerinde ise köy evleri bulunan höyüğün doğu yamaç ve eteklerinde tarlalar yer almakta, güneyinden de az oranda toprak çekilmiş alanlar bulunmaktadır. Höyükten toplanan seramik Eski Tunç Çağı, Geç Tunç Çağı, Demir Çağ, Hellenistik ve Roma çağları ve Orta Çağ'a tarihlendirilebilmektedir. Yüzey buluntuları arasında 2 taş ağırlık, 1 p.t. ağırşak, 1 taş kap parçası ve 1 ezgi taşı yer almaktadır (Ökse 1993a, s.25, No: 014).

Kaleköy köyü Toprakkale Tepesi, köyün güneyinde, yol kenarında yer alır. Batı ve güneyinden karayolu geçen yerleşim, doğal kayalık tepe üzerindeki düz alanda bulunmaktadır. Toplanan seramiğe göre bu alan Eski Tunç Çağı, Geç Tunç Çağı ve Orta Çağ'da iskan edilmiştir (Ökse 1993a, s.25, No: 018).

Harmandalı Höyüğü, Harmandalı köyünün 2-3 km güneydoğusunda yer alan büyük bir höyük ile, doğusunda yer alan iki küçük tepelikten oluşmaktadır. Üzerinde define çukurları bulunan höyükten toplanan malzeme Geç Tunç Çağı ve Demir Çağ'a tarihlendirilebilmektedir (Kökten 1947, s.450; Ökse 1993a, s.25, No: 019).

Harmandalı köyüne giden yol üzerinde yer alan höyük, Geç Tunç Çağı seramik parçaları vermektedir (Ökse 1993a, s.25, No: 022).

Yıldızeli İlçesi

Direkli bucağına bağlı *Bedel* köyünün 3-4 km kuzeyinde, Ağapınar Deresi kenarında yer alan yüksek platoda bulunan Ağapınar Kalesi'nin tepesi kaçak define aramak amacıyla 3-4 m derinlikte, büyük boyutlu bir alanın kazılması ile tahrip edilmiştir. Kaleden toplanan seramik, Orta Çağ'a tarihlendirilebilmektedir (Ökse 1993a, s.26, No:030).

Direkli bucağına bağlı *Bedel* köyünün 5 km güneybatısında, doğuda Uyuzsuyu ve batıda Aşuruk derelerinin birleşerek güneyde kanyon vadi halinde Kale deresini oluşturduğu mevkiide yer alan Uyuzsuyu Kalesi güneyde uçkale, çift hörgüçlü kesit oluşturan, arasında bir düşük kodlu platform bulunan iki yüksek platformdan oluşan uzun ve geniş bir tepe yerleşimidir. Platformlarda yer alan çok sayıda kaçak kazı çukuru içerisinde görkemli taş mimari öğeleri görülebilmektedir. Kuzey etekleri de tarla olarak sürtülmüş kaleden toplanan seramik Eski Tunç Çağı, Orta Tunç Çağı, Demir Çağ, Hellenistik-Roma çağlarına ve Orta Çağ'a tarihlendirilebilmektedir. Seramiğin yanı sıra yüzeyden toplanan küçük buluntular arasında parça halinde bazalt kap, cam bilezik ve tunç iğne parçaları yer almaktadır (Ökse 1993a, s.26, No :031; Ökse 1994b).

Merkez İlçe

Pulur Höyüğü Sivas şehir merkezinde yer alır. Üzerinde yapılaşma bulunan höyükten Eski Tunç Çağı, Orta Tunç Çağı ve Orta Çağ'ıara tarihlendirilebilen seramik parçalarının yanı sıra bir de sırlı cam bardak dibi toplanmıştır.

Koroğlu Mağaraları Sivas il merkezinin yaklaşık 10 km kuzeydoğusunda bulunan Tavra Boğazı ile derenin batısındaki kayalıklara verilen addır. Bu kayalıkların üzerinde bir kale yerleşimi, kayalıkların yamaçlarında yerleşim tabakaları ve dere yatağında şehir yerleşimi bulunmaktadır. Yoğun kaçak kazı çukuru açılmış olan alanın yamacı da yol açılırken traşlanmıştır. Yamaçta Demir Çağ'a tarihlendirilebilen seramiğin yanı sıra, tüm bölgeler Orta Çağ malzemesi vermektedir. Bunlar arasında parça halinde künkler, madeni halka ve cam bilezik parçaları bulunmaktadır. Kale üzerinden parça halinde çatı kiremitleri toplanmıştır (Osten 1929, s.55, şek.56-57; Ökse 1994a; Ökse 1993a, s.27, No:038, Ökse 1993b, 140).

Kolluca köyü, *Korudere* mezarısı yakınında, Dört Eylül köyüne giden yol sapağında yer alan ilkokulun üzerinde bulunduğu höyüğün güneybatı

yamacında dere yatağı bulunuyor. Doğal bir tepenin eteğinde yer alan geniş ve yayvan höyük yerleşiminin güneybatısı ve kuzeydoğusundan geçen yolun açılması sırasında traşlanmıştır. Höyükten toplanan seramik parçaları Eski Tunç Çağı, Geç Tunç Çağı ve Hellenistik-Roma Çağı'na tarihlendirilebilmektedir. Toplanan seramikler arasında çatı kiremit parçaları da bulunmaktadır (Ökse 1993a, s.27, No:040; Ökse 1993b, 140; Ökse 1994a).

Taşlıdere Kalesi Sivas'ın 12 km güneyinde karayolunun batısında, Taşlıdere üzerinden geçen demiryolu köprüsü ve tünelin bulunduğu kayalık tepe üzerinde yer alır. Taşlıdere tren istasyonunun 2.5 km kuzeyinde bulunan kaleden Geç Tunç Çağı, Demir Çağ ve Hellenistik-Roma çağlarına ait seramik parçaları toplanmıştır (Ökse 1993a, s.27, No:043).

Bedirli bucağına bağlı *Apa* köyü kuzeyinde yer alan höyükten toplanan seramik Geç Tunç Çağı'na ve Orta Çağ'a, mezarlık alanından toplanan seramik ise Hellenistik-Roma Çağı'na aittir.

Bedirli bucağına bağlı *Saveun* köyünün kuzeyinde yer alan *İviktepe* Höyüğü üzerinde bulunan 3-4 m derinlikteki kaçak kazı çukuru tepe kısmının yarıya yakını yok etmiştir. Höyükten toplanan seramik Eski Tunç Çağı, Orta Tunç Çağı, Geç Tunç Çağı ve Hellenistik-Roma Çağı'na tarihlendirilmektedir. Bu merkezde ayrıca bir de tezgah ağırlığı bulunmuştur.

Kayadibi bucağı *Çongar* köyü Karalar Deresi'nin batı yakasında yer alan tepe yerleşiminin eteklerine kurulmuştur. Kayalık doğal tepe üzerine kurulmuş höyüğe çıkan bir yol açılmış ve birkaç kaçak kazı çukuru açılmıştır. Höyüğün batı yüzünden toprak çekilmiştir. Höyükten toplanan seramik parçaları Hellenistik-Roma Çağı ve Orta Çağ'a tarihlendirilebilmektedir (Ökse 1993a, s.28, No: 051).

Ulaş İlçesi

Tecer köyü yakınlarındaki *Karatepe*, *Tecer Dağları* eteğinde, *Tecer* köyü yakınında, kuzeyindeki ovaya hakim kayalık doğal tepe üzerinde yer alır. Yakınında alçı ocakları bulunan, güneyinden toprak çekilmiş olan ve üzerinde kaçak kazı çukurları yer alan yerleşimden toplanan seramik Hellenistik-Roma çağlarına aittir (Ökse 1993a, s.28, No:059).

Ulaş ile *Tecer* arasındaki yolun batısında yer alan küçük boyutlu bir höyük çevresinde eski beton su kanalı yapısı bulunuyor. Üzerinden toplanan az sayıdaki seramik, Orta Çağ'a aittir (Ökse 1993a, s.28, No:060).

Karasar köyü kalesi Sivas'ın 22 km güneyinde, ovaya hakim doğal tepenin üzerinde ve yamacında yer alır. Yamaçta teraslama yapılmış, tepesine su deposu konmuştur. Toplanan seramik Eski Tunç Çağı ile Geç Tunç Çağı'na ve Orta Çağ'a aittir (Ökse 1993a, s.28, No : 061).

Heviik Kalesi Harmancık ve Beştepe köyleri arasında bir doğal yüksek kayalık tepenin üzerinde ve batı yamacında yer alır. Yerleşilen alanda birkaç define çukuru yer alan kaleden Orta Çağ'a ait seramik parçaları toplanmıştır (Ökse 1993a, s.28, No: 062).

Koyulhisar İlçesi

Eğriçimen Höyüğü, Ordu il sınırına yakın Eğriçimen Yaylası'nın kuzeyindeki Yanıklar Tepesi üzerinde yer alır. Üzerinden Eski Tunç Çağı ve Demir Çağ'a ait seramik parçaları, 1 ağırşak, 1 öğütme taşı parçası ve 2 maden curufu parçası toplanmıştır (Durbin 1971, s.117, şek:1,115; Ökse 1993a, s.30, No:078).

Yeniaslan Tepesi, Eğriçimen Yaylası'nda, Küçük Uluyan mevkiinde yer alır. Üzerinden Geç Tunç Çağı'na ait seramik parçaları toplanmıştır.

Kaladağı, Eğriçimen Yaylası'nda yer alır. Üzerinden Eski Tunç Çağı'na ve Genç Tunç Çağı'na ait seramik parçaları ve 1 öğütme taşı parçası toplanmıştır.

Kangal İlçesi

Mancılık Köyü Kalesi köyün güneyinde, karayolu yakınında yer alır. Mancılık köyünün yamacına kurulduğu yüksek doğal tepe üzerinde yer alan yaklaşık 150 x 150 m boyutlarda ve 1,5 m yükseklikteki tepenin güneydoğusunda define çukurları bulunuyor, eteklerinden de toprak çekilmiştir. Üzerinden toplanan seramik Eski Tunç Çağı, Orta Tunç Çağı, Geç Tunç Çağı, Demir Çağı ve Hellenistik-Roma Çağı'na tarihlendirilmektedir (Osten 1929,s.79; Meriggi 1965,s.280,hrt.II:16; Yakar/Gürsan-Salzman 1979,şek.1:65; Russell 1980,şek.28:152; Ökse 1993, s.30, No.083).

Halep Köprüsü Höyüğü, Halep deresi üzerindeki köprüntün batısında yer alan, yaklaşık 30-40 m yükseklikte tepe yerleşimidir. Üzerinden toplanan seramik Geç Tunç Çağı ve Orta Çağ'a tarihlendirilebilmektedir. (Osten 1929,şek.27; Yakar /Gürsan-Salzman 1979,s.39,şek.1:39,6, Lev.8/1; Ökse 1993a,s.30,No.085).

Kuşkayası bucağına bağlı Tilki Höyük köyünün yamacında bulunduğu doğal tepe *Büyük Tilki Höyük*, koni biçimli yığma tepe (tümülsüz) ve tepe yerleşiminden oluşmaktadır. Reflektör kurulumu için yığma tepenin yarısı yok edilmiştir. Toplanan seramik Geç Tunç Çağı, Hellenistik-Roma Çağı ve Orta Çağ'a tarihlenmektedir (Kökten 1947,s.450; Meriggi 1965, hrt.II; Yakar/Gürsan-Salzman 1979, s.39,şek.1:68; Ökse 1993a,s.30, No.087).

Tilki Höyük köyü içindeki doğal kayalık tepe üzerinde yer alan *Küçük Tilki Höyük*, üzerine ilkökul inşa edilirken tepesi düzleştirilmiştir. Toplanan seramik Eski Tunç Çağı, Orta Tunç Çağı ve Geç Tunç Çağı'na aittir (Kökten 1947, s.450; Meriggi 1965, hrt.II; Yakar/Gürsan-Salzman 1979,s.39,şek.1:40; Ökse 1993a, s.31,No.088).

Kuşkayası bucağına bağlı küçük boyutlu bir höyük de *Kurtoğlu Deresi* vadisinde yer alır. Üzerinden az sayıda Orta Çağ'a ait seramik parçası toplanmıştır (Ökse 1993a,s.31,No.091).

Kuşkayası bucağına bağlı Çamurlu köyünün 4 km yakınında bulunan *Kel Osman Ağılı Höyüğü*'nün güney etekleri ile derenin güney kıyısında, iri taş temel kalıntıları yüzeyden görülebilen bir etek yerleşimi bulunmaktadır. 30-40 m yükseklikte olan höyüğün tepe üzerinde yer alan 5-6 kaçak kazı çukurunda görkemli taş mimari kalıntılar görülebilmektedir. Toplanan seramik Geç Tunç Çağı, Hellenistik-Roma Çağı ve Orta Çağ'a aittir (Ökse 1993 a, s.31, No.093).

Kuşkayası bucağına 5-6 km uzaklıktaki, Karğakalesi (Kadifekale) köyünün batısındaki kayalık tepeler üzerinde yer alan *Uzunkale* mevkiinin, köy yolu açılırken kenarları traşlanmıştır. Toplanan seramik parçalarına göre kale, Hellenistik-Roma çağları ile Orta Çağ'a aittir (Ökse 1993 a, s. 31, No. 094).

Uzunkale'nin yanındaki *Topkale* mevkiinden toplanan seramik parçalarına göre kale, Hellenistik-Roma çağları ile Orta Çağ'a aittir. Bu kesimden demir çurufu da toplanmıştır (Ökse 1993a, s. 31, No. 095).

Kuşkayası bucağına bağlı *Aşağı Höyük* köyü kenarında yer alan küçük boyutlu, alçak ve yayvan höyük üzerinde birkaç bina bulunmaktadır. Toplanan seramik Hellenistik-Roma Çağı'na aittir (Ökse 1993 a s.31, No. 097).

Çetinkaya bucağı yakınındaki *Koçköprü Kalesi Ağca (Akça) Deresi* üzerindeki *Koçköprüsü* adlı demiryolu köprüsü yakınında, derenin doğu

kıyısında yer alan doğal tepe üzerine kurulmuştur. Höyüğün doğusunda, dere yatağına doğru Koçköprü köyü evleri yer almaktadır. Höyük, 120 x 70 m boyutlarda ve yaklaşık 30 m yükseklikte olup, kuzeyden bakıldığında hafif eğimli yamaç ve teras alanı ile iki hörgüçlü bir profile sahiptir. Batı eteği demiryolu geçerken traşlanmış ve 3 m yükseklikte bir tahribat alanı oluşmuştur. Üzerinden toplanan seramik, bu yerleşimin Eski Tunç Çağı, Orta Tunç Çağı ve Geç Tunç Çağı'nda iskan edildiğini göstermektedir (Osten 1929, s.80, şek.89; Russell 1980, şek.28:160; Ökse 1993a, s.31, No: 98).

Çetinkaya bucağına bağlı *Bulak* köyüne gidilen yolun solunda, dere kenarında yer alan taşlık tepe görünümündeki höyükten Geç Tunç Çağı'na ait seramik parçaları toplanmıştır (Ökse 1993a, s.31, No:099).

Bulak köyüne giden yolun solunda Yarpınar mevkiinde yer alan yaklaşık 20 m yükseklikteki *Büyük Lüğlük* Höyüğü'nden Eski Tunç Çağı'na, Geç Tunç Çağı'na ve Hellenistik-Roma Çağı'na ait seramik parçaları toplanmıştır (Ökse 1993a, s. 31, No.100).

Büyük Lüğlük Höyüğü'nün yaklaşık 1.5 km kuzeyinde, Bulak-Akçakale yol ayrımına 2 km uzaklıkta yer alan *Küçük Lüğlük* Höyüğü küçük boyutlu, yaklaşık 5 m yükseklikte höyüktür. Üzerinden Eski Tunç Çağı'na ait seramik parçaları, bir bazalt öğütme taşı ve çakmaktaşı kesici toplanmıştır (Ökse 1993a, s.31, No:101).

Alacahan bucağına bağlı, *Akçakale* kale tepesinin yarısı üzerine köy kurulmuş, yapılaşma ve toprak çekme yolu ile tahribat yapılmıştır. Tepeden Orta Çağ'a ait seramik parçaları ve pişmiş toprak su künklerine ait parçalar toplanmıştır (Osten 1929, s. 123-126, şek.140-145 "Ağayakale"; Ökse 1993a, s.32, No.104).

Gürün İlçesi

Gürün Yazıtı olarak arkeoloji literatürüne geçen Geç Hitit hiyeroglifli yazıtlar, Gürün'ün kuzeybatısında yer alan kayalık *Şuğul Vadisi* girişinde iki kaya kütleli üzerinde yer alır (Messer-Schmidt 1900, s. 15, Lev. XVIII; Sayce 1908, s.211-215; Olmstead/Charles/Wrench 1911, s.29, şek.30-31, Lev.XVI; Gelb 1939, s.14, 29, Lev.39; Meriggi 1965, s.280, hrt.II:21; Ökse 1993 a, s.33, No.117).

Davulhöyük köyü, Incesu'yun bir kolu olan Davul deresinin meanderler yaparak aktığı iki yanı tepelerle kaplı dar vadiye, doğal tepenin vadiye bakan ucu üzerinde yer alır. Küçük boyutlu koni biçimli olan hö-

yükten Eski Tunç Çağı, Orta Tunç Çağı ve Geç Tunç Çağı ile Hellenistik-Roma Çağı'na ait seramik parçaları toplanmıştır (Osten 1929, s.75, şek.78-86; Meriggi 1965, s. 280, hrt.II : 19; Ökse 1993a, s.33, No.116).

Konakpınar bucağına bağlı *Yılanhöyük* köyünün kuzey kenarında yer alan höyük kuzey yamacında iki büyük alandan ve çevresinden yoğun toprak ve taş çekilerek tahrip edilmiştir. Üzerinden toplanan seramik Eski Tunç Çağı, Geç Tunç Çağı, Hellenistik-Roma Çağı ve Orta Çağ'a aittir. (Osten 1929, s.75,78; Meriggi 1965, s. 280, hrt.. II:18; Ökse 1993a, s. 33, No. 120).

Konakpınar bucağına bağlı *Taşhöyük*, Gürün'e 20 km uzaklıkta, kara yolunun doğusunda yer almaktadır. Köy yakınındaki doğal yüksek tepenin köye bakan ucu üzerinde bulunan tepenin kuzeyinde halen kullanılmakta olan bir su kaynağı yapısı bulunmaktadır. Küçük boyutlu, koni biçimli olan höyüğün güney yamacında birkaç eski define çukuru bulunmaktadır. Toplanan seramik Eski Tunç Çağı, Hellenistik-Roma Çağı ve Orta Çağ'a aittir. Tepeden toplanan parçalar arasında bir de obsidyen kesici bulunmaktadır (Osten 1929, s.75-79; Meriggi 1965, s.280, hrt. II:17; ökse 1993 a, s. 33, No. 121).

Konakpınar bucağına bağlı *Mağara* köyünün batı kenarındaki kayalıkların yamacında yer alan yerleşim, köy yolu açılırken traşlanmıştır. Buradan toplanan seramik Eski Tunç Çağı ve Demir çağlara aittir. Eski Tunç Çağı malzemesi arasında, pişmiş toprak kap altlığı parçaları da yer almaktadır (Ökse 1993a, s. 33, No. 122; Ökse 1993b, 140; Ökse 1994a).

Konakpınar bucağına bağlı *Böğrüdelik Köyü Höyüğü*, Konakpınar yol ayrımından önce, köyün güneyindeki tarlaların içinde yer alan bir Orta'Çağ yerleşimidir (Ökse 1993a, s. 33, No. 123).

Yazyurdu bucağına bağlı *Höyükliuyurt* köyü içinde bulunan, geniş ovaya hakim doğal kayalık tepenin üzerinde ve yamaçlarında yer alan yerleşim üzerinde köy camii, eteklerinde de köy evleri bulunmaktadır. Toplanan seramiğe göre Hellenistik-Roma Çağı'nda ve Orta Çağ'da yerleşilmiş olan höyükten toplanan parçalar arasında tunç sikke parçası ve cam bilezik parçası bulunmaktadır (Osten 1929, s.75, şek.81, 86; Meriggi 1965, s. 280, hrt. II:20; Ökse 1993a, s. 33, No. 124).

Yazyurdu bucağına bağlı *İncesu* köyü içindeki höyük, İncesu deresi kenarında, vadiye hakim konumdadır. Üzerinden toplanan seramiğe göre burada Hellenistik-Roma Çağı'nda ve Orta Çağ'da yerleşilmiştir (Ökse 1993a, s. 33, No. 125).

Yazyurdu bucağına bağlı *Göbekören* köyü merkezinde yer alan bazalt kayalık alandaki tepe yerleşimi üzerine kaçak kazı çukurları açılmıştır. Üzerinden toplanan seramik Orta Tunç Çağı, Geç Tunç Çağı, Demir Çağ ve Orta Çağ'a aittir (Ökse 1993a, s. 33, No. 126).

Yazyurdu bucağına bağlı *Beypınar* köyü kalesi, köyün eteklerine kurulduğu, ovaya hakim kayalık tepelerden biri üzerinde yer alır. Yoğun kaçak kazı çukurları ile tahrip edilmiş olan bu merkezden toplanan seramik Geç Tunç Çağı ile Hellenistik-Roma Çağı'na aittir (Ökse 1993a, s.33, No. 127).

Yazyurdu (Çelikhhan) Bucağı Kalesi, doğal kayalık tepe üzerinde yer alır. Yoğun kaçak kazı çukurları ile tahrip edilmiş olan bu merkezden toplanan seramik Orta Tunç Çağı ve Orta Çağ'a tarihlendirilebilmektedir (Ökse 1993a, s. 33, No. 128).

Yazyurdu bucağına bağlı Yeni Bektaşlı köyü yakınlarında yer alan *Kaleliyurt Kalesi* geniş ovaya dil gibi uzanan kayalık tepe üzerinde bulunmaktadır. Kaleye giriş, doğal dar boyun üzerinden sağlanmıştır. Boyun üzerinde kale girişine ait duvarların taş temelleri ile burç ve kule temelleri görülebilmektedir. Giriş bölümü taş çekilmesi suretiyle tahrip edilmiş. Üzerinden toplanan seramik, bu kalenin Geç Tunç Çağı, Demir Çağ, Hellenistik-Roma Çağı ve Orta Çağ'da kullanılmış olduğuna işaret etmektedir (Ökse 1993a, s. 33, No. 129).

SONUÇ

Yukarıda incelenen merkezlerde bulunan seramik ile 1992 yılında incelenen merkezlerden elde edilen sonuçlar birlikte değerlendirildiği zaman, farklı kültürlerin il genelindeki dağılımı saptanabilmekle birlikte, ilin tüm ilçelerinin aynı yoğunlukta incelenememesi nedeniyle kesin sonuç alınamamaktadır.

Eski Tunç Çağı'nın Orta Anadolu tipi tek renkli seramiğin incelenen bölgenin tümünde bulunmasına karşın, Doğu Anadolu tipi "Karaz" seramiğinin Şarkışla, Gemerek, Koyulhisar gibi batı ve kuzeydeki ilçelerinde henüz bulunmaması dikkat çekmektedir. 1992 ve 1993'de incelenen merkezlerin beşte üçünde Orta Anadolu tipi, beşte ikisinde ise Doğu Anadolu tipi seramik saptanmıştır. Her iki türün birlikte bulunduğu 13 merkez, ilin Merkez, Kangal, Zara, Yıldızeli ve Altınyayla ilçelerinde yer almaktadır.

Orta Anadolu merkezlerinden tanınan, "İntermediate" ve "Alişar III" boyalıları da 1992 ve 1993 de araştırılan merkezlerin 15 inde saptanmıştır.

Söz konusu merkezler, Sivas'ın Koyulhisar ve Zara dışındaki ilçelerinde yer almaktadır.

Assur Ticaret Kolonileri Çağı ile Eski Hitit Çağı'na tarihlenebilen seramik grupları il genelinde incelenen M.Ö. 2. bin merkezlerinin yaklaşık %30 unda, Hitit İmparatorluk Çağı'na tarihlenen seramik grupları ise söz konusu merkezlerin %70 inde görülmektedir. Sadece Orta Tunç Çağı'na tarihlenen grupların bulunduğu 5 merkeze karşın, diğerlerinde her iki dönemde de yerleşildiği anlaşılmaktadır.

Orta Anadolu merkezlerinden tanınan Demir Çağ boyalı seramiğinin dağılımı da il genelinde belli bir bölge ile sınırları kalmamaktadır. 1992 ve 1993 yıllarında incelenen merkezlerin yaklaşık yarısında Orta Anadolu tipi boyalı ve boyasız Demir Çağ seramik parçalarına rastlanmıştır.

Hellenistik ve Roma dönemleri ile Bizans, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerine tarihlenen seramik gruplarına da incelenen merkezlerin yaklaşık yarısında rastlanmıştır.

Bugünkü bilgilerin ışığı altında belirlenebilen bu dağılım tablosu ileriki yıllarda sürdürülmesi planlanan yüzey araştırmalarından edinilecek sonuçlarla belirginleşecektir.

HARİTA ÜZERİNDE YER ALAN MERKEZLER

1. Argaz Ağıkları (*)
2. Menteşe Höyüğü (*)
3. Kayalıpınar (*)
4. Uyuzsuyu Kalesi
5. Karagöl Höyüğü (*)
6. Lisanlı Höyüğü (*)
7. Kayapınar Höyüğü (*)
8. Döllük Höyüğü
9. Hanlı Höyüğü (*)
10. Taşlı Höyük
11. Kızıl Höyük
12. Kuşaklı Höyüğü (*)
13. Kaleköy
14. Harmandalı Höyüğü
15. Tatlıcak Höyüğü (*)
16. Maltepe Höyüğü (*)
17. Köroğlu Mağaraları
31. Karayün Höyüğü (*)
32. Ağlıkaya Höyüğü (*)
33. Pıdır Höyüğü (*)
34. Kültepe (*)
35. Tepecik (*)
36. Lafcılar Ağılı (*)
37. Mancılık Höyüğü
38. Halep Köprüsü Höyüğü
39. Yukarı Höyük (*)
40. Tilki Höyük
41. Havuz Köyü (*)
42. Kırkpınar Öreni (*)
43. Kurtoğlu Deresi Höyüğü
44. Kel Osman Ağılı Höyüğü
45. Kargakalesi (Kadifekale)
46. Koçköprü Kalesi
47. Lüğlük Höyükleri

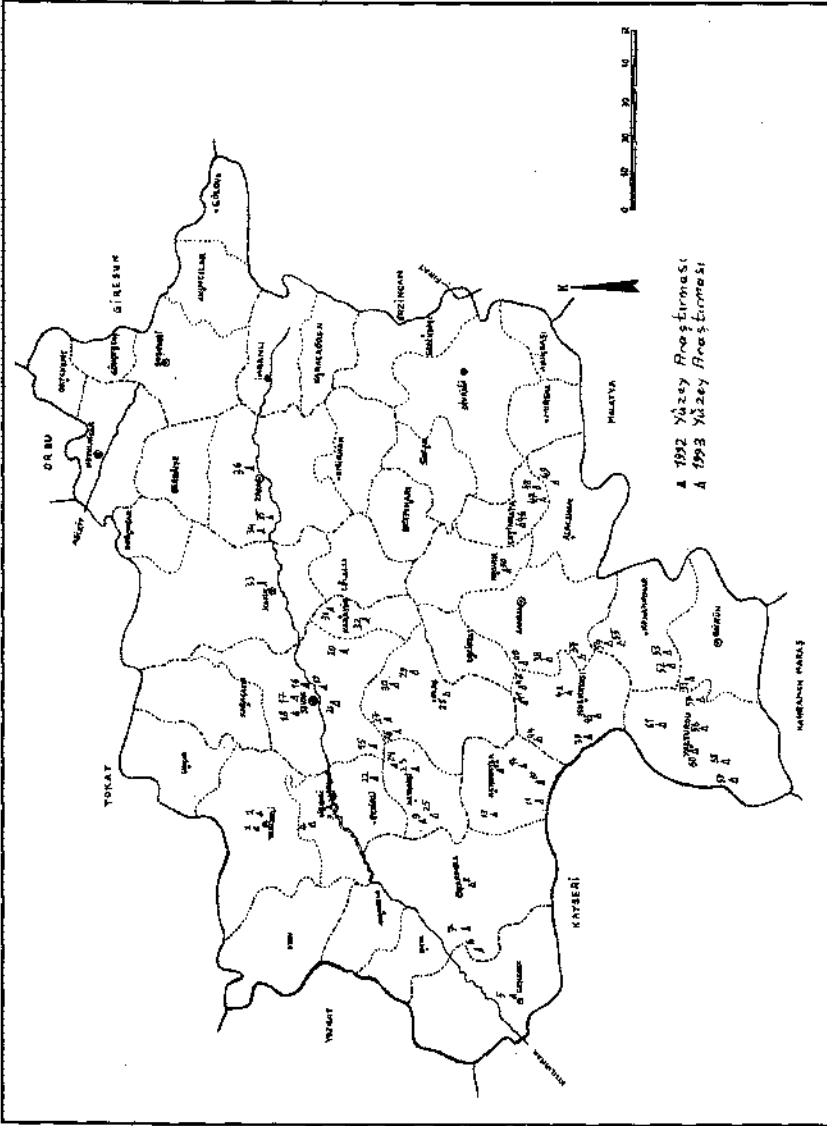
18.Kolluca Höyüğü	48.Bulak Höyüğü
19.İşhan Köyü (*)	49.Akçakale
20.İlkinci Höyüğü (*)	50.Höyük Değirmeni (*)
21.Taşlıdere Kalesi	51.Davulhöyük
22.Eğrek Tepeleri (*)	52.Yılanhöyük
23.Esüğün Höyüğü (*)	53.Taşhöyük
24.Kabasakal Höyüğü (*)	54.Mağara Köyü
25.Çongar Höyüğü	55.Böğrüdelik Höyüğü
26.Karagömlek Höyüğü (*)	56.Höyükliyurt
27.Sinekli Höyüğü (*)	57.İncesu Höyüğü
28.Tecer Kalesi	58.Göbekören Kalesi
29.Karaşar Kalesi	59.Beypınarı Kalesi
30.Hevük Kalesi	60.Yazyurdu Kalesi
	61.Kaleliyurt Kalesi

Not: Yanında (*) bulunan höyükler 1992 yılı yüzey araştırması sırasında incelenmiş olanlardır (Ökse 1994a).

KAYNAKÇA

- C. BURNEY, "Eastern Anatolia in the Chalcolithic and Early Bronze Age", *Anatolian Studies* 8, 1958, s. 157-209.
- G.E.S.DURBIN, "Iron Age Pottery from the Provinces of Tokat and Sivas", *Anatolian Studies* 21, 1971, s.99-124.
- I.J.GELB, *Hittite Hieroglyphic Monuments*, Oriental Institute Publications 45, Chicago 1939.
- İ.K. KÖKTEN, "Orta, Doğu ve Kuzey Anadolu'da Yapılan Tarih Öncesi Araştırmalar", *Belleten VIII/32*, 1944, s.659-680.
- İ. K. KÖKTEN, " Kuzey-Doğu Anadolu Prehistoryasında Bayburt Çevresinin Yeri", *Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi III*, 1944-45, s.465-486.
- İ. K. KÖKTEN, "1945 Yılında TTK Adına Yapılan Tarih Öncesi Araştırmalar", *Belleten XI*, 1947, s.431-472.
- İ. K. KÖKTEN, "1947 Yılı Tarih Öncesi Araştırmaları", *Belleten XII*, 1948, s.233-227.
- İ. K. KÖKTEN, "1952 Yılında Yaptığım Tarih Öncesi Araştırmalar Hakkında", *Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi XI*, 1953, s.177-209.
- P. MERİGGİ "Quatro Viaggio Anatomico", *Oriens Antiquus* 4, 1965, s.263-315.
- L. MESSERSCHMİDT, "Corpus Inscriptionum Hettitarum I. Beschreibung", *Mitteilungen der Vorderasiatischen Gesellschaft* 5, 1900, s. 113-160.
- A. J. OLMSTEAD, B.B.Charles, J. E. Wrench, *Travels and Studies in the Nearer East, Vol. I, Part 2: Hittite Inscriptions, Cornell Expedition to Asia Minor and the Assyro-Babylonian Orient*, New York 1911.

- W. ORTHMANN, Die Keramik der Früher Bronzezeit aus Inneranatolien, Istanbul Forschung 24, Berlin 1963.
- H.H. v.d. OSTEN, Explorations in Hittite Asia Minor, 1927-1928, Oriental Institute Communications 6, Chicago 1929.
- H. H. v.d. OSTEN, Explorations in Hittite Asia Minor, 1929, Oriental Institute Communications 8, Chicago 1930.
- H. H. v.d. OSTEN, Discoveries in Anatolia 1930-1931, Oriental Institute Communications 14, Chicago 1933.
- A.T. ÖKSE, "Sivas'da Arkeolojik Araştırmaların Tarihçesi", Revak/93, Sivas Vakıflar Bölge Müdürlüğü'nün XI. Vakıf Haftasına Armağanı, Sivas 1993, s.21-35.
- A.T. ÖKSE, "Verbreitung der Transkaukasischen Kultur in der Sivas-Region". İstanbuler Mitteilungen 43, 1933, s.133-146
- A.T. ÖKSE, "Sivas İli 1992 Yüzey Araştırması", XI. Araştırma Sonuçları Toplantısı, Ankara 1994.
- A.T. ÖKSE, "Yıldızeli - Uyuzsuyu Kalesi Buluntuları", J.Metin Akyurt - Mahattin Devam Anı Kitabı (baskıda).
- N.ÖZGÜÇ, "Dövk Köyünden (Şarkışla İlçesi) Getirilen Eti Heykelciği". Türk Tarih, Arkeologya ve Etnoğrafya Dergisi V. 1949, s.46-51.
- A.H. SAYCE, Proceedings of the Society of Biblical Archaeology 30, 1908, s.211-215.
- A. ÜNAL, "Orta ve Kuzey Anadolu'nun M.Ö.2. bin yıl İskan Tarihiyle İlgili Sorunlar", Anadolu XII, 1981/83, s.17-37.
- J. YAKAR, A.GÜRSAN-SALZMANN, "Archaeological Survey in the Malatya and Sivas Provinces-1977", Tell Aviv 6, 1979, s.34-53.

Harita

REPORT ON THE KAHRAMANMARAŞ ARCHAEOLOGICAL SURVEY PROJECT FROM 24/9/93 to 11/11/93¹

Elizabeth CARTER*

"It is upon Kahramanmaraş, situated at the foot of the Taurus, that truly all roadways converge." (Winter 1973, 50).

The Kahramanmaraş valley was chosen as the focus of an archaeological research project in 1993 because it was an unknown and fertile area located at a crucial crossroads on the fringes of the ancient Anatolian, Mediterranean and Greater Mesopotamian worlds. The city of Kahramanmaraş is backed-up against the Taurus mountain and controls the mountain roads leading to the Anatolian plateau through Andırın on the west, Göksun and Elbistan on the north, and on the east Gölbaşı. The city is situated at the head on a funnel-shaped valley formed by the upper reaches of the Ceyhan (Pyramus River) that is known under the names Erkenez and Ak Su in this area (Fig: 1). Two important roads lead south from the city: one follows along the backside of the Amanus Mountains; the other skirts the eastern edge of the valley and has two branches one going north to the Euphrates and the other reaching Gaziantep. Alkım's (1969) surveys in the region south of Kahramanmaraş between Gedikli Höyük and the Belen Pass ("Syrian Gates") established the importance

---

* Elizabeth CARTER, University of California, Los Angeles-A. B. D

(1) First I would like to thank Prof. Dr. Engin Özgen for his help in organizing this project. My thanks are also due to Osman Nalbant, then the local representative of the Ministry of Culture, Hadi Bozkurt, the Director of the Kahramanmaraş Museum and Mehmet Doğan, the representative of the Ministry of Culture for their assistance. Staff in addition to myself included Hakan Töğül, Bekir Gurdil, İstanbul University, Atilla Engin, Hacettepe University and Bradley Parker and Kerry Cronin, of UCLA. We are grateful to the National Geographic Society and the Research Committee of the Academic Senate at UCLA for their financial support.

of the north-south road leading from Kahramanmaraş to Antakya in antiquity. This route intersects the Aslanlı Bel ("Amanus Gates") not far from Zincirli (60 km south of Kahramanmaraş). The Aslanlı Bel, as Alkım (1965,1969) has shown, is the shortest and easiest means of reaching Cilicia from northwestern Syria.

The rich alluvial soils of the valley floor to the south of Kahramanmaraş are broken by frequent outcroppings of basalt-based rocky promontories (Fig: 1) The slopes of these promontories and the border zones between cultivated land and barren rock or forest along the Kurt Dağ on the east and the Amanus range on the west provide nomadic and local populations with grazing lands. Very early in the occupational history of the valley, the removal of virgin timber caused water to be trapped by the rocky outcrops and created shallow seasonal lakes (Gavur Göl) or marshy areas in the southern part of the region (Bates 1973). From the 19th century until very recently these lakes and marshy zones were used for rice growing. Today, however, the marshes have been drained and sugar beet and cotton are the two primary cash crops. The valley also produces wheat, corn, millet, tobacco, and a variety of garden crops. The rich agricultural lands south of the Kahramanmaraş are intensively farmed and many sites are being leveled. Growing industrial activities around the city and the construction of the new stretch of super-highway between Gaziantep and Adana have also damaged countless archaeological sites. The most blatant example of site destruction, however, was noted at site KMI27, Çinli, where professional tunnel diggers were living and working underground in the fall of 1993.

The Kahramanmaraş region, because of its diverse topography, location at the edge of the highlands and long settlement history provides a place where the structure of highland-lowland relationships can be examined over the *longue durée*. Historically the area and city itself are known to have come under the control of successive empires centered elsewhere. Once, just before the Assyrian conquest, it appears to have been in independent kingdom called Gurgum with Marqas or Marhas (the modern town of Kahramanmaraş) as its capital (Hawkings 1989a,1989b with references). Thus one purpose of our work is to examine through a study of settlement sizes, locations and functions the impact that external forces had on local regional dynamics.

In 1993 our research began with an extensive survey of the valley south of the city of Kahramanmaraş (Fig: 1). To-date one hundred and twenty seven archaeological sites have been located on the Kah-

ramanmaraş regional map (Fig: 1). These sites are situated primarily in an alluvial area of approximately 900 sq. km south of the city bounded by the Adana road (Fig: 2) on the west and the Gaziantep road on the east. The gravely hills that divide the area have not yet been surveyed systematically and little work has been done in the mountains bordering the valley on three sides. So far our methods have been to visit and collect² all sites already on the 1/25,000 map. We have also collected sites whose locations were given to us by local informants, many of these locales have been flattened by leveling and plowing. All but the smallest sites were divided into morphological areas that were collected separately. The divisions were based primarily on elevation. Cuts made for earth, road building etc. were also collected separately. Features away from sites such as rock-cut burials, coffins or sculptured blocks were also recorded. Sketch maps were made for each site and environmental data were recorded at each locale. In short, the 1993 survey focused on the recording of settlement types and sizes and established that the valley had an exceptionally rich and almost unbroken occupational history. The largest site in the valley region is Danişman Tepe, KM55 at 107 ha., due south of Kahramanmaraş; the second largest site is KM97, Domuz Tepe 3 at 16 ha, on the eastern side of the valley. Most of the sites (63 of 127) were 1 ha. or less, 17 sites were 1-3 ha., and 7 sites were 3-10 ha.

The earliest site identified (KM43) is dated to the Paleolithic on the basis of the flints tools found there which included these handaxes. The closest parallels seem to be with Latmane in Syria (Clark 1967, 1968). Six early Neolithic sites, characterized by chaff tempered pottery and chipped stone tools have also been discovered. The most interesting of these are KM8 and KM70. The material on these sites is very like Amuq A and B (cf. Braidwood and Braidwood 1960, fig.267-27) and Tarsus Neolithic (Goldman 1956, fig. 215). Halaf and Ubaid style ceramics have been identified at thirteen sites. By far the largest is KM 97 (15-16 ha), an oval mound next to the hills at the head of an alluvial fan and just south of the pass cut by the river through the hills that dissect the valley. By c. 4000 B.C. a major center of settlement was present in the Kahramanmaraş region at this site, and a two-level settlement hierarchy based on site size was identified in the region.

The Neolithic ceramic traditions known in Kahramanmaraş appear to

---

(2) All recognizable artifact and diagnostic sherds were collected. Roof tiles bricks, coffin lids and large worked stone pieces were recorded and left on the site.

be similar to those known in Cilicia, but the Halaf- Ubaid ceramic traditions are parallel to those known southeast of Kahramanmaraş in the Euphrates basin. KM97 yielded ceramics similar to those from Tell Halaf itself, however, some of the apparently contemporary smaller mounds produced pottery made in a 'local late Halaf style'. There is a jump in both the size and number of sites in the Halaf-Ubaid time range that is coincident with the adoption of 'eastern' ceramic traditions. It is at this period that we would place the foundation of most of the high-mounded, multi-period sites in the region (e. g. , KM10, 17, 28, 76, and 88). The Final Late Chalcolithic is represented at 18 sites. A small jasper domed-stamp seal was found at KM88 site; and at KM28 an exceptionally fine gabled black stone stamp seal of the Late Chalcolithic was also discovered (Fig.5).

The site of Çoçelli (KM88), recently cut into for fill for the construction of the super highway, revealed a large collection of smooth-faced simple wares like the Amuq F-G (cf. Braidwood and Braidwood 1965, pl.24), but no beveled-rim bowls or other typical Uruk ceramic types. On the other side of the valley site KM17, Minehöyük, also yielded large amounts of Late Chalcolithic ceramics, but no Uruk types. The ceramic traditions of the Final Late Chalcolithic and early part of the early Bronze Age appear to be basically local developments.

The Early Bronze Age (c.3200-2200 B. C.) is represented at 34 sites. KM 63, Geçit Höyük, where a tombs of Early Bronze Age date were found eroding out of the side, produced some of the most complete material of this period. Cyma-recta bowls caliciform goblets and brittle orange wares (cf. Alkim 1968, 94-97) are found on the Early Bronze Age sites, but the painted simple wares common in the Amuq have yet to be identified. Likewise no red-blackened burnished wares (Khirbet Kerak) pottery has been recovered from the Kahramanmaraş region. Our surveys reinforce the suggestion made by Alkim (1968, 82-92) that both plain and incised reddish-orange wares are at home in the areas of İslahiye and Gedikli, north of the Amuq plain and indicate that the area of use and manufacture of this pottery extends as far north as Kahramanmaraş.

Materials of the Middle and Late Bronze Ages (c. 2200-1200 B. C.) were tentatively identified on thirty-six sites, and Iron Age (c.1200-600 B. C.), materials were found on twenty-two sites. One should perhaps assume that the city of Kahramanmaraş covers and obliterates a large Iron Age city, but there at present is no real evidence for such an occupation. Further study of the ceramics will no doubt modify the view of

occupation presented above since our knowledge of the ceramic sequence for these periods is still very limited.

An important find of Iron Age date was in the front yard of a village house in Incirli (KM50). The stele is said to have been discovered when site KM51 was leveled for agricultural use and subsequently brought to the village as a curiosity. The most likely source for the stele may, however, be the site of Emirler (KM40) 4 km to the north. The basalt stele has an Assyrian style figure carved in the upper left-hand corner and an incompletely preserved inscription in probably written in Phoenician on all sides was the most important single find of the season (Figs. 3-4). The last words in the second line from bottom on the left side of the stele are possibly to be read 'mlk dnyim' ar 'king of the Danunites', as in the Karatepe inscriptions of Azitawadda and the Kilamuwa inscription from Zincirli (Y'DY-SAM'AL) dated to the second half of the 9th century (cf. Rosenthal 1955, 499-501)³. The inscription and figure are both very worn and it will take more work to correctly record and interpret this piece.

The rounded-top stele (h= 1.15; w= 47-48; th= 19-22 cm) shows a figure (h= 44.7 cm xw= 17) in profile who is placed in a stele-like frame in the upper left-hand corner of the obverse a stele in a stele. He holds a staff with an emblem on the top and possibly a mace or the top of his sword in his other hand. The position of the staff is similar to that of Shalmeneser III's staff as shown on his throne base (cf. Mallowan 1966, 447). The head of the figure is very damaged but he was bearded and appears to wear an Assyrian-style royal headdress. The proportions of the figure can perhaps be compared to the Kilamuwa stele from Zincirli (Genge 1979, Fig. 111) or one of the Assyrian-style carvings known from Karabur in the Hatay (e. g., Taşyürek 1975, Fig. 11). The Incirli stele was found at the southern most edge of our survey area, just on the border between the present-day Gaziantep and Kahramanmaraş provinces. Should the text prove that it was a boundary stone, it could provide new information on the interface between the Neo-Hittite and Semitic populations during the early first millennium B. C. in Syro-Anatolia.

There was a major population expansion during the Hellenistic and Late Roman periods since more than 77 sites of the period were identified. By far the largest was Danişman Tepe (KM55) which controlled traffic on the Aksu leading north to Kahramanmaraş and south to Adana

---

(3) My thanks to Profs. Segert, Greefield, Naveh, Kaufmann and Zuckerman. All of whom have provided me with information on the inscription. Ann Shafer pointed out the references to the peripheral stele.

and Antakya. Hellenistic and Late Roman pottery has been identified on both the large sites as well as on scattered hillside farm houses. A number of cemetery sites, also primarily of Hellenistic through roman period in date were recorded. Some of the sherds also indicate that these burial grounds were in use in the Early Bronze Age. These burials sites consist of rock cut tombs on the slopes of the natural rock outcrops at the edge of the former lake shore (e. g., KM29 or Kabak Tepe, KM31 or Qaleh Tepe, Km33, KM34 or Çamlıgeçit).

Unfortunately all of the burials that we recorded have been robbed and they can only be dated approximately by the sherds scattered in the spoil heaps around them. These cemeteries are isolated from settlement sites and located in the hills that form the southwestern border of our area. It seems possible that these extensive cemeteries might have at one point formed a kind of boundary zone between Kahramanmaraş region and the settlements centered around Gedikli and Zincirli to the south.

The Islamic and Medieval periods were identified on fifty-four sites. The most interesting were sites KM93 and KM94. KM93 consists of quarry and cisterns combined with installation consisting of a square shallow room cut into stone attached to a circular structure, two post holes either side suggesting some sort of canopy. There were partially cut stone blocks still on the surface of the living site (KM94) adjacent to KM93; an indication perhaps that the hillside installations were used by the inhabitants of the town.

The main contribution of our work so far has been the location and collection of a large number of archaeological sites. Before our survey there were approximately twenty sites known in the plain south of Kahramanmaraş, now there are 127. Further study of the sites and the materials recovered from will lead to a more precise description of the ceramic sequences and the settlement patterns than is now possible. The work has, nevertheless, demonstrated the potential of the region and we hope to continue our investigations in 1994.

REFERENCES

- ALKIM, U. B. "The Road from Sam'al to Asitawandawa". in *Anadolu Araştırmaları*, 1-46. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Eski Önasya Dilleri ve Kültürleri Kürsüsü Tarafından Çıkarılır, 1965.
- .... *Anatolia I. Archaeologia Mundi*, Geneva: Nagel, 1968.
- .... "The Amanus Region in Turkey. New Light on the Historical Geography and Ar-

- chaeology". *Archaeology* 22, no. 4 (1969): 280-289.
- BATES, D. *Nomads and Farmers: A Study of the Yörük of South eastern Turkey*, Anthropological Papers, 53. Ann Arbor: Museum of Anthropology, University of Michigan, 1972.
- BRAIDWOOD, R. J., and L. Braidwood. *Excavations in the Plain of Antioch*. Oriental Institute Publications, 61. Chicago: University of Chicago Press, 1960.
- CLARK, J. D. "The Middle Acheulian Occupation Site at Latamne, Northern Syria (second paper). Further Excavations (1965): General Results, Definition and Interpretation". *Quaternaria* 10 (1968): 1-71.
- ...."The Middle Acheulian Occupation Site at Latamne, Northern Syria (1st paper)." *Quaternaria* 9 (1967): 1-68.
- GENGE, H. *Nordsyrisch-südanatolische Reliefs, Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab*, 49. Copenhagen: Munksgaard, 1979.
- GOLDMAN, H. *Excavations at Gözlü Kule, Tarsus*, Princeton University Press, 1956.
- HAWKINS, J. D. "Maras". *Reallexikon der Assyriologie und Vorderasiatischen Archäologie* 7 (1989): 352-353.
- ...."Maras". *Reallexikon der Assyriologie und Vorderasiatischen Archäologie* 7 (1989): 431-432.
- HUMANN, K. and O. Puchstein. *Reisen in Kleinasien und Nordsyrien*. Berlin: Dietrich Reimer, 1890.
- MALLOWAN, M. *Nimrud and its Remains*, London: Collins, 1966.
- MELINK, M. "Anatolian Chronology." in *Chronologies in Old World archaeology*. 207-220/171-202. Ed. R. W. Ehrich. Chicago: University of Chicago Press, 1992.
- ROSENTHAL, F., Translator. "Canaanite and Aramaic Inscription". in *Ancient Near Eastern Texts Relating to the Old Testament*, 499-516. ed. J. Pritchard. 2nd ed. Princeton: Princeton University Press, 1965.
- TAŞYUREK, O. "Some New Assyrian Rock Reliefs in Turkey". *Anatolian Studies* 25(1975): 169-181.
- WINTER, I. "North Syria in the Early First Millennium B. C., with special Reference to Ivory Carving". Ph. D. diss., Columbia University, 1973.

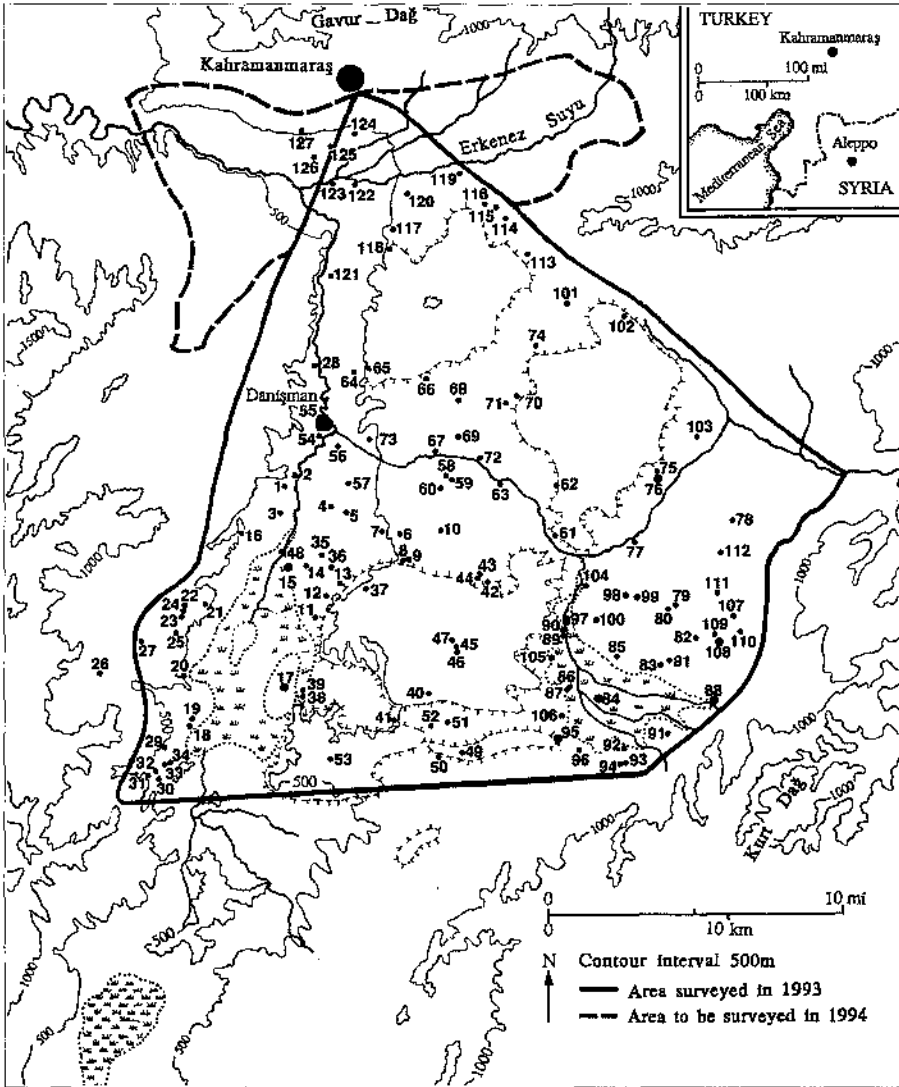

Fig: 1- Map of the archaeological sites in the Kahramanmaraş region.

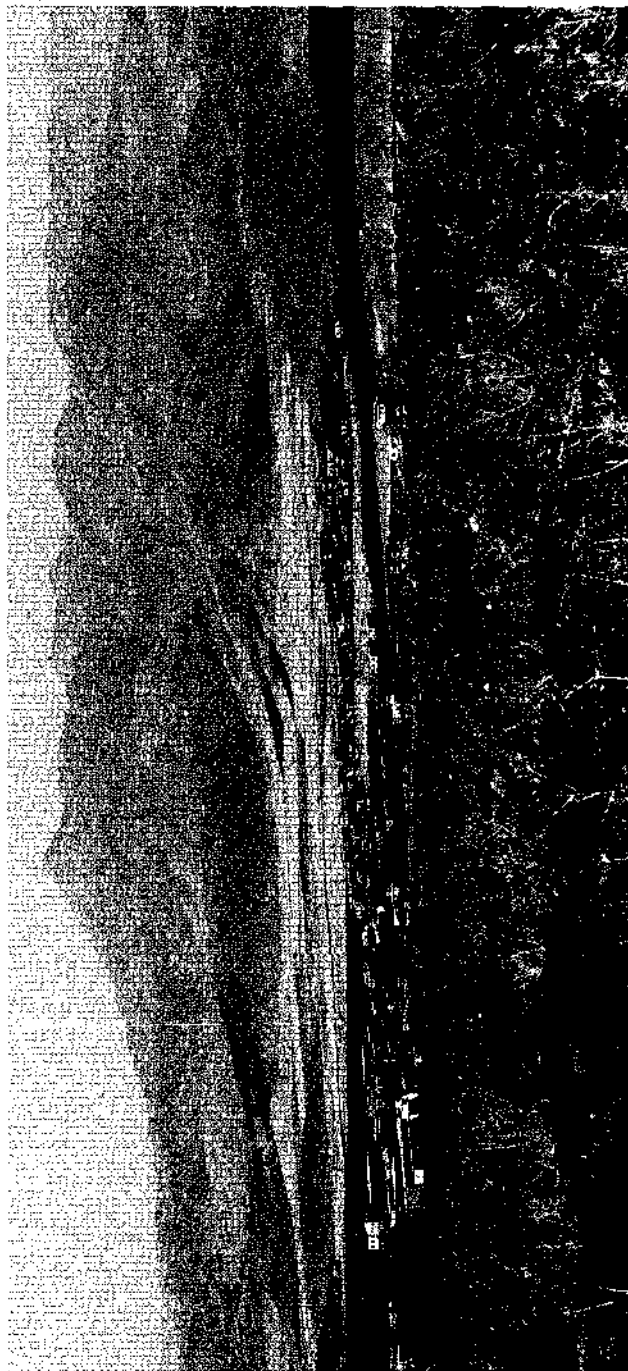

Fig: 2- View of the valley with the Amanus mountains in the background.

Fig: 3- The İncirli stele

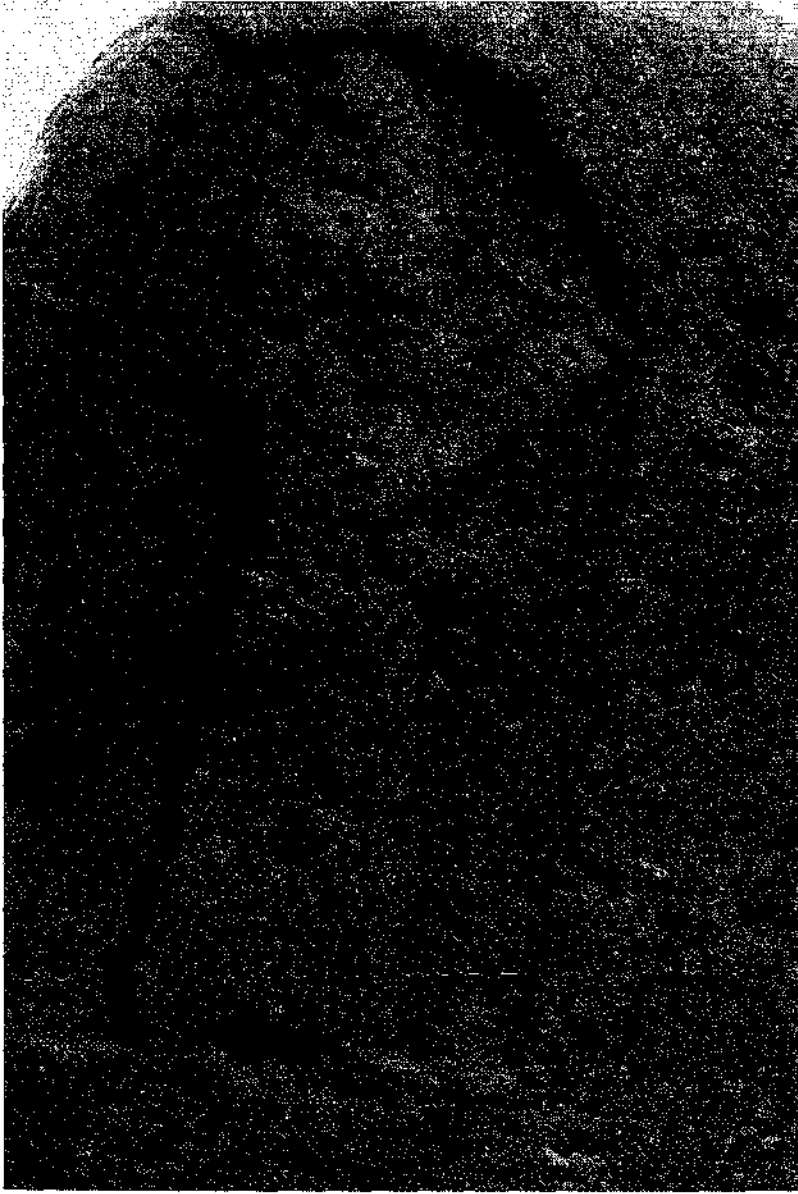

Fig: 4- Detail of the figure on the stele

DOĞU KARADENİZ YÜZEY ARAŞTIRMASI, 1993

Altan ÇİLİNGİROĞLU*
Zafer DERİN

Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi Anabilim Dalı olarak, Prof.Dr. Altan Çilingiroğlu başkanlığında yürütülen "Doğu Karadeniz YüzeY Araştırması" projesi Dr.Zafer Derin, Uzm.Haluk Sağlamtimur ve Bakanlık temsilcisi olarak Trabzon Müzesi'nden Salih Saralioğlu'ndan oluşan bir ekip ile 9-20 Ağustos 1993 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Ekip Sürmene Belediye Başkanı Osman Zihni Kalafat'ın yardımları ile temin edilen Sürmene Bakır İşletmeleri misafirhanesinde konaklamıştır. YöreYe yapılan geziler kendimize ait arazi arabası ve kendi bütçemizden temin ettiğimiz yakıt ile yapılabilmektedir.

Bu projedeki amaç Karadeniz Bölgesi'nin Koloni öncesi erken dönemine ait arkeolojik verilerini tespit etmek ve Anadolu'nun diğer kültürleri ile olabilecek olası ilişkilerini araştırmaktır. Bu amaçla Artvin, Rize, Trabzon, Giresun ve Ordu illerinin kıyı kesimini kapsayan yüzey

---

* Prof.Dr.Altan ÇİLİNGİROĞLU, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi Anabilim Dalı, Bornova-İZMİR.
Dr.Zafer DERİN, Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi Anabilim Dalı, Bornova-İZMİR.

(1) 1985 yılında Ordu Valiliği'nin isteği üzerine Prof.Dr.Altan Çilingiroğlu başkanlığındaki bir ekip, bölgenin daha çok iç kesiminde bir yüzey araştırması gerçekleştirmiştir (A.Çilingiroğlu, "Van Bölgesi ve Ordu İli YüzeY Araştırması, 1985", IV.Araştırma Sonuçları Toplantısı, Ankara 1987, 312 vd.). Daha önce Prof.Dr.I.Kılıç Kökten'in de bölgede Eski Çağ Tarihi ile ilgili olarak araştırma yaptığı bilinmektedir (I.K.Kökten, "Ünye'de Eski Taş Devri'ne (Paleolitik) Ait Yeni Buluntular", A.Ü.D.T.C.F.D. XX/3-4, 1963,275 vd.). Son yıllarda M.Özsait, Ordu ilinin iç kesimini kapsayan alanlarında araştırmalar yapmaktadır. Bakınız M.Özsait, "1990 yılında Ordu-Mesudiye Çevresinde Yapılan YüzeY Araştırmaları", IX. Araştırma Sonuçları Toplantısı, Ankara 1992, 357 vd., "1991 Yılı Ordu-Mesudiye YüzeY Araştırmaları", X. Araştırma Sonuçları Toplantısı, Ankara 1993, 311 vd.

araştırmamızın ilk yılında çalışmalarımız Trabzon merkez olmak üzere Sürmene ilçesi ve civarında yoğunlaştırılmıştır (Çizim: 1).

Araştırmaya başlamadan önce yoğun bitki topluluğu ve yağışlı hava koşullarının çalışmalarımızı güçleştireceği bilincindeydik. Üç yıllık süreyi kapsayan araştırmamızın ilk yılında geniş kapsamlı bir araştırmadan çok, Karadeniz'in doğa koşullarını yerinde görmeyi ve bu koşullara uygun bir şekilde araştırmamıza yön verebilmeyi amaçladık. Zira böyle bir çalışmada doğa koşullarının yüzey araştırmalarına ne ölçüde olanak tanıdığı ve araştırma için hangi mevsimin daha uygun olduğu çok önemliydi.

Doğu Karadeniz'in kıyı kesiminde bazı bilinen kalelerin dışında yerleşme yerlerinin bulunabilmesi büyük oranda rastlantılara bağlıdır. Bitki örtüsünün yanında yoğun yağış nedeni ile oluşan toprak kaymaları var olan bazı eski yerleşmeleri de kapatmış olmalıdır. Ancak bazı durumlarda toprak kaymaları ile ortaya çıkan eski yerleşme yerleri de bulunabilmektedir. Buna ait en güzel örnek Sürmene Kalesi'nin eteklerindeki yerleşme verilebilir. Yöredeki eski yerleşmeleri bulmak için kullanabileceğimiz kriterler ve ipuçları arasında kıyı kenar çizgisinin ve de kıyı ile kara bağlantısının oluşturduğu coğrafi karakterin büyük önemi vardır. Özellikle antik limanların İç Doğu Karadeniz ile ticari ve doğal yolların birleştikleri noktalarda kurulmuş olabilecekleri düşünülürse arazinin coğrafi yapısının önemi ortaya çıkar. Ancak bu önemli özellik kıyı boyunca inşa edilen ve çok kere yenilenen karayolu inşaatı nedeniyle büyük oranda ortadan kalkmıştır. Bu durumda kıyılarda var olması gerekli bazı doğal limanlar veya sığınaklar da kaybolmuş ve bu kesimlerde yer alan eski yerleşim yerlerini bulmamıza olanak kalmamıştır.

Bu olumsuzluklara rağmen Doğu Karadeniz Yüzey Araştırmamızı iki farklı alanda;

- 1) Daha önceden tesbit edilmiş kaleler ve bu kalelerin çevresinde,
- 2) Günümüzde de kullanılan maden ocakları ve çevresinde yürütmeye karar verdik.

Araştırmalarımız sırasında aşağıda adları ve bilgileri verilen kalelerde veya yakın çevrelerinde olası bir Eski Çağ yerleşmesinin var olup olmadığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Yöredeki Orta Çağ kalelerinin yer seçimlerinde aranan nitelikler eski yerleşmeler için de aynı olmalıdır.

SÜRMENE KALESİ

Sürmene Kalesi, Sürmene'nin Orta Mahalle (Zaruha köyü) sınırları içinde yer alır. Kale, hemen batı yanında akan küçük derenin Humurgan suyu adını taşıması nedeni ile *Humurgan Kalesi* olarak da adlandırılmıştır².

Kaleye ait kalıntılar kayalık tepenin kuzey ve kuzeybatı yanında bulunmaktadır. Sık bitki topluluğu ile örtülü kaleye doğusundaki az eğimli alandan ulaşmak mümkündür. Yüzey araştırmasına kalenin doğu eteğinde başlanmıştır. Bu alanın başlangıç noktası olarak seçilmesinin nedeni, yol yapımı sırasında buluntu veren bir toprak kesitinin açığa çıkmasıdır (Resim: 1). Kesitten yoğun sayılabilecek nitelikte kırık keramik parçaları ve cüruf olduğunu düşündüğümüz bazı parçalar ele geçmiştir. Kale eteklerindeki yerleşime ait izleri taşıyan bu kültür tabakası içinden keramik parçaları toplanmıştır. Kesitte yapı kalıntısına ait temel taşları da görülmekteydi. Killi kırmızı toprağın üzerine küçük taşlarla yapıldığı anlaşılan duvarda taş aralarında bağlayıcı olarak çamur kullanılmasına karşın, duvarın kaleye doğru olan iç kesiminde taş aralarında kireç harç kullanılmıştır.

Kale sık bitki örtüsü ile kaplı durumdadır. Yer yer duvar kalıntıları dikkati çekmektedir. Kalenin üst kısmındaki düz alan da dikenli çalılarla kaplı durumdadır. Kalenin üst kısmında iki sarnıç bulunmaktadır. Sarnıçlardan biri 3.30 x 3.15 m ölçülerinde ve yaklaşık 1.70 m yüksekliğindedir. Horasan harçlı taş duvarların iç kısmı sıvanmıştır. İkinci sarnıç 2.85 x 3.70 x 1.70 m boyutlarındadır. Üst yapısının kemerli olduğu anlaşılmaktadır. Sarnıcın içinde bir duvar çıkıntısı yer alır. Kalenin güneydoğusunda büyük bir kaya oyuğu bulunmaktadır (Resim: 2). Kayalar yer yer düzeltilmiş olabilir. Kaya oyuğu güneyde bir sur duvarı ile kesilmiştir.

Kalenin eteklerinde ve üst kısmında birçok keramik parçası ele geçmiştir. Özellikle profil veren bazı çanak çömlek parçaları kale yerleşiminin tarihini belirlemek açısından önemlidir. Genel olarak kahve ve açık kiremit renginde hamur, aynı renk astarlı parçalar kaba mutfak kabı niteliğinde elde yapılmış kaplara aittir. Çoğu açkısız olan çanak çömlek parçalarının kum, taşçık ve mika katkılı olduğu anlaşılmaktadır. Ke-

(2) Humurgan Kalesi ve çevresi ile ilgili olarak M.Bilgin tarafından detaylı sayılabilecek nitelikte bir araştırma yapıp yayınlanmıştır. Bakınız M.Bilgin, *Sürmene Tarihi*, İstanbul 1990, 19 vd.

ramikler içinde 2, 3 ve 4 nolu basit ağız kenarlı kase parçaları ve 5 ve 6 nolu düz dip parçaları daha çok erken özellikler göstermeleri açısından dikkati çekerken, çatı kiremiti parçaları Erken Bizans Dönemi özelliğini göstermektedir (Çizim: 2). Yüzey buluntuları içinde demir cüruflarının da yer alması Kale'nin madencilik ile bir bağlantısının olabileceği düşüncesini kuvvetlendirmektedir. Nitekim Sürmene Dağı'ndaki kullanılmış demir madeni bu amaca hizmet etmiş olabilir. Yüzeyde ele geçen cüruf parçalarının Ege Üniversitesi Fen Fakültesi'nde yapılan kimyasal analizlerinde Demir-III-oksit'in yüksek oranda olduğu anlaşılmıştır³.

KALECİK

Araklı'nın 3 km batısında yol ile sahil arasındaki kayalık üzerindedir (Resim: 2). Duvarlarının bir kısmı ayakta kalan kaleden Orta Çağ'a ait çanak çömlek parçaları toplanmıştır. Çanak çömlek parçaları açık kiremit renginde hamur ve astarlı kum katkılı el ya da çark yapımı kaplara aittir. Kale büyük oranda tahrip olmuş durumdadır. Kalede erken döneme tarihleyebileceğimiz buluntuya rastlanmamıştır.

CANAYER - BUZLUCA

Yaklaşık 200 x 220 metre boyutlarındaki Canayer Kalesi Kalecik'in güneyinde yer alır⁴. Düz bir plato üzerine kurulan kalede yapılan kule ve sur duvarlarına ait bazı kalıntılar günümüze dek ulaşmıştır. Günümüzde yerleşim alanı fındık ağaçları ile kaplı durumdadır. Kalenin doğu, batı ve kuzeyindeki dik yamaçlar kaleye doğal bir savunma olanağı sağlamaktadır. Sahil ile tepe arasında patika yol bulunmasına karşın kaleye güneyden ulaşılmaktadır. Kale girişi de güneyde yer almaktadır. Bu alanda giriş olması muhtemel kalıntılar dikketi çeker. Canayer'in Karadeniz sahilindeki bağlantısını Kalecik Kalesi sağlamaktadır. Geniş bir alana yayılan kalenin denize bakacak şekilde konumlandırıldığı gözlenmiştir. Kaleden bir miktar keramik toplanmıştır. Ancak keramikler içinde Roma ve Bizans Dönemi'nden eskiye gidebilecek bir buluntu yoktur.

-
- (3) Curuf parçalarında Demir-III-oksit (Fe_2O_3) 61,45-73,86; Silisyum dioksit=21,88-37,80; bakır-II-oksit=eser-0,53; kurşun oksit=eser-0,61 oranındadır.
- (4) Kale, Bryer ve Winfield'in 1960 ve 1970 yıllarında yaptıkları yüzey araştırmaları sırasında tesbit edilmiştir [T.S.Brown, A.Bryer and D.Winfield, "Cities of Heraclius", *Byzantine and Modern Greek Studies*, 4 (1978), 15-38; A.A.M.Bryer, D.C.Winfield, *The Byzantine Monuments and Topography of the Pontus*, Washington 1985]. 1972 yılında Crow ve Bryer aynı alanda topografik çalışmalara başlamıştır (J.G.Crow, A.A.M.Bryer, "Survey at Buzluca, Trabzon Vilayet, Turkey 1992", yayımlanmak üzere hazırlanan rapor).

İVYAN KALESİ

Sürmene'ye 11 km uzakta, Sürmene-Of karayolunun kenarında yüksek kayalıklar üzerindeki kale oldukça tahrip olmuştur. Eski yol kenarında kalan kalenin eteklerinde çatı kiremiti (Çizim: 2, 7) ve çeşitli keramik parçaları (Çizim: 2, 1) toplanmıştır. Toplanan çanak çömlek buluntular bu kalenin de Orta Çağ'dan eskiye gidebileceğini göstermiştir.

Sonuçta daha önceleri keşfedilmiş eski yerleşim merkezleri üzerinde yaptığımız araştırmalarda Doğu Karadeniz'in erken dönem kültürleri ile ilgili bir ipucu elde edemedik. Antik dönemde madencilikğin bölge ekonomisinde etkili olması eskiye gidebilecek yerleşim alanlarının da maden yatakları ile ilişkili olabileceğini düşündürmüştür. Bu amaçla günümüzde de kullanılan demir ve bakır gibi maden ocaklarına giderek araştırmalarımızı söz konusu ocaklar çevresinde sürdürmeye karar verdik. Bu yolla yaptığımız araştırmalar en az iki noktada olumlu sonuç vermiştir.

BAKIR MADENİ (ÇAMBURNU)

Çamburnu'ndan 4.5 km güneyde, tepelerde yer alan ve bugün kullanılmakta olan bakır madenine gidilmiştir. Açık işletme şeklindeki maden alanında sürdürülen hafriyat sırasında iki eski maden galerisi açığa çıkmıştır (Resim: 4). Galerilerin giriş bölümlerinin maden alanındaki hafriyat sırasında tahrip olduğu anlaşılmaktadır. Yaklaşık olarak 1.50 x 1.80 m boyutlarında girişe sahip galerilerden büyüğü 7-8 m kadar içeriye gitmektedir. Oldukça düzgün açıldığı anlaşılan galeri yıkık durumdadır. İkinci galeri ilkinden biraz daha küçüktür. Maden galerilerinin tarihlenmesine yardımcı olacak kesin kanıt bulunamamıştır. Maden alanında sürdürülen hafriyat çalışmaları bu tür izleri ortadan kaldırmış olabilir. Ancak yüzey toprağına olan yakınlıkları ve galerilerin açılış teknikleri ve boyutları bunların çok yeni olmadıklarının kanıtıdır. Bu tür eski maden galerilerinde ve bunların yakın çevresinde yapılacak araştırmalar antik dönem yerleşmelerinin ortaya çıkarılması konusunda önemli katkılar sağlayacaktır.

ZARHA DAĞI BÜYÜK DÜZ

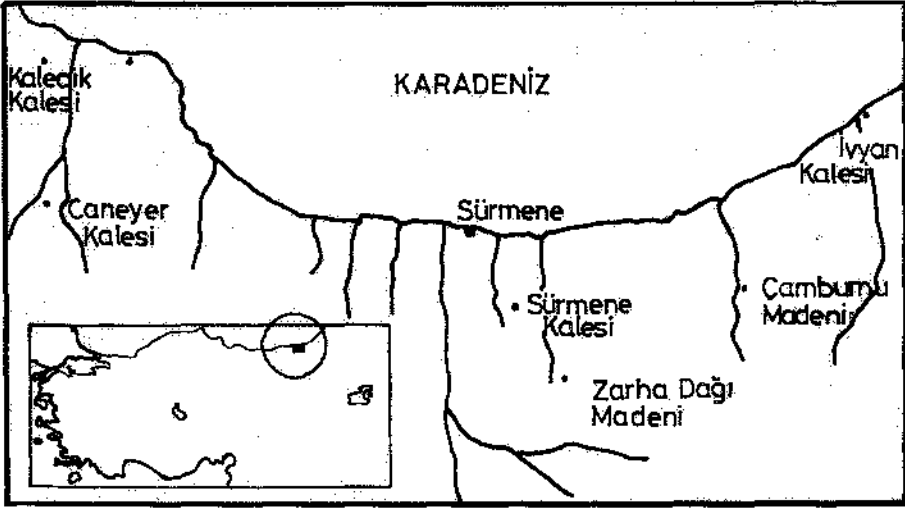
Sürmenc Orta Mahalle'den 5-6 km iç kısmında yer alan ve deniz yüksekliğini kesin olarak ölçemediğimiz Zarha Dağı Büyük Düz sırtlarındaki maden yataklarının bulunduğu bölgeye gidilmiştir (Resim: 5). Yüzeyde belirgin olarak ortaya çıkan demir madeni yatakları ve çev-

resinde yaptığımız araştırmalarda antik döneme ait herhangi bir buluntuya rastlanmamıştır. Maden yataklarının bulunduğu tepenin üst kısmında maden almak amacı ile kazılmış büyük bir çukur bulunmaktadır. Maden cevheri civarında demir madeni curufu olduğunu düşündüğümüz kalıntılar vardır. Sürmene Kalesi'nde tespit ettiğimiz maden atölyesinin hammaddesi bu kaynaktan sağlanmış olmalıdır. Gerek kale ve gerekse maden İç Doğu Karadeniz'e ve buradaki köylere ulaşan yol üzerindedir. Bu tür kalıntılar Sürmene'de hala çok geçerli bir meslek olan bıçakçılık geleneğinin varlığını anlamamıza yardımcı olmaktadır.

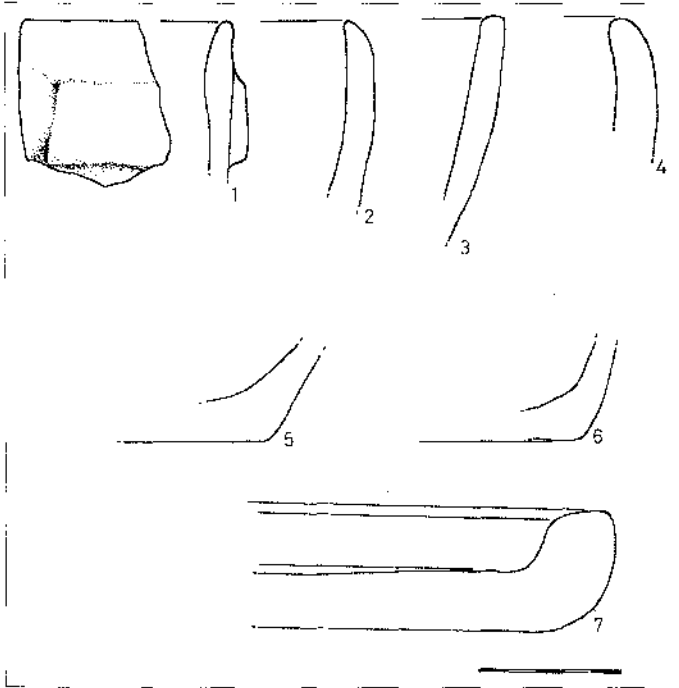
Bölgede yaptığımız araştırmalarda ; araştırma koşullarının tahmin ettiğimizden de zor olduğunu, çalışmaların daha çok yaprakların bir ölçüde döküldüğü ve daha az olduğu sonbahar ya da ilkbahar mevsiminde yapılabileceğini göstermiştir. İlk yıldaki araştırmalarımız maden yataklarının Erken Dönem kalıntıları ile olan olası ilişkisi hakkında somut bir sonuç vermemesine karşın önümüzdeki yıllardaki çalışmalarımızı maden yatakları civarında sürdürmeye karar verdik.

Katalog (Çizim: 2)

- 1- Basit a.k. testi parçası. Devetüyü renginde hamurlu, k.taşcık katkılı, iyi pişmiş, el yapımı. İvyan Kalesi.
- 2- Basit a.k. kase parçası. Kahverenginde hamurlu, kum, mika, k.taşcık katkılı, kötü pişmiş, el yapımı. Sürmene Kalesi.
3. Basit a.k. çanak parçası. Kahverenginde hamurlu, kum, mika, k.taşcık katkılı, orta pişmiş, açkılı, el yapımı. Sürmene Kalesi.
- 4- Basit a.k. kase parçası. Açık kiremit renginde hamurlu ve astarlı, kum, mika, k.taşcık katkılı, orta pişmiş, açkılı, el yapımı. Sürmene Kalesi.
- 5- Dip parçası. Devetüyü renginde hamurlu, açık kahverenginde astarlı, kum, taşcık, mika, deniz hayvan kabuğu katkılı, orta pişmiş, el yapımı. Sürmene Kalesi.
- 6- Dip parçası. Devetüyü renginde hamurlu, kum, taşcık katkılı, orta pişmiş, el yapımı. Sürmene Kalesi.
- 7- Çatı kiremit parçası. Kiremit renginde hamurlu, mika, küçük taşcık katkılı, iyi pişmiş. İvyan Kalesi.

Çizim: 1- Sürmene ve çevresindeki kale ve maden yatakları

Çizim: 2- Sürmene ve İyvan kalelerinde ele geçen keramikler

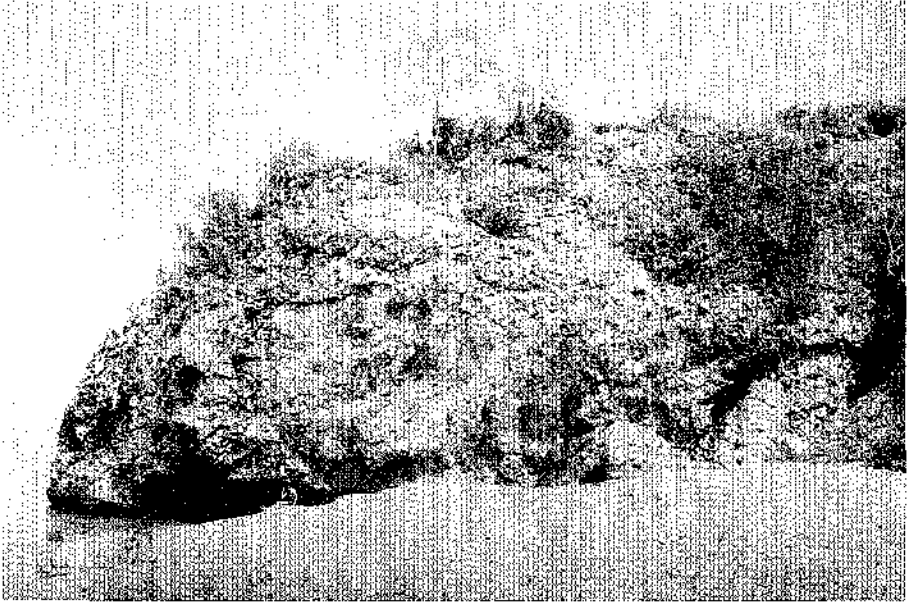

Resim: 1- Sürmene Kalesi doğu eteği

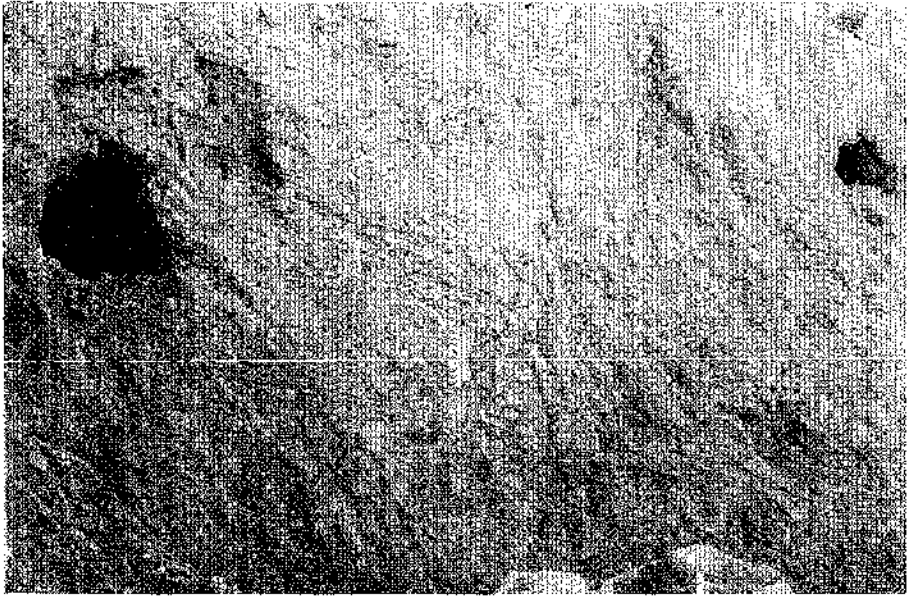

Resim: 2- Sürmene Kalesi güneydoğusundaki kaya oyuğu

Resim: 3- Kalecik Kalesi'nin batıdan görünümü

Resim: 4- Çamburnu bakır madenindeki antik maden galerileri

Resim: 5- Zarha Dağı Büyük Düzü maden yatağı

DOĞU ANADOLU BÖLGESİ'NDE URARTU BARAJ VE SULAMA SİSTEMİNİN ARAŞTIRILMASI, 1993

Oktay BELLİ*

Doğu Anadolu Bölgesi'nde "Urartu Baraj ve Sulama Sisteminin Araştırılması" konusunda yaptığımız çalışmanın yedincisini, 1993 yılının 2-15 Ağustos tarihleri arasında devam ettirdik¹. 1993 yılı çalışmamızı Urartu Krallığı'nın merkezini oluşturan Van Gölü bölgesinde gerçekleştirdik². Araştırma bölgemizin doğu sınırını, bugünkü Türk-İran sınırını belirleyen dağlar meydana getirmiştir (Harita: 1). Yaptığımız araştırma sonucunda birçok Urartu barajının yeni inşa edilen modern baraj duvarları tarafından tahrip edildiğini saptadık. Örneğin Van'ın 85 km doğusunda ve Saray ilçesinin yaklaşık 7 km güneybatısında bulunan ve bölge halkı tarafından "Saray Barajı" olarak adlandırılan baraj, ne yazık ki 1971 yılında Van Devlet Su İşleri Bölge Müdürlüğü tarafından yeniden inşa edildiğinden, eski baraj duvarı hakkında herhangi bir bilgi edilememiştir. Saray ilçesinin 13 km güneyinde ve bugünkü Türk-İran sınırını oluşturan dağların hemen batısındaki "Beyarslan barajı" da, 1966 yılında Van Toprak-Su Bölge Müdürlüğü tarafından yeniden inşa edil-

* Doç.Dr.Oktay BELLİ, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Eski Çağ Tarihi Anabilim Dalı, 34459-İSTANBUL

- (1) 1993 yılında yapmış olduğumuz geniş kapsamlı bu araştırma, daha önceki yıllarda olduğu gibi yine İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi ile Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu'nun çok küçük, ancak bizim için büyük bir değere sahip olan maddi katkılarıyla gerçekleştirilmiştir. Oldukça zor koşullar altında yürüttüğümüz araştırmaya gösterilen yakın ilgi ve yapılan maddi destek dolayısıyla, her iki kurumun da değerli yöneticilerine burada içtenlikle teşekkür etmeyi zevkli bir görev sayarım.
- (2) Araştırma ekibimiz, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı Yüksek Lisans öğrencilerinden Bahar Memiş ve Rasim Koç'tan oluşmuştur. Bakanlık temsilcisi görevini de, Van Müzesi asistanlarından Hanifi Biber yapmıştır. Hırsız Deresi Barajı hakkında bilgi veren değerli dostumuz Hasan Çiftçi'ye yardımlarından dolayı teşekkür ederim.

miştir. Eski baraj duvarının üzeri toprak yığını ile kapatıldığından, baraj duvarının Urartular Dönemi'ne ait olup olmadığı hakkında sağlıklı bir bilgi edinilememiştir. Ancak barajın 1 km kuzeydoğusunda Urartu Dönemi'ne ait kale kalıntısı bulunmaktadır. Van Toprak Su Bölge Müdürlüğü tarafından 1977 yılında eski bir Urartu baraj duvarının üzerine inşa edilen yeni baraj duvarı, Urartu başkenti Van'ın (*Tuşpa*) hemen 7 km doğusunda yer almaktadır. Barajın 1.5 km kuzeydoğusunda, Urartu Kralı Menua (M.Ö.810-786) döneminde inşa ettirilen ünlü Kevenli (Şuşanis) Kalesi bulunmaktadır³. Yeni inşa edilen büyük baraj duvarından sonra, halk tarafından eskiden var olduğu söylenen Urartu baraj duvarından en küçük bir iz dahi kalmamıştır. Urartular Dönemi'nden beri bu barajda biriktirilen sularla, batı yönüne doğru eğimli bir şekilde uzanan verimli topraklarda yapılan tarımın su gereksinmesi karşılanmaktadır.

Hırsız Deresi Barajı

Van'ın 39 km güneydoğusunda yer alan Hırsız Deresi barajı, bugünkü modern Van-Gürpınar-Kırkgeçit-Irak karayolunun hemen güney eteğinde bulunmaktadır (Harita: 1). Gürpınar (Havasor) Ovası'ndan güneydoğu yönüne doğru uzanan dar bir vadi içinde akan Hırsız Deresi üzerinde kurulan barajın deniz seviyesinden yüksekliği 1900 m dir (Çizim: 1). Hırsız Deresi, doğuda 3684 m yüksekliğindeki Başet Dağı üzerinde sürekli olarak bulunan ve eriyen kar sularıyla, birçok kaynak suyunun birleşip batı yönüne doğru akmasından oluşmaktadır. Bölgenin en yüksek engebesi olan Başet Dağı, aynı zamanda bölge halkı tarafından kutsal dağ olarak da kabul edilmektedir.

Baraj duvarı, doğudan batıya doğru dar bir vadi içinde akan derenin geçtiği kayalık bir boğazda kurulmuştur (Resim: 1). Barajın tasarımı, 65 km güneyde yine bir çay üzerine kurulan ve M.Ö.8. yüzyıla tarihlenen Arç barajı'nın tasarımıyla çok büyük bir benzerlik göstermektedir⁴. Baraj duvarının yıkıldığı ve çeşitli dönemlerde birkaç kez onarım geçirdiği görülmektedir. Baraj duvarının orta kısmının sık sık yıkılmasında, Hırsız Deresi'ni oluşturan kar, yağmur, kaynak ve sel sularının çok bol olduğu ilkbahar mevsiminde, derenin çok güçlü ve gür akmasının büyük etkisi olmuştur. Derenin duvarı parçaladığı orta kısımdaki yerin genişliği 2-3 m arasında değişmektedir ve sular hala yıkık olan bu kesimden akmaktadır. Derenin vadi boyunca 4-4.5 m derinliğinde açmış olduğu derin koridor,

(3) O.Belli, "Van Ovasında Yeni Urartu Merkezleri", *2.Araştırma Sonuçları Toplantısı*, İzmir 1984, s.164-165.

(4) O.Belli, "Van Bölgesinde Urartu Baraj ve Sulama Sisteminin Araştırılması 1989", *8. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Ankara 1990, s.116-117

suyun ne kadar güçlü aktığı konusunda açıkça bilgi vermektedir. Derenin parçaladığı duvarın orta kısmında yalnızca temeller kalmıştır, temel duvarının çok sağlam olarak yapıldığı anlaşılmaktadır. Günümüzde sular çok belirgin olarak temel duvarlarının üstünden akmaktadır (Resim: 2)

Diğer Urartu baraj duvarlarında olduğu gibi, Hırsız Deresi barajı da, 1.20 m genişliğinde inşa edilen iki duvarın arası, taş ve topraktan oluşan bir dolgu tabakasıyla doldurulmuştur. Bu duvarlardan doğuda olanı çok belirgin olarak görülmektedir. Duvar kabaca işlenmiş çok iri kalker taşlarından inşa edilmiştir. Taşlar çevrede geniş bir alana yayılan kalker kayalıklardan elde edilmiştir. Dar bir boğaza inşa edilen duvarın güney kısmı kayalıklarla birleştirilmiştir (Çizim: 2). Orta kısmı ise, genişletilen Van-Gürpınar-Kırkgeçit-İrak karayolu tarafından kapatılmıştır⁵. Duvarın güney kısmının bazı yerleri de, doğuda Hırsız Deresi'nden alınarak yeni yapılan ve üstten geçirilen beton bir su kanalı tarafından parçalanmıştır. Duvarın mevcut genişliği 5 m, uzunluğunun da 30-32 m arasında olduğu sanılmaktadır. Duvarın mevcut bazı yerleri 3.60 m yüksekliğinde olmasına karşın, gerçek yüksekliğinin 4-4.5 m arasında değiştiği sanılmaktadır.

Duvar genişliğinin ve örgüsünün en iyi görüldüğü yer, derenin parçalayarak aktığı orta kısımdaki duvarın güney kısmıdır (Resim: 3). Burasının aynı zamanda duvarın içinden geçen su akıtma savağına ait kısım olduğu anlaşılmaktadır. Savağın alt ve güney duvarına ait taşların, özenle yontulmuş düz taşlardan yapıldığı görülmektedir (Resim: 4). Savağın doğu, yani su biriken tarafa bakan kısımdaki alt ve güney duvarına ait özenle yontulmuş iki blok, diğer taşlardan daha büyüktür. Güney duvara ait taşın yan kısmına dikey olarak açılan oyuga, suyu açıp kapatmaya yarayan tahta bir kapağın geçtiği anlaşılmaktadır. Urartu duvarının ne zaman ve hangi nedenlerden dolayı yıkıldığını bilemiyoruz.

Urartu duvarının yıkılmasından sonra, aynı yerde Orta Çağ'da yeni bir duvar daha inşa edilmiştir. Orta Çağ'da inşa edilen bu duvarda hem yıkılan Urartu duvarına ait iri taşlar, hem de daha küçük taşların kullanılmış olduğu görülmektedir. Sarımtırak bir renge sahip olan Orta Çağ duvarındaki küçük taşların daha kolay işlenebilen ponzaya benzer taş-

---

(5) 1993 yılında Van bölgesinde yapmış olduğumuz araştırmada bulmuş olduğumuz barajların planlarını büyük bir özenle çizen Yüksek Lisans Öğrencisi Bahar Memiş'e titiz çalışmalarından dolayı teşekkür ederim.

lardan oluştuğu gözlemlenmektedir. Orta Çağ duvarında kullanılan taşların işlenişi, Van'ın 10 km doğusunda bulunan ve büyük bir kısmı yıkılan Urartu duvarının taşlarından inşa edilen Faruk bendindeki duvarın taşlarına şaşılacak düzeyde benzerlik göstermektedir. Orta Çağ duvarındaki taşların arasına birleştirici malzeme olarak Horasan Harcı kullanılmıştır. Ancak bu duvar da Urartu duvarı gibi yıkılmaktan kurtulamamıştır. Duvarın ne zaman yıkıldığını ise kesin olarak bilemiyoruz.

Yıkılan baraj duvarının yerine 1950'li yıllarda yeni bir duvar daha inşa edilmiştir. Ortalama 1.70 m kalınlığında ve 4 m yüksekliğinde olan bu duvar, Urartu ve Orta Çağ duvarlarının 60-70 cm kadar doğusuna yapılmıştır. Orta Çağ duvarında kullanılan taşlardan daha küçük taşlarla yapılan bu duvarda, taşlar arasında birleştirici malzeme olarak çimento kullanılmıştır. Ancak bu duvarın, dere suları tarafından tıpkı Orta Çağ duvarı gibi şiddetli bir şekilde parçalanarak tahrip olduğu görülmektedir. Dere sularının aktığı kısımlarda, bu duvardan en küçük bir kalıntı bile kalmamıştır. Yalnızca derenin kuzey kısmında bu duvardan büyük bir kalıntı kalmıştır. Suyun aktığı orta kısımda duvardan herhangi bir kalıntının kalmamış olmasında, Urartu duvarına kıyasla duvar temellerinin çok zayıf yapılmasının büyük etkisi olmalıdır.

Duvarın doğusunda suyun biriktiği dar vadi, günümüzde hem dere sularının sürükleyerek getirdiği, hem de çevredeki dik yamaçlardan yağmur sularının getirdiği çok kalın bir taş ve toprak tabakasıyla kaplıdır. Metrelerce kalınlıktaki bu dolgu tabakasının içinden yalnızca dere suları dar ve derin bir koridor açarak akmaktadır. Dar vadiyi her iki yandan kuşatan dağ ve tepelerde günümüzde en küçük bir bitki kalıntısı kalmamıştır. Hatta tepelerdeki toprak tabakası aşırı erozyonun etkisinden dolayı yok olduğundan, kayalıklar ortaya çıkmıştır. Oysa bu bölgenin Eski Çağ'da sık bitki topluluğuyla kaplı olduğunu, çok sayıdaki yazılı kaynaktan öğrenmekteyiz⁶.

Çimentoyla yapılan baraj duvarının da yıkılmasından sonra, 2 km batıda ve aynı vadi üzerinde 1970'li yıllarda daha büyük bir baraj yapılmıştır. Çünkü bu vadi üzerinde akan dere suları biriktirilmedikçe ve ihtiyaç duyulan aylarda topraklar sulanmadıkça, kurak topraklarda tarımın yapılması kesinlikle olanaksızlaşır. Gürpınar Ovası'nın güneydoğu yönüne doğru bir uzantısı olan bu verimli topraklar su yönünden oldukça

---

(6) Geniş bilgi için bak., O.Belli, "Ruinen monumentaler Bauten südlich des Van-Sees in Ostanatolien", *Festschrift für Peter Neve, Istanbul Mitteilungen* 43, 1993, s.255-256

fakirdir. Öyleki bu vadinin çevresinde yer alan köylerde oturan insanların tarım ve sosyal alanda kullandıkları suya olan gereksinimleri, öykü ve fıkralara konu olmuştur.

Barajın yakın çevresinde herhangi bir kale ve yerleşim merkezi bulunmamaktadır, ancak barajın 10 km batısında İremir Höyüğü, 18 km kuzeydoğusunda da ünlü Çavuştepe (eski *Sardurihinili*) Kalesi yer almaktadır. Urartu Kralı II.Sarduri (M.Ö. 764-735) tarafından kurulan Çavuştepe Kalesi, hemen herşeyden önce çok verimli topraklara sahip olan Gürpınar Ovası'ndan elde edilen tarım ürünlerinin depolandığı önemli bir ekonomik merkezdir. Gürpınar Ovası doğu-batı doğrultusunda uzunluğu 40 km, kuzey-güney doğrultusunda genişliği ise 2-5 km arasında değişmektedir. Yaklaşık olarak 190 km² genişliğinde bir alanı kaplayan Gürpınar Ovası, Van bölgesinde geniş ovalardan birini meydana getirmektedir⁷. Gürpınar Ovası'nda, özellikle Menua sulama kanalının geçtiği yerin doğusunda kalan kurak toprakların sulanabilmesi ve daha verimli bir duruma getirilebilmesi için, birçok yeni kanal yapılmıştır. Kral II.Sarduri'nin Çavuştepe Aşağı Kale'de bulunan *İrmuşini* Tapınağı'nın doğu yüzünde bulunan inşa yazıtında da belirttiği gibi, bugünkü Hoşap Çayı'ndan (eski *Guguna*) alınan kanallarla Çavuştepe Kalesi'nin güneyinde uzanan ova sulanmıştır⁸. Doğudan batı yönüne akan Hoşap Çayı'ndan alınan kanallardan biri, Çavuştepe Kalesi'nin hemen güney eteklerinden, öteki kanal ise Gürpınar Ovası'nın güney eteğinden geçirilmiştir (Çizim: 3). Böylece Gürpınar Ovası'nın orta kısmından Hoşap Çayı geçmesine karşın ovanın sulanamayan kuzey ve güney kesimlerindeki toprakların sulanması amaçlanmıştır. Yani Gürpınar Ovası'nda bir karış büyüklüğünde olan toprakların bile sulanması için hemen her şey yapılmıştır. Örneğin Çavuştepe Kalesi'nin kuzeyinde bulunan küçük topraklar, kalenin ana giriş kapısının hemen kuzeyinde bulunan büyük bir su biriktirme deposunda toplanan sularla sulanmaya çalışılmıştır⁹. Yine Çavuştepe Kalesi'nin kuzeydoğu kesiminde uzanan geniş topraklar da, özellikle Erek Dağı'nın doğusunda bulunan bugünkü Keşiş Göl ve Doni göllerinden güney yönlerine inen küçük derc sularıyla sulanmıştır. Keşiş Göl'de biriken suların çok iyi bir şekilde değerlendirilmesi, ancak Kral II.Rusa (M.Ö.685-645) döneminde olmuştur. II.Rusa Van Ovası'nda kurduğu ikinci başkent *Rusahinili* (bugünkü Toprakkale) çevresindeki toprakların daha iyi değerlendirilebilmesi için,

(7) A.Erzen, *Çavuştepe I*, Ankara 1979, s.2

(8) A.Erzen, "Çavuştepe Kazıları", *VII. Türk Tarih Kongresi I*, 1972, s.68

(9) O.Belli, "Van bölgesinde Urartu Baraj ve Sulama Sisteminin Araştırılması, 1990", *9. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Çanakkale 1991, s.484-485

kendi adıyla anılan Rusa Barajı'nı (Keşiş Göl) kurmuştur. Bu barajda batı yönüne doğru akıtılan iki önemli kanaldan, Van Ovası'nın sulanamayan hem güneydoğu, hem de kuzeydoğu kesimindeki topraklar sulanmıştır¹⁰.

Gürpınar Ovası'nın güneydoğu yönüne doğru bir dil şeklinde uzayan ve sulanamayan kurak topraklar da, Hırsız Deresi barajında biriktirilen sularla sulanmıştır. Böylece Gürpınar Ovası'nın Menua kanalından doğu yönüne doğru uzanan kurak topraklar, çok iyi bir şekilde değerlendirilmeye çalışılmıştır. İlginçtir ki II.Sarduri döneminde sulama kanallarıyla en iyi şekilde değerlendirilen Gürpınar Ovası'nın doğu kısmı, günümüzde de Van Devlet Su İşleri Bölge Müdürlüğü tarafından Urartu sulama kanallarına sadık kalınarak aynı şekilde değerlendirilmektedir. Aradaki tek fark, Urartu Krallığı döneminde toprak içine açılan kanalların hemen yakınından yeni yapılan beton kanallar içinden su geçirilmektedir.

Hırsız Deresi barajının da diğer sulama kanallarıyla birlikte Kral II. Sarduri döneminde yapılmış olduğu anlaşılmaktadır. Bu baraj, tıpkı güneydeki Arç barajı gibi akan bir dere üzerinde kurulan ikinci Urartu barajını oluşturmaktadır. Baraj küçük olmasına karşın, günümüzde Doğu Anadolu Bölgesi'nde Fırat ve Dicle gibi büyük ırmaklar üzerinde kurulan modern barajların ilk örneğini oluşturduğu için çok büyük bir önem taşımaktadır.

Meydan Boğazı Barajı

Meydan Boğazı Barajı, Van Gölü'nün kuzey kıyısındaki Erciş'in 36 km kuzeybatısında ve Meydan köyünün 1 km kuzeyinde yer almaktadır. Baraja, Van-Erciş-Kocapınar (Hacı) köyüne kadar modern karayoluyla gidilmekte ve Kocapınar köyünün içinden kuzey yönüne doğru ayrılan stabilize bir yol ile de Varkoz-Aşağı Pınarlı (Haçrof) ve Meydan köylerini geçtikten sonra ulaşılmaktadır¹¹. Deniz seviyesinden 2300 m yüksekliğindeki Meydan Gölü'nün çevresini, yükseklikleri ortalama 2560-2700 m arasında değişen basık dağlar çevrelemektedir (Çizim: 4). Günümüzde gerek göl alanının çevresinde, gerekse dağların zirvesinde en küçük bir bitki topluluğu kalmamıştır. Kabaca geniş bir çanak şeklindeki göl alanında biriken sular, çevredeki dağlardan gelen küçük derelerin

(10) B.Öğün, *Van'da Urartu Sulama Tesisleri ve Şamram (Semiramis) Kanalı*, Ankara 1970, 12 vdd.; O.Belli, "Van Bölgesinde Urartu Baraj ve Sulama Sisteminin Araştırılması, 1991". *10.Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Ankara 1992, 298 vdd.

(11) 1993 yılında Van Bölgesinde yapmış olduğumuz araştırmaya ilgi gösteren ve elinden gelen her türlü yardımı esirgemeyen Van Köy Hizmetleri İl Müdürlüğünde Şef Sabahattin Akkurt, ve Mühendis Tekin Turan'a bir kez daha teşekkür etmeyi zevkli bir görev sayarım.

yanı sıra, kar, yağmur ve kaynak sulardan oluşmaktadır. Suların çıplak dağlardan sürükleyerek getirmiş olduğu toprak tabakası, hem göl alanının kenarlarını doldurmuş, hem de göl içinde küçük adacıklar meydana getirmiştir. Yaklaşık 9 km² genişliğindeki göl alanında suların sürekli olarak akıtılması yüzünden, çok az su bulunmaktadır (Resim: 5). Meydan Gölü kaplanmış olduğu alan bakımından, -bugüne değin Doğu Anadolu Bölgesi'nde yapınış olduğumuz araştırmanın sonucuna göre- Urartu Krallığı'nın baraj yaptığı en büyük göl alanını oluşturmaktadır. Zengin otlak ve sazlarla kaplı olan ve günümüzde "Meydan Yaylası" olarak isimlendirilen göl alanının çevresi, yaz aylarında yakın çevredeki köy halkı tarafından yayla olarak kullanılmaktadır. Yüzlerce çadırın kurulduğu göl çevresi, geleneksel yarı-göçebe yaşam biçimini tüm canlılığıyla yansıtmaktadır.

Meydan Gölü'nde biriken sular, güney yönünde dar ve dik bir vadi den büyük bir hızla akmaktadır. Baraj duvarı da, güneydeki kayalık boğaza inşa edilmiştir. Baraj duvarında kullanılan iri andezit taşlar, çevrede çok geniş bir alana yayılan andezit kayalıklardan elde edilmiştir. İnşa edilen baraj duvarı, dar vadide hızlı bir şekilde akan göl suları tarafından parçalanmıştır (Resim 6). Bu tahripten en çok duvarın batısı etkilenmiştir, öyle ki duvarın üçte ikisinden fazlası yok olmuştur. Duvarların temellerine değin yok olduğu görülmektedir. Sular ancak 6-7 ton ağırlığında olan andezit kaya parçalarını sürükleyememiştir. Suyun çok güçlü ve hızlı akması yüzünden arazide derin bir yatak açtığı ve bu yüzden duvarların temellerinin de tahrip olduğu anlaşılmaktadır. Suyun yaptığı bu şiddetli tahripten yalnızca vadinin daha yüksekte olan doğu yamacında kalan duvar kalıntıları kurtulmuştur.

Meydan Boğazı baraj duvarının inşa tekniği ve tasarımı, erken dönem Urartu baraj duvarlarının inşa tekniği ve tasarımından farklı özellikler göstermektedir. Erken dönem Urartu barajları, genellikle kalın bir duvardan meydana gelmiştir. İnşa yazıtından dolayı kesin olarak tarihlenebilen M.Ö.7.yüzyıla ait barajlar, arka arkaya inşa edilen iki veya üç duvar arasının kalın bir blokaj tabakasıyla doldurulmasından oluşmaktadır. Meydan Boğazı barajı da, arka arkaya inşa edilen üç duvar arasının kalın bir blokaj tabakasının doldurulmasıyla inşa edilmiştir (Çizim: 5). Duvarlardan en kuzeyde olanı, 2.5 m genişliğinde ve 13.5 m uzunluğundadır. 1 m yüksekliğinde olan ve işlenmiş iri taşlardan yapılan bu duvarın, suyun basıncından ve tahribinden dolayı güneyindeki iki duvardan daha fazla zarar gördüğü anlaşılmaktadır. Bu duvar, güneyinde arka arkaya inşa edilen iki duvardan daha kısadır. Bu duvarın 14.5 m güneyine ikinci duvar inşa edilmiştir. Bu iki duvarın arası ise taş ve topraktan oluşan bir blokaj tabakasıyla doldurulmuştur. Bu duvar 3.90 m

genişliğinde ve 27.30 m uzunluğundadır. Bu duvarın 3.5 m güneyine ise üçüncü duvar inşa edilmiştir. Bu duvar da 5.20 m genişliğinde ve 25 m uzunluğundadır. Böylece 29.60 m genişliğinde bir duvar elde edilmiştir. Bu kadar geniş duvar yapılmasının en büyük nedeni, göl alanında biriken milyonlarca metre küp suyun basıncına dayanıklı olmasını sağlamak içindir.

Baraj duvarını kaç metre yüksekliğinde ve kaç metre uzunluğunda olduğunu şimdilik kesin olarak bilemiyoruz. Vadinin doğu eteğinde varlığını koruyan Urartu duvarlarının üstündeki taşların batı yönüne doğru şiddetli eğimden dolayı aktığı görülmektedir. Duvar kalıntılarının büyük bir bölümü temel kısımlarına aittir (Resim: 7). Duvarların inşa edildiği kayalık boğazın dar ve derin olmasından dolayı, duvarın 5-6 m yüksekliğinde olması gerekmektedir. Nitekim Orta Çağ'da inşa edilen duvar kalıntısının yüksekliği de, duvar yüksekliğinin 5-6 m olduğunu göstermektedir. Güneydeki iki duvarın uzunluklarının ise 60-70 m arasında olduğu sanılmaktadır. Duvarların ne zaman ve nasıl tahrip olduğu hakkında şimdilik en küçük bir bilgimiz yoktur. Çok büyük bir olasılıkla baraj duvarı Urartu Krallığı'nın yıkılmasından sonra tahrip olmuş olmalıdır. Nitekim Urartu duvarları yıkıldıktan sonra Orta Çağ'da yeni bir duvar daha inşa edilmiştir. Kuzeydeki ilk duvarla ortadaki duvar arasında bulunan blokaj dolgu içine yapılan bu duvarda kullanılan taşlar, Urartu duvarlarında kullanılan taşlara kıyasla çok daha küçüktür ve taşlar arasında birleştirici malzeme olarak horasan harcı kullanılmıştır (Resim: 8). Duvarın her iki dış yüzünde kullanılan taşların daha büyük olduğu görülmektedir. 3.10 m genişliğinde ve 14 m uzunluğunda olan Orta Çağ duvarı, kuzeydeki Urartu duvarının uzunluğuyla aynıdır. Ancak güneydeki iki duvardan ise daha kısadır. Ortalama olarak 3.5-4 m yüksekliğinde olan duvar kalıntısının yıkılan üst kısmıyla birlikte gerçek yüksekliğinin 6-7 m arasında olduğu sanılmaktadır. Ayrıca duvarın güney yüzü, Ortaçağ yapılarındaki burçlarda yaygın olarak görüldüğü gibi, yarım çember tasarımıyla yapılmıştır. Duvarın güneydoğu ucuna doğru yarım çember biçiminde yapılan bu çıkıntının, duvara sağlamlık kazandırmak amacıyla yapıldığı anlaşılmaktadır. Ancak, bu duvar da Urartu duvarları gibi yıkılmaktan kurtulamamıştır, duvarın batısında kalan kısmın, üçte ikisinden fazlası yok olmuştur. Bu duvarın da ne zaman ve nasıl yıkıldığını bilemiyoruz.

Gerek Urartu baraj duvarlarının, gerekse Orta Çağ'da inşa edilen duvarın yıkılmasında, büyük bir alana yayılan göl alanında biriken suların çok fazla olmasının ve güney yönüne doğru büyük bir eğimle hızlı bir şekilde akmasının çok büyük etkisi olmuştur. Orta Çağ baraj duvarının yıkılmasından sonra, 1970'li yıllara değin Meydan Gölü'nde biriken sular,

özellikle suların çok bol olduğu ilkbahar mevsiminde yıkılan duvarları parçalayarak güney yönüne doğru hiçbir sınır tanımadan hızlı bir şekilde akmaya devam etmiştir. 1976 yılında ise Van Toprak Su Bölge Müdürlüğü tarafından yeni bir baraj duvarı inşa ettirilmiştir. Urartu duvarının 57 m kuzeyinde inşa edilen bu duvar yaklaşık 140 m uzunluğunda 10-12 m yüksekliğinde ve 13-14 m genişliğindedir. Modern bir şekilde inşa edilen bu duvarın Urartu ve Orta Çağ duvarlarından uzakta inşa edilmesiyle, eski duvar kalıntıları yok olmaktan kurtulmuştur.

Arka arkaya inşa edilen iki veya üç duvar arasının kalın bir dolgu tabakasıyla doldurulmasından elde edilen benzer baraj duvarlarından biri Van'ın doğusunda, diğeri de Van Gölü'nün batısında bulunmaktadır. Urartu başkenti Van Kalası'nın (eski Tuşpa) yer aldığı Van Ovası'nın doğusunu yarım ay şeklinde çevreleyen Erck Dağı'nın (3200m) üzerinde bulunan Rusa Barajı'nın (bugünkü Keşiş Göl) iki duvarı bulunmaktadır; bunlardan biri gölün kuzeyinde, diğeri de kuzeybatısındadır. Bugüne değin saptanan Urartu barajlarının hiçbirinde iki ayrı gövde duvarı bulunmamaktadır. Kuzeydeki baraj duvarının 1891 yılında yıkılması sonucunda nasıl ve ne şekilde olduğunu bilemiyoruz. Gölün kuzeybatısında dar bir kayalık boğaza arka arkaya inşa edilen 7'şer metre kalınlığında iki duvarın arası 13.40 m kalınlığında bir dolgu tabakasıyla doldurulmuştur. Böylece toplam olarak 27.40 m kalınlığında bir duvar elde edilmiştir¹². Bu kadar kalın bir duvarın yapılmasının en büyük nedeni, 6.5 km² den daha büyük bir göl alanında biriken 40 milyon metreküp fazla suyun basıncına karşı koymak içindir. İnşa yazıtından da anlaşılacağı gibi Urartu Kralı II. Rusa (M.Ö. 685-645) tarafından inşa ettirilen bu ünlü baraj¹³, Urartu su mühendisliğinin gerçek bir harikasını oluşturmaktadır.

Van Gölü'nün batısında ve Adilcevaz ilçesinin 5 km kuzeyinde bulunan diğer baraj ise, günümüzde Kırçagöl barajı olarak isimlendirilmektedir. Birçok baraj gibi, bu barajın da Urartu Krallığı dönemindeki adının ne olduğunu bilemiyoruz. Fazla büyük olmayan göl alanının güneyindeki dar ve kayalık bir boğazda arka arkaya inşa edilen 3'er metre kalınlığındaki üç duvarın arası, biri 3 m, diğeri de 4.5 m kalınlığında iki blokaj malzemesiyle doldurulmuştur. Böylece 17 m genişliğinde bir baraj duvarı yapılmıştır¹⁴. Rusa Barajı'nın tersine, göl ala-

(12) B.Öğün, *Van'da Urartu Sulama Tesisleri ve Şamram (Semiramis) Kanalı*, Ankara 1970, 26 vd, resim.1

(13) G.A.Melikisvili, *Urartskie Klinobraznye nadpisi*, Moskova 1960, Nr. 268

(14) B.Öğün, *Van'da Urartu Sulama Tesisleri ve Şamram (Semiramis) Kanalı*, Ankara 1970, 42, resim 3.

nının fazla büyük olmadığı Kırçagöl Barajı'nda arka arkaya 3 duvarın yapılarak 17 m genişliğinde bir duvar elde etmenin asıl nedeni çok şiddetli bir deprem kuşağı bölgesinde bulunan barajın depreme karşı dayanıklı olmasını sağlamak içindir. Kırçagöl Barajı, 1.5 km güneybatısında yer alan Kef Kalesi gibi Urartu Kralı II. Rusa döneminde inşa edilmiştir.

Meydan Boğazı barajının toplam 29.60 m genişliğindeki duvarı hem Kırçagöl, hem de Rusa barajı duvarından daha geniştir ve şimdilik en geniş Urartu baraj duvarını oluşturmaktadır. Bu kadar geniş duvar yapılmasının en büyük nedeni, yaklaşık 9 km² genişliğindeki göl alanında biriken milyonlarca metreküp suyun basınca dayanıklı olmasını sağlamak içindir. Arka arkaya üç duvarın inşa edilmesiyle elde edilen Meydan Boğazı barajı duvarının en yakın benzerini ise, Kırçagöl Barajı oluşturmaktadır. Erken Dönem Urartu barajlarına kıyasla çok gelişmiş bir baraj duvarı inşa tekniğini gösteren Meydan Boğazı Barajı'nın hem Rusa, hem de Kırçagöl barajlarından daha eski olduğunu, arkeoloji literatürüne "Hacı ve Çelebibağı yazıtı" olarak geçen iki stel üzerindeki aynı içeriğe sahip yazıtlardan öğrenmekteyiz. Kral II.Argiştı (M.Ö. 714-685) dönemine ait olan bu stellerden biri, barajın yaklaşık olarak 11 km güneyindeki Hacı (Agi - bugünkü Kocapınar) köyünde, diğeri de Çelebibağı'nda bulunmuştur. Çelebibağı steli, şu anda Çelebibağı Camii kapı girişinin hemen sağında bulunmaktadır (Resim: 9). Zaten Meydan Boğazı Barajı'na da Kocapınar (Hacı-Agi) köyünü geçtikten sonra kuzey yönüne doğru dik bir şekilde devam eden bir yol ile ulaşılmaktadır. Çok büyük bir olasılıkla her iki stelin de eskiden Meydan Boğazı Barajı yakınında olduğu, daha sonra ise çeşitli nedenlerden dolayı güney yönüne doğru çok kolay bir şekilde bayır aşağı taşınarak bunlardan birinin Hacı (Kocapınar) köyüne, diğerrinin de Çelebibağı'na getirildiği anlaşılmaktadır. Bu steller, Kral II.Rusa (M.Ö. 685-645) tarafından yaptırılan ve kendi adıyla anılan Rusa barajı yazıtından sonra, barajın hangi kral tarafından yaptırıldığı konusunda kesin bilgi veren ikinci değerli belgeyi oluşturduğu için, Urartu barajlarının kesin olarak tarihlendirilmesi konusunda çok büyük önem taşımaktadır. Ne yazık ki Çelebibağı stelinin sonundaki yazıtın bir kısmı kırılmıştır. Hacı steli üzerinde aynı içeriğe sahip olan yazıtın da son kısmı yine kırık olmasına karşın, arka kısmında Çelebibağı stelinden daha fazla bilgi bulunmaktadır. Çelebibağı stelinin ön yüzünde şunlar okunmaktadır:

"Tanrı Haldi'ye, efendiye, Rusa oğlu Argiştı, bu steli gelecekteki yaşamı için armağan etti. Tanrı Haldi'nin koruyucu gücü sayesinde Rusa oğlu Argiştı sevinç, büyüklük, kuvvet ve güçle doldu. Tanrı Haldi'nin, efendinin büyüklüğü sayesinde, onun hizmetçisi Rusa oğlu Argiştı der ki: Tanrı Haldi'nin gücü sayesinde, o bana her yerde koruyucu şemsiyesi altında yardımı geldi, kendi sözünü bana söyledi, bana geniş krallığı verdi ve böylece ben de krallığın tahtına oturdum. Bana kral esasını ayırdı ve

koruyucu bir yardımcı olarak herşeyi bana bıraktı ve destek oldu. Böylece "Araba Ülkeleri" benim hizmetçim oldular. Tanrı Haldi, efendim, bana mühür kuvveti ve savaş gücüyle her türlü yardımı etti.

Argiştı der ki: Taktumnia şehrindeki sulama kanalı ve Quriakagi ülkelerindeki topraklar ekilmemişti, sebze, meyve ve asma bahçesi olarak orada hiçbir şey yoktu. orada hiçbir kanal yapılmamıştı. Tanrı Haldi bana onların hepsini yapmam için buyruk verdi. Bu gölü (barajı) Airi ülkesindeki dağlardan gelen suların ve dağlar içinde yaptım. Bu gölün doldurulmasına yarayan dağlar, dağ bölgelerinden Ammi, Budua, Nagilia, Salatara ve Urae idi. Argiştı der ki: Duha önce o gölün yerinde hiçbir şey yoktu. hiçbir kanal yapılmamıştı, Argiştı (hinili şehri)..."¹⁵

Daha fazla bilgi olan Hacı stelinin arka yüzünde ise şunlar yazılıdır:

"...orada şehir yaptım. Orada şehirler ele geçirdim (?) Artarap'sa ülkesinin öntünde, Argiştihinili şehrinde udiğuni adanı Rusa oğlu Argiştı der ki: Bu kanal bu şehirlerin sulanması için olsun...bu şehirler için... Gölden akan su olsun. Bu vadinin sulanması olsun... Argiştı der ki: Irmak şehirlerindeki su... Tanrı Haldi'nin büyüklüğü sayesinde Rusa oğlu Argiştı, güçlü kral, Biainili ülkesinin kralı, Tanrı Haldi'nin hizmetçisi, hal-kin sadık çobanı... savaştan korkmadı. Argiştı der ki: Her kim bu yazıtı buradan kaldırırsa...."¹⁶

Burada en büyük sorun, yazıtta sözü edilen Taktumnia kentinin neresi olduğudur. 30 km doğudaki Erciş ilçesinin hemen kuzeyinde yer alan ve günümüzde Zernaki Tepe olarak isimlendirilen ızgara planlı kent kalıntısının, Taktumnia olup olmadığını kesin olarak bilemiyoruz. Ancak uzun yıllardan beri bölgede ve yakın çevrede yaptığımız araştırmada, başka bir kent kalıntısının varlığına da rastlayamadık. Bu yüzden çok büyük bir olasılıkla yazıtta sözü edilen Taktumnia kentinin, Zernaki tepe olması gerekmektedir.

Yazıtın son kısmının kırık olması yüzünden, barajın eski adının ne olduğunu şimdilik bilemiyoruz. Ancak yazıt çok gerçekçi bir şekilde kaleme alınmıştır. Gölü çevreleyen beş dağın (bugünkü Kurt Tepe, Meydan Tepe, Sait Tepe, Basrı Tepe ve Gürgürbaba Tepe) tek tek adı verilmiştir. Bundan da önemlisi gölün doldurulmasını sağlayan suların, çevredeki dağlardan geldiği ve gölün dağlar içinde yer aldığı vurgulanmıştır. Bu kadar yalın ve gerçekçi bir şekilde kaleme alınmış başka bir yazıtın varlığına daha Urartu yazıt biliminde rastlanılmamıştır.

II. Rusa döneminde daha yaygın olarak görülen bu tür gelişmiş barajların ilk örneğinin şimdilik II. Argiştı döneminde yapılmaya başlandığı

(15) F.W.Köni, *Handbuch der chaldischen Inschriften*, AfO 8, 1955-1957 Nr. 125; G.A.Melikisvili, *Urarstkie Klinobraznye nadpisi*, Moskova 1960, Nr.270.

(16) F.W.König, *Handbuch der chaldischen Inschriften*, AfO 8, 1955-1957 Nr. 124; G.A.Melikisvili, *Urarstkie klinobraznye nadpisi*, Moskova 1960, Nr. 276.

anlaşılmaktadır. Barajdan arazinin eğimli olan güney yönüne akıtılan ve günümüzde “Meydan Deresi” olarak adlandırılan sular, eski kanal güzergahını izlemektedir. Kanal boyunca yapmış olduğumuz araştırmada, Urartu Krallığı döneminden günümüze kadar güney yönüne doğru akıtılan suyun, toprağa açılan ve yüzyıllar boyunca derin bir şekilde oyulan kanal güzergahından aktığı görülmüştür. Bu sular günümüzde bile özellikle Kocapınar (Hacı) köyü çevresinde yer alan ve çok geniş bir alana yayılan verimli topraklarda yapılan tarıma hayat vermektedir. Kanal boyunca arazinin güney yönüne doğru bakan ve güneş ışınlarından daha çok yararlanan kısımlarının yapay teraslar halinde düzenlendiği görülmektedir. Ancak son 90 sene öncesine değin bu teraslarda varlığını koruyan asma bahçelerinden günümüzde en küçük bir iz kalmamıştır.

Baraj duvarının yaklaşık olarak 250 m kuzeydoğusunda basık bir tepe üzerinde fazla büyük olmayan bir kale bulunmaktadır (Resim: 10). Ancak şimdiye kadar bulmuş olduğumuz baraj koruma kaleleri arasında en büyük kaleyi oluşturmaktadır. Meydan Tepe Kalesi olarak isimlendirdiğimiz bu kalenin deniz seviyesinden yüksekliği 2300 metredir. Kalenin eski bir höyük yerleşmesi üzerine kurulmuş olduğu sınımlanmaktadır. Kale, tepenin doğal konumuna uygun olarak, kuzey- güney doğrultusunda oval bir biçim göstermektedir. Diğer Urartu kaleleri gibi Meydan Tepe Kalesi'nin çevresi de kalın duvarlarla çevrelenmektedir. Tepenin dik olan kuzey ve batı kesimlerindeki duvar taşlarının akıp gittiği, ancak temel kalıntılarının kaldığı görülmektedir. Kalenin güneydoğu duvarlarından bir sıra, doğu duvarlarından ise iki sıra halindeki taş dizisi günümüze değin varlığını korumuştur (Resim: 11). Yer yer 80-90 cm ye kadar bir yüksekliğe sahip olan kale duvarları, çıkıntıları kabaca düzeltilmiş iri andezit taşlardan yapılmıştır.

Bu önemli kalenin barajı korumasının ve su akıtma işleriyle bakım-onarım işlerini organize etmesinin yanı sıra, bölgedeki en büyük obsidyen üretim merkezi olarak da görev yaptığı anlaşılmaktadır. Kalenin güneydoğusunda uzanan basık ve yayvan tepelerin güney ve batı yönlerine uzanan eteklerinde çok geniş bir alana yayılan obsidyen yatakları bulunmaktadır (Resim: 12). Uzaktan bakıldığında sanki bir kömür tarlasını andıran bu geniş alandaki obsidyenlerin irili ufaklı yumrular halinde olduğu ve işlenmediği görülmektedir. Buradan alınan obsidyen yumruları, 100-120 m kadar kuzeybatıda bulunan Meydan Tepe Kalesi'ne getirilerek işlenmiştir. Gerek kalenin üzerinde, gerekse çevresine yayılan binlerce işlenmiş ve yarı işlenmiş obsidyen parçası, kalenin bölgede çok önemli bir üretim merkezi olduğunu göstermektedir (Çizim: 6). Gerçekten de son 25 yıldan beri Doğu Anadolu Bölgesi'nde yüzey araş-

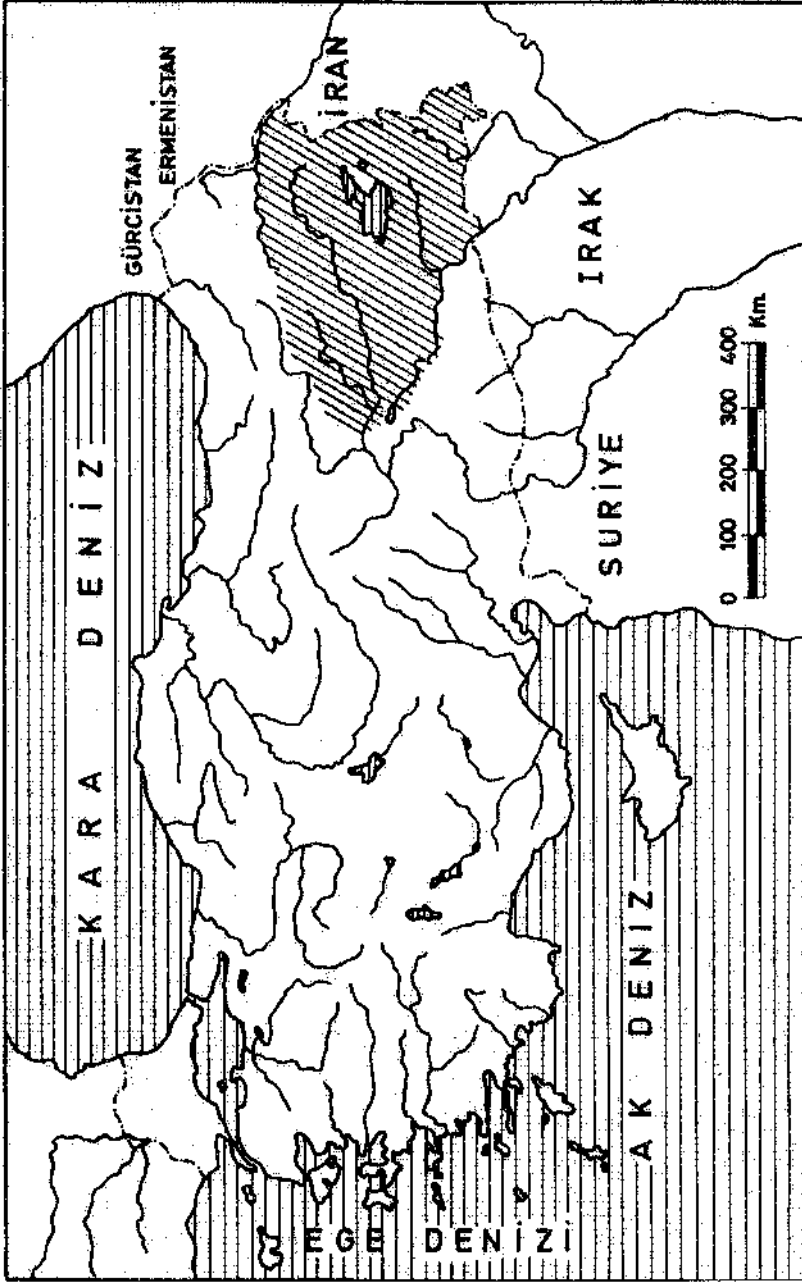
tırması yapmamıza karşın, bu kadar önemli bir obsidyen yatağı ve üretim merkezinin eşine daha rastlayamadık (Resim: 13). Obsidyen üretiminin Urartu Krallığı'ndan çok önce devam ettiğini, bulmuş olduğumuz elde yapılmış açkılı keramik par çaları doğrulamaktadır.

Kalenin üstünde ve çevresinde bulmuş olduğumuz M.Ö. 8. yüzyıla ait çark yapımı ve kırmızı astarlı çok kaliteli Urartu keramikleri, sanki Urartu başkenti *Tuşpa* (Van Kalesi) ve *Rusahinili* (Toprakkale) ile *Sardurihinili* (Çavuştepe), Aşağı ve Yukarı Anzaf kaleleri gibi görkemli yerleşim merkezlerinde ortaya çıkarılan keramiklerin benzerini oluşturmaktadır. Bugüne değin bulmuş olduğumuz çok sayıdaki baraj koruma kalesinin hiçbirinde bu kadar kaliteli Urartu keramiğine rastlanılmamıştır (Çizim: 7-8).

Meydan Tepe Kalesi'nden güneybatı ve batı yönlerine bakıldığında, halk tarafından kaçak olarak kazılan çok sayıdaki Urartu mezarının toprakta bırakmış olduğu iz, tıpkı bir köstebek yuvasıymış gibi görünmektedir. Ne yazık ki deniz seviyesinden 2300 m yükseklikte yer alan bir yaylada bile Urartu mezarları çok bilinçli bir şekilde soyulmuştur. Soyulan bu mezarlardan en belirgin plan verenlerden biri, baraj duvarının yaklaşık olarak 120 m kadar batısında, fazla yüksek olmayan bir tepe üzerinde yer almaktadır. Güney yönüne doğru yayvan bir şekilde uzanan bu tepe üzerinde çok sayıda mezarın açılmış olduğu görülmektedir. Bu kesimdeki mezarların daha çok açılmasında, çevreye yaz aylarında kurulan çadırlarda yaşayan insanların çok büyük etkisi olmuş olmalıdır. 3.95 m x 1.80 m büyüklüğünde dikdörtgen mezar odasının dromosu, güney yönüne bakmaktadır (Çizim: 9). Nişsiz olduğu anlaşılan mezarın duvarları, yarı işlenmiş irili ufaklı andezit taşlarından yapılmıştır (Resim: 14). Taşların çevredeki andezit kayalıklardan elde edildiği anlaşılmaktadır. Mezarın üstü, enlemesine konulmuş düz ve ağır kapak taşlarıyla kapatılmış olmalıydı. Bu taşların kaldırılmasıyla mezar odasına tavandan girilmiştir. İçerisinin toprakla dolu olması yüzünden mezar odasının gerçek derinliğinin ne kadar olduğunu kesin olarak bilemiyoruz. Duvarların şu andaki mevcut derinlikleri 60 cm nin üstündedir. Halk tarafından kaçak olarak kazılan benzer biçimli nişsiz ve dromoslu Urartu oda mezarları, Patnos bölgesinde yaygın olarak bulunmaktadır¹⁷. Mezar mimarisi de, bunu M.Ö. 8. yüzyıla ait olduğunu göstermektedir.

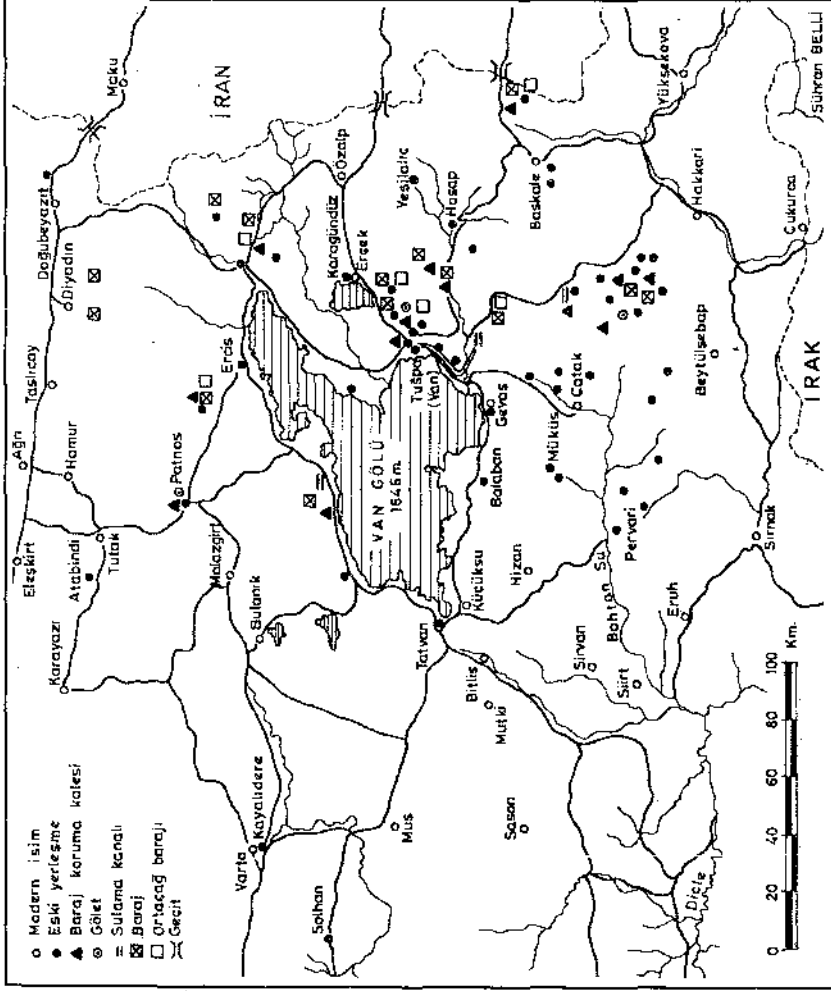
---

(17) V.Sevin, "Urartu Mezar Mimarisine Yeni Katkılar", *Anadolu Araştırmaları* 10, 1986, 333, Resim 14-15.

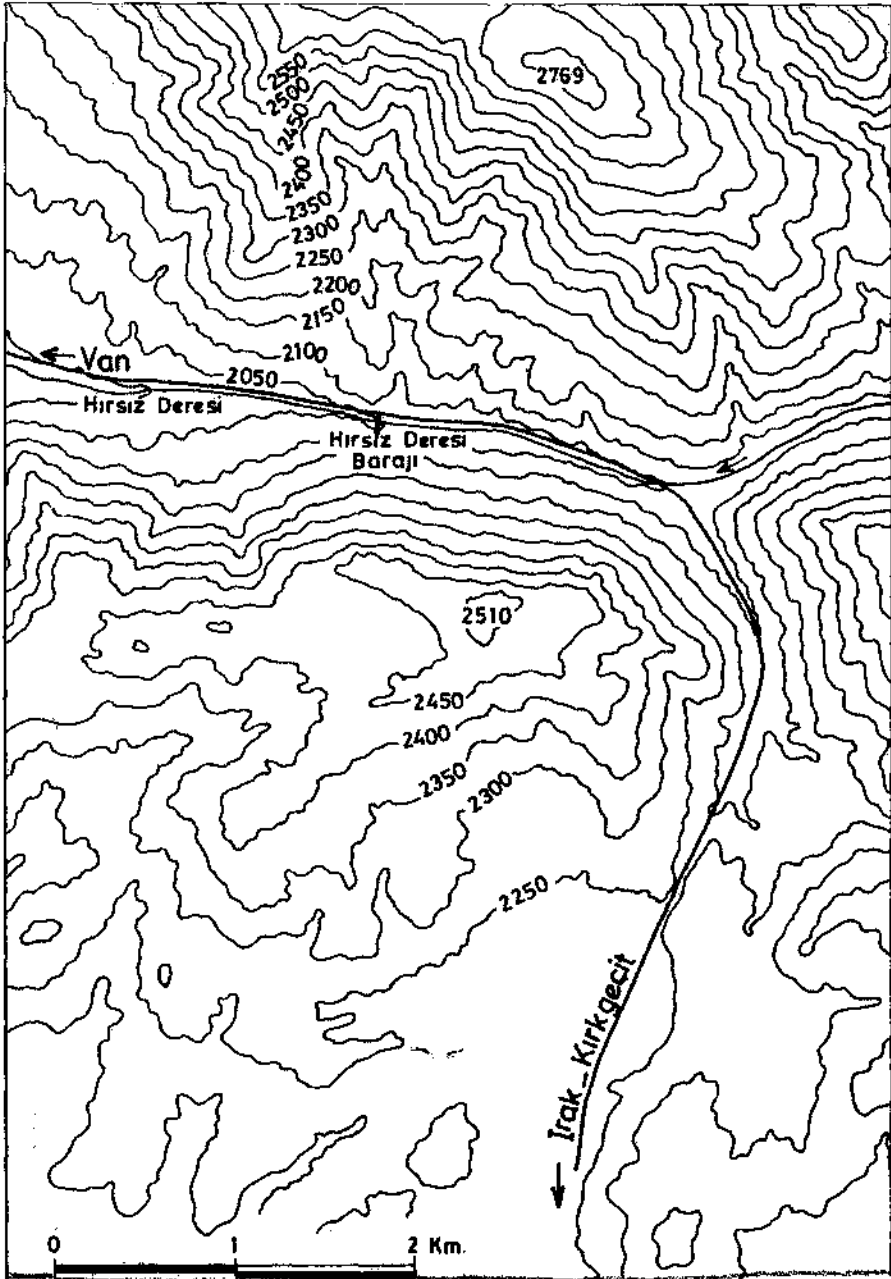

Harita: 1- Doğu Anadolu Bölgesi'nde yapılmış olduğumuz yüzey araştırmasının yayılım alanı

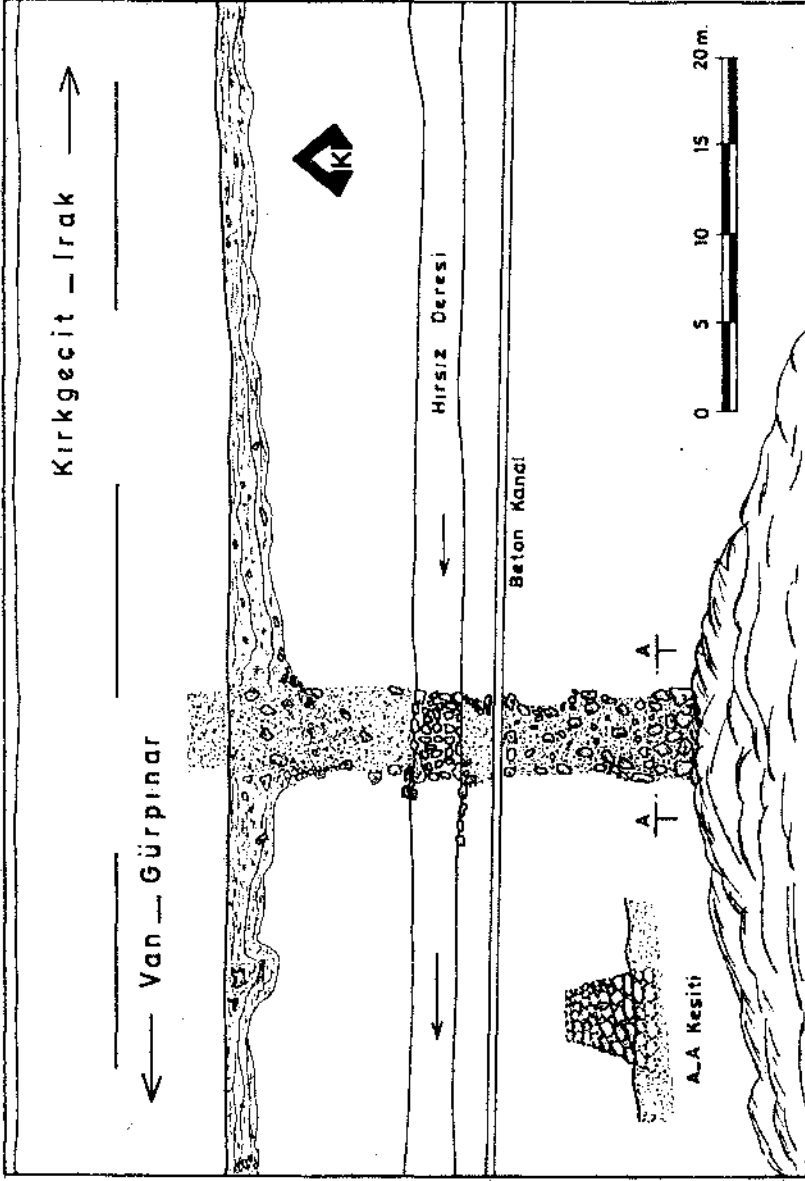

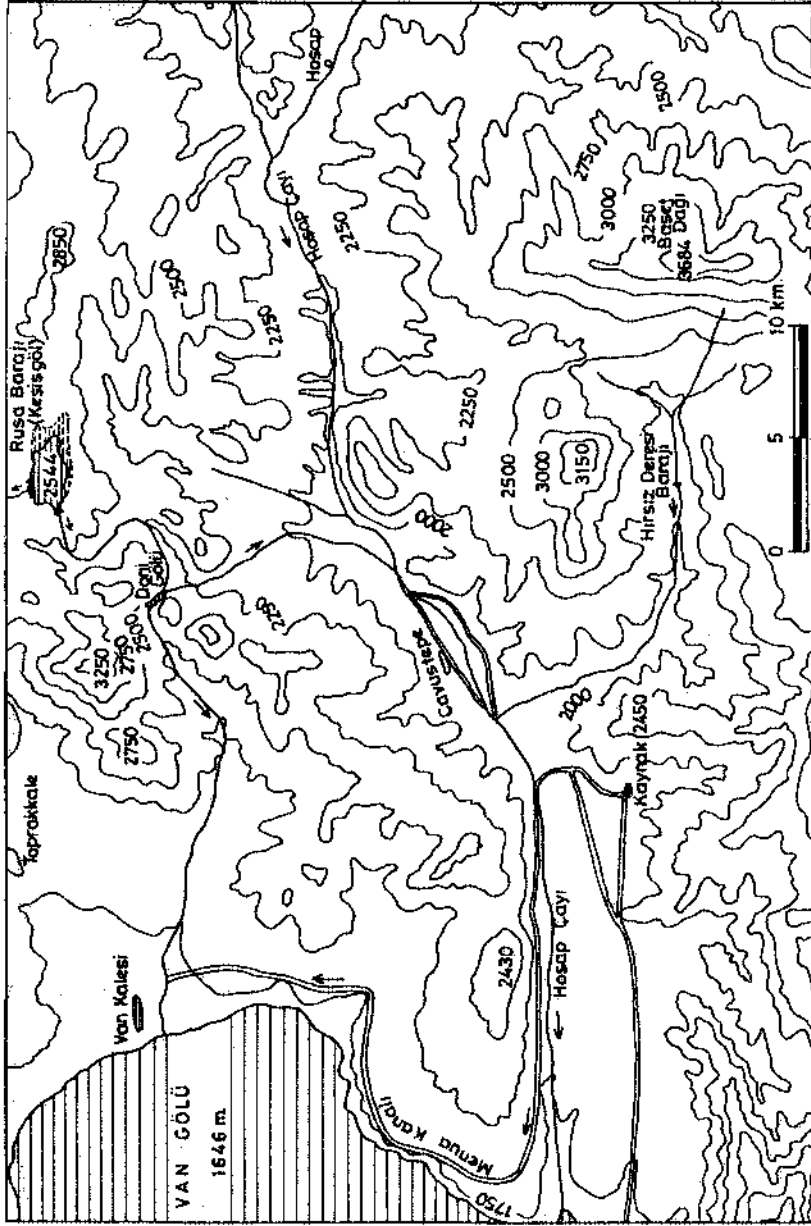
Harita: 2- Doğu Anadolu Bölgesi'nde Urartu Krallığı'na ait baraj, gölet ve sulama kanallarının dağılımı

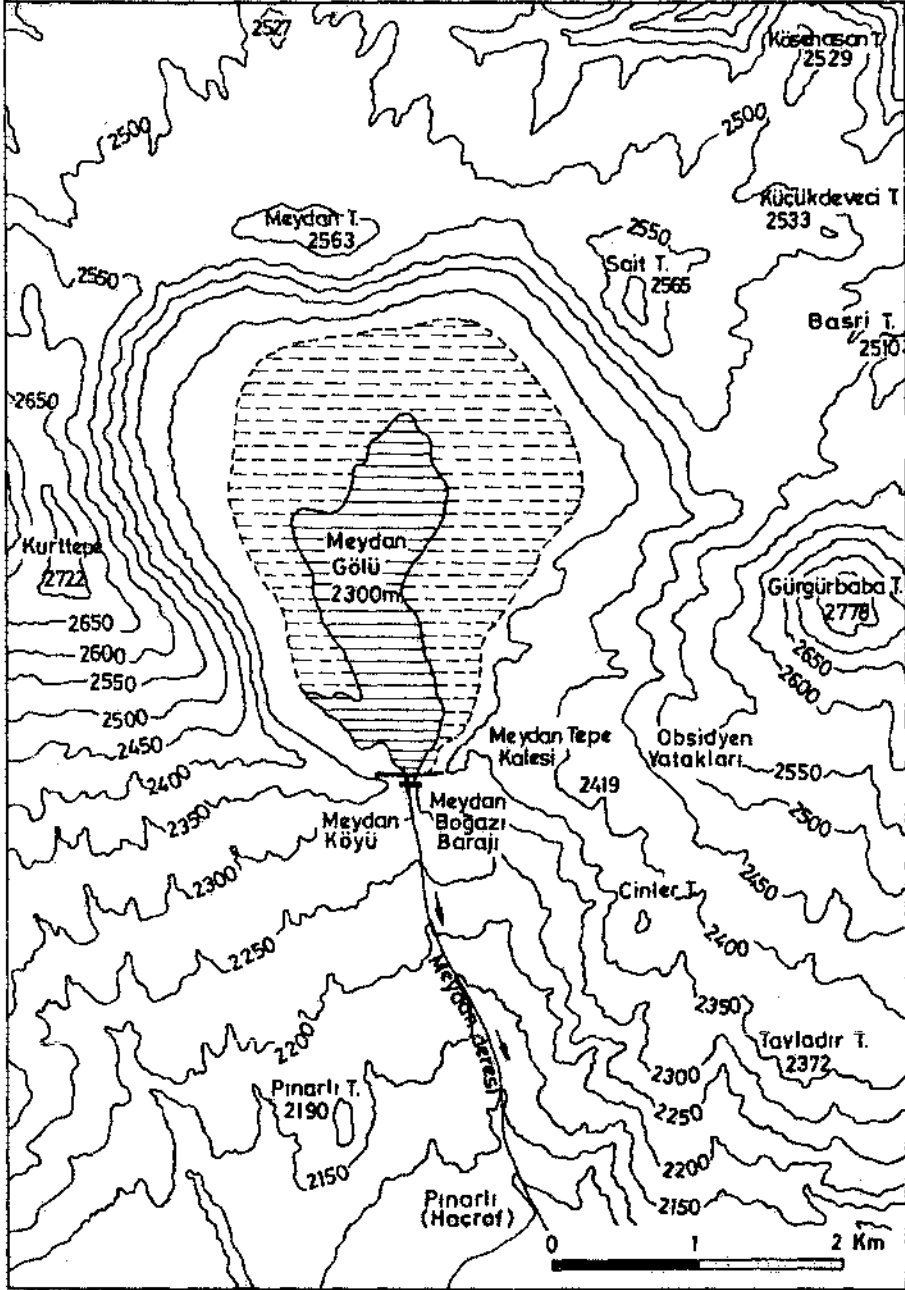
Çizim: 1- Hirsiz Deresi Barajı ve yakın çevresinin topografik planı

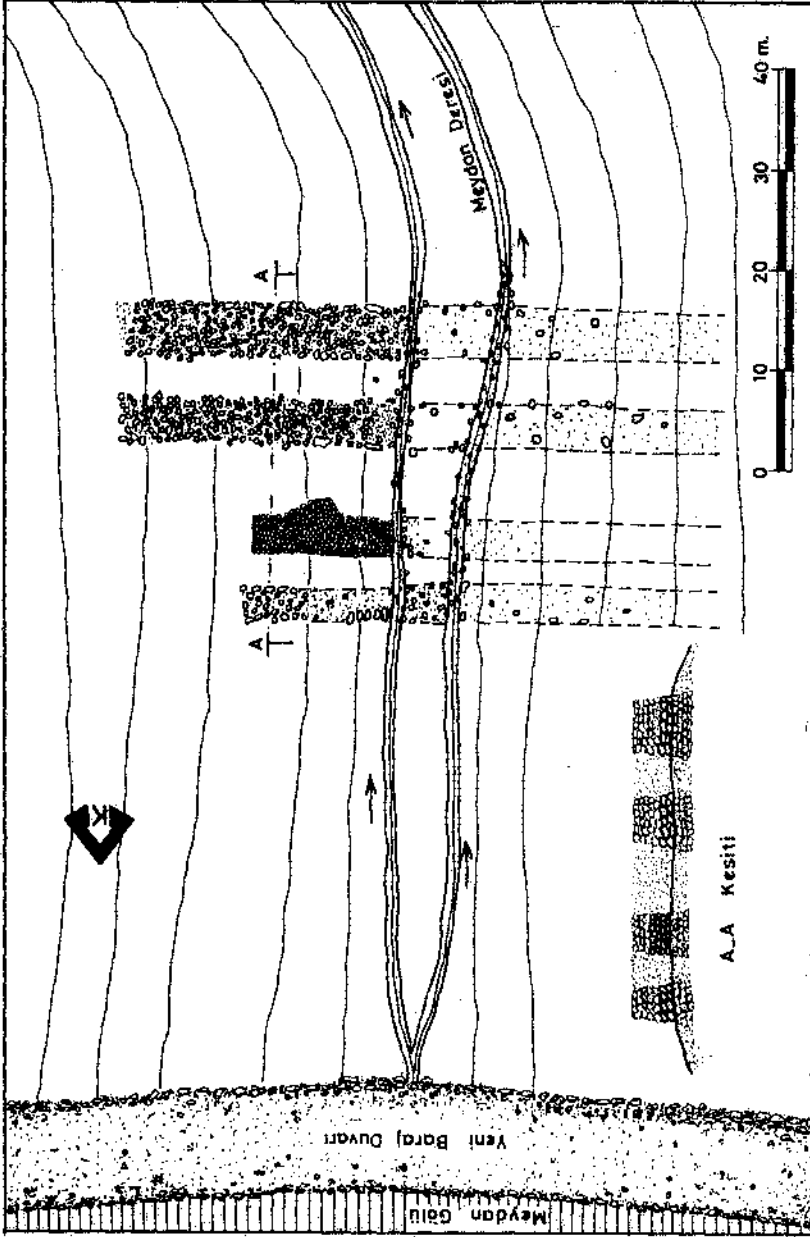
Çizim: 2- Hirsiz Deresi Barajı'nın plan

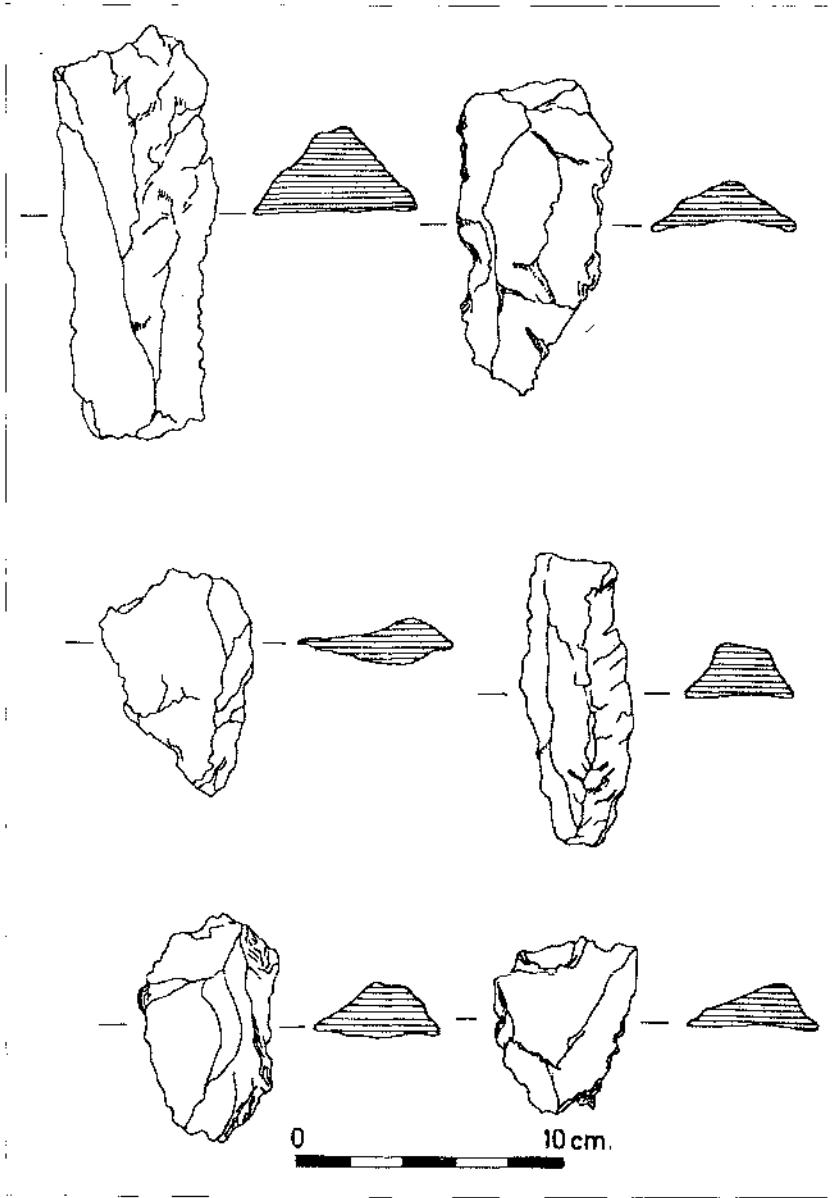
Çizim: 3- Gülpınar Ovası ve yakın çevresinin topoğrafik planı

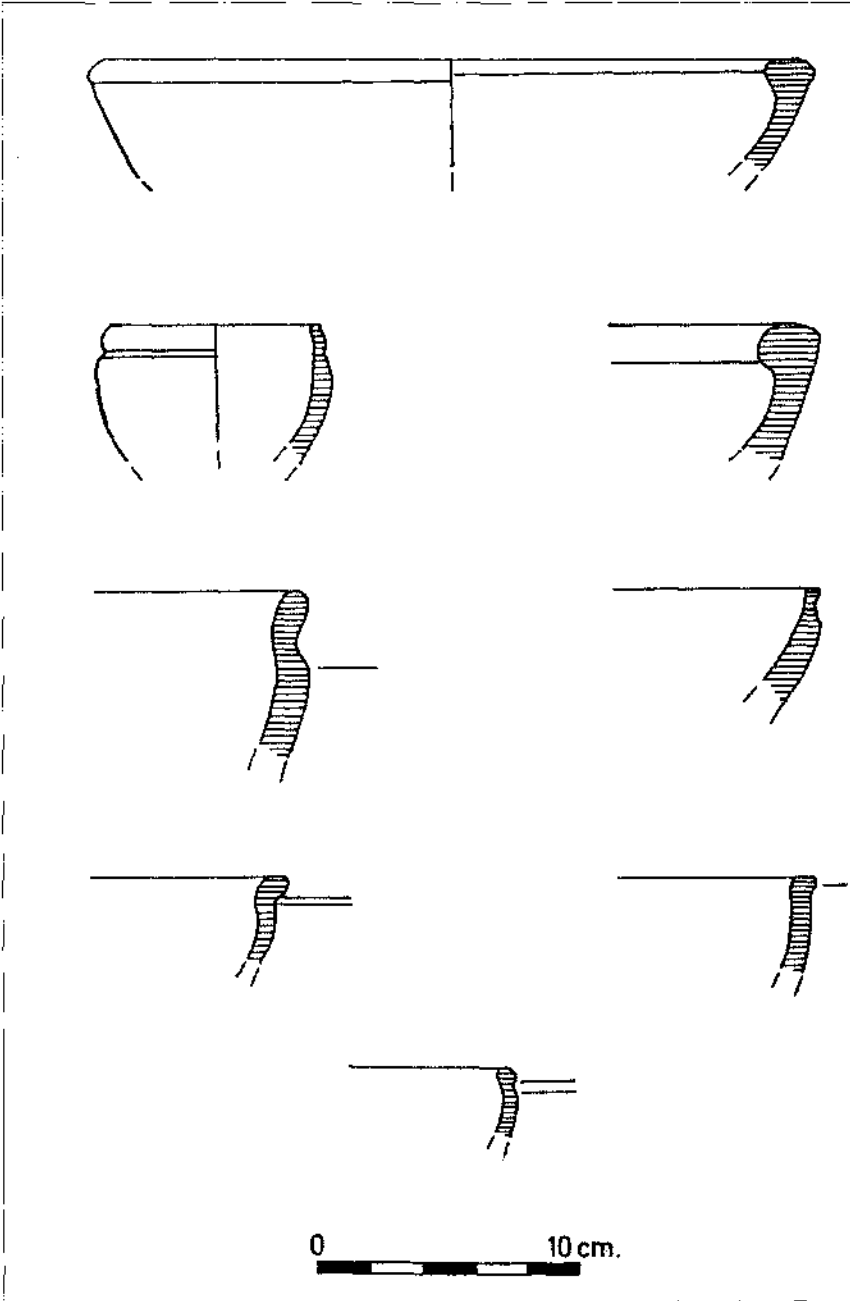
Çizim: 4- Meydan Boğazi Barajı ve yakın çevresinin topoğrafik planı

Çizim: 5- Meydan Boğazi Barajı'nın planı

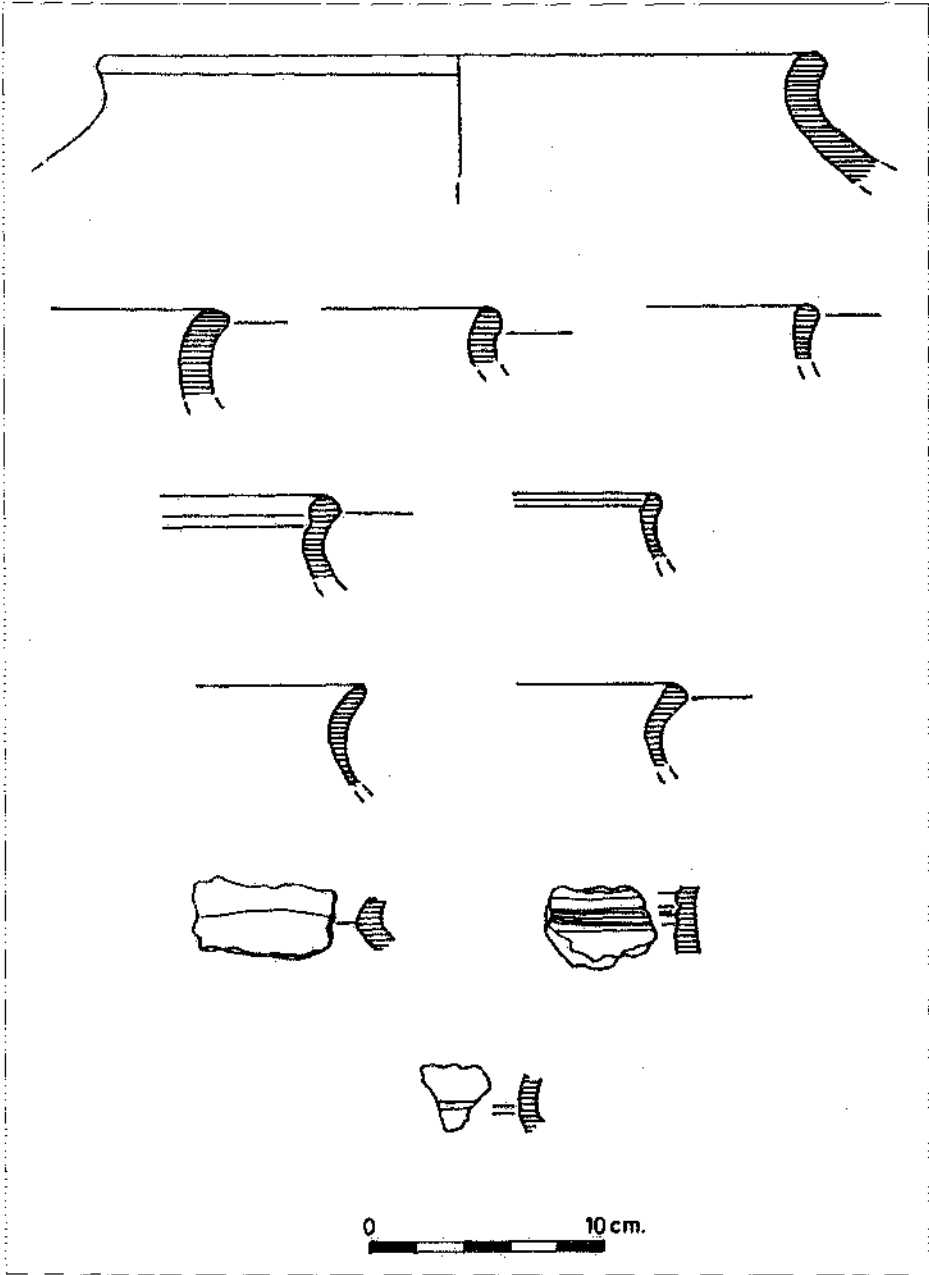

Çizim: 6- Meydan Kalesi'nde işlenen obsidyen yumrularından yapılan aletler

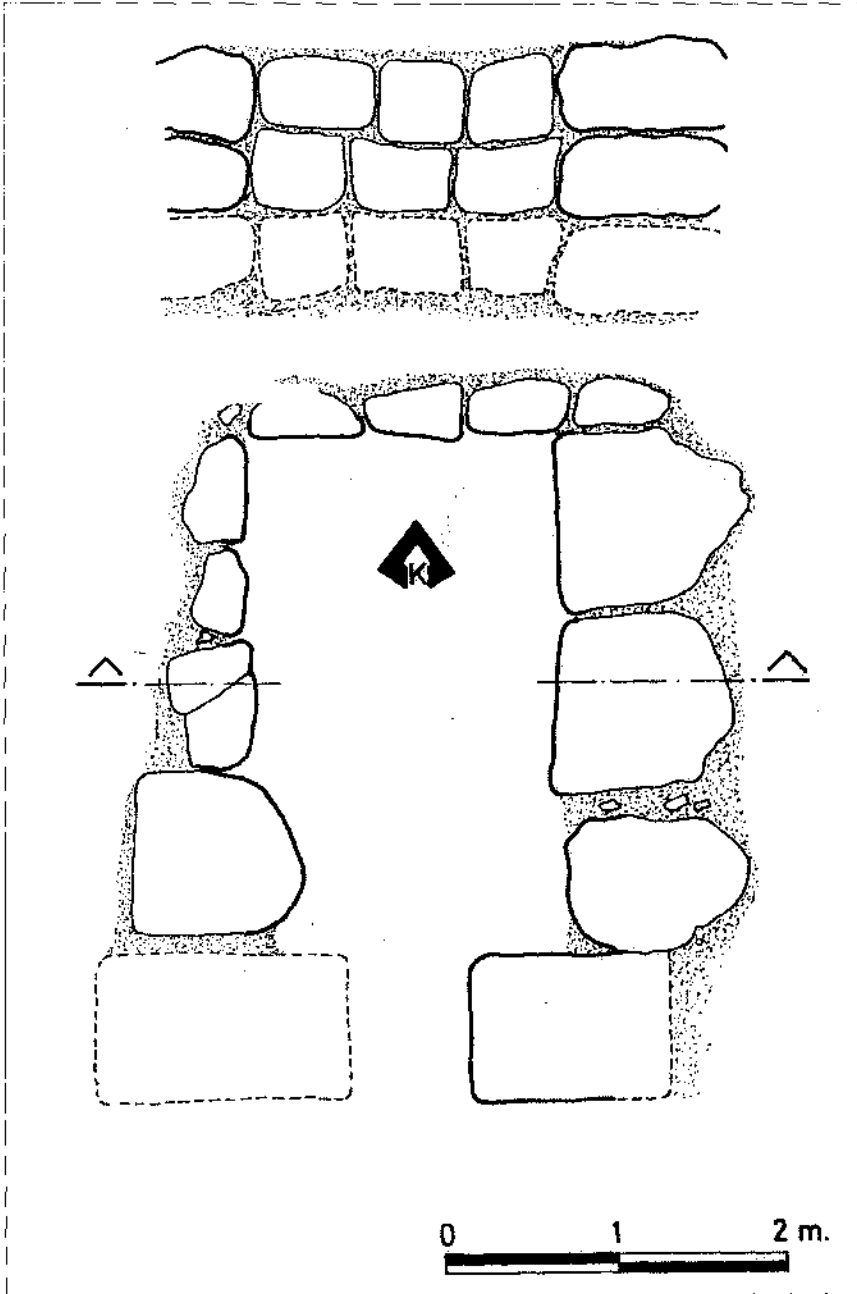

Çizim: 7- Meydan Kalesi'nde bulunan Urartu keramikleri

Çizim: 8- Meydan Kalesi'nde bulunan Urartu keramikleri

Çizim: 9- Kaçak olarak kazılan Urartu mezarı

Resim: 1- Dar ve kayalık bir boğaza inşa edilen Hırsız Deresi Barajı

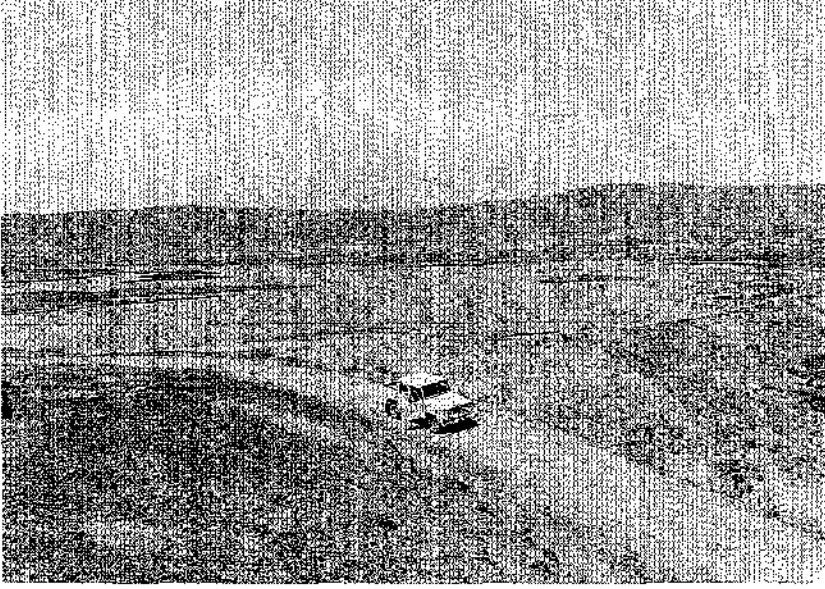
Resim: 2- Barajın duvar temelleri üzerinden akan Hırsız Deresi

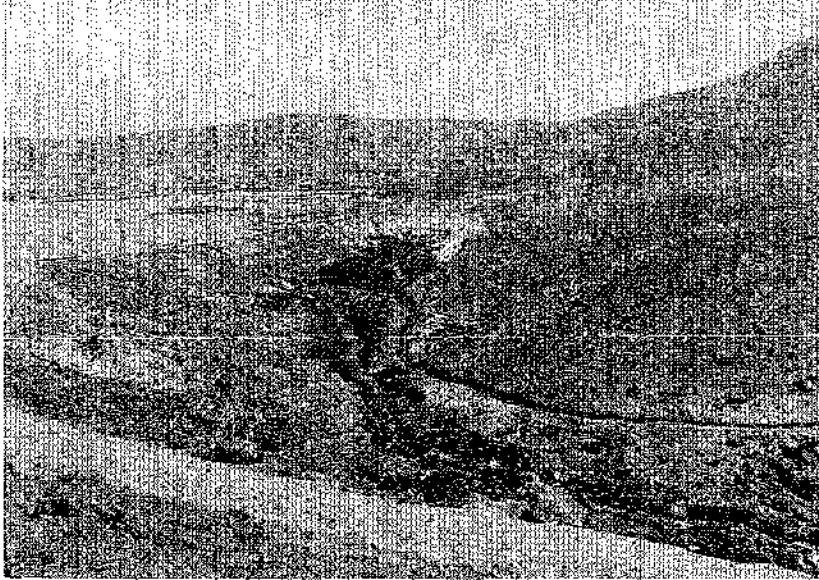
Resim: 3- Dış kısımları taşla örülen ve iç kısmı dolgu ile doldurulan baraj duvarının güneyi

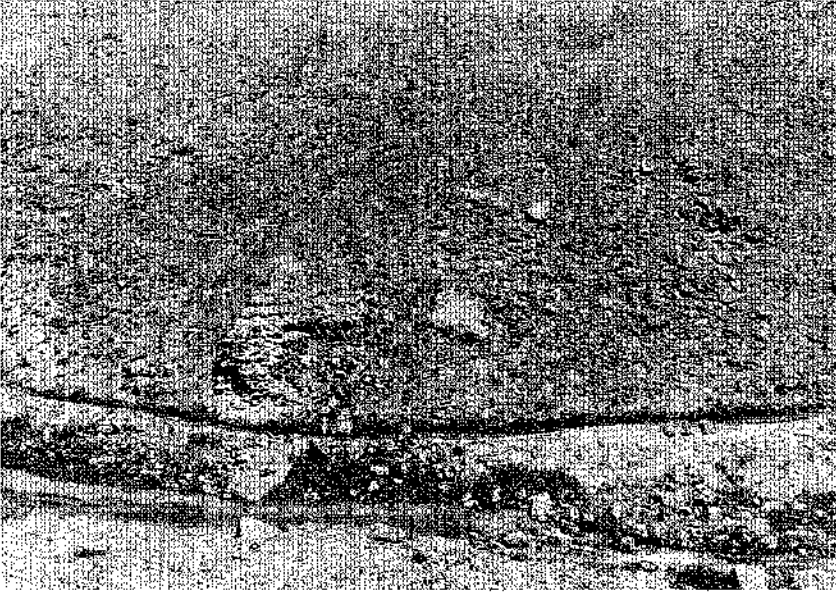
Resim: 4- Baraj duvarının güneyinde su akıtma savağının geçtiği temel kısmı

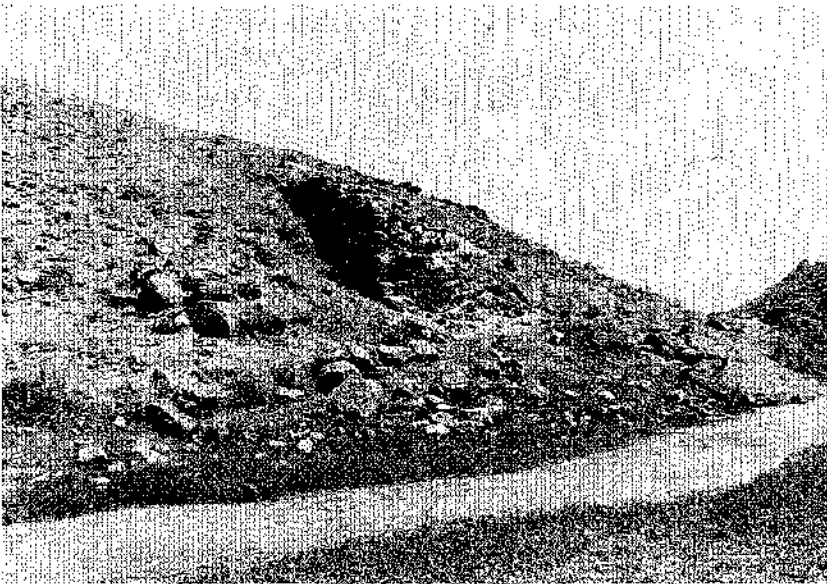
Resim: 5- Geniş bir alana yayılan Meydan Gölü

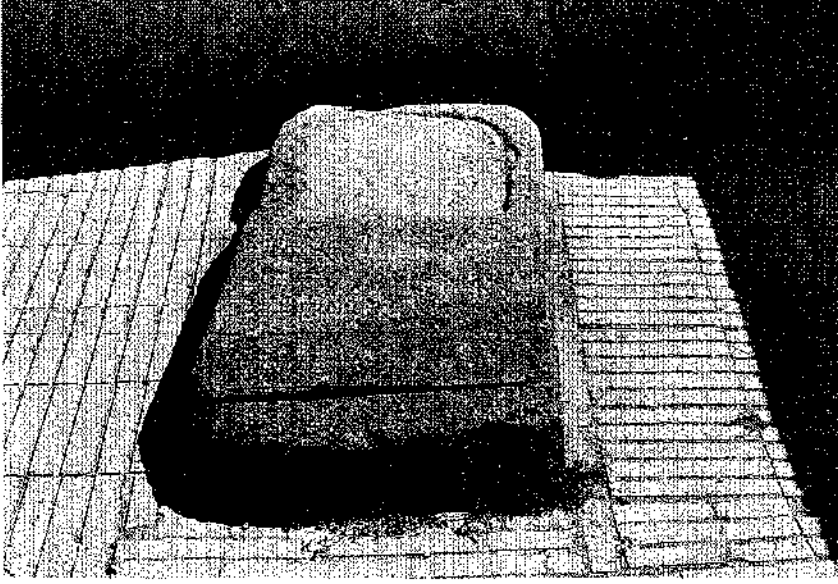
Resim: 6- Meydan Gölü suları tarafından parçalanmış baraj duvarı

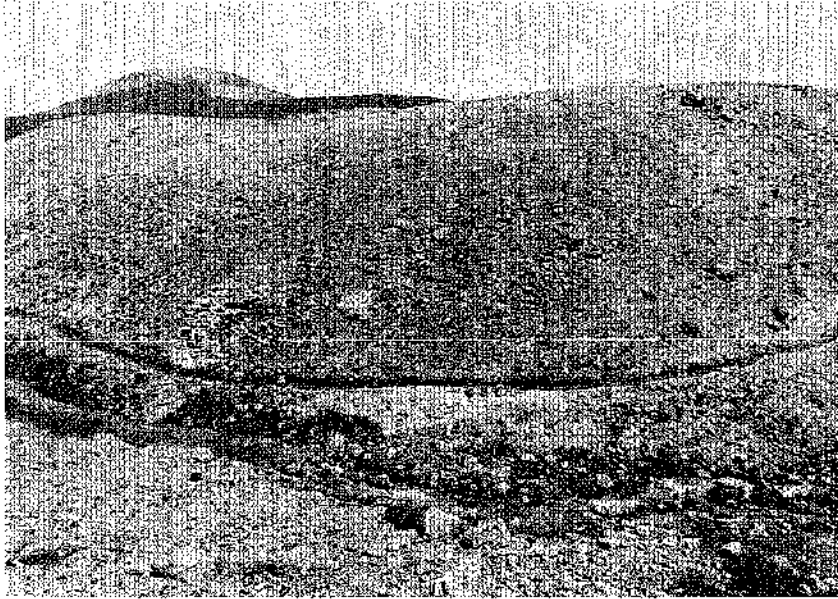
Resim: 7- Büyük bir kısmı sular tarafından tahrip edilen baraj duvarı

Resim: 8- Urartu baraj duvarlarının arasına Orta Çağ'da horasan harcı ile inşa edilen duvar

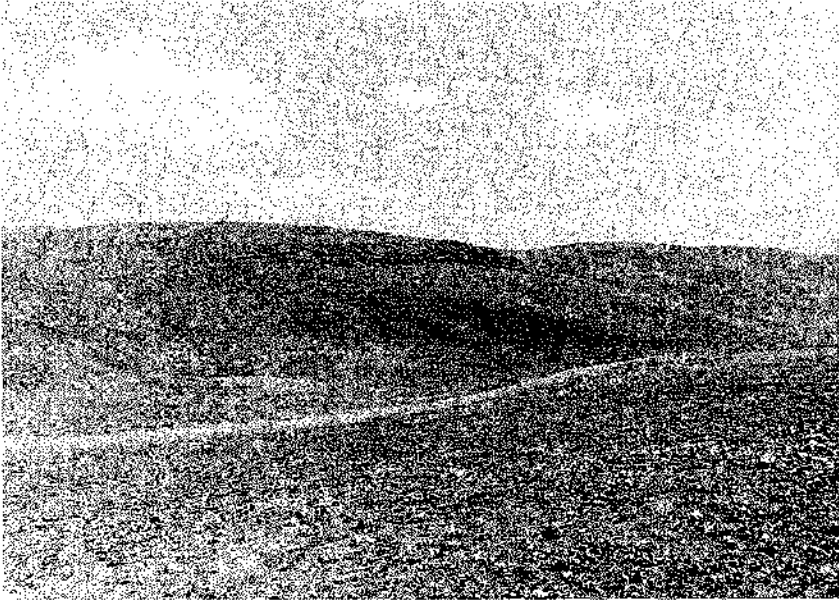
Resim: 9- Van-Erciş Çelebibağı Camii kapısı önünde bulunan Kral II. Arğişti'ye ait Meydan Boğazı baraj steli

Resim: 10- Baraj duvarı ve kuzeydoğusundaki yayvan tepe üzerinde bulunan Meydan Tepe Kalesi

Resim: 11- Meydan Tepe Kalesi'nin güneydoğu sur duvarları

Resim: 12- Meydan Tepe Kalesi'nin güneydoğu eteklerinde bulunan obsidyen yatakları

Resim: 13- Obsidyen aletler

Resim: 14- Halk tarafından kaçak olarak kazılan Urartu mezarı (güneyden)

MENTEŞE ELİ ARAŞTIRMASI 1993 DÖNEM ÇALIŞMALARI¹

Ayda AREL*

1993 yaz döneminde yaptığımız yüzey araştırması, aşağı yukarı eski Menteşe Sancağı'na giren ve kabaca Karya'nın tümü ile Likya'nın batı kesimlerini kapsayan bir alanda gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmayla elde edilmesi amaçlanan bilgiler dört ayrı kalemde özetlenebilir:

(a) Yaklaşık otuz yıl kadar önce, doktora çalışmamız sırasında incelediğimiz Menteşe Beyliği'ne ait mimari eserlerin dökümünü tamamlamak, daha önce çizilen ya da kullanılan rölöveleri gözden geçirip olası eksik ya da yanlışları gidermek ve otuz yıl önceki gözlemlerimizi aradan geçen zamanın birikimiyle bir kere daha gözden geçirmek²,

(b) Böylece, Batı Anadolu'nun, uç bölgelerinde yaşayan Türkmen aşiretlerince ilk iskan edilen bölgesi olan Güneybatı Anadolu'nun bu görece eski dokusunu korumuş olan yöresinde, fethi izleyen dönemin Türk iskanına geçmesi sürecinin ipuçlarını bulmak istedik. Bunun için de gerek önceki araştırmalarımızın verilerini, gerekse bu yöreyi ilgilendiren en eski tahrir defterlerindeki yer adlarından yola çıkarak kendimize bir güzergah belirledik³.

-
- * Prof.Dr.Ayda AREL, Ethemefendi Cad. 9/1, Çim Apt. D.2, 81060, Erenköy İSTANBUL
- (1) Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izinleri ve Türk-Amerikan İlmî Araştırmalar Derneği (ARIT) maddi katkılarıyla gerçekleşen bu araştırmaya Y.Müh.Mim.Mehmet Ali Ataç ve Milas Müzesi görevlilerinden Sayın Nuray Damlacık ile giriştik. Bu kişi ve kuruluşlara teşekkürü borç bilirim.
  - (2) A.Arel, *XIV.Yüzyılda Batı Anadolu Türkmen Beylikleri Mimarisi*, (İ.Ü.Ed.Fak., yayınlanmamış doktora tezi, İstanbul 1967)
  - (3) Katip Çelebi ve Evliya Çelebi'ye dayalı toponomi çalışmaları için bkz.P.Witteck, *Menteşe Beyliği - 13.-15. Asırda Garbi Küçük Asya Tarihine Dair Tetkik*, (Çev.O.Ş.Gökyay), Ank.1944 ve Osmanlı Tahrir Defterlerinin dökümü için bkz.E.Uykuca, *İlçeleriyle birlikte Muğla Tarihi*, İst.1968 ve ay.yaz., *Muğla Tarihi*, İst.1983.

(c) Bu arada, Giri'te üslenen Venedik dükalığı ile siyasi ve ticari ilişkileri bilinen Menteşe Beyliği'ne ait kimi yapılarda dikkati çeken bazı gotik mimarisini çağrıştıran öğelerin bıraktığı izlenimden yola çıkarak ve 4. Haçlı Seferi'nden sonra Ege Denizi ve çevresinde devletçikler kuran Latinlerin çevrenin fiziksel oluşumunda bazı etkileri olduğunu bildiğimizden⁴, bu etkilerin ilgilendiğimiz bölgedeki kapsam ve ayrıntılarını araştırmak istedik.

(d) Ve nihayet, daha önce başlattığımız bir araştırmaya ek malzeme oluşturabilecek şekilde, bölgede bulunan a'yan ve büyük toprak sahiplerine ait konak ve başka mimari kuruluşlar olup olmadığını araştırmak, bunların özelliklerinin daha önce saptadığımız derebeyi mimarisinin özellikleriyle çakışıp çakışmadığını saptamak istedik.

Çalışmalarımızın genel sonuçlarını raporla bildirmiş bulunuyoruz. Bu sonuçların bir kısmı, daha önce yayınlanan ya da tarafımızdan işlenen bazı yapılarla ilgili yeni gözlemleri kapsamaktadır. Kimi sonuçları ise, başka yerde yayınlanacak bildiriler halinde sunduk. Bu bakımdan, başka yerde incelenen konuları kısaca özetleyecek⁵ ve bu metinde daha çok, belirlediğimiz ve daha önce sistematik olarak tanıtılmamış olan bazı eserlere değinmek ve genel gözlemlerimizi dile getirmekle yetineceğiz.

1- Daha önce inceleyip, bazılarının rölövesi ilk defa tarafımızdan çizilmiş olan Menteşe Beyliği'nden kalma mimari eserleri otuz yıllık bir aradan sonra yeniden gözden geçirdiğimizde, daha önce dikkatimizi çekmemiş olan bazı yapısal özellikleri farkettiler ve bu saptamalar, ilgili yapılar hakkındaki değerlendirmemizde kimi düzeltmelere gitmemiz gerektiğini ortaya koydu. Sözelimi, Peçin'de bulunan Ahmet Gazi Medresesi'nin⁶ türbe olarak kullanılan ana eyvanının belli bir yapısal değişiklikten geçirilerek, muhtemelen türbe fonksiyonuna uyması için sonradan inşa edildiği kanısına vardığımız bir kubbeye kavuşturulduğunu, bir başka deyişle bu eyvan kısmının *bilahare ve örtüsü kubbeye dönüştürülerek bir türbe fonksiyonu verildiğini* düşündüren bazı yapısal özelliklerini farkettiler. Kaldı ki, daha aşağıda değinceğimiz gibi, Fet-

(4) Bkz.A.Arel'in *Araştırma Sonuçları IV.-VIII. ciltleri* ndeki bildiri metinleri

(5) A.Arel, Menteşe Beyliği Devrinde Peçin Şehri. *Anadolu Sanatı Araştırmaları* 1, İst.1968, 99-111 ve ay.yaz., *Menteşe Beyliği Mimarisinde Latin Etkileri* , (III.Uluslararası Türk Kültürü Kongresinde sunulan ve basılacak olan bildiri, 1993).

(6) M.Sözen, *Anadolu Medreseleri*, I, İst.1970, 179-182 ve Arel, *Peçin*, 76-80, 777 H/1375 tarihli olan Ahmet Gazi Medresesi'nde bulunan Ahmet Gazi'ye ait mezar taşı 1391 tarihtir ve sahibinin şehit düştüğünü belirtir. Wittke (s.83) bütün Menteşe Beyliği'nin Yıldırım Beyazıt tarafından 1389/1390 tarihinde ele geçirildiği savını bu mezar taşının tarihi nedeniyle karşı çıkar. Ne var ki, bu mezar taşının sonradan ve muhtemelen İlyas Bey zamanında buraya taşınmış olması olasılığı üzerinde durmalıdır.

hiye'de Ahmet Gazi'ye atfedilen anonim bir türbe bulunmaktadır. Aynı şekilde, Milas'ın içinde bulunan ve vakıflar idaresince hoyrat denbilecek şekilde onartılmış bulunan Ulu Cami'nin, ilk yapılışı itibariyle bir bazilika şemasında düşünüldüğünü ve bunun her üç nefinin de çapraz tonozla örtülü olduğunu gösteren gözlemlerde bulunduk. Ayrıca, Ahmet Gazi döneminin gotik etkilerin en belirgin ve sistematik şekilde mimarlıkta sergilendiği bir üslup geliştirildiğini kavradık. Balat'ta bulunan ve literatüre *tekke* olarak girmiş bulunan⁷ binanın, iki katlı olarak inşa edilmiş olan, batı kısmı önemli bir değişikliklerle dışa iki yüksek eyvanla açılır duruma getirilen ve helki de ilk yapılışında küçük bir *köşk* ya da *kasr* olduğunu düşünmeye başladık. Ve nihayet gene Balat'ta bulunan ve Mentеше hanedanının en parlak, gösterişli ve zengin yapısı olan İlyas Bey Camii'nin, muhtemelen Osmanlı ustaları tarafından, avlusunu çevreleyen medreseden daha sonra ve muhtemelen, bulunduğu yerde duran başka bir yapının yerine yapılmış olması gerektiğini farkettilik⁸ (Resim: 1).

2- Araştırmalarımız sırasında, ilk defa gördüğümüz, daha önce bilimsel yayınlarda incelenmemiş bulunan birkaç yapının, kimi özellikleri nedeniyle Mentеше dönemine atfedilebilecekleri kanısına vardık. Bunların bir kısmı, Fethiye ve çevresinde görülen bir dizi kitabesiz, arkaik ve kaba yapılmış türbedir. Bunların ikisi, yerli halk tarafından Mentеш Bey ile Ahmet Gazi'ye atfediliyorlarsa da ötekilerin kime ait oldukları bilinmemektedir⁹. Bununla birlikte, bir tansı bölgede çok sayıda bulunan kubbeli sarnıçlara benzetilen, diğerleri ise bilinçsizce kullanılmış antik devşirme malzeme ile yapıldıkları görülen bu türbelerin, Karyayı Meğri (şimdiki Fethiye) üzerinden fetheden aşiret beyleri ve asker babalara ait olduklarını varsayabiliriz. Bütün bu türbelerin arasından farklılığı ve Selçuk kümbetlerine benzerliği ile Eski Köyceğiz civarında, Kule Tepesi denen yerde duran *İdris Baba Türbesi* 'ni zikredebiliriz. Bir kaide üzerinde duran, oktogonal gövdesi piramidal bir külahla örtülü bulunan tür-

(7) K.Wulzinger, Das islamische Milet. *Milet III/4* (yay.th.Wiegand), Berlin-Leipzig, 1935, 39-40, lev.11-13, pln 35.

(8) *Ay.es.*, 12 vd, lev.1-7, şek.23-24 ve W.Müller-Wiener, Zur Baugruppe des İlyas Beys in Balat, *Istanbul Mitteilungen.*, 36, 1986, (Tübingen 1987), 52-57. bkz. ayrıca: A.Durukan, *Balat İlyas Bey Camii*, Ank.1986

(9) Fethiye'de Günlükönü mevkiinde Mentеш Bey'e atfedilen bir türbe ile Ahmed Gazi'ye atfedilen ve bir mescidle birlikte inşa edilen bir de türbe bulunmaktadır. E.Uykucu (*Mağla tarihi*, 61), Ahmed Gazi kabrinin Peçin'de bulunması nedeniyle, Ahmet Gazi Türbesi diye anılan yapının Mentеш Bey'e ait olduğunu öne sürmektedir. Oysa, Peçin'deki türbenin mühdes olduğu anlaşılmaktadır, dolayısıyla önce Fethiye'de defnedilen Ahmet Gazi cenazesinin sonradan Peçin'e götürüldüğü varsayılabilir. Öteki türbelere gelince, bunlar Üzümlü civarındaki Çengelköy türbesi, Seki'deki Eşref Paşa Türbesi, Düğür yakınlarındaki anonim türbe, Düğür/Hcebeli türbesi ile Köyceğiz'in Toparlar köyü mezarlığındaki türbedir.

benin devşirme kabartma bloklardan yapılmış kapısına küçük tonozlu bir delhizle varıldığı anlaşılmaktadır¹⁰ (Resim: 2, 3).

Halen metruk bulunan Eski Köyceğiz Köyü'nü kaplayan fundalıkların içinde bulunan ve *Selçuk Camii* diye bilinen bir yapı bulunmaktadır. Biraz ötede, işlevini kestiremediğimiz ancak duvar yapısı bakımından cami ile çağdaş olması gereken küçük bir yapı durmaktadır. Camiin enlemesine kirişler üzerine oturan düz ahşap çatısı, halen betonarme taşıyıcılarla desteklenmektedir. Ancak, bu tavanın önceleri camii ortadan enlemesine bölen tek bir basık kemere bindiği gözlemlenebilmektedir. Aynı şekilde, camiin özgün son cemaat yeri, tek ve geniş bir kemerle dışa açılan bir sayfiyelik şeklinde iken, burası sonradan uzatılmış ve bir ön cephe inşa edilerek kapatılmıştır. Özgün yapının gerek planimetrisi gerekse inşa edilmiş biçimi, Milas'ta bulunan anonim bir mescit olan *Hayıtlı Mescidi*'ni yinelediği gibi bir yandan da, Venedik etkisindeki Girit geleneksel konut tiplerinden biri olan *kemerli evi* (*kamarospito*) andırmakta, Venedikle ilişkilerin kültürel verimliliğine ilişkin varsayımımızı doğrulamaktadır¹¹ (Resim: 4, 5).

Fethiye'nin *Üzümlü* bucağının çıkışındaki ormanlık bölgede bulunan Ecebeli mevkiindeki *arkaik türbe* ve daha ötede duran küçük *han*'ın da Mentеше döneminden oldukları varsayılabilir. Kitabesi sökülmiş bulunan han, uzun eksen üzerinde ve birbirinden bölmelerle ayrılan biri kısa biri daha uzun iki mekandan oluşur. Üzümlü'nün içinde bulunan, kitabesi yok olmuş, minaresi giriş cephesinin sağında duran cami ise, halk tarafından *Selçuklu Camii* diye anılmakta ise de, yakın dönemlerde yapıldığı anlaşılan onarımlarla karakterini yitirmiş olan bir yapıdır. Yapının gerisinde bir yatur bulunur, giriş merdiveninde ise, tılsımlı sanılıp kullanıldığını düşündüğümüz yılan motifli bir taş durmaktadır. Bu taşın kaba işçiliği onun devşirme mi yoksa antik bir taşla öykünümlere işlenmiş bir blok mu olduğunu kestiremedik (Resim: 6, 7).

Evlıya Çelebi, antik Stratonikeia üzerinde kurulmuş olan Eskihisar köyünün H.754 tarihinde Mentешеoğlu Ahmed Gazi tarafından ele geçirildiğini, onun da burada *Kuru Cami* diye anılan bir cami yaptırdığını

(10) İdris Baba Türbesi, çevre yörüklerinin yakın zamanlara kadar toplanıp aş yedikleri bir ziyaret mahali olmuştur. Yakın zamanlara kadar kapısında aslan figürlü bir taşın durduğu söylenmişse de biz bu taşı bulamadık. Ancak, Peçin medresesi ile çeşmelerinde aslan figürüne sık yer verildiğini ve bunun Mentешеoğullarının-Venediklilerden aktararak ??-kullandıkları amblem ya da blazon tarzında bir işaret olduğunu düşünüyoruz.

(11) Aşkudil ve Turhan Akarca, *Milas*, İst.1954, 103, şek.7, Girit kemerli evi için bkz. P.Bozineki-Didonis, *Greek traditional Architecture: Crete, Atina* 1985, 56-60, şek.88-95.

yazmıştır¹². Bu camiî belirlememişsek de, bugün terk edilmiş olan Eskişar köyünün eski toprak sahiplerinden olan Eskişar ailesi tarafından gimnasium'un üzerinde yaptırılmış olan iki katlı, sundurması ahşap camiî, bize daha eski bir yapının tadil edilmiş şekli gibi görünmüştür. Ancak, içine giremediğimizden, bu savımızı yerinde bir çalışma ile doğrulamak fırsatını bulamadık (Resim: 8, 9).

Menteşe Beyliği ile ilgili olduğunı sandığımız en önemli bulgu, bugünkü *Bozöyük'ün güneybatısındaki* tarlaların ortasında duran, yakınında bir de =*hanı* bulunan kitabesiz ve isimsiz *camidir*. Bilinen en eski tahrir defterlerinde zikredilen¹³ ve Kanuni'nin Rodos seferi sırasında ordunun konak yerlerinden biri olan bu eski nahiyenin Mentese devrinden beri iskan edildiğini düşündürten verilerden biri de, kuşkusuz, 14.40 m çapındaki kubbeye örtülü bulunan bu caminin, gerek genel görünümü gerekse yapısal özellikleri ve oranlarıyla eski Çine'deki Ahmet Gazi Camii ve gene Ahmet Gazi Dönemi'ne tarihlendirilen Peçin'deki Yelli Cami ile olan benzerlikleridir (Resim: 10, 11).

Menteşe Beyliği döneminden kaldığını düşündüğümüz bir başka yapı grubu ise, Milas'a bağlı olan türbe Ortaköyü'nde bulunandır. Eskiden Milas-Aydın deve yolu üzerinde bulunduğu ve ovasında panayır kurulduğu söylenen Türbe köyünü oluşturan birbirinden ayrı beş mahallenin -*Beşikdamı, Gavurpınarı, Akkovanlık, Çamlıyurt, Ortaköy* - en önemlisi olan Ortaköy'de birkaç tarihsiz yapı kalıntısı durmaktadır. Bunlardan biri olan köyün camii, onarılarak özgünlüğünü yitirmişse de, bundaki ezan yerinin hemen bütün Mentese Beyliği camilerinde görülen tarzda, yani duvara bitişik bir dış merdivenle çıkılan sayvanlı bir mahal şeklinde olması, eski olduğunu düşündürüyor. Bu camiîin karşısında duran *zaviye* ahşap çatki/kerpiç dolgu usulünde yapılmış mütevazi ve sıradan bir yapıdır. Hamamdan arta kalan ise, bir evin duvarıyla bütünleşmiş duvar kalıntılarıdır. Buna karşılık, camiîin karşısındaki mezarlıkta duran *çifte türbeler* -ki bugün üç haneden ibaret kalan adını vermiş olmalıdırlar- oldukça ilgi çekicidirler: birbirine bitişik ve büyük bir kemer açıklığıyla irtibatlandırılmış duran bu türbelerin içinde ikişer mezar bulunmaktadır. Türbelerden daha sağlam olanı sekizgen planlıdır, ince sularla işlenmiş bulunan kapısının üst kısmında, geçme taş tekniğiyle yapılmış iki renkli bir palmet frizinin izleri seçilir. Giriş kapısı ve

(12) Evliya Çelbi, *Seyahatname* 9, (Z.Danışman yayını, c.13, s.138)

(13) II.Beyazıt dönemine ait Başbakanlık Arşivindeki 47 nolu defterde Bozöyük Mentese Liasının bir kazası olarak geçer: Uykucu, Muğla, 93.

temel kısmı sayılmayacak olursa yıkık durumdaki ikinci türbe ötekine göre daha eski olduğu izlenimini verir: Bu türbenin giriş kapısı devşirme antik bloklarla yapılmıştır, kapının lentosuna ise, kuşlar için iki küçük yalak oyulmuştur. Yalıkların üstünde eski yazıyı anımsatan bir oyma süs bulunur. Mütevellişi köydeki Demirciler ailesi olan bu türbelerden daha yeni olanı, birinci türbeye sığdırılmayan mezarların barındırılması için Osmanlı Devri'nde inşa edilmiş olmalıdır. Buna karşılık, içine mezar katmak için zoraki çözümlere gidilmesine yol açan birinci türbenin Mentеше döneminde hatırı sayılır bir kişiye ait olduğunu varsayabiliriz (Resim 12, 13).

2- Mentеше Eli Bölgesi'ndeki taramalarımız sırasında, 18. ve 19. yüzyıllara ait bir dizi a'yan yapısını da belirledik. Bunların içinde, daha önce değinme fırsatını bulduğumuz için, ayrıntılarına girmeyeceğimiz, Milas'taki *Abdülaziz Ağa* ailesinin bıraktıklarıdır. Milas'ın içinde Ağalar Camii diye anılan camileri, çifte türbeleri ve sadece mazgalı çevre duvarlarının bir kısmı, küçük hamamı, döner dolap kuyusu ve bazı alt hacimleri duran konakları bulunan bu ailenin halen otogarın gerisindeki zeytinliklerin içinde duran heybetli kulenin de sahipleri olduğu sanılıyor. Bu kulenin şehre bakan cephesindeki ahşap sundurma ile bugün ortadan kalkmış bulunan köşkün, sonradan ve yapının bir kat yükseltilmesine yol açan tadilat sırasında inşa edilmiş olması gerektiğini, yapısal çözümleme göstermektedir¹⁴ (Resim: 14, 16).

Tahrir defterlerinde adı *Mandalyat* olarak geçen ve bu adı Laskaris dönemi idari bölümlenmelerinden biri olan Melanoudion temasından alan¹⁵ Selimiye ilçesi¹⁶ verimli bir ovanın kenarına kurulmuş olduğundan,

- (14) Ağalar Camii H.1150/1737 tarihinde Hacı Abdülaziz Ağa tarafından yaptırılmıştır. Ancak medresesi ortadan kalkmıştır: *Milas*, 102 vd. Aynı aileden Mehmet Sait Ağa ise h.1164/1750 yılında Milas'ta Hisarbaşı'ndaki Belen camii'ni onartmıştır: *Milas*, 98 vd. Bu ailenin konağını görece sağlam olduğu döneme ait bir resmi için: *Milas*, lev.23-24. Aynı eserde konağın bir de kulesi bulunduğunu, kulenin üzerinde de Mehmet Sait Ağa'ya ait bir kitabemin durduğunu öğreniyoruz (104-106). Kule bugün yoktur, buna karşılık *Suçun Timan* mevkiindeki bağ kulesi aynı aileye atfediliyor. Sayın Prof.Dr.Aşküdil Akarca bu aile hakkında bir araştırmayı bizzat yürüteceğini bildirdiği için, yukarıdaki saptamalarla yetiniyoruz.
- (15) Eski Trakesion temasının Karya ile çakışan kısmı ile Balat yöresini içine alan Mylassa-Melanoudion tema'sı için bkz.: H. Ahrweiler, *Histoire et géographie de la région de Snyrme entre les deux occupations turques*, (1080-1317), Paris 1965, 127.
- (16) Ege Üniversitesi'nden Sayın Nuri Adıyeko'nun hazırladığı ve Selimiye Belediyesinde bulunan küçük araştırma raporundan öğrendiğimize göre, eski Osmanlı kayıtlarında Mandalya ya da Mandalyat olarak geçen Selimiye'nin geleneksel adı halk tarafından hala kullanılmaktadır ve bu adın kaynaklarda rastlanması 17. yüzyılın ikinci yarısından sonradır ve bir kaza merkezi oluşu münasebetiyledir. 1868 tarihinde nahiyeye haline gelen yerleşim Cumhuriyet Dönemi'nde Milas'a bağlanmış, kanımızca Mandalya'nın aynı zamanda yakındaki körfezin adı olması ve bu adın belki uzunca bir süre bölge adı olarak kullanıldığı ve belli bir yerleşime sonradan izafe edildiğini gösterebilir.

18. ve 19. yüzyıllarda güçlenen bazı büyük toprak sahibi ailelerin üssü olmuştur. İçerde bu ailelerin bıraktıkları eserler arasında en önemli gözükenleri, öncelikle, Dergah-ı ali kapıcıbaşı olan *Seyyid Ömer b. Abdülfettah* adındaki Menteşe Sancağı müteselliminin bıraktığı cami, han ve hamamdır. H.1213/1798 tarihli cami, ilginç ve bakımlı bir eserdir¹⁷. (Resim: 17) Kible duvarına dik, üçer aralıklı iki kemer sırasının taşıdığı ahşap bir tavanın örttüğü caminin sütunları taşandır ve bunları birbirine bağlayan kaş kemerlerin arasındaki aynalar, öktüzgözü şeklindeki deliklerle hafifletilmiştir. Caminin önündeki sayfiyelik kısmı, ikişer aralıklı dört sıra kemerden oluşan derin bir mekandır. Ölçü ve oranları oldukça başarılı olan bu caminin dış duvarları molozdan inşa edilmiştir. Bahçesinde kitabeli mezar taşları bulunur. Aynı kişinin kullanılır durumdaki hamamına giremedik. Han ise oldukça sağlamdır. Selimiye'deki derebeylik dönemine ait bir diğer önemli yapı, *Şahin Ağa ailesi* nin bugün harap olan konağıdır. Bununla birlikte, kalıntılar bu kuruluşun önemi hakkında fikir verir: H. 1157 tarihli bir kitabeyi taşıyan mermer kemerli bir cümle kapısından geçilerek girilen kuruluşun birçok ev ve avludan oluştuğu anlaşılıyor. Bugün eski konaktan sadece alt duvarlar ve bir merdiven kalmıştır.

Aynı şekilde, eski Köyceğiz'de bulunan ve *Ali Paşa ailesi* ne ait olan konak ve çiftlik yapıları da yeterince korunamamıştır¹⁸. Ali Paşa Konağı diye bilinen yapı, erken 20. yüzyıl özelliklerini sergileyen terk edilmiş bir konak ise de, yer aldığı yüksek duvarlarla çevrili arazinin içinde görülebilen kimi kalıntılar, bacalar, daha eski bir kuruluşa işaret ederler ama onun kuruluş düzenini yeterince anlatmazlar. Buna karşılık biraz ötede bulunan *Menteşeoğlu ailesinin* çiftlik binası, eski temeller üzerinde yeniden inşa edilmiş bir bina olsa da, önü çifte merdivenli ve iri payandalarla destekli zemin katının durumu, önceki yapının muhkem karakteri hakkında fikir verir. Binanın avlusunda oymalı ve kitabeli, erken 20 yüzyıla ait bir süslü havuz ve bazı müstemilat binaları durur. Göl yo-

(17) Gene Sayın Nuri Adıyöke'nin verdiği bilgilere göre, Başbakanlık Arşivindeki *Cevdet Dahiliye tasnifindeki 7623 sayılı belge*, 1770'de Mandalyat ve Milas a'yanının Seyyid Abdurrahman olduğunu, 1790'da ise a'yanlığın Ömer Ağa'ya geçtiğini öğreniyoruz. Yazar, h.1321/1902 tarihli *Maarif Salnamesi*'ne atıfta bulunarak (s.378), Ömer Ağa'nın kurduğunu medresenin 20. yüzyıla kadar açık kaldığını bildiriyor. Caminin kitabesinde ise, Menteşe mütesellimi ve dergah-ı ali kapıcıbaşı olan Seyyid Ömer b. Abdülfettah'ın camii müceddeden inşa ettirdiği yazılıdır.

(18) Mora isyanından sonra yörenin büyük çiftlikleri güçlü aileler arasında paylaşılmış, Köyceğiz ile Ula arasındakiler Hasaıçavuşoğulları'nın eline geçmişti: *İlimiz Muğla*, Özgül yayınları, Isparta 1968, 47. Köyceğiz'in Yüksekünm denen bugünkü mevkiine taşınması, 1879 yılında ve Ali Paşa'nın girişimi ile olmuştur. 1882'de Belediye örgütü kurulmuş, 1885 yılında ilçe merkezi durumuna getirilmiştir: *ay.es.*, 143.

lunda bulunan çiftliğin selamlığının kalıntıları arasında ise, çiftliğin “*para odası*” diye bilinen, ve çiftliğin gelirlerinin saklandığı hazine kısmı durmaktadır¹⁹ (Resim: 18).

A'yan mimarisinin özgün ve ilginç yapılarını barındıran bir diğer merkez, Stratonikeia üzerine kurulu olan Eskihisar köyüdür. Bugün kömür işletmeleri yüzünden köy halkı başka bir yere taşınmış, eski yerleşmeden sadece birkaç hane açık kalmıştır. Etnoğrafik ve pitoresk özellikleri nedeniyle korumaya alınması gereken ve belki antik sitle bütünleştirilerek bir *kültür siti tanımı içinde* değerlendirilmesi anlamlı olacak bu köyde, geçen yüzyıllarda egemen olan *Eskişar ve Küçükkadılar* ailelerinden artakalan kimi yapılar oldukça ilginçtir. Özellikle Eskişar ailesinin antik malzeme kullanılarak elde edilen düzgün mermer bloklardan ve derzlerinde dekoratif dolgu bulunan duvarlarıyla dikkati çeken büyük konakları, bölgenin dönem mimarisi açısından incelenmeyi gerektiren *değişik* yapılarıdır. Bu konaklardan başka, daha yukarıda sözüünü ettiğimiz cami ile bir hamam bulunmaktadır¹⁹.

Büyük toprak sahiplerinin bir köydeki incelmış mimarilerini temsil eden bu yapılarla tezat teşkil eden bir başka derebeylik konağı ise, Düğer yakınlarında, Yaka köyünün gerisindeki tepelerde kurulmuş bulunan Tlos kalesinin içine, *Kanlı Ali Ağa* diye bilinen derebeyinin yaptırdığı konaktır. Bugün sadece avlu, ahır ve müstemilatına ait bazı kalıntılar duran konağı Spratt ziyaret etmiş ve betimlemiştir²⁰. Spratt'a göre konak Düğer ağasının kardeşine aittir ve doruktaki kayanın iki yanına inşa edilmiş iki kanattan oluşuyordu. Spratt evin içindeki ahşap oymalarla nakış işlerinden söz etmiş, konağın çevresinde çok sayıda ahır bulunduğunu, avlunun geniş bir çimenlik şeklinde olduğunu ve olağanüstü güzellikte bir manzaraya bakacak şekilde oluşturulduğunu yazmıştır. Ayrıca, bu ko-

---

(19) Verdiği bilgiler için çiftliğin sahibi Sayın Hürrem Menteşeoğlu'na teşekkür ederiz.

(20) Çok kısa bir süre kalabildiğimiz Eskihisar'da, ahşap konak sayılmayacak olursa, de-ğindiğimiz mermer duvarlı konakların içine giremedik. Şaşırtıcı bir iççilik ve alışılmışın dışında bir tasarım ve tezyin özelliğini sergileyen bu yapıların daha ayrıntılı biçimde incelenmeye değer olduklarını belirtmekle yetinelim ve bunlarda uygulanan duvar dokusunun, çok daha alçakgönüllü bir biçimde olsa bile, Muğla'nın Rum evlerinde uygulandığına de-ğinelim: O.Ekinçi, *Yaşayan Muğla*, İst.1985, 63, res. sayfa 75. görülen bu teknik bölgeye 19. yüzyılın ikinci yarısında Rodos, Karpatos, Kıbrıs ve başka Ege adalarından gelen ustalar tarafından getirilmiş olmalıdır. Bu dönemde, Türkler gibi toprak işleyen yerli Rumların toprak damlı evlerinden farklı bir mimarlık geleneğini getiren bu ustaların Muğla'ya gelmesi, o devirde zenaat ve sanayi erbabına olan gereksinimi bu şekilde karşılamak isteyen Menteşe mütesellimi Abdülaziz Ağa'nın girişimiyle olmuştur: Ünal Türkeş'ten aktaran Ertuğrul Ala-dağ, *Muğla Evi*, Muğla 1991, 4 vd.

nağın yazlık bir ikametgah olduğunu, kışlık konağın *Fornas* diye yazdığı kazada bulunduğunu belirtmiştir²¹ (Resim: 19, 20).

Bu denli çarpıcı olmasa bile, stratejik ve yerleşmeye egemen konumuyla bazı ortak özelliklerin sergilendiği bir başka konak, Tavas Kalesi'nin kuzeydoğusundaki *Hırka köyü*'nde bulunan *Tavasoğulları* konağıdır²² (Resim: 21, 22). Halen metruk ve oldukça harap olan konağın gerisindeki avlunun çevresinde burc kuruluşunda bazı yıkıntılar bulunur: ayrıca, burada içinde kapacak ve kemikler bulunan ve ötelere doğru uzanan bir zeminaltı geçitten söz edilmiştir. Eskiden bir nahiye merkezi olan bu köyde, çeşitli onarımlarla özgünlüğünü yitirmiş H.770/1368 tarihli bir caminin bulunması²³ Orta Çağ'da önem taşımış olan bu yerleşimdeki konağın belki de bir Bizans kuruluşunun üzerinde -kale? manastır?-, inşa edilmiş olabileceğini gösterir.

Bugün Kale diye anılan eski Tavas'ta ise, eski yerleşimden çok az iz kalmıştır Çünkü eski adı Yereğüme olan bugünkü Tavas'a taşınan halk, yeni evlerinin inşası için gerekli malzemeyi eski binaları sökerek sağlamıştır. Bugün Kale'de ayakta kalan tek tük bina yıkıntıları arasında görece sağlam olanı, *Cevher Paşa Camii* diye bilinen a'yanlık yapısıdır (Resim: 23, 24). Ahşap tavanlı olan caminin örtüsünü iki sıra ahşap sütun taşır: Renkli boyalı ve völütlü olan bu sütunların benzeri, sonradan kapatılan sayfiyeliğin kemerlerini taşıyordu. Kargir minareli dikdörtgen şeklinde olan binanın duvarlarında çok güzel hat istifleri görülebilir²⁴.

Yukarıdaki bilgiler, 1993 yüzey araştırmalarında saptadığımız kültür varlıklarının araştırmanın amacıyla doğrudan ilgili olanlarından birkaçıdır. Çok daha geniş bir malzeme dökümünü sağlamış olan bu araştırmanın ardından edindiğimiz genel izlenim: Menteşe Eli Bölgesi'nden antikiteden beri oluşmuş bir iskan ağının dağınık izleri bulunmaktadır ve bu izlerin, vakit geçirilmeden incelenmesi gerekir. Tarihsel coğrafya ve

(21) Tlos için bkz: E.Bean, *Lycian Turkey*, Londra 1978, 65-68. Kanlı Ali Ağa Konağı için: T.A.B.Spratt ve Ed.Forbes, *Travels in Lycia, Milyas and the Cibyratis*, Londra 1847, 32 ve 36 vd.

(22) Ay.es.,52.

(23) Hırka köyü için bkz: L. ve J.Robert, *La Carie, Histoire et Géographie historique avec le recueil des inscriptions antiques*, c.II: *Le plateau de Tabai*, Paris 1954, 121. Yazarlar, köyün "şehirleşmiş görünüşü/aspect citadin" ile öteki çevre köylerinden ayrıldığını belirtir. 1853'den önce buraya uğrayan Tschihatscheff ise (*Reisen in Kleinasien*, 1853, 53'den aktaran Robert, ay.es., 121) Denizli'de 200 çiftliği ve çok sayıda evi olduğunu bildirdiği Tavasoglu'nun Hırka'daki konağını görmüş ve onu "zevкли ve görkemli bir saray" olarak tanımlamıştır. Yazar ziyareti sırasında harem kısmından bir sürü Mısırlı kadının bağırarak onlara doğru geldiğini ve ancak Harem Ağasının zoru ile eve doğru püskürtüldüklerini de eklemiştir.

(24) Caminin son onarımdan önceki görünümünü için: *Carie II*, lev.20/4.

iskan tarihi açısından ivedilik taşıyan bu girişim, aynı zamanda defineciler ve eski eser kaçakçıları için verimli ve bakir bir saha olan bu bölgenin görece korunmasını sağlayacaktır. Ayrıca, bu bölgede rastladığımız kültür zenginliğini ve karmaşıklığı, bunların korunması için doğal ve arkeolojik sit kavramlarının yeterli olmadığını göstermiştir. Bu bölgede, zengin bir doğal çevrenin içinde yer alan her devirden eski eserleri ve antropolojik değerlerde usul ve gelenekleriyle bir bütün olarak korunması gereken yerleşim noktaları ve onların arbölgeleri bulunuyor. Bunlar, ancak bir "Kültürel sit" tanım ve mevzuatı içinde korunabilirler.

Resim: 1- Milas/Peçin Ahmet Gazi Medresesi'nin türbe olarak kullanılan ana eyvanı (1993 durumu)

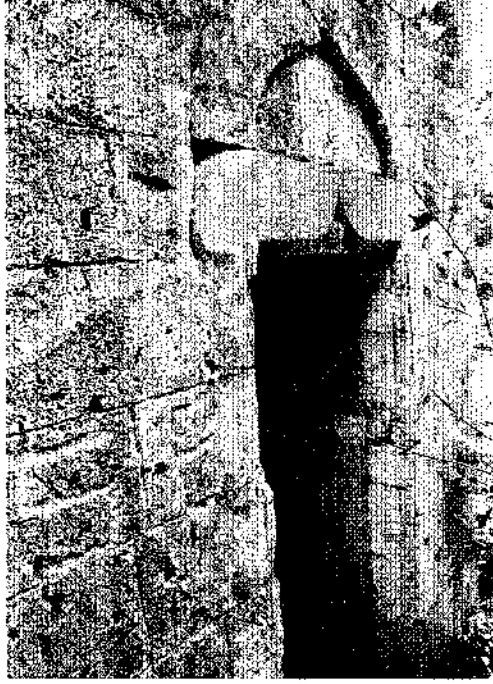
Resim: 2- Eski Köyceğiz - Kule Tepesi: İdris Baba Türbesi

Resim: 3- Eski Köyceğiz - İdris Baba Türbesinin giriş kapısı. Kapının üstündeki aslan fiğürlütaş kaybolmuştur. Bu kapıya, halen kısmen yıkık tonozlu bir küçük dehlizle ulaşılır.

Resim: 4- Eski Köyceğiz - Selçuklu Camii; iç görüntüm. Solda tavanı taşımış olan kemerin başlangıcı seçilebilir.

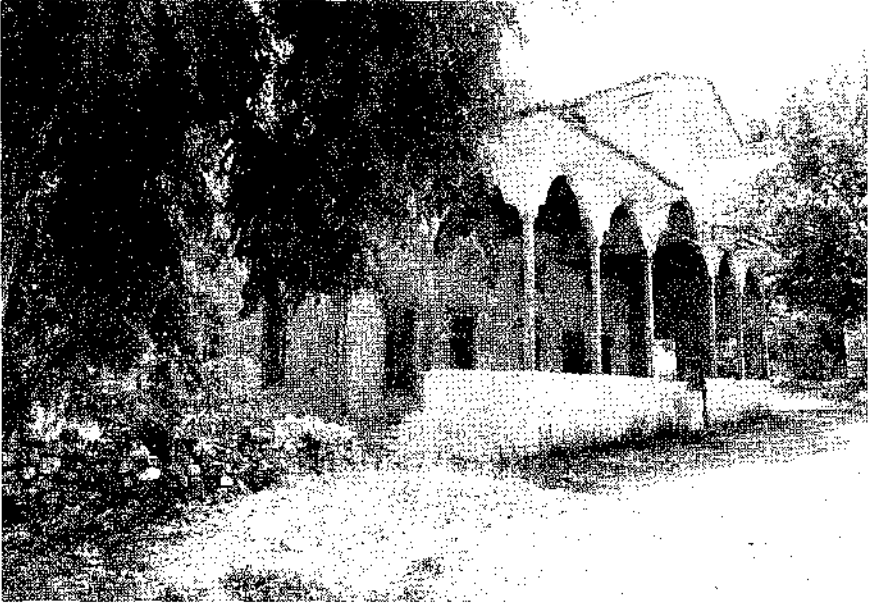
Resim: 5- Eski Köyceğiz - Selçuklu Camii minare kapısı

Resim: 6- zml Ecebeli mevkii: Anonim Türbe

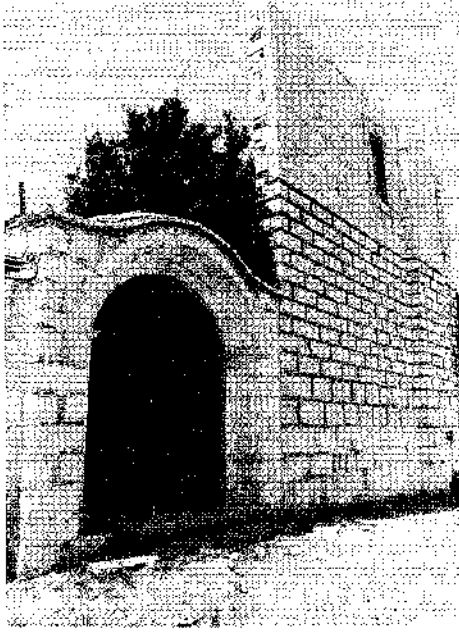

Resim: 7- Üzümlü yolu - Eski Han

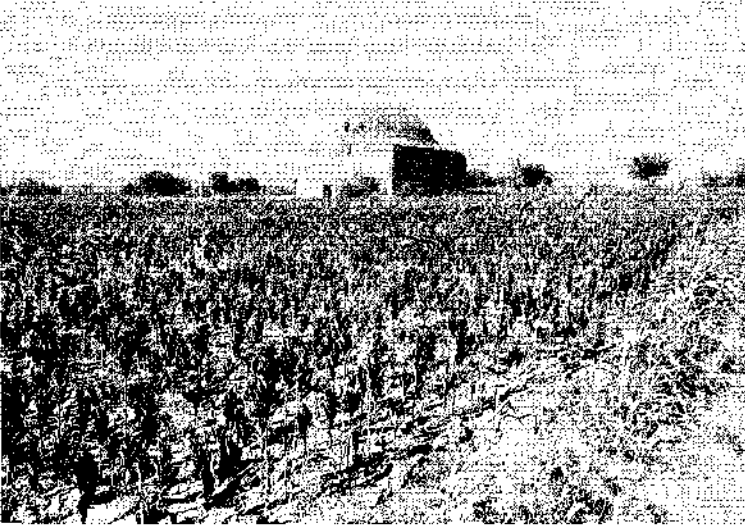

Resim: 8- Eskihisar (Stratonikeia): Eskişar ailesinin camii

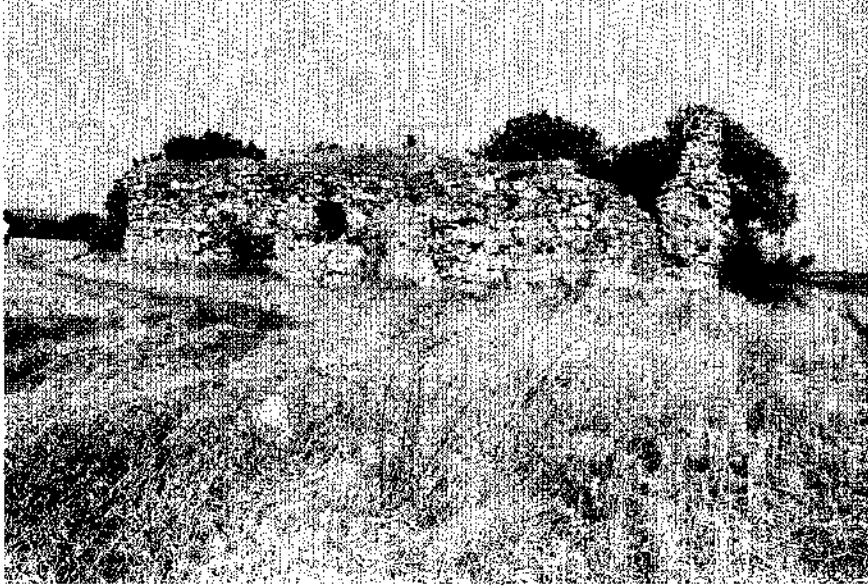

Resim: 9- Eskihisar (Stratonikeia): Eskişar ailesinin konağı

Resim: 10- Bozöyük: İçenin güneybatısındaki
Menteşe (?) Camii.

Resim: 11- Bozöyük: camiin karşısındaki eski han

Resim: 12- Milas-Türbe Ortaköyü: Çifte türbeler, soldaki yıkık durumdadır.

Resim: 13- Milas-Türbe Ortaköyü: Yıkık türbe kapısının lentosundaki kuş yalıkları

Resim: 14- Milas - Abdülaziz Ağalar Konağı yıkıntıları

Resim: 15- Milas suçum tımarı mevkiinde Ab dülaziz Ağalar bağ kulesi

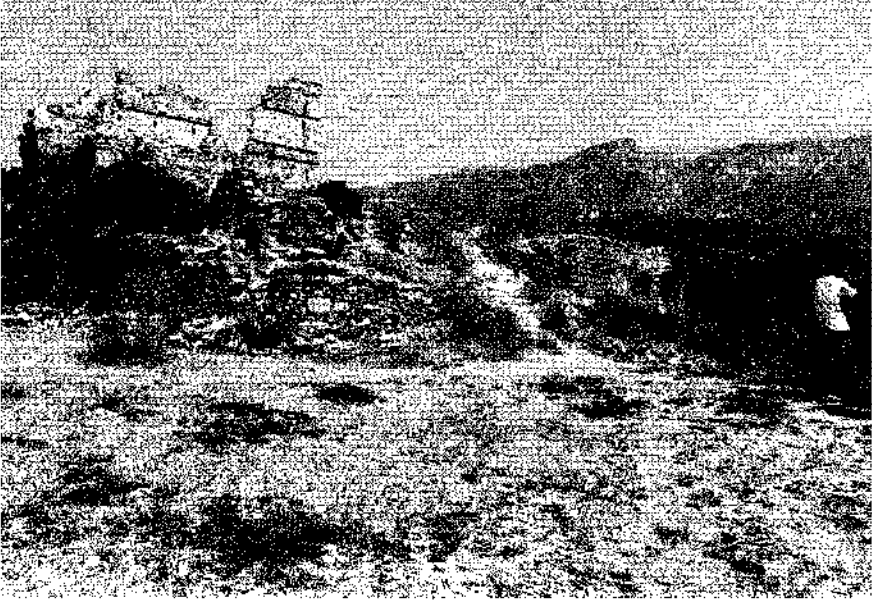
Resim: 16- Milas suçum tımarı kulesinin oturma katındaki ocak ve raflar

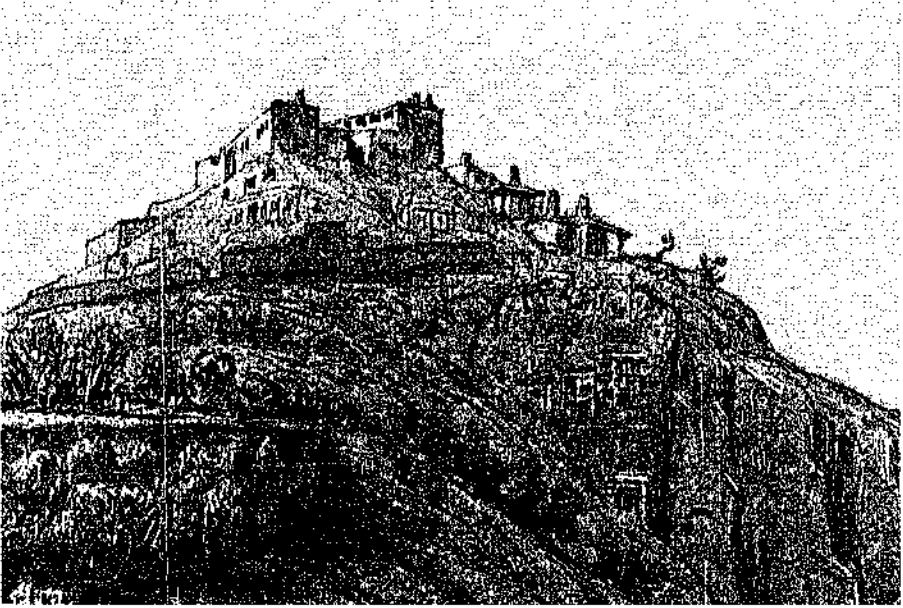
Resim: 17- Selimiye: Abdülfettah Camii, sayfiyelik kısmı

Resim: 18- Eski Köyceğiz Menteşoğlu ailesi çift
liğinde para odası yıkıntıları

Resim: 19- Tios (Düger) Kanlı Ali Ağa Konağı yıkıntıları

Resim: 20- Tios (Düger): 19. yüzyılın ilk yarısında Kanlı Ali Ağa'nın yazlık konağı (Spratt'tan....)

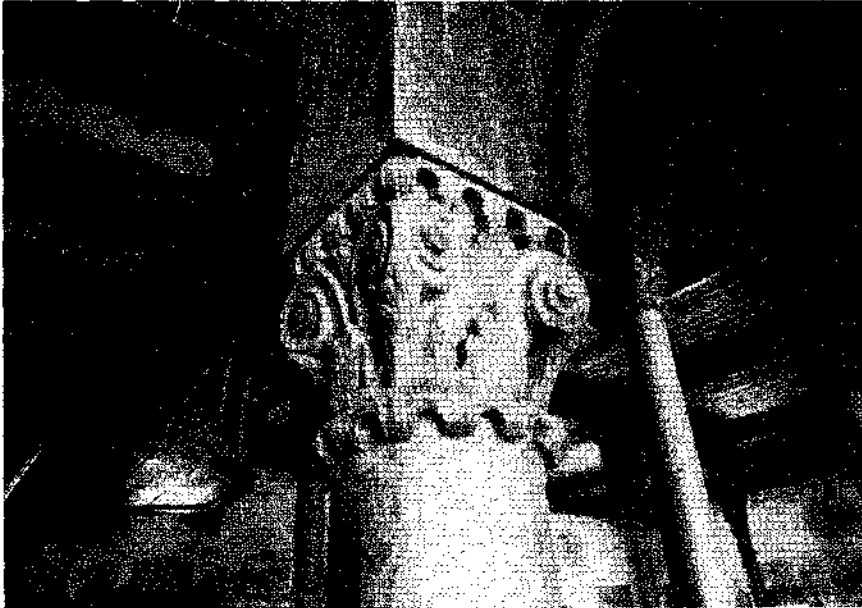
Resim: 21- Kale yakınında Hırka köyü: Tavasogulları Konağı

Resim: 22- Hırka Köyü Tavasogulları Konağını çevreleyen yıkıntılardan

Resim: 23- Tavas Kalesi - Cevher Paşa Camii

Resim: 24- Tavas Kalesi - Cevher Paşa Camii'nde ahşap taşıyıcılar ve tavan

SURVEY OF THE EARLY BYZANTINE SITES IN ÖLÜDENİZ-GEMİLER ADA AREA

Kazuo ASANO *

From September to October of 1993, the Japanese expedition team was engaged in the fourth campaign on Gemiler Ada, Karacaören Ada and the coastline of the mainland between Ölüdeniz Village and Tuzla Burun to the west of Karacaören Ada. The team was directed by Prof. Shigebumi Tsuji of Osaka University, and consisted of six members¹.

CHURCH I ON GEMİLER ADA

As I have already presented in the previous reports², on Gemiler Ada and Karacaören Ada a great number of buildings of various kinds remain: churches and chapels, secular buildings of much smaller size, and tombs. As for the religious architecture, we have already surveyed four churches on the two islands during the 1991 and 92 seasons; Church II, Church III and Church IV on Gemiler Ada; Church I (Fig: 1). It is severely damaged, probably by huge waves, and it does not look like a church at first glance. But through the survey we recognized an apse of a basilica, about 6.5 m wide (Plan: 1). Though the rock of the ground at the site of the church is deliberately flattened, the dimension of the main part of the church cannot be precisely defined. A vaulted passage surrounds the outer wall of the apse. There are also several rooms in the east of the passage. To the south of the apse a small chapel is attached. Through the

* Kazuo ASANO, Aichi University of Education, JAPAN.

- (1) The project was sponsored by the Ministry of Education of Japan. The other members of the team are as follows: Tetsuro Ohashi (Osaka University), Tomoyuki Masuda (Waseda University) Koji Nakatani (Osaka University) and Kazuhiko Emura (Aichi University of Education). We are grateful to T. C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü and Ms. Nurhan Turan for their kind collaboration with us.
- (2) K. Asano, "Survey of the Byzantine Site on Lycian Coast near Fethiye by Osaka University, Japan," in *X. Araştırma Sonuçları Toplantısı* (Ankara, 1992), pp. 7ff.; *ibid.*, "Byzantine Sites on Gemiler Ada and Karacaören Ada (Lycia, Turkey)", in *Philokalia*, 10 (Osaka Uni-

clearing of the floor of this part, we found a baptismal font of a cross plan (Fig: 2) The east and west arms are slightly longer than the north and south arms. Probably the catechumen descended into the centre of it by a few steps. The inside of the pool must have been decorated by marble revetment. It is of the same type as the baptismal font that we found in the church complex on Karacaören Ada through the 1991 campaign, though the latter is of a rigid Greek cross plan.

SECULAR BUILDINGS ON GEMİLER ADA

In addition to the churches, we also surveyed the buildings of other kinds. A residential area spreads on the north slope of Gemiler Ada. There are a number of small buildings, most of which seem to be private houses (Plans: 2, 3). A house consists of one to five rooms, and the larger houses have two storeys. It is not easy to date these secular buildings, but as far as we observed, the masonry of the houses seems similar to that of the churches on the island, and obviously different from that of the modern houses of Greek inhabitants who lived in this region. Narrow streets run through these houses. This apparently disordered lay out of the streets may have been advantageous for defensive purpose. In 1993 we measured only about 12.000 square metres in two areas of the north slope of Gemiler Ada, and we hope to produce a more extensive map of the two islands in the future.

GRAVEYARD ON GEMİLER ADA

On Gemiler Ada there are three graveyards. In 1993 we surveyed the graveyard near the eastern end of the island (Plan: 4) There are two types of tombs: a vaulted tomb and a simple pit carved into the bedrock. On the façade of some vaulted tombs, a cross, with a curved top as the Greek letter of P, is incised on the mortar layer. As for the pit tomb, we found only one lid for it so far. The lid is roof-shaped, and has acroteria at the four corners. A cross in relief is carved on the top, which will help to date the tomb of this type.

ÖLÜDENİZ BEACH CHURCH

In 1993, along with the aforementioned survey work, we discovered four churches on the mainland coast surrounding the two islands.

-
- (3) An interesting parallel is found in the site of early Byzantine city in Osmaniye near Dalaman, south Caria. K. Hattersley - Smith and V. Rucciari S. J., "A Byzantine City near Osmaniye (Dalaman) in Turkey. A Preliminary Report," in *Orientalia Christiana Periodica*, 56 (1990), pp. 135ff.

On the beach of the modern resort village of Ölüdeniz, a large building was found (Plan: 5). It is covered by thick bush and the overall view cannot be obtained, but measuring made it clear that it is a large basilica. It measures 19 m. wide and about 33 m. long, though the west wall is completely destroyed. It is the largest basilica we have found in this region, and must have formed the centre of the colony which existed here in early Byzantine times. It is surmised that the ancient colony was already demolished and replaced by the modern village of Ölüdeniz in the south-east of the church. This may be confirmed by the existence of an apse wall of ruined church within the village, which now serves as a fence between a hotel swimming pool and a camp site. The ancient village must have been spread also to the west of the church that we found this year. Foundation of small houses still remain in the lagoon.

An important discovery in this church is fresco paintings on the walls. The fresco in the south lateral apse is damaged, but many parts of the decoration are left enough to confirm that it depicts Christ or a patron saint in the centre in a frontally standing pose (Fig: 3). Two angels stand on his both sides, and a donor in a light blue costume steps forward toward the saint's foot (Fig: 4). Comparing with a part of fresco paintings in a tomb on Karacaören Ada which we found in 1991 (Fig: 5), there are evident similarities in the pose between these two figures of the donors, with their covered hands holding out, and also in the style, e.g., the treatment of the drapery and so on. They must date from the sixth to the seventh century⁴. Another fresco fragment was discovered on the south wall of the church (Fig: 6). The length of that face measures about ten centimetres. It seems to be a part of a narrative scene, but the theme of the scene cannot be identified. For the discovery of this church, we owe much to the useful information provided by the staff of the Fethiye Museum.

ÖLÜDENİZ LAGOON CHURCH

At a distance of about two kilometres north-west from this Ölüdeniz Beach Church, we found another church near the shore of the lagoon (Plan: 6) It is also a basilica, and measures 13 m wide and 22 m long. It is located on the road which connects Ölüdeniz Village and Kaya Köy, a Greek village which had been active until the beginning of this century.

---

(4) Asano, "A Stylistic Observation of the Fresco Paintings of the Tomb on Karacaören Island (Lycia, Turkey)," in *Bulletin of Aichi University of Education*, Vol. XLI (1992), pp. 155ff.

The cistern in the atrium of the church has been restored. Judging from the mortaring technique, it must have been used by Greek inhabitants. Several fragments of marble capitals with reliefs were collected from the nave of the church.

BEŞTAŞ BAY CHURCH

Going further to the west, there is another church on a steep slope near an inlet called Beştaş Bay (Plan: 7) It is again of a basilican plan, 11 m wide and 19 m long, and a square room surmounted by a dome was attached to it.

KARACAÖREN BAY CHURCH

Our last discovery is a basilica on a bay in the mainland opposite to Karacaören Ada. Survey work of this church was deferred until 1994 season. This church must have been related to a huge rock on its south side, where pit graves are found on the top. There are also many secular buildings around the bay.

Prior to these discoveries of 1993 campaign, we found one basilica on so-called Gemiler Beach near Gemiler Ada last year. In all, we found four churches on Gemiler Ada, one on Karacaören Ada, and six along the coastline of the mainland surrounding Gemiler Bay, that extends over eight kilometres. This region, which produced such a large number of churches, must have been prospered by means of marine trades and pilgrimage.

In the topographical study of this region in the 19th and 20th centuries, Ölüdeniz has been identified as an old port called Symbolon or Symbola, by several explorers and scholars including T.A.B. Spratt and E. Forbes⁵, H.Kiepert⁶ and Lois Robert⁷. This name Symbolon is referred to only once in *The Life of St.Nicholas of Sion*. According to *The Life, Nicholas of Sion*, who was active in Lycia in the mid sixth century, came to Symbolon to visit the shrine of the Archangel and of Saint Demetrios there⁸. Gemiler Ada was called St.Nicholas Island in medieval portulans,

---

(5) T. A. B. Spratt and E. Forbes, *Travels in Lycia, Milyas and the Cibyratis* (London, 1847), vol.1, pp. 23f.

(6) H. Kiepert, *Erläuterungen zu der dem Werke Reisen In Lykien und Karien von O. Benndorf und G.Niemann beigefügten Spezialkarte* (Wien, 1849, s.24 - 5.

(7) Lois Robert, *Documens de l'Asie Mineure méridionale* (Genève/Paris, 1966), pp. 21. n.3

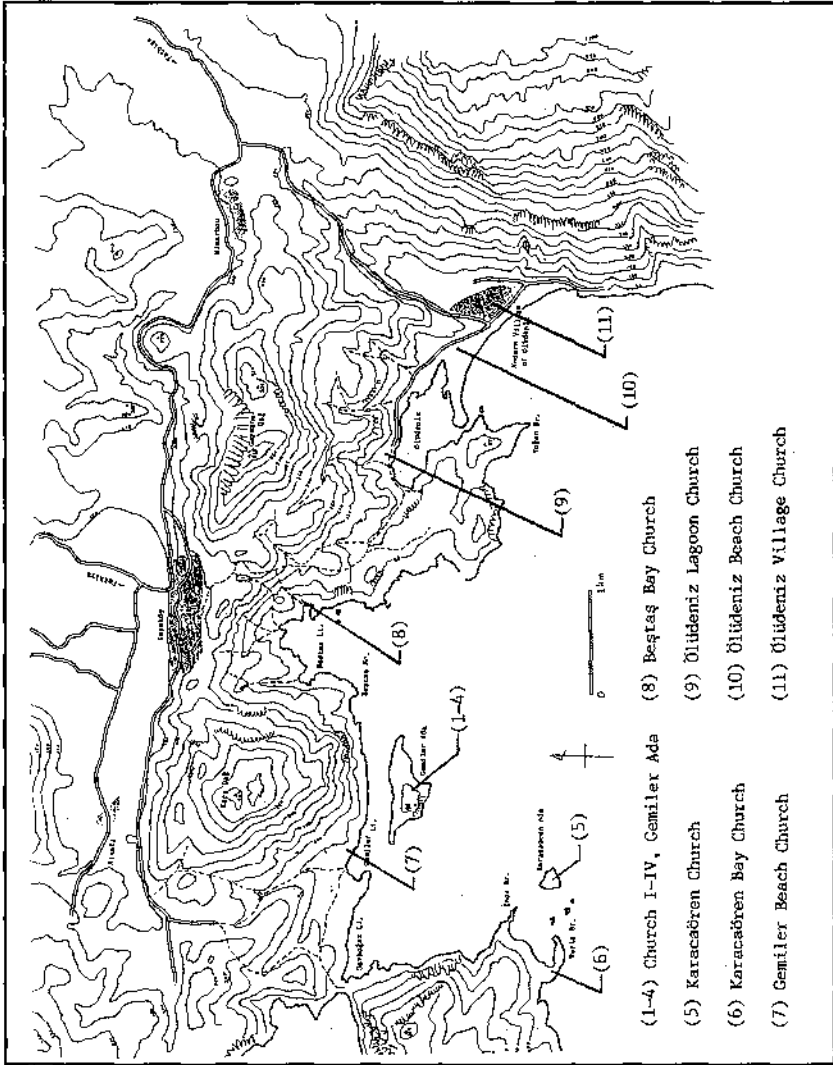
(8) Commentary and translation by Ihor ad Nancy Patterson Sevckenko, *The Life of Saint Nicholas of Sion* (Brookline, Mass., 1984), p. 91.

e.g., a guide book for sailors⁹, and it is still locally known as Aya Nicola. In the fresco painting around the north entrance of Church II on Gemiler Ada there is a part of Greek inscription which reads "EYTYX...", possibly the name of the donor of this church¹⁰. This name may be completed as Eutyhianos, a bishop who donated luxurious silver jares to Sion Monastery in Lycia in the mid sixth century, where Noeholas of Sion was the abbot. All of these fragmental evidences suggest a close relationship between this region around Gemiler Ada and the activity of St. Nicholas in early Byzantine period.

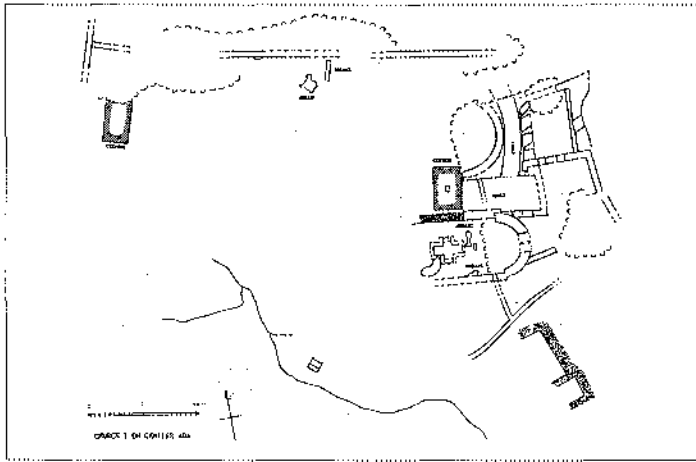
---

(9) A. Delatte ed., *Les portulans grecs* (Liège, 1947), pp. 52f.

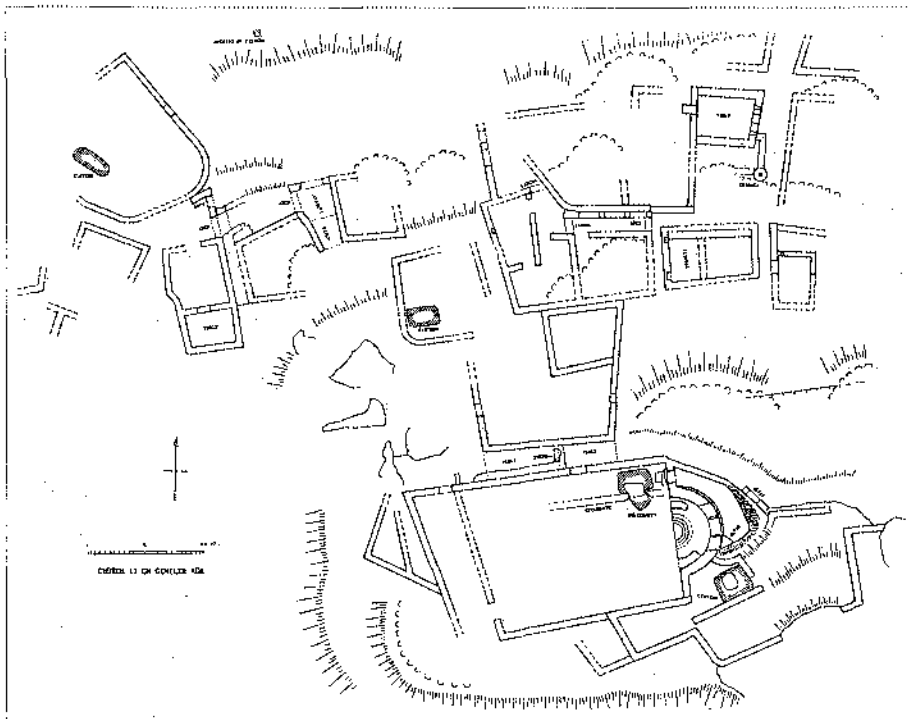
(10) T. Masuda, "The Island of Agioi Nikolaoi: A Byzantine City in Lycia and the Early Cult of St.", in *Mediterraneus*, XVII (1994), pp. 19ff

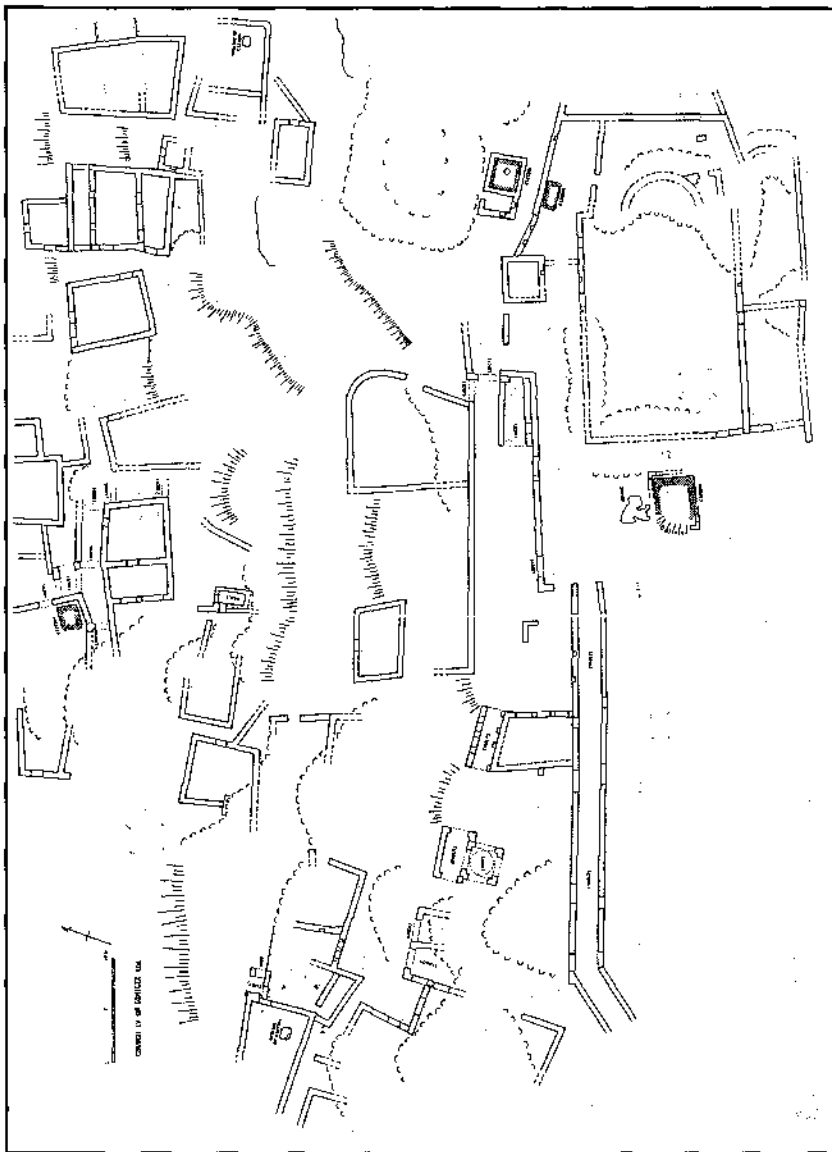
Map: Ülüdeniz - Gemiler Ada - Karacaören Ada.

Plan 1- Churc I, Gemiler Ada

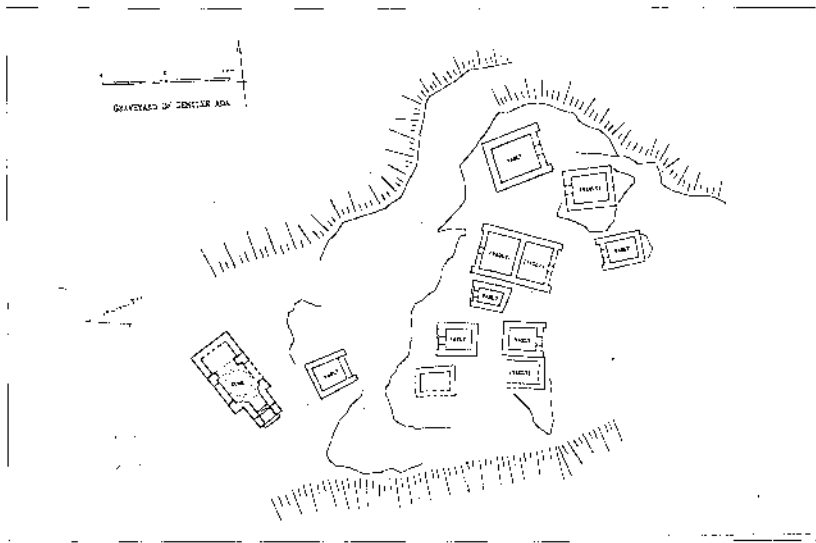

Plan: 2- Churc II and part of city, Gemiler Ada

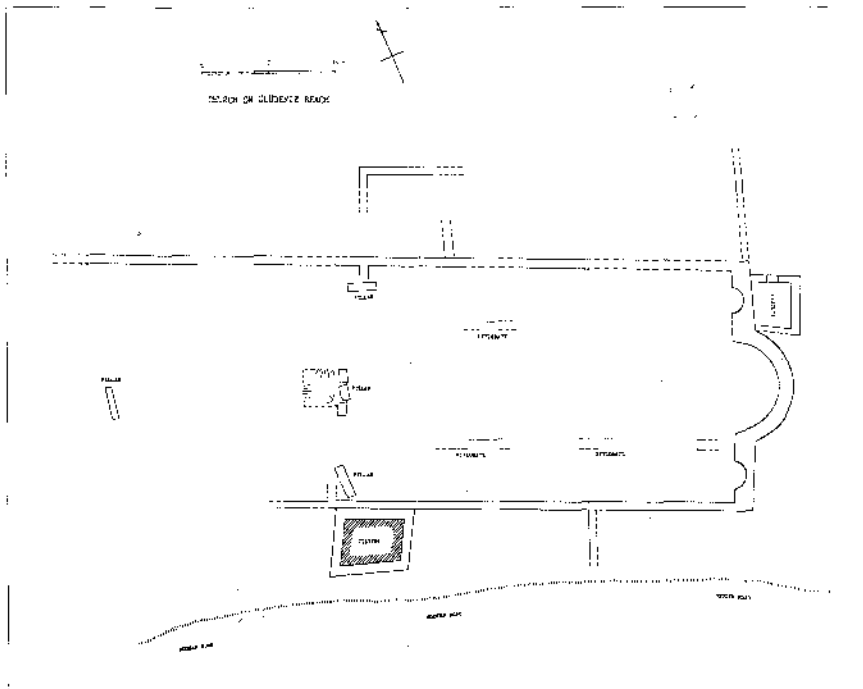

Plan: 3- Church IV and part of city, Gemiler Ada.

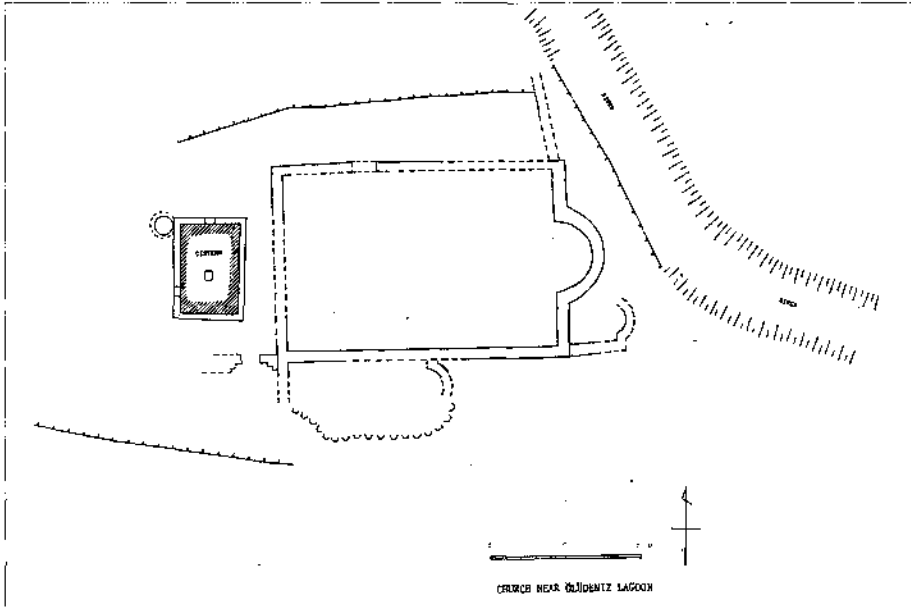

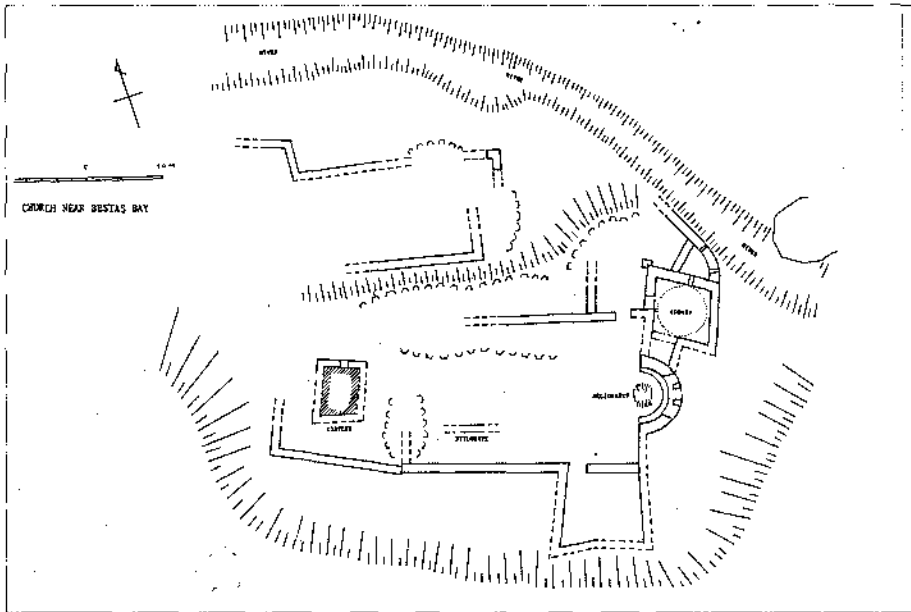
Plan: 4- East graveyard, Gemiler Ada

Plan: 5- Öltideniz Beach Church

Plan: 6- Ölüdeniz Lagoon Church

Plan: 7- Bestas Bay Church

Fig: 1- Church I, Gemiler Ada

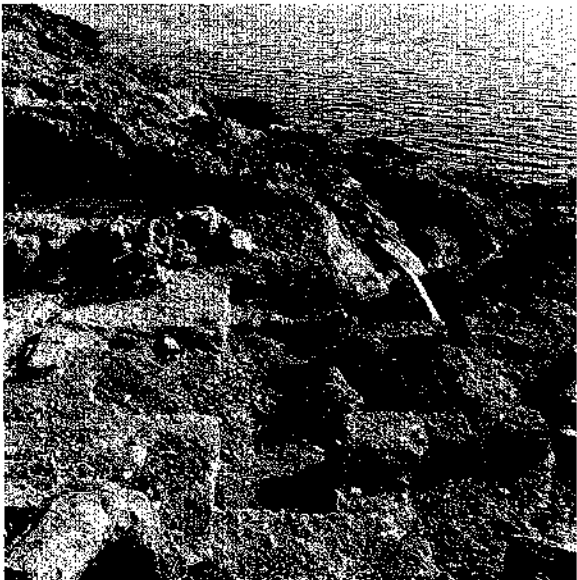

Fig: 2- Baptismal font, Church I, Gemiler Ada

Fig: 3- Fresco painting. Ölüdeniz Beach Church

Fig: 4- Detail of fig. 3.

Fig: 5- Fresco painting. Tomb on Karacaören Ada

Fig: 6- Fresco painting. Ölüdeniz Beach Church

ÇATAL HÖYÜK REGIONAL SURVEY

1993 RECONNAISSANCE SEASON REPORT

Trevor WATKINS*

Part of the new programme of work at Çatal Höyük, under the overall direction of Dr Ian Hodder, is a regional survey of settlement and other archaeological remains under my direction for the Department of Archaeology of the University of Edinburgh. This survey programme is intended to produce a high quality data-set on the sites in the region for the Directorate-General of Monuments and Museums, but it is also designed to be a part of the Çatal Höyük research programme. As part of that larger research programme the archaeological survey is being established to work in close liaison with a programme of geomorphological and environmental research under the direction of Dr Neil Roberts of the Department of Geography at Loughborough University. The role of the regional survey of archaeology and geomorphology is to produce a long-term history of the changing landscape of the Konya plain, its human settlement and exploitation. It is only within such a broad chronological and landscape perspective that the microcosm that was Çatal Höyük will be understood.

The first, season of archaeological survey took place in September 1993. It was a reconnaissance and a test, and it had interesting and unexpected results. This small-scale season was funded by the British Academy and the University of Edinburgh. We were greatly assisted by the Directorate-General of Monuments and Museums by the kind staff of the Konya Museum, and especially by Naci Bakırcı, our representative, to all of whom I publicly express my great appreciation and warm thanks. Dr

---

* Dr. Trevor WATKINS, University of Edinburgh, Scotland - İNGİLTERE

Ian Hodder and the Çatal Höyük excavation team were very supportive and made our work at the field base in Çumra practicable and enjoyable. Dr David French and the staff of the British Institute of Archaeology at Ankara also did all that they could to advise and assist us. We were greatly helped by being able to review the published earlier surveys of the Konya plain by Mr James Mellaart and Dr David French in the context of other information resources held by the Institute, in particular maps, sherd collections and the soil surveys and maps produced by the Agricultural University of Wageningen in Holland.

The Konya plain is the dry bed of a Pleistocene lake. By the time that the lake dried out, it had silted up to such an extent that its bed was almost flat. Where rivers run out onto the surface of the dried lake bed they have created large alluvial fans. Konya itself stands on one of these alluvial fans in the north-west corner of the plain, and Çatal Höyük and modern Çumra stand on another, that of the Çarşamba Çay. In his doctoral research and subsequent publications Neil Roberts showed that the Çarşamba Çay alluvial fan has been in active formation and development from the last millennia of the Pleistocene period and through the Holocene period. With its rich alluvial soils, back-water swamp soils, good ground-water supplies, the Çarşamba Çay alluvial fan has for long been a natural focus for quite dense human settlement and intensive use, and it is in this rich archaeological area that the survey work has begun. Later, when we have covered this alluvial fan, we shall want to compare its settlement history with that of other areas, such as the areas of marl-based soils of the old lake bed, other alluvial fans, and the gentle hill country that borders the plain to the south and west.

The objectives of the reconnaissance season were (a) to undertake a short, first season of survey to the standard required by the Directorate-General of Monuments and Museums, (b) to assess the research potential of the area and design a strategy for more detailed surface survey, and (c) to test field recording and analysis methods with a view to establishing an efficient and sensitive field research strategy for future work. Using the combined resources of the previously published surveys, old maps and particularly the newly available 1:25,000 scale maps, the trial survey was concentrated on the map sheet (Map 29-cl), in the centre of which Çatal Höyük stands. The area of the map amounts to about 120 square kilometres, and the reports returned to the Konya Museum list 14 settlement sites (all mound sites, or höyüks) and 2 find-spots. Three sites identified on distribution maps published by David French were no longer identifiable; four sites not previously identified by either Mellaart or French

were located. The two find-spots consist of Late Roman monumental architectural elements in the centre of villages, in both cases related to village mosque.

Having seen the adjacent map-sheets, we believe that the site density on Map 29-cl is typical of those sheets that cover the Çarşamba Çay alluvial fan, that is about 1.16 sites per 10 square kilometres. Density of settlement off the alluvial fan appears to be somewhat lower -around 8 sites per 120 square kilometres, or 0,67 sites per 10 square kilometres. Within one or two more seasons we plan to begin to quantify better these quite sharp differences in settlement density. We should be able to refine the observations in terms of approximations of hectares of settlement to square kilometres of land, period by period.

From the point of view of the research survey programme the results of the reconnaissance were very positive and encouraging. They are summarised in the following paragraphs.

The 1:25,000 maps are extremely helpful in locating already surveyed sites and in suggesting where, either through topography or toponymics, more sites may be found. On a plain that is almost as flat as a billiards table, even small mounds are usually neatly defined by a contour on a map which has contours at 2.5 metre intervals. Although the maps were revised and reprinted in 1989, they are rapidly being outdated by the scale and intensity of new canal building (and consequent changes in the road layout). It may be easy to spot potential sites on the map and see the mounds across the landscape, but it is often not so easy to reach them.

The mounds are very varied in size, morphology, surface soil and vegetation. Within the small test area the surface indications show that there are settlements of very small size as well as many of considerable size (and one or two of very large size). Some settlements appear to be single period occupations, while others were long-lived or repeatedly re-occupied. The prospect of a detailed and rewarding study of settlement history over the long term, as implied by David French in 1970, looks very good. Given the agricultural productivity of the Konya plain and its very long-term population density, together with its central location within Anatolia, such a settlement history study should produce results of very wide significance.

Quantities of surface archaeological material and the conditions of preservation are very good. Densities of surface material range from high to very high; densities of surface artefacts typically lie in the range of 25

pieces per square metre. Thus spot samples taken at intervals across a site yielded several hundred sherds from a circular collection area of three metre radius. Such spot samples included large numbers of sherds that were (to our ignorant eyes at least) un-diagnostic. But they also gave us satisfactory quantities of diagnostic and dateable sherds. Above all, such a sampling technique ensures that diagnostic sherds are not missed in the field. On a number of sites very small numbers of undistinguished but diagnostic sherds were recovered heavily out-numbered by sherds representing the period of latest occupation. Sites which have been published as single period occupations can be shown to have chronological and stratigraphical depth beyond that final period.

As is expected from experience with mounded sites in other contexts, small pieces of material like sherds and chipped stone have been shifted upwards through the stratigraphy by constant re-working of the debris of earlier occupations. Therefore residual material from deeply buried occupations can still be obtained through intensive surface collection. In particular, tests carried out this year have shown that the surface material on a höyük may scarcely be displaced horizontally since the last occupation. In these circumstances the location and size of particular occupations may still be traceable on the surface of a multi-period site.

Experiments with surface collection methods were carried out and compared. In particular, two intensive collection methods were tried, picking up all the visible surface material from a defined area (typically between 40 and 100 square metres) and passing the loose surface soil (from a 2 metre square) through a 5 mm mesh and picking the artefacts from the sieve. The latter method is particularly useful in recovering small-scale chipped stone pieces, on which we shall be very dependent for the characterization of the early prehistoric periods, from the time of Çatal Höyük itself and earlier. There are encouraging indications that the present surface distribution of artefacts relates to underlying structural traits of the different periods of occupation.

In some parts of the Middle East surface survey has shown that the area of intensively cultivated land around a settlement can be approximately mapped through the medium of the pottery and bones which have been spread on the fields along with the organic waste from the settlement. The evidence from Çatal Höyük on the alluvial fan of the Çarşamba Çay is that several metres of alluvium have accumulated since that site was deserted five or six thousand years ago. We were able to observe that on many sites the distribution of surface artefacts coincided

with the mound and immediately became insignificant at the margin of the visible mound. Since we were not working on sites beyond the Çarşamba Çay alluvial fan on this occasion we were not able to see whether old ground levels are still at the surface where alluviation has not been an active process. We were able to observe that at one site which was occupied in Roman and Late Roman times there was substantial surface artefactual material distributed widely around the settlement itself. We believe that there is potential for the archaeologists to assist the geomorphologists in reconstructing the history of alluviation by identifying areas where there has been no significant alluviation since a particular period.

The larger canals are regularly dredged and cleaned by large machines, and the plain is criss-crossed with lines of recent up-cast; the newly dredged canals have exposures of the underlying soils and marls. In addition there is now a major programme of building new, large, concrete-lined canals. These excavations are also producing large amounts of up-cast soil in very long traverses. There was little time to test systematically the usefulness of these features of the contemporary landscape, but two or three random checks suggested that walking the lines of recently cleaned or newly constructed canals would be archaeologically useful. In one case we were able to observe through the sherds in the up-cast of a recently cleaned canal and the thin stratum of occupation debris observable in its sides the extension of a site below the alluvium over a distance of more than 100 metres beyond the edge of the visible höyük. In other cases we were able to confirm the opposite—that a nearby site did not appear to extend to the line of a passing canal below the present ground level.

Within our first, small sample of sites we were able to recognise pottery from the whole time sequence of Neolithic to Byzantine/Seljuk. Because of the lack of a local, well recorded and published stratification, we were able to do no more than earlier workers in identifying periods of occupation. The approach at the moment is "broad brush". There are "markers" for certain periods, some of them, like the Early Bronze 1 and 2 periods, very long periods in themselves. Other periods, for example Early Bronze 3 or the Late Bronze Age, seem to lack recognised identifiers in the form of pottery. It is hoped that a closer knowledge of the material from the region will enable us both to recognise those periods which are currently "missing" and to refine our chronological understanding of the long periods which can presently be assigned.

Despite our very limited experience, we would add a note of urgency. We have been very impressed by the speed at which the agricultural landscape in the Çumra area and the Konya plain in general is changing. Some small, low sites, which were found and reported in the 1950s or 1960s can no longer be located. A number of sites are being reduced at the margins by ploughing, and some sites are now being ploughed and cultivated. Where a site was part cultivated and part uncultivated, it is possible to observe the truncation effects of modern ploughing with heavy tractors and soil loss through erosion. There were unwelcome signs that people are employing brutal means to search for and loot ancient tombs dug into the mounds. Thus, it is not the agricultural landscape only which is changing; the archaeological landscape is also being damaged at what is very probably a much more serious rate than has been the case until now.

On the other hand the cleaning of canals is being carried out by large-scale mechanical means, which is producing much more up-cast and many kilometres of exposed sections across the plain. The urgency is occasioned by the increased speed of attrition of the archaeological resource and the fairly narrow window of opportunity to use the exposed sections and lines of up-cast soil. The new canals and irrigation channels are formed in concrete, and after the building phase is over, the process of digging and cleaning will cease. Already some old canals have apparently been abandoned. We therefore believe that the planned survey of the region is taking place at a very opportune time, and we shall certainly do our best over the coming seasons to cover as much of the region as quickly and intensively as possible.

Finally, I want to mention one particular and very special site called Pınarbaşı. At the end of our time in the field we made an excursion to the East of the Çarşamba Çay to visit this site which had been drawn to our attention by Dr. David French and Dr. Gordon Hillman. The site of Pınarbaşı is situated on the NW tip of a line of hills which extends from the main volcanic massif of the Kara Dağ to the edge of the Eski Hotamış Gölü. There appeared to be a rock shelter in an embayment at the tip of the line of hills, and obsidian tools and debitage had been found on the surface. The type and location of the site and the obsidian tools found there suggested that the site was either very early neolithic (a good deal earlier than Çatal Höyük itself) or even epi-palaeolithic (older than 10,000 years) in date.

We found extensive traces of what is thought to be an epi-

palaeolithic occupation which was not confined to the rock-shelter originally noted. There were obsidian pieces to be found all around the extensive embayment, and there are at least two other potential rock shelter sites there. At the foot of the talus, where pits had been illicitly and very recently dug to prospect for Roman period tombs, there is a small peninsula projecting into the marshy margins of the lake and terminating in a small, rocky outcrop. The spoil from the looters' pits on this peninsula revealed plentiful and diagnostic obsidian pieces (and more could be picked up on the undisturbed surface of the site). The exposed stratigraphy within the most extensive pit is full of ash and bone (and perhaps some large stone construction), and is typical of an epi-palaeolithic open village occupation site. In addition to the many obsidian tools recovered from the spoil heaps were two pieces of carved and decorated stone in a style which can be paralleled in the epi-palaeolithic of the Southern Levant. Around the open site below the rock shelters we found two bedrock mortars of the type known from epi-palaeolithic sites in the Southern Levant. The large-scale transport of obsidian over considerable distances at such an early date is without parallel in the near East, and reinforces the importance of the site. If the site is indeed that of a palaeolithic rock shelter succeeded by an open village of fully sedentary hunter-gatherers of epi-palaeolithic date, it is of very considerable significance. It would show that there is a long local prehistory to the settlement of Çatal Höyük, and it would also be very important in changing very dramatically the orthodox view of the transition to sedentism and complex hunter-gatherer societies and the adoption of farming economies in western Asia.

CLASSICAL SITES IN ANATOLIA: 1993

ARCHAEOLOGICAL SURVEY IN CAPPADOCIA

Eugenia EQUINI SCHNEIDER *

During the month of September 1993 an archaeological survey has been carried out in Cappadocia, in the area between the cities of Aksaray, Nevşehir and Niğde.

The research, which focused on the identification of the Classical sites and itineraries, has been realized in collaboration with the "Pre-historiya Anabilim Dalı" of the University of İstanbul, upon the invitation of Prof. Dr. Ufuk Esin¹.

This area, well known for the impressive archaeological documents of Byzantine age, is scarcely explored and studied as for the Hellenistic and Roman periods.

The first part of our program concerned a sector of the territory of the Hasan Dağ, the volcano known in Antiquity as *Argos or Argaios*². The investigation was made almost exclusively in the area within the District of Aksaray, the ancient Garsaura, refounded by Archelaos, the last king of the Cappadocian dynasty (36 BC-17 AD) with the name of *Archelais* and which became a colony under the emperor Claudius. At the time of Alexander the Great and, after, under the native dynasty, protected by the Romans, the region of Hasan Dağ was the most important part of the

---

* Eugenia Equini SCHNEIDER, Department of Antiquities - University of Rome "La Sapienza".

- (1) The survey team included, beside myself, Dr. Sevil Gülçür (University of İstanbul), Dr. Marcello Spanu (University of Rome "La Sapienza" and the commissar Murat E. Gülyaz (Museum of Nevşehir).
- (2) Strabo, XII, 2, 5.
- (3) Plin., Nat. Hist., VI, 8; Strabo, XII, 2, 10; Ptolom., Geog., V, 6, 13 For literary sources see: L. Franck, Sources classiques concernant la Cappadoce, in RHA. 24, 1966, 38 - 45

Garsauritide *strategias*; this was a political and geographical sensitive area, due to its being crossed by main road axes, particularly the North-West South-East route leading from Byzantion and Ancyra to Tyana and to *Portae Ciliciae* and there-on to Northern Syria (Fig.1)

A first exploration concerned the Aksaray-Selime-Güzelyurt axis, a route indicated by literature as Byzantine⁴, but surely already in function in the Roman period. The latter is supported by the following evidence:

1. The remarkable remains of the fortress on the top of the Gelin Tepe, dominating the valley of Sivrihisar. The ruins, already known to scholars, consist in two large rooms and traces of fortification walls. The still preserved masonry shows exterior curtains of small and almost regular stones and filling-in in opus caementicium with basalt fragments (Fig:2). A barrel - vaulted water reservoir, with traces of wall in opus mixtum (opus latericium + opus reticulatum), is located on the Eastern slope of the hill (Fig: 3). The use of this building technique, one of the very few examples actually known in Roman Asia Minor⁶ reveal the presence of Italic workmen and leads to assume the existence here, presumably within the first half of the IInd century AD, of a Roman garrison. The archaeological evidence also seems to reveal a re-use of the fortress in the Byzantine period.

2. The existence of two burial complexes, located on the slopes of a rocky outcrop near-by the town of Güzelyurt, the ancient Karbala, along the valley of Melendiz-suyu

Here more than fifteen chamber-graves with funerary beds in the interior, some with dromos and arcosolia, have been carved into the rock slopes (Fig: 4). The exterior front generally presents a deep, almost regular arch, opened into the rocky surface like a little porch; some examples show a more elaborate architectural façade with one or two columns (Fig: 5). Stelai with the sculptured rough design of a stylized human figure are very often carved out at the both sides of the entrance. Most of the funerary chambers show evident signs of re-use as dwellings in a later age.

---

(4) F. Hild, Das Byzantinische Strassensystem in Kappadokien, DenkschrWien, 131, 2, 1977, 48 - 50.

(5) F. Hild - M. Restle, IIB 2 . Kappadokien (Kappadokia, Charsanion, Sebasteia und Lykandos), DenkschrWien, 149, 2, 1981, 245 - 246.

(6) M. Waelkens, The Adoption of Roman Building Techniques in the Architecture of Asia Minor, in S. Macready - F. H. Thompson, eds., Roman Architecture in the Greek World, London 1987, 94 - 106

This type of grave seems to be usual in Roman Cappadocia; however there lacks a comprehensive study and an inventory of the burial complexes which are disseminated throughout the region⁷.

Other two cemeteries with the same architectural characteristics were identified during our survey, the first approximately 5 km far from the town of Gülşehir, the second near Ozancık, along the road toward Gökçetoprak, the ancient Sivas. Finally an impressive necropolis was pointed out by our Commissar near Karlık, in the Nevşehir District, with almost eighteen well-preserved chamber-graves.

The 1993 research concerned also two other road axes, the Aksaray - Akmezar - Bekarlar - Hasanköy route and the road towards Helvadere - Viranşehir.

The first one seems to follow a section of the Itinerarium Antonini and the Burdigalense which joined Colonia Archelais to Tyana crossing the Garsauritide *strategia* through *mutatio* Momoasson (presumably the modern Mamasun - Gökce), Nandianolus or *mansio* Anathiangō identified with ancient Nazianzos, *mutatio* Chusa (Yazıhöyük?), Sasima or *mansio* Sasima, presently identified with Hasanköy⁸.

The most interesting data came out from the identification of Nazianzos, the birth - city of Gregorius Nazianzenos.

The ancient settlement is scarcely documented by the literary sources and by the same Greforius who speaks of a small town, a " *σταθμοζ* " along the Roman road⁹. On the matter scholars tend to localize Nazianzos at Nenizigözü (4 km far from the modern village of Nenizi - Bekarlar), near by a türbe (the Bekarsultan Türbesi). Here two tepe, where we collected sherds of late Roman pottery and where some limestone architectural fragments are still visible on the ground, should be recognized as the site of the ancient town. However more consistent archaeological evidence was found by us at Nenizi - Bekarlar: architectural remains (col-

-
- (7) For preliminary studies see N. Thierry, Un probleme de continuité ou de rupture. La Cappadoce entre Rome, Byzance et les Arabes in CRAI 1977, 108 - 113, 129 - 141; Id., Découvertes à la necropole de Göreme, *ibidem* 1984, 656 - 691.
- (8) See D. H. French, Roman Roads and Milestones of Asia Minor, I, The Pilgrim's Road BAR International Series, Oxford 1981, 26 - 30, with litt.
- (9) Suda, s. v. Γρηγοριζ ; Pseudostr., Hist. Eccl., VIII, 11; Sokrates, PG, 67, 484; Gregor., Ep. 141; Or. 17. See P. Gallay, La vie de Saint Grégoire de Naziance, Paris 1943, 12 - 16.

umns, capitals, fragments of friezes) in marble or in limestone, lids of sarcophagi with an unfinished relief of garlands and grapes (Fig: 6) and two stelai with greek funerary epigraphy¹⁰. The first one (Fig: 7, a) with a superior semicircular tympanon is missing the inferior end; only the last letters of the four lines of the inscription are still preserved:

[- - - -] THOY

[- - - -] ONO

[- - Y - -] NIA

[E] NEKA

The fragmentary inscription of the second stele, broken in the upper and left part, is easier to read (Fig: 7b):

[AΘ H] ΝΟΔΟΡΟΣ

[ΑΝ] ΤΙΓΟΝΩ Ι

[ΓΑΥΚΥ] ΤΑΤΩΙ

[Π] ΑΤΡΙ

These findings could prove the identification of the site with the ancient Nazianzos, while it is possible to propose the hypothesis that the mansio indicated on the itineraries has to be searched for near the two tepe, in the area of Bekarlarsultan Türbesi.

Along an earth-road towards the village of Incesu, km far from the road Aksaray - Helvadere, at Yassıören, rock-tombs re-used as dwellings by the Byzantines are to be found. The Byzantine village, with some still visible structures, should lie on the western end of the hill. In the plain many sherds of coarse pottery together with handcrafted stones and a small water - cistern are evident items of the existence her of a small agricultural settlement of late Roman - Byzantine age.

A very interesting problem of our survey concerned the comprehension of the vast fielded of ruins, known to day as Viranşehir, which extends over four hills at about 500 m south of modern village of Hel-

---

(10)The most part of these arifacts are said to be coming from the area where the new Beledyet has been recently built.

vadere, along the Northern slopes of the Hasan Dağ. The most preserved and monumental buildings, with more than four churches have already been amply recorded and studied and belong to the early Byzantine age¹¹. The same chronology may be ascribed to the conspicuous remains of the settlement, houses with preserved access - doors which were built in a big, irregular masonry near to each other down the slopes of the hills. A proposal is to identify Viranşehir with the Byzantine Mokissos, that Procopios (Aed., V, 4, 15 - 18) says to have been refounded by Justinian on a steep and inaccessible site and that, until recent times, was said to be found in the modern town of Kırşehir¹². But a preliminary examination of the archaeological traces allows one to add some other considerations. The most Westerly hill is surrounded for a good part of its perimeter by a fortified wall, built out of opus pseudo-polygonale, with irregular blocks of trachite. In some sections the walled circuit presents a double curtain filled - in with gravel (Fig: 8, a - b). Inside the inner area, accessible in antiquity through a megalitic entrance, one can find a series of small closed rooms and visible traces of an East - West street.

A series of funerary buildings, tumuli, chamber or caisson graves, are lined along a road which crosses the valley and the southern hills in East - West direction, together with the Byzantine dwellings (Fig: 9).

It is clear that the settlement has known various successive periods of occupation. One hypothesis, but which is all still to be verified, is that concerning its most ancient phase, i.e. the small fortified acropolis, it could be identified with the Hellenistic fortress of Nora that Strabo, XII, 6, locates in Garsauritide and Plutarchos (Eum., X, 2) at the border between Licaonia and Cappadocia¹³. It is at Nora that Eumenek of Cardia was besieged and defeated by Antigonos Ist Monoftalmos in 320 B. C. but the fortress remains in use certainly at least until 36 AD.

The Western fortified hill of Viranşehir could correspond, also due to its modest dimensions (only two stadia), to the punctual description of the literary sources and to a dating towards the end of the IV century B. C. This chronology is not contradicted by the presence of the opus pseudo - polygonale which was used again in Asia Minor during the Hellenistic

(11) M. Restle, Studien zur Frühbyzantinischen Architektur Kappadokiens, DenkschrWien, 138, 3, 1979, passim.

(12) See litt. in TIB, 2, 238 - 239.

(13) For the various locations of Nora proposed by scholars see W. Ruge, RE, XVII, 1, 1936, 923. s. v. Nora.

(14) J. P. Adam, L'architecture militaire grecque, Paris 1982, 116 - 165; E. C. Stenton - J. Coulton Oinoanda: the Water Supply and Aqueduct, in AnatSt, 36, 1986, 42 - 57

age to continue up to the Roman imperial era¹⁴.

A topographical plotting of this area will be made during the coming 1994 season survey.

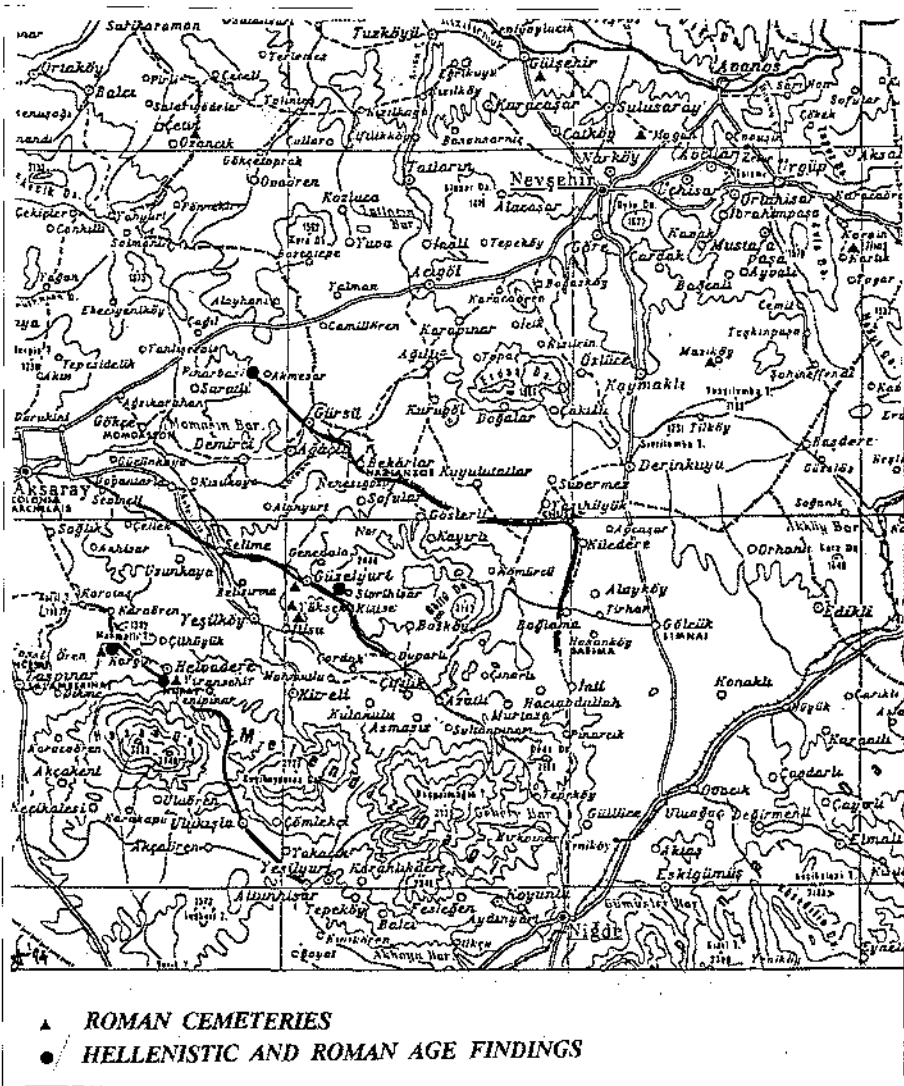

Fig. 1- Area of the 1993 survey.

Fig: 2- Sivrihisar, Gelin tepesi: remains of the Roman fortress

Fig: 3- Sivrihisar, Gelin tepesi: water - reservoir in *opus mixtum*

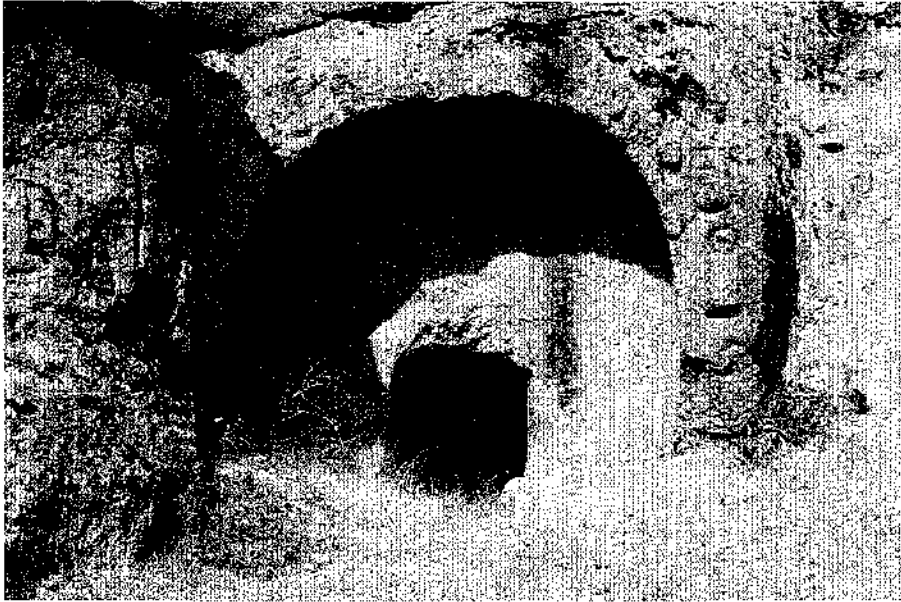

Fig: 4- Güzelyurt: rocky chamber - grave

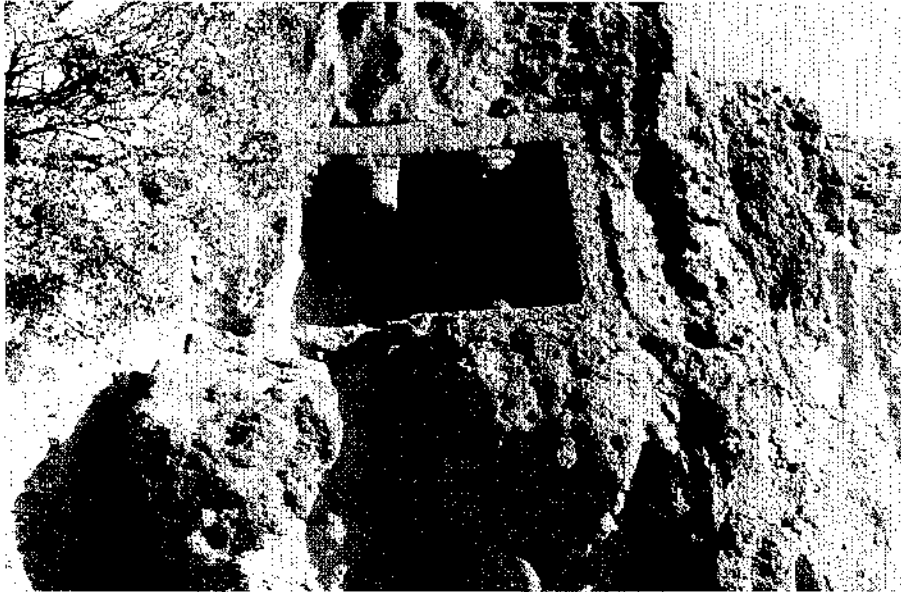

Fig: 5- Güzelyurt: tomb with columns

Fig: 6- Nenizi - Bekarlar : lid of sarcophafus with garlands and grapes

Fig: 7 a- Nenizi-Bekarlar: funerary stelai

Fig: 7 b- Nenizi - Bekarlar: funerary stelai

Fig: 8 a- Viranşehir: fortification walls of the western hill.

Fig: 8 b- Viranşehir: fortification walls of the western hill.

Fig: 9- Viranşehir: façade of a chamber - tomb of Roman Age.

AKDENİZ BÖLGESİ ANTİK ÇAĞ ZEYTİN VE ÜZÜM PRESLERİ - 1993

Adnan DİLER*

Antik Çağ Anadolu'sunda ekonomi ve teknoloji tarihini kapsamlı şekilde incelemeyi amaçlayan 1993 yılı yüzey araştırmaları Bodrum, Datça ve Bozburun yarımadalarında sürdürülmüştür¹. Araştırma gezileri sonucunda yöredeki yerleşim merkezleri ile bunların çevreleri incelenerek, çok sayıda küçük ve büyük ölçekli zeytin ve üzüm presleriyle antik tarım terasları belirlenmiştir. Aşağıda, bulunan örneklerden seçilmiş bazılarının tanıtımıyla bunlarla ilgili kısa değerlendirmeler yapılmıştır.

Bodrum Yarımadası'nın önemli yerleşimlerinden Myndos (Gümüşlük) kentinde antik limanın doğu yakasındaki (=köy yolunun doğu tarafı) alçak yamaç üzerinde yerli kayayla oyulmuş, olasılıkla antik bir şarap işliğine ilişkin olabilecek bazı kalıntılar görülmüştür² (Resim: 1, 2). Tahribat nedeniyle döşemeleri güçlükle izlenebilen işliğin kaya tanelerinden en iyi korunmuş olanı 3 x 3.40 m ölçülerindedir. Eğimli olarak yapılan tekne tabanı batı tarafta 0.20 m derinliğindedir. Bunun ön tarafında oldukça tahrip olmuş bir tekne daha izlenebilmektedir. Burada kalıntıların döşemelerinin iyi korunmamış olması ve toprak dolgu nedeniyle akıtma kanalları ve sıvı toplama yerini göremiyoruz.

---

* Dr.Adnan DİLER, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü, 25240 ERZURUM

- (1) Araştırma için izin veren Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne projenin iki yıllık ekonomik giderlerini karşılayan Türk-Amerikan İlmî Araştırmalar Derneği'ne teşekkür ederim. Ayrıca, araştırmaya Bakanlık temsilcisi olarak katılan Sayın Ali Önder'e çalışmaya gösterdiği yakın ilgi ve yardımlarından dolayı teşekkür borçluyum.
- (2) Eski Gümüşlük köyünde başka bir şarap işliği daha bulunmuştur. Eğimli kayalık arazide dikdörtgen biçimli toplama havuzu ile buna bağlanan yan yana çift pres yataklı işlik Lykia Bölgesi'nde sıkça görülen bir tiptir. İlk kez İzmir 2 nolu Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu Müdürlüğü araştırmacılarınca bulunan kalıntı için bilgi veren Sayın Osman Arslan'a teşekkür ederim.

Marmaris Turgut köyünden Bozburun'a yönelen yol üzerinde ve Turgut köyünün yaklaşık 1 km kadar batı uzağındaki, üzerinde, pramidal çatılı bir oda mezarın konumlandığı (Resim: 3)³ tepenin yola yakın alt yamaçları yukarıya doğru ard arda yükselen basamak teraslarla donatılmıştır (Resim: 5, 6). Boyutları 0.30 - 0.40 m ye dek ulaşan irili ufaklı moloz taşlardan yapılmış bu duvarlar yer yer 1 - 1.5 m ye kadar ayakta kalabilmiştir. İki ayrı yağ işliğine ait büyük boyutlu pres ağırlıkları ile çift ezme yataklı bir yağ işliği (Resim: 4) tarımsal teraslar dışında Turgut köyü çevresinde yerleşik diğer kalıntılardır.

Marmaris Selimiye köyünün yaklaşık 4 km kadar güneydoğusundaki "Asarcık" olarak adlandırılan, bugüne dek araştırılmamış Hellenistik ve Roma Çağrı'ndan önemli bir akropol yerleşimi (Resim: 7)⁴ ve bunun çevresinde antik tarım terasları ile yağ işliklerine ilişkin bazı kalıntılar görülmüştür. Bunlardan kalenin batı yamaçlarında (Resim: 8, 9) ve kale aşağısındaki düz alanlarda (Resim: 10) belirlenen antik tarım terasları, arazinin konumuna uygun ve birbirlerine koşut yapılmışlardır. Bunlardan kale yamaçlarında yerleşik olanlarda uzunluk ve genişlikleri 0.20 - 0.40 m ye ulaşan iri moloz taşlar kullanılmıştır; teraslar arasındaki genişlikler ise 7 - 10 m arasındadır. Yer yer 50 m uzunluğunca izlenebilen teras duvarları 1 m yüksekliğince ayakta kalabilmiştir. Asarcık kalenin aşağısındaki -bugün de tarım arazisi olarak kullanılan- düzlük alanlarda, zeytinyağı işliklerine ait iki ayrı pres ağırlığı (Litus) bulunmuştur (Resim: 11)⁵. Kalenin batısındaki Kızılköy Mahallesi Kozaktaşı mevkiinde toprak yolun 20 - 30 m kadar doğusunda zeytinyağı işliğine ait büyük bir pres yatağı ancak tekil bir buluntu olarak günümüze gelebilmiştir (Resim: 12). 0.50 m yüksekliğindeki tek parça kayadan yapılmış örnek 1.10 m çapındadır; üzerinde 0.20 - 0.30 m aralıklarla ve birbirlerine paralel oyulmuş akıtma kanalları bulunur. Bu kanallar önde 0.60 m uzunluğunda bir oluğa bağlanır.

Sömbeki Körfezi'nin güneyinde -Rhodos Karşiyaka'sı olarak da bilinen- yarımadaının güneybatı kıyısındaki Loryma (Bozukkale) askeri kalesinde (Resim: 13) batıdaki yuvarlak kulenin 30 m kadar aşağısında yer-

-
- (3) Kayalık bir tepenin kenarına kondurulmuş gömüt-Halikarnassos Mausoleion'u çatısının yeniden kurmasında önerildiği gibi - yüksek bir pramidal çatı ile alta tek bir gömüt odasından oluşur. Duvar işçiliğiyle Amos kenti sur duvarlarına büyük benzerlik gösteren kalıntının önünde kayalığın düzeltilmesiyle düz bir alan oluşturulmuştur.
  - (4) Asarcık Kalesi kalıntılarının durumuyla yarımadaının hiç şüphesiz önemli yerlerinden biridir. Özellikle doğu yamaçlarda ve tepe üzerindeki yapılar iyi korunmuştur.
  - (5) Bu pres ağırlıklarından biri 1.50 x 0.70 x 0.90 m, diğeri ise 1.10 x 0.49 x 0.23 m boyutlarındadır.

leşik, 3 m uzunluğundaki monolit bir kayaya oyulmuş pres yatağı (Resim: 14) 0.08 m derinliğinde ve 1.17 m genişliğindedir⁶.

Knidos antik kenti özellikle antik tarım teraslarıyla ilgi çekicidir; Kent sınırları içerisinde ve yakın çevresine dağılmış olan bu terasların günümüze en iyi korunmuş olarak gelebilmiş örnekleri, Büyük Liman'ın (Güney limanı) batısındaki tepenin limanı gören yamaçlarında konumlanır⁷ (Resim: 15, 16). "Basamak teras" tipindeki bu kalıntılar, uzunluk ve genişlikleri 1 m ye kadar ulaşabilen iri taş bloklardan, harçsız duvar tekniğinde yapılmıştır. Sağlam ve nitelikli işçilikleriyle ilgi çeken bu kalıntıların uzunlukları arazinin topografik dokusuna göre çoğu yerde 100 m yi aşmaktadır; teras genişlikleri ise genelde 3-5 m arasındadır. Bunlarla teknik yönden karşılaştırılabilecek en yakın örnekler, kentin doğusundaki Kiyrap Koyu sırtlarındadır. Kentin diğer kesimlerindeki terasların bazıları yakın zamanımızda yeni onarım ve bazı eklentilerle antik işlevine uygun olarak yeniden kullanılmışlardır. Ancak onarılan ya da yeniden inşa edilen bu teraslarda ayırım, kullanılan taşların küçük boyutlu olması yanında, duvarların kalitesiz ve zayıf dokusuyla da farkedilebilmektedir (Resim: 16).

Değerlendirme

Marmaris Selimiye köyünün yaklaşık 4 km güneydoğusundaki "Asarcık" kalenin batı yamaçlarındaki teraslar hiç şüphesiz kale çevresinde değişik yerlerde belirlenen yağ işliklerine ait pres ağırlıklarıyla daha da önem kazanmaktadır. Kale aşağısındaki düzlükler bugün de tarım arazileri olarak kullanılmaktadır. Bu alanda yerleşik antik işlik döşemeleri ya tahrip olmuş ya da oldukları yerlerden başka yerlere sürüklenmişlerdir. Bu çevrede belirlenen iki büyük pres ağırlığı ile Kızılköy'de (Resim: 12) bulunan büyük pres yatağı yörede bir zamanlar gerçekleştirilen tarımsal etkinlik ve yağ üretiminin göstergesidirler. "Asarcık" kalenin çevresinde bulduğumuz pres ağırlıklarının ait olduğu işliklerin yerleri tam olarak belirlenememiştir. Ancak, kalenin yaklaşık 400 m kadar batısında görülen pres ağırlığı, bunun 20 m kadar uzandığı düzgün kesmetaş bloklardan yapılmış çiftlik evi özelliğindeki bir yapıya ilişkin kalıntılarla ilgili olmalı. Asarcık çevresinde saptanan pres ağırlıkları Turgut köyü yakınında ve bununla Selimiye arasında, bugün "Elle Koyu" olarak çağrılan yerdeki (Resim: 19) küçük bir liman kıyısına

- (6) Loryma Kale'de bir örneği belirlenen bu tür basit presler, tanelerin parçalanması ve preslenmesi için kullanılan en basit işlik döşemleridir.
- (7) Knidos Kazı Başkanı Sayın Prof.Dr.Ramazan Özgan başvurumu olumlu karşılayarak kentteki tarımsal terasları ileride ayrıntılıca çalışmamı olumlu karşılamıştır. Kendisine teşekkür borçluyum.

kurulmuş -donanımlarıyla bir fabrika görünümündeki- bir yağ işliğine ait pres ağırlığıyla aynı özelliklerdedir. Bu tür ağırlıkları yarımadanın olasılıkla ticari amaçla işletilen ve baskı -kollu pres tekniğinin uygulandığı yüksek kapasiteli yağ işliklerinde görebiliyoruz.

Knidos çevresindeki yağ ve şarap işliklerinin durumu araştırma öncesi en çok merak edilen bir konuydu. Başta Atina olmak üzere, Delos ve Alexandria gibi önemli merkezlerde saptanan Knidos kökenli baskılı kulplar Knidos'un Antik Çağ'ın başta gelen ihraç merkezlerinden biri olduğunun bir belgesidir⁸. Son yıllarda Hisarönü⁹ ve Burgaz'da¹⁰ ortaya çıkarılan amphora üretim merkezleri ve amphora bothrosları bölgedeki ticari üretimin boyutlarının diğer başka göstergeleridir. Amphora atölyeleri ve baskılı kulplar dışında bu yöredeki yağ ve şarap üretiminin boyutlarını kesin olarak belgelemek bugüne dek olanaklı olmamıştır. Baskılı amphora kulplarındaki eponymlerin yağ ve şarap üreticilerine değil çömlekçi ustalarına ait olabileceği yönünde de tartışma vardır. Bu bağlamda, amphora üretimi, işlik ve tarımsal terasların birarada değerlendirilmesi de büyük önem taşır. Knidos kenti ve çevresinde bir kaç pres ağırlığı ve yağtağı dışında işliklere ait olabilecek veriler şaşırtıcı derecede azdır. Ancak, kentin sınırları içinde ve dışındaki eğimli arazilerde belirlenen teraslar, Knidos kökenli tarımsal etkinliklerin günümüze ulaşan yansımalarıdır. Bu teraslar çoğunlukla 100 m den fazla uzunluklarına karşın çoğu zaman 5 m den daha az genişlikleriyle üzerlerine kondurulmuş olabilecek yapıları taşımaktan uzaktır. Ve büyük olasılıkla ziraat yapma amacıyla inşa edilmiş olmalıdırlar. Özellikle Adatepe'nin Büyük Liman'a bakan yamaçlarındaki teraslar iri bloklardan ve polygonal teknikte yapılmış nitelikli duvarlarıyla ilgi çekicidirler.

Antik Çağ'da nüfusun önemli bir bölümü kent dışında kırsal kesimde yaşıyordu. Hiç şüphesiz bu kesimin geçim kaynağı tarımsal üretime dayalıydı. Bu bağlamda tarım arazilerinin genişletilmesinde eğimli alan-

-
- (8) V.R.Gracc, *Amphoras and the Ancient Wine Trade* (1961)13 vdd. Knidos özellikle Hellenistik ve Erken Roma Dönemi'nde Rhodos ile birlikte en önemli şarap ve amphora üretim merkezlerinden biri olmuştur. Son yıllarda sürdürülen çalışmalar Knidos'un salt İ.Ö. 1. ve 3. yüzyıllarda değil, İ.Ö. 6. yüzyıldan başlayarak İ.S. 7. yüzyıla dek süren uzun bir süreçte şarap ürettiğini ortaya koymuştur. E.Doğer, *Antik Çağda Amphoralar* (1990) 92 vdd.
  - (9) E.Doğer tarafından Hisarönü'nde gerçekleştirilen yarımadanın en önemli amphora üretim atölye ve bothros kazıları, baskılı kulp kronolojisi ve üretici firmalarla ilgili tartışmalara yeni boyutlar kazandıracak özelliktedir.
  - (10) N.Tuna, *V.Araştırma Sonuçları Toplantısı* (1987) 303 vdd.; *VI.Araştırma Sonuçları Toplantısı* (1988) 141 vdd.; *XIV. Kazı Sonuçları Toplantısı-2* (1992) 143 vdd.

larda oluşturulacak teraslar büyük önem taşıyordu¹¹. Bunlar aynı zamanda arazinin verim ve üretim kapasitesinin de göstergesiydi. Tarım teraslarının yapım nedenlerinin başında, öncelikle ekime elverişli bir alan yaratmak geliyordu; bitki köklerinin gelişimini artırmak, erozyonu önlemek ve yağış sırasında su kaybını en aza indirmek diğer nedenlerdir. Teraslar, yukarıda tanıtılan örneklerdeki gibi “basamaklı”, ya da “zikzak” ve bazen de salt ağacın etrafını eğrisel bir şekilde çevreleyen “yarım ay” şekillerinde değişik tip gösterirler. Hangi tip terasların ne tür bitki için inşa edildiğini kestirebilmek çoğu zaman güçtür. Ancak küçük bir alanı dairesel ya da yarım dairesel olarak teraslama, sınırlı bir alana yayılan zeytin ağaçları için pratik bir uygulamadır ve bu tip terasların zeytin ağaçları için, basamaklı terasların ise asma yetiştirme için uygun olduğu kabul edilmektedir¹². Turgut köyü yakınında ve Asarcık çevresinde yerleşik basamaklı terasların yakınında yağış ışıklarının belirlenmesi basamaklı teraslarda zeytin ağacı yetiştirildiğinde de yönlendiricidir. Antik dünyanın en önemli şarap üretim merkezlerinden, Knidos kentindeki teraslar öncelikle asma terasları olmalı. Bu kent örneklerindeki gibi nitelikli duvarlara sahip terasların daha çok asma gibi değerli ürünlere ait olabileceği de akıldadır.

Antik, Orta Çağ ve modern terasları birbirinden ayırabilmek çoğu zaman olanaksız gibidir. Çoğu antik terasın günümüze dek aynı amaçlı kullanılmışlığı bu ayırımı daha da güçleştirmektedir. Geçmişteki özgün biçimini ve yakın zamanımızdaki eklenti ve onarım izlerini kolayca fark edebildiğimiz Knidos ve Asarcık örnekleri ışığında, bir ayırıcı özellik olarak antik tarım terası duvarlarının daha iri bloklardan ve nitelikli yapıldıkları söylenebilir. Orta Çağ ve yakın zamanımızda yapılan teraslar ise küçük boyutlu moloz taşların üst üste, rastgele yerleştirilmesiyle oluşturulmuşlardır.

Akdeniz Bölgesi'nde bugüne dek sürdürülen araştırma gezileriyle belirlenen presler ile bunlara eklenen yenileri ışığında, ışıkların buluntu yerleriyle yer seçimleri üzerinde bazı değerlendirme yapılabilmektedir: Işıkların Akdeniz Bölgesi'nin karakteristik bitkisi olan zeytin ve asmanın yaşama alanları içinde her yerde bulunabileceği doğal bir beklentidir. Ancak bunun her zaman böyle olmadığı anlaşılmaktadır. Bazı

---

(11) Yapılan çalışmalarla Attika'da Klasik Çağ'da tarım teraslarının olduğu ortaya çıkarılmıştır. 12-15 m genişliğinde ve 150 m uzunluğundaki bu terasların hububat yetiştirilmeden daha çok zeytin ve asma terasları olduğu söylenmektedir. B.Wells a.a. H.Lohmann, *Agriculture in Ancient Greece* (1992) 29 vdd.

(12) B.Wells a.a. O.Rackham ve diğ. *Agriculture in Ancient Greece*, (1992) 123 vdd.

bölgelerde tüm donanımlarıyla korunabilmiş çok sayıda işlik kalıntısıyla karşılaşılrken, yağ ve şarap üretiminin önemli bir ihraç ürünü olduğu bazı merkezlerde ise -beklenenin tersine- ancak az sayıda işlik ya da işlik döşemleri görülebilmştir. Bunun, salt üretimle ilgili değil, malzeme seçimi ayrıca preslemede bölgelere göre bazı farklı gelenek ve yöntemlerin öne çıkmasından kaynaklandığı söylenebilir: Doğu Kilikia ve Lykia bölgelerinde saptanan üzüm preslerinin sayısal çokluğu ve bunların iyi korunmuşluğu, gerçekte preslerin yer seçimlerinde açık kayalık alanların tercih edilmesinin bir sonucudur. Sağlam anakayalara oyulan işlikler, kayaların sağladığı uzun yaşama olanaklarıyla, neredeyse ilk günkü biçimleriyle zamanımıza kadar gelebilmişlerdir. Karia Bölgesi'nde yapılan incelemeler, preslemenin aynı zamanda kapalı mekanlarda ve taşınabilir türden taş ve ahşap preslerde yapıldığını göstermektedir. Böylece bu tip preslerin zamanımıza kadar korunabilme şansı da olanaksızlaşmaktadır. Günümüze kadar gelebilmiş preslerin Antik Çağ'da kullanılanların yüzde kaçını oluşturduğunu kesin olarak bilmiyoruz. Kapsamlı araştırmalarla belirlenebilecek örneklerle ise her durumda gerçek sayının altında bir sayıya ulaşılabilecektir.

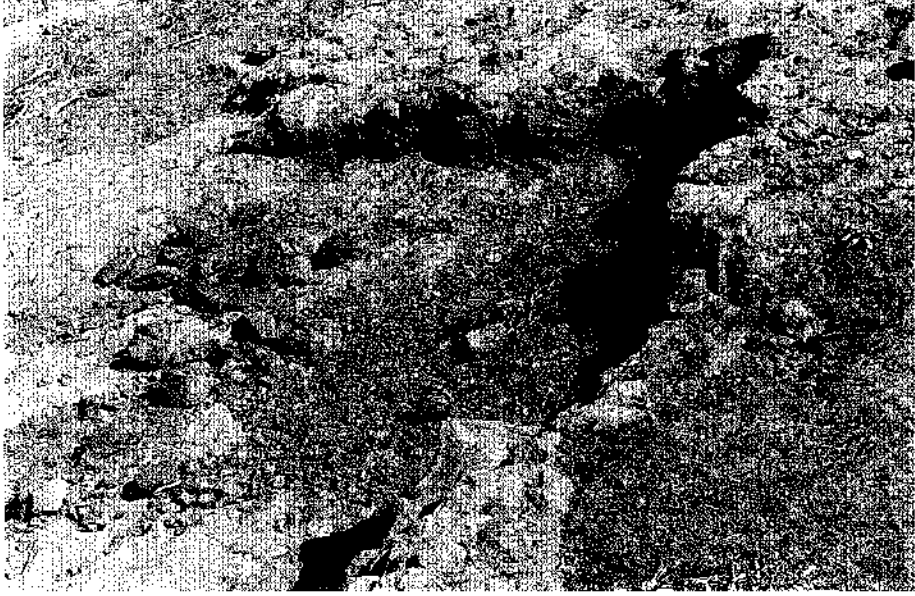
Araştırılan bölgeler ışığında yağ ve şarap işliklerinin, kent merkezlerinden başlayarak kentin yakın çevresi ve kent merkezlerinden kilometrelerce uzaklıklardaki tarım alanlarına dek yayılım gösterdiği anlaşılmaktadır. İşliklerin kent merkezlerinde konumlanmaları ender görülen bir uygulamadır. Bir istisna olarak Geç Roma ve Bizans Çağı işlikleri başta su kaynaklarına yakın yerler olmak üzere kent merkezlerinde eski işlevini yitirmiş tüm yapıların üstüne kondurulabilmektedir. Bu dönem işliklerinin zeytin presleri için yapılmış olanları, genellikle üzerinde değişik şekillerde akıtma kanalları bulunan, kayaya oyulmuş yuvarlak pres yataklarından oluşurlar. İşliklerin kent yakın çevrelerinde konumlanmaları iki nedene dayanır: Bunlardan ilki tarım alanlarının kent içlerine dek uzanmasıdır. Kilikia'da Çatiören ve Karia Bölgesi'nde Knidos bunun çarpıcı örnekleridir. Çatiören'de akropolün karşısındaki geniş bir kayalık alan tümüyle büyük ve küçük ölçekli işliklere ayrılmıştır. Knidos kentinde Adatepe'nin Büyük Liman'a bakan yamacında son yıllarda kazıyla açığa çıkarılan uzun dikdörtgen yapının bir bölümü -tekne ve kalıntının içinde korunmuş pres ağırlığından da anlaşıldığı gibi- işlik olarak kullanılmaktaydı. Sözü edilen bu yapı dükkanların altında ve tarım teraslarının yanbaşındadır. İkinci neden, kent yakınındaki açık kayalık alanların işlik yapımı için elverişli olması¹³. Bu daha çok eğimli alanlara

(13) Preslerin yer seçimlerinde açık kayalık alanların tercih edilmesi, sağlamlık, kayalık alanların kolayca temizlenebilirliği ve şarap işliklerinde taneleri güneş ışığı altında preslemenin fermentasyonu hızlandırması ayrıca su kaybını artırarak şıradaki şeker oranını yükseltmesidir.

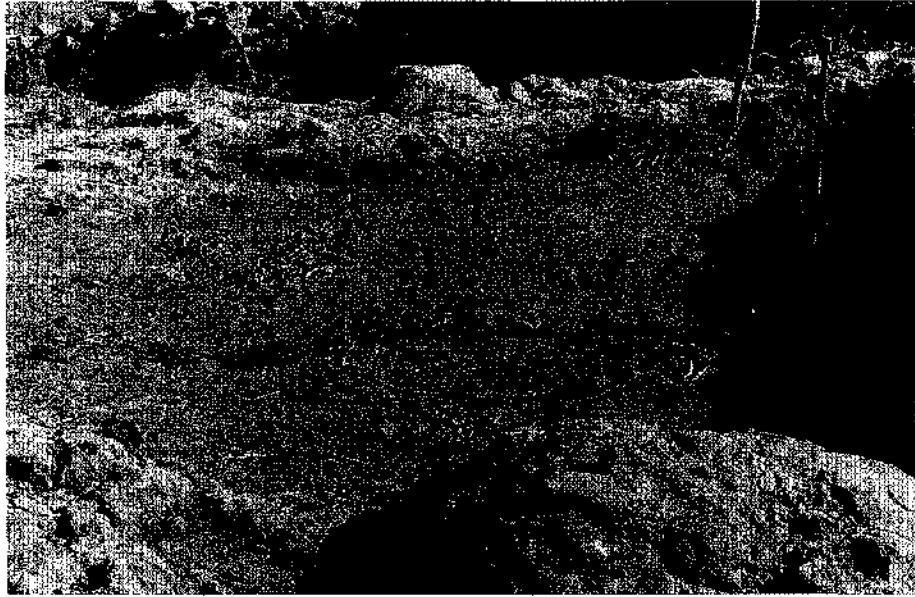

ya da tepelere kurulmuş antik kentler için geçerli. Antik Kyaenai (Resim: 18) ve Gürses yerleşimlerinin üst ve alt yamaçlarındaki presler -Lykia Bölgesi'ndeki pek çok benzerleri gibi- bunun çarpıcı örnekleridir. İşliklerin yer seçimlerinde yaygın görülen uygulama, kent merkezlerinden uzaktaki alanların tercih edilmesidir. Akdeniz'in değişik bölgelerinde sürdürülen araştırmalarda, kent merkezlerinden onlarca kilometre hatta yüzlerce kilometre uzaklarda tek başına duran işlik ya da işlik döşemleriyle karşılaşmıştır. Bunlar bazen küçük ölçekli presler olarak karşımıza çıktıkları gibi bazen Kilikia Çettepe'si örneğindeki gibi tarımsal üretimle ilgili bir yapı, ya da rustik villa bünyesinde kendilerini gösterebilmektedir. Her iki tür preslerin kent merkezlerinden böylesine uzak alanlarda bulunması, arazi sahiplerinin ürünlerini kendi tarım arazilerinde presleme isteğinden kaynaklanıyordu. Ürünün, yetiştirildiği tarım alanında preslenmesi, özellikle gereksiz posayı taşımaktan kurtaran pratik bir uygulamadır. Yağ ve şarap üretiminin ticari düzeyde yapıldığı bölgelerde işlikler bazen ürünün dış pazara en kolay sunulabileceği bir yere; bir liman ya da deniz kıyısına da konurulabiliyordu. Elle Koyu'nda antik bir liman kıyısında ayakta duran, yüksek kapasiteli yağ işliği bunun en dikkat çekici örneğidir (Resim: 19, 20). Önde düzgün sıralar oluşturan iri bloklardan yapılmış teras duvarları, arkada anakaya üzerine oturtulan yaklaşık 700 metrekarelik bir alana yayılmış kalıntının üretimle ilgili olduğu pres yatakları kanallar, çevrede değişik yerlere yayılmış 3 büyük pres ağırlığı (Litus) ve teknelerden anlaşılmalıdır. Kalıntının çevresinde -bazı önemsiz duvarlar dışında- herhangi bir yerleşim görülüyor. Öyle anlaşılıyor ki yarımadanın değişik yerlerinden toplanan ürün (büyük olasılıkla zeytin) burada preslenerek gemilerle doğrudan dış pazara sunuluyordu.

Sonuç olarak, kentin yakın çevresinden başlayıp kent merkezlerinden uzak geniş tarım alanlarına yayılan işliklerin yer seçimlerinde belirleyici özelliklerin öncelikle pratik nedenlere dayandığı anlaşılmalıdır. Bu salt ürünün preslenmesinde değil, taşımacılık ve pazarlanmasında da büyük kolaylık sağlayan bir uygulama olarak karşımıza çıkıyor. Antik Çağ'da kendi şarabını yapıp pazarlayan bağımsız üretim merkezlerinin artışıyla gündeme gelen rekabet ve pazar bulma sorunları ürünün yetiştirilmesi, preslenmesi ve pazarlanmasında en pratik yolların geliştirilmesine neden olmuştur. Başta, Hisarönü olmak üzere yarımada açığa çıkarılan bazı amphora üretim atölyelerinin antik limanlarda yer alması, bunların tarım terasları ve preslerle olan yakın bağlantıları; Knidos örneğinde yansıdığı gibi işlik-tarım terası-dükkan-liman ilişkileri ürünü yetiştiren, presleyen ve pazarlayan kişi ya da firmalar arasındaki mükemmel bir organizasyonunun sonucudur.

Resim: 1- Myndos (Gümüşlük) kaya teknesi

Resim: 2- Myndos (Gümüşlük) kaya teknesi

Resim: 3- Turgut. Odagömit

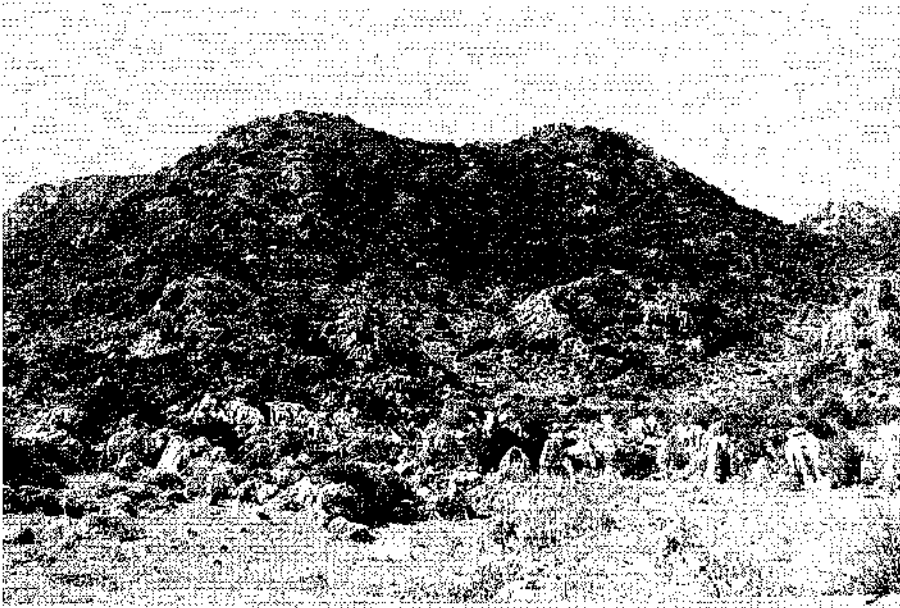
Resim: 4- Turgut. Yağ işliği pres yatakları

Resim: 5- Turgut. Teraslar

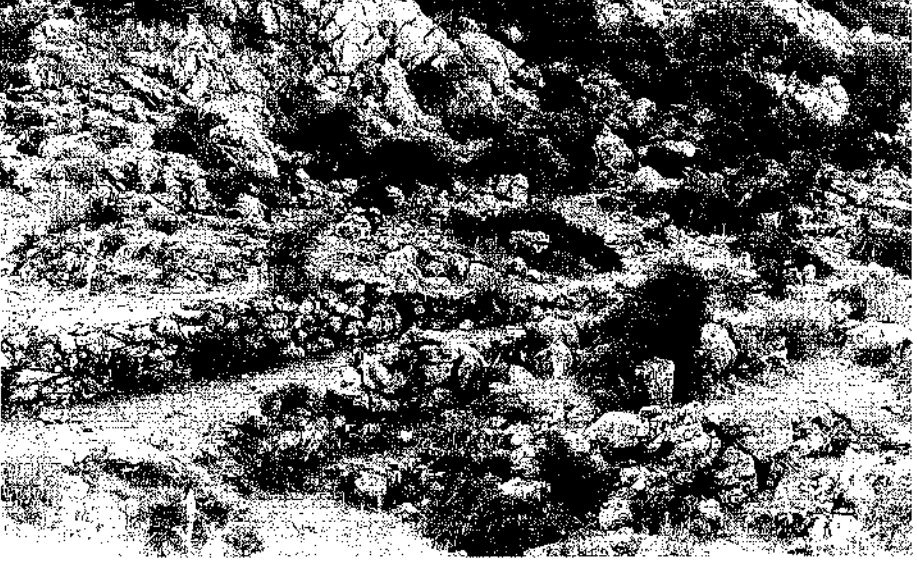
Resim: 6- Turgut. Teraslar

Resim: 7- Asarcık. Genel görünüm

Resim: 8- Asarcık batı yamacı terasları

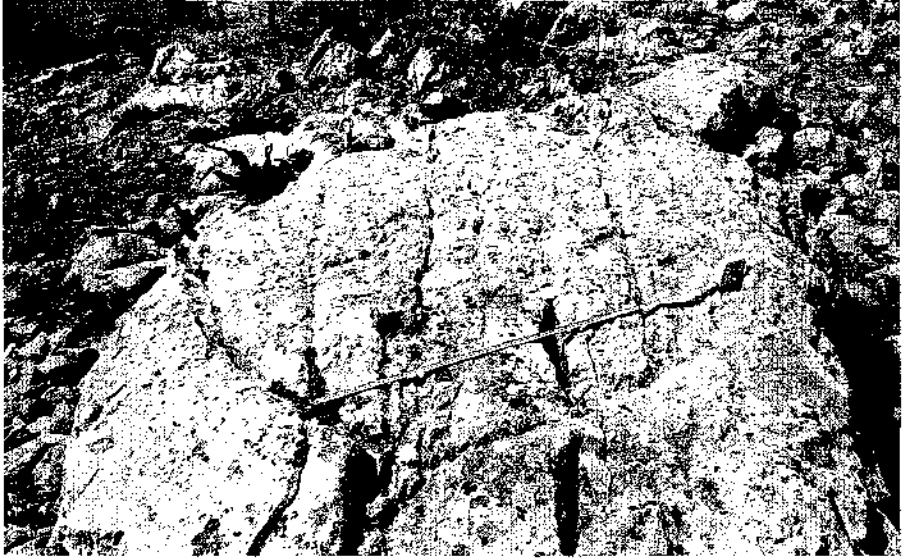
Resim: 9- Asarcık batı yamacı terasları

Resim: 10- Asarcık kule çevresindeki teraslar

Resim: 11- Asarcık yağ işliği pres ađrhlđı

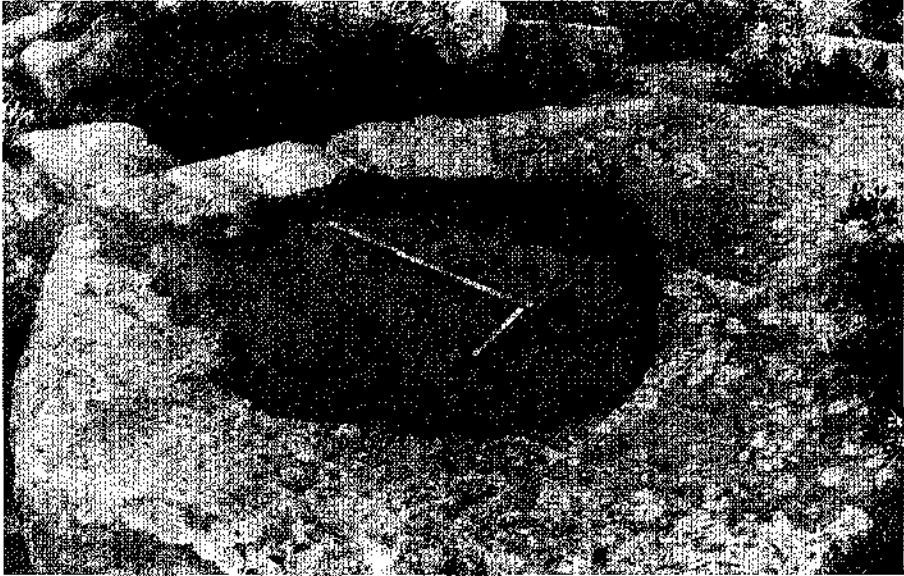

Resim: 12- Kızılköy Kozaktaşı, pres yatağı

Resim: 13- Loryma (Bozukkale) genel görünüm

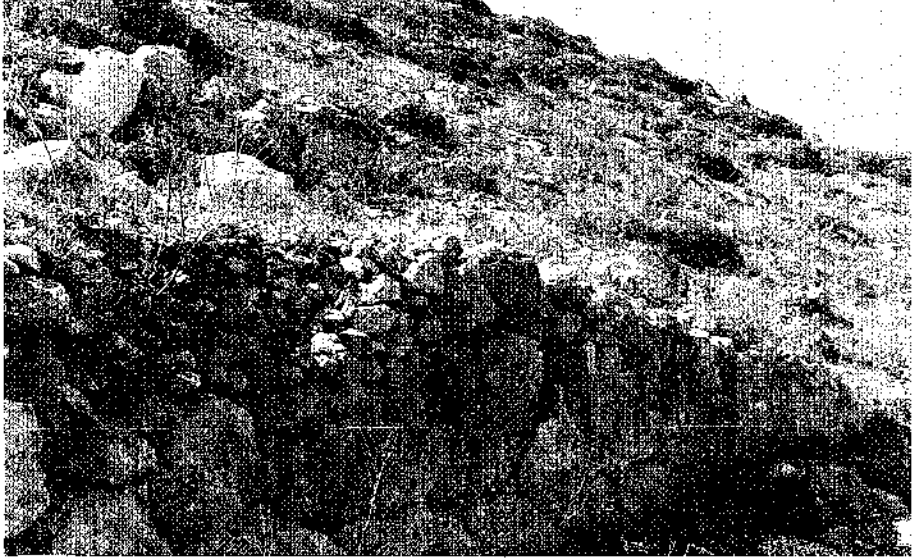

Resim: 14- Loryma (Bozukkale) pres yatağı.

Resim: 15- Knidos teraslar

Resim: 16- Knidos teraslar

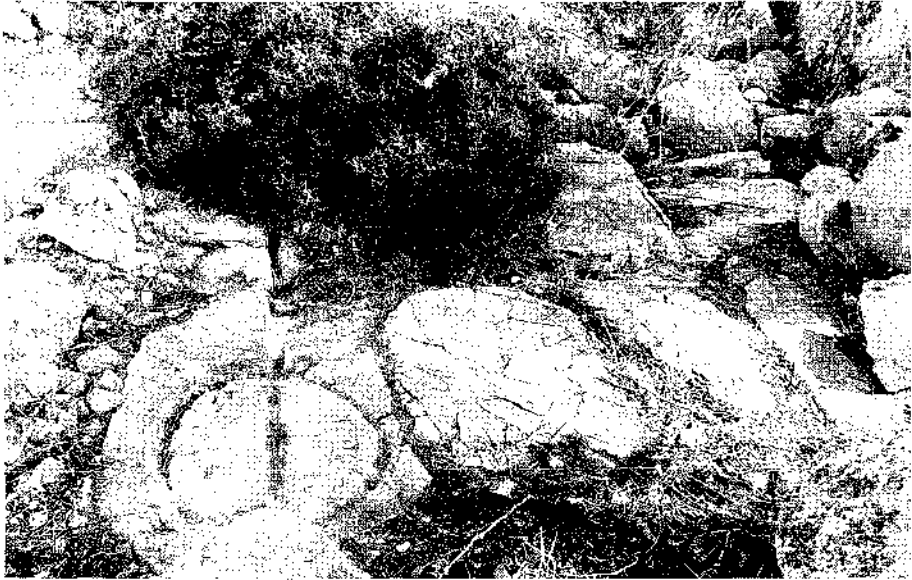
Resim: 17- Knidos pres ağırlığı

Resim: 18- Kyaenai (Yavu) pres

Resim: 19- Elle Koyu genel görünüm ve ışık

Resim: 20- Elle Koyu işliğı pres

1993 YILI ORDU-MESUDİYE VE SİVAS-KOYULHİSAR YÜZEY ARAŞTIRMALARI

Mehmet ÖZSAIT*

Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izni ile, İ.Ü.Edebiyat Fakültesi adına sürdürdüğümüz yüzey araştırmalarımıza maddi katkıda bulunan Edebiyat Fakültesi Yönetim Kurulu'na, Türk Tarih Kurumu Yönetim Kurulu'na, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Yönetim Kurulu'na ve İstanbul Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü Müdürü Sayın Prof.Dr.Jacques Thobie'ye candan teşekkür ederiz. Ayrıca, arazi çalışmalarımız sırasında bize çok değerli yardımlarda bulunan Ordu Valisi Sayın Sami Seçkin'e, Müze Müdürü Sayın Aslan Torun'a, Daimi Encümen Üyesi Sayın Necmettin Şahin'e Mesudiye Kaymakamı Sayın Hasan Canpolat'a, Mesudiye Belediye Başkanı Sayın Ahmet Baki Yılmaz'a ve Mesudiye Ziraat Bankası şeflerinden Sayın Azmi Karaduman'a teşekkürü zevkli bir görev sayarız. Ayrıca, Ankara Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet Müzesi uzmanlarından Sayın Yavuz Açıkbaş Bakanlık temsilcisi olarak çalışmalarımıza katılmışlardır. Sayın Açıkbaş'a çalışmalarımıza yaptığı değerli katkılardan dolayı candan teşekkür ederiz.

Sekiz yıldır devam ettiğimiz Karadeniz Bölgesi araştırmalarımıza bu yıl, başkanlığım altında Arkeolog Nesrin Özsait, Mimar Sinan Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü'nden Yrd.Doç.Dr. Yaşar Çoruhlu, Konya Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nden Doktorant Özdemir Koçak, İ.Ü.Edebiyat Fakültesi Eski Çağ Tarihi Anabilim Dalı'ndan Araş.Görv. Ümit Öztürk katılmıştır. Uyumlu ve değerli katkılardan dolayı ekip üyelerine çok teşekkür ederim.

---

* Prof.Dr.Mehmet ÖZSAIT, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Eski Çağ Tarihi Anabilim Dalı, FEN-PTT, 34459 Beyazıt-İSTANBUL

1993 yılı araştırmalarımız Ordu Múzesi ile Ordu Mesudiye ve kısımen de Sivas'ın Koyulhisar, Tokat'ın Reşadiye ilçelerinde ger-
çekleştirilmiştir. Bunlardan araştırılması şimdilik tamamlanan Mesudiye
ve Koyulhisar alışmaları konu edilecektir. Önce, Ordu Múzesi de-
posunda, önceki yıllardaki çalışmalarımız' sırasında toplayarak bı-
raktığımız buluntular üzerinde çalışıldı. Sonra Ulubey, Gürgentepe ve
Gököy üzerinden Mesudiye ilçesine geçildi.

I - **MESUDIYE ALIşMALARI** : Burada önceki yıllarda istenildiği
şekilde araştırılmayan Bayırköy, Kaleköy, Konacık, Beyscki, avdar
Yaylası, Alan, Üçyol, Erik ve Mesudiye'nin mahalleleri sistematik olarak
araştırıldı.

Mesudiye'nin 23 km kuzeybatısında Topçam bucağı yol ayırımında
kurulmuş olan Bayırköy'de, 1992 yılında gördüğümüz *Atyolu* yerleşmesi
ve çevresi yeniden araştırılmıştır.

KALEKÖY

Mesudiye'nin 6 km kuzeydoğusunda yer alan Kaleköy, 1990 yı-
lındaki ilk araştırmalarımızdan beri ilğimizi çekmiştir. Köye adını veren
ve onun 1 km kuzeybatısında yer alan kalenin her yıl biraz daha fazla tah-
rip olduğunu izledik. 1993 yılı araştırmalarımızı, kayalık bir sırt üzerine
inşe edilen kalenin ve kuzey eteklerindeki derin bir vadi içinden akan
Saray Deresi'nin her iki kıyısında yoğunlaştırdık. Ayrıca, Sarıyayla ke-
siminde yer alan Saray Deresi Mahallesi ve çevresi ile bir kaya mezarı ve
Kaleköy'ün kümbet ve sonra da mezarlığı araştırılmış, kalenin planının
ıkarılması için yoğun çalışmalar yapılmıştır².

- (1) "1990 Yılında Ordu-Mesudiye Çevresinde Yapılan Yüzey Araştırmaları", Araştırma So-
nuları Toplantısı IX, 1991, s.357-376; "1991 Yılı Ordu-Mesudiye Yüzey Araştırmaları",
Araştırma Sonuçları Toplantısı X, 1992, s.311-330; "1992 Yılı Ordu-Mesudiye Yüzey Araş-
tırmaları", (1 harita ve 1-17 resim ile)
- (2) Mesudiye Belediye Başkanı Sayın Ahmet Baki Yılmaz'ın sağladığı yardımlarla ve
Yard.Doç.Dr.Yaşar oruhlu'nun gayretiyle kalenin ilk kez planı çıkarılmıştır. 15. yüzyılın
ilk yarısında Hacı Emir Oğulları zamanında yapıldığı düşünölen kale, Mesudiye çevresinde
o zamandan günümüze oldukça sağlam gelebilen tek eserdir. O da kendi kaderine terke-
dilmişti. Bu kıymetli ata yadigarı eğer hemen kısa süreli bir temizleme kazısından sonra
restore edilerek koruma altına alınmazsa,doğanın ve kaçak kazaların sonucunda, diğer birçok
eserimiz gibi yok olup gidecektir. Üstte namazgah kesimi de yıkılmak üzeredir. Kaleköy
mezarlığında Orta Asya geleneğini yansıtan ve Anadolu'nun bazı yörelerinde gördüğümüz,
in-situ durumunda, balbal tipinde mezar taşları da bulunarak ölçöleri alınmış ve resimleri e-
kilmiştir. Bu mezarlıkta 15. yüzyıldan kalma, biri sağlam durumda iki yazıtlı mezar taşından
bir tanesi, alıma ve kırılma tehlikesini önlemek amacıyla Muhtar Nafiz Delice tarafından
köy odasında koruma altına alınmıştır. Kırık olanı Ordu Múzesi'ne götürölmüştür. Araş-
tırmalarımızda ekibimize yardımcı olan Muhtar Nafiz Delice'ye ve Öğretmen Gürol De-
lice'ye teşekkür ederiz. Kale ve mezarlık çalışmaları için ekibimize dahil ettiğimiz
Yard.Doç.Dr.Yaşar oruhlu bu konular üzerinde ayrıntılı olarak çalışmaktadır.Bu alışma
Ordu Múzesi Müdür Yardımcısı Ömer akır'ın çalışmalarıyla birlikte yayınlanacaktır.

ÇÖPLÜK BOSTANI (Harita No 126, Resim: 1, 2 üçüncü sıra)

Kalenin kuzeydoğusundaki surlarının altında uzanan yamaçta, Saray Deresi'ne kadar olan kesimde arazinin eğimli olması, derenin de aşındırması sonucu önemli ölçüde tahrip olmuş bir yerleşim tespit ettik. Buluntulardan bir İlk Tunç Çağı yerleşmesi olduğu anlaşılan bu yere mahalli adı olan *Çöplük Bostanı* ismini verdik. Yerleşmenin boyutlarını vermek imkansız. Yalnız buluntuları, kalenin hemen doğu surundan itibaren dereye doğru uzanan kesiminde elde ettiğimize göre, kalenin höyüğün üzerine kurulduğunu söyleyebiliriz. Burada ele geçen ve çoğunluğu gri ve koyu kahverengi olan çanak-çömlek parçaları bölgenin genel özelliklerini yansıtırlar.

ÜÇYOL (Harita No 129, Resim: 2 birinci sıra ve 3)

Üçyol köyünün Karabayır Deresi'ne bakan kesiminde yapılan araştırmalarda, köyün 1 km kadar kuzeybatısında doğal bir yükselti üzerinde bir İlk Tunç Çağı yerleşmesi tespit ettik. Karabayır Deresi'nin güneyinde yer alan bu yerleşmeye köyün adından dolayı *Üçyol* ismini verdik. Anakaya üzerinde ve onun güneyi ile dereye doğru olan kuzeydoğusunda bulunan ve oldukça tahribata uğrayan yerleşmenin yüzeyinde çoğunluğu kahverengi hamurlu, bitki, ince taşçık ve kireç katkılı gri-siyah ve kahverengi İlk Tunç Çağı çanak çömleği parçaları yanı sıra, az sayıda Demir Çağı'na ait parçalar da vardır.

SAHANLI (Harita No 128, Resim: 2 ikinci sıra, 4)

Üçyol köyünün 2 km güneyinde, Sahanlı Deresi'nin kuzeyinden itibaren yükselen bir sırtın etek ve tepesine doğru geniş bir alan kapsayan Sahanlı mezarlığı incelendi³. Tepenin, mezar taşlarının artık görülmediği kuzey ve kuzeydoğu sırtlarında bir yerleşme tespit edildi. Yerleşme yüzeyinde, belki doğal tahribat ve kaymalardan olacak, geniş bir alanda, az sayıda İlk Tunç Çağı çanak çömleği parçaları, çakmak taşından ve karataşlardan dilgiler ile Demir Çağı'na ait çanak-çömlek parçaları bulundu.

Üçyol'un 4 km güneydoğusunda, *Güleyanı* yerleşmesinin 1 km doğusundaki Güngörmez adını taşıyan yükseltide, birbirinin yakınında beş İlk Tunç Çağı yerleşmesi tespit ettik. Bunları konumlarına göre numaralayılarak vermeğe çalıştık.

(3) Sahanlı Deresi kıyısından başlayan ve çok geniş bir alana yayılmış olan mezarlıktaki baş ve ayak şahideleri (tümü yazısız) Kaleköy mezarlığı'ndakilerle aynı ortak özellikleri yansıtırlar.

AŞAĞI GÜNGÖRMEZ I (Harita No 68, Resim: 5). Ova yüzeyinden 40 m kadar yükseklikte olan yerleşme yaklaşık 50 x 50 m boyutlarında ve 2 m kadar yüksekliğinde olup çok tahrip edilmiştir. Yüzeyde topladığımız çanak çömlek parçaları çoğunlukla kahverengi hamurlu, ince taşçık ve kireç katkılı kilden yapılmış, orta pişkinlikte; kahverengi-kırmızı, çok az siyah-kurşuni renkli, düz dipli, genellikle dışa dönük ağız kenarlı, küçük ve orta boy kaplara aittir, hepsi elde yapılmıştır.

AŞAĞI GÜNGÖRMEZ II (Harita No 69, Resim: 6)

Aşağı Güngörmez I 'in 50 m kadar batısındadır ve hemen hemen onunla aynı boyutlardadır. Yüzeyi çok fazla tahrip olmuştur. *Aşağı Güngörmez I* 'in buluntularıyla aynı özellikleri gösteren çanak çömlek parçaları yine onlar gibi iyi aşıkladır.

Aşağı Güngörmez II 'nin 100 m kadar güneyinde, ova yüzeyinden 75 m kadar yükseklikte, doğu-batı yönünde 150 m kadar, oldukça düz bir hat oluşturan alanda diğer üç yerleşme yeri bulunmaktadır. Bunlardan batıda olan ilkinin *Yukarı Güngörmez I* bunun 30 m doğusundakini *Yukarı Güngörmez III*, 100 m kadar doğusunda olanını da *Yukarı Güngörmez II* olarak isimlendirdik. Yükseklikleri 1-2 m kadar olan bu höyükleri de ana özellikleri ile tanıyalım.

YUKARI GÜNGÖRMEZ I (Harita No 70, Resim: 7)

Höyük yüzeyinde görülen çanak çömleklerin hamurları çoğunlukla kiremit rengi, ince taşçık, bazıları kireç ve bitki katkılı, orta pişkinlikte; genellikle iç ve dış yüzeyleri kahverengi-kırmızı astarlı, aşıkladır. Bulunan parçaların ağız kenarları dik ya da dışa dönük, dipleri düz olup orta büyüklükteki çömleklere aittir.

YUKARI GÜNGÖRMEZ II (Harita No 71, Resim: 8) *Yukarı Güngörmez I* 'in doğusunda, 2 m kadar yüksekliğinde 40 m x 50 m boyutlarındaki yerleşmenin yüzeyinde bulduğumuz parçalar dik ya da dışa dönük ağız kenarlı, dışı siyah, içi kahverengi; içi-dışı kahverengi, bazıları yumru tutamaktır. Güngörmezlerin hepsinde deforme olmuş, bazıları yarı pişmiş, diğer yarısı yanmış, hatta eriyerek curuf haline gelmiş çanak çömlek kalıntıları bulduk. Bu da bu yerleşmelerde çömleğe fırınlarının bulunduğunu göstermektedir. Ayrıca, bu yerleşmelerde pişerek tuğla haline gelen kil bloklar üzerinde oldukça sık görülen dal ve direk izleri, buradaki yapı tekniği hakkında da ipuçları vermektedir.

YUKARI GÜNGÖRMEZ III (Harita No 105, Resim: 9) *Yukarı Güngörmez I* ile *II*'nin arasında, sırtın daha güneye doğru olan kesiminde ve onlardan daha az yükseltisi bulunan bir yerleşmedir. Höyük yüzeyinde çoğunluğu kızıl kahverenginde, bitki, deniz kabuğu katkılı hamurlu, orta pişkinlikte; hemen hepsi kırmızı-devetüyü astarlı, genellikle dışa dönük ağız kenarlı çanak-çömlek parçaları ile karataşlardan dilgiler ve kil cürfları bulunmaktadır.

Güngörmezlerin hemen hepsinde iri yumru tutamaklı, omurgası band şeklinde çıkıntılı çömleklere ait parçalar görülmektedir.

KIYAN (Harita No 83, Resim: 10,11)

Mesudiye'nin 7 km kuzeydoğusunda yer alan Konacık köyü çevresinde yaptığımız araştırmalarda üç kaya mezarı⁴ ile bir yerleşme yeri bulunarak incelenmiştir.

Konacık köyünün 1.5 km kadar kuzeydoğusunda, Kıryan Tereği de denen kayalığın kısmen üzerinde ve özellikle güneybatısında yer alan yamaç boyunca uzanan arazide İlk Tunç Çağı ve Demir Çağı yerleşmelerine ait çanak-çömlek parçaları bulduk. Yeşilce Çayı'nın doğu kıyısında olan ve üzerinde tarım yapılan yerleşme oldukça tahrip olmuştur. Yüzeide bulunan İlk Tunç Çağı çanak çömlek parçaları genellikle kahverengi hamurlu, ince taşçık, kireç, bitki katkılı, orta pişkinlikte; dışı siyah-kurşuni, bazan devetüyü, içi ise kurşuni, kızıl ya da sütlü kahverengindedir.

KARABABA (Harita No 127 Resim: 2 dördüncü sıra, 12)

Mesudiye'nin 9 km kuzeybatısında Melet Çayı'nın doğusundaki yükseltilerde kurulmuş olan Beyseki'nin çevresinde, mezarlığında araştırmalar yapıldı. Bu arada Beyseki'nin batısında, Melet Vadisi'ne bakan yamaçlarda, Evliya Çamı ve köyün kuzeybatısındaki Kapıönü Tarfası araştırıldı. Beyseki'nin 5 km kuzeydoğusunda yer alan Beyseki Yaylası ve buranın 500 m kadar güneybatısındaki Karababa Tepesi'ne çıkıldı. Karabelov Mahallesi'nin yukarı sırtları araştırıldı. *Karababa Tepesi*'nde tek evreli olduğunu sandığımız bir İlk Tunç Çağı yerleşmesi tespit edildi.

(4) Konacık köyünün 1 km kadar kuzeydoğusunda, girişinde üç sütun? olan büyükçe bir mezardır. Mevkii bundan dolayı Deliklikaya ismini taşımaktadır. İkincisi Mesudiye-Yeşilce yolu yapılırken kesilmiş, arkada çok az bir kısmı kalmıştır. Üçüncüsü, yine bu mevkiiden bakıldığında, Yeşilce Çayı'nın kuzeybatısındaki yüksek sırta görülmektedir. Bunları, bölgedeki diğer kaya mezarlarıyla birlikte ayrı bir yazımızda, ayrıntılı olarak vereceğiz.

KÜLLÜCE (Harita No 125, Resim : 13,14)

Mesudiye'nin 3 km güneybatısında, Ordu-Mesudiye yolunun güneyindeki yüksek sırt üzerinde kurulmuş Müslim Sarıca Mahallesi'nde *Küllüce Tepesi*'nde yaklaşık 10 m yüksekliğinde, 70 x 80 m boyutlarında bir höyük bulunmuştur. Oldukça tahrip edilen höyüğün yüzeyindeki buluntular buradaki İlk Tunç Çağı ve Demir Çağı yerleşmelerine tanıklık ederler. Özellikle İlk Tunç Çağı'nda yoğun olarak yerleşilen höyükte çakmak taşından ve diyabaz gibi volkanik kökenli karataşlardan dilgiler, üçgen uçlu sap delikli taş çekiç parçası yanı sıra, küçük ve orta boy kaplara ait dışa dönük ağız kenarlı çanak çömlek parçaları çoğunluktadır. Ayrıca, omurga kesimi bezekli ve bazıları Karaz tipi yiv-oluk bezeme gösteren parçalar yerleşmenin alt katlarının daha erken tarihe ait olduğuna işaret etmektedir.

EVLİYA TEPESİ (Harita No 81)

Mesudiye'nin 20 km kadar kuzeybatısında yer alan Erik köyü ile Resadiye'nin Kuyucak ve Yağsıyan köyleri arasında yaptığımız araştırmalarda, Erik köyünün 500 m kadar güneybatısında *Evlıya Tepesi* mevkiinde bir höyük tespit edildi. Mevkiin adını verdiğimiz yerleşme ova yüzeyinden 15 m yükseklikte ve boyuları 70 x 90 m kadardır. Doğal bir sırt üzerinde oluşan höyük, güneyinden geçen Yuyacak Deresi tarafından oldukça tahrip edilmiştir.

Höyük yüzeyinde bulduğumuz çanak çömlek parçalarının az bir kısmı Son Kalkolitik Çağ yerleşmesine ait olmalıdır. Yüzey buluntuları burada kuvvetli bir İlk Tunç Çağı yerleşmesinin varlığını gösterirler. Yine höyük yüzeyinde ve güneyindeki derenin yatağında volkanik kökenli karataşlardan yapılmış yaprak biçimli bifacial kazıyıcılar ile sonsal aletler de bulundu. Taş aletlerden bir kısmının çanak çömlek konteksi içinde olduğu düşüncesindeyiz⁵.

BUZLUK (Harita No: 86, Resim: 15)

Mesudiye'nin 7 km güneydoğusunda yer alan Yardere köyü ile onun hemen güneyinde yer alan Yeşilçit köyü arasında Buzluk mevkiinde bir İlk Tunç Çağı mezarlığı görülmüştür. Burada tahrip edilen kısımlarından

---

(5) Bizi bu konuda bilgilendiren Sayın Prof.Dr.Işın Yalçınkaya'ya candan teşekkür ederiz. Çevre höyükleri yüzeyinde oldukça yaygın olarak görülen taş aletlerle ilgili olarak çalışıyoruz. Bu konu üzerindeki araştırmalarımızı önümüzdeki yıllarda ayrıntılı olarak yayımlayacağız.

topladığımız çanak çömleğin form ve teknik özellikleri mezarlığın İlk Tunç I safhasına veya biraz daha eskiye ait olduğuna işaret etmektedir⁶.

II-SİVAS-KOYULHİSAR ÇEVRESİ ÇALIŞMALARI: Koyulhisar ilçesinin Kelkit Vadisi'nin kuzeyinde kalan topraklarının bir parçasında ve özellikle Mesudiye'ye sınır olan kesiminde araştırmalar yaptık. Önce Koyulhisar Merkez ilçe, Kuruseki, Yeniaslan, Eğriçimen Yaylası, sonra da Dağönü ve Sugözü (Dağeksi) köylerinin yaylası araştırıldı.

Koyulhisar'ın 10 km kadar kuzeybatısında, Mesudiye'nin 13 km güneyinde Mesudiye-Koyulhisar yolunun 1 km kadar batısında yer alan Yeniaslan çevresinde birbirine yakın mesafede yerleşme yerleri bulunarak incelendi. Sonra da Eğriçimen Yaylası kesimi araştırıldı.

YENİASLAN I (Harita No 121, Resim: 16,17)

Yeniaslan köyünün 1 km güneyindeki dört yöne hakim bir tepenin üzerinde kurulmuş olan ve tümüls görünümünde bulunan yerleşme, orta kısmından yarılmıştır. Yaklaşık 25 m çapında ve 5 m kadar yüksekliğinde olan yerleşmenin yüzeyinde İlk Tunç Çağı çanak çömlek parçaları bulunmuştur.

YENİASLAN II (Harita No 122, Resim: 18)

Yeniaslan I'in 600 m güneydoğusunda, doğal bir sırtın üzerinde yer alan *Yeniaslan II* yerleşmesi de oldukça tahrip edilmiştir. Ova yüzeyinden 4 m kadar yükseltisi olan yerleşme yaklaşık 30 m kadar çapındadır. Yerleşme yüzeyinde çoğunluğu kahverengi hamurlu, ince taşçık ve kireç katkılı, yüzeyleri astarlı, açık gri ve kahverenkli İlk Tunç Çağı çanak-çömlek parçaları bulunmuştur. Bunlar *Yeniaslan I* buluntularıyla aynı ortak özellikleri taşırlar.

YENİASLAN III (Harita No 123, Resim: 19,20)

Yeniaslan II'nin 1 km güneybatısında, Eğriçimen Yayla yolunun doğusunda, ova yüzeyinden 50 m kadar yüksekliği olan bir tepenin doğu yamaç eteğinde bulunan *Yeniaslan III*, *Yeniaslan Kalesi* de denilen oldukça tahrip olmuş bir yamaç yerleşmesidir. Suyu çok bol bir arazinin ortasında yer alan yerleşmenin boyutlarını belirlemek zordur. Yerleşme yü-

---

(6) Mesudiye'de bulduğumuz diğer mezarlıklarla birlikte bu konuyu daha geniş olarak ayrı bir yazımızda ele alacağız.

zeyinde çoğunluğu İlk Tunç Çağı ve kısmen de Demir Çağı yerleşmelerine ait buluntular görülmüştür.

İlk Tunç Çağı buluntuları arasında dışa dönük ağız kenarlı kap parçaları çoğunluktadır. Bunların yanında burada, ince çizgi bezekli kap parçaları, yumru şeklinde tutamaklı ya da ağızdan şerit kulplu kap parçaları ile bölgede yaygın olan volkanik karataştan yapılmış aletler de az dendir.

EĞRİÇİMEN YAYLA HÖYÜK (Harita No: 124, Resim: 21, 22)

Yeniaslan III ün batı ve güneybatısından geçen Eğriçimen Yayla yolu üzerinde, dere vadisi boyunca araştırmalar yaparak 6 km kadar yürüdük. Eğriçimen Yaylası'nın 300 m doğusunda bir höyük bulduk. Höyüğün Karayolları tarafından ağır bir şekilde tahrip edildiğini gördük. Höyük dere yatağı ve vadi seviyesinden 40 m kadar yüksekliktedir, fakat tahribat nedeniyle boyutlarını belirlemek güçtür.

Çok az bir kısmı kalmış olan höyük yüzeyi ile kaldırılan kısmın tabanındaki araştırmalarımızda çoğunluğu İlk Tunç Çağı yerleşmesine ait çanak çömlek parçaları topladık.

KURUSEKİ (Harita No 120, Resim: 23 üçüncü sıra)

Koyulhisar'ın 3 km kuzeydoğusunda, Kuruseki köyünün 2 km kuzeyinde ve Koyulhisar-Mesudiye yolunun doğusundaki tepelerin eteklerinde yaptığımız araştırmalarda, geniş bir alana yayılmış Roma Çağı yerleşmesi ile birlikte, az sayıda çanak çömlek parçaları veren bir İlk Tunç Çağı yerleşmesi de bulduk. Üzerinde yer aldığı köyden dolayı *Kuruseki* adını verdiğimiz bu yerleşmenin sınırlarını belirlemek imkansızdır. Ormanlık olan bu yamaçta, yerleşme, önemli ölçüde kilitlenmiş de olabilir.

Koyulhisar-Reşadiye ve Mesudiye sınırlarının birleştiği alanı da kısmen araştırdık. Önce, Mesudiye'nin Çardaklı-Çavdar Yayla yolundaki Kuzuluk Boğazı Höyüğü yeniden incelendi. Hemen bu kesimden Hurdan Höyük⁷ batısından ilerlenerek Erdem Kırığı Çavdar Yaylası'na çıkıldı. Sonra, Reşadiye'nin Elma köyü (Umurca) düzlüğü ile Koyulhisar'ın Dağönü-Sugözü (Dağeksi) Yaylası'nın birleştiği alan araştırıldı. Koyulhisar'ın 20 km kuzeybatısında, Mesudiye'nin 22 km güneybatısında bulunan Dağeksi Yaylası'ndaki bu alanda yöresel adı Ka-

(7) Bkz. Araştırma Sonuçları Toplantısı X, 1992, s.314

lacuk (Galacuk) olan bir yerleşim alanı bulundu. Sonra çevresinde iki yerleşme yeri daha bulununca bunlar, Kalacuk I, II, III olarak adlandırıldı⁸.

KALACUK I (Harita No 117, Resim: 24,25)

Yerleşme Dağönü köyünün 1 km, Sugözü köyünün ise 6 km kadar kuzeybatısında, Çavdar Yaylası'nın 2 km kadar güneybatısında, bugün kuru olan bir dere yatağının doğusundaki bir tepe üzerindedir. *Kalacuk I*, ova seviyesinden 20 m, batısındaki dere yatağından da 30 m yükseklikte olup, yaklaşık 60 m çapındadır. Yerleşme define arayıcıları tarafından üst yüzeyinden 5m kadar alt kısmından bir tünel şeklinde oyulmuştur. Höyük üzerinde de yer yer tahribat bulunmaktadır.

Kalacuk I'in yüzeyinde görülen çanak çömlek parçalarının çok büyük bir kısmı İlk Tunç Çağı yerleşmesine aittir. Aynı şekilde çanak çömlek konteksi içinde volkanik karataş, sileks ve az sayıda da obsidyenden aletler görülmüştür.

KALACUK II (Harita No 118, Resim: 23 birinci sıra)

Kalacuk I'in 50 m kadar kuzeydoğusundadır. Yüzeyi oldukça aşınmış ve batısındaki dereye doğru kısmen akmıştır. Bu durumu ile yayvan bir görünümü olan bu yerleşmenin yayılım alanını belirlemek güçtür. Yerleşme yüzeyinde ele geçen çanak çömlek parçaları İlk Tunç Çağı'na aittir.

KALACUK III (Harita No 119, Resim: 23 ikinci sıra)

Kalacuk I ve II'nin 200 m kadar batısında bir yamaç yerleşmesidir ve doğusunda yer alan dereye doğru uzanmaktadır. Önemli ölçüde doğanın tahribine uğrayan yerleşmenin yüzeyinde İlk Tunç Çağı yerleşmesine ait az sayıda çanak çömlek parçası bulduk.

1993 yılı araştırmalarımızda Sivas, Ordu ve Tokat illeri sınırları içinde kalan oldukça geniş bir alanı araştırdık. Bunlardan araştırması ana hatları ile sonuçlanan yirmi yerleşme yerini tanıtmaya çalıştık.

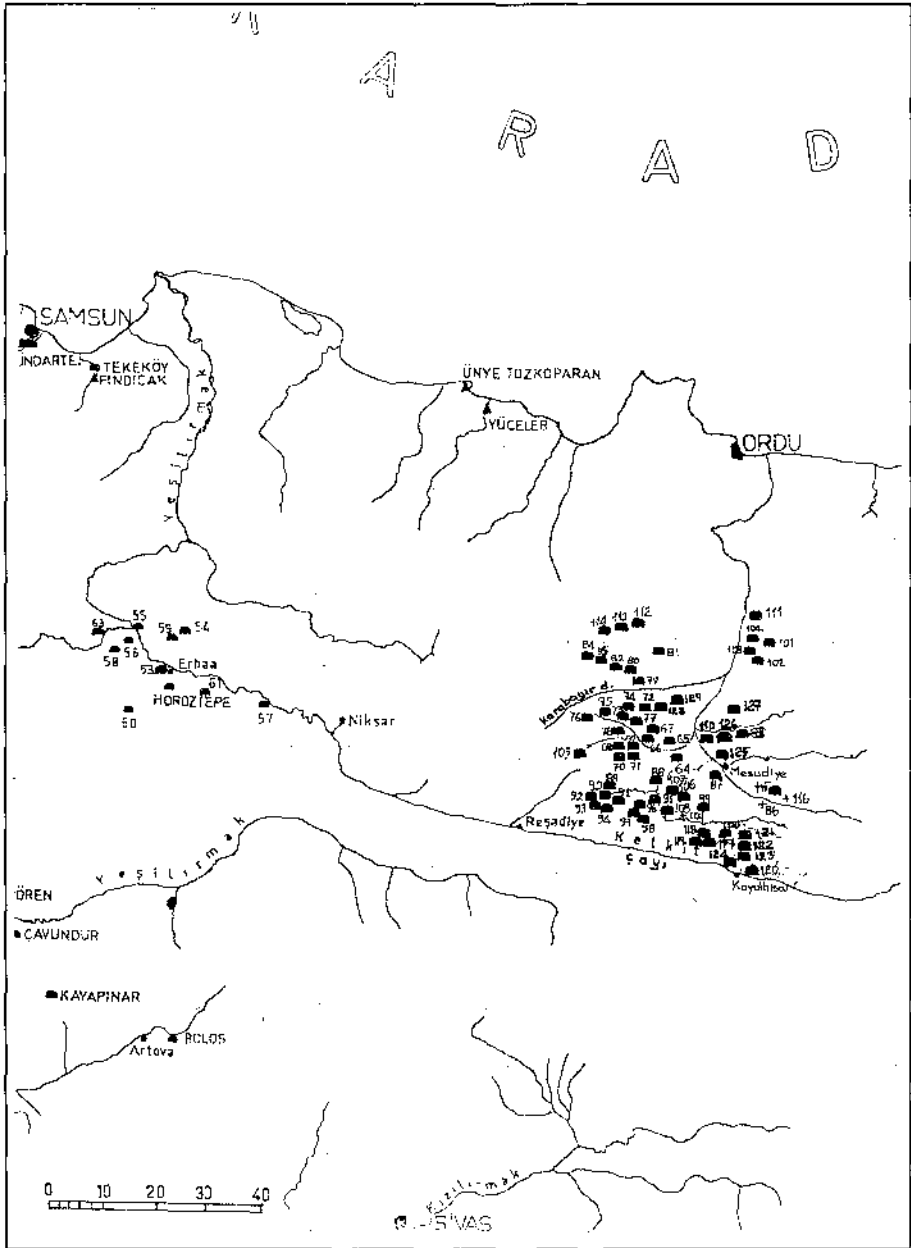
Sonuç olarak Kelkit Vadisi'nin batısında Taşova ve Erbaa ovalarında, hatta daha batıda, Amasya'nın Suluova, Göynücek, Merzifon ve Gümüşhacıköy ilçelerinde incelediğimiz yerleşmelerle, dört yıldır Me-

(8) Gidilmesi son derece güç olan bu yere bizi götüren Sayın Azmi Karaduman'a candan teşekkür ederim.

sudiye-Reşadiye ve son olarak da Koyulhisar'daki araştırmalarımız sonucu bulduğumuz yetmiş kadar tarih öncesi yerleşme yerinden elde ettiğimiz buluntuların, gerek form ve gerekse teknik yönünden büyük bir benzerlik içinde olduğunu gördük.

HARİTA : Yerleşmeler

53- Tuğla Fabrika II.	91- Kargatepesi
54- Karakaya	92- Söğütözü
55- Kale	93- Karapınar I
56- Kızılçubuk	94- Karapınar II
57- Untepe	95- Yazıtarla
58- Köyünü	96- Kuzuluk Boğazı
59- Kömüşlük	97- Çukurçayır
60- Teveri	98- Hohurdan
61- Çernik	99- Pilav Tepesi
62- Nekropol	100- Dayılı Yayla Höyük
63- Kabayar	101- Harmanyeri Tepesi
64- Göllüyazı	102- Çamaşluoğlu Tepesi
65- Harmanlık	103- Sayaca Tepesi
66- Çamarası I	104- Nal Tepesi (Arıcılar)
67- Çamarası II	105- Yukarı Güngörmez III
68- Aşağı Güngörmez I	106- Işıar I
69- Aşağı Güngörmez II	107- Işıar II
70- Yukarı Güngörmez I	108- Işıar III
71- Yukarı Güngörmez II	109- Işıar Mezarlık
72- Güleym Tepesi	110- Azmikale
73- Köriüktepesi	111- Atyolu (Bayır)
74- Çağlankaya	112- Dıgılıkaya
75- Bektaş Tepesi	113- Fırışlık
76- Esmahan Pınarı	114- Abdili Yayla Höyük
77- Kırıklar	115- Yardere - Bahçeler
78- Meydandüzü	116- Bahçeler - Mezarlık
79- Ziyaret Tepesi	117- Kalacuk I
80- Naltepe	118- Kalacuk II
81- Evliya Tepesi	119- Kalacuk III
82- Tepedibi	120- Kuruseki
83- Kıyan	121- Yeniaslan I
84- Kömüşarmudu	122- Yeniaslan II
85- Köyiçi	123- Yeniaslan III
86- Buzluk - Mezarlık	124- Eğriçimen Yayla II Höyük
87- Çiftliksarınca	125- Küllüce
88- Ziraat Tepesi	126- Çöplük Bostanı
89- Maltepesi	127- Karababa
90- Tepetarla	128- Şahanlı
	129- Üçyol

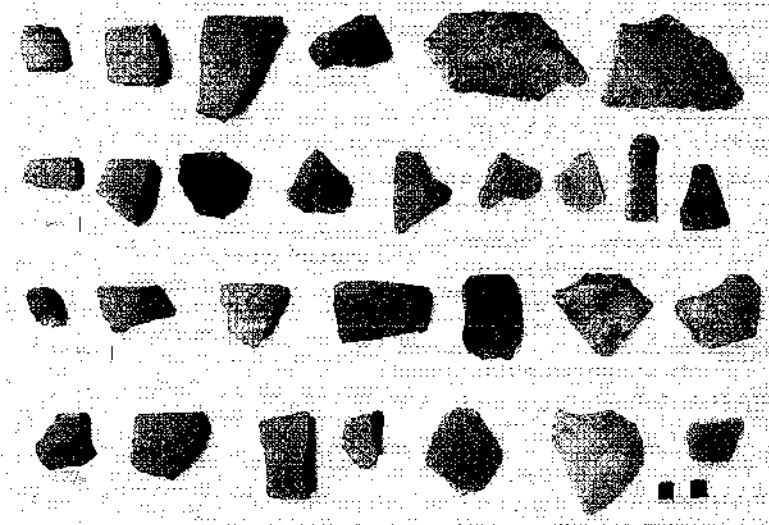

Harita: Orta Karadeniz Bölgesi: Mesudiye-Reşadiye-Koyulhisar

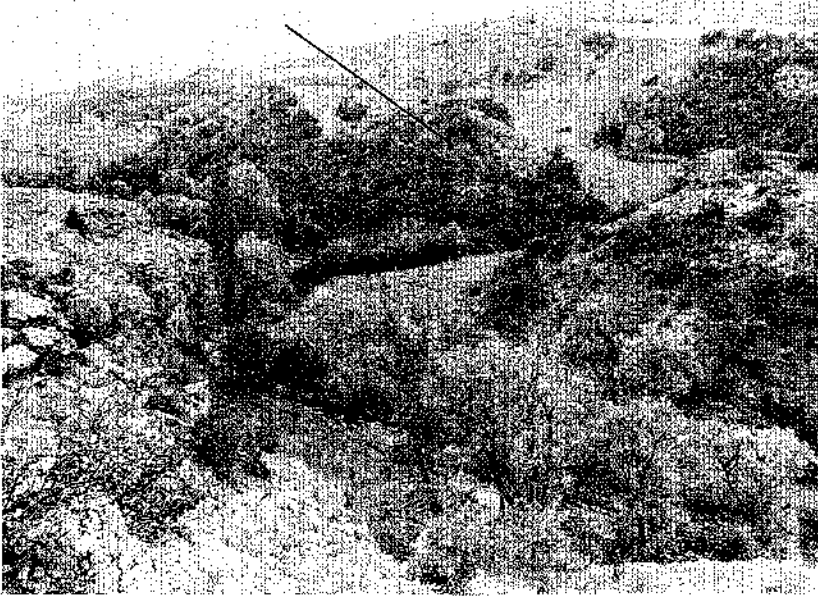

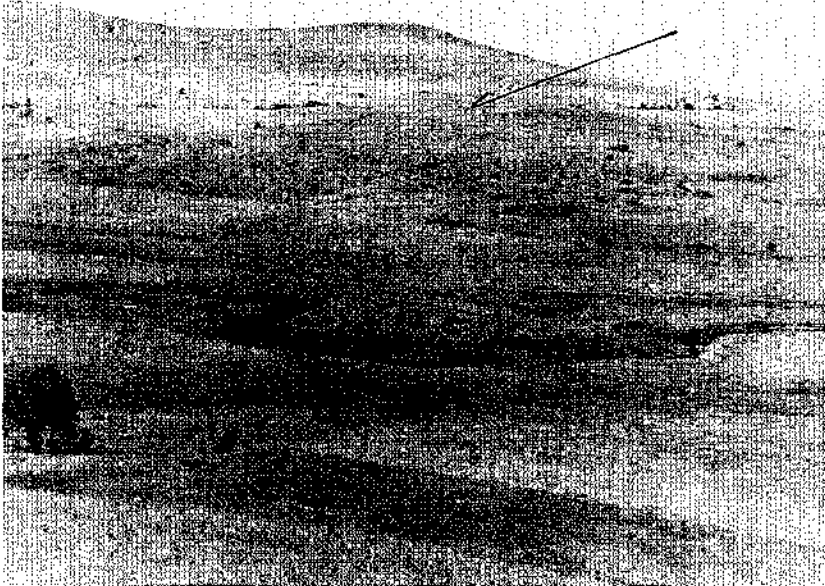
Resim- 1- Kaleköy Kalesi ve Çöplük Bostanı,
güneydoğudan

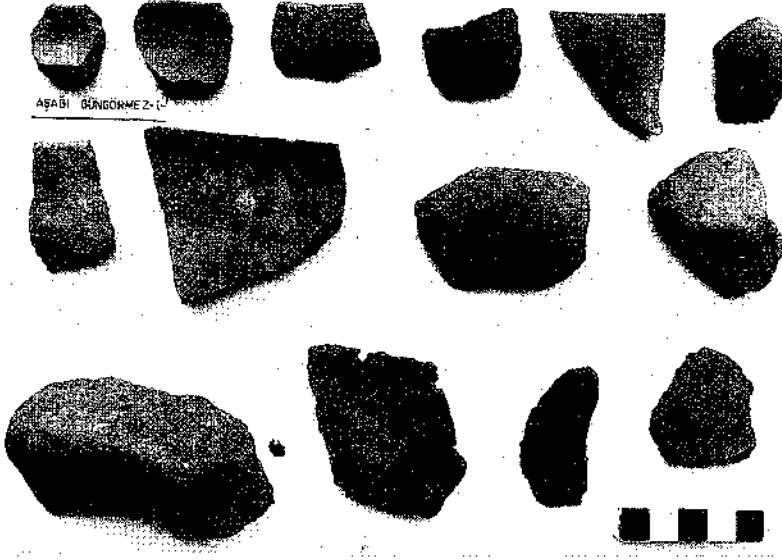
Resim- 2- Üçyol, Sahanlı, Çöplük Bostanı ve Karababa buluntularından örnekler

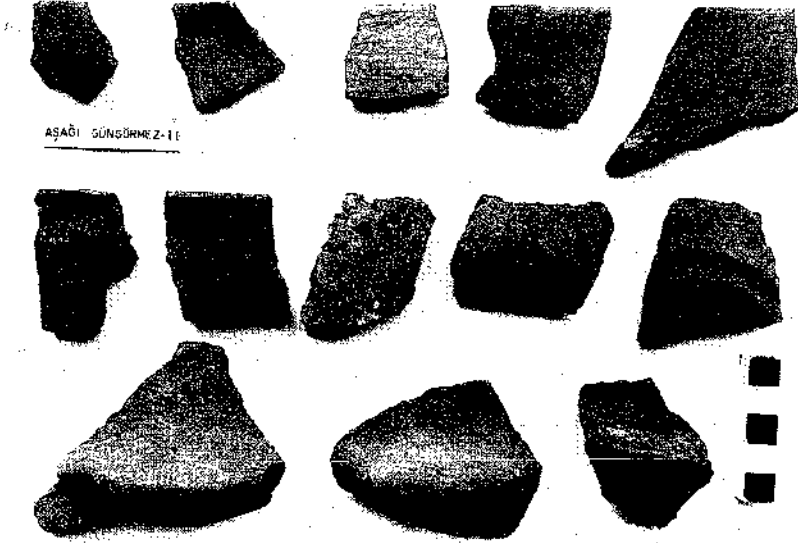
Resim: 3- Üçyol yerleşmesi, kuzeyden

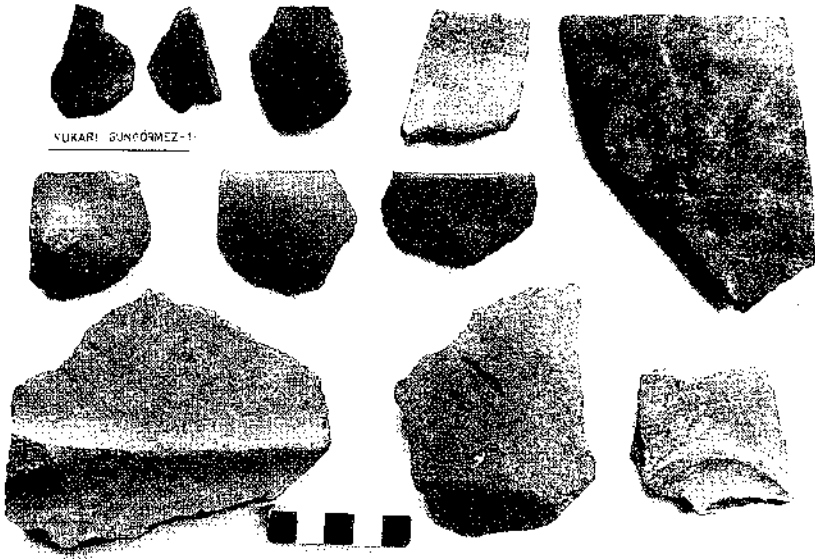
Resim: 4- Sahanlı Mezarlığı ve yerleşmesi, güneyden

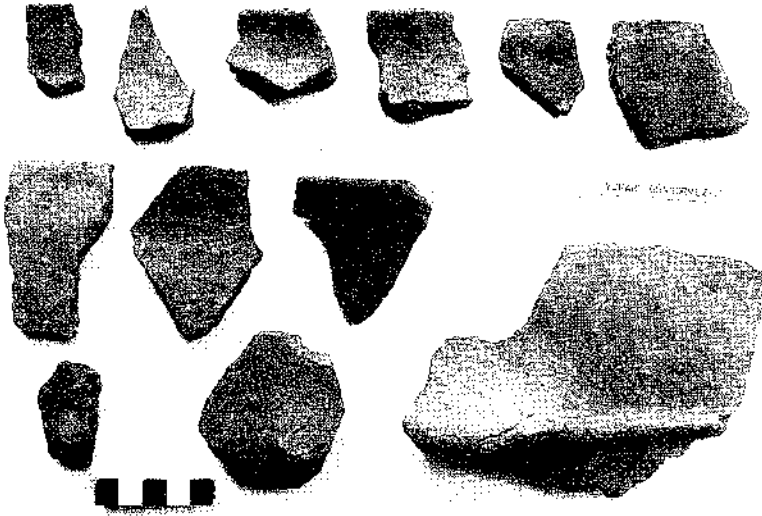
Resim: 5- Aşağı Güngörmez I buluntularından örnekler

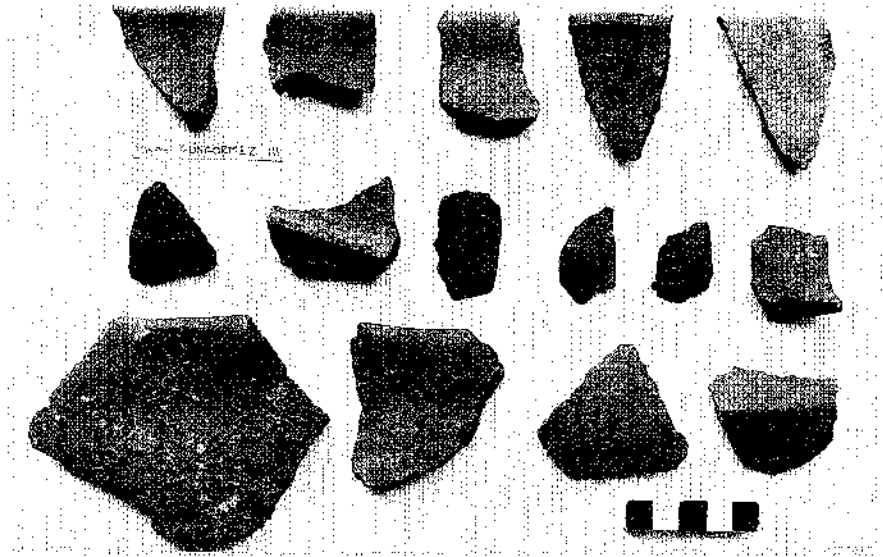
Resim: 6- Aşağı Güngörmez II buluntularından örnekler

Resim: 7- Yukarı Göngörmez I buluntularından örnekler

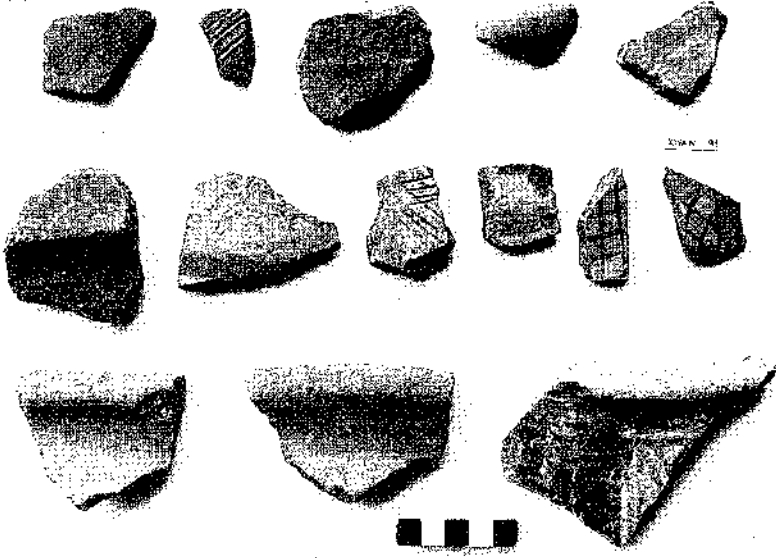
Resim: 8- Yukarı Göngörmez II buluntularından örnekler

Resim: 9- Yukarı Güngörmez III buluntularından örnekler

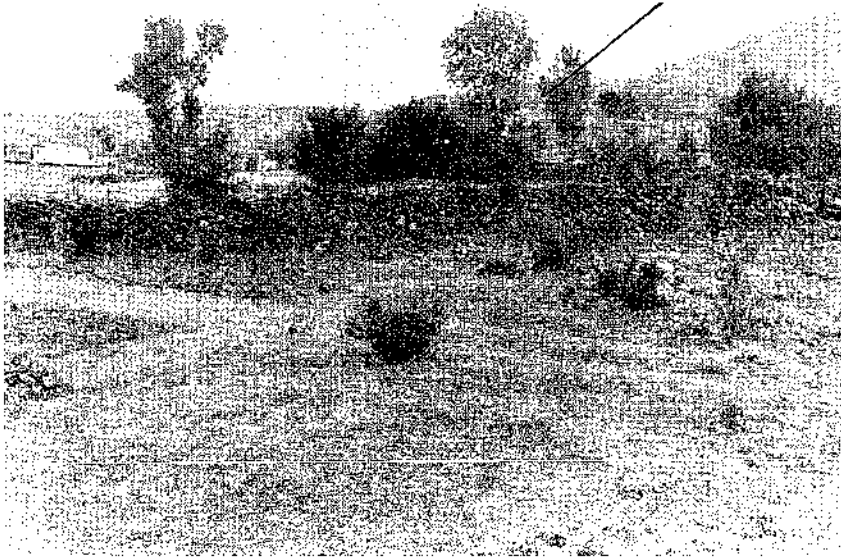
Resim: 10- Kıyan, güneybatıdan

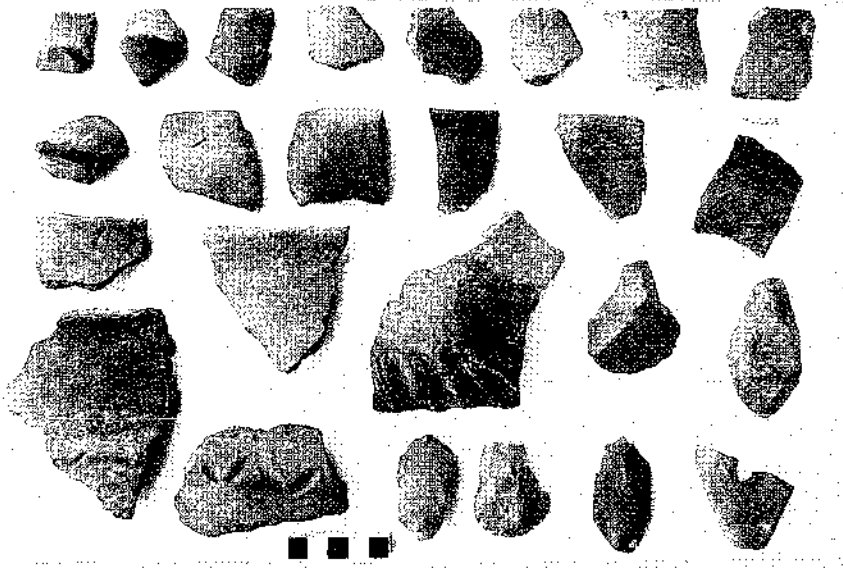
Resim: 11- Kıyan buluntularından örnekler

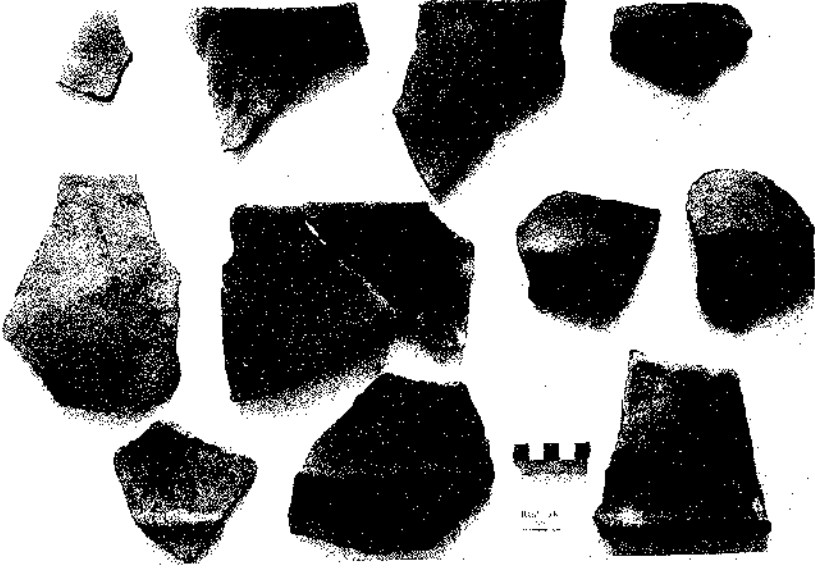
Resim: 12- Beyseki köyü ve Karababa Tepesi

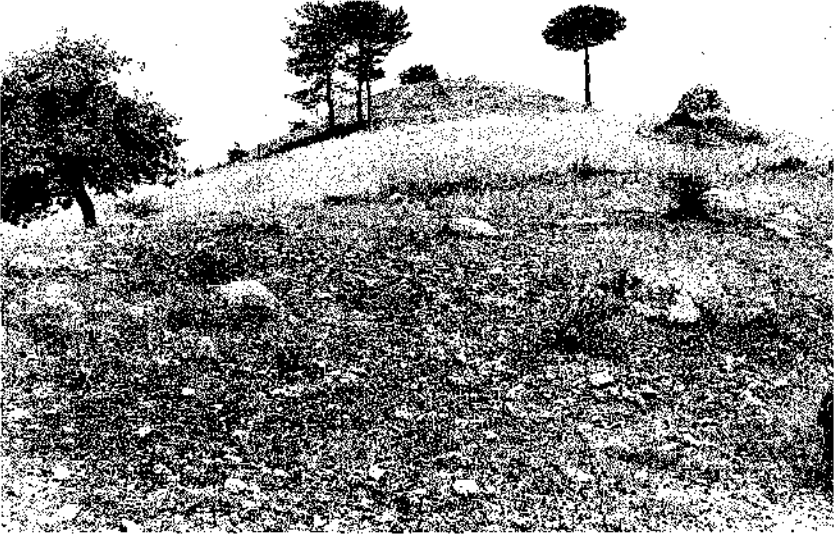
Resim: 13- Küllüce, doğudan

Resim: 14- Küllüce buluntularından örnekler

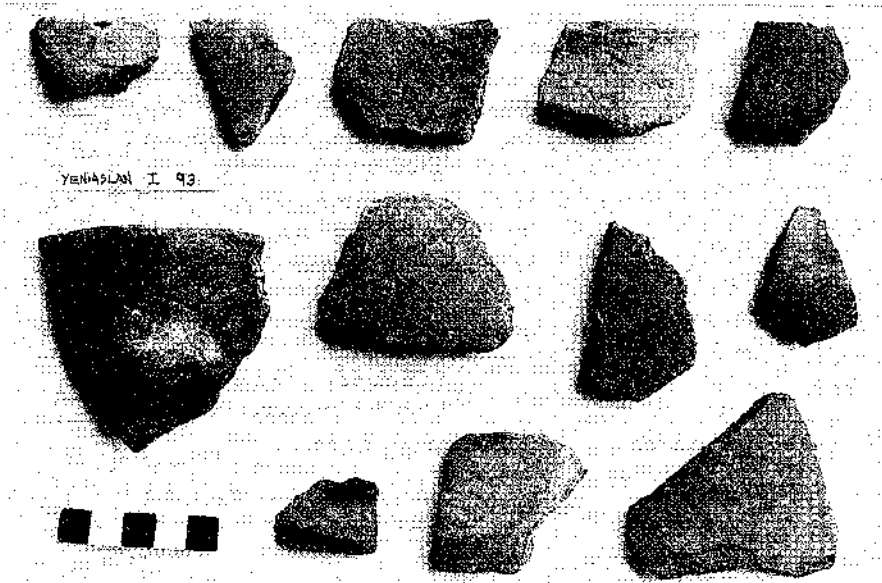

Resim: 15- Buzluk buluntularından örnekler

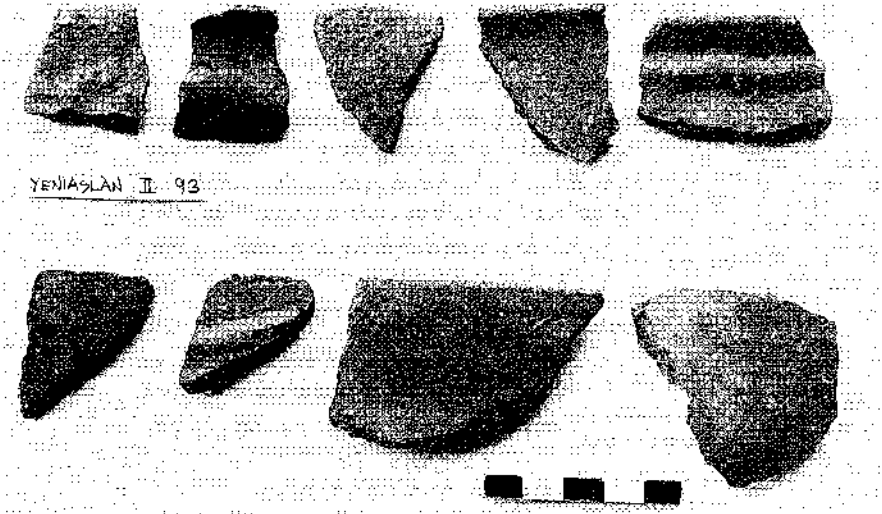

Resim: 16- Yenisalan I, doğudan

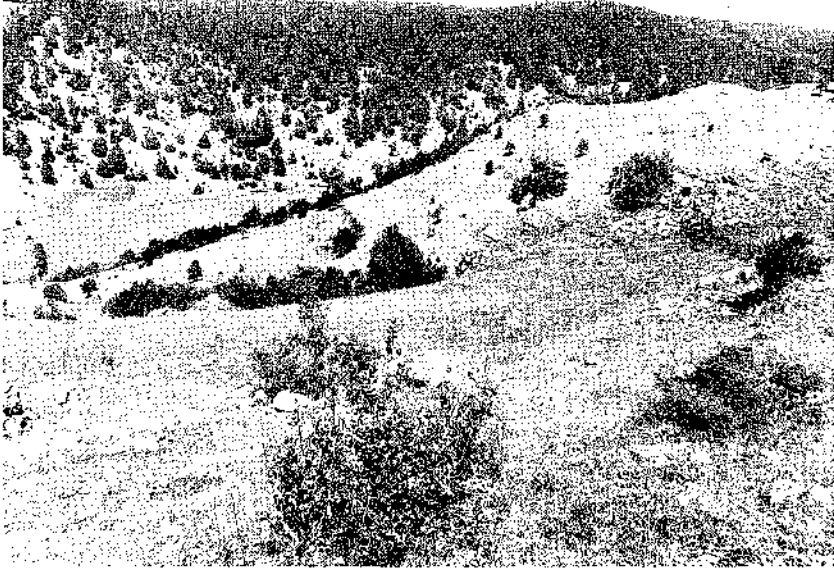

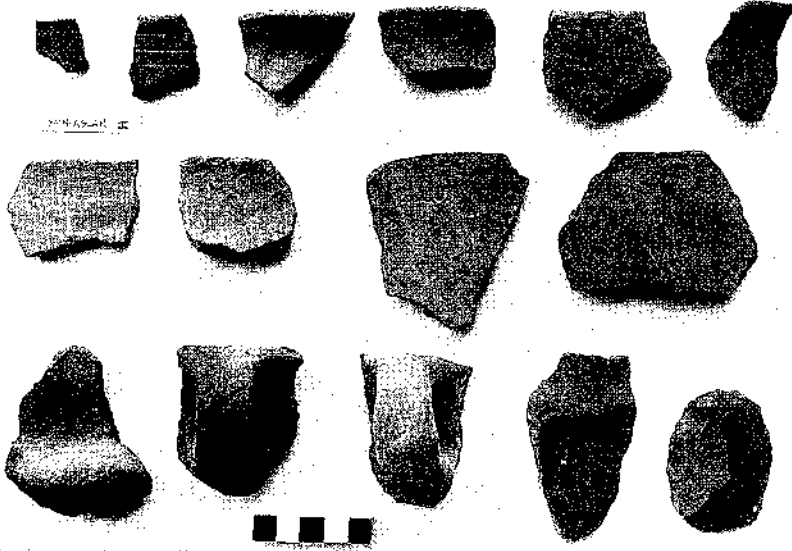
Resim: 17- Yeniaslan I buluntularından örnekler

Resim: 18- Yeniaslan II buluntularından örnekler

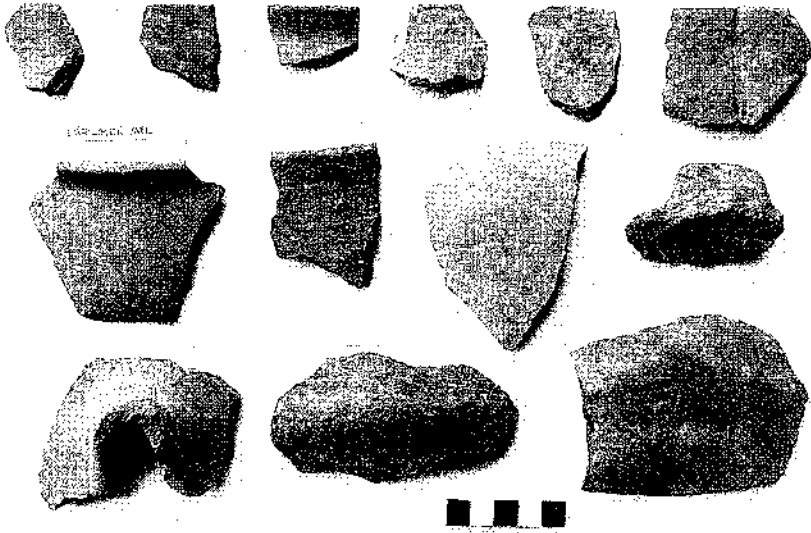
Resim: 19- Ycniaslan III, güneybatıdan

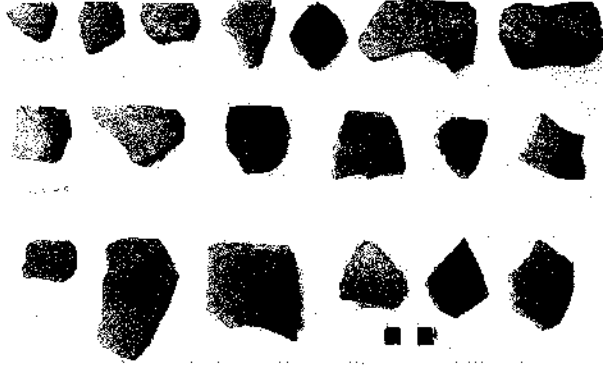
Resim: 20- Ycniaslan III buluntularından örnekler

Resim: 21- Eğriçimen Yayla Höyük, güneyden

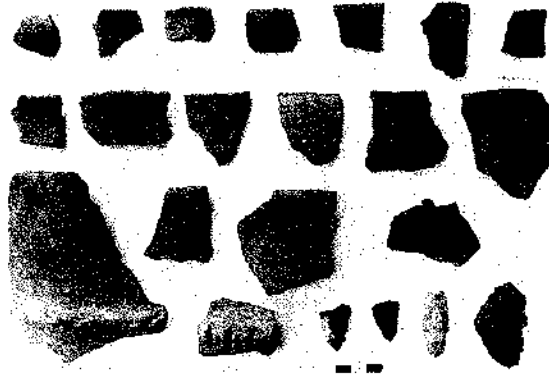
Resim: 22- Eğriçimen Yayla Höyük buluntularından örnekler

Resim: 23- Kalacuk II, Kalacuk II ve Kuraseki buluntularından örnekler

Resim: 24- Kalacuk I, batıdan

Resim: 25- Kalacuk I buluntularından örnekler

1993 YILI ANTALYA-KORKUTELİ YÜZEY ARAŞTIRMALARI

Mehmet ÖZSAIT*

Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izni ile, İ.Ü.Edebiyat Fakültesi adına sürdürdüğümüz arkeolojik yüzey araştırmalarımız İ.Ü. Rektörlüğü Araştırma Fonu'nun maddi desteği ve Korkuteli Belediye Başkanlığı'nın sağladığı değerli yardımlarla gerçekleştirilmiştir. Bu nedenle İ.Ü. Araştırma Fonu Yürütme Sekreterliği'ne¹, Korkuteli Belediye Başkanı Sayın Turgut Manavoğlu'na candan teşekkür ederim. Çalışmalarımıza büyük bir özveri ile yardımcı olan Bakanlık temsilcisi Konya Müzesi uzmanlarından Arkeolog Sayın Gülseren Karakap'a ve Korkuteli Belediye muhasebecisi Sayın Mustafa Taşçı'ya yürekten teşekkür ederim.

Onyediy yıldır sürdürdüğümüz Göller Bölgesi çalışmalarımıza ekip üyesi olarak Arkeolog Nesrin Özsait, Araştırma Görevlisi Özdemir Koçak ve Araştırma Görevlisi Ümit Öztürk katılmıştır.

1974 yılından beri aralıklarla gelerek belirli yerleşmelerini incelediğimiz Korkuteli'nde bu yıl, Korkuteli Merkez, Yalınlıgediği, Çaykenarı, Karakaya, Leylek, Yakaköy, Çukurca, Garipçe, Çomaklı, Yeşilyayla, Yazır, Esenyurt, Büyükköy, Küçükköy, Köseler köy ve kasabaları sistematik olarak araştırıldı. Sonuçta 6 Roma Çağı, 2 Demir Çağı, 5 İlk Tunç Çağı (Harita: 1), 2 Son Neolitik - İlk Kalkolitik Çağ yerleşmesi (Harita: 2) ile 11 kaya mezarı bulunarak incelenmiştir².

---

* Prof.Dr.Mehmet ÖZSAIT, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Eski Çağ Tarihi Anabilim Dah, FEN-PTT, 34459 Beyazıt-İSTANBUL

(1) Proje sayısı 247/281186

(2) Korkuteli araştırmaları sırasında bulduğumuz kaya mezarlarının diğçüleri alındı, resimleri çekildi. Şimdi üzerinde yayın için çalışılmaktadır.

Ayrıca daha önceden bilinen *Çaykenarı*, *Belen*, *Yelten* gibi yerleşme yerleri de yeniden araştırılmıştır.

Biz burada bu yerleşmelerden yedi tanesini ana özellikleri ile vereceğiz.

ÇAYARASI - MANCAR HÖYÜK (Resim: 1, 2)

Çomaklı'nın 5 km kuzeydoğusunda Çayarası mevkiinde tespit ettiğimiz höyüğe halk arasında *Mancar* ya da *Çayarası Höyüğü* adı verilmektedir. Höyük esasta Samas belinden çıkan Kızalının Dere ile Akviranbeli'nden çıkan Akkırca çaylarının arasındaki geniş ova üzerinde yer almaktadır. Son yıllarda kuraklık sıkıntısı içinde olan bu bölgenin Akkırca Çayı ile güneybatıdan gelen Andiya Çayı arasındaki kesimi bağ ve meyve bahçeleri ile kaplıdır. Yüksekliği 2 m ve çapı da 100 m kadar olan höyüğün yüzeyi tarım sonucu oldukça tahrip olmuştur. Yüzeyden toplanan ve iyi bir teknik gösteren keramikler buradaki IT₁ ve IT₂ yerleşmelerine tanıklık ederler.

IĞLIGÜME (Resim: 3, 4)

Korkuteli'nin 10 km güneybatısında yer alan Yazır köyünün kuzeyindeki mahalledeki *Yazır Höyüğü* incelendikten sonra çevre sistematik olarak araştırıldı. Yazır köyünün 2 km güneybatısında Iğlıgüme mevkiinde bir yerleşme yeri tespit edildi. Mevkiin isminden dolayı *Iğlıgüme Höyük* adını verdiğimiz yerleşme, eski bir göl çanağının kuzey kıyısında, eski Elmalı-Korkuteli yolu üzerinde ve doğal bir geçit olan Hangediği'nin 1 km kadar kuzeyindedir.

Iğlıgüme, verimli Bozova'dan sonra Yazır Höyük yanından Hangediği-Karamanbeli'nden geçerek güneybatıda Elmalı Ovası'nda Gilevği, Semayük, Büyük Söğle, Küçük Söğle yerleşmelerine doğru uzanan tarihi bir yolun üzerinde bulunmaktadır. Ova yüzeyinden 2 km kadar yüksekliği olan yerleşmenin boyutları 100 x 150 m kadardır.

Iğlıgüme yüzeyinde İlk Tunç Çağı ve Demir Çağı yerleşmelerine ait keramikler ele geçmiştir.

Korkuteli'nin 30 km kuzeydoğusunda bulunan Karakuyu³, Yakaköy ve Leylekköy arazisi sistematik olarak araştırıldı. Antik Tauros ve bugün

---

(3) Karakuyu araştırmalarında bize çok değerli yardımlarda bulunan Muhtar Ali Gencer'e candan teşekkür ederiz.

Bozçay adını taşıyan nehrin yatağı ile; Korkuteli Kargalık'tan gelerek Çaykenarı üzerinden Leylekköy Ovası'na uzanan, oradan da kuzeyde Bozçay ile birleşen Kurudere'nin yatağı arasında kalan geniş alan araştırıldı. Örenler (Örencik) ve Çalca yerleşmeleri görüldü.

ÇALCA (Resim: 5, 6)

Yakaköy ile Leylekköy⁴ arasında uzanan geniş ovanın ortasında, ova yüzeyinden 15 m yükseklikteki kayalık bir sırt üzerinde yer alan yerleşmenin kuzey-güney uzantısı 125 m, doğu-batı yönündeki uzantısı ise 300 m dir. Yerleşme Yakaköy'ün 1 km güneydoğusunda, Leylekköy'ün ise 3 km kadar güneybatısındadır.

Mevkiin adından dolayı Çalca ya da Çallıca olarak bilinen yerleşme yüzeyinde de tarım yapılmaktadır.

Çalca'nın yüzeyinde İlk Tunç Çağ yerleşmesine ait keramikler, çakmaktaşıdan dilgiler ve bir sap delikli taş balta parçası bulduk. Ayrıca burada Demir Çağı yerleşmesine ait keramikler de gördük.

KEMER HÖYÜK (Resim: 7, 8)

Korkuteli'nin 14 km kuzeydoğusunda yer alan Küçükköy (eski Küçük Alifabrettin) çevresini sistematik olarak araştırdık. Bu kasabanın 4 km doğusunda verimli Kemerağzı bahçelerinin ortasında bir yerleşme yeri tespit ettik. Ova yüzeyinden yüksekliği 4 m ve boyutları da 100 x 125 m kadar olan yerleşmeye mevkiin adından dolayı *Kemer Höyük* ismini verdik.

Kemer Höyük yüzeyinde İlk Tunç Çağı ve Demir Çağı yerleşmelerine ait keramikler bulduk.

ÇUKURYER (Resim: 9, 10)

Büyükköy (Büyük Alifabrettin) çevresinde yaptığımız araştırmalarda iki yerleşme yeri ile bir kaya mezarı bulduk.

---

(4) J.Mellaart'ın Leylekköy olarak belirttiği (Beycesultan I, hrt.I, s.70, SK; s.138, hrt.IV, IT₁; s.196, hrt.VI,Nr.75, IT₂) yerleşmeyi bulmakta güçlük çekiyoruz. Leylekköy'ün 1.5 km güneybatısında, Karakuyu'nun 3 km kuzeybatısında, Kurudere'nin ise 400 m batısında, bugün ova seviyesi ile aynı olan Örenler yerleşmesini bulduk. Tesviye edildiği anlaşılan yerleşmeye ait çok geniş alanda fakat az sayıda Demir Çağı keramiği topladık. Yakaköy'ün hemen yakınında Çalca yerleşmesi bulundu. J.Mellaart'ın Leylekköy olarak verdiği, fakat bulunduğu yerle ilgili bilgi vermediği yerleşme Çalca mı yoksa o henüz araştıramadığımız bir kesimde mi, bunu bilemiyoruz.

Köyün yaklaşık 1.5 km kuzeydoğusunda, Köyaltı mevkiinde tespit ettiğimiz yerleşmeyi mahalli adından dolayı *Çukuryer* ya da *Köyaltı Höyük* olarak isimlendirdik.

Geniş ovanın içinde yer alan ve üzerinde tarım yapılan höyüğün bugün yüksekliği 1 m, çapı da 100 m kadardır. Oldukça tahrip olan höyüğün yüzeyinde İlk Tunç Çağı ve Demir Çağı yerleşmelerine ait keramikler bulduk.

EFEÖĞLU (Resim: 11, 12, 13)

Büyükköy'ün sınırları içinde bulduğumuz ikinci yerleşme olup köyün 2 km güneybatısında, Kürükini mevkiinin 250 m kadar doğusunda Asar ya da yakınındaki kaynaktan dolayı, *Efeoğlu* olarak bilinmektedir. Ova yüzeyinden 40 m kadar yükseklikteki doğal bir tepe üzerinde kurulan yerleşmenin doğu eteği boyunca Durhasan Deresi akmaktadır.

Çapı yaklaşık 150 m olan ve önemli ölçüde tahribata uğrayan *Efeoğlu*'nun yüzeyinde bulduğumuz keramiklerden burada, Son Neolitik-İlk Kalkolitik Çağ, Son Kalkolitik, M.Ö. I. binyıl ve Roma Çağı yerleşmelerinin bulunduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca dilgi, kazıyıcı, ezme ve öğütmece yarayan aletler de bulunmuştur.

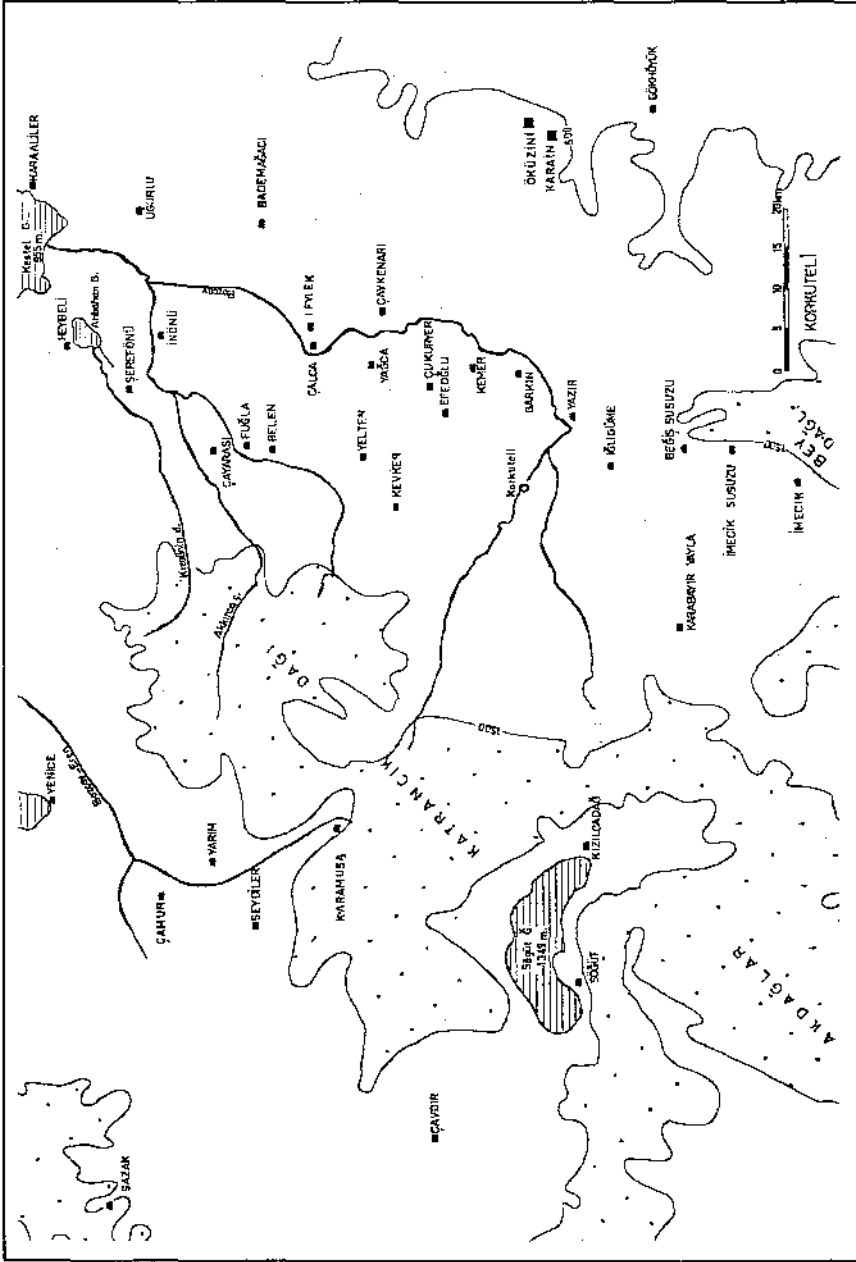
YAĞCA - TAŞ HÖYÜK (Resim: 14, 15)

Korkuteli'nin 23 km kuzeydoğusunda yer alan Yalınlıgediği köyü çevresinde yaptığımız araştırmalarda Sümbüllük, Dikilitaş, Yağca mevkiileri ile köyün kuzeyini çeviren ve Beşikkaklık adını taşıyan kayalık kesim de araştırıldı. Bunlardan köyün 1.5 km güneydoğusunda ve Bozova - Çaykenarı şosesinin 100 m güneyinde Yağca mevkiinde yüksekliği 150 m, doğu-batı uzantısı 200 m, kuzey-güney uzantısı da 150 m kadar olan geniş bir sırtın üst kısmında bir yerleşme yeri tespit ettik. *Taş Höyük* olarak da isimlendirilen bu yerdeki yerleşmenin yüzeyinde çakmaktaşıdan çok sayıda dilgi ve taş alet ile az sayıda keramik bulduk. Keramikler Son Neolitik Çağ - İlk Kalkolitik Çağ yerleşmesinin varlığına tanıklık etmektedir. Keramiklerin hemen hepsinin hamurları koyu devütyü renkli, ince taşçık katkılı ve iyi pişirilmiştir. İç ve dış yüzeyleri de açık kahverengi boya astarlı ve iyi aklıdır.

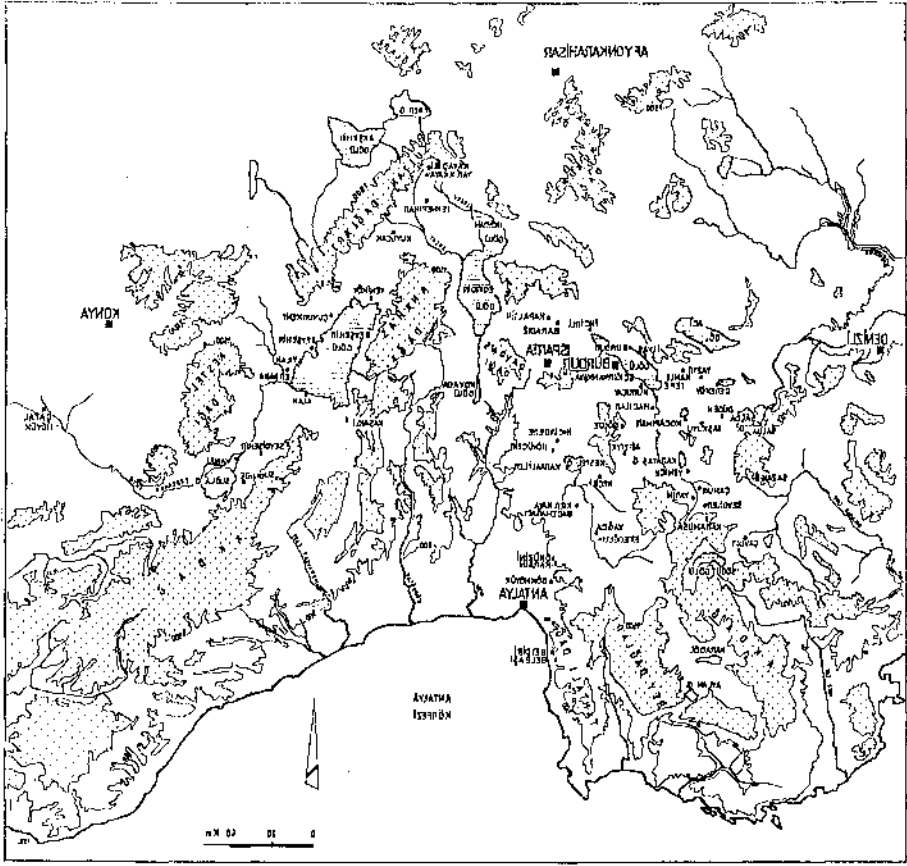
Yerleşme Son Neolitik Çağ - İlk Kalkolitik Çağ'dan sonra terk edilmiştir. Ancak burada Roma Çağı'nda yeniden yerleşilmiştir. Bunu az sayıda keramik ile lahitler kanıtlamaktadır.

1993 yılında ancak doğu kesimini inceleyebildiğimiz Korkuteli'nde tespit ettiğimiz *Yağca ve Efeoğlu* Son Neolitik Çağ - İlk Kalkolitik Çağ yerleşmelerinin monokrom keramik buluntuları, Goller Bölgesi'nin orta kesiminde tespit ettiğimiz çağdaş yerleşmelerin buluntularıyla aynı ortak özellikleri yansıtmaktadır. Bunu Tunç Çağı yerleşmeleri için de söyleyebiliriz.

Harita: 1 - Korkuteli ve çevresi tarih öncesi yerleşmeleri.

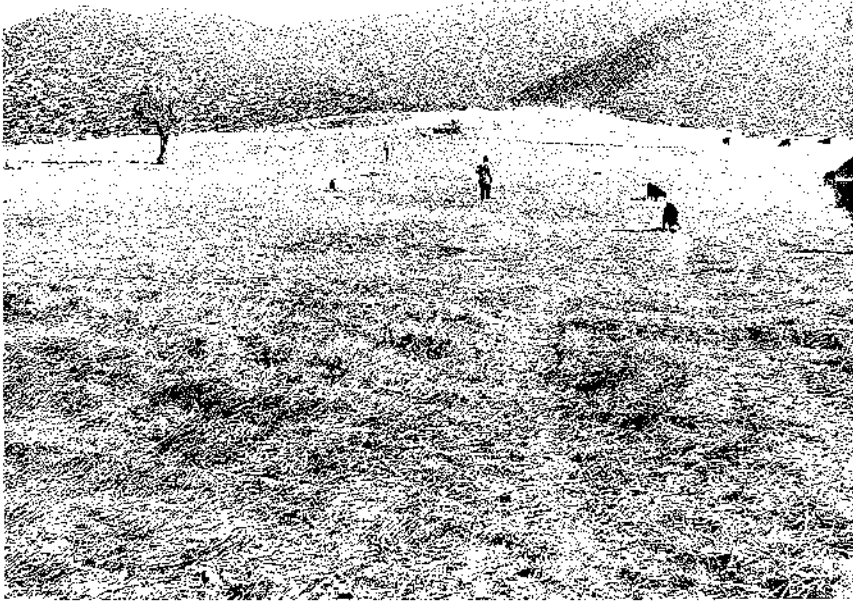
Harita: 2- Goller Bölgesi Neolitik-İlk Kalkolitik Çağ yerleşmeleri

Resim: 1- Çayarası, güneydoğudan

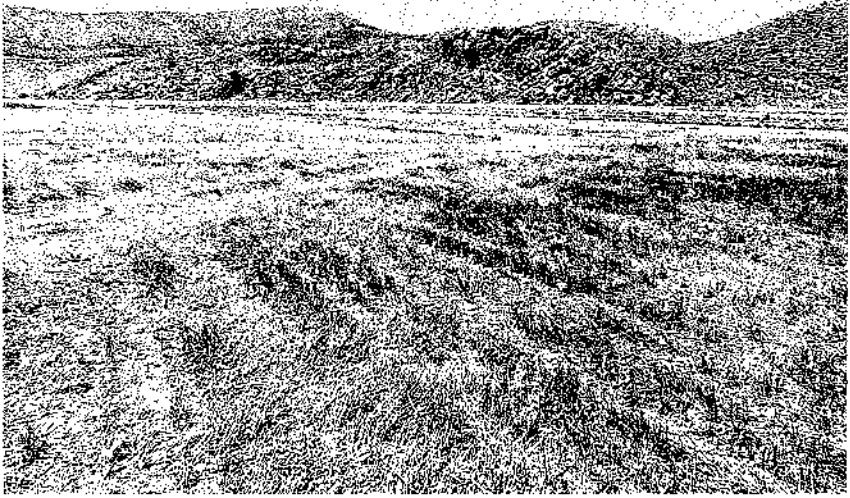
Resim: 2- Çayarası buluntularından örnekler

Resim: 3- İğligüme, kuzeydoğudan

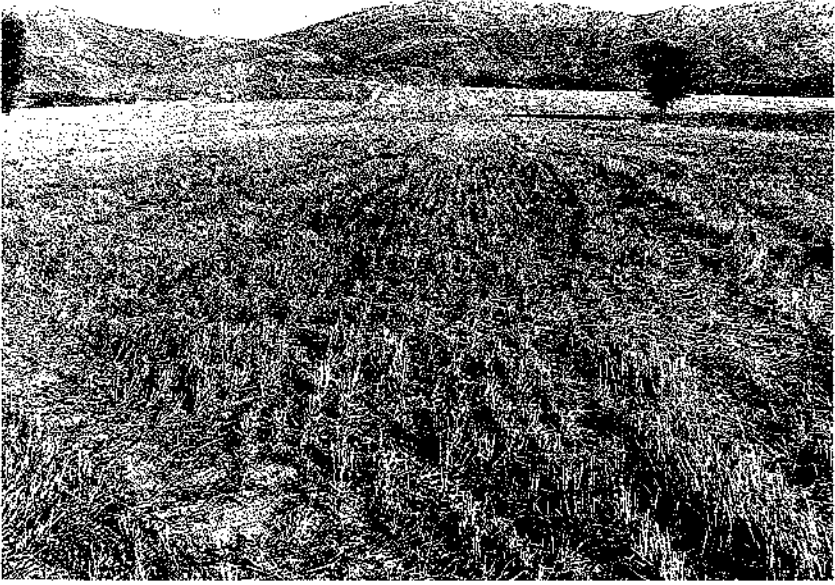
Resim: 4- İğligüme buluntularından örnekler

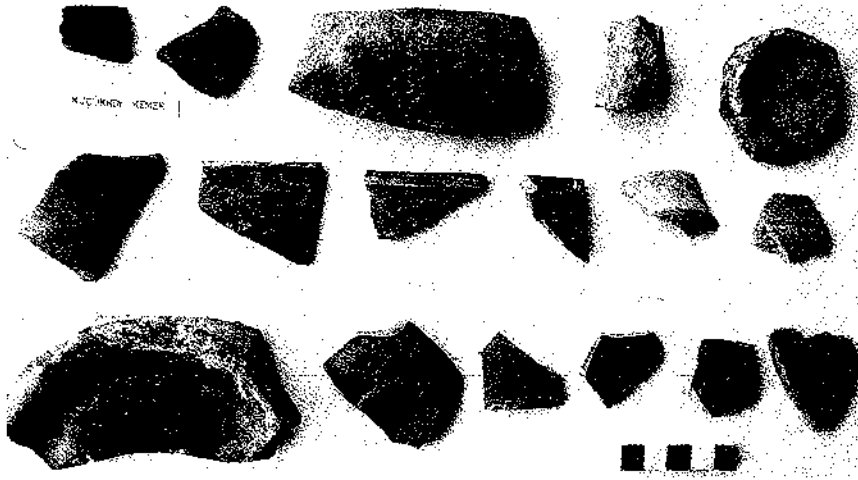
Resim: 5- Çalca, doğudan

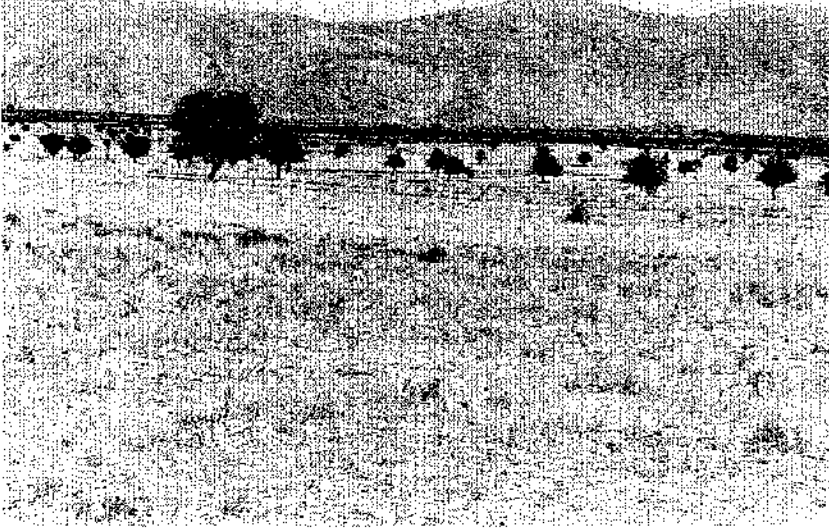
Resims: 6- Çalca Höyük buluntularından örnekler

Resim: 7- Kemer, güneybatıdan

Resim: 8- Kemer buluntularından örnekler

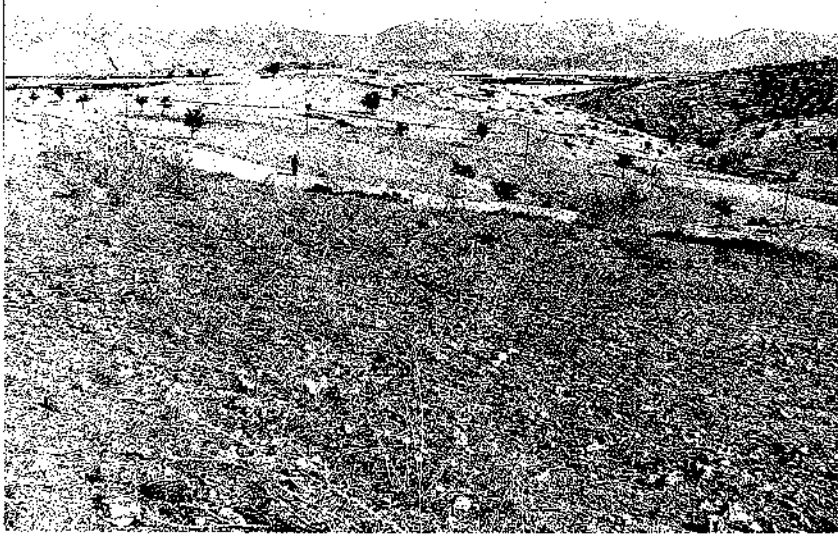

Resim: 9- Çukuryer, kuzeydoğudan

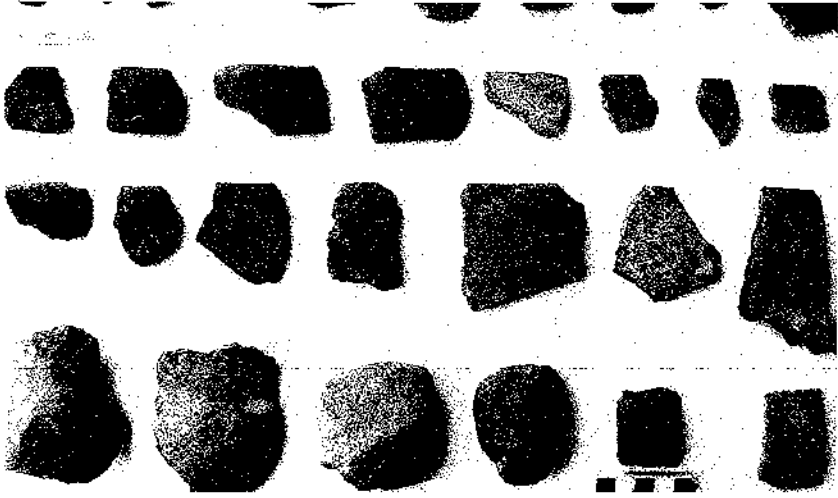

Resim: 10- Çukuryer buluntularından örnekler

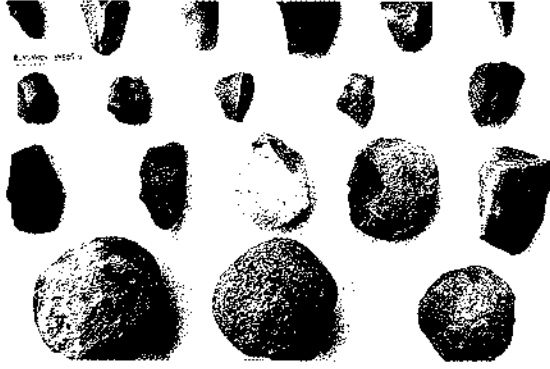

Resim: 11- Efeoğlu, güneyden

Resim: 12- Efeoğlu keramik buluntularından örnekler

Resim: 13- Efeoğlu taş alet buluntularından örnekler

Resim: 14- Yağca, gúneydođudan

Resim: 15- Yağca buluntularından örnekler

1993 YILI PİSİDİA YÜZEY ARAŞTIRMALARI

Stephen MITCHELL*
İlhan GÜCEREN

Pisidia Bölgesi ile ilgili olarak Dr.Stephen Mitchell başkanlığında yapılan "Pisidia YüzeY Araştırması" 15.9.1993 günü başlayıp 01.10.1993 günü sona ermiştir. Çalışmalar genellikle Korkuteli ve Bucak civarında sürdürülmüştür.

Araştırmanın ilk gününde, çalışmaların yoğunlukla sürdürüleceği Korkuteli ilçesine giderken, Antalya-Korkuteli arasında Yukarı Karaman köyünde modern kasaba içinde kalmış olan Lagonya harabesinin M.S. II. yüzyıla tarihlenen Prestyles planlı tapınağı ve yakındaki Selçuklu Hanı ziyaret edildi. Tapınağın ahınlığını oluşturan Triton kabartmalarının ve ön cephede burmalı sütunların üzerine oturduğu Herakle kabartmalı postamentlerin tamamıyla doğanın tahribi altında ve korumasız olduğu görüldü.

KORKUTELİ

İSİNDA: Antik kentin Korkuteli civarında olduğu biliniyor. Şehrin adını ilk defa Konsül Manlius'un M.Ö. 189'da bölgeden geçişiyle ilgili olarak Polybios (XXI.35) ve Livius'da (XXXVIII 15, 4, İsindeusium) görmekteyiz. Korkuteli barajının bulunduğu Alaaddin Mahallesi'nde baraj civarında taştan oyulmuş su taksimat künkleri ve postament parçaları ile yarı işlenmiş sütunlar ve mezarlıkta kapı söveleri tespit edildi. Baraj yapılırken bütün alandaki toprak aktarıldığı için orijinal yerinde herhangi bir arkeolojik eser bulmak mümkün olmadı. Barajın önünde yer

* Prof.Dr. Stephen MITCHELL., İngiliz Arkeoloji Enstitüsü, Tahran Caddesi 24, Kavaklıdere-ANKARA

alan ve Korkuteli Belediyesi'nin ve Vakıflar Genel Müdürlüğüne restorasyonu sürdürülen Selçuklu Medresesinin giriş portalinin sağında duvarda İsinda'da yapılan festivalleri anlatan bir kitabe tespit edilerek transkripsiyonu yapılmıştır. M.S. yaklaşık 200 yıllarına tarihlenen bir Roma kamu binasından alınmış bu bezemeli mimari blok medresenin içinde kullanılmıştır. İsinda'yla ilgili detaylı bir çalışma için bkz. David French, "İsinda and Lagbe", *Studies in the History and Topography of Lycia and Pisidia. In Memoriam A.S. Hall. BIAA Monograph 19* (1994, 53-91).

Korkuteli Belediyesi'nce ileride müze kurmak amacıyla Verbe, Pegla, Sibidunda. Andeda antik kentlerinden toplanarak Alaaddin Mahallesi'ndeki hamama getirilmiş olan eserler şunlardır: iki adet kıvrık arşitrav parçası, bir tanesi üzerinde profilden iki erkek bir kadın portresi yer alır. Diğerinde bir hayvana saldıran aslan betimlenmiştir. Geniş bir plaka üzerinde 8 adet kare biçimli kasetler oluşturularak içlerine kartal, saldıran ayı, üzüm salkımı, boğa başı, gladyatöre saldıran ayı, boğaya saldıran aslan betimlenmiştir. İki tane kuzey Likya tipinde, kapağında oturan aslan bulunan lahit kapağı ve üç tane normal lahit kapağı vardır. 1 tane tabula ansatah mezar lahiti, sunak gibi alt ve üst kenarları profilli 6 adet mezartaşı ve heykel kaidesi yer alır. Heykel kaidelerinden birisi Merkez Plankios adlı Perge'de yaşamış bir kişinin Bozova'daki (Zivint) topraklarından bahsetmektedir. Ayrıca iki adet postament, bir adet miltaş, yazıtlı bir arşitrav parçası, Hermez'e adanmış üzerinde Kerkykeion kabartması olan bir adak taşı, yazıtlı bir kaide, girland ve asma dalı bezemeli bir yanı kırık içi oyuk kaideli üzüm ezme kabı yer alır. Bu eserlerin dışında hamamın içerisindeki karton kutular içinde pişmiş toprak kaplar ve mezar taşları mevcuttur (bu koleksiyon B.İplikçioğlu tarafından yayına hazırlanmaktadır).

GÜMÜŞLÜ : Korkuteli - Bozova arasında asfalttan 7 km içtedir. Gümüşlü'ye giderken Aşağı Kevser Höyük'te E.T. Ç. seramikler tespit edilmiştir. Yukarı Kevser köyünün kuzeyinde Yelten'e yakın kısımda 3 adet mezar lahiti ve kapak parçaları tespit edildi. Balık denilen mevkiide büyük su ayağında yapı taşı olarak kullanılmış M.S.III. yüzyıl mezar steli (üzerinde iki erkek bir kadın yer alır) ve bitirilmemiş iki insan kabartmalı bir stel görüldü. Bu alanda küçük bir köy yerleşimi olmalıdır. Çünkü arazide Hellenistik Çağ'da Bizans Çağı'na kadar seramik bulunmaktadır. Ayrıca Balık ve Yukarı Kevser köyleri arasında Roma Dönemi'ne tarihlenen bir mabed bulunmuştur. Bu mabed içinde kaba taşlarla yapılmış temenosu olan bir de küçük tapınak vardır.

VERBE (Yelten): Kasabanın girişinde mezarlıkta, üzerinde Markos Gaios Labeon'a ait 11 satır yazı bulunan bir heykel kaidesi yer alır. Yazıtta Verbe'de yapılan bir festivalden bahsedilmektedir.

ANDEDA (Yavuz - Yeşilyayla): Güneybatı Pisidia'da kurutulan Kestel Gölü'nün güneybatısında ve vaktiyle göle dökülen Bozçay Nehri'nin kollarından Andya Çayı üzerinde yer almaktadır. Yeşilyayla'nın Karakaya mevkiinde 120 x 46 m ebatlarında dikdörtgen sunak şeklinde bir mezar taşı tespit edildi. Mezar taşının iç cephesi kabartmalıdır. Ön yüzde akroterler arasında bir satır ve altta 3 satır yazı yer alır, kabartma olarak giyimli iki kadın ve klineye oturmuş bir erkek yer alır, erkeğin önünde üzerinde kaseler olan bir sehpa vardır. Kabartmalar ince bir çıkıntının üzerindedir. Sol tarafta akroterler arasında bir satır yazı ve atlı bir erkek kabartması, sağda ise akroterler arasında iki satır yazı ve yan yana giyimli kadın ve erkek yer alır. Mezar steli Artemis'in oğlu Demetrios için diktirilmiştir. Eser sağlam olup, tahrip olmadan müzeye götürülebilirse gayet iyi olur. Kasabanın batısında İnlice mevkiinde yan yana iki kaya mezarı tespit edildi.

I No'lu Kaya Mezarı : Ön cephe kayanın düzleştirilmesi ile oluşturulmuştur. İçte üçgen çatılı olan mezarın iki kenarında kline yer alır, klinenin baş ve yan kısımlarında çıkıntılar bırakılmıştır. Kapı girişinde genişçe bir kapı yatağı oyulmuştur. Mezarın içinden su kaynakığından, suyun dışarı çıkması için kanal açılmıştır.

II No'lu Kaya Mezarı : Genişçe olan bu kaya mezarın çatısı hafif kavsişli olup, girişin solunda hediye için küçük bir niş yapılmıştır. Mezarın üç tarafı büyükçe birer niş olarak oyulmuş ve bunların içi kline haline getirilmiştir (Seleukia Sidera nekropolünde olduğu gibi). Mezarın içinden küçük bir dromosla ikinci bir mezar odasına geçilir, burası da kapalıdır. Burada da duvara oyulmuş iki büyük niş gömü için kullanılmıştır.

Yeşilyayla Çakırharım mevkiinde bahçede 126 x 56 cm ebadında yerel taşta oyulmuş Aurelius Kernelies Polydukines Gaius'a ait heykel kaidesi bulunmuştur. Kaide dört akroterli olup ön yüzde 10 satır Yunanca yazıt ve en üst kısımda bir palmye başağı yer alır.

Çakırharım mevkiinde bahçede Geç Roma, Erken Bizans Dönemi'ne ait bir Baptisterium (vaftiz yeri) vardır. Kollar arası çiçekle kaplıdır, her iki eser sağlam ve müzeye taşınabilecek durumdadır.

POGLA (Çomaklı): Kestel Gölü'nün güneybatısındaki Çomaklı kasabasının içinde tonozlu bir Roma Çağı yapısı vardır. Kasabanın ci-

varında kayaya oyulmuş mezarlar yer alır. Caminin bahçesindeki bir sütun üzerindeki 4 satır yazıtın transkripsiyonu yapılmıştır. Bir kahinin gaipden verdiği bir haber üzerine yapılmış ve Tanrıça Artemis'in ayaklarının tasvir edildiği bir heykelden bahsetmektedir (bu tip anıtlar için krş. K.Dunbabin, *Journal of Roman Archaeology* 3 (1990), 85-109). Surlu Hellenistik yerleşim Pogla ise, köyün batısındaki tepenin üzerinde yer alır. Zirvede evlere ve surlara ait kaba taşlardan yapılmış duvarların izleri takip edilebilmektedir. Tepenin güneydoğuya doğru biraz aşağısında kayalara oyulmuş iki mezar vardır. Ancak 1950' li yıllarda G.E.Bean tarafından teşhis edilmiş basamak veya oturaklara ait olabilecek herhangi bir iz bulunamamıştır.

Çomaklı'nın 25 km kuzeybatısında Dikmen Tepesi'nde iri blok taşlardan izodomos örgülü duvarlar ve ayrıca civarda bol miktarda Roma Çağı kasnaklı iri küp kırıkları ve çok kaliteli seramiklerin olduğu görüldü.

Dikmen tepesinden Çomaklı'ya inerken Hacı Bekar Mahallesi'nde Halil Köse'ye ait evin dış duvarında Roma Çağı palmetli bir akroter görüldü. Evin ahırındaki ahşap merdivenin ayağında 117 x 69 cm ebadında kaliteli işçilikli bir kabartma vardır. Kabartmada iri bir kalkan ve kılıç ile kurdeleye bağlanmış ok ve bir obje tasvir edilmektedir. İşçilik çok iyidir. Müzeye götürülebilecek durumdadır.

KÜÇÜKKÖY (Küçük Ali Fahrettin): Korkuteli-Bozova yolunda asfaltta 7 km uzaklıktadır. Kasabanın kuzeyinde Büyükköy'e giderken solda semerdam çatılı bir kaya mezarı ve üzerinde kayaya oyulmuş bir lahit mezar görüldü. Lahidin kapağı yoktur.

BÜYÜKKÖY (Büyük Ali Fahrettin): Köyün güneyinde 2 km uzaklıkta antik bir taş ocağı ve kayaya oyulmuş 2 adet mezar yer alır. Mezarın birinin duvarına fallos tasviri kazınmıştır.

ÇAYKENARI : Köyün Karacelilağa mezarlığı denilen alanında bir hereona ait silmeli kornişler ve kalkan ve triten kuyruğu kabartması görüldü. Çaykenarı'nın batısında ve doğusunda 3 adet kaya mezarı tespit edildi.

I No'lu Kaya Mezarı : Karacelilağa mevkiinde kayaya oyulmuş tapınak biçimli alınlıksız üçgen çatılıdır. İçte ölü konulan sekinin biri yüksek biri alçaktır. Öndeki giriş kısmının sağında oturmak için ayrıca bir seki vardır.

II No'lu Kaya Mezarı : Kırkkavak mevkiinde kayaya oyulmuş cephesi üçgen biçimli ve üçgen çatılı iki klinelidir (Şekil: 8). Girişte küçük bir mekan yer alır, klinelerin yan yüzleri hafifçe çıkıntılıdır.

III No'lu Kaya Mezarı : Kırkkavak mevkiinde üçgen ahnlıklı ve içte üçgen çatılıdır. Diğer mezarlardan farkı çatısı ve köşelerinde hatıllarının olmasıdır. İçte kenarları çıkıntılı iki kline yer alır. Ön cephede kapının üzerinde aşağı doğru genişleyen bir sütunun üzerinde İon başlığı gibi iki volit yer alır. Çatıdaki hatıl mezarın önündeki geniş sahanlıkta da aynen devam eder.

IV No'lu Kaya Mezarı : Kırkkavak mevkiinde kayaya oyulmuş ön ve arka odalardan oluşur. Çatı içte üçgen biçimli olup ortada hatıl çıkıntısı vardır. Mezarın kendisi Bizans Çağı'nda klinelerin kırılmasıyla ve dip kısma yuvarlak bir niş oyulmasıyla küçük bir şapel haline getirilmiştir. Mezar bu dönemde kireçli ve samanlı pembemsi bir harçla sıvanmıştır. Giriş kapısının sağında tabula ansata içinde iki satır Yunanca yazıt vardır, ayrıca kapı üstüne bir haç kazınmıştır. Tabula ansata ve haçın harç altında kalmış olması mezarın Bizans Çağı'nda şapele çevrilmeden önce Hristiyanlar tarafından mezar olarak kullanıldığını gösterir. İçteki hatıl çıkıntısı ön oda tavanında mevcuttur, ayrıca mezarın ön kısmında sunu çukurları vardır.

Yeni Mahalle'de caminin karşısında 67 x 61 cm ebadında üstte ve altta profilli ve 7 satır Yunanca yazıt ihtiva eden İmparator Antoninus Pius'a (M.S. 138 - 161) ait bir heykel kaidesi tespit edildi. Transkripsiyonu yapılarak stampaj alındı. Çaykenarı'nın batısındaki bir yerleşime ait olan bu yazıt Burdur Müzesi'ne götürülmüştür. Kodrula olması muhtemel bu yerleşimin Pisidia şehirlerinin en küçüklerinden biri olduğu söylenebilir (bkz. Anatolia Studies 44 (1994, basılmak üzere). Yerleşimin hemen kuzeyindeki tepe üzerinde önemli bir Hellenistik yerleşme daha vardır. Yakaköy'den sonra burası da ziyaret edilmiştir.

Çaykenarı camisinin 100 m doğusunda yol üzerinde üst kısmı profilli ve silmeli ortada Kerykeion kabartması olan bir sunak görüldü.

GARİPÇE : Antalya'ya bağlı bu köyde herhangi bir eser tespit edilemedi.

BUCAK

ÜRKÜTLÜ : Burdur sınırları içinde, Bucağa bağlı Ürkütlü köyünün 3 km batısında Garipçe'ye 2 km uzaklıkta Burdur-Antalya sınırında 9.90

x 6.38 m ebadında bir heroon yer alır. Heroon'un kuzeydoğu ve güneydoğu ile batı köşe taşları yıkılmıştır. Heroonun iç kısmı 5 metre kadar kazılarak oyulmuştur, önde kripta kısmı tahrip edilmiştir. Heroon şu anda dışa çıkıntı yapan kornişe kadar sağlamdır. Herhangi bir önlem alınmazsa tamamen tahrip olacaktır, çünkü bizim gördüğümüzde yeni kazılan alanlar mevcuttur.

Dere Cami kenarında Via Sebaste'ye ve Augustus (M.Ö.27 - M.S.14) dönemine ait kırk bir miltaşı görüldü. Belediye başkanına ait evin 100 metre ilerisindeki sokakta kadeh gibi kaideli bir ezme taşı belirlendi. Kasabanın içindeki çeşme başında 3 satırlık ve merkezdeki bugün kullanılmayan ilkokulun bahçesinde sütun biçimli iki mezar taşındaki Latince ve Yunanca yazıtların transkripsiyonları yapılarak stampajları alındı.

YÜREĞİL : G.E. Bean tarafından mezarlık duvarında görülerek (G.E.Bean, AS, X, 1960, s.52 vd.) yayınlanan ve Kretapolis'ten bahseden tek yazıt olma özelliğini taşıyan yazıtın açığa kalan kısmı tahrip olmaya başlamıştır. Yazıtın toprak altındaki kısmı henüz sağlam ve okunabilir durumdadır. Bu yazıtın mutlaka Burdur Müzesi'ne götürülmesi gerekir. Zira, lokalizasyonu tam olarak yapılamamış olan Kretapolis'ten bahseden tek yazıttır.

Köyün içinde G.E.Bean tarafından 1960'da yayınlanan Aurelios Epiktetos ve Aurelia Eirenei ile Nais için diktirilmiş mezar taşının sağlam durumda olduğu görüldü.

Yüreğil camisinin bahçesinde Korint düzeninde üç palmet yaprağı sıralı bir pilaster başlığı görüldü. Cami önü mevkiinde taban seviyesinde kırılmış bir oda mezarı ve tabanı içinde tahrip edilmiş klineler tespit edildi. Bağarası mevkiinde akroterleri işlenmiş, iki cephesi Gorgen kabartmalı fakat kırık durumda bir lahit kapağı görüldü. İlkokulun yanında bir evin duvarında sıvaya gömülü bir mezar taşı vardır.

Yüreğil köyünün batısında 8 km uzaklıkta Kuzgedik mevkiinde Asar (1:200.000 ölçekli harita üzerinde Orgun Hisar olarak işaretlenmiştir) adı verilen yerde şekilsiz yığma taşlardan inşa edilmiş 3 yapı ve iki yerde kulelerle desteklenmiş takip edilebilen bir sur tespit edildi. Burası tipik Pisidian özellikler taşıyan surlu bir teppe üstü yerleşimidir. Yüreğil köyünün batısında içinde köyün son tarlalarının olduğu Akpınar mevkiinde yüzeyde son derece bol ve kaliteli sigilata parçaları olmakla birlikte herhangi bir yapı kalıntısı belirlenemedi. Masıl Kır mevkiinde kırık durumdaki mezar lahitlerinin yanında ampholos phiale gibi göbekli

zeytinyağı işliğı olduğu görüldü. Köylülerden öğrendiğimize göre Kretopolis'ten söz eden yazıt, Korinth tarzındaki gömme sütun başı ve diğer küçük objeler Buğdüz mevkii olarak bilinen bir alandan getirilmiştir. Bu mevkii, Yüreğil'in batısında olup, yumuşak eğimli bir arazi üzerindeki teraslardan oluşmaktadır. Buna bağlı olarak bu mevkii, antik Kretoopolis kenti ile özdeşleştirilmiştir (Bkz. *Anatolian Studies* 44, 1994, basılmakta olan).

ANBAHAN (Heybeli): İlkokulun bahçesinde bir sütun ve bahçe duvarında zeytin ezme taşı ile caminin kenarındaki duvarda alt ve üst kısmı profilli ve akroterli bir sunak vardır. Sunak köşeye oturduğu için iki yüzü duvar içinde kalmıştır.

MELLİ (Kocacaliler): Kasabanın 1 km doğusunda Asar mevkiinde yoğun bir antik yerleşim göze çarpar. Şehrin tamamı ön duvarları kesme taşlardan oluşturulmuş teraslar üzerine kurulmuştur. Yamacın çevresi yan yana evlerin duvarlarıyla kaplanmıştır. Akropolün ortasında tamamiyle kayaya oyulmuş bir oda ve duvarında 3 niş yer alır. Bu odadan dışarıya açılan parmaklıklı bir pencere vardır. Şehrin suru kenti tamamiyle çevreler, bazı kısımlarda ana kayanın oyulmasıyla sur oluşturulmuş, diğer kısımlarda düzenli olmayan taşlardan harçla örülmüştür. Kentin güneyindeki sur üzerinde boşaltı taşlardan örülmüş 6.40 x 7.20 m ebadında bir kule yer alır, girişi kuzeydendir.

Kentin ortasında yükselen doğal kayanın içi oyularak yapılan tiyatronun kuzeybatı oturma basamakları anakayaya oyulmuştur. Tiyatronun cavcası 12 basamaklıdır, sağda ve solda ikişer kherkise bölünmüştür. Diazoma yoktur, Orkestrada skenenin önünde kaidesi profilli bir sunak vardır. Tiyatronun önündeki yapıda çift tonoz ortasında geniş bir kapı ve yanlarda iki dar kapı yer alır, yapının ön tarafı agoradır. Agorada yer alan İmparator Maximianus için diktilirilmiş stelin stampajı alındı. Mezarlık alanında bir müddet önce sağlam olduğu söylenen yazıtın kırıldığı görüldü. Parçalar ciraftan toplandığında mezarlarla ilgili 24 satırlık bir yazıt olduğu anlaşıldı. Bu yazıt ve İmparator Antoninus Pius'a ait heykel kaidesindeki 10 satırlık yazıtın transkripsiyonu yapılarak stampajı alındı.

Kente nekropol ve su sarnıcının olduğu kısımdan girişte ana kayaya oyulmuş bir acdikule içinde başını sağa çevirmiş ve bir elinde uzun bir obje, diğer elinde kase tutan kabartma vardır. Mezarlığın içinde sağlam aslan, antitetik kartallar, yunus, üzüm salkımı, gorgon başı, kantharos kabatmalarının yer aldığı çatı kasetleri vardır. Nekropol alanında podiumlu lahit mezarlar yer almakla birlikte tamamı definciler tarafından par-

çalanmıştır. Lahit kapakları genellikle düz, bazen stroter ve kalipterleri gösterilmiş durumdadır. Heroon olması gereken pek çok yapı kalıntısı vardır. Erken araştırmacılar (V.Berard, G.E. Bean) tarafından teşhis edilmiş birkaç yazıt yeniden kopye edilerek stampajları alınmıştır.

Agoranın kuzeyinde, tiyatronun batısında yer alan büyük bir yapının kalıntıları vardır. Silmeli postamentler ve arşitrav parçaları in-situ durumdadır. Yapının hemen önünde 66 x 103 x 58 cm ebadında dikdörtgen bir blok yer alır. Blok bir yapının anta gibi bir ön uzantı duvarından olmalıdır. Çünkü bir yüzü kabartmasız ve kaba işçilikli, diğer üç yüzü kabartmalıdır. Kabartma derinliği 6 ila 8 cm arasındadır. Bir kısa yüzde kılıcıyla düşmanın başını tutmuş ve kılıcını havaya kaldırmış öldürmeye hazırlanan savaşçı, ön cephede solda ortadaki sendeleyeni yaralı adama ok atan pelerinli savaşçı, sağda ise aynı yaralıya mızrak batıran bir başka savaşçı betimlenmiştir. Diğer kısa kenarda pelerinli bir savaşçı tritonu saçlarından tutmuştur. Eser tamamiyle sağlamdır.

Melli'deki bu yerleşim hiç şüphesiz Hellenistik Pisida şehirlerinden biridir ve bu önemini Roma Dönemi'nde de korumuştur. Ancak, maalesef şehrin orijinal ismini veren bir yazıtta rastlanılmamıştır. Bu örenyeri son derece zengin olmakla birlikte çok fazla tahrip olmuştur. Neredeyse tüm nekropol kırılmış ve yıkılmıştır. Sağlam olan yapıların duvar taşları devrilerle definciler tarafından kırılmıştır. Herhangi bir koruma yoktur. Bucağın batısındaki Dereköy'de de kalıntılar saptanmıştır. Yerleşimin yaklaşık 1 km güneybatısında bir yamaç üzerinde bir kaya mezarı ve yamacın altındaki arazide ise oldukça çok miktarda çanak çömleğe sahip bir Roma yerleşimi bulunmuştur. Köyün yukarısındaki tepede, ki burası Sivritepe olarak bilinmektedir, Roma Dönemi öncesine tarihlenen bir yerleşim vardır. Burası M.Özsait tarafından Kretopolis'le özdeşleştirilmiştir.

PAZARAVDAN (Kızılkaya): Kasabının Kızkapan mevkiinde iki kaya mezarı vardır.

I No'lu Kaya Mezarı : Yüksek bir kayaya oyulmuş oda mezarın iç çatısı üçgen biçimli ve ortada hatılıdır, içte kline yoktur.

II No'lu Kaya Mezarı : Büyük bir ön odadan girilen asıl mezar odasının iç çatısı üçgen biçimli olup hatılıdır. Odanın içinde iki yanda kline olmasına rağmen, soldaki ortadan itibaren kırılır. Klinelerin baş kısmı yastık gibi yüksek bırakılmıştır. Girişin iki yanında ise oturma şekilleri vardır.

Roma yollarının oldukça iyi durumda korunmuş bir parçası Kızkapan mevkiinden doğuya doğru, Eşek Devrent olarak bilinen alçak bir geçiti aşarak Boğazköy'ün karşısındaki ovaya doğru yol alır (bkz. aşağıdaki Panemoteikhos'la ilgili bölümler). Burası Augustus Dönemi Via Sebaste'nin bir parçası olup, bu noktada Lycus üzerindeki Laodicea'dan Pamfilya Ovası'na uzanan Hellenistik yolu takip etmektedir (bkz. topografya ile ilgili ek bilgiler için *Anatolian Studies* 44, 1994). Günümüzde de iyi otlaklar bulmak için Pisidia'nın yüksek kesimleri ile Pamfilya Ovası arasında yapılan göçler sırasında bu yol kullanılmakta, hatta yazlık otlak olarak da antik Olbassa şehri arazisi kullanılmaktadır.

PANEMOTEÍKHOS (*Boğazköy*): Antalya-Bucak yolunda, Çubuk Beli'nden 10 km uzaklıkta, sağda, asfalta 1 km mesafede olan köyün güneydoğusundaki yamaç üzerine poligonal duvarlardan teraslar oluşturularak evler kurulmuştur. Şehrin kuzey ve güneyindeki alçak tepelere ise kayaya oyulmuş kapaklı lahit mezarlar yapılmıştır.

Köydeki Kuruçeşme mevkiinde bir su sarnıcı yer alır, fakat yapının seviyesinin yamaçtaki yapılardan düşük olması Roma Çağı yerleşiminin ovaya doğru genişlediğini düşündürür. Nitekim eski camii'nin yıkılmasından sonra yeni cami için açılan temelden 2 metre derinlikte 2 adet profilli kaide çıkmıştır. Bir tanesi bugün inşaatın yanında olup, İmparator Septimius Severus'a (M.S.212-217) ait bir heykel kaidesidir.

Şehrin lokalizasyonunu sağlayan ve önemli olan asıl ikinci yazıttır. Bu yazıt köyün dışına dolgu toprakla birlikte atılmıştır. Yazıt Roma hükümetince bölgelerinde vergi toplamak üzere görevlendirilen 10 kişi arasına girmiş Gaios Sempronios Visellini adlı emekli bir askerın anısına Panemoteikhos halkı tarafından diktirilen bir heykelin kaidesidir. Nitekim yazıtın yanında bulunan kaide üzerinde iki ayak, diz parçası, baş ve boyun parçası M.S. III. yüzyılın II. yarısına tarihlenir. Yazı karakterinden M.S. III. yüzyıl olduğunu anladığımız heykel kaidesinin üzerindeki heykel Gaios Sempronios Visellini'ye ait olmalıdır. Panemoteikhos'un lokalizasyonunu sağlayan bu yazıtın hemen Burdur Müzesi'ne götürülmesi gerekir.

Panemoteikhos kentinin batısında ovanın ortasında yer alan tepenin üzerinde yerleşimi çepeçevre saran bir sur tespit edildi. Sur kalınlığı 130 cm olup en tepede bir sarnıç yer alır. Surun Panemoteikhos'a bakan kısmında küçük bir kapı vardır. Ana giriş rampalı olup tam doğudadır. Surun içinde küçük küçük odacıklar mevcuttur. Boğazköy'ün batısındaki ovada, Eşek Devrent Boğazı girişinin yaklaşık 1 km batısında, alçak bir tepe üzerinde kurulmuş, olasılıkla Hellenistik, surlu bir yerleşim vardır. Sur

duvarı yaklaşık 150 cm kalınlığında olup, bazı yerlerde 3 metre yüksekliğe kadar takip edilebilmektedir. Oval planlı olan surun (yaklaşık 100 x 200 metre) Panemoteikhos'a bakan kısmında bir de kapı vardır. Surun içinde birçok oda mevcut olup, tepenin zirvesinde de etrafı çevrili bir dikdörtgen sur vardır.

ÇUKURCA : Herhangi bir eser tespit edilemedi.

LEYLEK : Cami bahçesinde baklava dilimi üzerine işlenmiş bir haç ihtiva eden Bizans kaplama panosu görüldü.

YAKAKÖY : Köyün güneyinde iki adet kaya mezarı tespit edildi.

I No'lu Kaya Mezarı: Yüksek bir kayaya oyulmuş oda mezarın iç çatısı eğiktir. İki yanda yer alan klinelerin baş ve ayak uçlarında yastık gibi yükseltiler bırakılmıştır. Kapı sağa doğru sürülerek açılır kapanır durumdadır.

II No'lu Kaya Mezarı : Yerinden oynamış büyük bir kayada bulunan mezar, küçük ve kötü işçiliktir. Çatı içte tam düzgün bir üçgen değildir. Mezarın içi hafif bir yükseltiyle iki kısma ayrılmıştır.

KOLBASSA (Kuşbaba): Köy ilkokulunun bahçe kapısının iki yanında profilli iki heykel kaidesi yer alır, yazıtlar üstte akroterlidir. Sağdaki heykel kaidesi İmparator Caracalla'ya (M.S. 212 - 217) aittir. Soldaki heykel kaidesi ise, İmparator Geta'ya ait olmalıdır. Bu İmparator Domnatio Memoria yapıldığı için yazıtlardan ismi kazanmıştır. Yazıtın 4 satırı kazanmış durumdadır. Yazıtların transkripsiyonu yapılarak stampajı alındı.

Hüseyin Avcı'nın evinde Savaş Tanrısı Ares için bir adak yazıtı görülmektedir stampajı alınmıştır.

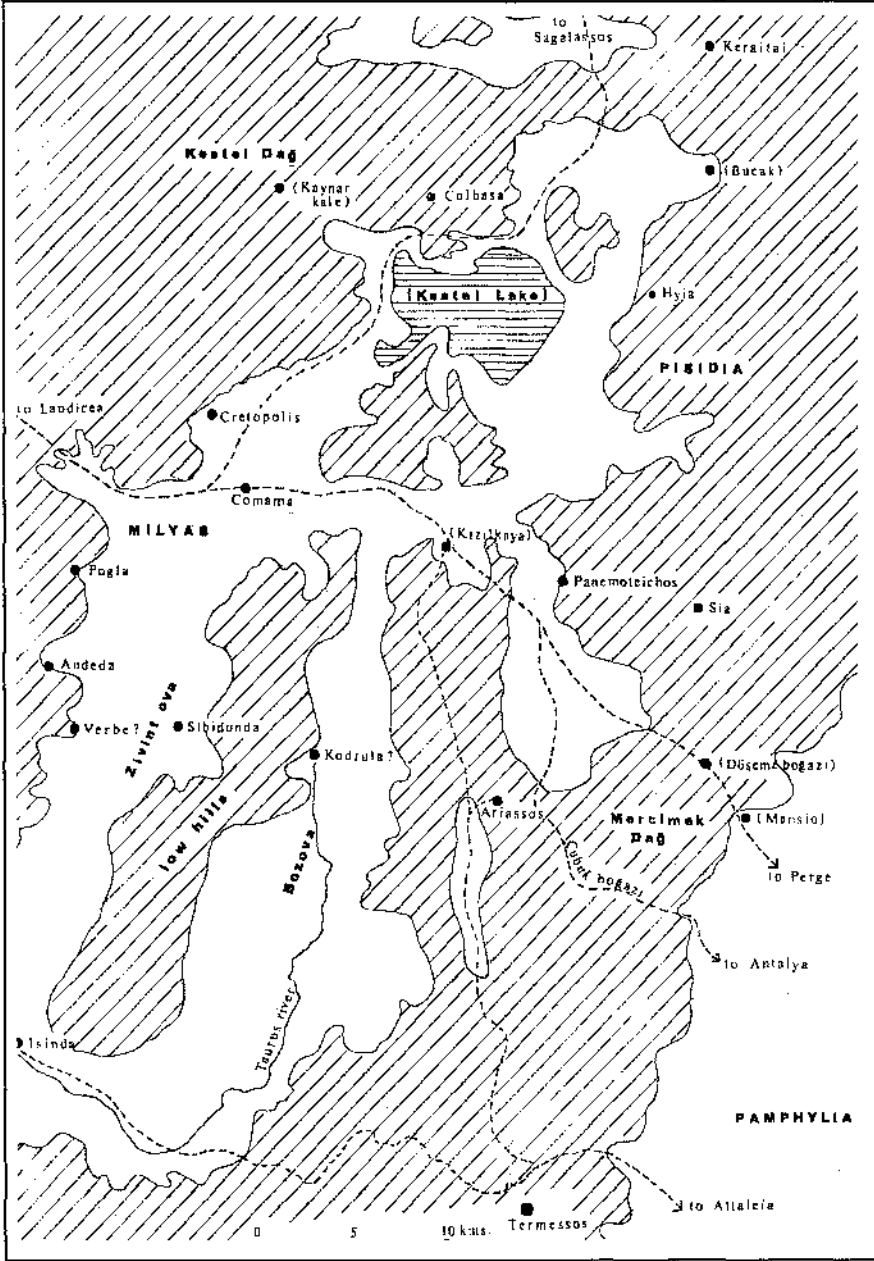
Köy mezarlığının girişindeki kapının iki yanındaki heykel kaidelerinden Gaios Valleries İulianos adına dikilmiş olanının stampajı alındı. Köy mezarlığının karşısındaki bahçenin duvarında bulunan Hellenistik Dönem ostetek, köy ilkokuluna getirilerek duvarın üzerine kondu. İkokulun bahçe duvarının üstünde ön yüzü yukarı gelecek şekilde konulmuş kalkan ve boğa başı kabartmalı, sağlam bir stel yer alır. Kestel Gölü'ne bakan yamaçta anakayaya atlı bir adam kabartması oyulmuştur.

KERAITAI (Bölören): Örenyerine çıktığımızda birçok kısmın henüz yeni kazılmış olduğunu gördük. Yamaç üzerindeki, iki kısa yüzünde kapı,

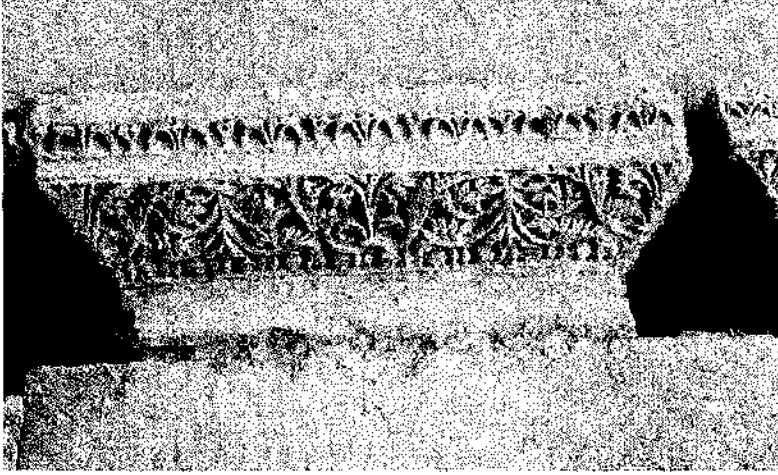
uzun yüzün birinde kalkan ve kılıç, diğer yüzde rozetler bulunan yeni kırılmış Ostoteğin kırık parçaları toplanarak tamamlandı. Örenyerinin güneyinde ve köy ilkokulunun bahçesindeki sarnıçın yanında iki tane kupa formu ezme taşı görüldü, her üç eser de tam ve iyi işçiliktir. Antik kente çıkılan yamaçta Aurelianos Nester ve karısı Aphrania için yapılan Heroon'un içinde yer alan lahitlerden birinin kapağındaki tabula ansata içindeki yazıtın transkripsiyonu yapıldı. Örenyerinin durumu Burdur Müze Müdürlüğü'ne bildirildi. Hellenistik surlara ait nitelikli kalıntılarla birlikte, Roma ve Geç Roma dönemlerine ait geniş bir çanak çömlek yayıntısı vardır. Aslen Keraitai, Roma kolonisi Kremna arazisi içerisinde yer alan bağımsız bir Pisidia şehriydi. Arkeolojik kalıntılar şehrin bağımsızlığını kaybettiğinde bile önemini koruduğunu göstermektedir. Ancak kaçak kazılarla oldukça kötü şekilde tahrip edilmiştir.

PEDNALİSOS : 1994 yılında Pednalisos'da Stephen Mitchell başkanlığında bir araştırma yapılmak istendiğinden antik kent tamamen gezildi.

Sonuç olarak 1993 yılı çalışmalarında lokalize edilemeyen Pisidia kentlerinden olan Panemoteikhos'un Boğazköy, Kretopolis'in Yüreğil ve Kodrula'nın Çaykenarı olduğu anlaşıldı. Burdur il sınırları dahilinde yapılan çalışmalar sırasında toplanan seramik parçaları Burdur Müze Müdürlüğü'ne teslim edildi.

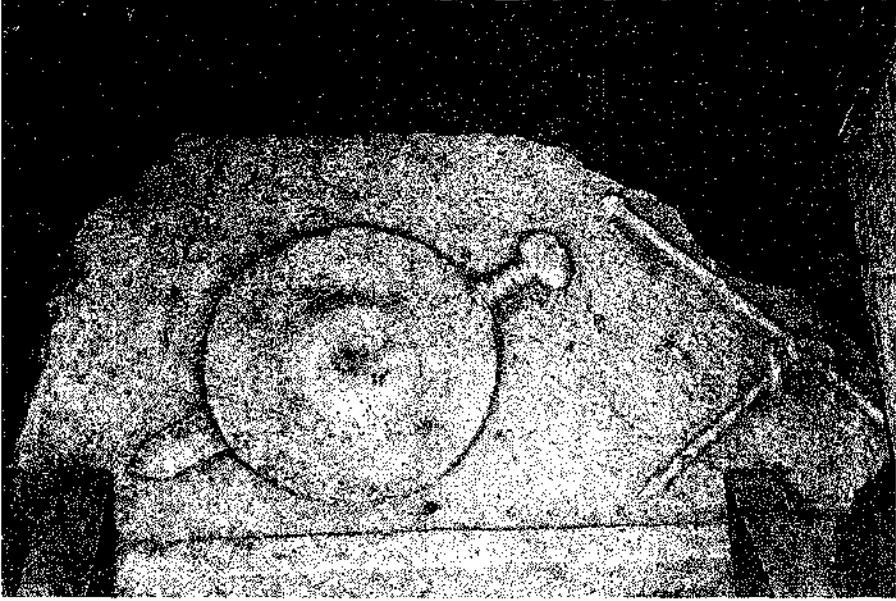
Harita - Batı Pisidia ve Milyas haritası

Resim: 1- İsinda. Gömmе sütun başı (M. S. 3 yüzyıl başları)

Resim:2- Andeda (Karakaya Mevkii). Yazıt ve kabartmalarla bezeli mezar taş kaidesi

Resim: 3- Dikmen. Hellenistik bir saçak süsü üzerindeki silah kabartması

Resim: 4- Melli (Pisidia şehri). Roma sarnıçları

Resim: 5- Melli. Bir savaş sahnesini gösteren kabartma

Resim: 6- Panemoteikhos. C. Sempronius Visellius büstü.
Şimdi Burdur Müzesinde

DÖRTYOL - PAYAS (ISSOS) OVASI'NDA (ANTAKYA) TARİHİ ÇAĞLARDAN GÜNÜMÜZE SÜREGELEN JEOMORFOLOJİK DEĞİŞİKLİK- LERİN KİNET HÖYÜK ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

F.Sancar OZANER*

İskenderun Körfezi çevresindeki antik yerleşim alanlarında, Bilkent Üniversitesi Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü öğretim üyeleri ile birlikte 1991 yılında ortak disiplinli olarak sürdürdüğümüz yüzey araştırması sonucunda¹ Bilkent arkeoloji ekibi, Dört Yol (Antakya) Ovası'nda bulunan Kinet Höyük'ü kazmaya karar vermiş ve 1992 yılından itibaren kazı faaliyetlerini sürdürmeye başlamıştır.

Bilkent kazı ekibinin 1992 ve 1993 yıllarındaki çalışmalarına jeomorfolog olarak katılarak Kinet Höyük'ün yer aldığı, antik dönemde "İssos Ovası" olarak adlandırılan Dört Yol-Payas kıyı dolgu ovasında, tarihi çağlardan bu yana meydana gelen jeomorfolojik değişiklikleri ortaya koymaya yönelik araştırmalar yaptım. Bu makale adı geçen bu çalışmanın ilk sonuçlarını kapsamaktadır.

Arazi çalışmalarımı maddi yönden destekleyerek bu çalışmayı gerçekleştirme fırsatı sağlayan başta Bilkent Üniversitesi Sanat Tarihi Arkeoloji Bölümü Başkanı Doç.Dr.İlknur Özgen olmak üzere tüm Bilkent

---

* Dr.F.Sancar OZANER, M.T.A. Genel Müdürlüğü, 06520-ANKARA

(1) Bu araştırmanın jeomorfoloji bölümüne ilişkin sonuçları aşağıda adı geçen makalelerde yayınlanmıştır:

F.Sancar Ozaner: "İskenderun Körfezi Çevresindeki Antik Yerleşim Alanlarının Jeomorfolojik Yönden Yorumu" VIII Arkeometri Sonuçları Toplantısı 1993, s.337-355.

F.Sancar Ozaner, M.Henriette Gates ve İlknur Özgen: "Dating the coastal dunes of the Karabasanak District (İskenderun Bay) by the geomorphological and archaeological methods", VIII.Arkeometri Sonuçları Toplantısı 1993, s.357-368.

Üniversitesi ilgilerine, çalışmalarım sırasında aktardığı kazı sonuçlarına ilişkin bilgilerle araştırmalarım ışık tutan Kinet Höyük Kazı Heyeti Başkanı Doç.Dr.Marie Henriette Gates'e ve Bilkent Üniversitesi arkeoloji ekibiyle ortak disiplinli çalışma yapmam konusunda izin veren M.T.Ä. Genel Müdürlüğü ilgililerine teşekkür ederim.

GİRİŞ

1992 ve 1993 sezonlarındaki çalışmalarımız antik Issos kenti olduğunu düşündüğümüz Kinet Höyük'ün limanını ortaya çıkarmaya ve Kinet'de yaşamış uygarlıkların çağdaşı olabilecek diğer yerleşim alanlarını ve arkeolojik yapıları belirlemeye yönelikti. Bu amaçla İskenderun Körfezi ile Amanos Dağları arasında, kuzey-güney yönünde yaklaşık 18 km, doğu-batı yönünde 4-10 km arasında uzanan Dört Yol-Payas Ovası'nın son 4-5 bin yıl içerisindeki değişikliklerini de gösteren orijinali 1:25.000 ölçekli ayrıntılı jeomorfoloji haritasını hazırladık (Şekil: 1). Bu değişiklikleri ortaya koyabilmek amacıyla bölgenin 1948 yılında Harita Genel Komutanlığı tarafından çekilmiş yaklaşık 1:42.000 ölçekli hava fotoğrafları ile yine aynı kuruluş tarafından 1975 yılında çekilmiş 1:20.000 ölçekli hava fotoğraflarını stereoskopik olarak yorumladık. Yine Harita Genel Komutanlığı'nın yayınlamış olduğu ve 1948 yılı fotoğraflarından ürettiği 1951 baskılı topoğrafik harita, 1953 yılına ait fotoğraflardan yapıldığı 1956 baskılı topoğrafik harita ve 1974 yılına ait fotoğraflardan ürettiği 1976 baskılı 1:25.000 ölçekli topoğrafik haritalardan yararlandık. Bölgenin antik dönemdeki coğrafyasını anlatan eski yayınları okuyarak değerlendirdik. Elde ettiğimiz tüm bu verileri arazi çalışmalarıyla denetledik. Çalışmamızın her aşamasında Kinet Höyük'de kazı faaliyetlerini sürdüren Doç.Dr.Marie Henriette Gates ile sürekli fikir alışverişinde bulunarak kültür katmanlarından gelen verilerle diğer tarihi bilgileri birleştirerek paleocoğrafyaya ilişkin değişiklikleri tarihlendirmeye çalıştık.

Yukarıda sayılan kaynakların birlikte değerlendirilmesi sonucunda Dört Yol - Payas Ovası'nda yer alan örgülü (braided) akarsuların yataklarında ve kıyı çizgisinde tarihi çağlardan bu yana önemli değişikliklerin olduğu ve bu coğrafik değişikliklerin özellikle Kinet Höyük'de yaşamış uygarlıkları etkilediği ortaya konulmuştur.

KINET HÖYÜK ANTİK İSSOS MU?

Bugüne dek Kinet'de yapılan kazılarda yazılı bir belge bulunmamış olmasına karşın, antik kaynaklarda Issos olarak geçen kıyı kentinin büyük bir olasılıkla günümüzde kıydan yaklaşık 525 m içerde kalmış

olan Kinet Höyük olabileceği *Ksenophon* ve *Strabon*'un yazdıklarından tahmin edilebilmektedir. *Ksenophon*, M.Ö.400 yılında gördüğü *Issos*'dan şöyle bahsediyor. “*Kyros ordan, iki günlük yürüyüşle on fersenk* ² (55.5 km) *aşıp, üçyüz ayak* ³ (92.5 m) *genişliğinde olan, Psaros Irmağı'na (Seyhan) ulaştı; sonra altıyüz ayak (185 m) genişliğinde olan Pyramos Irmağı'na (Ceyhan) vardı. Oradan iki günlük yürüyüşle onbeş fersenk (77.5 km) yol alıp Issos'a ulaştı. Kilikia'nın son şehri olan ve deniz kıyısında yer alan Issos büyük ve zengin bir şehirdir*”. *Anabasis (Onbinlerin Dönüşü)* Tanju Gökçöl'ün çevirisi Sosyal Yayınlar, s.25. Gerçekten, Harita Genel Komutanlığı'nın yayınladığı 1:100.000 ölçekli topoğrafik haritada, Ceyhan Nehri'nin Akyatan lagününe döküldüğü eski yatağından itibaren Kinet Höyük'e olan mesafe -doğal güzergahları izleyerek- 78 km gelmektedir. Ayrıca Kilikya'nın son bölümü olan Dört Yol-Payas Ovası'nda Kinet Höyük'ün dışında daha güneyde başka bir antik yerleşim alanı bulunmamaktadır.

Strabon, milad yılları başında ziyaret ettiği *Issos*'u şöyle anlatıyor: “*Aigai'den (Yumurtalık) sonra bir demirleme yeri bulunan ve küçük bir kasaba olan Issos'a ve Pinaros nehrine gelinir. Alexandros ile Dareios arasındaki mücadele burada olmuştur ve koy Issikos Körfezi (günümüzde İskenderun Körfezi) olarak adlandırılır*”. Coğrafya, kitap XII, XIII, XIV, Adnan Pekman'ın çevirisi, Arkeoloji ve Sanat Yayınları s.244-245. Gerçekten Yumurtalık ilçesinden sonra deniz yoluyla İskenderun Körfezi en kısa mesafede aşıldığında Kinet Höyük'e gelinmektedir. Ayrıca, körfezin kuzeyinde Yumurtalık'tan (Aigai) sonra Kinet'den daha eski ve önemli bir kıyı yerleşimi bulunmamaktadır. Ünlü *Issos* savaşı da Kinet'in yaklaşık 12 km güneyindeki Payas Çayı'nda yapılmıştır.

KINET'İN (ISSOS) LİMAN YERİNİN BELİRLENMESİ AMACIYLA UYGULANAN YÖNTEM

Dikkat edilirse *Strabon*, *Issos* limanının varlığını “*bir demirleme yeri bulunan*” cümlesiyle ortaya koymuş ancak limanı ayrıntılı olarak tarif etmemiştir. Antik dönemde limanların lagünler ve akarsu ağzlarında (haliç) yer aldığı daha önce yapılmış çok sayıda çalışmadan bildiğimiz için, konuya ışık tutabilmek amacıyla Kinet Höyük'ün günümüzdeki kıyı çizgisi ve en yakın akarsu yataklarıyla olan konumunu araştırarak işe başladık. Kinet ve çevresinin farklı dönemlerde çekilmiş hava fotoğraflarını incelediğimizde kıyının bu kesiminin doğrusal bir gidiş gös-

(2) Eski Yunan'da bir fersenk 30 stadia'ya (5.55 km) tekabül eden bir uzunluk ölçtüydü.

(3) Bir ayak, 30.8 cm ye tekabül eden uzunluk biçimiydi.

terdiğini, günümüzde herhangi bir lagüne yer vermediği gibi sonradan dolmuş bir lagüne ilişkin belirgin bir izin de bulunmadığını saptadık⁴. Bunun üzerine limanın bir akarsu ağzında yer almış olabileceğini düşünerek çalışmalarımızı bu yöne kaydırdık. Hava fotoğraflarının ayrıntılı incelenmesi sonucu, günümüzde Kinet Höyük'ün 2.5 km güneyinde yer alan Deliçay'ın bir zamanlar höyüğün hemen güneyinden akarak denize karıştığı ve akarsuyun daha sonra iki kez yatak değiştirerek 2.5 km güneye kayıp bugünkü yatağına yerleştiği ortaya konulmuştur (Şekil: 1, 3).

Akarsuyun eski yatakları, hava fotoğrafları üzerinde çevresiyle yaptığı renk kontrastı, şekil ve doku (pattern) gibi özelliklerinden yararlanılarak ayırılmıştır. Özellikle 1948 yılına ait hava fotoğraflarında, terk edilmiş yataklar fotoğraf üzerinde çevresine göre oluşturdukları daha koyu bir renk tonu ile saptanabilmektedir. Taşlılık sorunu nedeniyle tarla olarak kullanılmayan eski yataklar üzerinde büyüme imkanı bulan doğal bitki örtüsü⁵ çevresindeki tarlalara göre daha koyu bir renk tonu ile belirlemektedir. Fotoğraf üzerindeki bu koyu ton, aynen bir akarsu gibi kıvrımlı ve yer yer çatallı bir gidiş göstermekte (şekil unsuru) ve birçok kesimde örgülü yatağa ait akış izleri (doku unsuru) seçilebilmektedir (Şekil: 2, 3).

DELİÇAY'IN ESKİ YATAKLARININ BULUNDUĞU GÜZERGAHLAR

Deliçay'ın eskiden ve günümüzde aktığı güzergahlar eskiden yeniye doğru şöyledir:

Olasılıkla milad yıllarının başlarında (Strabonun Issos'u ziyaret ettiği dönemde) Deliçay, günümüzdeki Kuzuculu ve onun batısındaki İcadiye nahiyelerinin mezarlıklarının bulunduğu kesimlerden akarak daha batıdaki Pamuktarla düzü denilen yerden geçmekte ve Korkuyu denilen mevkiide Kinet Höyük'ün hemen güneyinden denize dökülmekteydi (Şekil: 1). O dönemde Issos'un limanı da büyük bir olasılıkla nehrin ağ-

---

(4) Kinet çevresinde zayıf bir ihtimal olsa da, eski bir lagünü işaret edebilecek tek kesim, höyüğün yaklaşık 1 km kuzeybatısında Botaş arazisinin güney ucunda yer alan ve 1948 yılına ait fotoğraflarda hilal şeklinde bir bataklık ve devamındaki 300 x 300 metre çapında, çevresine göre daha ince boyutlu malzemenin yer aldığı bir arazi olarak görülen sahadır (Şekil: 1). Bir bölümü halen günümüzde de mevcut olan adı geçen bataklık kamuzca burada var olan pınarlara bağlı olarak gelişmiştir.

(5) Yöre halkından edindiğimiz bilgilere göre fotoğrafın çekildiği yıllarda, terk edilmiş akarsu yatakları üzerinde, bölgede "tırnık" ya da "kesme" olarak adlandırılan pimal çalısı yetişmekteydi. 1970'lerden sonra eski yataklar da, tarla olarak kullanılmaya başlandığı için doğal bitki örtüsü tamamen ortadan kalkmıştır.

zında (haliç) yer almaktaydı. Strabon'un "bir demirleme yeri olan" şeklindeki tarifi de küçük bir limanı akla getirmektedir. Sınırları hava fotoğraflarından çizilen akarsuyun bu en eski yatağı boyunca, arazide yaptığımız incelemede, haritadaki güzergah boyunca, tarlaların bir akarsu yatağını yansıtacak şekilde bol çakıllı olduğu gözlenmiştir⁶. Bu yatağın İcadiye kasabasının batısında kalan aşağı kesimi, yer yer 800 metrelere varan genişlikte haritalanmıştır (Şekil: 1). Bu kesimde akarsuyun yer yer birbiriyle birleşen iki kol halinde örgülü bir şekilde aktığı 1975 yılına ait 1:20.000 ölçekli hava fotoğrafında akış izleriyle birlikte seçilebilmektedir (Şekil: 3). Güneydeki kolun karayoluna yakın kesiminde çalıştırılan bir kum/çakıl ocağı, fotoğraf üzerinde açık bir tonda ilk bakışta görülebilmektedir⁷.

Deliçay'ın ilk yatağının Kinet'in hemen güneyinde yer aldığına ilişkin bir başka kanıt sondaj sonuçlarından gelmektedir. Bütangaz dindendirme tanklarını yerleştirmek için sağlam bir zemin arayan Delta Petrol A.Ş., höyüğün hem kuzeyinde hem de güneyinde zemin sondajları yaptırmış, güneyde yapılan sondajda 24 m derinliğe kadar sürekli kumlu çakıllı birimler, kuzeyde ise daha çok killi ve siltli ince malzemeler kesilmiştir (Sondajları yapan Jeoloji Yüksek Mühendisi Ertuğrul Möröy ile sözlü görüşme). Kanımızca höyüğün güneyindeki kumlu çakıllı birimler Deliçay'ın ilk akarsu yatağını işaret etmektedir⁸.

Deliçay daha sonraki bir dönemde, ilk yatağını terkederek Kuzuculu kasabasının bulunduğu yerden itibaren güneye kayıp Şenmahmut yeşil hattını izleyerek eski yatağının yaklaşık 2 km güneyinden denize karışmaya başlamıştır (Şekil: 1, 3). O dönemde, ovanın yukarı kesiminde, günümüzdeki meyve suyu fabrikasını (Güncysu) ortada bırakacak şekilde iki kol halinde akan Deliçay, Güneysu'nun 700 m batısından itibaren tek yatak haline dönüştürerek akışına devam etmiştir. Deliçay'ın ikinci yatağı da 1948 yılına ait hava fotoğraflarında koyu renk tonu ve yer yer belirgin akış izleri ile ilk bakışta seçilebilmektedir (Şekil: 2). Akış izleri 1975 yılına ait fotoğrafta, hemen hemen tüm güzergah boyunca daha net olarak görülebilmektedir (Şekil: 3). Deliçay'ın ikinci yatağının güney kolunun

(6) Bol taşı ve kumlu olmasından dolayı Kinet Höyük'ün güneyindeki arazilere yöre halkı tarafından "Çaykara" adı verilmiştir.

(7) Deliçay'ın ilk yatağı üzerindeki ocaktan çıkarılan kum ve çakıl, şekil 3'de görülen E-5 karayolunun Dört Yol-İskenderun kesiminin yapımında kullanılmıştır.

(8) Sondaj sonuçlarına bağlı olarak bütangaz tankları höyüğün güneyindeki nispeten daha sağlam olan zemine oturtulmuştur.

kuzeydoğuya devam eden kısmı bu kesimde yer alan sık narenciye bahçeleri tarafından maskelendiği için haritalanamamıştır⁹.

Deliçay'ın ikinci dönemde kullandığı yatağın üzerinde, eski ağızdan 500 m içeride, antik bir köprü bulunmuştur (Şekil: 4). Eski yatağın en dar yerine yapılan bu köprü, 64 m uzunluğunda, 2.70 m yüksekliğinde ve 4 m genişliğindedir. Köprünün yer yer korunmuş olan dış kaplaması köşeli bazalt parçalarının beyaz çimento içine yerleştirilmesiyle, iç kısım ise; genellikle akarsu yatağından toplanmış, köşeleri az çok yuvarlak, blok boyutundaki kristalize kireç taşı ve serpantinlerin yine beyaz bir çimento ile tutturulmasıyla oluşturulmuştur. Tamamı ayakta olan köprünün 41 m lik bölümünü kemerlerin bulunduğu kesim oluşturmaktadır¹⁰, her iki tarafta 11'er metre uzunluğunda, köprüye çıkışı sağlayan eğik düzlem şeklindeki antik yol yer almaktadır.

Eski Deliçay'ın hangi dönemden itibaren ikinci yatağından akmaya başladığını bilmiyoruz. Ancak, halen Kinet Höyük'de kazı faaliyetlerini sürdüren Doç.Dr.Marie Henriette Gates, Kinet'deki yerleşimin Helenistik Dönem'in bitiminde (yaklaşık M.S. 50 yılları) sona erdiğini ve Orta Çağ'a kadar (M.S. 10. yüzyıl) yerleşimde bir kesiklik bulunduğunu belirtmektedir (sözlü görüşme). Her ne kadar Dr.Gates, Kinet'in milad yılları başlarında sönmemesinin bir depremle ilgili olabileceğini belirtmekteyse de, yaklaşık bin yıl süren bu kesikliğin, Deliçay'ın ilk yatağını terkederek ikinci yatağından akmaya başlamasıyla da ilgili olabileceğini gözden uzak tutmamak istiyoruz. Deliçay'ın ikinci yatağı üzerinde bulunan ve üzerinde yazıt bulunamadığı için kesin tarihlenmesi yapılamayan antik köprünün dialarını inceleyen Bilkent Üniversitesi Sanat Tarihi ve Arkeoloji Bölümü üyelerinden Dr.Chris Lightfoot, köprünün yapım tekniği ile, kıyıdaiki antik yolun yapımına ilişkin tarihi kayıtları birlikte yorumlayarak köprünün M.S. 6-8. yüzyıllar arasında inşa edilmiş olabileceğini belirtmektedir (sözlü görüşme). Bu durumda Deliçay'ın M.S. 1. binin son çeyreğinde bu yataktan akmış olduğunu öne sürebiliriz.

Deliçay daha sonraki bir dönemde ikinci kez yatak değiştirerek, İca-diye Köprüsü'nün 260 m batısından itibaren yeniden güneye kaymış,

(9) Eski yatağın bu kesimi, taşılık sorununa rağmen, Yeşil kasabasına çok yakın olmasından dolayı; eski tarihlerden itibaren tarla olarak kullanılmaktadır.

(10) Köprünün kemerlerinden sadece ortadaki ikisi orijinal haliyle durmaktadır. İki tarafta yer alan diğer kemerler kapalı mekan oluşturmak amacıyla örülmüştür. Köprünün güney kesimi Aygaz A.Ş.'nin arazisi içerisinde kalmakta, kuzey kesimi ise orada tarlası bulunan bir vatandaş tarafından kullanılmaktadır.

yeşil kasabasının güneyinden ve Çaylı kasabasının içinden geçerek ikinci yatağın 500 m kadar güneyinden denize dökülmeye başlamıştır (Şekil: 1-3). İkinci yatakta olduğu gibi, akarsuyun günümüzde kullandığı bu yatak üzerinde de ağızdan 150 m içeride bir antik köprü yıkıntısı bulunmuştur (Şekil: 5). Yatağın bu kesimdeki en dar yerine yapıldığı anlaşılan köprü, daha sonra meydana gelen büyük bir taşkın sonucunda yıkılmıştır¹¹. Bu köprüye ve devamındaki antik yola ait kalıntılar akarsu yatağının güney yakasında bir bölümü su içerisinde, diğer kesimleri kıyıdan itibaren 25 m kara içerisinde, kuzey-güney istikametinde izlenebilmektedir¹². Akarsuyun güney bankının önünde, yatak içerisindeki gölcüklerde, muntazam kesilmiş bazalt taşlarından yapılmış bir dış duvara ait parçalar yer almaktadır. Bunlar olasılıkla köprünün en güneydeki kemerine ait yıkıntılardır. Bunun devamında kıyı bankı üzerinde, olasılıkla köprüye bağlanan antik yolun son bölümüne ait 45 derece yan yatmış yaklaşık 5 m uzunluğunda 4 m genişliğinde ve 2.5 m yüksekliğinde bir parça bulunmakta ve bunun devamı olan kalıntılar güney istikametinde, içerisine girilemeyecek derecede sık sızlıklar içinde görülmekte ve kıyıdan 25 m içeride; 7.5 m uzunluğunda, 4.5 m genişliğinde ve 2 m yüksekliğindeki orijinaliği bozulmamış (in-situ) bir parça ile son bulmaktadır. Muntazam kesilmiş bazalt taşlarından oluşan dış kaplamaya karşın, köprüye ait yıkıntıların iç kısımları köşeli bazalt parçaları ve akarsu yatağından alınmış, köşeleri hafifçe yuvarlaklaşmış farklı litolojilerde -genellikle ofiyolitik kayalar ve kristalize kireç taşları- blok boyutundaki taşların açık renkli bir çimento ile tutturulmasıyla oluşturulmuştur.

Deliçay'ın hangi tarihten itibaren ikinci yatağını terkederek günümüzdeki yatağından aktığını da bu aşamada bilmiyoruz. Ancak, üçüncü yatakdaki köprü kalıntısının dış kaplamasının ikinci yatakdaki köprüden daha farklı bir yapı tekniğini yansıması dolayısıyla, yıkık köprünün daha geç bir dönemde (olasılıkla Osmanlılar zamanında) yapılmış olabileceğini tahmin ediyoruz¹³. İkinci yatağın ağızındaki deltasının günümüzdeki yatağın deltasından daha belirgin olması, akarsuyun ikinci yatağı terketmesinden bu yana çok uzun bir zamanın geçmediğini yansıtabilir. Aksi durumda, ikinci yatağın ağızındaki delta, malzeme gelişinin uzun süre durması nedeniyle aynen daha kuzeyde yer alan ilk yatağın ağ-

(11) Olasılıkla köprüyü yıkan bu katastrofik taşkının izleri, 1948 ve 1975 fotoğraflarında akarsuyun güney kıyısından itibaren 250 m güney yönünde izlenebilmektedir. Taşkınların güney yakada yer alması, Deliçay'ın ileride yeniden güneye kayabileceğini akla getirmektedir.

(12) Kuzey yakada, köprünün, ölçü yapılamıyacak kadar tahrip olmuş küçük bir parçası kalmıştır.

(13) Antik kıyı yolunun güzergahını belirleyen her iki köprü kalıntısının, daha sağlıklı tarihlenebilmesi amacıyla Antakya Müzesi ilgilileri tarafından incelenmesi gerekmektedir.

zındaki delta gibi, tamamen aşınarak düz bir çizgi haline dönüşmüş olacaktı (Şekil: 1).

Deliçay'ın güneyinde bulunan diğer akarsuların da -Payas Çayı dışında- zaman içerisinde güneye kaydığı yine hava fotoğraflarının yardımıyla ortaya konulmuştur. Örneğin, Deliçay'ın yaklaşık 2 km güneyinde yer alan Özerli Çayı eskiden, günümüzdeki yatağın yaklaşık 1000 m kuzeyinden akarak denize ulaşmaktaydı (Şekil: 1). Bu akarsuyun günümüzdeki deltasının az çok belirgin olmasına rağmen, eski deltasının tamamen aşınarak düz bir çizgi haline dönüşmesi, akarsuyun yatak değiştiğinin epey eski tarihlerde gerçekleşmiş olabileceğini düşündürmektedir.

Özerli Çayı'nın yaklaşık 4.5 km güneyinden akarak denize karışan Kuru Çay, ağız kısmında yatak değiştiğinin karşın ovanın yukarı kesiminde, zaman içerisinde 750 m kadar güneye kaymıştır (Şekil: 1).

Dörtüyl-Payas Ovası'nda en belirgin deltayı oluşturan akarsu, ovanın güneyinde Payas kasabasından geçerek denize karışan Payas Çayı'dır (Şekil: 1). Pers Kralı III.Darius ile Makedonyalı Büyük İskender arasında M.Ö. 333 'de yapılan ünlü Issos Meydan Muharebesi antik dönemde Pinaros olarak adlandırılan bu akarsuyun iki yakasında geçmiştir (Hammond 1980, 1989, Ozaner ve Çalık 1994). İskender'in tarihçilerinden *Callisthenes*, savaşın yapıldığı zaman, Payas Çayı'nın katettiği ovanın Amanos Dağları'nın etekleri ile kıyı arasındaki mesafesinin, 14 Stadia¹⁴ (2.59 km) olduğunu belirtmektedir (Ozaner ve Çalık 1994). Ovanın günümüzdeki genişliği yaklaşık 4100 m olduğuna göre, Payas Delta Ovası'nın, savaşın yapıldığı yıldan günümüze kadar geçen 2300 yıllık süre içerisinde yaklaşık 1500 m daha genişlediği (65 cm/yıl) ortaya çıkmaktadır. Buna karşın Bronz Çağı'nın başlarından itibaren iskan gören Kinet Höyük'ün bulunduğu kesimde¹⁵ kıyı ovası o dönemden bu yana ancak 525 m genişleyebilmiştir (10.5 cm/yıl). Bu farklı büyümenin birinci nedeni, daha önce değindiğimiz gibi ovanın kuzeyinde yer alan akarsuların sürekli yatak değiştirmesidir. Diğer nedeni ise, kıyının kuzey kesiminin düşey atımlı aktif bir fay (kırık) tarafından denetlenmesidir. Kuru Çay'ın denize döküldüğü yerden başlayarak güneydoğu-kuzeybatı yönünde kıyıya paralel giden ve kıyının doğrusal gidişini sağlayan bu fay 1948 yılı fotoğraflarında, kıyıda renk kontrastından gidilerek saptanmış,

(14) *Stadia* Eski Yunan ve Roma'da kullanılan bir uzunluk ölçüsüdür. Eski Yunan'da 1 stadia yaklaşık 185 metreye tekabül etmekteydi.

(15) Kinet Höyük'ün kültür tabakalarının Erken Bronz Çağı başlarına kadar indiği kazı başkanı Doç.Dr.Marie Henriette Gates'den öğrenilmiştir (sözlü görüşme).

daha sonra arazide kontrolü yapılarak haritalanmıştır¹⁶ (Şekil: 1, 2). Fotoğraf üzerinde yaptığımız ölçümlere göre, Kuru Çay'ın denize döküldüğü yerde yaklaşık 100 m içeriden başlayan ve yaklaşık 8 m yüksekliğinde bariz bir fay yamacı oluşturan bu kırık hattının kıydan mesafesi, Özerli ve Deliçay'ın günümüzdeki deltalarının bulunduğu kesimlerde 375 m ye çıkmaktadır¹⁷. Özetle belirtmek gerekirse, Dörtüyl-Payas Ovası'nın kuzey bölümünün kıyı kesimi sözü edilen bu aktif fay boyunca olasılıkla sürekli çökmekte, bunun sonucunda akarsu deltalarının yatay yönde büyümeleri çok yavaş olmakta, dolayısıyla kıyı ovası da buna bağlı olarak çok yavaş gelişmektedir. Adı geçen fayın Kuru Çay'ın güneyinde devam etmemesi nedeniyle Payas Delta Ovası'nın tarihi çağlardaki genişlemesi çok daha hızlı olmuştur. Payas Çayı'nın belirgin bir delta oluşturabilmesinin diğer bir nedeni de akarsuyun ana yatağını büyük ölçüde değiştirmeden, yatağın içerisine gömülerek akmasıdır. Bu gömülme sırasında akarsu biraz kuzeye kayarak -Dörtüyl Ovası'ndaki durumun tersine- güney yakada belirgin bir taraça oluşturmuştur¹⁸ (Şekil: 1). Akarsu güncel deltasının bulunduğu kesimde ise önce bugünkü ağzın yaklaşık 1 km kuzeyinden kısa bir süre akarak küçük bir delta lobu oluşturmuş¹⁹, daha sonra güneye yönelerek ana delta çıkıntısını yapmıştır (Şekil: 1). Küçük deltanın bulunduğu kesimde yer alan bir lagünün, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerine dek liman olarak kullanıldığı yöre halkı tarafından ifade edilmektedir²⁰. Günümüzde belediyenin plaj tesisleri ve bir restoranın yer aldığı bu kesimde eski limana ait kesme taştan yapılmış duvar kalıntıları yer yer görülebilmektedir.

Dörtüyl-Payas kıyı ovası, günümüzde kadastrofik boyutlarda hızlanmış kıyı erozyonuna maruz kalmaktadır. Bu erozyon nedeniyle kıyı

-
- (16) Fay hattı ile kıyı çizgisi arasında gelişmiş bir bataklık zonu fotoğraf üzerinde çok koyu bir ton oluşturmakta ve bataklığın kara tarafındaki sınırı fay hattını yansıtmaktadır. Bataklığın fay'a bağlı gelişimi şöyle açıklanabilir: Tamamiyle akarsu alüvyonlarından oluşan Dörtüyl Ovası'nın yukarı kesimlerinde yağışlardan sonra alüvyon içerisine sızan sular taban suyu halinde kıyı yönünde akmakta ve adı geçen fay dikliğinin önünde yüzeye çıkarak kıyı bataklığını oluşturmaktadır. Tarla açmak amacıyla bu bataklık sonradan büyük ölçüde kurutulduğu için, 1975 fotoğrafında görülmemektedir.
  - (17) Fay hattının kıyıya olan mesafesi, 1970'lerden bu yana oluşan kıyı erozyonu nedeniyle yaklaşık 40-50 m azalmıştır.
  - (18) Payas Vadisi'ne ilişkin ayrıntılı bilgi için F.S.Ozaner, A.Çalık: "New thoughts on Issus Battlefield" adlı makaleye bakınız.
  - (19) Akarsuyun Issos Savaşı'nın yapıldığı dönemden sonra aktığı anlaşılan bu eski yatağı, Payas Kalesi'nin hemen kuzeyinden geçerek, Cin Kule'nin güneyinden denize bağlanmaktaydı.
  - (20) Bu lagünün kurumasıyla oluşan bataklık 1948 fotoğraflarında siyaha yakın koyuluuktaki renk tonu ile kolayca seçilebilmektedir.

çizgisi yaklaşık 50 m içeriye gitmiştir²¹ (Şekil: 6). Kinet Höyük'le kıyı arasındaki mesafe de 1974 - 1993 arasında 55 m daralmıştır²². Kıyı şeridinin, Payas Deltası ile kuzeyindeki Kuruçay arasında kalan kesiminde hızlanmış erozyon sonucunda kıyının aşınarak gerilemesiyle dik falezler ve asılı vadiler oluşmuştur. Kıyı erozyonunun asıl nedeni sahilden ve akarsu ağzlarından aşırı miktarlarda kum ve çakıl alınmasıdır. Yöre halkı ile yaptığımız görüşmeler sonucunda öğrendiğimize göre 1969 - 1974 yılları arasında inşaatı süren Demir Çelik Tesisleri için gerekli olan kum ve çakılın tamamı Deliçay'ın bugünkü ağzı ile, onun kuzeyindeki Botaş tesisleri arasında kalan 5 km uzunluğundaki sahil şeridinden alınmıştır. Ayrıca Payas Çayı'nın ağzına yakın kesimine Özel İdare tarafından kum ocağı ruhsatı verilmiş, buradan büyük miktarlarda malzeme alınmıştır. Aynı şekilde, Deliçay'ın günümüzdeki ağzının 1 km kuzeyindeki Dört Yol Belediye Plajı üç yıl süre ile kum/çakıl ocağı olarak kullanılmıştır. Bu sayılanların dışında, Payas Çayı'nın güney yakasının tamamına yerleşen Demir Çelik Tesisleri'nin faaliyete geçtiği yıldan bu yana kıyı dengesi üzerinde yaptığı olumsuz etkiye de değinmemiz yerinde olacaktır: Payas Çayı'nın denize taşıdığı alüvyonlar içerisindeki kum ve çakıl, yüksek fırlanlarda pasa oluşturmak amacıyla²³ sürekli bir biçimde alınmış, kıyı dengesi düşünülmeden yapılan bu olumsuz faaliyet sonucunda kıyı erozyonu giderek artmıştır²⁴.

Sonuç olarak, antik dönemlerden bu yana akarsuların getirdiği alüvyonlarla sürekli genişleyen Dört Yol-Payas Ovası'nın olumsuz insan faaliyetleri sonucunda son yirmi yıldan bu yana giderek daralmaya başladığını vurgulayabiliriz.

-
- (21) Harita Genel Komutanlığı'nın 1974 fotoğraflarından hazırlayarak 1976'da yayınladığı 1:25.000 ölçekli haritada kıyıdan en az 50 m içeride yer alan sahil yolu günümüzde dalgalar tarafından aşındırılmaktadır. Kıyı erozyonu, yolun gerisindeki yazlık konutları da tehdit etmektedir.
  - (22) Harita Genel Komutanlığı'nın 1976 baskılı 1:25.000 ölçekli haritasında Kinet Höyük'ün üzerindeki nirengi ile kıyı çizgisi arasındaki mesafe 650 m gelirken, Bilkent kazı ekibinden Mr. Andrew Fletcher tarafından 1993 yılında teodolit ile yapılan ölçümde bu mesafe 5.95 m olarak bulunmuştur.
  - (23) Kum ve çakılın içerdiği silis (SiO₂) yüksek fırında kısa sürede pasa oluşmasını sağlayarak maden filizinin içerisindeki demirin alınmasını çabuklaştırmaktadır.
  - (24) Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü'nün Payas istasyonuna ait rüzgar rasetlerinden elde edilen bilgilere göre, körfezin bu kesiminde hakim rüzgarlar güneybatıdan esmektedir. Bu yönden esen rüzgarlar kuzeybatı yönünde bir kıyı akıntısı oluşturmakta ve akarsuların denize taşıdığı kum boyutundaki malzeme kıyı boyunca kuzey yönünde taşınmaktadır. Payas Çayı'nın alüvyonlarının tutulması sonucunda çayın kuzeyinde kalan kıyı kuşağı kum kaynağı ile beslenememekte, sonuçta daha önce saydığımız kıyıyı zayıflatan olumsuz insan faaliyetleriyle başlayan kıyı erozyonu giderek hızlanmaktadır.

KAYNAKLAR

HAMMOND N.G.L, Alexander The Great; King Commander and Statesman, New Jersey 1980, 2nd edition; Bristol Classical Press 1989. Özellikle Chapter V: "The Conquest of the Eastern Mediterranean Coast" pp: 92 - 122.

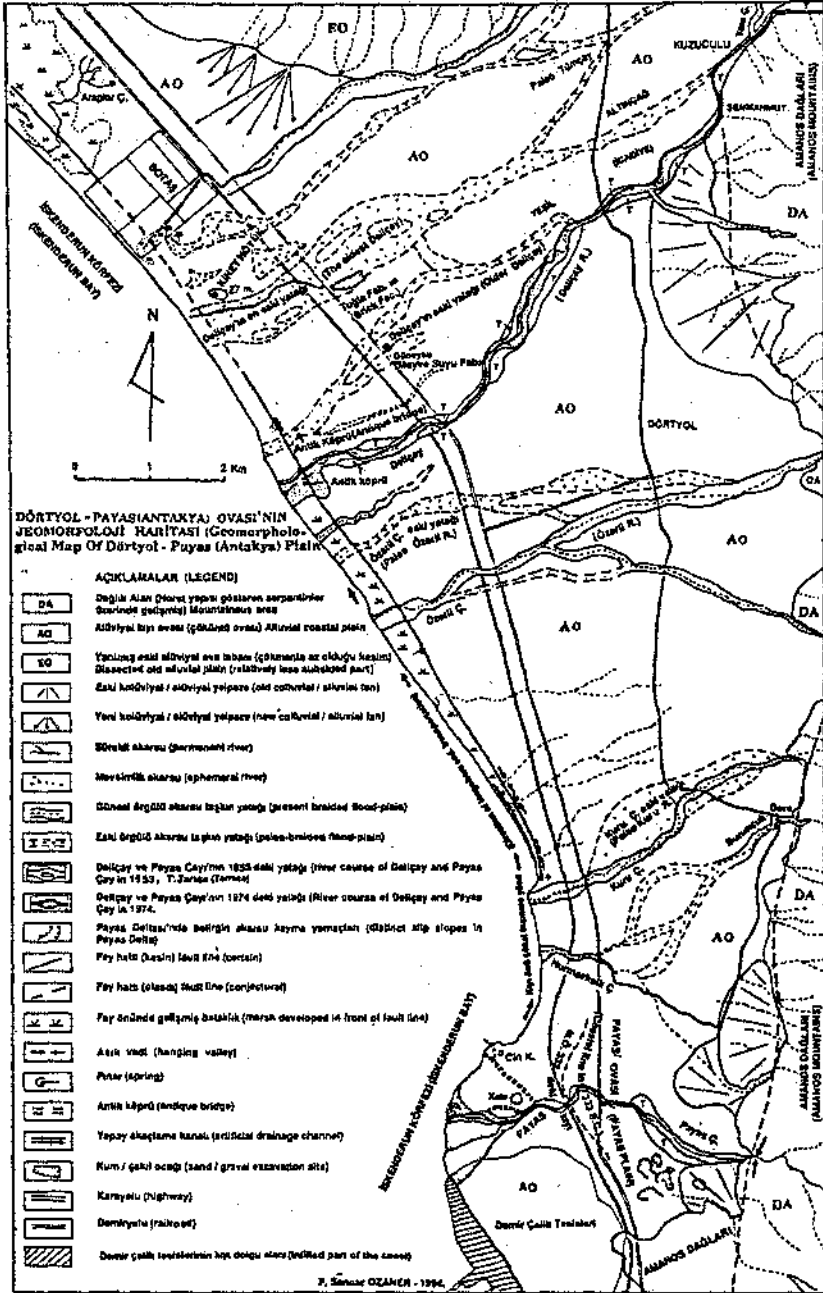
KSENOFON, Anabasis (Onbinlerin Dönüşü), Tanju Gökçöl'ün çevirisi, Sosyal Yayınlar Dünya Kültür Klasikleri Dizisi, 8 özellikle, s.25.

OZANER F.S., ÇALIK A, New Thoughts on Issus Battlefield XVI. Uluslararası Kazı Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu 30 Mayıs - 3 Haziran 1994, X. Arkeometri Sonuçları Toplantısı.

STRABON, Coğrafya (Anadolu) Kitap XII, XIII, XIV. Adnan Pekman'ın çevirisi. Arkeoloji ve Sanat Yayınları, özellikle s.244-245.

Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü Payas Meteoroloji İstasyonu rüzgar rasatı değerleri.

Harita Genel Komutanlığı'nın 1:25.000 ölçekli 036 a₂, a₃ ve d₂ paftalarının 1951, 1956 ve 1976 baskıları, Harita Genel Komutanlığı'nın 1948 ve 1975 yıllarına ait hava fotoğrafları.

Şekil: 1

Şekil: 2- Dörtöyl Ovası'nda Delifay'ın sürekli güneye kaydığını gösteren 1948 yılına ait hava fotoğrafı (ölçek yaklaşık 1:50.000)
1- İlk yatak, 2- İkinci yatak, 3- Günümüzdeki yatak, K- Kinet Höyük. Kıyıda siyah olarak görülen alanlar fay önünde gelişmiş bataklık zonedir.

Şekil: 3- Deliçay'ın eski yataklarını daha ayrıntılı gösteren 1975 yılına ait hava fotoğrafı, ölçek: (Lejand için Şekil 2 ye bakınız).

Şekil: 4- Deliçay'ın terkettiği ikinci yatak üzerinde bulunan antik köprü (fotoğraf batıdan doğuya çekildi).

Şekil: 5- Deliçay'ın günümüzdeki yatağı üzerinde bulunan antik köprü kalıntısı (fotoğraf kuzeyden güneye çekildi).

Şekil: 6- Dört Yol Ovası'nda hızlanmış kıyı erozyonunu gösteren fotoğraf (Kinet Höyük yakınından güneye doğru çekildi). Fotoğrafta görülen, erozyonu önlemek amacıyla yapılmış taş mendirekler bir tarafta kıyıyı korurken diğer tarafta daha fazla aşınmaya neden olmaktadır.

SURVEY OF ANCIENT HARBORS IN TURKEY: THE 1993 SEASON AT POMPEIOPOLIS

Robert L. VANN *

A team of faculty and students from the University of Maryland School of Architecture surveyed the harbor at Pompeiopolis during July and August of 1993. The objective was to prepare a set of measured drawings of visible portions of the eastern and western breakwaters. There was no excavation. This project was the continuation of a survey of ancient harbors in Turkey initiated in 1991 with a study of sites along the coast of Cilicia Tracheia (Rough Cilicia) between Mersin and Alanya¹. The site, also known as Viranşehir, is now the modern town of Mezetli, about 15 kms west of Mersin.

Strabo (14. 5. 8) reports that Argives and Rhodians from Lindos settled the city, first named Soloi. Jones suggests that the Argives, or Achaeans, probably referred to an earlier period of colonization following the Trojan wars and that the Rhodians from Lindos came in a wave of migrations some four centuries later². Tigranes of Armenia destroyed the city during the Mithradatic wars and transferred many of its citizens to his new capital of Tigranocerta. Soloi remained deserted until 67 B.C. when, after his successful campaign against the Cilician pirates, Pompey the Great settled some of the survivors there. In gratitude, the city took the name Pompeiopolis (Strabo 8. 7. 5; 14. 3. 3; 14. 5. 8).

* Prof. Robert L. VANN, University of Maryland at College Park, Maryland, 20742-U.S.A.

- (1) "A Survey of Classical Harbors in Cilicia", *AJA* 96.2 (1992) 337; "Ancient Harbors in Cilicia (Turkey)", in Donald H. Keith and Toni L. Carrell, eds., *Underwater Archaeology: Proceedings from the Society for Historical Archaeology, Kingston, Jamaica 1992* (Uniontown, PA, 1992) 75 - 79. "Street and Harbor: The Urban Axis of Soloi - Pompeiopolis (Rough Cilicia)", *AJA* 97 (1993); "A Survey of Ancient Harbors in Rough Cilicia: the 1991 Preliminary Survey", *X. Araştırma Sonuçları Toplantısı, Ankara 25 - 29 Mayıs 1992* (Ankara, 1993) 29 - 40.
- (2) H. M. S. Jones, *Cities of the Eastern Provinces* (Oxford, 1971) 194.

There were three major objectives during the 1993 campaign: (1) to survey and measure the Western and Eastern Breakwaters and to reveal the correct relationship between the harbor remains and the monumental colonnaded street that extends through the city from the north gate to the harbor entrance (2) to discover the sequence of construction, and (3) to compare these results with the plan produced by Captain Francis Beaufort in 1812 during his brief stay at the site³.

Beaufort's plan provides a general description of the harbor. The inner basin is rectangular terminated on the northwest by a vast semi-circular docking area. At the opposite end of this axis is the harbor entrance, apparently cut into a second semi-circular wall. The plan indicates a sluice gate through the Eastern Breakwater, a square base of unknown use on the central axis in the inner portion of the protected basin, and an axial flight of stairs leading into the harbor from the northwest. Coins struck during the reign of Antoninus Pius in A.D. 143/44 or 144/45 clearly indicate the curving lines of the breakwaters and include on the east, a monumental figure standing on a base and to the west, a flame indicative of a lighthouse. The inner basin is surrounded by a two-story colonnaded structure with a series of smaller flame-like features set at regular intervals along the roof. According to Boyce, the reclining figure in the center is a personification of the harbor⁴. The statue may or may not have been displayed in the harbor but its low profile does not make it a likely candidate for the axial base within the inner harbor that was mentioned previously. The inner basin is now mostly silted. According to Beaufort there was already a large deposit of beach rock within the ancient harbor in the early 19th century.

SURVEY OF WESTERN BREAKWATER

The best preserved portion of the ancient breakwater is on the west side of the silted basin (Fig.1). According to the plan made by Beaufort in 1812, this would have been the southwestern part of the harbor. The preserved section is 160 m long and 23 m wide. The structure consists of concrete faced with thick walls of rectangular blocks on both inside and outside. The thickness of this stone portion is 2 m. Individual blocks are approximately the same size: 160 cm long, 60 cm wide, and 60 cm high. Individual blocks were fastened by clamps set in the many cavities cut in their upper surfaces. The cuttings are 35 cm long, 5 cm deep, and varied

---

(3) Captain Francis Beaufort, *Karamania* (London, 1818)

(4) A. A. Boyce, "The Harbor of Pompeiopolis: A Study in Roman Imperial Ports and Dated Coins". *AJA* 62 (1958).

in width from 6 cm at their ends to 3 cm at their midpoints. This portion of the breakwater is straight and oriented roughly 24 degrees west of north.

The best preserved portion of the stone facing is found on the inside (harbor side rather than open ocean) of the Western Breakwater where the blocks still stand four course high or a total of 2.40 m. The pattern of how these blocks were laid can best be seen on the outside or open ocean side. The core of the wall is a series of 5 headers placed side by side followed by a pair of stretchers. There are remains of four crosswalls oriented east-west that subdivide the area within the breakwater into separate sections. These are numbered crosswalls four through seven on the plan. It is estimated that there were at least three other crosswalls farther to the south. Most of these crosswalls are 1.60 m thick, equal to the length of a block of stone placed longways through the thickness of the wall (header). Crosswall 5, on the other hand, is only 60 cm thick, or the width of a single block of stone.

SURVEY OF EASTERN BREAKWATER

There is much less remaining of the Eastern Breakwater. A stretch of 140 m was measured and drawn but at no point were we able to determine the overall thickness although it is assumed to be the same as the better preserved Western Breakwater. The Eastern Breakwater does not extend as far south as its counterpart but it can be traced farther to the north (inland). The reason for both is probably to be found in the direction of coastal currents which flow from east to west in this portion of the Mediterranean. The movement of water parallel to the coast carries water-borne particles of sand. After the construction of the ancient breakwater, this coastal flow was impeded. The current was forced to turn south around the man-made obstacle and as it slowed down deposited the sand that it carried in the lee side of the harbor. Compare the coastlines both east and west of the breakwaters. The large amount of subsequently deposited sand west of the harbor now covers much of the breakwater that originally stood in open water. By contrast, the Eastern Breakwater has been kept clearer. It is exposed on the exterior or seaward side but is buried beneath sand that has silted in the vast harbor basin between the pair of breakwaters. A stretch of 45 meters of the Eastern Breakwater is now covered by a modern structure. Unfortunately a club and restaurant stand there today with a large concrete slab for its dining terrace now covers the ancient structure.

An interesting feature of the Eastern Breakwater is the sluice gate

identified by Beaufort that we associate with a 3 m gap in the concrete core about 5 m from the southeast corner of the modern concrete slab. This area is now clogged with both ancient and modern building debris and unless cannot be properly identified. The Eastern Breakwater is the logical place for a sluice gate that would allow water to be pushed into the harbor by the force of the coastal current. This water would flow out the mouth of the harbor setting up a flow through the inner basin thereby preventing silting. This type of harbor construction and water circulation system has many parallels along the eastern Mediterranean during the pre-roman period. Roman harbor builders used the same technique at Caesarea Martima in the province of Judaea and have apparently employed the technique in Pompeiopolis as well.

RELATIONSHIP WITH BEAUFORT'S PLAN

The exact relationship of the harbor to the *cardo maximus* - - - or principal north-south street of the city - - - remains uncertain. According to Beaufort's plan of the city the southernmost columns remain standing at the time of his visit in 1812. There is no evidence of the stairs connecting this street to the harbor - - - yet the correctness in detail exhibited elsewhere in Beaufort's drawings and books suggests that he would not have added them arbitrarily without remaining evidence. A section of the city wall stands just east of this point, as well as several fragments of monumental architecture and life-sized sculpted figures.

SEQUENCE OF CONSTRUCTION

Our second major objective was to provide suggestions about the sequence of construction. After completing the surveying and gathering the building materials at the site---the first step consisted of workers preparing the seabed to receive the structure. In at least one area along the curving southwest "corner" there was a natural outcropping of stone. The remainder of the seabed was a sandy bottom and posed no problem. Rectangular ashlar blocks provided an exterior facing that was the formwork into which construction workers laid---not poured---the semi-liquid concrete mixture. Vitruvius mentions two methods of setting concrete in marine conditions. The first was to build a formwork or caisson, pump it dry, then pour in the concrete mixture. This type of construction was most useful if one built small features in the water like piers of a bridge crossing a river. Vitruvius mentions a second in which the builder placed the flooded formwork directly into the water--in its final position---then simply "laid" the concrete mixture into the formwork, seen in examples from

Caesarea Maritima and Side. The concrete was heavier than the sea water and displaced it. If, on the other hand, workers poured the mixture into the water, heavier elements such as the stone and gravel fell to the bottom while lighter elements floated in suspension then slowly sank. In other words, if simply poured into the water, the concrete mixture would separate. Once the concrete was above sea level it appears to have been poured in layers concurrent with additional courses of the ashlar facing.

We believe the Pompeiopolis breakwaters were built following the latter method. First-workmen constructed thick stone walls for the interior and exterior facings of the breakwater which served as the formwork into which the concrete was laid. These walls remained as the final facing of the finished breakwater. They were 2-3 m thick near the surface but must have been substantially thicker in their lower courses. We did not have a permit to investigate underwater with SCUBA gear- but on the basis of free-diving and comparing these breakwaters with others we have studied- we believe the builders laid these ashlar blocks on a layer of rubble. Ancient divers would have been responsible for leveling the seabed, spreading the rubble bedding, and lowering blocks into position.

The breakwaters at Pompeiopolis were-clamped within each horizontal course but did not appear to have been doweled together in a vertical direction. Hundreds of clamp cuttings are visible, certainly more than would be necessary for similar construction of a 2 m thick wall on land. There was another puzzle concerning the clamp cuttings. There were no clamps remaining. We found no iron or lead in blocks in the water or on land. Finally, the clamp cuttings were exceedingly large. We know from building inscriptions elsewhere that the cost of metals was a substantial part of the overall budget. The enormous cost of iron and lead, the sheer number of clamps, the large size of the cuttings, and the fact that not a single clamp was found-has lead us to believe that builders fastened the blocks with wooden rather than metal clamps. This technique would be particularly advantageous for underwater construction. A pre-cut wooden clamp could be shaped to the same size as the cutting and then tapped easily into place by the diver. The wood would absorb water and swell until very secure in its cavity. The type of wood and size of clamp would be carefully selected so that the swelling wooden clamps would not slip the stone. After completing the exterior and interior facing walls, workmen added a series of cross-walls that had the double function of stabilizing the outer walls but also divided the space between into a series of compartments. Builders probably extended each breakwater into the open sea one section at a time, following the advice of Vitruvius

when he described the method of setting large concrete block into a breakwater.

COMPARISON OF RESULTS WITH THOSE OF BEAUFORT

Our third and final objective was to compare our results with those of Beaufort. The 1993 survey reveals a smaller harbor. In these slides we have highlighted the sections measured this past summer, showing very clearly the more narrow inner basin. Beaufort does not record dimensions but taking rough measurements of his drawings from the 500-yard scale gives us a interior length of 500 m and width of 220 m. On the other hand, our dimensions suggest an inner basin of roughly the same length but with a width of only 180 m. Other features recorded by Beaufort like the base set within the inner basin or the axial stairs on the north rounded end cannot be substantiated.

FUTURE GOALS

The University of Maryland Ancient Harbor survey will continue with two major objectives in mind for the future. First we will return to Cilicia and our regional survey and second we hope to expand our study in the future to well-preserved but often ignored harbor facilities in other parts of Turkey.

İSTANBUL - TEKFUR SARAYI - OSMANLI DÖNEMİ ÇİNİ FIRINLARI VE EYÜP ÇÖMLEKÇİLER MAHALLESİ YÜZEY ARAŞTIRMALARI¹

Filiz YENİŞEHİRLİOĞLU*

Osmanlı Sanatı kapsamında İznik, Kütahya ve Diyarbakır gibi merkezlerde görülen seramik üretimleri üzerine araştırmalar ve yayınlar bulunmaktadır². İstanbul'da da, Osmanlı öncesi ve Osmanlı Dönemi'nde seramik üretiminin varlığı bilinmektedir³. Saraçhane, Kalenderhane ve Bizans Büyük Saray kazıları⁴, İstanbul'un Roma ve Bizans dönemleri seramikleri kadar Osmanlı Dönemi'nde üretilen seramikler hakkında da bilgi verir. Osmanlı Dönemi'nde ise arşiv belgeleri, sarayla ilgili ya-

* Prof.Dr.Filiz YENİŞEHİRLİOĞLU, Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü, Beytepe-ANKARA

- (1) Tekfur Sarayı ve Eyüp Çömlekçiler Mahallesi'nde, Haziran-Temmuz-1993 aylarında yüzey araştırması yapılmıştır. Araştırmaya, Prof.Dr.Filiz Yenişehirlioğlu, Doç.Dr.Ebru Parman, Doç.Dr.Baha Tanman ve Dr.Nergiz Günsenin katılmıştır. Türk-İslam Eserleri Müzesi'nden Cihat Soyhan, T.C.Kültür Bakanlığı temsilcisi olarak bulunmuştur. Derya Nüket Özer, "Tekfur Sarayı Yüzey Araştırması ve Sonuçları", *Yapı*, Mayıs 1994, s.11
- (2) N.Atasoy - J.Raby, *İznik*, Signapore, 1989, O.Aslanapa, Ş.Yetkin, A.Altun, *İznik Çini Fırınları Kazıları*, İstanbul 1989, J.Carswell, J.Dowsett, *Kütahya Tiles and Pottery from the Armenian Cathedral of St. James, Jerusalem*, Oxford 1972, F.Şahin, "Kütahya Çini-Keramik Sanatı ve Tarihinin Yeni Buluntular Açısından Değerlendirilmesi", *STY*, IX-X, s.259-287, "Kütahya Seramik Teknolojisi ve Çini Fırınları Hakkındaki Görüşler", *STY*, XI, s.133-165, J.Raby, "Diyarbakır: a Rival to İznik-Nicea", *Istanbul Mitteilungen* 1976, s.149-188, F.Yenişehirlioğlu, "Les revêtements de céramiques dans les édifices ottomans de Diyarbakır au XVI. éme siècle", *Arş Turcica*, München 1987, s.368-382.
- (3) F.Yenişehirlioğlu, "Çömlekçilik", "Eser-i İstanbul", "Haliç İşi", ve "Seramik" maddeleri, *İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul 1994.
- (4) R.Demangel - E.Mamboury, *Le quartier des Manganes et la première région de Constantinople*, Paris 1939, R.Stevenson, "The Pottery", *The Great Palace of the Emperors*, Oxford 1947, U.Peschlow, "Byzantinische Keramik aus İstanbul", *Istanbul Mitteilungen*, no. 27-28, 1977-1978, J.W.Hayes, *Excavations at Saraçhane in İstanbul, The Pottery*, Princeton 1992.

zışmalar, Osmanlı Dönemi seyyahlarının ve yazarlarının verdikleri bilgiler, İstanbul'da değişik bölgelerde sırlı ve sırsız seramik üretiminin varlığını belirler⁵.

İstanbul'daki seramik üretimleri üzerine başlattığımız çalışmanın ilk iki noktasını Eyüp çömlekçiliği ve Tekfur Sarayı çiniciliği oluşturmaktadır. Bu iki üretimin çeşitli yönleriyle belirlenmesi ve ir-delenmesi, İstanbul'daki diğer üretimlere ışık tutabilecek niteliktedir. Bu nedenle, her iki bölgede de, 1993 yılı Haziran ve Temmuz aylarında bir yüzey araştırması başlatılmıştır. İki bölgenin de birbirine yakın olması ve her iki bölgenin de Bizans Dönemi'nde "Ceramica" bölgesi olarak bi-linen Tahtakapı önüne yakınlığı⁶ araştırmalarımıza bu iki noktadan baş-lamamıza neden olmuştur.

Eyüp'te, daha sonraki yıllarda çalışmalar ilerledikçe, seramik sanatı açısından önemli sonuçlar elde edileceği düşünülmektedir. Çalışmalar so-nucunda, Osmanlı seramik sanatında "Haliç işi" denilen ve İznik'te ya-pıldığı belirlenen üretimin, İstanbul kökenleri arkeolojik olarak da araş-tırılmış olacaktır⁷. Öte yandan, yine Osmanlı seramik sanatında "Eser-i İstanbul" olarak⁸ bilinen ancak üretim yerinin kesinleşmediği örneklerle ilgili belli sonuçlar alınabilecektir. Ayrıca, bu bölgedeki çalışmalar, İs-tanbul gibi nüfusu çok yoğun olan bir kentte, günlük kullanım eşyalarının üretiminde önemli bir yeri olan bir mahallenin, değişik dönemlerdeki

-
- (5) F.Kırmı, "İstanbul Çiniciliği", *STY*, XI, 1981, s.95-111, G.Necipoğlu Kafadar, "From International Timurid to Ottoman: Achange of Taste in Sixteenth Century Ceramic Tiles", *Muqarnas*, 7, 1990, s.136-170.
  - (6) Tahtakapı, Bizans Dönemi'nde, Marmara'dan Haliç'e gelen surların bittiği ve Haliç tara-fındaki deniz surlarının başladığı yerde bulunmaktaydı (bkz.İslam Ansiklopedisi, c.53). Fatih'in Yunanca tarihini yazan Kristovoulos bu bölgeyi, tuğla fırınlarının bulunduğu bir yer olan "ceramica" bölgesi adıyla tanımlamaktadır. Tuğla ve seramik hamuru birbirine benzer özellikler gösterebilmektedir. Bu yayına dikkatini çeken Yrd.Doç.Dr.Serpil Bağcı'ya te-sekkür ederim.
  - (7) Evliya Çelebi, Eyüp'deki çömlekçilerden söz ederken, İznik çinilerini aratmayan ve Çin porselenleri kalitesinde beyaz hamurlu, seramik ürettiklerini yazar. Anadolu Selçuklu ve Os-manlı Seramik sanatı üzerine ilk araştırmaları yapan Gaston Migeon ve Armanag Bey Sa-kisian (*Les Faiences d'Asie Mineure et Constantinople du XIV è au XVIII è siècle*), *Revue de l'art ancien et modern*, XLIII, 1923), İstanbul'un yüzyıl başında geçirdiği yangınlar sı-rasında, özellikle Aksaray'da ortaya çıkan beyaz hamurlu beyaz astarlı, şeffaf sır altına mavi boya ile zarif bir biçimde küçük çiçekli spiraller, içleri rumilerle dolu madalyonlar, örgü ve 'çi'lerle bezenmiş bir grup seramik parçasını, Evliya Çelebi'nin sözünü ettiği üretim ör-nekleri olarak değerlendirerek "Haliç Atölyeleri Üretimi" derler. Bu tanımlama, 1971 yı-lında O. Aslanapa tarafından, İznik'te başlatılan kazılara kadar devam eder. Haliç işi olarak tanımlanan örnekler, yoğun bir biçimde İznik'te bulununca, İstanbul'da ayrıca bir Haliç işi üretimi olabileceği varsayımı giderek zayıflar.
  - (8) Eser-i İstanbul, XIX. yüzyılda, İstanbul'da üretilen bir cins porselen eşyaya verilen isimdir. Beyaz zeminli, üzeri 19. yüzyıl Avrupa porselenlerinde görülen boyama iri çiçeklerle

üretimi hakkında toplu bilgi edinilmesine olanak sağlayacak, ithal çömlekler ile İstanbul'da üretilenler arasındaki farkın ortaya çıkmasına yardımcı olacaktır. İlk yüzey buluntuları arasında, XVII. yüzyıl öncesine giden parçaların bulunması, bölgenin, seramik üreticileri tarafından uzun zamandır kullanıldığını göstermektedir. Böylece, İstanbul kapsamında ilk kez tüm bir mahallenin topografyası, atölyeleri ve bu bölgedeki seramik üretiminin kronolojisi ayrıntılı olarak restitüe edilebilecektir. Eyüp çömlekçiliği üzerine günümüze kadar hiçbir araştırmanın yapılmamış olması da, bölgedeki çalışmaların önemini artırmaktadır.

Tekfur Sarayı çiniciliği ise, XVIII. yüzyılın ilk yarısında, Damat İbrahim Paşa tarafından İznik'ten getirtilen çini ustaları tarafından Tekfur Sarayı'nda başlatılan kısa süreli (1726?-1750?) bir üretimi tanımlar. İstanbul'da, Topkapı Sarayı III.Ahmet Çeşmesi (1728), Hekimoğlu Ali Paşa Camii (1726) ve Topkapı Sarayı gibi yapılarda kullanılan Tekfur Sarayı imalatı, motif ve kompozisyon bakımından XVI-XVII. yüzyıl İznik çinilerini anımsatır, teknik olarak ise aynı örneklerden farklı yanları bulunmaktadır. Osmanlı arşiv belgelerine göre Tekfur Sarayı'nda kurulan atölye ve fırınların yerini bulmak, buradaki çalışmamızın amacını oluşturmaktadır. Böylece, üretim tipi bilinmesine rağmen üretim yeri kesin olarak belirlenmemiş bir imalatın yeri ortaya çıkarılacak, sadece duvar kaplaması olarak üretildiğini bildiğimiz çinilerin, günlük kullanım eşyası olarak da aynı yerde üretilip üretilmedikleri belirlenmiş olacaktır.

Her iki bölgede de 1993 yılında yapılan yüzey araştırmaları sonucunda yukarıdaki varsayımlarımızı güçlendirecek zengin malzeme bulunmuştur.

Eyüp - Çömlekçiler Mahallesi (Çizim: 1)

Çömlekçiler Mahallesi, Eyüp bölgesinin bir semtidir. Defterdar civarında, eski Balçık iskelesinin batısında kalan bu bölgede, "Çömlekçiler", "Çömlekçiler Arkası" ve "Arpacı Hayrettin" sokakları, isimlerini uzun yıllardan beri korumaktadırlar. İstanbul'da 20. yüzyıl başında yapılan sigorta haritalarında (Resim: 1) ve 1934 yılı İstanbul Şehir Reh-

bezenmiş olan, tabak, sürahi, kase, kapaklı sahan tipi örneklerdir. Desensiz olarak, sadece opak ve sarımsak bir beyaza kaçan parçalar da vardır. Özellikle sürahi veya kapların kapaklarında kabartma çiçekler veya sebzeler bulunmaktadır. Bu üretimin en belirgin özelliği, parçaların dibinde, "Eser-i İstanbul" damgasının bulunmasıdır. Bir grup araştırmacı (H.Kocabaş, Türk Ansiklopedisi, Fuat Bayramoğlu, Soustiel) Beykoz-İncirliköy'de 1845 yılında kurulan bir fabrikada imal edildiklerini, bir grup araştırmacı ise (Rüştü Bingöl, C.E.Arseven, A.Lane, Ö.Küçükerman) Eyüp-Balat bölgesinde yapıldıklarını yazarlar. İki grupta yer seçimi için gerekçe göstermez.

berinde de aynı sokak isimleri görülmektedir⁹. Evliya Çelebi'nin, XVII. yüzyılda sözünü ettiği ve son atölyenin 1936'da kapandığı Çömlekçiler Mahallesi'nde, üretimin kesintisiz olarak devam etmesi, kuşkusuz ki sokak adlarının da değişmeden günümüze kadar gelmesinde rol oynamıştır.

Çömlek, Türkçe kökenli bir sözcüktür ve aslı "çölmek"tir. Süzölmüş çamurdan mamul toprak kap anlamında kullanılır. Osmanlı Dönemi'nde çok kullanılan çömlekler sadece yemek pişirmek için değil, malzeme depolamak, turşu yapmak, su koymak için kullanıldığı gibi, madeni para kabı olarak da kullanılmıştır. Şerbet, ayran, şarap, yağ, su gibi likitlerin konulduğu testilerin yanı sıra, çömlekler reçel, bal, yağ, yoğurt, pıncık, bakliyat gibi malzemenin de depolanması için kullanılırdı. Her evin bir su küpü muhakkak vardı. Yemek pişirilen tencere çeşitleri, yemek yenilen tabaklar, güveçler, çanak ve kaplar, şerbet kaseleri, bardaklar, kavanozlar, çaydanlıklar hep çömlek üretimi arasında yer alırdı. Sürahi, ibrik gibi emzikli formlar yanı sıra su boruları, yani künkleri ve hatta bacakları da çömlekçiler üretirdi. Çiçek geleneğinin çok yaygın olduğu Osmanlı toplumunda saksı üretimi önemli bir yer tutardı. İstanbul'da, bu kentte üretilen çömleklerin yanı sıra, İstanbul dışından gelen çömlekler de satılırdı. 1640 tarihli Es'ar defterinde, Enez (İnöz), Selanik ve Dimetoka'dan gelen çömleklerin satış fiyatlarını bulmak olasıdır¹⁰. Ayrıca, aynı defterde Eminönü ve Haliç'in diğer semtlerinden, Çömlekçiler Mahallesi'ne giden sandal ve hammal fiyatları da belirtilmiştir. Böylece, mahallenin adının 1640'larda "Çömlekçiler" olduğu arşiv belgeleriyle de kanıtlanmaktadır.

Eyüp çömlekçiliği ile ilgili ayrıntılı bilgiyi, XVII. yüzyıl seyahatlerinden Evliya Çelebi vermektedir¹¹. Bu esnafı, "çömlekçiler" ve "çömlekçiler attarı" (tüccarı) olarak tanımlayan Evliya Çelebi, Eyüp'de, Defterdar'da, yolun iki tarafında bu esnafa ait ikiyüz elli adet çanakçı, çömlekçi ve bardakçı dükkanlarının olduğunu yazar. Kağıthane ve Sarıyer'den getirilen çamur ile maşraba, desti, sürahi imal edilmekteydi der. Buradaki üretimi Çin ve İznik üretimleriyle karşılaştıran Evliya Çelebi, özellikle üretilen yeni testilerden içilen suyun tadının ayrı bir lezzette olduğunu yazar. Çömlekçiler arasında çok usta olanların bulunduğunu ve 40 - 50 kuruşa alınabilen destilerin saraya hediye edilebilecek kalitede ol-

(9) Mageburger Feuerversicherungs - Gesellschaft, Comanie d'Assurance Contre l'Incendie de Magdebourg, W.Marklin + Co., Konstantinopel, 1913 - 1914, Atatürk Kitaplığı, 912-563 İstanbul 1913-1914. *İstanbul Şehir Rehberi*, İstanbul 1934.

(10) Y.Yücel, *1640, Tarihli Es'ar Defteri*, Ankara 1982.

(11) Evliya Çelebi, *Seyahatname*, (çev.Z.Danışman), İstanbul 1969.

duğunu yazar.

Eremya Çelebi Kömürcüyan'da¹² Defterdar İskelesi yakınında, çömlekçiler denilen mahallede çömlek fırınları ve karhaneleri bulunduğunu belirtir. Çanak, çömlek, desti, tabak, bodoc testiler ve türlü yağ, bal, şarap ve su kapları üretildiğinden bahseder. Eremya Çelebi bu çömleklerin topraklarının beyaz ve kokulu olduğunu, kaplar üzerinde suyun tadını metreden beyitlerin yazılı bulunduğunu söyler.

P.G.İnciciyan da¹³ Çömlekçiler Mahallesi'nden bahseder ve 40 imalathanede İstinye ve Büyükdere tepelerinden getirilen kil ile her türlü çömleğin imal edildiğini yazar. XIX.yüzyıl başında yazılmış Bostancıbaşı defterlerine göre¹⁴ Defterdar İskelesi'nden sonra Mustafa Haseki'nin iki göz kayıkhanesi ve Beyhan Sultan Sarayı'ndan sonra yer alan Balçık İskelesi, çömlekçiler tarafından kullanılmaktaydı. Günümüzde yıkılmış olan bu iskele, eski Feshane binasının güneyinde bulunmaktaydı (Çizim: 1).

XIX. yüzyıl sonu, XX. yüzyıl başında İstanbul fotoğrafları çeken Sabah ve Joaillier'in koleksiyonunda ise, Eyüp'de Çömlekçiler Mahallesi'nde, çömlek satan dükkanların fotoğrafı bulunmaktadır¹⁵.

Günümüzde bu mahalle, anıtsal yapıların yerlerine ve tarihlerine bakacak olursak, sokak dokusunu çok az değişikliklerle korumuş bir bölgedir. Yüzyıl başına tarihlenebilecek 2-3 katlı ahşap ve kagir eski evlerin yanı sıra, 2-3 katlı yeni kagir binalar da bulunmaktadır. Evlerin tümünün sokağa cepheleri vardır. Kimilerine doğrudan sokaktan girilirken, kimilerine de bahçeden girilmektedir. Evlerin tümünde, arka taraflarında, küçük bir bahçe bulunmaktadır.

1993 yılında, Çömlekçiler Sokak, Çömlekçiler Arkası Sokak, Arpacı Hayrettin Sokak ve Künkçü çıkmazında yer alan bu bahçeli evlerin bahçe kısımlarında çok sayıda sırlı ve sırsız çömlek parçası ele geçmiştir. Yeni inşaatların temel kazılarında bol miktarda sırlı veya sırsız çaydanlık kapağı, kulplar, sürahi ve ibriklere ait olabilecek emzikler ve künk parçaları bulunmuştur. Bu tip üretim Evliya Çelebi ile Eremya Çelebi'nin bahsettiği beyaz hamurlu ince işlerden farklıdır. Günlük kullanım için, halk

(12) Eremya Çelebi, *İstanbul Tarihi*. (çev.H.Andreasyan), İstanbul 1992,

(13) P.G.İnciciyan, *XVIII Asırda İstanbul* (Çev H.Andreasyan), İstanbul 1981.

(14) R.E.Koçu, "Bostancıbaşı Defterleri", *İstanbul Ansiklopedisi*, s.2979-2995.

(15) M.Müller Wiener, *XIX. Yüzyıl İstanbul Fotoğrafları*, İstanbul 1989.

düzeyinde imal edilmiş, kırmızı veya pembe hamurlu, kalın cidarlı örneklerdir. XIX. yüzyıl sonu ve XX yüzyıl başı üretimi olarak tarihlendirilebilecek bu parçaların bölgedeki yaygınlığı, üretimin yoğunluğu hakkında bilgi verir (Resim: 2, Çizim: 3).

Yüzey buluntusu olarak (Çizim: 1'de 2, 4 ve 5 numaralı) bahçelerde sarı, koyu yeşil, açık yeşil ve hardal rengi sırlı küçük parçalar bulunmuştur. Kırmızı hamurlu, astarlı veya astarsız olan bu çok küçük buluntular etüdürlük malzeme olarak ayrılmıştır.

Künkçü Çıkmazı, parsel 14'de (Çizim: 1) ise, Künkçü Çıkmazı ile Arpacı Hayrettin Sokağı'nın köşesinde bulunan tek katlı, Fatma Çakır'a ait küçük evin yanması sonucu, 2 m derinliğinde bir çukurla karşılaşmıştır (Resim: 5, Çizim: 4). Sokak seviyesinden yaklaşık 0.90-1 m sonra, çukurun duvarlarında ve dibinde yoğun miktarda sırsız büyük çömlek parçaları bulunmuştur. Sırlı olan parçalar ise daha çok yeşil sırlı örneklerdir. Küçük parçalar arasında XVII. yüzyıldan önceye gidebilecek parçalar olduğu gibi, XX. yüzyıl başına tarihlenebilecek yeşil sırlı örnekler de bulunmaktadır.

Bu parçaların içinde, çaydanlık veya kavanoz kapağı olabilecek kapaklar bulunmaktadır. 2.50 - 3 cm yüksekliğinde, 4 mm kalınlığında, 8-9 cm çapında yapılmış bu kapakların oldukça yumuşak ve pembe renkli bir hamurları vardır. Bazıları astarlı ve yeşil sırlıdır. Bazılarında ise sadece sır izleri bulunmaktadır (Resim: 2, Çizim: 2).

Emzikli testilerde veya sürahi tiplerinde görülen imbikler ise çömler tornada çekildikten sonra çömlere eklendiği için gövdeden en kolay ayrılan parçaları oluşturmaktadır. Bazılarının üzerinde sarı yıldız izleri bulunmaktadır (Resim: 3, Çizim: 2). Hamurları, kapaklarla benzerlik göstermektedir. Bu imbik biçimindeki emziklerin daha kısa ve bodur görünümde olanları da bulunmuştur. 5 cm uzunluğunda, 3 cm çapında ve sırlı olan bu parçaların, Eyüp'te çocuklara oyuncak olarak yapılan düdüklü testilerin parçaları olabileceğini düşünmekteyiz.

Çömlerlerin diğer kolay kırılan kısımları ise kulplarıdır. Değişik boy (4 - 15 cm) ve kalınlıkta olan bu yeşil sırlı veya sırsız kulpların hemen tümünde, kulpların elle çekildiğini gösteren parmak izleri bulunmaktadır. Bazıları gövdenin bir bölümüne bağlı olarak kopmuştur (Çizim: 3).

Diğer çok bulunan çömlek parçaları ise testi veya sürahi boynu ile ona bağlı tek kulp başlangıçlarıdır. Bu parçaların hamurları da diğer ör-

neklerle benzer özellikler göstermektedir (Resim: 4, Çizim: 3).

İlk belirlemelere göre, değişik bölümleri kopmuş bu çömlek parçalarını XIX. yüzyıl sonu ve XX. yüzyıl başına tarihleyebiliriz. Ancak bu çukurdan çıkan diğer bazı kase dipleri ise daha erken tarihlidir (Çizim: 5).

Özellikle, yeşil sırlı, kırmızı hamurlu ve astarlı bir kase dibi, 2 cm yüksekliğinde, 0.6 cm kalınlığındaki cidarı ve 1.4 cm yüksekliğindeki ayağı ile oldukça sık görülen bir tiptir. Kase'nin dibinde ise üç ayak izi bulunmaktadır.

Künkçü Çıkmaızı, parsel 14 ile parsel 15'in köşesinde, yanan bir konağın bahçesinde ise yassı çift kulplu sarı bir ağız parçası bulunmuştur. 1 cm kalınlığında sert ve kırmızı hamurdan yapılmış bu parça, rengi ve biçimi ile diğer buluntular arasında farklı bir görünüme sahiptir. Eyüp çömlekçiliğinin biçimleri ve kullanılan sırların renkleri hakkında henüz yeterli örnek bulunamadığından, bu parçanın Eyüp üretimi olup olmadığı şimdilik belirlenmemiştir.

Çömlekçiler Caddesi parsel 12'de bulunan yeni apartmanın duvarının parsel 13'deki binaya bitiştiği köşedeki toprak içinde de sırlı ve sırsız çömlek parçaları ele geçmiştir (Çizim: 1, 6; Resim: 6). Toprağın içinde yoğun çaydanlık veya kavanoz kapakları ve kulplar bulundu (Resim: 7). Ayrıca, inşaat pisliği içinde ele geçen 2 tane üç ayak (Resim: 8), burada da Künkçü Çıkmaızı köşesindeki gibi bir çömlekçi atölyesinin olduğunu kanıtlamaktadır.

Yüzey araştırmaları sonucunda ele geçen parçalar çoğunlukla XIX. yüzyıl sonu ile XX. yüzyıl başına tarihlendirebileceğimiz örneklerdir. Ancak, alttan gelen toprağın, özellikle inşaat alanların da karışmasıyla, yer yer XVI. ve XVII. yüzyıla ait küçük parçalar da ele geçmiştir. Yüzyıl başı üretimi kapsamında tam formlar 1993 çalışmasında ele geçmemiştir. Ancak, İstanbul Belediye Müzesi'nde, depoda saklanmakta olan iki küçük testi, Eyüp oyuncakçılığı kapsamında değerlendirilmektedir¹⁶. 18.50 ile 19 cm yüksekliğindeki koyu kırmızı hamurdan yapılan bu iki örnekten birinin üstünde sarı yaldızla çiçek, yaprak ve güneş motifleri boyanmıştır. Diğerinin üstünde ise kabartma olarak yapılan bir çiçek motifi bulunmaktadır. Künkçü Çıkmaızı köşesinde ele geçen imbiç parçalarının üstünde de benzer sarı yaldız izlerinin bulunması, Eyüp'de bu malzemenin bir dönem çokça kullanıldığını göstermektedir. Kabartma

---

(16) Belediye Müzesi eski müdürü Füsun Kılıç ile yapılan görüşmeler, (bkz. F.Kılıç, "Eyüp Oyuncakçılığı", *İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul 1994)

çiçek motifi ise, aynı tarihlerdeki Çanakkale üretimi çömlekleri üstünde görülen kabartma motiflerle benzerlik göstermektedir.

Mahalle sakinleri arasında, 1936'dan önce burada çömlek atölyesi ve dükkanları olan Hafız Mehmet Efendi ailesinin üyeleri bulunmaktadır. Atölyelerinin, günümüz Alev Tuğla Fabrikası'nın hemen yanında olduğunu söyleyen aile fertlerine göre, bu alanın büyük kısmı, şu anda hurdacı dükkan olarak kullanılan yerin altında, bir bölümünün ise fabrikanın genişletilmesi sırasında fabrikanın içinde kaldığını söylemişlerdir (Çizim: 1). Ayrıca atölyenin yanında da malzemenin yığıldığı, mamullerin kurutulduğu boş alanların da bulunduğunu belirtmişlerdir. XX. yüzyıl başında Rusçuk'tan gelen Mehmet Efendi'nin küçük oğlu Sıtkı Özkil, mahalledeki son çömlekçi dükkanı ve imalathanesinin kendilerinin olduğunu ve 1936'da burayı kapattıklarını söylemiş ve XX yüzyıl başlarındaki Eyüp çömlekçiliği ile ilgili aşağıdaki bilgileri vermiştir: "Çömlekçiler testi, küp, kahve tavası, tabak, kurşu küpü, su küpü, künk, güveç kabı, reçellik, aşurelik (kulpları örgülü), kavanoz, dirseklili ve dirseksiz boru, saksı, çocuklar için kumbara, düdüklü ve düdüksüz oyuncak testiler yapardı. Kemerburgaz, Petnehor ve Pirinççi köyünden beygir arabalarıyla gelen yağlı toprağı kullanırdık. Bir atölye günde 1 araba toprağı işlerdi. Üretilecek mamuller numaralanarak sıralanırdı: 10 numaralı küp, dokuz numaralı testi gibi. Numaralar belli bir form ve büyüklüğe tekabül ederdi. Fırınlarda odun ateşi yakılırdı. Meşe ağacı çok iş yaptığı için gürgen tercih edilirdi. Odunlar Cibali İskelesi'ne gelirdi. Gelen toprağı önce çukurlara depolardık. Sonra güneşe yayar kurutur, demir topakla vurarak toz haline getirirdik. Havuzun içine atar, iyice yumuşatmaya bırakırdık. Havuzların ağzında kafes gibi tel kapak vardı. Kapağı açıp suyu süzerdik. Çöken toprak çukur içinde ayakla yoğrulurdu. Sonra tezgaha. Üç tezgah vardı. Küp, künk ve testi yapılırdı. Hepsinin çamuru ayrıydı. 4 numaralı künk iki parçadan yapılırdı. Önce yarısını yapar, güneşlemeye bırakırdık. İkinci parçayı yapar, üstüne ekler uzatırdık. Künkün gövdesi yuvarlak kesilirdi. Küp üç parçadan yapılırdı. Çapraz keser, ilk kesilenin üstüne ekler, uzun hamurla etrafını perdahlardı. 10 nolu küpten günde 30 tane yapılırdı. Sırda kullanmak için sülyeni iki yoldan alıyorduk. Birincisinde hazır alınıyordu. O zaman 50 kilo sülyeni bir kilo unla sürüyorduk. İkincisinde, kurşun eritme yerimiz vardı. Dağlardan çakmak taşı alınır, iki değirmen taşı arasında toz haline getirilirdi. Maşraba gibi bir ölçüyle 50 kiloya bir maşraba koyardık. Altı araba toprağı yeterdi. Küplerin içini sırlarken maşrapayla içine atıp çeviriyorduk. Ağız için başaşağı veriyorduk. Fırınlarda fırın tuğlasındandı. Kalın odunlar kullanılır, ateş yavaş yavaş yanardı. Ortada alev bacası, ayrıca dört ufak baca daha vardı. Ateşin derecesini yavaş yavaş yükseltirdik. Fırının iç kenarları kızardı. Ke-

merlerin üstünde delikli tava vardı.Yukarıdan bakarak, iinin ne kadar kızdığını kontrol ediyorduk. Koltuk yerlerini yukarıdan görebilirdik. Eğer fazla pişerse hamur olur. 18 çeki odun bir gün boyunca yanardı. Fırının içine malzeme sırayla yerleştirilirdi. Knkler i içe geçerdi. Küpler bir alt bir st gelecek şekilde yerleştirilir, aralarındaki boşluklara kavanozlar konurdu. Malları toptancıya satardık¹⁷.

Tekfur Sarayı : (izim: 7, 8)

Tekfur Sarayı, Edirnekapı ile Eğri Kapı arasında bulunan Bizans sur duvarlarından yararlanılarak yapılmış bir yapıdır.. Blakhernai Sarayı içinde yer aldığı dşinlen yapının inşa tarihi, inşaa ettiren kişi yazılı belge olmaması nedeniyle kesin olarak belirlenememektedir¹⁸. X. yüzyıla XIV. yüzyıl arası gibi geniş bir zaman dilimi içinde inşa edildiği veya ilk inşasından sonra yenilendiği dřinlmektedir¹⁹. Cephe düzenlemesine göre, günümüzdeki görünümüyle XIV. yüzyıla daha yakın görünen yapının ismi de uzun yıllar belirsiz kalmıştır. XVI. yüzyılda P.Gylles yapıyı Hebdomon Sarayı olarak tanımlamış, bu yanlışlık, XIX. yüzyılda Millingen'in Hebdomon Sarayı'nın Bakırköy'de olduğunu kanıtlayana kadar devam etmiřtir²⁰. XVIII ve XI X. yüzyıllarda İstanbul'a gelen birçok seyahatn gravürlerinde de Belisarios Sarayı olarak gösterilmiştir. Konstantin Sarayı veya Porphyrogenetos Sarayı da denmiştir, ancak yapının adı, imparatorun inşa ettirdiği yapılar listesinde bulunmamaktadır²¹. Osmanlı Dönemi'nde yapıya Tekfur Sarayı veya Tekir Sarayı da denmiřtir²². Topkapı Sarayı Müzesi'nde bulunan kaşık elmasının burada p içinde bulunduğu hikayesi de, yapının saray olmasıyla ilgilidir²³.

Tekfur Sarayı, İstanbul'daki Bizans sarayları içerisinde, günümüze kadar duvarlarıyla beraber korunabilmiş tek saray yapısıdır. Bir avlunun güneyinde yer alan ve izlerden iki katlı olduğu anlaşılan, kapalı bir b-

(17) Sıtkı zkiil ile Temmuz 1993'de yapılan görüşme.

(18) R.Janin, *Constantinople Byzantine*, 2.cd., Paris 1964, s.129-130.

(19) J.Ebersolt'a dayanarak, Janin, *a.g.e.*, X. yüzyılda inşa edildiği, F.Dirimtekin tarafından öne sürülmektedir. Zemin altla st katlar arasında inşa tekniği bakımından farklar olduğunu söyleyen yazar, Millingen'in de gözlemlerine katılmaktadır. "Tekfur Sarayı Őimalinde Yapılan Kava", *İstanbul Arkeoloji Müzeleri Yıllığı* 5, 1952, s.A2-50

(20) Janin, *a.g.e.*, s.129.

(21) *a.g.e.*

(22) S.İyice, "Tekfur Sarayı", *İlgi*, Kasım, 1981, sayı 32, s.34-37, "Tekfur Sarayı". *Türk Ansiklopedisi*, c.XXXI, Ankara 1982, s.39 40.

(23) Bu hikaye, Raşit'in tarihine dayanmaktadır. bkz. H.Andreasyan'ın İremya elebi evirisindeki notu. *a.g.e.*, s.178, not.307. Ayrıca bu hikaye değişik popüler dergi ve gazetelerde de yayınlanmıştır. rnek: G.H. Pasmacıyan, İstanbul'da Bizans Yapıları, *Yıllık*, 1932, 1933, Yelvarı Aşyanakyan "Tekfur Sarayı", *Jamanak*, 1945. Bu yayınlara dikkatimi çeken Garo Krkman ve Kevork Pamukyan'a teşekkür ederim.

lümnden oluşur. Zemin kat, kemerlerle avluya açılmaktadır. Katlar arası ve çatı yıkılmıştır. Duvarlardaki izlerden örtü sistemi, katlar, katların düzeniyle ilgili genel bazı sonuçlar çıkarmak olasıdır. Bu yapıyla ilgili ayrıntılı bir inceleme veya bilimsel bir yayın bulunmamaktadır. Bizans surlarıyla ilgili yapılan yayınlarda, sarayın yeri genel olarak gösterilmiştir²⁴. Benzer biçimde, XIX. yüzyıl başındaki sigorta haritalarından da genel konumu ve çevresi hakkında bilgi edinmekteyiz²⁵. W.Müller - Wiener'de avlunun, Eyice'de ise kapalı bölümün daha ayrıntılı planları bulunmaktadır²⁶. Feridun Dirimtekin'in, avlunun kuzey tarafında yaptığı kazılarla, bu bölümün sınırları belirlenmeye çalışılmıştır²⁷. O dönemden beri de sarayda başka kazı çalışmaları olmamıştır. Ancak 1955 yılında Cahide Tamer tarafından, yapının içinde, sütunların üst seviyesine kadar biriken toprak atılmış, yıkılan kısımlar temizlenerek, restitüsyon yapılmadan yapı temiz ve sağlam bir biçimde korunmaya çalışılmıştır²⁸. Yapının tümüyle ilgili ayrıntılı bir rölövesi bulunamamıştır.

Tekfur Sarayı'nın Osmanlı Dönemi'nde hangi amaçlarla kullanıldığı hakkında sınırlı bilgilere sahibiz. XVI. yüzyıl İstanbul görünümünde Tekfur Sarayı, iki katlı, beşik çatılı, avlulu bir yapı olarak resmedilmiştir²⁹. 1568-1569 tarihli Kırkçeşme ve Kağıthane su yolları haritasında, Tekfur Sarayı'nda bulunan bir "Kaşihane"ye giden su yolu gösterilmiştir³⁰. 1582 yılında Jean Palerme yapıyı yıkık olarak anlatmıştır³¹. Yapının bir dönem fil ahır olarak kullanıldığı sanılmaktadır³².

Lale Dönemi'nde, XVIII. yüzyıl başında, Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın, eski ve geleneksel üretimleri yeniden ihya etme projesi kapsamında, İstanbul'da bir dokuma atölyesi açtığı gibi, İznik'te kalan çini ustalarını da İstanbul'a getirterek, Tekfur Sarayı'nda yeni bir üretimin başlamasına öncülük ettiği bilinmektedir. XVIII. yüzyıl tarihçesi

(24) C.et Carathéodory + G.A. Démétriades, *Plan Archéologique des Murailles de Constantinople du côté de la terre*, Constantinople., 1871-1872, Alexander van Millingen, *Byzantin Constantinople, The Walls of the City and Adjoining Historical Sites*, London 1899.

(25) Pervitutsch, *Plan d'Assurance, Marque déposée de Constantinople*, Stamboul, 1928. Atatürk Kitaplığı, 912-563, Per.1929.

(26) W.Müller - Wiener, *Büldlexikon zur Topographie Istanbul*, Tübingen, 1977 s.244-247, Eyice, a.g.e.

(27) F.Dirimtekin, a.g.e.

(28) Cahide Tamer ile Haziran 1993'de yapılan görüşme.

(29) Janin, a.g.e.

(30) G.Necipoglu - Kafadar, a.g.e.

(31) Janin, a.g.e.

(32) Eyice, a.g.e.

(33) A.Refik, "İznik Çinileri", *Darü'l-fünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, VIII, 1932, Belge, 18-25, s.47-52

Kitiçukçelebizade Asım'ın anlattığı bu atölyenin kuruluşu için saray ve İznik kadısı arasındaki ilk yazışmalar H.1131/1718 yılına aittir³³. Ancak Tekfur Sarayı üretimiyle bezenmiş ilk yapı ise 1726 tarihli Hekimoğlu Ali Paşa Camii olarak kabul edilmektedir. Tekfur Sarayı'nda kurulacak olan imalathane için gerekli tüm malzeme, "furun resmi" ve usta tedariki için yazılan fermanlar burada bir üretimin başladığını gösterir ve yaklaşık 1750 yılına kadar da devam ettiği düşünülmektedir. Damat İbrahim Paşa'nın geleneksel üretimleri "ihya" etme projeleri, Osmanlı İmparatorluğu'nda değişen yeni koşullar nedeniyle istenilen sonuçları sağlayamaz. Öte yandan, mimari ve mimari süsklemedeki stil değişiklikleri de Tekfur Sarayı imalatının fazla gelişmeden biten kısa süreli bir üretim olduğunu göstermektedir. H.1170/1756 tarihli bir ferman, Viyana'dan çini ithal edildiğini kanıtlamaktadır³⁴.

İstanbul Topografyası yazar Sarraf Hovanesyan ise XVIII. yüzyılın ikinci yarısında, Tekfur Sarayı'nda pabuçcuların çalıştıklarını, sarayın dış tarafında pota, giriş, bakır kaplar ve diğer muhtelif eşya imal edilen dükkanların bulunduğunu yazar³⁵. Bu bölgede daha çok Yahudilerin yaşadığını söyleyerek bir de Sinogogları bulunduğundan bahseder. Bölgenin nüfusunun XVI.yüzyıldan beri Rum ve Yahudi ağırlıklı olduğunu R.Mantran da yazmaktadır³⁶. İnciciyan da kitabında (1804) Tekfur Sarayı'nın içinin tamamen yıkılmış ve harap bir vaziyette olduğunu yazar. Osmanlı Dönemi'nde barut deposu olarak kullanılan sarayın yıldırım isabetiyle yıkıldığını rivayet edildiğini söyler ve o günlerde binanın tel imalathanesi olarak kullanıldığını yazar³⁷. İnciciyan'ın Tekfur Sarayı gravüründe ise yapının avluya bakan zemin katındaki sütunların arasının duvar örülerek kapatıldığı ve üst kısmında aydınlık sağlamak için pencerelerin konulduğu gözükmektedir. Aynı gravüre göre birinci kat pencereleri de örülmüştür. Ancak yapının çatısı yoktur³⁸.

H.Andresyan, Constantiniade'e dayanarak, Patrik Konstantinos zamanında Tekfur Sarayı'nda bir şişe fabrikasının kurulduğunu yazar³⁹. I.Konstantinos 1830-1834 yılları arasında patriklik yaptığına göre, imalathanenin kuruluşu da 1830'dan geriye gitmemelidir. Bu imalathanenin yeri de günümüzde belli değildir. Ancak sarayın doğusunda kalan so-

(34) a.g.e.

(35) H.Andresyan, Eremya Çelebi, a.g.e.

(36) R.Mantran, *İstanbul, dans la seconde moitié de XVII. siècle*, Paris, 1963

(37) İnciciyan, a.g.e.

(38) Bu gravür, İnciciyan'ın Türkçe çevirisinde yoktur. Gravürü bana Ermenice baskısından sağlayan Kevork Pamukyan'a teşekkür ederim.

(39) H.Andresyan, Eremya Çelebi, a.g.e.

kağın adı, XX. yüzyıl sigorta haritalarında görüldüğü gibi, günümüzde de Şişehane Caddesi'dir (Çizim: 7). Cam imalatının, bu bölgede XVII. yüzyıldan beri bulunduğu bilinmektedir. Evliya Çelebi, İstanbul'da camcı esnafına ait üç işyeri olduğunu yazar. A.Refik'in yayınladığı belgeler arasında ise "Eyüp Ensari Kapısı kurbundaki şişecilerden" söz edilmektedir⁴⁰. XVII. yüzyıl En'ar defterlerine göre Eyüp Ensari Kapısı, Eğrikapı'nın bir diğer adıdır. E. Mamboury ise, 1925 yılında yayınladığı İstanbul rehberinde, Tekfur Sarayı çevresinde, bu fabrikanın atıklarının yoğun bir biçimde bulunduğunu yazar⁴¹. Ancak, F.Dirimtekin, saray avlusunun kuzeyinde, sarayın duvarlarını belirleme çalışmaları sırasında, "cam fabrikası"ndan söz eder⁴². Ayrıca, günümüzde, sarayın kuzeydoğusunda, avlu duvarlarının dışında bulunan iplik atölyesinin yerinde bir cam imalathanesi olduğu, bunun 1950'li yıllarda yıkıldığı, iplik fabrikası sahipleri tarafından bildirilmiştir⁴³.

Tekfur Sarayı, 1864 yılında yanmış ve bir süre de "Yahudihane" veya "Yetimhane" olarak kullanılmıştır⁴⁴. Yapıya ilk onarım niteliğindeki müdahale Halil Edhem tarafından yapılmış ve zeminde, avluya açılan kemerler arasına demir girişler yerleştirilmiştir. Daha sonra ise C.Tamer'in temizleme işlemleri yapılmıştır. Saray, Kültür Bakanlığı'na geçtikten sonra, avlunun ortasına bir bekçi evi inşa edilmiştir. Günümüzde, turizm furyasının dışında kalabilmiş ender yapılardan biridir ve belki de bu nedenle zengin yüzey buluntusu sağlamıştır.

Tekfur Sarayı'ndaki yüzey araştırmaları iki ana noktada yoğunlaşmıştır: birincisi, yapının güneybatı köşesi, ikincisi ise avluda bekçi evinin güneyindeki bölge (Çizim: 8). Yapının güneydoğu tarafında, dışarda, çocuk parkının bulunduğu yerde Belediyenin yaptığı elektrik ve su borusu onarımları sırasında da yapının içinde bulunan belli bir tip seramiğin buradan da çokça çıktığı belirlenmiştir (Çizim: 7).

Güneybatı köşede yapılan araştırmalar sırasında ele geçen en önemli parçalardan biri (2 adet), Topkapı Sarayı önünde, III. Ahmet Meydan Çeşmesi'nde saçak altında kullanılan koyu yeşil sırlı bordür çinisinin benzeri olmuştur (Resim: 9). 6.5 cm genişliğinde, 7.8 cm boyunda ve 2 cm kalınlığındaki bu kırık duvar çinisi parçasının hamuru griye bakan kırmızı renkte, sert bir hamurdur. Hamurun üstünde beyaz astar boya,

(40) A.Refik, *Hicri Onbirinci Asırda İstanbul Hayatı*, İstanbul 1991.

(41) E.Mamboury, *Istanbul Touristique*, İstanbul 1955.

(42) Dirimtekin, *a.g.e.*

(43) Haziran 1993'de yapılan görüşme.

(44) Eyice, *T.A.*

onun üstünde de koyu yeşil parlak sır bulunmaktadır. Ancak, sırlı kısımlar oldukça bozulmuştur, bordürün kenarlarına da yer yer taşmaktadır. Parça kimyasal analize gönderilmiştir. Bu iki parça, Tekfur Sarayı imalatının, sarayın içindeki kapalı bölümde yapıldığı varsayımımızı güçlendirmiştir.

Öte yandan, yine güneybatı köşede, toprağın diğer taraflara oranla daha fazla kırmızı olduğu gözlemlendiğinden üstte bulunan otlar temizlenmiş ve burada hem sintelleşmiş tuğla parçaları, hem de üstündeki sır akıntılarının taşlaştığı curuf parçaları bulunmuştur (Resim: 10, 11). Fırın tuğlası oldukları belli olan bu parçalar dışında, fırın malzemesi olarak değerlendirilebilecek diğer örnekler ise fırının içindeki rafları tutmaya yaradığını düşündüğümüz parçalardır (Resim: 12). Büyük makara formunda, kırmızı hamurdan yapılmış altı parça ele geçmiştir. Hepsinin kırık bir tarafı bulunmaktadır. Ancak, 7 - 8.50 cm yüksekliğindeki bu parçaların üst ve alt kısımları gövdeye oranla biraz daha geniş bir taban oluşturmaktadır. Çapları 3, 7 cm olan bu taban kısımlarının ortasında 2 cm genişliğinde, parçayı boydan boya kesen birer delik bulunmaktadır. Ancak bu delik, hepsinde parçanın dibine kadar gitmemektedir. Bu nedenle, tüteklik borusu olmadıklarına karar verilmiştir. Parçaların içlerinin boşaltılmış olması, çatlamalarını engellemek içindir. Taban kısımlarının da daha geniş olması, bu parçaların dik konuldukları zaman, daha iyi dengede durabileceklerini göstermektedir. Böylece, tüm bu fırın malzemesi, sintelleşmiş tuğla ve curuf parçaları, Tekfur Sarayı'nın iç kısmında, güneybatı köşesinde bir fırın olduğunu kanıtlar niteliktedir.

Tekfur Sarayı'nın içinden çıkan, yapının dışında I nolu yerde de çokça bulunan (Resim: 13) bir diğer seramik tipinin kullanım amacı ise henüz tam olarak belirlenememiştir. Bu tipte bir üretimin gerek Bizans Dönemi'nde gerekse de Osmanlı Dönemi'nde benzer örneklerinin bulunamamış olması, parçaları bir yüzey buluntusu kapsamında değerlendirmemizi zorlaştırmaktadır.

İçinde granür parçalarının yoğun olduğu, kalın cidarlı, gri renkte (çoğunluk) çamurdan yapılmış, içi boş yumurta biçimindeki bu formlar değişik büyüklükte, tam ve kırık olarak ele geçmiştir. 3-7 cm yüksekliğinde, 3-5.5 cm çapında, ağız kısımları 2 - 5 mm kalınlığında olan bu parçalar, dipten koni biçiminde yuvarlak olup, üstte doğru ağız kısımları biraz genişlemektedir (Çizim: 9). Oldukça hafif olan bu parçaların dip kısımları daha koyu gri, hatta siyaha yakın bir renktedir. Dip kısımlarında, dışta, bir çoğunda sır izleri veya akmış sır bölümleri bulunmaktadır. Genellikle şeffaf renkte olan bu sır yer yer parlamaktadır. Gri hamurdan başka, pembe veya şamot olduğu belli olan parçalar da

vardır. Bazı parçalar ezilerek yassılaştırılmış, bazıları ise iç içe beraber pişmiştir (Resim: 14). Yassılaştırılmış parçalarda, ağız kısımlarının tam olması, bu yassılaştırmanın defolu imalat olduğunu göstermektedir. Yapının içinde güneydoğu köşede ele geçen bu parçalar, tuğla parçalarının biraz daha güneybatısında ve yoğun olarak bulunmuştur (Çizim: 7, 8).

Tekfur Sarayı'nın avluya bakan cephesinde, birinci ve ikinci kat pencerelerini çevreleyen çift sıra kemerler bulunmaktadır. Bu kemerlerin arasına bakıldığında (400 x 2 te) (Resim: 15) çok düzenli bir biçimde, harcın içine yerleştirilmiş, farklı büyüklükte ve farklı biçimlerde seramik parçaları görülmektedir. Bazılarının üstünde yeşil sır izleri vardır. Bu parçalar, kemer arasında var olması gereken harç kalınlığının içinde kalmaktadır. Bazı yerlerde ise harcın altında kaldığı görülmektedir, yani kemerlerle aynı seviyede görülmemektedir. Bizans sanatında ve XIII. yüzyıl Selçuklu sanatında, duvar örgüsü içinde, derz aralarına keromoplast denilen, ön cepheleri geniş ve bezekli arka kısımları ise, tuğlalar arasındaki derzin yerine sığabilmek için, ince ve uzun pişmiş toprak parçaları, süsleme amacıyla kullanılmaktadır⁴⁵. Ancak bu parçaların biçimleri, Tekfur Sarayı'nda ele geçen örneklerden farklıdır. Ayrıca, bu parçalar kullanıldığı zaman, cepheyle aynı yüzeyde ve seviyede kullanılmışlardır. Oysa, Tekfur Sarayı'ndaki parçalar hem değişik büyüklükte olmaları nedeniyle, hem biçimleri ve herhangi bir bezeme biçimi içermemeleri nedeniyle, alışılmış keromoplast örneklere hiç benzememektedirler. Ayrıca, harcın içine gömülmeleri de keromoplast kullanımından farklıdır. Yapıyı 1778 yılında gören Peder Sestini konsolları taşıyan boğa, koç ve aslan başlarından söz ettikten sonra, "pencereleri simetrik ve zevkli bir biçimde çevreleyen küçük cam hokka"lar bulunduğunu yazar⁴⁶. Görüldüğü gibi, yüzey araştırmaları sırasında çokça ele geçen bu parçaların işlevini belirlemek ancak sondaj ve kazı çalışmalarını sonucu gerçekleşebilecektir.

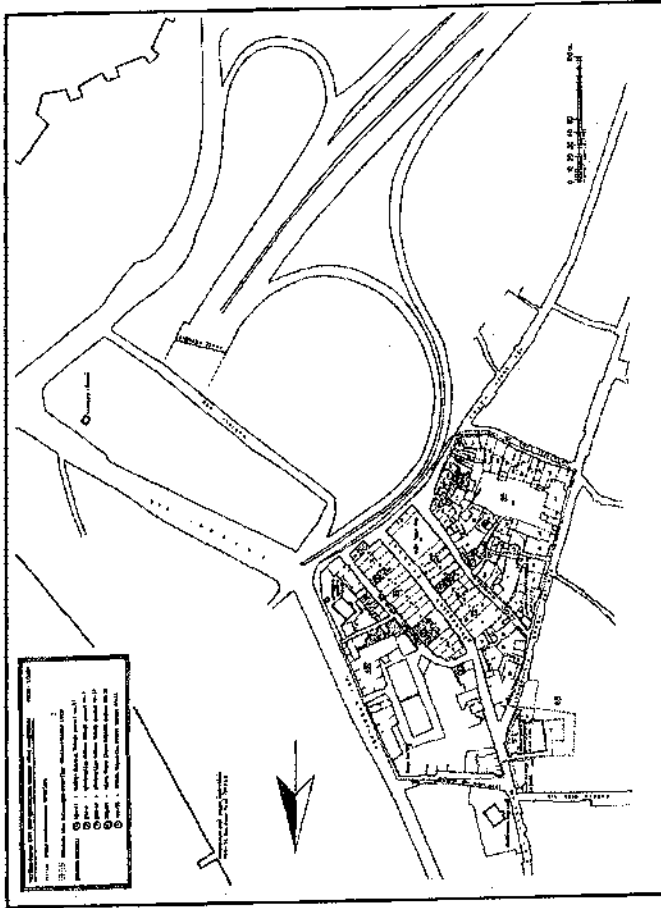
Tekfur Sarayı avlusunda (Çizim: 8) 3 nolu buluntu yerinde ise cam imalathanesinden geldiği tahmin edilen curuflar ele geçmiştir. Bunların üstünde şeffaf, açık yeşil renkte sırça bulunmaktadır. Sertleşmiş ve taşlaşmış bu sırçalı parçalar yanı sıra (Resim: 15) beton bir parça üzerine dökülmüş, şeffaf sırlı bir parça daha ele geçmiştir. Buluntu yerinin, cam imalathanesi tarafına daha yakın olması, betonun varlığı ve sırçanın niteliği, bu buluntuların seramik değil, cam üretimi için kullanılan yer-

(45) S.Eyice, "Bizans Mimarisinde Dış Cephelerde kullanılan Bazı Keramoplastik Süsler, (Süs Çözümleri)", *Arkeoloji Müzesi Yıllığı*, no:3, 1961, s.25-28

(46) Janin, *a.g.e.*

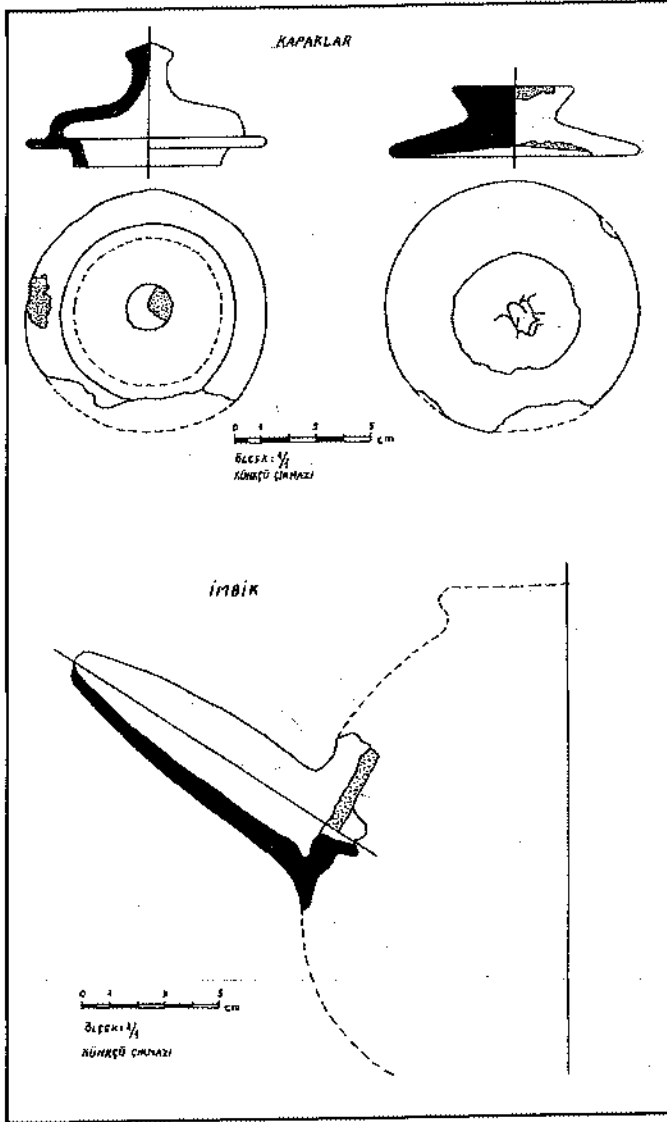
lerden geldiğini göstermektedir.

Tekfur Sarayı ve Eyüp Çömlekçiler Mahallesi'ndeki yüzey araştırmaları oldukça yoğun buluntu vermiş ve bundan sonra araştırmaların derinleştirilmesi, sondaj ve kazı ile desteklenmesi gerektiğini göstermiştir. Eyüp, yerleşim alanı olduğu için bu çalışmalar ancak evlerin bahçelerinde yapılabilecektir. Tekfur Sarayı ise Ayasofya Müzesi'ne bağlıdır. Gerek bu müzede, gerekse Arkeoloji Müzesi'nde, Tekfur Sarayı'ndan gelme hiçbir buluntunun olmadığı, müze yetkilileri tarafından söylenmiştir. Öte yandan, sarayda, kemer aralarında bulunan demir kirişler ve giriş kapısının yanındaki demir kulübe, bu alanda magnetik prospeksiyon yapılmasını engellemektedir. Bu nedenle, ilerdeki dönem çalışmalarında bizleri yönlendirecek olan, 1993 yılındaki yüzey buluntuları olacaktır.

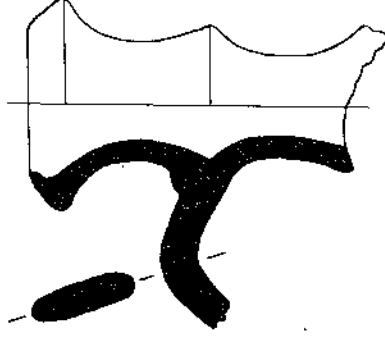
Çizim: 1- Eyüp - Çömlekçiler Mahallesi

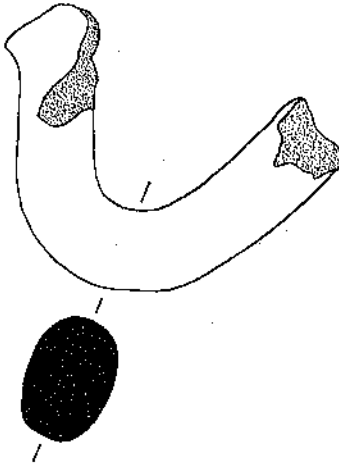
Çizim: 2- Eyüp-Çömlekçiler Mahallesi eruzikli kap ve kapaklar (kesit)

ABİZ VE KULP

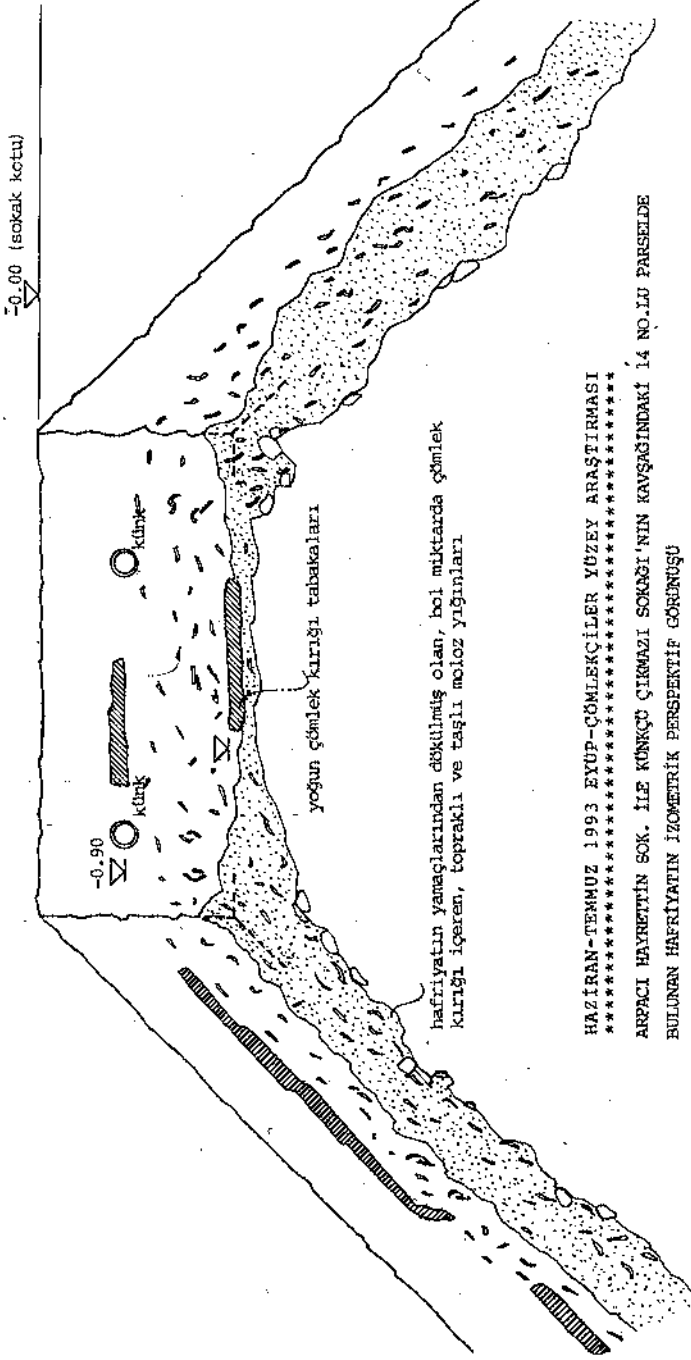
0 1 2 3 4 5 cm
Ölçek: 1/4
KÜLTÜR BAKANLIĞI

KULP

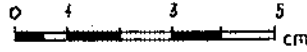
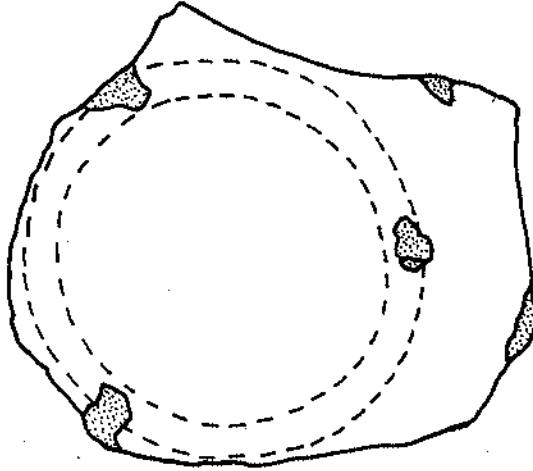
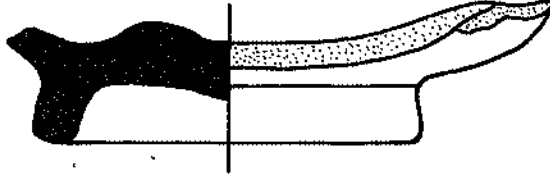
0 1 2 3 4 5 cm
Ölçek: 1/4

Çizim: 3- Eytip-Çömlekçiler Mahallesi, ağız, boyun ve kulp başlangıç parçaları (kesit)

Çizim: 4- Eyüp - Çömlükçiler Mahallesi perspektif görünüm

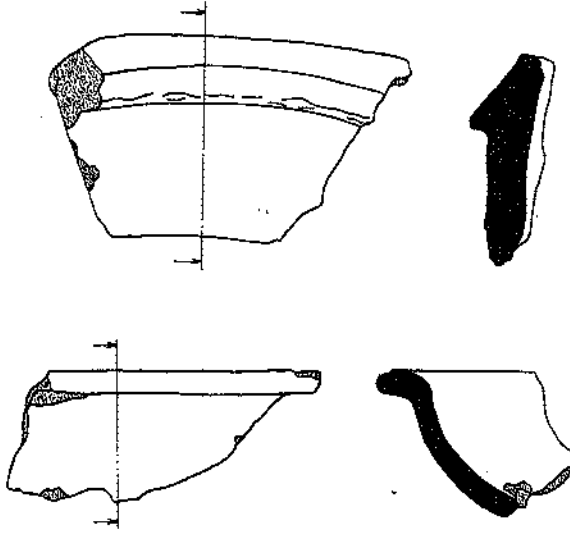
DIP VE AYAK

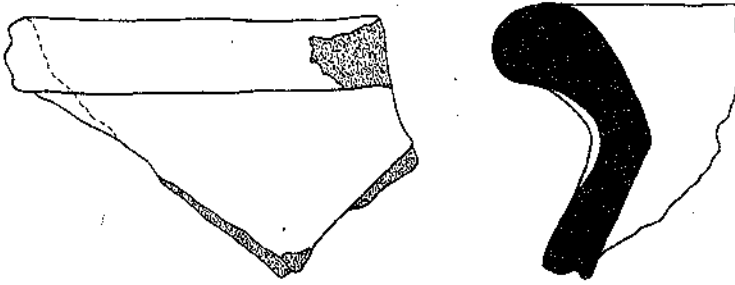
ÖLÇEK: $\frac{1}{1}$
KÜNKÜ ÇIKMAZI

Çizim: 5- Eyüp-Çömlekçiler Mahallesi, dip ve ayak kısmı kalmış kase

AĞIZ PARÇALARI

KÜP AĞZI

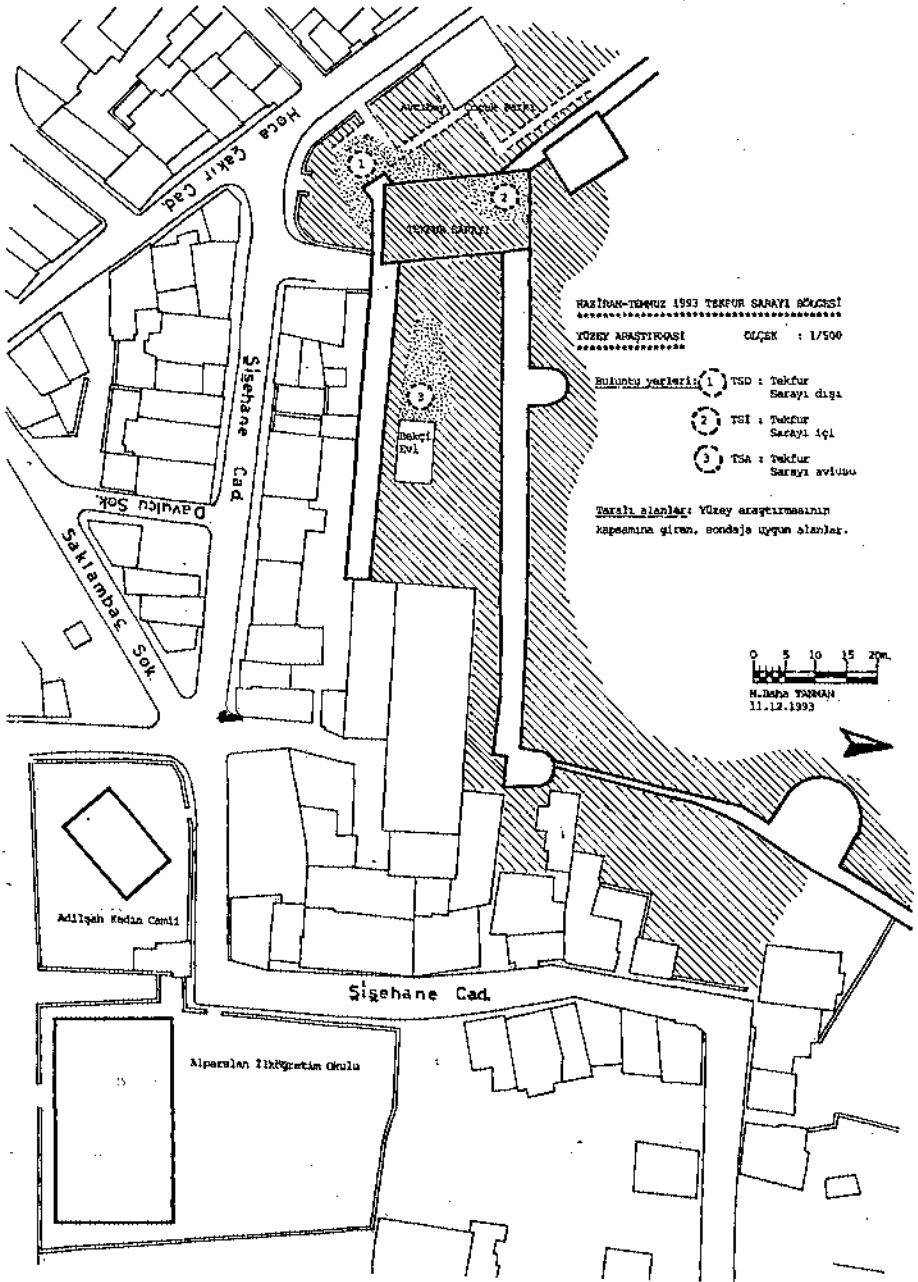

0 1 2 3 cm

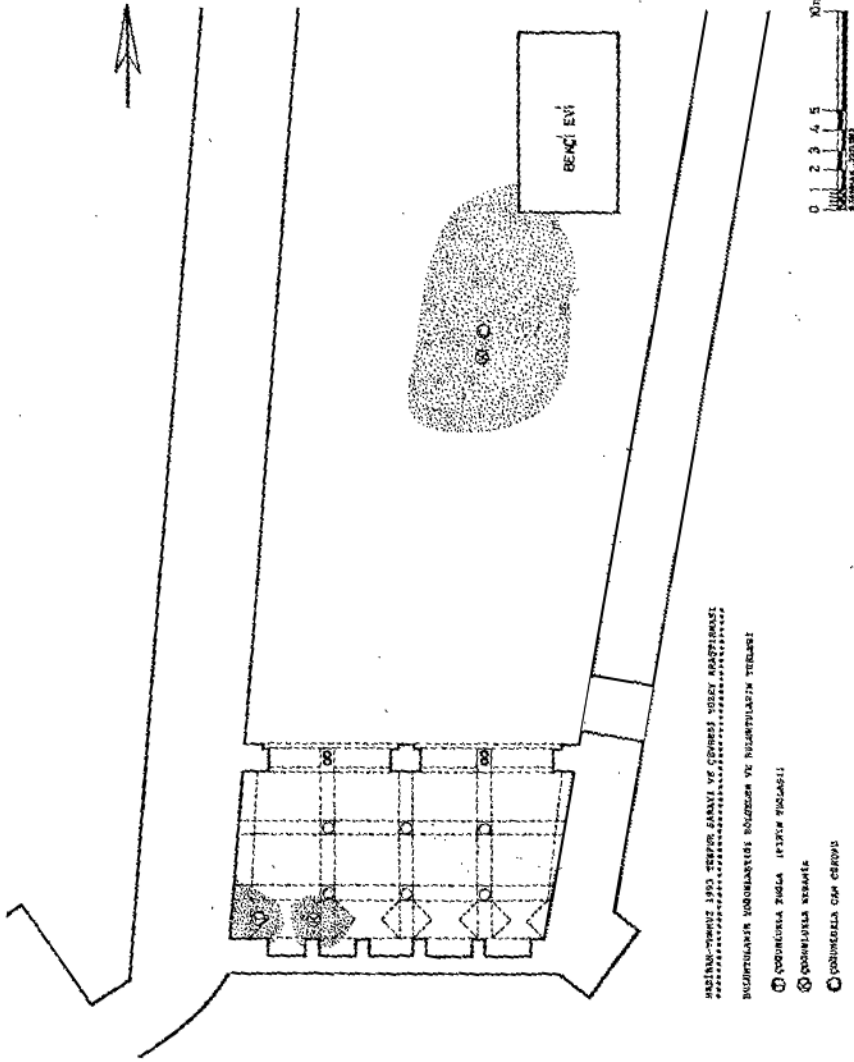
ÖLÇEK 1/4

ÇÖMLEKÇİLER ARKASI İK.
BÜYÜK 25

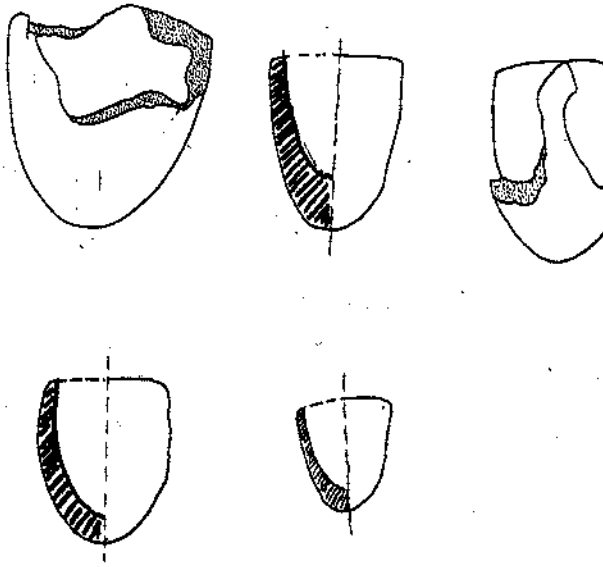
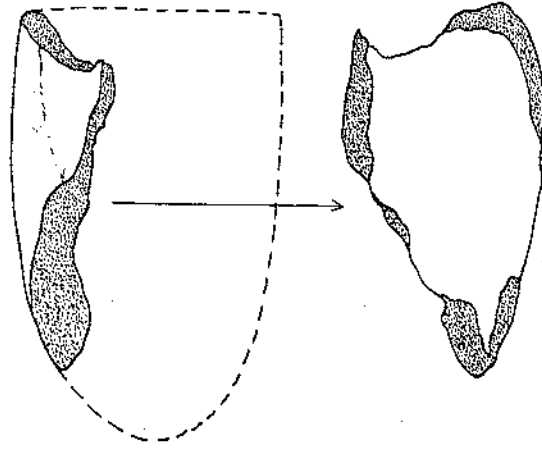
Çizim: 6- Byüp-Çömləkçiler Mahallesi, aynı yerden çıkan ağız parçaları

Çizim: 7- Tekfur Sarayı, genel vaziyet planı

Çizim: 8- Tekfur Sarayı, plan

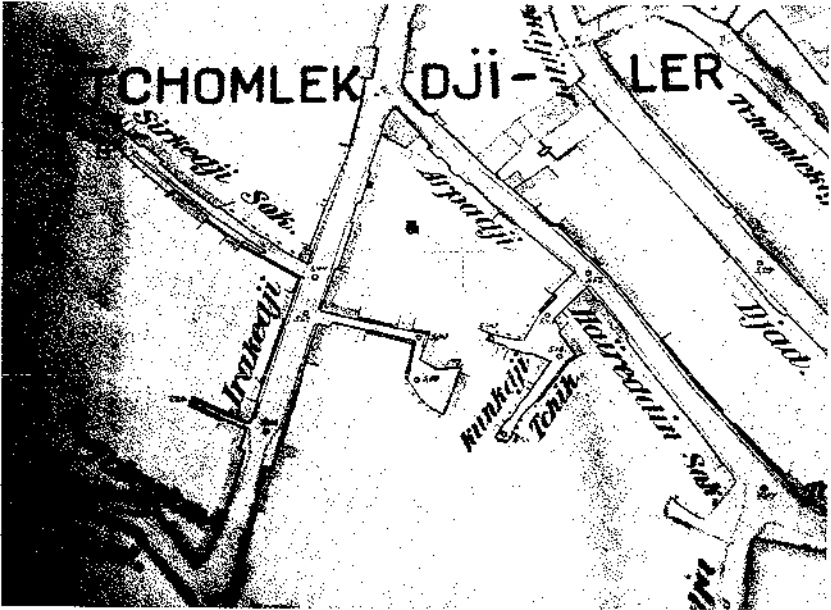
0 1 3 5 cm
ölçek: 1/4
TEK FUR SARAYI-

Çizim: 9- Tekfur Sarayı, süs çömleği? dolgu malzemesi (?)

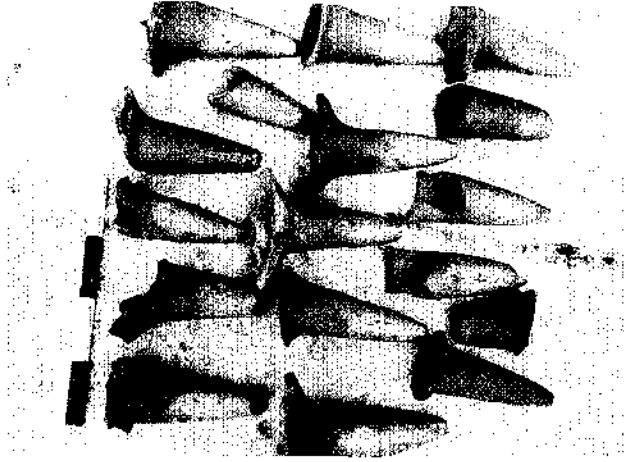

Resim: 1- Eyüp--Çömlekçiler Mahallesi, 1913 tarihli Alman sigorta haritası

Resim: 2- Eyüp-Çömlekçiler Mahallesi, kavanoz ve çaydanlık kapakları

Resim: 3- Eyüp-Çömlekçiler Mahallesi, emzikli kap parçaları

Resim: 4- Eyüp-Çömlekçiler Mahallesi, ağız, boyun ve kulp başlangıç parçaları

Resim: 5- Eyüp-Çömlekçiler Mahallesi, Künkçü Çıkması köşesi, Fatma Çakır evinin çukuru.

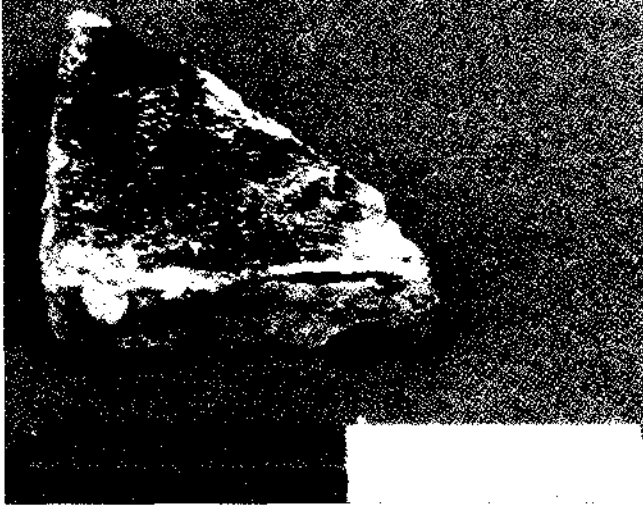
Resim: 6- Eyüp-Çömlekçiler Mahallesi, Arpacı Hayrettin Sokak Dilber Apt. inşaatı

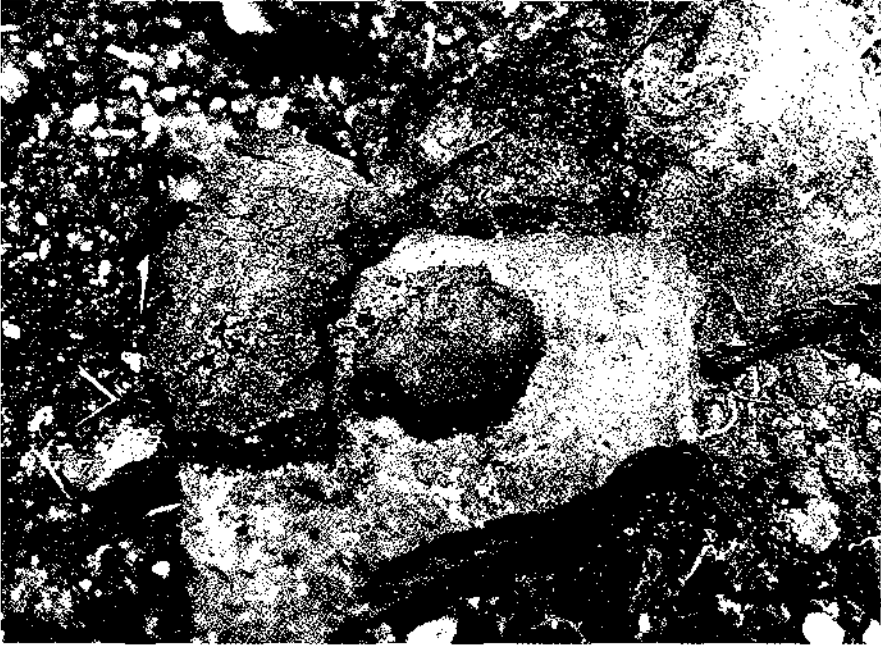
Resim: 7- Eyüp-Çömlekçiler Mahallesi, aynı yerde toprağın çömlek dolu kısmı

Resim: 8- Eyüp-Çömlekçiler Mahallesi üç ayak örnekleri

Resim: 9- Tekfur Sarayı, koyu yeşil sırlı duvar çinisi bordür parçası

Resim: 10- Tekfur Sarayı, fırın tuğlası

Resim: 11- Tekfur Sarayı, sintelleşmiş tuğla parçaları

Resim: 12- Tekfur Sarayı, fırın malzemesi

Resim: 13- Tekfur Sarayı, süs çömleği (?) dolgu malzemesi (?)

Resim: 14- Tekfur Sarayı, defolu veya iç içe pişmiş örnekler

Resim: 15- Tekfur Sarayı, avlu cephesi, birinci kat, kemer arası dolgusu

Resim: 16- Tekfur Sarayı, cam imalatından kalan sırçalı curuf parçası

KERKENES DAĞ 1993

Geoffrey D.SUMMERS*

KONUM

Kerkenes Dağı Yozgat ili, Sorgun ilçesi sınırları içerisinde (Harita: 1, 2) ana yolun hemen güneyindeki alçak dağın (yak. 1500 m) tepesinde yer almaktadır. Doğudan batıya uzanan ana yola ve Kapadokya Ovası'nın kuzey ucuna hakim bir noktada bulunur. Yozgat'ın yaklaşık 30 km doğusunda, Alışar Höyüğü'nün ise 25 km batısındadır.

ÇALIŞMAYA KATILANLAR

Çalışma 1 Ağustos - 30 Eylül 1993 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Ekip Geoffrey Summers (başkan), Françoise Summers (mimar), Richard Bayliss (topograf), Tuğrul Çakar (fotoğrafçı), Yiğit Adam, Ayça Akın, Ebru Aksoy ve Ömür Harmanşah (ODTÜ Mimarlık Fakültesi öğrencileri), Cem Berkmen, Yasemin İseven ve Nahide Aydın (Bilkent Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü öğrencileri), Lewis Somers, Sean Moore ve Meliha Doğan'dan (GEOSCAN) meydana gelmiştir. Yozgat Valisi Sayın Ertuğrul Ersoy'a, Sorgun Kaymakamı Sayın Necmi Kurt'a ve Şahmuratlı köyü muhtarı Sayın Osman Muratdağı'na misafirperverlikleri ve değerli yardımları için çok teşekkür ederiz. Tüm Yozgat Müzesi personeline ve özellikle Müdür Sayın Musa Özcan'a ve yardımcısı Yusuf Demirci'ye çalışmanın her aşamasında gösterdikleri ilgi ve yardımlar için en içten teşekkürlerimizi sunmayı bir borç biliriz. Şahmuratlı köyü sakinleri ise bizlere Anadolu insanının meşhur misafirperverliğini bir kez daha kanıtladı.

1993 sezonu Ankara İngiliz Arkeoloji Enstitüsü'nün himayelerinde gerçekleşmiş olup, maddi destek Leverhulme Trust, Ankara İngiliz Ar-

---

* Geoffrey D.SUMMERS,ODTÜ Siyasal Bilgiler ve Kamu Yönetimi Bölümü, ANKARA

keoloji Enstitüsü ve British Academy tarafından sağlanmıştır. Ayrıca çok şanslıyız ki, İngiltere Büyükelçisi Sayın John Goulden, İngiltere Büyükelçiliği İdari Bölümü, Sayın Semih Kirişcioğlu ve ekibi (Sokkia-Seza Ltd.) ve Orta Doğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi (fotoğrafçılık ve teknik konular) başta olmak üzere birçok kişi ve kurumdan değerli yardımlar aldık. Dr. Stephen Hill, Warwick Üniversitesi'nin total station'ı kazı sezonunun büyük bir bölümünde kullanmamız için gerekli önlemleri aldı.

Bu çalışmaya dektek sağlayan ve akademik konularda bizi bilgilendiren meslektaşlarımız Dr.Dominique Collon ve Dr.John Curtis'a (British Museum), Bay Warren Eastwood'a (Swansea University), Prof. Ayhan Erler'e (ODTÜ), Dr.David French'e (Ankara İngiliz Arkeoloji Enstitüsü), Prof.David Hawkins'a (SOAS), Prof.Tahsin Özgüç'e (Ankara), Dr.Tony Wilkinson'a (Chicago) ve Prof.Henry T.Wright'a (Michigan) burada teşekkür etmek isteriz. Çalışma sırasında birçok ziyaretçimiz oldu. Hepsini ağırlamaktan büyük gurur duyduk. Bu ziyaretçiler arasında Boğazkale'den Dr.Peter Neve ve ekibini, Alishar'dan Dr.Ron Gorny ve ekibini ve Göllü Dağ'dan Prof. Wulf Schirmer ve ekibini sayabiliriz.

Ayrıca, bu çalışmaya gerçekleştirebilmemizi sağlayan Kültür Bakanlığı, Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürü Sayın Prof.Dr.Engin Özgen'e,Sayın Osman Özbek'e ve Sayın Levent Vardar'a teşekkür etmeyi bir borç biliriz. Bakanlık temsilcimiz Konya Müzesi'nden Sayın Kazım Mertek idi. Çalışmanın bu kadar başarılı olmasında çok büyük payı olan Kazım Mertek'e en içten teşekkürlerimizi sunarız.

Son olarak, çalışmamıza katkıda bulunan bir diğer İngiliz kuruluşuna, Kapadokya Robinson Lodge Balon Takımı'na yerleşim üzerinde yaptıkları başarılı uçuş için teşekkür etmek isteriz.

Uçuşun başarısı bu rapor ile kanıtlanmaktadır.

AMAÇLAR

Başlıca iki amacımız vardı. İlki Kerkenes Dağı'nda yer alan antik yerleşim ve bağlantılı yapıların detaylarıyla kayıtlara geçirilmesiydi. İkinci amaç ise, bu antik yerleşimin daha geniş bir kapsam içinde değerlendirilmesi amacıyla çevre araştırması yapmaktır.

Her iki amaç da başarıyla gerçekleştirilmiştir.

YÖNTEMLER

Araştırma aşağıdaki şu yöntemler kullanılarak gerçekleştirilmiştir:

- 1) İple bağlı balon ile fotoğraf çekimi,
- 2) Sıcak hava balonu ile fotoğraf çekimi,
- 3) Plan çıkarma,
- 4) Jeofizik araştırma,
- 5) Arazi yürüyüşü,
- 6) Çevre Araştırması.

İple Bağlı Balonla Fotoğraf Çekimi

Yerleşimden yaklaşık 60-300 metre yükseklikte uçurulan helium gazlı bir keşif balonuna yüklenen uzaktan kumandalı bir kamera ile yerleşimin üst üste gelen bir seri fotoğrafı çekilmiştir (Resim: 1) . Çok yakın çevredeki birkaç yerleşim de aynı şekilde fotoğraflanmıştır. Bu yerleşimler birkaç adet mezar olarak kullanılmış küçük höyükten (tümülüs), Göz Baba yapı kompleksinden ve köyün kenarındaki küçük bir Erken Bronz Çağ yerleşiminden oluşmaktadır.

Sıcak Hava Balonuyla Fotoğraf Çekimi

Önemli problemlerimizden biri, helium gazlı keşif balonu ile alçaktan çekilmiş yüzlerce fotoğrafın doğru şekilde bir araya getirilmesidir. Bu probleme çözüm, Prof.Wulf Schürmer'in yardımlarıyla temas kurduğumuz ve Robinson Lodge'a bağlı Kapadokya balon ekibinin yardımsever yaklaşımlarıyla yerleşim üzerinde bir sıcak hava balonunun uçurulması olmuştur (Resim: 2). Bu yöntem tüm yerleşimi kapsayan çok değerli fotoğrafların çekilmesini sağlamıştır.

Plan Çıkarma

Güney kapısı dahil olmak üzere, yerleşimin güneyindeki oldukça geniş bir alan, yerleşimin başka noktalarında görülmeyen ilginç özellikler nedeniyle özellikle ilgimizi çekmektedir. Bu alanın Sokkia marka bir elektronik mesafe ölçer (electronic theodolite) ile planı çıkarılmıştır (Resim:3). Şu anda veriler değerlendirilmekte olup, kontur planının ve arazinin üç boyutlu bilgisayar planının çıkarılması amaçlanmaktadır. Bu işlemlerin bahara kadar tamamlanması düşünülmektedir. Bazı tek yapıların çizimleri de yapılmıştır.

Jeofizik Araştırma

Geoscan Ltd. de bir ekip, yerleşimin güney kısmında seçilmiş birkaç alan üzerinde magnetometre ve direnç kuvveti ile çalışan bir alet yardımıyla jeofizik bir araştırma gerçekleştirmişlerdir (Resim:4). Araştırma üç amaca yöneliktir: (a) seviye testi yapılması ve sonuçların kullanılabilirliğinin araştırılması, (b) gözle veya hava fotoğraflarıyla görülemeyen fakat toprak altında gömülü durumda yapıların veya yapı parçalarının bulunup bulunmadığının saptanması, (c) belirli alanların ne amaçla kullanılmış olduklarını gösterir delillerin saptanmaya çalışılması.

Arazi çalışması sırasında elde edilmiş sonuçlar oldukça cesaret vericidir. Veriler üzerindeki çalışmalara şu anda devam edilmekte olup, Mart 1994'te tamamlanması planlanmaktadır.

Arazi Yürüyüşü

Antik yerleşimin hemen yakın çevresindeki arazinin büyük bir kısmı yürüyerek araştırılmış ve birkaç küçük yerleşim kayıtlara geçirilmiştir. Bunlardan yalnızca iki tanesi önemli gibi gözükmektedir (i) Göz Baba, Kerkenes Dağı'nın en yüksek noktasında yer alır. Tarihlendirilememiş büyük bir tümülüsden ve tümülüsden daha önemli özelliklere sahip, Geç Roma veya Bizans dönemlerine ait bir kuleden oluşmaktadır. Kabaca yontulmuş taşlarla harç kullanılmadan yapılmış geniş bir duvar tümülüsü çevirmekte ve yamaçtan aşağıya doğru devam ederek küçük, fakat sürekli suyu olan bir kaynağı (Göz Baba) çevirmektedir. (ii) Karabaş anıt yapısı ise antik şehrin en kuzey noktasından yaklaşık 500 m aşağıda, iki ırmağın kesişme noktasına yakın bir yerde yer almaktadır. Yapının ana birimi 2.5 x 1.5 x 1 metre boyutlarında iri, kabaca şekillendirilmiş taşlarla harç kullanılmadan inşa edilmiştir. Kabaca kare olarak planlanmış olup, köşelerinde yarısı duvar içinde yarısı meydanda olan kuleler vardır. Büyük olasılıkla bir mezar veya tapınak olan bu yapının, az sayıdaki yüzey buluntularına dayanarak şehirle çağdaş olabileceğini söyleyebiliriz. Ortasında taşla çevrili ve yakın zaman önce boşaltılmış bir delik vardır. Buranın mezar olarak da kullanılmış olması olasıdır. Bu anıt yapının, daha geç döneme tarihlenen ve ilişkili yapıları olan bir Selçuklu kervansarayına veya müstemilat yapılarına sahip büyük bir konağa ait olduğu tahmin edilmektedir.

Tüm bu alan üzerinde karışık bir şekilde dağılmış birçok tümülüs vardır. Bunların, yapı teknikleri ve tarihleri birbirlerinden oldukça farklıdır. Ayrıca, yüksek yamaçlar, düz alanlar, yumuşak eğimli yamaçlar ve hatta antik şehrin üzeri olmak üzere birbirlerinden oldukça farklı yerlerde de bulunmaktadır. Bunların çoğunluğu, çok kısa bir süre önce yağmalanmıştır.

Bunlardan bazılarının fotoğrafları çekilmiştir, fakat bunların harita üzerine yerleştirilmesi çalışmaları henüz başlamamıştır.

Çevre Araştırması

Von der Osten'in haritasında (Harita: 3) yer alan ve bölgede bulunan birçok yerleşim ziyaret edilerek, yeniden kayıtlara geçirilmiştir. Belirgin özelliklere sahip az sayıda çanak çömlek parçası Yozgat Müzesi'ne teslim edilmiştir. Yalnızca bir tek yeni yerleşim kayıtlara geçirilmiştir (Şahmuratlı köyü yakınlarında Erken Bronz Çağ'a ait bir höyük). Çevre köylerde bu tip bir başka yerleşimin olup olmadığına anlaşılmamasıyla amacıyla köylüler arasında yapılan araştırmalar ortaya bir başka yeni yerleşim çıkarmamıştır. Ancak daha yüksek kesimlerde mevsimlik kamplar kurulduğuna dair yaygın izler vardır. Kerkenes Dağı'nın güneyinde ve doğusunda kalan araziler tamamiyle araştırılmış olup, batı ve kuzeyinde kalan araziler ise 1994 sezonuna bırakılmıştır.

VERİLERİN İLK DEĞERLENDİRİLMESİ

Fotoğraflar

Tek yapılar, kapılar, rezervuarlar gibi detaylar dahil olmak üzere tüm antik kenti içeren fotoğraflar elde edilmiştir. Ayrıca yakın çevredeki diğer yerleşimlerin ve tümülüslerin de fotoğrafları çekilmiştir (Resim: 7,9).

Plan

Elektronik bir mesafe ölçer ile şchrin güney kısmının planı çıkarılmıştır (Resim:3). Bu planın bilgisayarla yapılan çizimleri basılmaya başlanmıştır. Aynı zamanda bazı yapıların taslak planları da çıkarılmıştır.

Jeofizik Araştırma

Jeofizik araştırmanın sonuçları mükemmeldir (Resim:4,6). En önemli sonuç ise, yüzeyden geniş açık teraslar olarak yorumlanan alanlarda kesinlikle hiçbir yapının bulunmadığının ortaya konmuş olmasıdır. Ayrıca bazı avluların özel amaçlarla kullanılmış olduğu da ortaya çıkarılmıştır. Sonuçlar henüz değerlendirme aşamasındadır.

ÖN SONUÇLAR

Şehir surları sur kapıları, burçları ve payandaları ile birlikte bir keredi düşünülmüş, planlanmış ve inşa edilmiştir. Duvarlar, burçlar ve *glaciler* (savunma amaçlı ve şevli ve taş kaplı duvar yüzeyleri) ise belli bir sırayla fakat tek bir planlamanın evreleri olarak ve çok kısa bir zaman zarfında yapılmışlardır. Bugün görülebildiği haliyle sur duvarı, sonunda

hiçbir zaman inşa edilemeyecek olan kerpiç bir üst yapıya temel veya kaide olarak düşünülmüştür. Diğer bir deyişle proje özgününde planlandığı haline ulaşamamış ve yarım kalmıştır. Ayrıca, yine açıkça görülebildiği gibi şehrin iç kısımları da savunma sistemiyle birlikte düşünülerek planlanmış ve şehir terk edildiğinde bu yapıların da bir kısmı tamamlanmadan bırakılmıştır; bu yarım kalan yapıların sayısının ve özelliklerinin belirlenmesi gelecekteki çalışmaların konusu olacaktır. Şehrin hiçbir kesiminde uzun süreli bir yerleşime ait izler yoktur; binalar birbiri üstüne inşa edilmemişlerdir ve sokaklarda ve açık alanlarda bina kalıntısı yoktur. Bu gözlemler birlikte ele alındığında şu sonuçlara ulaşılabilir: öncelikle şehir yeni bir imparatorluk kurma amacıyla oluşturulmuş bir yerleşimdir ve bu yerleşimin süresi de çok kısa, hatta bir nesilden bile daha az olmalıdır.

Belirleme

Diğer anıtlar da ilginç olmalarına karşın, bunlar Demir Çağı kenti kadar önemli değildir. Böylesine büyük, iyi korunmuş bir kent buraya, dağın tepesine niçin kurulmuştu? Yanıt belki de coğrafyasındadır. Yerleşim, bugün üzerinden Avrupa-İran anayolu geçen zengin Kapadokya ovasının hemen güneyinde hakim bir yerde kurulmuştur. Yaklaşık 1400 m. yüksekliğe, kışların uzun ve çok soğuk olmasına karşın doğal savunmanın ve yeterli suyun olması belki de yerleşimin konumunu açıklar. Anlaşılan şu ki, kentin kurucuları dışarıdan gelecek saldırıya karşı endişelidirler, içeriden ise çekindikleri kimse yoktur, çünkü içeriye yönelik hiç bir savunma geliştirilmemiştir. Yörede yazıt bulunmadığı için burası ile ilgili söylentilerle yetinmek durumundayız. Orta Anadolu tarihi coğrafyası ile ilgili antik kaynaklar çok zayıftır, fakat Yunanlı tarihçi Herodot (1.76) yörede bulunan Pteria kentinden söz eder, bu kaynaktaki bilgilerle elimizdeki kanıtlar uyum gösterir. Pek çok farklı görüş olmasına karşın Pteria'nın genelde Boğazkale'de olduğu kabul edilir. Bu kentin Kerkenes ile aynı yer olduğu görüşü ise ilk olarak Przeworski tarafından öne sürülmüştür.

Kentin planını kimler tasarlayıp gerçekleştirdi? Pteria Med Kralığı'nın en batısındaki kent idi. Burasının olasılıkla Medler ile Lydialılar arasında beş yıl devam eden savaşların bitiminde Med Kralı Astyges'in Lydia Kralı Ayattes'in kızı Aryenes ile evlenmesinden sonra kurulmuş olan bir Med kenti olduğunu düşünüyoruz.

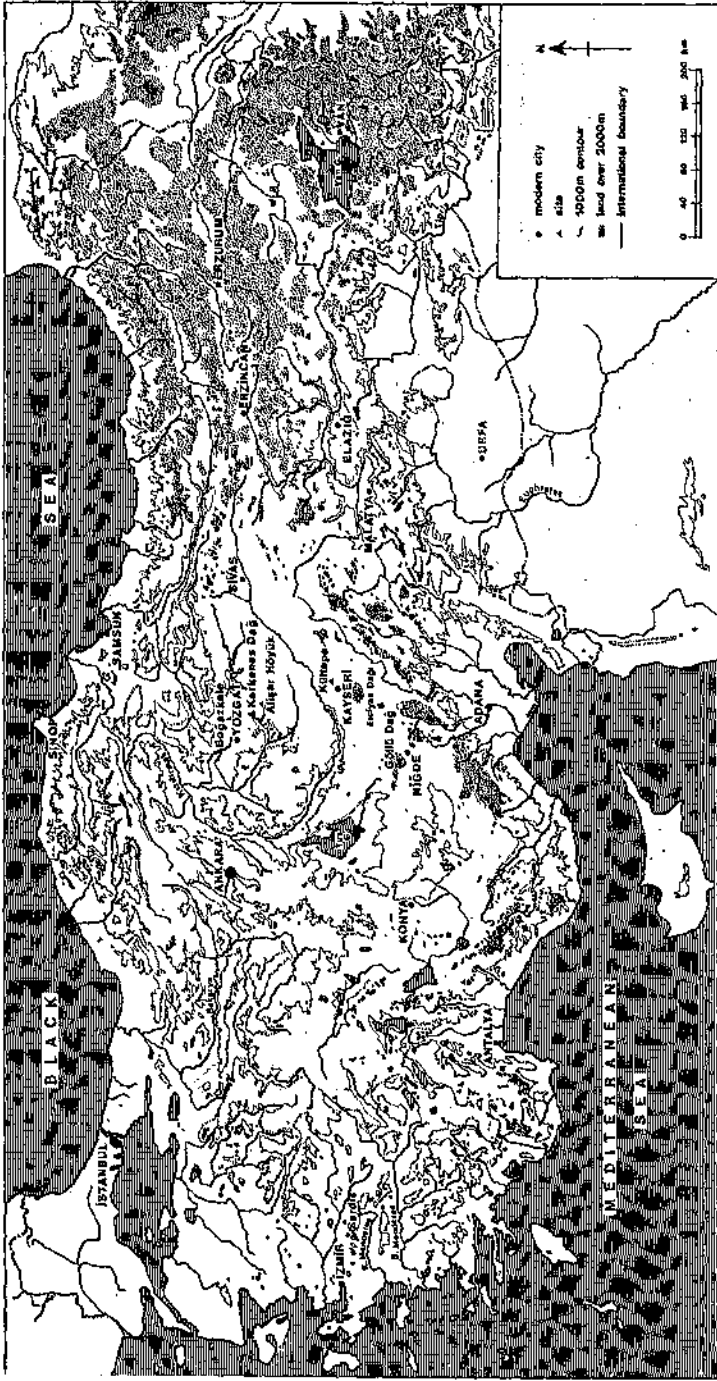
Kent niçin aniden terk edilmişti? Akamenid Kralı Büyük Cyrus'a karşı yapılan bir saray ayaklanmasıyla Lydia Kralı Croesus istediği fırsatı ele geçirmişti. Herodot'a göre Croesus Kızılırmak'ı geçti, Pteria'ya ulaştı

ve halkını köleleştirip çevre köylerde yaşayanları da sürdü. Cyrus hızla batıya yürüdü ve iki ordu Pteria dışındaki ovada karşılaştı, sonuçta Croesus Sardis'e geri çekilmek zorunda kaldı. Kısa bir zaman sonunda Sardis de Perslerin eline geçti. Bu gelişmelerden sonra Persler'in Yozgat yakınındaki bu tepe kentini yeniden kurmaları için bir neden kalmamış olmalıdır.

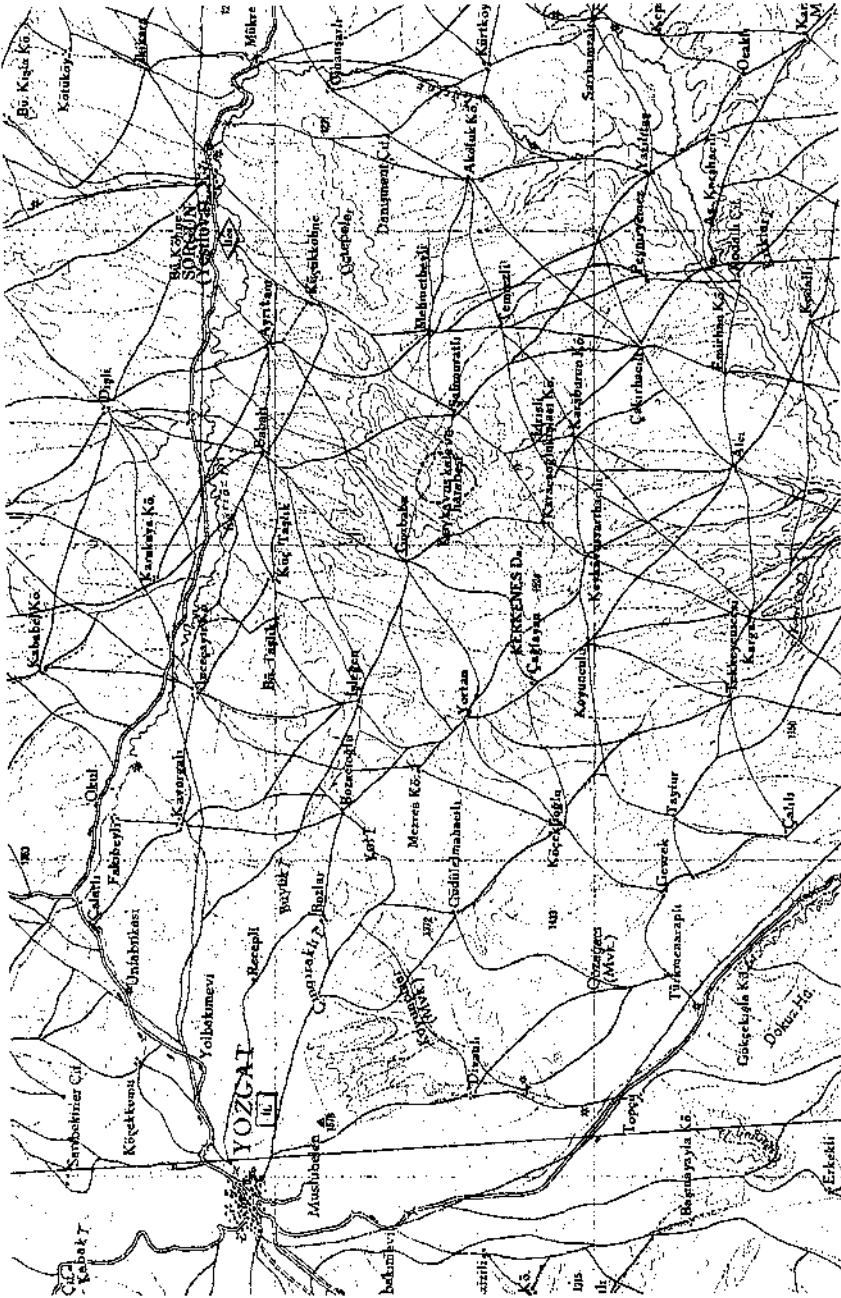
Herodot tarafından verilen tanımlama, Kapadokya ovasının ucunda Sinop'un güneyindeki konumu ile ve arkeolojik kanıtların gösterdiği gibi kısa süreli bir yerleşim olmasıyla Kerkenes Dağı'na uyuyor. Buranın Pteria olup olmadığı ileride kanıtlanabilir. Ancak, kesinlikle karşımızdaki Demir Çağı'nda güç ve zenginlik, organizasyon yetenekleriyle yeni kurulmuş olan bir kenttir. Yerleşim nispeten izole olması nedeniyle daha sonraki yerleşmelerle tahrip edilmemiştir. Bu da bize modern Türkiye'nin merkezinde pre-hellenistik bir kenti, tüm ayrıntılarıyla inceleyebilmemiz için eşsiz bir olanak sağlar.

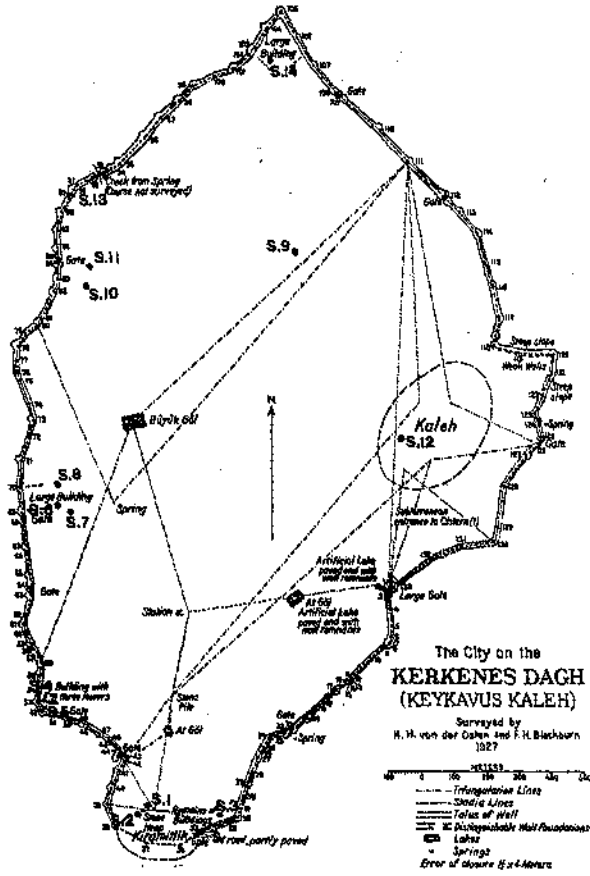
BİBLİYOGRAFYA

- Herod. I, 76ff
Stephen of Byzantium: *Pteria*
Strabo XII, 5, 2 (p. 567)
ANDERSON, J.G.C. 1903, *A Journey of Exploration in Pontus*: 1-29. Brussels (Studia Pontica I).
BITTBL., K. 1942, *Kleinasiatische Studien*. (Ist Mitt 5): 46, 54-58, 70, 72, 101, 223 Pls 27-28.
KIRSTEN, E. 1959, *RE* 23: 2465-2466
MERIGGI, P. 1971, "Ottavo e ultimo viaggio anatolico". *OrAnt* 10: 57-66, Pls VII-XVIII.
MONTE, G.F. del
and TISCHER, J. 1978, *Répertoire Géographique des Textes Cunéiformes* 6: 66, 151, 199. (TAVO)
OSTEN, H.H. von der 1928, "An Unnoticed Ancient Metropolis of Asia-Minor".
GeogRev 28: 83-92.
1929a, *Explorations in Central Anatolia. Season of 1926*: 18-20, Figs 22-23. Chicago (OIP 5).
1929b, *Explorations in Hittite Asia Minor 1927-28*: 16-18, Figs 7, 11-13. Chicago (OIC 6).
1930, *Explorations in Hittite Asia Minor 1929*: 17, 160, 169, Map 1. Chicago (OIC 8).
1937, *The Alishar Seasons of 1930-32 III*: 21-22, Map III. Chicago (OIP 30).
PRZEWORSKI, S. 1929, "Die Lage von Pteria". *Archiv Orientali* I: 312-315.
RADKE, G. 1959, *RE* 23: 1496-1497
RUGE 1932, *RE* 15: 2215
SCHMIDT, E.F. 1929, "Test Excavations in the City on Kerkenes Dagh" *American Journal of Semitic Languages and Literatures* XLV, 4: 221-274
1931, *Anatolia Through the Ages: Discoveries at the Alishar Mound*: 23-25, Fig. 43. Chicago (OIC II).

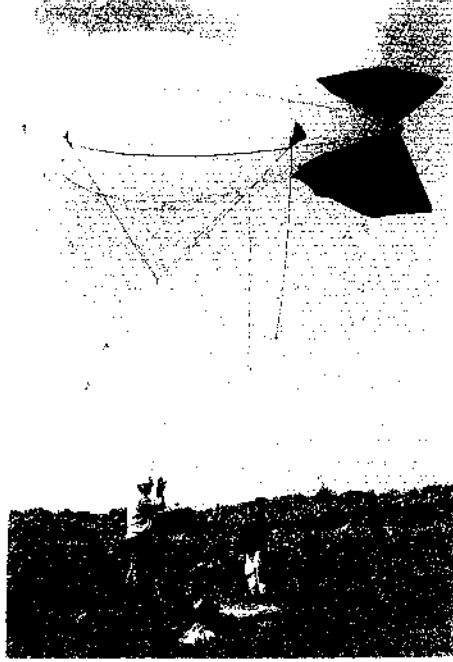

Harita: 3- H.H. von der Osten ve F.H. Blackburn haritası esas alınarak yapılan sondajlar ve sur duvarları

Resim: 1- Altında fotoğraf makinası asılı balon

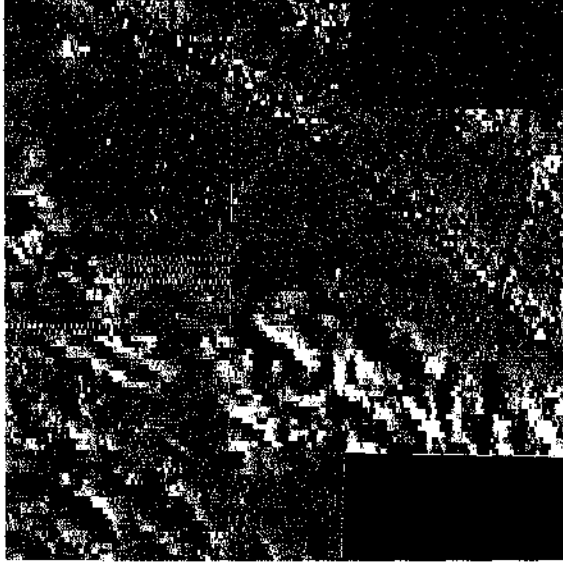
Resim: 2- Gözlem balonu ile ulaşılmayacak yüksekliklerde fotoğraf çekmek için kullanılan Robinson Lodge sıcak hava balonu

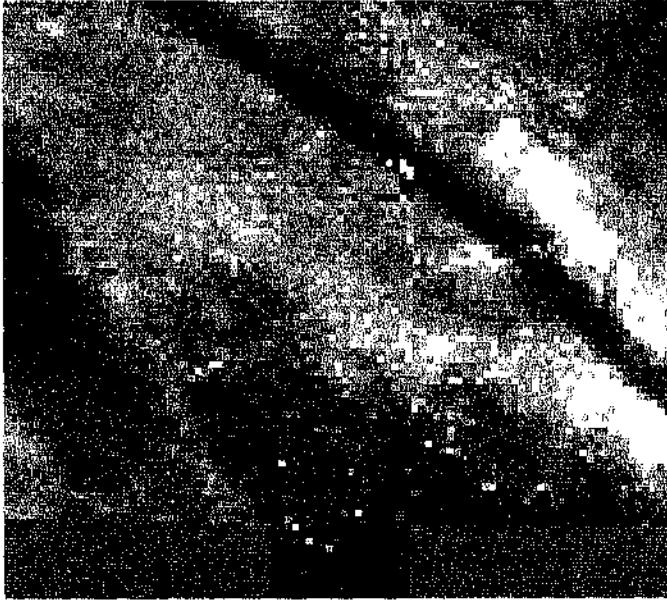
Resim: 2- Elektronik mesafe ölçer (total station) yapıların ölçümü ve kontur planları için kullanılıyor. Beyaz paralel çizgiler 100 m aralık balon fotoğrafçılığı için yerleştirilmiştir.

Resim: 4- Özdirenç yüzey araştırması yapılırken. Bu teknik toprağın ve toprak altındaki yapıların elektriksel dayanıklılıklarını ölçerek bu yapıların planlarını çıkarmak için kullanılır.

Resim: 5- 100 mx100 m bir alanın öz direnç planı dış çevra duvarını, yolun bir bölümünü, yapısız bir alanı ve ana kayanın yüzeye yükselişini açıkça gösteriyor.

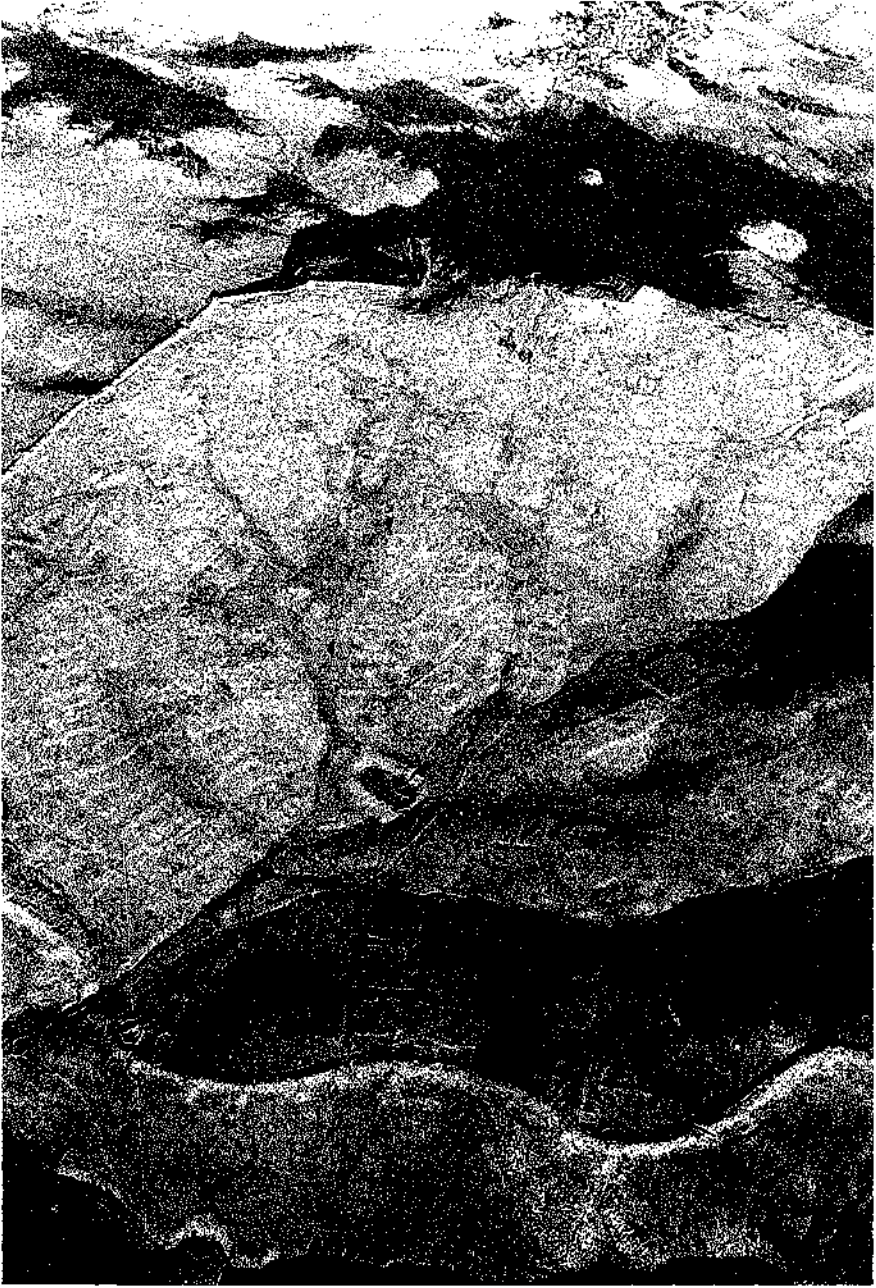
Resim: 6- Aynı alanın manyetik planı, cadde üzerinde gradeometre ile elde bazı ek izler de görülmektedir.

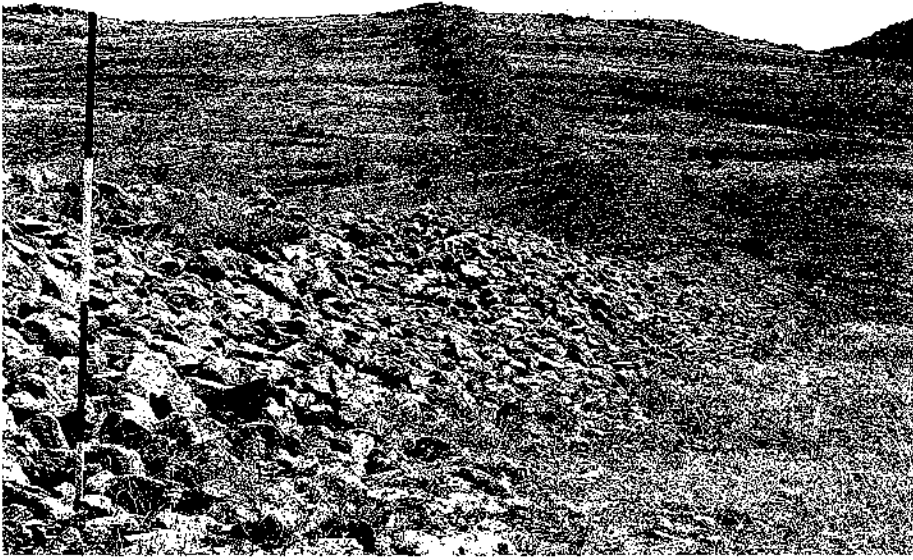
Resim: 7- Kapadokya Robinson Lodge'in sıcak hava balonundan görünüş

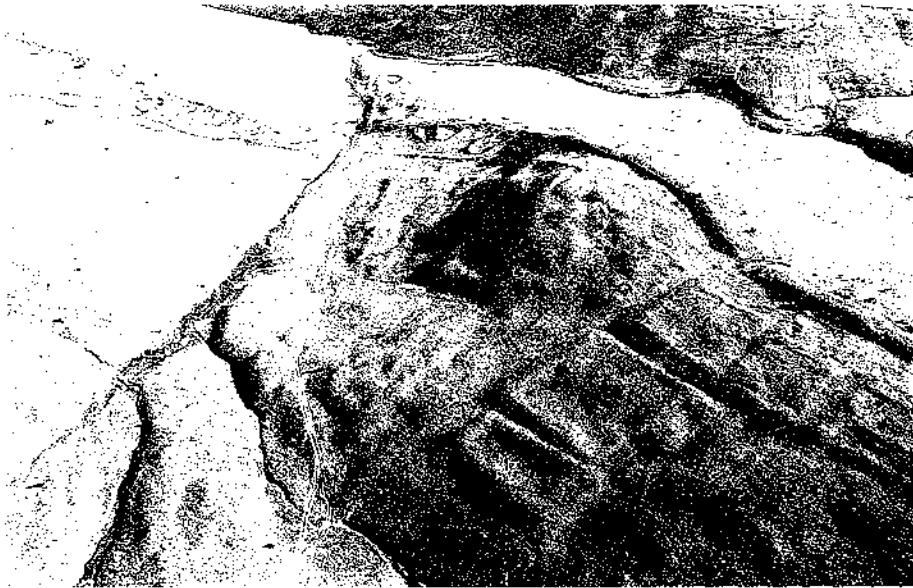
Resim: 8- Kuzey uç noktası

Resim: 9- Demir Çağ yapıları, Kale ve Şahmuratlı köyünü eğik olarak gösteren fotoğraf

Resim: 10- Batı kısmı eğik gösteren bir fotoğraf

Resim: 11- Doğu koruma duvarlarının bir kısmının keşif kuzey uç noktasından çekilen fotoğrafta

